

ДОНИШГОҶИ АГРАРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ ШИРИНШОҶ ШОҶТЕМУР
ТАДЖИКСКИЙ АГРАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ШИРИНШОХ ШОТЕМУР
TAJIK AGRARIAN UNIVERSITY NAMED AFTER SHIRINSHO SHOTEMUR

2 (107)2025
ISSN 2074-5435

КИШОВАРЗ

КИШОВАРЗ

МАҶАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҶСОЛИИ «КИШОВАРЗ»
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО – ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «ЗЕМЛЕДЕЛЕЦ»
THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «PEASANT»

<http://kishovarz.tajagroun.tj>

МАҶАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҲСОЛӢ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ THEORETIC AND SCIENTIFIC-PRACTICAL MAGAZINE

Соли 2000 таъсис ёфтааст.

МУАССИС:

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шотемур

МУШОВИР:

А.Ф. Салимзода, д.и.к., профессор,
узви вобастаи АИКТ.

САРМУҲАРИР

У.М. Махмадёрзода, д.и.к., профессор,
узви вобастаи АИКТ.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

В.И. Косилов, д.и.к., ДДАО РФ.

Ҳ.М. Аҳмадов, д.и.к., профессор,
академики АИКТ.

Т.А. Аҳмедов, д.и.к., профессор,
академики АИКТ.

Сатторӣ И, д.и.в., профессор,
академики АИКТ.

Ш. Розиков, д.и.в., профессор.

Т.Н. Набиев, д.и.к. профессор
академики АИКТ.

С.М. Гулов, д.и.б., профессор,
узви вобастаи АИКТ.

Ф.М. Раҷабов, д.и.к., профессор.

З.Р. Шарипов, д.и.и., профессор.

М.С. Норов, д.и.к., профессор.

Р. Раҳматиллоев, д.и.к., профессор.

И.И. Шигапов, д.и.т., дотсент. ДАУ РФ

Қ.Ғ. Қодиров, д.и.к., профессор.

Т.И. Ахунов, д.и.т., профессор.

З.П. Медеяева, д.и.и., профессор.

У. Шарофов, н.и.и., дотсент

Мухаррирон:

М.Н. Халикова.

Р. Исмоилова

М.Саидалиев

Котиби масъул: Т.М. Мирзоализода
н.и.в. дотсент

Саҳифабанд: С.С. Мунаварава

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон

ДАТ ба номи Ш. Шотемур 734003,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146

Tel. / Fax: (992-37) 224 72 07

<http://kishovarz.tajagroun.tj>

сомонаи маҷаллаи "Кишоварз"

Маҷалла 20.06.2024 ба рӯйхати адабиёти
пешбари Комиссияи олии аттестатсион-

нии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон ворид карда шудааст

Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон (№368/МҶ-97 аз
04.06.2024 с.) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Индекси Иқтибосоти Илмӣ
Русия № 187-06/2020 сабти ном шудааст.

Ба чоп 23.06.2025 супорида шуд. Андозаи

84x108 1/8. Ҷузъи чопӣ 41,0. Теъдод 100

нусха. Дар матбааи "ХИРАДМАНДОН"

чоп шудааст.

Масъул ба дақиқи маводи чопшуда

ба зиммаи муаллифони воғузор аст.

Суроғи бонкӣ: ИНН: 020002287

С/х: 20204972712010100002

К/Х: 22402972000002. МФО: 350101800

БАНК: Департаменти маблағгузори

Вазорати молияи ҚТ.

РМА 0210010011.

© «Кишоварз». 2025.

Оснoван в 2000 г.

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Таджикский аграрный университет
имени Шириншох Шотемур

СОВЕТНИК:

А.Ф. Салимзода, д.с.-х.н., профессор,
член-корреспондент ТАСХН,

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

У.М. Махмадёрзода, д.с.-х.н., профессор,
член корреспондент ТАСХН

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

В.И. Косилов, д.с.-х.н., ОГАУ РФ.

Х.М. Ахмадов, д.с.-х.н., профессор,
академик ТАСХН

Т.А. Ахмедов, д.с.-х.н., профессор,
академик ТАСХН

Саттори И, д.в.н., профессор,
академик ТАСХН

Т.Н. Набиев, д.с.-х.н., профессор,
академик ТАСХН

С.М. Гулов, д.б.н., профессор,
член корр. АННТ

Ш. Розиков, д.в.н., профессор

Ф.М. Раджабов, д.с.-х.н., профессор.

З.Р. Шарипов, д.э.н., профессор.

М.С. Норов, д.с.-х.н., профессор.

Р. Раҳматиллоев, д.с.-х.н., профессор.

И.И. Шигапов, д.т.н., доцент. УАУ РФ

К.Г. Кодиров, д.с.-х.н., профессор.

Т.И. Ахунов, д.т.н., профессор.

З.П. Медеяева, д.э.н., профессор.

У. Шарофов, к.э.н., доцент.

Редакторы:

М.Н. Халикова.

Р. Исмоилова

М.Саидалиев

Отв. секретар: Т.М. Мирзоализода
к.в.н. дотсент

Верстальщик: С.С. Мунаварава

Адрес для корреспонденции:

Республика Таджикистан. ТАУ им. Ш.

Шотемур. 734003, г. Душанбе,

пр. Рудаки, 146.

Tel. / Fax: (992-37) 224 72 07

<http://kishovarz.tajagroun.tj> сайт журнал

"Кишоварз"

Журнал зарегистрирован в 20.06.2024

году, входит в перечень рецензируемых

журналов Высшей аттестационной

комиссии при Президенте Республики

Таджикистан. Журнал зарегистрирован в

Министерстве культуры Республики

Таджикистан (№368/ЖР-97 аз 04.06.2024

г.) Журнал зарегистрирован в Российском

индексе научного цитирования №187-06/

2020. Подписано в печать 23.06.2025 Фор-

мат 84x108 1/8. Усл. печ. л. 41, 0. Тираж

100 экз. Отпечатано в типографии

"ХИРАДМАНДОН".

Авторы статей не несут ответственность за

содержание печатных работ.

Реквизиты: ИНН: 020002287

Р/Сч: 20204972712010100002

К/Х: 22402972000002. МФО: 350101800

БАНК: Департамент казначейства при

Министерстве финансов Республики

Таджикистан. РЯМ: 0210010011.

© «Кишоварз». 2025.

Sat up in 2000

CONSTITUTOR:

Tajik Agrarian University named after Shirinsho
Shotemur

COUNSELOR:

A.F. Salimzoda, D. of a.s., professor, corresponding
member of the TA of agricultural Sciences

EDITOR-IN-CHIEF:

U. M. Mahmaderzoda, D. of a.s., professor, corresponding
member of the TA of agricultural Sciences

EDITOR BOARD

V.I. Kosilov, D. of a. s, professor OSAU of the RF H.M.

Ahmadov, D. of a.s., professor, academician of TA of
agricultural Sciences

T. A. Akhmedov, D. of a.s., professor, academician of TA of
agricultural Sciences

Sattori I, D. of v. s., professor, academician of TA of
agricultural Sciences

T.N. Nabiev, D. of v. s., professor, academician of TA of
agricultural Sciences

S. M. Gulov, D. of b.s., professor, academician of ANST

SH.Roziqov, D. of v. s., professor

F.M. Rajabov D. of a. s., professor.

Z.R. Sharipov D. of e., professor.

M.S. Norov D. of a. s., professor.

R. Rahmatilloev D. of a.s., professor.

I.I. Shigapov D. of t. s., associate professor, Institute of
Technology-branch of the Ulyanovsk state agrarian

University

Q.G. Qodirov D. of t.s., professor.

T.I. Ahunov D. of t.s., professor.

Z.P. Medelyaeva D. of e., professor Voronezh agrarian

University named after Emperor Peter 1

U.Sharofov, k. of t. s., associate professor

Editors

M.N. Khalikova

R Ismoilova

M. Saidaliev

Executive Secretary: T.M. Mirzoalizoda of
v.s., associate professor

Coder: S.S. Munavarova

Address for correspondence:

Republic of Tajikistan. Tajik agrarian University

named after S. Shotemur 146, Rudaki av.,

Dushanbe, Tajikistan, 734003

<http://kishovarz.tajagroun.tj> the website of the

magazine " Kishovarz "

The journal is registered in the 20.06.2024,

included in the list of peer-reviewed journals at

the Higher Attestation Commission under the

President of the Republic of Tajikistan

(№368/Mj-97 from 04.06.2024).

The journal is registered in Ministry

of Culture of the Republic of Tajikistan

The journal is registered in the Russian

Scientific Citation Index of the Russian

Federation № 187-06/2020

Passed for printing 23.06.2025. Format 84x108

1/8. Offset paper №1. Offset printing

Conventional printer's sheet 41,0 Edition of 100

copies. Printed "KHIRADMANDON" press

The authors of the articles are responsible

for the contents of the printed works.

Bank address: Tax payer : 020002287 B

ank accountant: 20204972712010100002

K/Kh 22402972000002. MFO:350101800

:Bank:Department of payment Ministry of

finance of Republik of Tajikistan. RMA:

0210010011.

© "Kishovarz", 2025.

МУНДАРИЧА СОДЕРЖАНИЕ

КИШОВАРЗӢ / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Махмадёрзода У.М., Қурбонзода Б.А., Қурбонов У.Ч., Сиёвуши Х.-ТАЪСИРИ ИСТИФОДАИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ БА ТАШАККУЛӢИ САТҲИ БАРГ ВА ҲОСИЛНОКИИ ҶУВОРИМАККА ДАР ШАРОИТИ ИҚЛИМИИ ВОДИИ ҲИСОР	1
Набиев Т.Н., Кулиев К.Х.-ПРОДУКТИВНОСТЬ ЛУКА РЕПЧАТОГО В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРИМЕНЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ.....	3
Набиев Т.Н., Кулиев К.Х.-РОСТ, РАЗВИТИЕ И ПРОДУКТИВНОСТЬ ЛУКА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ УДОБРЕНИЯ В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ.....	6
Исмоилов М.И., Сангинов П.А., Сангинов А.С.-НАҚШИ НАВЪҲОИ АЗ ЧИҲАТИ ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФӢ ДУРИ ПАХТА ДАР ҒУРАБАНДИИ ДУРАГАҲО ВОБАСТА АЗ МАРҲИЛАИ ҶУФТИКУНОӢ ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ВАХШИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	9
Хотамов М.- ВОЗДЕЙСТВИЕ ОРГАНОМИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА АГРОФИЗИЧЕСКИЕ АГРОХИМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПОЧВ ОРОШАЕМОЙ ЗОНЫ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ.....	12
Қурбонзода Б.А.-МАҲСУЛНОКИИ ЧОРМАҒЗИ ЗАМИНӢ ВОБАСТА АЗ ЗИЧИИ РАСТАНИҲО ВА УСУЛҲОИ КИШТ ДАР ШАРОИТИ ИҚЛИМИИ НОҲИЯИ МАСТЧОҲ.....	16
Рашидова М.М.-УСУЛҲОИ АГРОТЕХНИКИИ ПАРВАРИШИ ҶУВОРӢ ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	19
Косумбекова Ф.А.-РЕАЛИЗАЦИЯ МОРФОГЕНЕТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЛЛУСНЫХ СТРУКТУР АКТИНИДИИ.....	22
Валиев Ч., Набиев Т.Н., Валиев А., Ахмедова Д.Р., Фафоров Ф.С.-ҲОСИЛНОКИИ МУҚОИСАВИИ НАМУНАҲОИ ҶУВОРИМАККА ДАР ПАРВАРИШГОҲИ ОЗМУНӢ.....	26
Музафарзода Д.М.-МАҲСУЛНОКИИ НАВЪҲОИ ҶУВОРИМАККА ҲАНГОМИ КИШТИ ТАКРОРӢ ДАР ШАРОИТИ ЗАМИНҲОИ ОБИИ МАВЗЕИ ДАНҒАРА	28
Бобоев А.А.-МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОРТОВ СОРГО В УСЛОВИЯХ ЮГА-ЗАПАДНОГО ТАДЖИКИСТАНА.....	32
Маниязова Н.А., Абдуллаев А., Саидмуродзода Н., Шарипов М.М.-ВЛИЯНИЕ ГИББЕРЕЛЛИНА НА СТРУКТУРУ УРОЖАЯ БОБОВЫХ РАСТЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ПОЧВЕННОЙ ЗАСУХИ.....	36
Ҳафизов А.А., Расулзода Б.Р.- ҲОСИЛНОКИИ НАВЪҲОИ ГАНДУМИ БАҲОРӢ ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ БАЛҶУВОН.....	41
Мирзоев Х.Э., Махмадёрзода У.М., Тураев Ш.Х., Музафарзода Д.М.- ПАРВАРИШИ ГАНДУМ ДАР ШАРОИТИ ЗАМИНҲОИ ЛАЛМИИ НОҲИЯИ ДЕВАШТИЧ.....	44
Ҳамидов А., Фозилҷонов А.Н., Ятимов А., Фозилҷонов Ф.-КАСАЛИҲОИ ЗИРОАТИ ЮНУЧҚА ВА ЧОРАҲОИ МУБОРИЗАИ ОНҲО.....	48
Солиев У.Р., Норов М.С.-ПРОМЕЖУТОЧНЫЕ ПОСЕВЫ КОРМОВЫХ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ.....	52
Ахмадов Д.Ш.- МАҲСУЛНОКИИ ЗАҒИР ВОБАСТА АЗ ТАЪСИРИ МЕЪЁРҲОИ ГУНОГУНИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ ДАР ЗАМИНҲОИ ЛАЛМИИ ВОДИИ ҲИСОР.....	54
Ахмадов Д.Ш.-ТАЪСИРИ МЕЪЁРҲОИ ГУНОГУНИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ БА ҲОСИЛНОКИИ ТУХМИИ ЗАҒИР ДАР ЗАМИНҲОИ ЛАЛМИИ МИНТАҚАИ ҲИСОР.....	57
Тоҳиринов А.М.-ВЛИЯНИЕ МИНЕРАЛЬНОГО ПИТАНИЯ ОРОШЕНИЯ НА ПРИРОСТ, ПОРООБРАЗОВАНИЯ И УРОЖАЙНОСТЬ ВИНОВАРНИКА НА УКРЫВНЫХ ЗОНАХ ДЕВАШТИЧСКИЙ РАЙОН Д/Х «НУРУЛЛО» СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА.....	61

Авғонова Х.Х., Қиёмзода З.С., Сайдализода С.Ф., Саидова Ш.К.-ТАЪСИРИ ҲАРО- РАТИ БАЛАНД БА ҲОСИЛШАВИИ КАЛЛУСОГЕНЕЗ ВА МОРФОГЕНЕЗИ РАСТАНИИ КАРТОШКА.....	65
Бойматов Т.Э.-ИСТИФОДАИ УСУЛИ БИОЛОҒИ ДАР ШАКЛДИҲИ ВА БУРИДАНИ ДАРАХТОНИ МЕВАДИҲАНДА.....	70
Тоҳиров А.М., Ҳасанова Г.А.-ТАЪСИР ВА АҲАМИЯТИ МОДДАИ МАВҶУДАИ ПЕКТИНИИ АНГУР ДАР ВАҚТИ НИГОҲДОРӢ.....	73
Ҷӯрабегзода А.Ҷ., Исупов Д.С. -ХУСУСИЯТҲОИ РЕПРОДУКТИВИИ ЧОРВОИ КАЛОНИ ШОҲДОРИ ИРСИЯТАШОН ГУНОГУН.....	78
Отаева М., Раджабов Н.А., Наботов С.К., Абдуллозода Х., Джамшедзода Х.Дж - СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ШЕРСТНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ ЧИ- СТО-ПОРОДНЫХ ЯГНЯТ И ГИБРИДОВ.....	80
Ҷамшедзода Х.Ҷ.-ВАЗНИ ЗИНДАИ БАРАҲОИ ГӢСФАНДОНИ ЗОТИ ТОҶИҚИ ВОБАСТА АЗ ҶУФТИКУНОНИИ БАЙНИАВЛОДӢ.....	83
Раҳматова С.А., Комилзода Д.Қ.-ТАРКИБИ МОРФОЛОҒИ ВА БИОХИМИЯВИИ ТУХМИ КАБКҲОИ ПОПУЛЯТСИЯҲОИ МАҲАЛЛИ ВА АЗ ХОРИҶ ВОРИД- ГАРДИДА.....	86
Ғиёсов Н.Р., Салимзода С., Сафаров З., Мирзоева Г.Н.-ТАЪСИРИ КУНҶОРАИ ЗА- ҒИР БА ХУСУСИЯТҲОИ МАҲСУЛНОҚИ ВА СИФАТИ ГӢШТИ БУҚҶАЧА- ҲОИ ЗОТИ АЛОИ ТОҶИҚИ.....	89
Рачабов Ф.М., Сафаров Т.С.- РУШДУ ИНКИШОФ ВА ТАҶУМАНДИИ АСПОНИ ЗОТИ ТОҶИҚИ ДАР ШАРОИТИ ҲОҶАҒӢ.....	91
Раҳимов Х.Т., Эргашев Д.Д., Комилзода Д.Қ., Бобозода О.С., Норбабаева С.Т., Оди- наев А.-ВЛИЯНИЕ САФЛОРОВОГО ШРОТА НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ПО- КАЗАТЕЛИ ВЫРАЩИВАНИЯ ЦЫПЛЯТ-БРОЙЛЕРОВ.....	93
Каримзода Б.Р., Шарипов А., Зубайдов К.Ш., Нейматов К.И. - МЕТОДИКАИ МУАЙЯН НАМУДАНИ АСАЛИ ШИРИНЧАҒӢ, МОҲИЯТ ВА ЗАРАРИ ОН БА ОИЛАИ ЗАҶБӢРИ АСАЛ ДАР МАВСИМИ ЗИМИСТОНГУЗАРОҢӢ.....	97
Сафарзода Ф.К., Ходжазода Т.А.- ВЛИЯНИЕ ПЛАЗМЕННО-АКТИВИРОВАН- НОЙ ВОДЫ (ПАВ) НА ЭНЕРГИЮ ПРОРАСТАНИЯ И ОБЩУЮ ВСХОЖЕСТЬ СЕМЯН ОГУРЦА СОРТА «БЕНАЗИР» В ЛАБОРАТОРНЫХ УСЛОВИЯХ.....	100

МУҲАНДИСӢ / ИНЖЕНЕРИЯ

Буходуров Ш.Б., Воҳидов А.А., Рашидов Н.Ҷ.-ТЕХНОЛОГИЯИ БАҶҚАРОРНА- МОИИ ТАНАИ КАФЛЕСИ МОШИНҲОИ КОБАНДА – БОҶКУНАНДА.....	104
Давлатшоев Р.А.-ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ ТОРМОЖЕНИЯ В ГОРНЫХ УСЛОВИЯХ.....	106
Махмудова Ф.М.-АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ РЫНКА АВТОСЕРВИС- НЫХ УСЛУГ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ СОГ- ДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ХУДЖАНД).....	111
Умирзоков А.М., Ясинов Ш.М., Назаров Т.Ш., Амиров Н.Р., Нурув Б.З.- ОЦЕНКА И ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССОВ МЕЖДУРЯДНОЙ ОБРА- БОТКИ ПОЧВЫ.....	116
Исоев У.П., Шарипов Ф.Б., Валиев С.З.-СОҲТИ МЕХАНИЗМИ ТАҶЗИМШАВАН- ДАИ ҲАРАКАТОВАРИ ПОШАНДА БАРОИ РАСОНИДАНИ МОЕӢИ КОҶӢ БА РАСТАНИҲО.....	122
Мироқилов Ҷ.Ҳ., Раҳматзода Ш.З.-ТАЪСИРИ ПАРАМЕТРҲОИ КОРИИ РОТАТ- СИОНИӢ БА МУҚОВИМАТИ КАШИШИ ҚИЁСӢ ҲАНГОМИ КОҶҚАРДИ БО- ЛОИ ХОҚ ДАР БОҶҲОИ ИНТЕНСИВӢ.....	125
Ясинов Ш.М.-ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ НАДЕЖНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРОПАШНОГО КУЛЬТИВАТОРА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИС- ТАН.....	130
Раҳимов Ҷ.З., Сайфуллоев Т.Х.-ТАТБИҚИ УСУЛИ ОБӢРИИ ҶӢЯҚӢ-ФОСИЛАВӢ ҲАНГОМИ КИШТИ ПАХТА ДАР ЗАМИНҲОИ САҶЛОҲИ ВИЛОЯТИ СУҒД.....	135

Рахимов Ч.З., Бокичонов. Н.-ТАҲИЯИ УСУЛҲОИ НАВИ ТАЪМИНИ БАРОБАРИ ТАҚСИМОТИ ОБ ДАР ОБЁРИИ ҚҶЯКӢ.....	138
Абдусаматов М.-РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИИ ДИСКРЕТНОГО ПОЛИВА ПО БОРОЗДАМ.....	140
Рауфов Р.Н., Азизов Н.Х., Кулматова Л.С.-ЗНАЧЕНИЕ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ (ГТС) ИРРИГАЦИОННЫХ СИСТЕМ В РАЗВИТИИ «ЗЕЛЕННОЙ ЭНЕРГЕТИКИ» РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА.....	146
Шамсуллоев Ш.А.- МЕТОД КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА УПЛОТНИТЕЛЬНОЙ И КОЗЫРЬКОВОЙ ЦЕМЕНТАЦИИ ОГОЛОВКА СОЛЕВОГО ПЛАСТА ВДОЛЬ ИОНАХШСКОГО РАЗЛОМА.....	149
Кадиров Р.Н.-ҲОЛАТИ ЗАМИНҲОИ ТАӢИНОТИ КИШОВАРӢ ДАР ҚУМҚУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ЧОРАҲОИ БЕӢТАР ГАРДОНИДАНИ ОН.....	155
ИҚТИСОДИЁТ / ЭКОНОМИКА	
Шарифов З. Р., Бобоазиззода Ш.А.-САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ПАРВАРИШ ВА ИСТЕӢСОЛИ МАӢСУЛОТИ МУРҒИ МАРҚОН ДАР ТОҶИКИСТОН.....	160
Шарифов З.Р., Раҳими А.Ш.-САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ВА РОӢҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ОН.....	164
Кошонов М.Р., Окилов Ф.М., Хочиева Ш.А.-ТАӢСИРИ ТАТБИҚИ СБӢМ БА РУШДИ ӢИСОБОТИ КОРӢОНАӢО ДАР ҚУМҚУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	169
Шарифов З.Ш., Ӣусайнов С.М.- ОҚИЛОНА ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРӢ ОМИЛИ МУӢИМИ ТАӢМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ МАМЛАКАТ.....	175
Р.Раҳматзода, Юсуфзода Ӣ.Ф. –ҲОЛАТ ВА ТАМОӢУЛИ РУШДИ САБЗАВОТ-ПАРВАРӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД.....	179
Каримова М.Т., Мадаминов А.А.-РОЛЬ МЯСОМОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	183
Раджабов Р.Ӣ. Содиков Р.Ӣ.-АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАК ОБЪЕКТОВ УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ РИСКАМИ.....	188
Дадоматов Д.Н., Ашӯров С.Ӣ.-МЕХАНИЗМИ РУШДИ РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИ ДАР СОӢАИ ЭКОЛОГИЯИ СОӢИБКОРИИ САНОАТИИ МИНТАҚА.....	195
Нурализода Э.Н., МаӢмадӯров А.У.-САРМОЯГУЗОРИҲО БА ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН ДАР СОӢАИ КИШОВАРӢ.....	199
Мирсаидов А.Б.,Туйчизода Л.А.-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ТРАКТОВКЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА.....	204
Мирзоев Б.-РУШДИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНУ ОБ БАРОИ ХУД-ТАӢМИНКУНИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ВОДИИ ЗАРАФШОН.....	212
Улфатзода А.Ф., Шарифзода Ш.Ш.-САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ЭНЕРГИЯ ДАР СОӢАИ КИШОВАРӢ.....	214
Ғуломов Ӣ.Ӣ., Андалибова М.Б.-ШАКЛҲОИ НАВИ АГРОМАРКЕТИНГ ДАР МАРӢИЛАИ МУТОБИҚШАВӢ БА ШАРОИТҲОИ МУОСИРИ БОЗОР.....	223
Набиев И.И., Раҳимов Қ.О.-ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	229
Рузиев А.Т., Рачабов К.Р., Кабирзода С.Қ.- ТАМОӢУЛИ РУШДИ НИШОНДИӢАН-ДАҲОИ ИҚТИМОӢУ - ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН.....	234
Самиева М.Б.-МУӢИТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ СОӢИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА.....	238
Абдуалимов Б.А.-ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИӢ ИҚТИСОДИИ ТАӢМИНИ ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ ЗАМИН ДАР ШАРОИТИ КӢӢӢСОРИ ТОҶИКИСТОН.....	244
Расулзода Д.Б.-НАҚШ ВА МАҚОМИ ЧОРВОДОРИИ ӢӢШТӢ ДАР СИСТЕМАИ ТАӢМИНИ МАВОДИ ОЗУҚАВОРӢ.....	249

Қурбонов К.Ю.-БАРОБАРКУНИИ ШАРОИТИ ИСТИФОДАИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР АСОСИ БАҲОИ ИҚТИСОДИИ ЗАМИН.....	254
Каримов И.И., Каримов П.И.-МУАММОҲОИ МУБРАМИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИЁТИ КОРХОНАҲОИ ҲОҶАГИИ КИШОВАРЗӢ ДАР МИНТАҚА.....	257
Умарова С.И.-НАҚШИ ТАШАККУЛӢИ ФАЗОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ МАМЛАКАТ.....	264
Ахмедов Д.Ҳ.,Ахлиддини Ф.-ҲАВАСМАНДГАРДОНӢ ДАВЛАТИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРИ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ.....	268
Абдуалимов Б.-ЗАМИН-ВОСИТАИ АСОСИИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР КИШОВАРЗӢ.....	273
Мироватова Б.Ф.-ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	277
Хамдамзода Х.А.-ТАСНИФОТИ УСУЛҲОИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ ВОРИДОТ-ИВАЗКУНӢ ДАР БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ГӢШТ ВА ШИР.....	283
Самиева М.Б.-МОҲИЯТИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА.....	291
Қудратзода П.Қ.-САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМ-ТАРИНИ ТАӢМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ЗАМОНИ ГУЗАШТА, ҲОЗИРА ВА ОЯНДА.....	296
Маҳмудзода М.Қ.-ҶИҲАТИ НАЗАРИЯВИИ ҲАДАФҲОИ СИЁСАТИ ФИСКАЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	301
Юсуфзода Исмоил Умарали-ТАШКИЛИ ҶОӢИ КОРӢ ЯКЕ АЗ САМТҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ.....	308
Ятимов Ш.Ҳ.-ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАӢСИРРАСОН БА САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ СОҲАИ АНГУРПАРВАРӢ.....	314
Расулов Дж.К.-ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	317
Юсуфзода Ҳ.Ф.-ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИ ЗЕРКОМПЛЕКСҲОИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢИ МИНТАҚАВӢ.....	322
Исматуллозода Б.-ТАҲЛИЛИ ПОТЕНСИАЛИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОН ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	327
Исматуллозода Б.-АРЗӢӢИ ҲОЛАТИ ҶАЛБИ САРМОЯ БА СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	333

CONTENTS

AGRICULTURE

Mahmaderzoda U.M., Kurbonzoda B.A., Kurbonov U.J., Sievushi H.- INFLUENCE OF MINERAL FERTILIZERS ON THE FORMATION OF LEAF AREA AND CORN YIELD IN THE CLIMATIC CONDITIONS OF THE GISSAR VALLEY.....	1
Nabiev T.N., Kuliev K.Kh.-THE PRODUCTIVITY OF ONIONS DEPENDS ON THE USE OF MINERAL FERTILIZERS.....	3
Nabiev T.N.,Kuliev K.H.-GROWTH, DEVELOPMENT AND PRODUCTIVITY OF ONIONS DEPENDING ON FERTILIZER IN THE KULYAB ZONE.....	6
Ismoilov M.I., Sanginov P.A. , Sanginov A.S.-THE ROLE OF ECOLOGICALLY AND GEOGRAPHICALLY REMOTE COTTON VARIETIES ON THE SEED SETTING OF HYBRIDS DEPENDING ON THE PERIOD OF CROSSING IN THE CONDITIONS OF THE VAKHSH VALLEY OF KHATLON REGION.....	9
Khatamov M.T.- IMPACT OF ORGANOMINERAL FERTILIZERS ON AGRO-PHYSICAL AND AGROCHEMICAL INDICATORS OF SOILS IN THE IRRIGATED ZONE OF THE GISSAR VALLEY	12
Kurbonzoda B.A.-PEANUT PRODUCTIVITY DEPENDING ON THE DENSITY OF STATION AND SOWING METHODS IN THE CLIMATIC CONDITIONS OF THE MATCHINSKY DISTRICT.....	16
Rashidova M.M-AGROTECHNICAL METHODS OF SORGHUM CULTIVATION IN THE CONDITIONS OF GISSAR VALLEY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN....	19
Kosumbekova F.A.-REALIZATION OF MORPHOGENETIC POTENTIAL OF ACTINIDIA CALLUS STRUCTURES.....	22
Valiev J.A, Nabiev T. N., Valiev A., Akhmedova D.R.RESULTS OF TESTING OF CORN VARIETIES IN A COMPETITIVE NURSERY IN CONDITIONS.....	26
Muzafarzoda D.M.-THE PRODUCTIVITY OF CORN VARIETIES AT REPEAT SOWING ON IRRIGATED LANDS OF DANGARA MASSIV.....	28
Boboev A.A.-THE MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE SORGHUM VARIETIES IN THE CONDITIONS OF THE SOUTH-TAJIKISTAN.....	32
Maniyazova N.A., Abdullaev A., Saidmurodzoda N., Sharipov M.M.-INFLUENCE OF GIBBERELLIN ON THE STRUCTURE OF LEGUM CROP UNDER SOIL DROUGHT	36
Hafizov A.A., Rasulzoda B.R.-PRODUCTIVITY OF SPRING WHEAT VARIETIES IN BALJUVAN DISTRICT.....	41
Mirzoev Kh.E, Makhmaderzoda U.M., Turaev S.H., Muzafarzoda D.M.- GROWING OF WHEAT VARIETIES IN RAINFED LANDS OF DEVASHTICH DISTRICT.....	44
Hamidov A., Foziljonov A.N., Yatimov A., Foziljonov F. Nigmatov S.-DISEASES OF ALFALFA CROPS AND THEIR CONTROL MEASURES.....	48
Soliev U.R., Norov M.S. - INTERMEDIATE FODDER CROPS IN THE HISSAR VALLEY.....	52
Akhmedov D.Sh.-FLAX PRODUCTIVITY DEPENDING ON THE INFLUENCE OF VARIOUS RATES OF MINERAL FERTILIZERS IN RAINFUL LANDS OF THE GISSAR VALLEY.....	54
Akhmedov D.Sh.-INFLUENCE OF VARIOUS RATES OF MINERAL FERTILIZERS ON THE FLAX SEED YIELD IN RAINFUL LANDS OF THE GISSAR ZONE.....	57
Tohirov A.M.-EFFECT OF MINERAL NUTRITION AND IRRIGATION ON GROWTH, FRUIT FORMATION AND YIELD OF VINEYARD IN SHELTERED AREAS DEVASHTICHSKY DISTRICT OF THE NURULLO FARM OF NORTHERN TAJIKISTAN	61
Avgonova HH, Kiyomzoda ZS, Saidalizoda SF, Saidova SK.- INFLUENCE OF HIGH TEMPERATURE ON CALLUSOGENESIS AND MORPHOGENESIS OF POTATO PLANTS.....	65
Boymatov T.E.-USE OF BIOLOGICAL METHODS IN THE FORMATION AND PRUNING OF FRUIT TREES.....	70

Tokhirov A.M., Khasanova G.A.-EFFECT OF PECTIN SUBSTANCES DURING STORAGE.....	73
Jurabekzoda.J., Isupov D.S.REPRODUCTIVE CHARACTERISTICS OF CATTLE OF VARIOUS HEREDITY A.....	78
Otaeva M., Radjabov N.A., Nabotov S.Q., Abdullozoda H., Djamshedzoda H.-COMPARATIVE INDICATORS OF WOOL PRODUCTIVITY OF PUREBRED LAMBS AND HYBRIDS.....	80
Jamshedzoda Kh.J.-LIVE WEIGHT OF YOUNG TAJIK SHEEP BREED RESULTING FROM INTERLINE CROSSING.....	83
Ramatova S.A., Komilzoda D.K.-MORPHOLOGICAL AND BIOCHEMICAL COMPOSITION OF PARTIDGE EGGS OF LOCAL AND FOREIGN POPULATIONS.....	86
Giyosov N.R., Salimzoda Salim, Safarov Z., Mirzoeva G.N.- IMPACT OF OILSEED CROP WASTE ON QUALITY INDICATORS OF GOBY MEAT.....	89
Radjabov FM, Safarov TS - GROWTH, DEVELOPMENT AND CONSTITUTION OF THE TAJIK HORSE BREED ON THE FARM.....	91
Rakhimov H.T., Ergashev D.D., Komilzoda D.K., Bobozoda O.S., Norbabaeva S.T., Odinaev A.- THE IMPACT OF SAFFLOWER SHROTA ON PRODUCTION INDICATORS FOR RAISING CHICKENS-.....	93
PROXYLEROV, Karimzoda B.R.; Sharipov A.; Zubaidov K.Sh.; Nematov K.I.-METHODODOLOGY FOR DETERMINING HONEYDEW HONEY, ITS ESSENCE, AND HARM TO THE BEE COLONY DURING THE WINTERING PERIOD.....	97
Safarzoda FK, Khojazoda T.A.--INFLUENCE OF PLASMA-ACTIVATED WATER (SUFFA) ON THE ENERGY OF GERMINATION AND OVERALL GERMINATION OF CUCUMBER SEEDS OF THE "BENAZIR" VARIETY IN LABORATORY CONDITIONS.....	100
ENGINEERING	
Buhodurov Sh.B., Vohidov A.A., Rashidov N.J.-TECHNOLOGY RECOVERING THE BODY OF THE SCOOP VYKOPOCHNO-LOADING MACHINE.....	104
Davlatshoev R.A.-FEATURES OF BRAKING DYNAMICS IN MOUNTAIN CONDITIONS.....	106
Mahmudova F.M.-ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE CAR SERVICE MARKET AT THE MAINTENANCE ENTERPRISES OF THE SUGHD REGION (ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF KHUJAND).....	111
Umirzokov A.M., Yasinov Sh. M., Nazarov T.Sh., Amirov N.R., Nurov B.Z.- ASSESSMENT AND IMPROVEMENT OF THE EFFICIENCY OF ROW-BY-ROW TILLAGE PROCESSES.....	116
Isoev U.P., Sharipov F.B., Valiev S.Z.-DESIGN OF AN ADJUSTABLE SPRAYER DRIVE FOR APPLYING WORKING FLUID TO PLANTS.....	122
Mirokilov J.H., Rakhmatzoda Sh. Z.- THE INFLUENCE OF OPERATING PARAMETERS OF ROTARY WORKING BODIES ON SPECIFIC TRACTION RESISTANCE DURING SURFACE TILLAGE IN INTENSIVE GARDENS.....	125
Yasinov Sh.M.-WAYS TO INCREASE RELIABILITY OF ROW CULTIVATOR OPERATION IN CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	130
Rakhimov J.Z, Sayfulloev T.H.- IMPLEMENTATION OF THE FURROW IMPULS IRRIGATION METHOD FOR COTTON CULTIVATION ON STONY SOILS IN SUGHD REGION.....	135
Rakhimov J.Z, Boqijonov N.- DEVELOPMENT OF NEW METHODS FOR ENSURING UNIFORM WATER DISTRIBUTION IN FURROW IRRIGATION.....	138
Abdusamatov M.-RESULTS OF RESEARCH ON THE TECHNIQUE AND TECHNOLOGY OF DISCRETE FURROW IRRIGATION.....	140
Raufov R.N., Azizov N.Kh., Kulmatova L.S.-THE IMPORTANCE OF HYDRAULIC STRUCTURES OF IRRIGATION SYSTEMS IN THE DEVELOPMENT OF «GREEN ENERGY» IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN UNDER CONDITIONS OF GLOBAL CLIMATE CHANGE.....	146

Shamsulloev S h.A.-METHOD OF QUALITY CONTROL OF COMPACTOR AND CANO-PIC CEMENTATION OF THE SALT LAYER HEAD ALONG THE IONAKHISKY FAULT....	149
Kadirov R.N. - STATE OF AGRICULTURAL LANDS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND MEASURES TO IMPROVE THEM.....	155

ECONOMY

Sharifov Z., Boboazizzoda Sh.A.-THE ECONOMIC EFFICIENCY OF BREEDING AND PRODUCTION OF CORAL TUTKEY IN THE TOJIKISTON.....	160
Sharifov Z.R., Rahimi A.Sh.-WATER RESOURCE EFFICIENCY AND WAYS TO IMPROVE IT.....	164
Koshonova M.R., Oqilov F.M., Hojieva Sh.A.-IMPACT OF IFRS IMPLEMENTATION ON THE DEVELOPMENT OF CORPORATE REPORTING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	169
Sharifov Z.Sh., Usainov S.M.- REASONABLE USE OF AGRICULTURAL LAND IS THE MOST IMPORTANT FACTOR IN ENSURING FOOD SECURITY OF THE COUNTRY.....	175
R.Rahmatzoda, Yusufzoda H.F.-STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF VEGETA-BLE GROWING IN THE REGION.....	179
Karimova M.T., Madaminov A.A. - THE ROLE OF THE MEAT AND DAIRY INDUSTRY IN ENSURING FOOD SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	183
Sodikov R.Kh, Rajabov R.Kh, ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF COTTON GINNING INDUSTRY ENTERPRISES AS OBJECTS OF BUSINESS RISK MANAGEMENT.....	188
Dadomatov D.N.,Ashurov S.Kh.-MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC RELATIONS IN THE FIELD OF ECOLOGY OF INDUSTRIAL REGIONAL ENTREPRE-NEURSHIP.....	195
Nuralizoda E.N., Mahmadyorov A.U.-LAND RESOURCES IN AGRICULTURE INVESTMENTS IN EFFECTIVE USE.....	199
Mirsaidov A.B., Tuychizoda L.A.-THE THEORETICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE ECONOMIC CONTENT OF AGRICULTURAL MODERNIZATION.....	204
Mirzoev B.-EFFECTIVE DEVELOPMENT OF LAND AND WATER RESOURCES FOR FOOD SELF-SUFFICIENCY IN THE ZERAVSHAN VALLEY.....	212
Ulfatzoda A.Gh., Sarifzoda Sh.Sh.-THE EFFECTIRE USE OF THE ENERGY IN AGRICULTUREL SPHERE.....	214
Gulomov Kh.Kh.,Andalibova M.B.-NEW FORMS OF AGROMARKETING IN THE PROCESS OF ADAPTING TO MODERN MARKET CONDITIONS.....	223
Nabiev I.I., Ranimov J.O.-EFFICIENCY OF AGRICULTURAL SECTOR ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS.....	229
Ruziev A.T, Radjabov K.R, Kabirzoda S.J.-KEY INDICATORS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	234
Samieva M.B.-INNOVATIVE ENVIRONMENT IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP.....	238
Abdualimov B.A.-ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FEATURES OF ENSURING EFFECTIVE LAND USE IN MOUNTAINOUS CONDITIONS OF TAJIKISTAN.....	244
Rasulova D.B.-ROLE AND PLACE OF MEAT CATTLE BREEDING IN THE FOOD SUPPLY SYSTEM.....	249
Kurbonov K.Yu.-EQUALIZING CONDITIONS OF AGRICULTURAL LAND USE BASED ON ECONOMIC ASSESSMENT OF LAND.....	254
Karimov I.I., Karimov P.I.-TOPICAL ISSUES OF ECONOMIC MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE REGION.....	257
Umarova S.I.-HE ROLE OF INSTITUTIONAL SPACE FORMATION IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S AGRICULTURAL SECTOR.....	264

Akhmedov D.H., Akhliddini F.-STATE SUPPORT OF INVESTMENT PROJECTS IN AGRICULTURE.....	268
Abdualimov B.A.-LAND IS THE MAIN MEANS OF PRODUCTION IN AGRICULTURE.....	273
Mirovatova B.F.-IMPORT SUBSTITUTION AS A FACTOR AIMED AT CONSUMER MARKET DEVELOPMENT UNDER TRANSITIONAL ECONOMY CONDITIONS OF TAJIKISTAN REPUBLIC.....	277
Hamdamzoda Kh.A.-CLASSIFICATION OF METHODS FOR IMPLEMENTING THE IMPORT SUBSTITUTION STRATEGY IN THE MARKET MEAT AND DAIRY PRODUCTS.....	283
Samieva M.B.-THE ESSENCE OF DIVERSIFICATION IN SMALL AND MEDIUM BUSINESS ACTIVITY.....	291
Kudratzoda P.K.-RAPID INDUSTRIALIZATION AS THE MOST IMPORTANT FACTOR IN ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE PAST, PRESENT AND FUTURE.....	296
Mahmudzoda M.K.-THEORETICAL OBJECTIVES OF FISCAL POLICY IN MODERN CONDITIONS.....	301
Yusufzoda I.U.-ORGANIZATION OF THE WORKPLACE – ONE OF THE DIRECTIONS OF STATE REGULATION OF EFFECTIVE USE OF LABOR RESOURCES.....	308
Yatimov Sh.H.-MAIN FACTORS AFFECTING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE VITICULTURE INDUSTRY.....	314
Rasulov J.K.-ASSESSMENT OF FOOD SECURITY INDICATORS IN AGRO-INDUSTRIAL ZONES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	317
Yusufzoda H.F/-THE ORETICAL ASPECTS OF ECONOMIC EFFICIENCY OF SUB-COMPLEXES OF REGIONAL AGRICULTURAL PRODUCT.....	322
Ismatullozoda B.- ANALYSIS OF INVESTMENT POTENTIAL AND EFFICIENCY OF EGO USING AND FARMING OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	327
Ismatullozoda B.- ASSESSMENT OF INVESTMENT ATTRACTION IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	333

ТДУ.633.15.631

**ТАЪСИРИ ИСТИФОДАИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ БА ТАШАККУЛӢИИ САТҲИ
БАРГ ВА ҲОСИЛНОКИИ ЧУВОРИМАККА ДАР ШАРОИТИ ИҚЛИМИИ ВОДИИ
ҲИСОР**

**Махмадёрзода У.М., Қурбонзода Б.А., Қурбонов У.Қ., Сиёвуши Х.-
Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шоҳтемур**

Калимаҳои асосӣ: зичии растаниҳо, ҳосилнокӣ, сатҳи барг, нуриҳои минералӣ, чуворимакка, зироат.

Сабзиш, инкишоф ва маҳсулнокии зироатҳои саҳроӣ аз андозаҳои дастрас будани ҳамаи омилҳои ҳаётии мутаносибан бо талабот ва хусусиятҳои биологикашон дар давраи нашъунамо вобастагии дорад. Ин бо таҷрибаи бисёрсолаи барзгарӣ (зироаткорӣ) ва таҳқиқотҳои бешумори илмӣ ба исбот расонда шудааст. Ҳосили баланд вақте ташаккул меёбад, ки омилҳои ҳаётии дар давраи нашъунамо аз ҷониби растаниҳо мутобиқ бо талаботҳои намуд ва навъи зироатҳо ба тариқи дастрас истифода гарданд.

Ба инкишофи растаниҳо ва ташаккул ёфтани ҳосил ба ғайр аз усулҳои агрономӣ, шароитҳои ҳоку иқлим, хусусиятҳои навъ, иҷро ва риояи ҳамаи тадбирҳои агрономӣ дар муҳлатҳои мусоид ва бо сифати аъло таъсир мерасонад.

Чуворимакка яке аз зироатҳои серҳосилу маъмулии ӯму хошкворӣ аст, ки дар соҳаи кишоварзӣ васеъ истифода бурда мешавад. Чуворимакка аҳамияти калони ҳӯроқӣ, озукаворӣ ва техникӣ дорад. Ҳамчун озукаворӣ 20% дони чуворимакка, масолеҳи техникӣ 15% ва аз се ду ҳиссаи истехсоли умумиаш бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи ҳӯроқаҳо истифода бурда мешавад. Аз рӯйи ҳосилнокӣ ва арзиши ҳӯроқӣ нисбат ба аксар зироатҳои ӯму хошкворӣ боло меистад.

Мақсади асосии корҳои илмӣ ин муайян кардани таъсири истифодаи нуриҳои минералӣ ба ташаккулёбии сатҳи барг ва ҳосилнокии чуворимакка дар шароити иқлимии хоҷагии таълимии КВТТ «Ҳисор»-и шаҳри Ҳисор ба ҳисоб меравад.

Ҳангоми роҳандозӣ намудани корҳои таҳқиқотӣ чунин вариантҳои омӯзишӣ мавриди тадқиқот қарор дода шуданд: Назоратӣ; $N_{120}P_{30}K_{20}$; $N_{180}P_{60}K_{20}+20$ тонна пору (ЧКШ). Кишти чуворимакка бо усули васеъҷӯяки байниқаторҳои 60 см гузаронида шуд.

Давомоти соли 2024 дар хоҷагии таълимии КВТТ “Ҳисор”-и шаҳри Ҳисор корҳои илмӣ оид ба муайян намудани таъсири истифодаи нуриҳои минералӣ ба ташаккулёбии сатҳи барг ва ҳосилнокӣ дар асоси усули Б. А. Доспехов (1985) ва усули навъсанҷии давлатии кишоварзӣ (Москва 1971), бо такрори чоркарата, масоҳати майдончаҳо 36 м² буда, ба роҳ монда шуд.

Мушоҳидаҳои фенологӣ дар давраи инкишофёбии чуворимакка бо фаро расидани давраҳои майсазанӣ, пайдошавии 3-4 барг, қорӯббарорӣ, гулкунӣ ва пухтарасии ҳосил гузаронида шуд (Вавилов Ю, 1983).

Оғози ҳар як давраи нашъунамо ин дар 10%-и майдон ва ба анҷомрасии давра дар 75 %-и он ҳисобида шуд.

Барг узви асосии рӯйиҳои растаниҳо буда, дар он равандҳои ниҳоят муҳими физиологӣ – фотосинтез, транспирация, нафаскашӣ ва мубодилаи моддаҳо мегузарад. Растаниҳои дараҷаи олии бидуни мавҷудияти барг буда наметавонанд. Аз нуқтаи назари физиологӣ миқдори барг муайянкунандаи миқдори ҳосил мебошад. Таъмин намудани киштзор бо шароити фароҳаи парвариш бо мақсади пайдо намудани масоҳати муътадили барг яке аз талаботҳои муҳими агротехникӣ барои ба даст овардани ҳосили баланду устувор ба шумор меравад. Наздики 90 % ҳосили зироатҳо дар киштзор аз ҳисоби фаъолияти фотосинтезикии узвҳои растанӣ ба вучуд меояд. Мушоҳидаҳои фенологӣ нишон доданд, ки ҷамъшавии босуръати масоҳати барги чуворимакка аз оғози давраи нашъунамо наҷадон назаррас буда, он пас аз давраи пайдошавии 5-6 барг ҷараён гирифт.

Дар варианти назоратӣ сатҳи майдони барг, ҳангоми пайдошавии 6-7 барг 8,7-8,3 ҳаз.м²/га-ро ташкил дод. Истифодаи $N_{120}P_{30}K_{20}$ боиси ташаккулёбии 9,6-9,3 ҳаз.м²/га ва

(N₁₈₀P₆₀K₂₀+20 тонна пору) 10,4-10,0 ҳаз.м²/га сатҳи барг шавад. Дар давраи пайдошавии чорубакҳо сатҳи майдони барг дар варианти назоратӣ ба 24,7-24,0 ҳаз.м²/га, варианти N₁₂₀P₃₀K₂₀ 27,1-28,4 ҳаз.м²/га ва варианти N₁₈₀P₆₀K₂₀+20 тонна пору ба 32,1-32,8 ҳаз.м²/га баробар шуд.

Бошиддат ташаккулёбии сатҳи майдони барг дар давраи гулкунӣ киштзор ба мушоҳида расид. Дар ин давраи нашъунамои зироатҳо сатҳи майдони барги варианти назоратӣ 32,1-30,9 ҳаз.м²/га, варианти N₁₂₀P₃₀K₂₀ 36,8-35,9 ҳаз.м²/га ва варианти N₁₈₀P₆₀K₂₀+20 тонна пору мутаносибан ба 45,2-45,7 ҳаз.м²/га баробар шуд. Дар давраи пухтарасии ҳосил вобаста ба зардашвӣ ва резиши баргҳои қисми поёнии растанӣ сатҳи майдони барг дар тамоми вариантҳо паст шуд.

Нишондоди чамъбастии тамоми қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ҳосилнокӣ маҳсуб мешавад. Натиҷаҳо нишон доданд, ки ҳосилнокии дони ҷуворимаққа дар варианти назоратӣ мутаносибан ба 23,5-28,7 с/г баробар шудааст. Ҳангоми истифодаи нуриҳо бо меъёри N₁₂₀P₃₀K₂₀ ҳосилокӣ ба 67,7-69,5 с/га ва N₁₈₀P₆₀K₂₀+20 тонна пору ба 72,6-81,2 с/га баробар шуд. Дар тамоми вариантҳои омӯзишӣ ҳосилнокии баланди дон бо зичии 60-70 ҳаз.раст/га ба вучуд омадааст (ҷадвал).

Ҷадвал.-Ташаккулёбии сатҳи майдони барг ва ҳосилнокии ҷуворимаққа, ҳаз.м²/га

Р/Т	Вариантҳои омӯзишӣ	Зичии растаниҳо ҳаз./га	Фарорасии давраҳои нашъунамо,					Ҳосилнокӣ, с/га
			Майсани	Пайдошавии 6-7 барг	Пайдошавии чорубак	Гулкунӣ	Пурра пухтарасии ҳосил	
1	Назоратӣ (бе истифодаи нуриҳо)	50	1,5	8,7	24,7	32,1	24,7	23,5
2		60	1,6	8,5	24,3	31,8	24,9	28,7
3		70	1,4	8,3	24,0	30,9	23,6	26,3
4	N ₁₂₀ P ₃₀ K ₂₀	50	1,7	9,6	27,1	36,8	28,6	67,7
5		60	1,5	9,5	26,8	36,6	25,8	69,5
6		70	1,6	9,3	26,4	35,9	25,9	69,5
7	N ₁₈₀ P ₆₀ K ₂₀ +20 тонна пору (ЧКШ)	50	2,1	10,4	32,6	45,2	42,6	72,6
8		60	1,9	10,1	32,8	45,8	42,9	81,2
9		70	1,8	10,0	32,1	45,7	41,0	79,5

АДАБИЁТ

1. Дроздова, В.В. Влияние норм и сочетаний минеральных удобрений на урожайность кукурузы и агрохимические показатели плодородия чернозема выщелоченного западного Предкавказья/ В.В. Дроздова, Н.Е. Давлатов С.Х. Продуктивность кукурузы повторного посева в чистом виде и совместно с подсолнечником).–Душанбе//Кишоварз, 2015. №3, - 4-6 с.
2. Давлатов С.Х. Продуктивность кукурузы повторного посева в чистом виде и совместно с подсолнечником).–Душанбе//Кишоварз, 2015. №3, - 4-6 с.
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта.-М.: Агропромиздат, 1985. -351 с.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПЛОШАДИ ЛИСТЬЕВ И УРОЖАЙНОСТЬ КУКУРУЗЫ В КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье приведены сведения о влиянии внесения минеральных и органических удобрений на формирование листовой поверхности и урожайность кукурузы. Полученные результаты свидетельствуют, что высокую урожайность зерна кукуруза обеспечила на варианте использования N₁₈₀P₆₀K₂₀+20 тонн навоза и густоте 60-70 тыс.раст/га (72,6-81,2 т/га).

Ключевые слова: *густота стояния, урожайность, площадь листьев, минеральные удобрения, кукуруза, урожай*

ANNOTATION

INFLUENCE OF MINERAL FERTILIZERS ON THE FORMATION OF LEAF AREA AND CORN YIELD IN THE CLIMATIC CONDITIONS OF THE GISSAR VALLEY

The article presents information on the effect of mineral and organic fertilizers on the formation of leaf surface and corn yield. The results obtained indicate that high corn grain yield was provided by the N₁₈₀P₆₀K₂₀+20 tons of manure with a density of 60-70 thousand tons/ha (72.6-81.2 tons/ha) variant.

Keywords: *plant density, yield, leaf area, mineral fertilizers, corn, yield*

Сведения об авторах:

Махмадёрзода Усмон Маъмур–доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры растениеводства Таджикского аграрного Университета имени Ш. Шотемур, 734013, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146, тел: 2247207

Курбонзода Барно Абдугани –кандидат сельскохозяйственных наук, доцент Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур. 734003. Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Тел.: (+992) 900737751.

Курбонов Умед Джунайдуллоевич-докторант 1 курса Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемур. 734003. Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146.

Сиёвуши Хуршед-магистр 1 курса Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемур. 734003. Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146.

Author Informations:

Mahmaderzoda Usmon Mamur-Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Department of Crop Production, Tajik Agrarian University named after S. Shotemur, 734013, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146, tel: 2247207

Kurbonzoda Barno Abdugani-Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur. 734003. Tajikistan, Dushanbe, 146 Rudaki Avenue. Tel.: (+992) 900737751.

Yurbonov Umed Dzhunaidulloevich-1st year doctoral student of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur. 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, 146 Rudaki Avenue.

Sievushi Khurshed-master of the 1st year of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur. 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe, 146 Rudaki Avenue.

УДК 35.25:631.522

**ПРОДУКТИВНОСТЬ ЛУКА РЕПЧАТОГО В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРИМЕНЕНИЯ
МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ**

Набиев Т.Н., Кулиев К.Х. –Таджикский аграрный университет им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: *лук репчатый, азот, фосфор, калий, количество листьев, урожайность, биохимические показатели, оптимальные сроки.*

Одним из важнейших задач в республике является обеспечение населения продуктами питания, особенно свежими овощами. Увеличение производства продовольственной продукции, в условиях перехода к рыночной экономике и быстрого роста численности населения, становится жизненно важной и насущной задачей. В среди овощных, лук считается одной из важнейших и ценных культур. При низкой урожайности лука, острую его нехватку можно отметить зимой и ранней весной. Особенно, в период, когда его запасы на складах заканчиваются, а новый урожай еще не созрел. В такой ситуации тысячи тонн лука импортируются из-за границы для обеспечения населения страны.

Повышение урожайности и производства продукции лука осуществляется, прежде всего, за счет селекции продуктивных сортов чистых с экологической точки зрения, разработки усовершенствованной технологии выращивания, особенно установление оптимального сроков посева и норм минеральных и органических удобрений.

Целью исследования являлся изучение сроков посева и норм органических и минеральных удобрений, и научно-обоснованное их применении на повышения урожайности и сохранения качества продукции новых сортов лука репчатого

Полевые опыты проводили на орошаемых землях дехканского хозяйства «Саид Али Хамадони» города Куляба в 2017-2019 годах. В качестве объекта исследования были использован лук позднеспелого сорта «Испанский 313» и среднеспелый «Хисори».

Схема опытов состояла из следующих вариантов:

Весенний посев

- 1) Контроль (без удобрений)
- 2) P₆₀K₆₀
- 3) N₁₂₀P₆₀K₆₀
- 4) N₁₈₀P₉₀K₆₀
- 5) N₂₄₀P₁₂₀K₉₀

Весенний посев

1. Контроль (без удобрений)
2. P₆₀K₆₀
3. N₁₂₀P₆₀K₆₀
4. N₁₈₀P₉₀K₆₀
5. N₂₄₀P₁₂₀K₉₀

Опыты проводили в 4-х кратной повторности. Площадь участков составила 25,0 м². Участки располагались случайным образом.

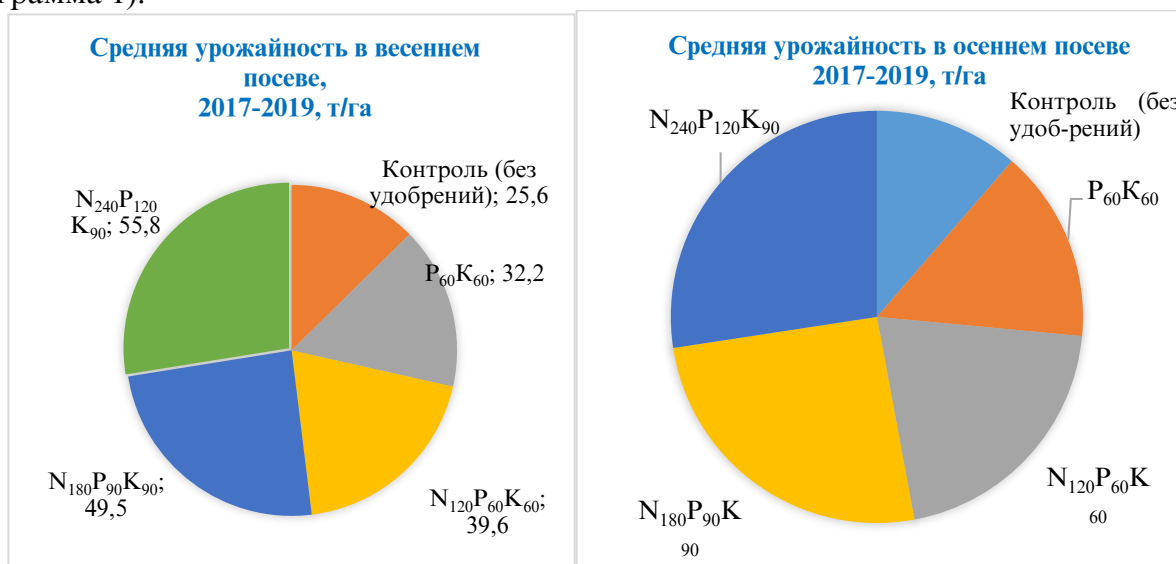
Результаты исследований свидетельствуют о том, что период от посева до массовых всходов при весеннем сроке посева сорта лука Хисори составлял 29-32 дня, а при осеннем посеве-11-13 дней. Продолжительность периода от всходов до появления первой луковичи в весенней посадке составляет 63 дня в контрольном варианте и 64-66 дней в вариантах с применением минеральных удобрений. Вегетационного периода лука сорта Хисори в условиях хозяйства «Саид Али Хамадони» города Куляба в зависимости от вариантов, весеннего посева равна 159 - 170 дней и 247 - 256 дней при осеннем посеве.

Установление оптимальных сроков посева и норма применения минеральных удобрений создали благоприятные условия для роста и развития лука. При весеннем посеве сорта лука Хисори в контрольном варианте, в первый период роста, т.е. после 60 дней от всходов масса 1-го растения равна 10,6 г, масса луковичи - 5,1 г, а количество листьев - 5,6

шт., через 100 дней, соответственно, 31,1; 24,1; 6,9; а через 140 дней эти показатели были равны - 61,5; 45,1 и 7,5. При применении фосфорно-калийных удобрений из расчета 60 кг ($P_{60}K_{60}$) через 60 дней после всходов масса 1-го растения равнялась 12,8 г, масса луковицы - 6,1 г, количество листьев составляло 6,1 шт., после 100 дней эти показатели равны 37,3; 30,5; 7,5, соответственно, и через 140 дней - до 66,4; 55,3 и 8,6.

Наибольшая масса 1-го растения, масса луковицы и количество листьев лука формировалась у сорта Хисори, при весеннем и осеннем посевах в вариантах с нормой применения минеральных удобрений- $N_{240}P_{120}K_{90}$. При этом, после 140 дней от всходов, масса одного растения при весеннем посеве по сравнению с 60 днями, составляет 71,4 г, масса луковицы - 68,6 г. и количество листьев до 3,0 шт., а при осеннем посеве, соответственно, до 35,9 г.; 38,7 г.; 1,5 шт., что по сравнению с контрольным вариантом на 24,1 г; 30,8 г.; 4,4 шт. и 20,1 г.; 21,7 г.; 2,9 шт. больше.

Урожайность репчатого лука сорта «Хисори», в зависимости от вариантов опытов при весеннем посеве составила от 25,6 до 55,8 т/га, в осеннем, соответственно, от 18,5, до 44,6 т/га. Среди исследуемых вариантов высокая урожайность лука сорта Хисори получена при весеннем и осеннем посевах, при использовании минеральных удобрений с нормой $N_{240}P_{90}K_{90}$. Преимущество дополнительной урожайности, по сравнению с контролем, при весеннем посеве - 30,2 т/га, или 117,1% и при осеннем посеве - 26,1 т/га, или 141,4%, а по сравнению с другими вариантами внесения удобрений, составило от 1,0 до 20,0 т/га (диаграмма 1).

Диаграммы 1.-Урожайность сорта “Хисори”, в зависимости от использования минеральных удобрений и срока посева

При сравнении продуктивностью весеннего и осеннего посевов репчатого лука, то станет ясно, что урожайность, во всех вариантах весеннего посева выше, чем в осеннем посеве. Анализ показал, что, в варианте с применением $N_{240}P_{120}K_{90}$ в зависимости от вариантов опытов, урожайность при осеннем посеве снизилась с 7,1 т/га, а в контрольном варианте - до 11,2 т/га, по сравнению с весенними сроками посева.

Результаты наших исследований показывают, что применение азотных удобрений в норме N_{240} на основе $P_{120}K_{90}$, как при весеннем, так и при осеннем посеве, обеспечивает высокую урожайность лука сорта "Хисори" на орошаемых условиях Кулябской зоны Хатлонской области

Анализ биохимических показателей лука показал, что, в зависимости от вариантов опыта, у сорта «Хисори» содержалось от 13,4 до 11,5 % сухого вещества и от 8,45 до 7,2 % сахара. В вариантах с применением минеральных удобрений количество сухого вещества уменьшилось с 0,5 до 1,9 %, а содержание сахара - с 0,11 до 1,25 %, по сравнению с контролем (табл. 1).

Таблица 1 - Биохимические показатели репчатого лука сорта “Хисори” в зависимости от норм применения минеральных удобрений (в среднем, 2017-2019 гг.)

Варианты	Сухое вещество, %	Общий сахар, %	Витамин С мг, %	Нитраты мг/кг
Контроль (без удобрений)	13,4	8,45	7,9	61,0
P ₆₀ K ₆₀	12,9	8,34	8,5	64,5
N ₁₂₀ P ₆₀ K ₆₀	12,2	7,82	8,5	67,9
N ₁₈₀ P ₉₀ K ₉₀	11,9	7,65	9,1	72,7
N ₂₄₀ P ₁₂₀ K ₉₀	11,5	7,20	9,4	75,4

При увеличении нормы минеральных удобрений, снизилось содержание сухого вещества и сахара, но увеличилось количество витамина С и нитратов.

На орошаемых землях Кулябского зоны Хатлонской области следуют выращивать новый районированный сорт лука репчатого «Хисори», оптимальные сроки посева: в конце февраля и ранней весной в начале марта. Для получения высокого урожая (45-60 т/га) репчатого лука сорта «Хисори» рекомендуем вносить минеральные удобрения в норме N240 P120 K90.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Алексеева М.В. Репчатый лук.-М: Россельхозиздат, 1982.-112с.
- 2.Алиев Л.А. Потребность в элементах минерального питания и действие азотных удобрений на урожайность репчатого лука в условиях серобурых почв Апшерона: Автореф. Дис.канд.с.-х.наук – Кировабад, 1975.-27 с.
- 3.Доспехов Б.А.Методика полевого опыта. - М.: Агропромиздат,
- 4.Мустафа А.М. Влияние сочетаний минеральных удобрений, сроков уборки, размера луковиц и озонирования на качество лука-репки, его устойчивость к возбудителю шейковой гнили и сохраняемость: Автореф. дис.канд. с.-х. наук.- М.,1982.-24с

ANNOTATION

THE PRODUCTIVITY OF ONIONS DEPENDS ON THE USE OF MINERAL FERTILIZERS

In this article, the authors consider the issue of determining the most favorable conditions for mineral nutrition for onion productivity, depending on the use of mineral fertilizers and the optimal sowing time in the Kulob zone of the Republic of Tajikistan. Studies have shown that it is recommended to apply mineral fertilizers in the norm N240P120K90 on the irrigated lands of the Kulob zone of the Khatlon region, which contributes to the production of 45-60 tons/ha of onion of the Hisori variety.

Keywords: onion, nitrogen, phosphorus, potassium, application, number of leaves, yield, biochemical parameters, optimal timing.

АННОТАЦИЯ

ҲОСИЛНОКИИ БЕХПИЁЗ ВОБАСТА АЗ ИСТИФОДАИ НУРИҲОИ МАЪДАНИ

Дар ин мақола муаллифон масъалаи муайян кардани шароити мусоиди ғизои маъданӣ барои ҳосилнокии беҳпиёз вобаста аз истифодаи нуриҳои маъданӣ ва мӯҳлати оптималии кишт дар шароити минтақаи Кӯлоби ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ кардаанд. Аз рӯйи натиҷаи тадқиқотҳо дар заминҳои обёришавандаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон тавсия дода мешавад, ки нуриҳои маъданӣ бо меъёри N240P120K90 ворид карда шаванд, ки он ба гирифтани 45-60 т/га ҳосили беҳпиёзи навъи Ҳисорӣ мусоидат менамояд.

Калимаҳои асосӣ: беҳпиёз, нитроген, фосфор, калий, истифодабарӣ, миқдори баргҳо, ҳосилнокӣ, нишондиҳандаҳои биохимиявӣ, мӯҳлати мӯҳлати оптималӣ.

Сведения об авторах:

Набиев Толиб Набиевич—доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры растениеводства Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур, академик ТАСХН. 734003. Республика Таджикистан. город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail.: tolib.nabiyev@inbox.ru, Тел:+992935035218

Кулиев Кудратулло Хабибуллоевич – ассистент кафедры ботаники и сельскохозяйственной экологии ТАУ им. Ш.Шотемур, 734003. Республика Таджикистан. город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail. kudratullokuliev9@gmail.com, Тел:(+992) 900080058

Author Informations:

Nabiev Tolib Nabievich - Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Department of Crop Production of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur, Academician of TASKhN. 734003. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, 146 Rudaki Avenue. E-mail.: tolib.nabiyev@inbox.ru, Тел:+992935035218

Kuliev Kudratullo Khabibulloevich - Assistant, Department of Botany and Agricultural Ecology, TAU named after S. Shotemur, 734003. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, 146 Rudaki Avenue. E-mail. kudratullokuliev9@gmail.com, Тел: (+992) 900080058

РОСТ, РАЗВИТИЕ И ПРОДУКТИВНОСТЬ ЛУКА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ УДОБРЕНИЯ В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ

Набиев Т.Н., Кулиев К.Х.-Таджикский аграрный университет им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: органические и минеральные удобрений, рост, развития, продуктивность, биохимические показатели, количество сахара, витамины, нитраты.

Повышение урожайности и увеличение производства лука осуществляется, прежде всего, за счет селекции продуктивных сортов и разработки усовершенствованной технологии выращивания, особенно с путем применения минеральных и органических удобрений.

Цель исследования. Изучение эффективного применения органических и минеральных удобрений, и с целью повышения урожайности и сохранения качества продукции лука репчатого при хранении. Полевые опыты проводили на орошаемых землях дехканского хозяйства «Саид Али Хамадони» города Куляба в 2017-2019 годах. В качестве объекта исследования были использован лук среднеспелого сорта «Хисори». Почва опытного поля относится к группе темно-сероземных почв.

Фенологические наблюдения, учеты и расчеты измерений проведены по методике полевого опыта в овощеводстве [В.Ф. Белкин, 1992], и анализ агрохимических и биохимических показателей-по методике, предложенной А.В.Петербургским. [1986], Ануришкиным Е. Юдиной Ф.А. [1971], Математическая обработка результатов исследований осуществлялась по методу полевого опыта Б.А. Доспехова [1985], а экономическая эффективность возделывания лука рассчитана согласно методике Г.С. Посыпанова и В.Е. Долгодворова [1995].

Схема научных опытов состояла из данных вариантов:

Контроль (без удобрений)	5) Фон 2 +N ₆₀ P ₄₀ K ₃₀
1) 10 т/га нурй [Фон-1]	6) Фон 2+N ₁₂₀ P ₉₀ K ₆₀
2) Фон 1 +N ₆₀ P ₄₀ K ₃₀	7) 30 т/га нурй [Фон-3]
3) Фон 1+N ₁₂₀ P ₈₀ K ₆₀	8) Фон 3 +N ₆₀ P ₄₀ K ₃₀
4) 20 т/га нурй [фон 2]	9) Фон 3+N ₁₂₀ P ₉₀ K ₆₀

Опыты проводили в 4-х кратной повторности. Площадь участков составила 25,0 м². Участки располагались случайным образом.

Период развития и роста сельскохозяйственных культур является одним из важнейших факторов, и тесно связан с климатическими и почвенными особенностями региона, приёмами технологии выращивания и т.д. Анализ проведенного нами фенологического наблюдения показал, что при посеве лука в конце февраля (23.II) появление всходов лука сорта Хисори, в зависимости от применения органических и минеральных удобрений, отмечается с 20 по 24 марта.

Продолжительность периода между посевом и появлением всходов лука зависит от норм внесения удобрений от 25 до 29 дней, от всходов до образования первых луковиц, продолжительность равна - в контрольном варианте 59 дней, в вариантах с применением 10-20-30 т/га навоза-59-60 дней, а при совместном применении 10, 20, 30 т/га органических удобрений и внесении минеральных удобрений в нормах N₆₀P₄₀K₃₀ и N₁₂₀P₈₀K₆₀-от 59 до 62 дней.

Наши фенологические наблюдения показали, что в контрольном варианте период развития от посева до созревания урожая лука длился 149 дней. При использовании органического удобрения из расчета 10, 20, 30 т/га (основа: 1,2,3) период роста лука от посадки до уборки длился от 151 до 156 дней, что от 2 до 7 дней позже, чем в контрольном варианте. Применение различных норм органических и минеральных удобрений положительно влияет на развитие, рост, формирование показателей структуры урожая и, особенно, на накопление урожайности лука.

Из показателей диаграммы 1, относительно влияния органических и минеральных удобрений на урожайность лука видно, что в контрольном варианте она составила 22,3 т/га, при использовании 10, 20, 30 т/га навоза, увеличилась с 6,0 до 15,4 т/га, или с 26,9 до 69,4%, соответственно, по сравнению с контролем.

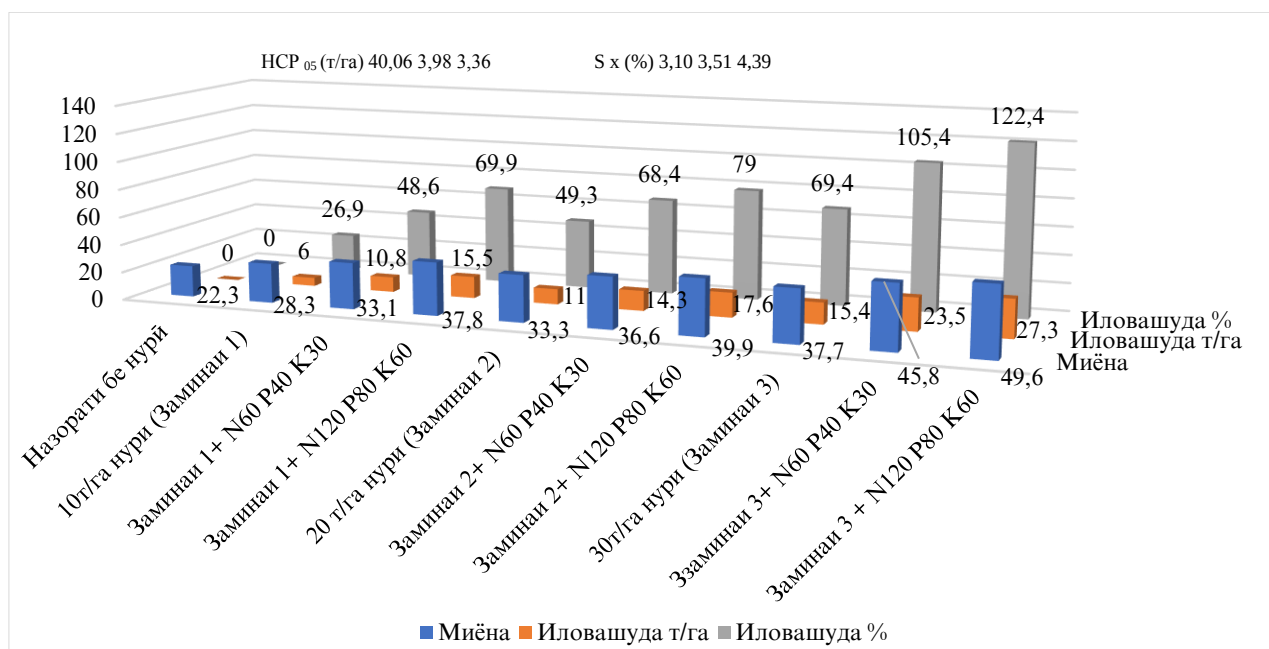

Диаграмма 1.-Влияние органических и минеральных удобрений на урожайность репчатого лука сорта “Хисори” (в среднем, 2017-2019гг), т/га

Опыты показали, что при комплексном использовании 10т/га навоза + N₆₀P₄₀K₃₀ и 10 т/га + N₁₂₀P₈₀K₆₀, урожайность лука репчатого, по сравнению с контрольным вариантом, увеличивается, с 10,8 до 15,0 т/га. Наибольшая урожайность лука сорта Хисори, в наших опытах формировалась при использовании совместно 30 т/га навоза и минеральных удобрений в нормах N₆₀P₄₀K₃₀ и N₁₂₀P₈₀K₆₀. При этом, прибавка урожай лука, по сравнению с контролем, составил от 23,5 до 27,3 т/га, по сравнению с вариантами 2, 3, 4, соответственно, с 21,3 до 11,8 т/га и, по сравнению с вариантами 5,6, 7-ыми, увеличился с 19,3 до 9,7 т/га.

Наши научные эксперименты также доказали, что на образование сухого вещества, количество сахара, витаминов и нитратов в растении лука влияют климат и почва региона, сорт культуры, технология выращивания, а также соответствие условий питания растения. Анализ показателей химического состава лука репчатого, при использовании различных норм органических и минеральных удобрений показывает, что среди изучаемых вариантов наибольшее содержание сухого вещества и сахаров получено на контрольном варианте и при использовании только 10, 20, 30 т/га органических удобрений. В этом случае, по сравнению с другими вариантами исследования, количество витамина С и нитратов в луке было относительно низким. Результаты наших исследований свидетельствуют, что, при увеличении норм органических и минеральных удобрений под культуру лука, количество сухого вещества и количество сахара уменьшалось, а количество витамина С и нитратов, наоборот, увеличивалось.

В вариантах совместного использования 10т/га навоза и внесения N₆₀P₄₀K₃₀ и N₁₂₀P₈₀K₆₀, по сравнению с контролем, уменьшилось количество сухого вещества составляет от 0,5 до 0,8% и сахара с 0,17 до 0,18 %, и, наоборот, увеличилось количество витамина С с 0,30 до 0,33 % и нитратов - с 6,2 % до 10,7 мг/кг.

При внесении совместно 20 т/га органического удобрения и минеральных удобрений в нормах N₆₀P₄₀K₃₀ и N₁₂₀P₈₀K₆₀, содержание сухого вещества и сахара снизилось с 1,1 до 1,9% и с 0,84 до 0,92, соответственно, по сравнению с контролем, но увеличилось содержание витамина С - с 0,73 до 0,91%, а нитратов - с 7,3 до 12,6 мг/кг.

Результат нашего опыта показывает, что среди изученных вариантов норм внесения органических и минеральных удобрений, наименьшее количество сухого вещества и сахаристости зарегистрировано при внесении 30 т/га навоза и N₆₀P₄₀K₃₀ и N₁₂₀P₈₀K₆₀. При этом количество сухих и сахаристых веществ сократилось с 2,6 до 3,1% и с 1,12 до 1,18% соответственно по сравнению с контролем, количество витамина С составило с 0,86 до 1,23%, а нитраты увеличились-с 11,3 до 17,4 мг/кг

Таблица 6. – Биохимический состав лука при использовании различных норм органических и минеральных удобрений (в среднем, 2017-2019гг)

Варианты	Сухое вещество, %	Сахар, %	Витамин С, мг, %	Нитратх, мг/кг
Контроль (без удобрений)	12,4	7,16	7,21	54,0
10 т/га навоза (Фон 1)	12,1	7,13	7,30	58,5
Фон 1+ N ₆₀ P ₄₀ K ₃₀	11,9	6,99	7,51	60,2
Фон 1+ N ₁₂₀ P ₈₀ K ₆₀	11,6	6,90	7,54	64,7
20 т/га навоза (Фон 2)	11,7	6,50	7,36	59,8
Фон 2+ N ₆₀ P ₄₀ K ₃₀	11,3	6,32	7,94	61,3
Фон 2+ N ₁₂₀ P ₈₀ K ₆₀	10,5	6,24	8,12	66,6
30т/га навоз (Фон 3)	10,1	6,16	7,38	60,8
Фон 3+ N ₆₀ P ₄₀ K ₃₀	9,8	6,04	8,01	65,3
Фон 3 + N ₁₂₀ P ₈₀ K ₆₀	9,3	5,98	8,44	71,4

Закключение:

1. В зависимости от применения органических и минеральных удобрений, вегетационный период от посева до созревания урожая лука сорта “Хисори” составляет 149 дней в контрольном варианте, 151-156 дней в вариантах с использованием 10-20-30 т/га навоза, а при совместном применении 10, 20 , 30 т/га органических удобрений и на этом фоне внесение минеральных удобрений в нормах N₆₀P₄₀K₃₀ и N₁₂₀P₈₀K₆₀, данный период составлял от 153 до 161 дней.

2. Анализ биометрических показателей структуры урожая перед уборкой показал, что на контрольном варианте через 140 дней всходов масса одного растения равнялась 44,7 г, масса луковицы - 35,9 г, количество листьев - 4,7шт., а при внесении 10,20,30 т/га навоза (фон 1,2,3), эти показатели, по сравнению с контрольным вариантом, увеличились, соответственно, с 12,4 г, 5,8 г, 0,8 шт. до 28,6 г, 32,0 г., 6,5 шт. Из всех биометрических показателей, качественным в структуре урожая, был в варианте с использованием совместно 30 т/га навоза и внесения минеральных удобрений в норме N₁₂₀ P₆₀ K₆₀.

3. Во все периоды развития и роста растений лука, наибольшее количество сухого вещества, от 10,0 до 12,5 %, формировалось в варианте с совместным применением 30 т/га навоза + N₁₂₀P₈₀K₆₀, что было больше, по сравнению с контрольным вариантом - с 3,4 до 3,6% и с вариантом использования 30 т/га навоза (фон 3) - на 1,2-1,7%.

4. Высокая урожайность лука сорта “Хисори” достигнута при совместном использовании 30 т/га навоза и внесении минеральных удобрений в нормах N₆₀P₄₀K₃₀ и N₁₂₀P₈₀K₆₀.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева М.В. Репчатый лук.-М.: Россельхозиздат, 1982. -112с.
2. Алиев Л.А. Потребность в элементах минерального питания и действие азотных удобрений на урожайность репчатого лука в условиях серобурых почв Апшерона: Автореф. Дис....канд.с.-х.наук. – Кировабад, 1975. -27 с.
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. - М.: Агропромиздат.
4. Мустафа А.М. Влияние сочетаний минеральных удобрений, сроков уборки, размера луковиц и озонирования на качество лука-репки, его устойчивость к возбудителю шейковой гнили и сохраняемость: Автореф. дис...канд.с.-х.наук.-М.,1982.-24с

АННОТАЦИЯ

ТАРАҚИЁТ, НАШЪУНАМО ВА МАҲСУЛНОКИИ БЕХПИЁЗ ВОБАСТА АЗ ИСТИФОДАИ НУРӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАИ КӢЛОБ

Дар ин мақола хусусиятҳои афзоиш, рушд ва ҳосилнокии беҳпиёз вобаста ба истифодаи нуриҳои органикӣ ва маъданӣ омӯхта шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқоти мо нишон доданд, ки меъёрҳои истифодаи нуриҳои органикӣ ва маъданӣ ба фарорасӣ ва давомнокии марҳилаҳои рушди беҳпиёз таъсири назаррас расонидаанд. Давраи инкишоф аз кишт то пухтани ҳосили беҳпиёзи навъи "Ҳисорӣ" дар варианти назоратӣ 149 рӯз ва дар вариантҳо бо истифодаи 10-20-30 т/га пору дар якҷоягӣ бо нуриҳои маъданӣ 151-161 рӯзро ташкил медиҳад. Дар таҷрибаҳо, ҳосили баландтарини беҳпиёз аз навъи Ҳисорӣ бо истифодаи якҷояи 30 т/га пору ва ворид кардани нуриҳои маъданӣ дар меъёрҳои N₁₂₀P₈₀K₆₀ ба даст оварда шудааст.

Калимаҳои асосӣ: нуриҳои органикӣ ва маъданӣ, афзоиш, рушд, ҳосилнокӣ, нишондиҳандаҳои биохимиявӣ, миқдори қанд, витаминҳо, нитратҳо.

ANNOTATION

GROWTH, DEVELOPMENT AND PRODUCTIVITY OF ONIONS DEPENDING ON FERTILIZER IN THE KULYAB ZONE

This article examines the growth, development and productivity of onions depending on the use of organic and mineral fertilizers. The results of our research showed that the application rates of organic and mineral fertilizers had a significant impact on the onset and duration of the onion development phases. The growing season from sowing to ripening of the Hisori onion crop is 149 days in the control variant, and 151 to 161 days in variants using 10-20-30 t/ha of manure in combination with mineral fertilizers. In our experiments, the highest yield of Hisori onions was obtained by combining 30 t/ha of manure and applying mineral fertilizers in the norms of N₁₂₀P₈₀K₆₀.

Сведение об авторах:

Набиев Толиб Набиевич – доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры растениеводства Таджикского аграрного университета им.Ш.Шотемур, академик ТАСХН. 734003. Таджикистан. Душанбе, проспект Рудаки 146, Эл-почта: tolib.nabiyev@inbox.ru, Телефон: (+992)935035218

Кулиев Кудратулло Хабибуллоев – ассистент кафедры ботаники и сельскохозяйственной экологии Таджикского аграрного университета им.Ш.Шотемур, 734003. Таджикистан. Душанбе, проспект Рудаки 146, Эл-почта: kudratullokuliev9@gmail.com, Телефон: (+992)900080058

Information about the authors:

Nabiev Tolib Nabievich - Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Department of Crop Production of the Tajik Agrarian University named after Sh.Shotemur, Academician of the TAAS. 734003. Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Avenue 146, Email: tolib.nabiyev@inbox.ru, Phone: (+992) 935035218

Kuliev Kudratullo Khabibulloev - assistant of the Department of Botany and Agricultural of the Tajik Agrarian University named after Sh.Shotemur, 734003. Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Avenue 146, Email: kudratullokuliev9@gmail.com, Phone: (+992) 900080058

ТДУ: 633.511:631.523

**НАҚШИ НАВЪҲОИ АЗ ЧИҲАТИ ЭКОЛОГО – ГЕОГРАФИ ДУРИ ПАХТА ДАР
ҒУРАБАНДИИ ДУРАГАҲО ВОБАСТА АЗ МАРҲИЛАИ ҶУФТИКУНОНИ ДАР
ШАРОИТИ ВОДИИ ВАҲШИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН**

Исмоилов М.И.¹, Сангинов П.А.², Сангинов А.С.² –

¹Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур,

²Филиали Институти зироаткории АИКТ дар вилояти Хатлон

Калимаҳои асосӣ: селексия, навъ, волидайн, ҷуфтикунонӣ, дурага, насл, пахта.

Дар пешбурди раванди селексия интихоби маводи аввала нақши зиёд дорад ва бояд онҳо навъҳое бошанд, ки барои минтақа мутобиқ буда, аз популятсияҳои маҳаллӣ, навъҳо ва шаклҳои гуногун аз коллексия ва навъу намунаҳои аз ҷиҳати пайдоиши экологӣ географӣ гуногун интихоб карда шаванд. Дар ҷуфтикунонии пахта шаклҳои гуногун волидайн, ки ало-мату хусусиятҳои муҳими хоҷагӣ ва генетикӣ доранд, истифода карда мешаванд, ки ин дар баланд бардоштани сифатҳои дилхоҳи насли дурага аз ҳисоби яке аз падару модар мебошад. Ин усул дар селексия бомуваффақият истифода карда мешавад, ки барои ба даст овардани навъҳои ояндадори пахта ва беҳтар намудани нишондиҳандаҳои сифатӣ микдории нокифоя ва тақмили онҳо ккмаки амалӣ мерасонад.

Н.И.Вавилов [1935] қайд кардааст, ки дар байни тадбирҳои ҳифзи растаниҳо аз касалиҳои гуногун, ки аз таъсири омилҳои занбуруғӣ, муфт-хӯрӣ, бактерияҳо, вирусҳо ба амал меоянд, беҳтарин воситаи мубориза ин парвариши навъҳои иммунӣ ё ба даст овардани онҳо мебошад. Е.Е.Гешеле [1968] ин муқарраротро бо ишора ба Иогансен чунин шарҳ медиҳад: “Тамоми ҳосиятҳои организм ирсӣ мебошанд, яъне ҳамаи онҳо генетикианд, вале ин «хусусият»-и ирсӣ не, балки меъёри реаксия мебошад ва вобаста ба шароити инкишофи организм ҳосияти ирсӣ ба «хусусият» табдил меёбад, ки онро фенотипӣ меноманд”. Иогансен ин мавқеъро ба таври зайл ифода кардааст: «Генотип+муҳити зист=фенотип», як генотип дар шароитҳои гуногун муҳити зист фенотипҳои гуногун медиҳад, вале ин дар ҳудуди меъёри имконпазири ирсии реаксия мебошад.

Селексионери барҷаста Г.С.Зайтсев [1929] яқумин шуда ба зарурияти истифодаи навъҳо ва намунаҳои табиатан аз ҳам дур, навъҳои мансуб ба намуди *G. barbadense* L. аз Перу барои дурагакуни бо навъҳои пахтаи мисрӣ, ки нисбатан кӯракҳои майда доштанд, тавсия додааст. Ин намуди дурагакуни амалӣ карда шуд ва дар натиҷа навъи дорои беҳтарин сифати технологияи нах ва ҳосилнокии баланд ба вуҷуд оварда шуд. Таҷрибаҳои илмӣ дар соҳаи дурагакуни имкон дод, ки барои гузаронидани таҷрибаҳои илмӣ замима пайдо шавад. Дастовардҳои олимони мутахассисони соҳаи нишон дод, ки барои минбаъд ривож додани корҳо дар самти таҷрибаҳои илмӣ асоси зарурӣ пайдо гардад. Дар натиҷаи ин таҷрибаҳо, навъҳои беҳтарини пахта ба даст оварда шуданд, ки аз рӯи нишондодҳои

сифатию миқдории худ хеле беҳтар ҳисобида шуданд. Ин усули маъмултарини ба даст овардани навъу намунаҳои пахта ва парвариши дурага мебошад.

Дар айни замон, бо мақсади пешбурди корҳои селекционӣ дар ба вучуд овардани навъу намунаҳои ояндадори пахта ба омӯхтан ва интихоби шаклҳои аввалияи волидайн аз рӯйи давраҳои нашъу нумӯ, ҳосилнокӣ, сифат ва баромади нах, андозаи кӯрак, тобоварӣ ба касалӣ ва дигар хусусиятҳо диққати калон дода мешавад.

Аз нуқтаи назари самаранокӣ иқтисодӣ навъҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд, чунки онҳо дар як шароити парвариш ҳосили гуногун медиҳанд. Масъалаи дар як растанӣ муттаҳид намудани якчанд аломату хусусиятҳои муҳимтарини аз ҷиҳати иқтисодӣ пурки-мат дорои аҳамияти бағоят калон аст. Ҳалли амалии ин самт комилан аз муваффақияти кори селекция вобаста аст. Гуляев Г.В., Дубинин А.П., [1987] қайд намудаанд, ки инки-шофи минбаъдаи селекция аз нуқтаи назари генетикӣ ба истифода намудани услубҳои нави ҳосил намудани навъҳо вобаста буда, онҳо имконият медиҳанд, ки татбиқи дурусти онҳо ба меросӣ гузаштани аломату хусусиятҳои муҳимро таъмин намояд.

Дар пешрафти корҳои селекционӣ таҳқиқотҳои Ч.Дарвин [1948] нақши калон бозида, ба пешрафт ва пайдошавии корҳои селекционӣ асос шудааст. Гуляев Г.В., Дубинин А.П. [1987] чунин мешуморанд, ки корҳои И.В. Мичурин на танҳо усулҳои нави илмиро бомуваффақият татбиқ намуд, балки дар байни селекционерон аввалин шуда чунин мавқеъро ба миён гузошт, ки одам дар офаридани шаклу навъҳои дорои хусусиятҳои беҳта-рини дилхоҳ бошуурона назорат карда тавонист.

Ҷадвал.- Ҷиғзи ғӯрабандии дурағаҳои F₁ вобаста ба муҳлати ҷуфтикунонӣ дар пахта

Комбинатҳо	Муҳлати ҷуфтикунонӣ					
	5-15 июль		16-25 июль		26 июль – 5 август	
	Ғӯрабандӣ, %	Афтиш, %	Ғӯрабандӣ, %	Афтиш, %	Ғӯрабандӣ, %	Афтиш, %
♀ ♂	Ҷуфтикунонии навъи 108-Ф бо дигар навъҳо					
108- Ф х Флора	65.7	34.3	55.5	44.5	52.2	47.8
Флора х 108- Ф	63.9	36.1	54.6	45.4	52.6	47.4
108- Ф х Кармен	68.8	31.2	58.8	41.2	55.5	44.5
Кармен х 108-Ф	67.7	32.3	52.5	47.5	53.5	46.5
108-Ф х Акала-44	63.6	36.4	53.3	46.7	55.5	44.5
Акала-44 х 108-Ф	52.8	37.2	52.7	47.3	50.6	49.4
108-Ф х Акала -1517	61.5	38.5	51.6	48.4	50.4	49.6
Акала-1517 х 108-Ф	63.3	36.7	50.8	49.2	50.7	49.3
108-Ф х Акала-2-42	62.6	37.4	51.4	48.6	50.6	49.4
Акала-2-42 х 108-Ф	61.8	38.2	52.6	47.4	50.4	49.6
♂ ♀	Ҷуфтикунонӣ бе навъи 108-Ф					
Акала-44 х Флора	70.3	29.7	62.2	37.8	58.8	41.2
Флора х Акала-44	69.9	30.1	53.3	46.7	52.2	47.8
Флора х Акала-1517	72.2	27.8	61.3	38.7	57.6	42.4
Акала-1517 х Флора	75.5	24.5	59.9	40.1	56.6	43.4
Флора х Акала-2-42	74.4	25.6	58.8	41.2	57.7	42.3
Акала-2-42 х Флора	70.6	29.4	62.2	37.8	55.8	44.2
Кармен х Акала-44	68.8	31.2	63.5	36.5	55.5	44.5
Акала-44 х Кармен	67.6	32.4	62.7	37.3	58.8	41.2
Кармен х Акала-1517	65.6	34.4	63.3	36.7	60.3	39.7
Акала-1517 х Кармен	63.3	36.7	60.5	39.5	59.9	40.1
Кармен х Акала-2-42	66.8	33.2	62.6	37.4	58.8	41.2
Акала-2-42 х Кармен	68.6	31.4	63.8	36.2	59.7	40.3

Ҷиғати пешбурди самти таҳқиқотҳои илмӣ мо корро аз интихоби шаклҳои волидайн оғоз намудем. Барои ин 8 навъи пахтаи миёнаҳои Б-70, 11-ВД, Флора, Кармен, 108-Ф, Акала- 44, Акала-1517 ва Акала-2-42 интихоб ва истифода шуданд. Таҳқиқотҳо ба омӯзиши ҳолати мосоии (комбинатсия) навъҳои ҳангоми дурағакунӣ, шакли шохаронии ниҳолҳо, сифати технологияи нах, шакли гул ва сохтори узвҳои онҳо равона карда шуд. Академик Н.И.Вавилов (1966) навиштааст “Бо вучуди иҷро шудани садҳо таҳқиқотҳои генетикӣ, мутаассифона, масъалаи интихоби ҷуфтҳои волидайн бо мақсади дурағакунӣ ба қадри кофӣ ҳалли ҳудро наёфтаанд”. Аз ин рӯ, масъалаи интихоби волидайн барои дура-ғакунӣ хеле муҳим мебошад. Яке аз усулҳои самарабахши интихоби растанӣҳои падарию модарӣ

дар асоси принципи аз ҳам дури экологию географи ва генетикӣ мебошад. Ин усул имкон медиҳад, ки генофонди шаклҳои дастпарвар бо маводи генетикӣ, ки дар муҳити экологии принципан дигар парвариш карда шудааст ва маҷмуи генҳои пурқимати иловагӣ, ки дар гурӯҳи навҳои маҳаллӣ мавҷуд нестанд, ғайр гардонида шаванд.

Бисёр таҳқиқотчиён В.Автономов, П.Ибрагимов [1987], Л.Г.Арутюнова [1957], Д.Б. Бабаев [1973] хусусиятҳои ба меросӣ гузаштани аломату хусусиятҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноки дурағаҳои гуногуни навъу намунаҳои зироати пахтаро омӯхтаанд. Аммо дар ҷуфтикунонӣ муҳлат ва макони парвариш ва мавқеи нашъу нумӯи кӯракҳои дураға дар дохили ниҳоли пахта нақши калон мебозад. Ин ҳолати ҷуфтикунонӣ ва пайдо шудани кӯракҳо дар дурағаҳо дар шароити заминҳои тираҳоки водии Вахши вилояти Хатлон омӯхта нашудаанд.

Бинобар ҳамин, мо бо мақсади омӯхтани ҳолати пайдошавии кӯракҳо дар дурағаҳоро дар се муҳлати ҷуфтикунонӣ омӯхтем:

Муҳлати I - аз 5 то 15 июл;

Муҳлати II - аз 16 то 25 июл;

Муҳлати III - аз 26 то 5 август;

Ба сифати растаниҳои падарию модарӣ навҳои пахтаи миёнаҳои Б-70, 11-ВД, Флора, Кармен, 108-Ф, Акала-44, Акала-1517 ва Акала-2-42 гирифта шуданд. Растаниҳои волидайн ҳамчун растаниҳои назоратӣ дар дурағаҳо хизмат карданд ва барои шаклҳои волидайн навҳои 108-Ф ҳамчун навҳои муқоисавӣ истифода карда шуд.

Ҷуфтикунонӣ дар се муҳлат: 1 муҳлат 5-15 июль; муҳлати дуюм - 16-26 июл; давраи сеюм аз 26 июл то 5 август гузаронида шуд. Дар ҳар мосӣ (комбинасия) ҳар рӯз 20 донагӣ гул ахта ва гардолуд карда шуд.

Маълумот дар бораи баҳисобирии миқдори кӯракҳо вобаста ба муҳлати гардолудкунӣ дар ҷадвал нишон дода шудааст.

Дар 11 мосӣ (комбинасияи) ҷуфтикунонии ростою чапаи пахта навҳои 108-Ф ҳамчун растаниҳои модарӣ нишон дод, ки теъдод ё фоизи ғӯрабандӣ (пайдошавии кӯракҳо) дар бештари мосҳо (комбинасияҳо) баланд аст. Дар муҳлати якуми ҷуфтикунонӣ, ки навҳои 108-Ф ҳамчун растаниҳои модарӣ қабул карда шуда буд фоизи ғӯрабандӣ аз 61,5 то 68,8%, дар муҳлати ҷуфтикунонии дуюм ин раванд аз 51,4 то 58,8% ва дар муҳлати 3-юм аз 50,4 то 55,5% -ро ташкил намуд. Дар ҳолати навҳои 108-Ф ҳамчун растаниҳои падарӣ бо дигар навҳои модарӣ ҷуфтӣ намудан, фоизи ғӯрабандӣ дар марҳилаи аввал аз 52,5 то 67,7 фоиз, дар марҳилаи дуюм аз 50,8 то 54,6 фоиз ва дар марҳилаи сеюм аз 50,4 то 53,5 фоиз аст, ки нисбатан 2 то 13 фоиз пастрӯш мебошанд.

Дар ҳолати гузаронидани ҷуфтикунонӣ байни дигар навҳо бо ҳам-дигар бо таври росто ва баръакс, бе иштироки навҳои 108-Ф фоизи ғӯрабандии дурағаҳо дар давраи аввал аз 63,3 (Акала-1517 х Кармен) то 75,5% (Акала-1517 х Флора), дар давраи дуюм аз 58,8 (Флора х Акала-2-42) то 63,8% (Акала-2-42 х Кармен) ва дар муҳлати сеюм аз 55,5 (Кармен х Акала-44) то 60,3% (Кармен х Акала-1517) мебошад.

Аз ин рақамҳо бар меояд, ки ғӯрабандии дурағаҳо дар мосҳо вобаста ба ҳайси кадом чинс (падарӣ ва ё модарӣ) будани навҳо вобаста аст ва фоиз тағйир меёбад. Фоизи ғӯрабандии дурағаҳо аз марҳилаи аввал то ба марҳилаи сеюм давра ба давра кам мешавад ва ин ба фикри мо таъсири зиёди ҳарорати баланди ҳаво аст, ки дар минтақаи Вахш дида мешавад. Минбаъд баробари пухта расидани ҳосили дураға ҷамъоварию сар карда, аз ҳар кӯрак миқдори нах ва чигит муайян карда шуд. Аз ҳосили пахтаи ҳар як шохаи дурағаи F₁ алоҳида тоза карда шуд. Вазни миёнаи як кӯрак, дарозӣ ва маҳсули нах, миқдори тухмӣ дар ҳар кӯрак ва миқдори пахтаи гирехшудаи ҳар кӯрак (улюк), вазни 1000 дона муайян карда шуд.

АДАБИЁТ

1. Автономов В., Ибрагимов П. Подбор пар при селекции на выход волокна «Хлопководство». 1987.-№10.- 40 с.
2. Арутюнова Л.Г. Метод отдалённой гибридизации в селекции хлопчатника. -Ташкент, МСХ Уз ССР, 1957. 11-с.
3. Бабаев Д.Б. Методы совершенствования селекции советского тонко-волокнистого хлопчатника в Туркменистане в к.н. «Селекция и семеноводство технических культур. М., 1973. -С.227-235
4. Вавилов Н.И. Ботаника - географические основы селекции. -М.Л., Госиздат, 1935. б. -100 с.
5. Вавилов Н.И. и др Об угнетающем действии малых доз понижающих излучений на вегетирующие растения «Радиобиология» Т.VI. 1966, вып 2. -С.278.

6. Гешеле, Э.Э. Вопросы иммунитета растений в селекции пшеницы и ячменя. «Вопросы генетики, селекции и семеноводства»/ Сб, науч. Тр. ВСГИ, 1968. Одесса, вып 8. -С. 353- 354.
7. Гуляев, Г.В., Дубинин, А.П. «Селекция и семеноводство, 4-е изд. М.Агропромизд., 1987. -С.352.
8. Дарвин Ч. Действие перекрестного опыления и самоопыления в растительном мире- «Сочинение», 1960. -Т.6.
9. Зайцев Г.С. Хлопчатник. -М-Л., 1929

АННОТАЦИЯ

РОЛЬ ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКИ ОТДАЛЕННЫХ СОРТОВ ХЛОПЧАТНИКА НА ЗАВЯЗЫВАНИЯ СЕМЯН ГИБРИДОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПЕРИОДЫ СКРЕЩИВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ВАХШСКОЙ ДОЛИНЫ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Следует, что завязываемость гибридов в комбинациях зависит от пола (отцовского или материнского) сорта и в зависимости от этого изменяется процент завязываемость. Процент завязываемость у гибридов постепенно снижается от первой до третьей периоды скрещивания, и это, на наш взгляд, зависит от весомое влияние высоких температур воздуха, который существует в Вахшской долины.

Ключевые слова: *селекция, сорт, родители, скрещивания, гибрид, поколение, хлопчатник*
ANNOTATION

THE ROLE OF ECOLOGICALLY AND GEOGRAPHICALLY REMOTE COTTON VARIETIES ON THE SEED SETTING OF HYBRIDS DEPENDING ON THE PERIOD OF CROSSING IN THE CONDITIONS OF THE VAKHSH VALLEY OF KHATLON REGION

It follows that the tying rate of hybrids in combinations depends on the sex (paternal or maternal) of the variety, and the percentage of tying varies depending on this. The percentage of maturation in hybrids gradually decreases from the first to the third periods of crossing, and this, in our opinion, depends on the significant influence of high air temperatures that exist in the Vakhsh valley.

Key words: *breeding, variety, parents, crosses, hybrid, generation, cotton*

Информация об авторах:

Исмоилов Махсатулло Исроилович-доктор биологических наук, профессор кафедры хлопководства, генетики, селекции и семеноводства Таджикского аграрного университета имени Шириншоха Шотемур.

734003, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон (+992) 93 507 60 48. E-mail: m.i.ismoilov@mail.ru

Сангинов Парвиз Абдужалилович-научный сотрудник Хатлонского филиала Института земледелия Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Республика Таджикистан. город Бохтар. Телефон: (+ 992) 915489818

Сангинов Абдужалил Сангинович старший научный сотрудник Хатлонского филиала Института земледелия Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Республика Таджикистан. город Бохтар. Телефон: (+992) 919540820

Information about the authors:

Ismoilov MakhSATULLO Isroilovich-Doctor of Biological Sciences, Professor of the Department of Cotton Growing, Genetics, Breeding and Seed Production of the Shirinshokh Shotemur Tajik Agrarian University. 146 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734003. Telephone (+ 992) 93 507 60 48. E-mail: m.i.ismoilov@mail.ru

Sanginov Parviz Abdughalilovich is a researcher at the Khatlon branch of the Institute of Agriculture of the Tajik Academy of Agricultural Sciences. Republic of Tajikistan. Bokhtar city. Telephone: (+ 992) 91548 98 18

Sanginov Abdughalil Sanginovich Senior Researcher, Khatlon Branch of the Institute of Agriculture, Tajik Academy of Agricultural Sciences. Republic of Tajikistan. Bokhtar city. Telephone: (+992) 919 54 08 20

УДК 631.4, 571.1

ВОЗДЕЙСТВИЕ ОРГАНОМИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА АГРОФИЗИЧЕСКИЕ И АГРОХИМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПОЧВ ОРОШАЕМОЙ ЗОНЫ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

Хатамов М.-Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: *почва, органические и минеральные удобрения, органическое вещество, биокомпост, структура почвы, пористость, азот, фосфор, калий, биологическая активность почвы, минерализация, орошаемые почвы.*

Для условий орошаемых почв Центрального Таджикистана плодородие почвы является весьма важным фактором, влияющим на развитие сельскохозяйственных растений и их урожайности. Главной составной частью в повышении потенциального плодородия этих почв является органическое вещество, оно быстро изменяется при антропогенном воздействии. Применение различных видов органоминеральных удобрений в частности биокомпостов на этих почвах способствуют увеличению органического вещества в почве, которое зависит от почвенно-климатических и агротехнических показателей.

Необходимо отметить, что на орошаемых почвах сероземной зоны скорость минерализации гуминовых веществ идёт быстрыми темпами, в частности на посевах пропашных культур. Использование органических и биоудобрений на орошаемых землях Гиссарской

долины при низкой обеспеченности их органическим веществом воздействуют на увеличение гуминовых веществ в почве. Убытие гумуса наблюдается там, где вносятся и не вносятся минеральные удобрения, параметры потерь гумуса составляют 0,03% - 0,06%.

Исследованиями проведенными с минеральными удобрениями ряда авторов в этом направлении (4,5,6,7 и др.) было выявлено, что длительное использование минеральных удобрений не адекватно воздействуют на микрофлору почвы. Но органические удобрения, а именно биоудобрения воздействуют на энергичное протекание в почве биологических процессов. Эти удобрения, применяемые на серозёмах давнего орошения в рациональной форме, содействуют повышению их плодородия в частности на содержание гумуса в этих почвах. Данное направление имеет весьма эффективное значение с целью разработки рационального использования органоминеральных удобрений, и прежде всего биологических удобрений в сельскохозяйственных зонах Республики Таджикистан, так как эти удобрения являются приоритетными в органической системе земледелия данного региона. Исходя из этого применяемые биоудобрения «БИОБАРГ» и «БИОЧИН» на орошаемых серозёмах Гиссарской долины являются перспективными в системе применения органических удобрений под пропашные культуры, а также повышения плодородия этих почв и увеличения продуктивности сельскохозяйственных культур.

Весьма интересным показателем является то, что эти удобрения воздействуют на агрофизические и агрохимические показатели почвы данной зоны, эти изменения представляют большой интерес с научной точки зрения. Структура почвы является одним из важных показателей агрофизических свойств почвы, она играет не маловажную роль для роста корней растений, которое зависит от размеров зернистой мелкокомковатой структуры её агрегатов в диапазоне 1-5 мм. Следует отметить, что структура почвы играет не маловажную роль в зоне орошаемых серозёмов. В данной зоне прочность структуры низкая, особенно после проливных дождей ливневого характера и полива появляется почвенная корка, она действует отрицательно на развитие высеваемых культур и её урожайности. Данные агрегатного состава почвы показывают, что внесённые в почву органические удобрения (навоз и биокомпост) улучшают показатели почвенной структуры тёмного серозёма.

В диаграмме 1 представлены данные по агрегатному составу почвы тёмного серозёма. Как показывают данные, самый высокий показатель наблюдается на вариантах с применением навоза и биокомпоста.

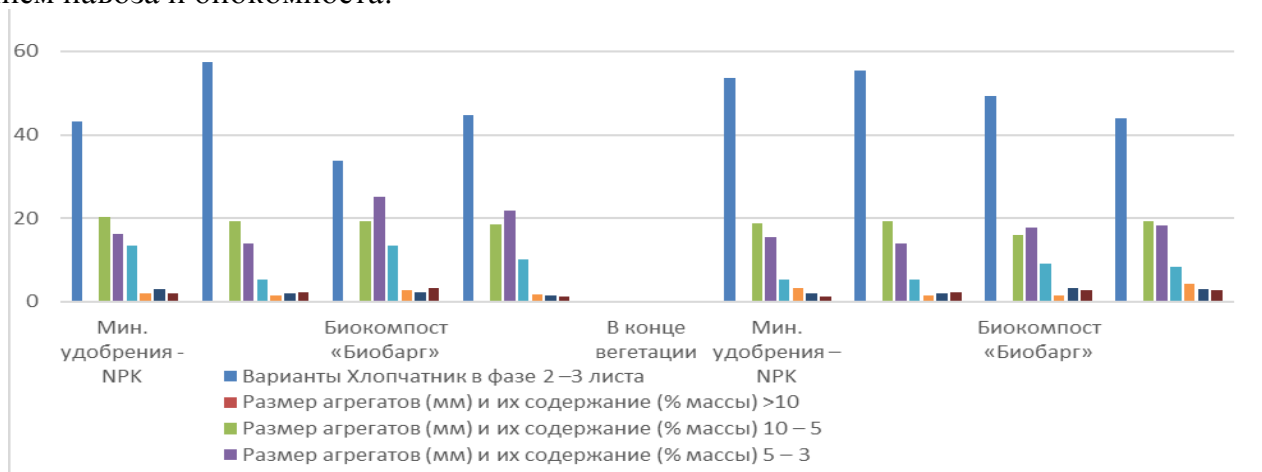

Диаграмма 1.-Влияние удобрений на агрегатный состав серозема

Примечание: в числителе слой 0 – 30 см, в знаменателе 30 – 50 см.

Не маловажную роль в сложении пахотного слоя почвы играет плотность почвы, которая является одним из её важных показателей. На староорошаемых серозёмах Центрального Таджикистана (Гиссарский район) почвы по горизонтам имеют различную плотность. Объемная масса этих почв в верхнем горизонте, слой 0 – 30 см составляет 1,40 г/см³ (8).

Исследования, проведенные в этом направлении показывают, что плотность почвы на хлопковом поле (в начале и в конце вегетации хлопчатника) имеют различные показатели, наибольшая плотность выявлено там, где было внесено минеральное удобрение эти показатели в верхнем слое составляют 1,42–1,45 г/см³, в нижних слоях 1,56 г/см³ (диаг. 2).

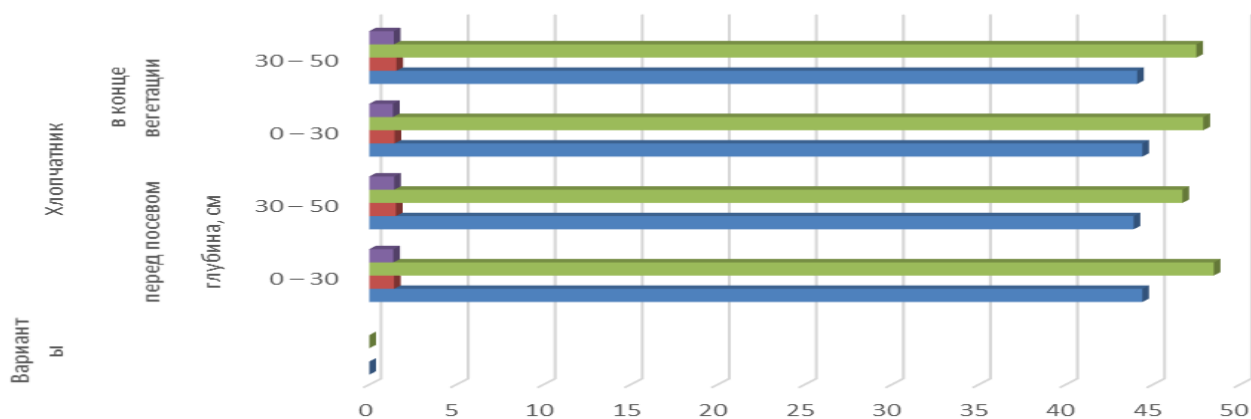

Диаграмма 2.-Влияние систем удобрения на общую пористость (в%) и плотность посева г/см³

Примечание: в числителе общая пористость, в знаменателе плотность.

Применение вермикомпоста и навоза способствуют разуплотнению пахотного слоя почвы, в начальные фазы развития растений плотность почвы была в пределах 1,38 – 1,46 г/см³, а в конце вегетации она составляла 1,36–1,41 г/см³. При этом объемная масса снизилась на 9,7%. Одним из важных свойств почвы является ее пористость, которая обуславливает воздушный и водный ее режимы. Она напрямую зависит от содержания гуминовых веществ в почве, структуры, а также от механических показателей состава и используемых приемов агротехники. Следует отметить, что показатели общей пористости в наших исследованиях были в пределах 44, - 50,1 % в слое 0-30 см и 43,9 – 49,6 % в почвенном горизонте 30 – 50 см.

Отсодержания органических веществ в почве зависят процессы, связанные с созданием водопрочных агрегатов на сероземных почвах Центрального Таджикистана. Так как образование и наличие этих водопрочных агрегатов в целом соответствуют с присутствием гумуса в почве. Исходя из этого, в наших исследованиях было выявлено, что воздействие биоудобрений способствовало снижению объемной массы почвы, и улучшила ее аэрацию, которое непосредственно привело к увеличению водопрочных агрегатов.

Воздействие биоудобрений на агрохимические показатели темного серозема

В повышении плодородия почвы, вносимые удобрения играют важную роль. Постоянное применение органоминеральных удобрений на сероземах способствуют изменению агрохимических показателей почвы. Интенсивность мобилизации азота в различных почвах связана с наличием в ней энергетического материала. Присоздании оптимальных условий для аэрации почвы улучшаются биологические процессы, которые интенсивно воздействуют на процессы нитрификации в первый год применения биоудобрений. Хотя формирование почв в условиях жаркого климата сероземной зоны связана с низким содержанием в ней органического вещества, но нитрификационный процесс весьма выраженный.

Полученные данные в этом направлении свидетельствуют о том, что минеральный азот в основном представлен нитратами. Его содержание в почве зависит от времени года, то есть носит сезонный характер. По данным диаграммы 3 видно, что в весенний период его количество увеличивается, тогда как, осенью уменьшается.

Они, разлагая вносимые удобрения на более простые соединения, способствуют их освобождению, которые необходимы для питания растений. Проведенными исследованиями на темных сероземах Гиссарской зоны Таджикистана было выявлено, что от использования органических удобрений содержание фосфора в почве подвергается динамическим изменениям в зависимости от периода взятия почвенных образцов, и так его больше оказалось перед посевом культур, но в конце вегетации растений содержание фосфора в количественном отношении уменьшилось.

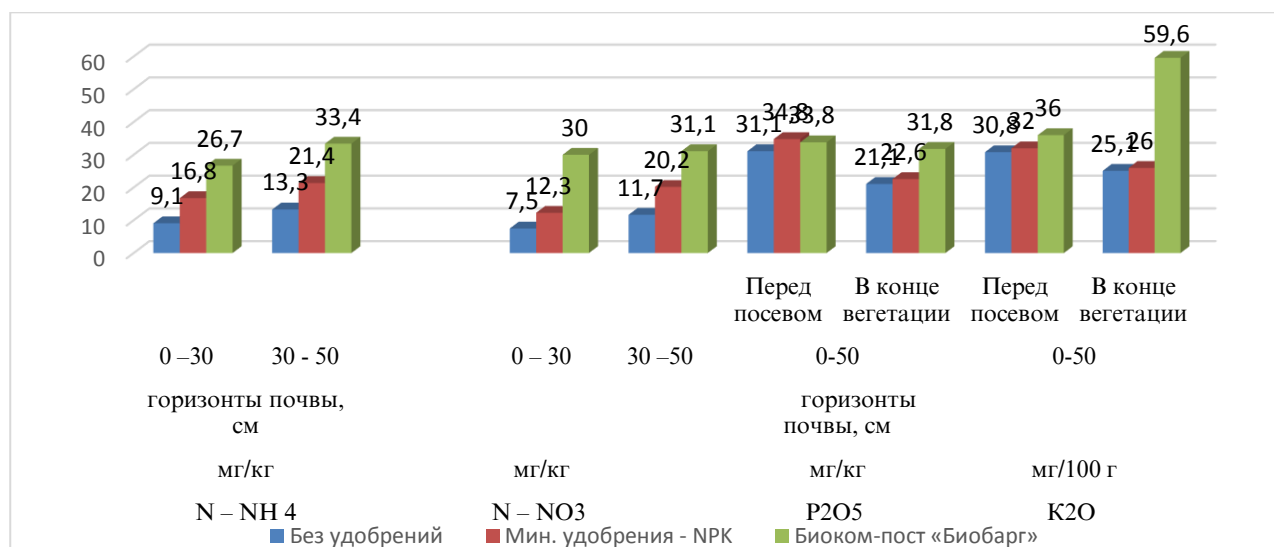

Диаграмма 3. –Влияние удобрений на содержание питательных веществ в почве (серозем темный)

В питании растений калий играет не маловажную роль. Следует отметить, что содержание его в почве оказывается намного больше, чем азота и фосфора, которое зависит от характера материнской породы. Калий почвы является основным источником для питания растений. Валовое содержание его в почве часто намного превышает содержание азота и фосфора. На тёмных сероземах его количество высокое, так как оно представлено гидрослюдами глинистых минералов. Следует отметить, что использование удобрений способствует увеличению содержания калия в сравнении с контрольным вариантом (без удобрений), на 65-70%. в нижних слоях почвы при использовании органических удобрений. В этих условиях потребности растений в калии удовлетворяются за счет, как почвенных минералов, так и внесенных удобрений. Согласно литературных источников данное явление в полне вероятно

Закключение. В деле сохранения и повышения плодородия почвы органические и биоудобрения играют не маловажную роль, такимиявляютсявермикомпосты«БИОЧИН» и «БИОБАРГ» созданные на основе биоконверсии органических материалов. Данные удобрения являются весьма эффективными в деле повышения урожайности сельскохозяйственных культур и имеют положительные стороны воздействия на питательный режим почвы. Органическиеи биоудобрения в условиях темных сероземов положительно воздействуют на агрофизические и агрохимические показатели почвы. В этом деле важную роль играют орга-нические вещества, образованные в почве от применения этих удобрений. Эти вещества совместно с кальцием воздействуют на образование почвенных агрегатов. Применение рациональных норм биоудобрений способствуют уменьшению плотности почвы, которое содействует улучшению ее аэрации, но минеральные удобрения не оказывают такого воздействия на плотность почвы. Весьма высокие показатели агрегатов с оптимальным размером 58,2–68,5% зафиксировано там где применено биоудобрение, тогда как с минеральными удобрениями этот показатель составлял 50,1–57,5. В окультуренности почвы не маловажную роль играет структура почвы, так как она является одним из наиболее ценных показателей ее плодородия. Особенно для роста корней ценным считаются агрегаты мелкокомковатой зернистой структуры почвы.

На основе полученных экспериментальных данных можно сказать, что применяемые вермикомпосты «БИОЧИН» и «БИОБАРГ» в целом благоприятно воздействуют агрофизические свойства почвы. Эти биоудобрения также способствуют улучшению питательного режима темных сероземов, они хорошо воздействуют на фосфатный и калийный режимы этих почв.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Игонин А.М. «Как повысить плодородие почвы в десятки раз...»<http://www.green-pik.ru/sections/40.html>.
2. Мерзлая Г.Е. Рекомендации по применению биокомпоста Биофорт. ВНИИУА им. Прянишникова. М.: 2003 г. <http://biofort.su/documents/7/>.
3. А. П. Лисовал. - Киев : УСХА, 1983. - 21 с.; 20 см.

4. . Караев К., Умаров Г. Значение органических удобрений в борьбе с фузариозным вилтом // Хлопководство, 1965, № 10. – С. 44-45.
5. Козлов К.А. Биологическая активность почвы // Известия АН СССР, сер.биол. М., 1966. - № 5. – С. 719-734.
6. Мишустин Е.Н. Микроорганизмы и продуктивность земледелия. - М.:Наука, 1972.-342 с.
7. Сорокин Т.А. Влияние удобрений на микрофлору почвы и ризосферы растений // Использование микроорганизмов в сельском хозяйстве. – М. – Л.: Сельхозгиз, 1962. – С. 114-122.
8. Чербарь В.В. Принцип классификации орошаемых почв Таджикистана// Материалы Первого съезда почвоведов Таджикистана. – 2001. – С.50 – 52.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ НУРИҶОИ ОРГАНИКИЮМИНЕРАЛӢ БА НИШОНДОДҶОИ АГРОКИМИЁИ ВА АГРОФИЗИКИИ ХОКҶОИ ОБӢРИШАВАНДАИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақола шарҳи аналитики нишондодҳои паҷуҳишӣ оиди истифодабарии нуриҳои органикую минералӣ ва таъсири онҳо ба нишондодҳои агрофизикӣ ва агрокимии хокҳои обёршавандаи водии Ҳисори Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Натиҷаҳои озмоишӣ, ки аз паҷуҳишҳои эксперименталӣ оид ба таъсири биокомпост ва поруии нимпӯсида асоснок-кардашудаанд, нишон медиҳанд, ки истифодаи ин нуриҳо дар хокҳои хокистарранг на фақат хокро бо маводҳои ғизоӣ бой мегардонанд, инчунин ҳосиятҳои агрофизикии онҳоро беҳтар мегардонанд. Мавҷудияти агрегатҳои арзишдори агрономӣ (0,25–10 мм) дар қабати 0–30 см (пас аз обмонии якӯм дар давраи 3–4 барги ҷуворимаққа) 58,2–66,2% таъкил дод. Дар варианти нурии минералӣ ин нишондод паст буд 42,7–56,9%. Ҷоизи бештари агрегатҳо бо андозаи оптималӣ 58,2–68,5%, дар онҷое, ки бионуриҳо ва пору андохташуда буданд дида мешавад. Дар заминаи пору ва нуриҳои минералӣ ин нишондод ба 50,1–57,5. баробар буд.

Калимаҳои асосӣ: *хок, моддаи органикӣ, биокомпост, структураи хок, ковокӣ, нитроген, фосфор, калий, амалиёти биологии хок, минералонӣ, хокҳои обёршаванда.*

ANNOTATION

IMPACT OF ORGANOMINERAL FERTILIZERS ON AGROPHYSICAL AND AGROCHEMICAL INDICATORS OF SOILS IN THE IRRIGATED ZONE OF THE GISSAR VALLEY

The article provides an analytical review of research data on the use of organomineral fertilizers and their impact on agrophysical and agrochemical indicators of irrigated soils of the Gissar Valley of Tajikistan. The results of the experiment, based on experimental data on the study of the effect of biocompost and semi-rotted manure on the main properties of the soil, show that the use of these fertilizers on gray soils not only enriches the arable soil layer with basic nutrients, but also improves its physicochemical properties and conditions for mineral nutrition of plants. The content of agronomically valuable aggregates (0.25-10 mm) in the 0-30 cm layer (after the first watering in the 3-4 leaf phase) was 58.2-66.2%. In the variant with mineral fertilizers, this figure was low 42.7-56.9%. The highest percentage of aggregates of the optimal size 58.2 - 68.5% is noted where manure was applied at a dose of 100 t/ha. Against the background of mineral manure fertilizer, this figure was 50.1-57.5.

Key words: *soil, organic and mineral fertilizers, organic matter, biocompost, soil structure, porosity, nitrogen, phosphorus, potassium, biological activity of soil, mineralization, irrigated soils.*

Сведения об авторе:

Ҳотамов Муртазо Тимурович – доктор сельскохозяйственных наук, профессор Таджикского аграрного университета им. Ш. Шотемур, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон (+992) 917222044

Author information:

Khatamov Murtazo Timurovich - Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone (+992) 917222044

ТДУ 633.11.631.

МАҲСУЛНОКИИ ЧОРМАҒЗИ ЗАМИНӢ ВОБАСТА АЗ ЗИЧИИ РАСТАНИҶО ВА УСУЛҶОИ КИШТ ДАР ШАРОИТИ ИҚЛИМИИ НОҶИЯИ МАСТҶОҶ

Қурбонзода Б.А.-Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шотемур

Калимаҳои асосӣ: *давораҳои нашъунамо, зичӣ, усулҳои кишт, вариантҳои омӯзишӣ, масоҳати барг, маҳсулнокиӣ, чормағзи заминӣ*

Дар байни тамоми зироатҳои рағғанидиҳанда чормағзи заминӣ бо миқдори зиёди рағғаннокӣ ва сифати он бартарӣ дорад. Рағғани чормағзи заминӣ хушкнашаванда буда, дар таркиби дони он 50-60 % рағған ва 35% сафеда мавҷуд аст.

Дони чормағзи заминиро дар шакли бирён, тару тоза истифода намуда, аз он зиёда аз 60 намуди маҳсулоти кондитерӣ истеҳсол менамоянд.

Дар таркиби боқимондаҳои он пас аз ҷабида гирифтани равшан то 40-45% сафеда ва 7-8% равшан боқӣ мемонад, ки онро барои истеҳсол намудани ҳалво, шириниҳо, канд, шоколад ва ғайраҳо васеъ истифода мебаранд. Ҳамзамон, дони чормағзи заминӣ дар шакли бирён низ васеъ истифода бурда мешавад.

Чормағзи заминӣ чун зироати байни қаторҳояш коркардашаванда пешинакишти пурқимат барои дигар зироатҳо ба ҳисоб меравад. Ҳангоми коркард намудани байни қаторҳои он дар давраи нашъунамои зироат, миқдори алафҳои бегона ба таври назаррас кам мегардад. Ҳангоми коркарди дони чормағзи заминӣ бо преперати нитрогин ҳамчун зироати лӯбиёдонагӣ қобилияти аз худ намудани нитрогени биологиро пайдо намуда, хокро ҳосилхез менамояд.

Мақсади асосии таҳқиқотҳои илмӣ ин мукамалгардонии зичии растаниҳо ва усулҳои парвариши чормағзи заминӣ дар шароити иқлимии муассисаи давлатии таълимии Коллеҷи кишоварзии Мастҷоҳи ноҳияи Мастҷоҳ давоми солҳои 2021-2024 ба шумор меравад. Барои дар амал тадбиқ намудани корҳои таҳқиқотӣ чунин вариантҳо мавриди омӯзиш қарор дода шуданд: Зичии растаниҳо: 1). 75 ҳаз.раст/га; 2). 90 ҳаз.раст/га; 3). 105 ҳаз.раст/га; 4). 120 ҳаз.раст/га; 5). 135 ҳаз.раст/га; 6). 150 ҳаз.раст/га. Усулҳои кишт: 1). Ҳамвор; 2). Пуштагӣ. Дар раванди иҷрои тадқиқотҳои илмӣ навъҳои чормағзи заминии “Тоҷикистон-15” ва “Хитой” истифода карда шуданд.

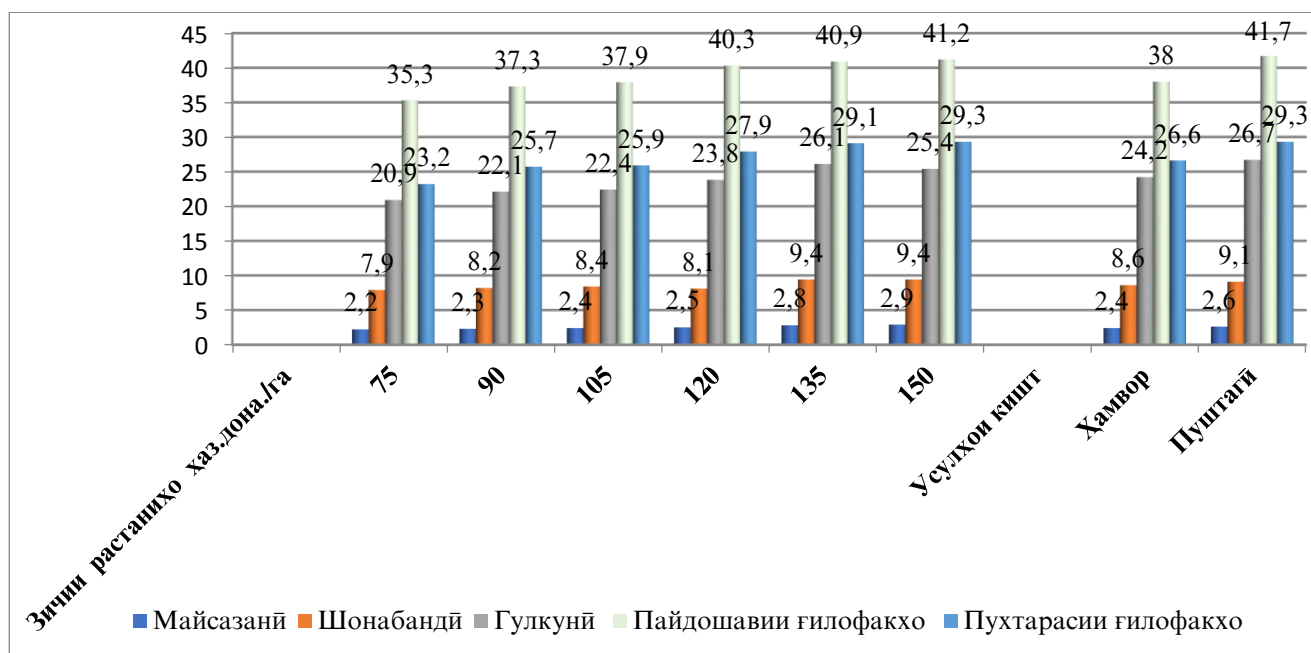
Қитъаи таҷрибавӣ аз чор ҷўяк бо дарозии 5 метр ва майдони умумии қитъаи таҷрибавӣ ба 14 м² (4 ҷўяк х 5 м х 0,7 м = 14 м²) баробар буд. Киштро бо усули такрори чоркарата гузаронидем, ки майдони умумии ҳар як қитъаи таҷрибавӣ 56 м² ва майдони умумии қитъа 224 м² ё 0,224 га-ро ташкил дод.

Дар давраи нашъунамо байни қаторҳо 4 маротиба коркард карда шуд. Коркарди байниқаторӣ бо мақсади нест намудани алафҳои бегона ва бартараф намудани ниҳолҳои ка-сал гузаронида шуд. Киштзорро дар давраи нашъунамо 7 маротиба бо фосилаи 7-10 рӯзӣ обёрӣ намудем, монда шуд. Барои муайян намудани нишондодҳои таркибии ҳосил дар ҳар як қитъаи таҷрибавӣ маҳсулноқӣ, шумораи ғилофакҳо ва вазни онҳо муайян карда шуд. Ҳосили умумии ҳар як қитъаи таҷрибавиро алоҳида ҷамъоварӣ намуда, ҳосилнокиашро муайян намудем. Мушоҳидаҳои фенологӣ вобаста ба тараққиёти растаниҳо (дар 25 растаниҳои муқаррарии омӯхташаванда) ва такрорёбии таҷрибаҳои илмӣ дар давраҳои сабзи-ши ниҳолҳо, шонабандӣ, гулкунӣ, оғози пайдошавии ғилофакҳо ва пухтарасии ғилофакҳо гузаронида шуд. Ҳосилнокии зироатҳо дар натиҷаи раванди фотосинтез, ҳангоми истифодабарии шӯби офтоб ташаккул меёбанд. Масоҳати барг яке аз нишондиҳандаҳои асосии ассимилятсионии барг буда, ташаккулёбии он аз усул ва хусусиятҳои парвариш вобастагии калон дорад. Агар дар давоми давраи нашъунамо барои нашъунамои хуби зироатҳо шароит фароҳам оварда шавад, он гоҳ фаъолияти фотосинтетикӣ киштзор боз ҳам фаъолтар мешавад.

Аз таҷрибаҳои Беликов И. (1963) бармеояд, ки рӯшноӣ ба ташаккулёбии ҳосил таъсири бештар мерасонад. Ҷамъшавии вазни умумии то 90-95 % дар давраи нашъунамо аз раванди фотосинтез ва аз моддаҳои ғайриорганикӣ ба вучуд меоянд. Натиҷаҳои илмӣ нишон доданд, ки дар шароити сахрой сифат ва меъёри ҷараёни рӯшноиро тағйир дода намешавад. Афтиши нури рӯшноиро танҳо пеш аз кишт бо истифода аз дуруст ҷо ба ҷо намудани зироатҳо дар майдон метавон истифода намуд.

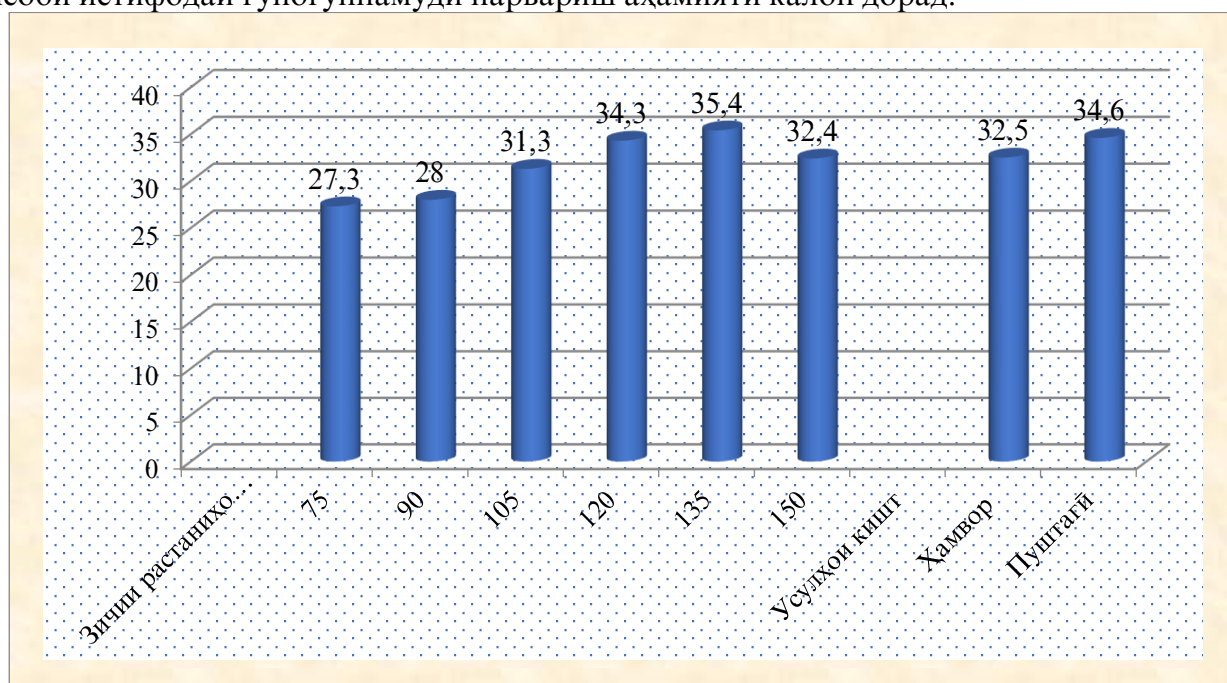
Натиҷаи таҷрибаҳо нишон доданд, ки зичии ниҳолҳо ва усулҳои кишт ба ташаккулёбии узвҳои муҳими ассимилятсионии растанӣ яъне барг таъсири зиёд мерасонад.

Бо зиёд шудани зичии растаниҳо дар киштзор аз 75 то 150 ҳаз.раст/га, масоҳати барги киштзор низ мутаносибан афзуда, он 35-41,2 ҳаз.м²/га-ро ташкил медиҳад. Дар тамоми вариантҳои омӯзишӣ байни нишондиҳандаҳои масоҳати барг ва вазни биологии растаниҳо мутаносибияти роста мушоҳида гардида, бо зиёд шудани вазни биологӣ, масоҳати барги киштзор низ меафзояд (ҷадв. 1).

Диаграммаи 1.-Ташаккулёбии масоҳати барги киштзори чормағзи заминӣ вобаста аз зичии растаниҳо ва усулҳои кишт, ҳаз.м²/га

Ба ташаккулёбии масоҳати барг усулҳои кишт низ таъсири зиёд расонд. Усули кишти пуштагӣ дар тамоми давраҳои наშъунамо нисбат ба усули кишти ҳамвор бартарияти бештар дошт. Масоҳати барги киштзор дар давраи гулкунӣ ба 2,5 ҳаз.м²/га, давраи пайдошавии ғилофак 3,7 ҳаз.м²/га ва давраи пухтарасӣ 2,7 ҳаз.м²/га баробар шуд, ки ин нишондод нисбат ба усули кишти ҳамвор зиёд мебошад. Барои гирифтани ҳосилнокии босифату баланди зироатҳои саҳроӣ, истифодабарии оқилонаи сарватҳои табиӣ, таъмин намудани киштзор бо омилҳои ҳаёӣ, истифодаи навъҳои пуриктидору ояндадори зироатҳои парваришбанда, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва истехсоли зироатҳо аз ҳисоби истифодаи гуногуннамуди парвариш аҳамияти калон дорад.

Диаграммаи 2.-Ҳосилнокии чормағзи заминӣ вобаста аз зичии растаниҳо ва усулҳои кишт, с/га

Дар тамоми қорҳои таҳқиқотӣ ҳосилнокии зироатҳо ин нишондоди асосӣ ва ҷамъбасти он ба шумор меравад. Натиҷаи таҷрибаҳо нишон доданд, ки зичии растаниҳо ва усулҳои кишт ба ҳосилнокии чормағзи заминӣ таъсири зиёд расонд. Ҳангоми зиёд намудани зичии ниҳолҳо аз 75 то 135 ҳаз.рас/га ҳосилнокии чормағзи заминӣ то 8,1 с/га зиёд

шудааст. Аммо аз меъёр зиёд шудани зичии растаниҳо то 150 ҳаз.рас/га баръақс боиси пастшавии ҳосил гардид. Ҳосилнокии нисбатан баланди чормағзи заминиро зичии 135 ҳаз.рас/га бо усули кишти пуштагӣ таъмин намуд, ки он мутаносибан ба 34,6-35,5 с/га баробар аст.

АДАБИЁТ

1. Алиев З.А., Норов М.С. Технологии парвариши чормағзи заминӣ. 2008. –С. 4-6.
2. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. -М.: Агропромиздат, 1985.-351 с.
3. Каюмов М.К. Программирование продуктивности полевых культур.- М. Россельхозиздат, 1983.- 288 с.
4. Юлдашев Х.С. Арахис и некоторые приемы его возделывания // Вопросы биологии и агротехники некоторых орошаемых культур. - Ташкент, 1971. -157-141 с.

АННОТАЦИЯ

УРОЖАЙНОСТЬ АРАХИСА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ГУСТОТЫ СТОЯНИЯ И СПОСОБОВ ПОСЕВА В КЛИМАТИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ МАТЧИНСКОГО РАЙОНА

В статье приведены сведения о густоте стояния растений и способы посева арахиса в почвенно-климатических условиях Матчинского района. Окончательные результаты экспериментов показали, что высокая урожайность арахиса было получено при густоте стояния 135 тыс.рас/га при гребневом способе посева (34,6-35,5 ц/га).

Ключевые слова: фаза развития, густота, способы посева, варианты опыта, площадь листьев, продуктивность, арахис.

ANNOTATION

PEANUT PRODUCTIVITY DEPENDING ON THE DENSITY OF STATION AND SOWING METHODS IN THE CLIMATIC CONDITIONS OF THE MATCHINSKY DISTRICT

The article provides information on the density of plant standing and methods of sowing peanuts in the soil and climatic conditions of the Matcho district. The final results of the experiments showed that high peanut yields were obtained at a density of 135 thousand plants/ha with a ridge sowing method (34.6-35.5 c/ha).

Key words: development phase, density, sowing methods, experimental variants, leaf area, productivity, peanut.

Сведения об авторе:

Курбонзода Барно Абдугани –кандидат сельскохозяйственных наук, доцент Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур. 734003. Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Тел.: (+992) 900737751.

Author Information:

Kurbonzoda Barno Abdugani-Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur. 734003. Tajikistan, Dushanbe, 146 Rudaki Avenue. Tel.: (+992) 900737751.

ТДУ: 633.174

УСУЛҲОИ АГРОТЕХНИКИИ ПАРВАРИШИ ҶУВОРӢ ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рашидова М.М.-Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои асосӣ: агротехника, ҷуворӣ, дон, зичӣ, кишт, ҳосил

Дар шароити босуръат афзоишёбии аҳолии давлат, баландравии талабот нисбат ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ мушоҳида карда мешавад. Дар ҷумҳурии Тоҷикистон амнияти озуқаворӣ ҳануз яке аз проблемаи аввалиндараҷа мебошад.

Баробари мушкилотҳои мавҷудбуда, назди кормандони соҳаи кишоварзӣ масъалаҳои муҳим дар раванди интиҳоб ва истеҳсоли зироатҳои кишоварзи аз ҳисоби ба кор бурдани навъ ва дурагаҳои зироатҳои парваришёбандаю бо нишондодҳои устувории фарқкунанда, инчунин дар давоми тамоми сол истифодабарии заминҳои обӣ дар шароити баландравии иқлим мувофиқаткунанда гузошта шудааст.

Бо назардошти талаботи назарраси аҳолии кишвар нисбат ба маҳсулоти ғалладона, аз тарафи роҳбарияти давлати Тоҷикистон диққати хоса ба баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти ҷунин зироатҳо гузошта мешавад. Масоҳати калонтарини майдонҳои кишт дар давлат барои зироатҳои ғалладона, хусусан гандум, ҷав, ҷуворимақка ва шолӣ ҷудо карда шудааст, ки онҳо аз ҳисоби ҷамъоварии ҳосил низ фарқ мекунанд.

Дар шароити глобалии дигаргуншавии иқлим, интиҳоби гуногуннамуди зироатҳо, ки қобилияти баланди устувориро нисбат ба баландравии иқлим дошта – вазифаи аввалиндараҷаи мутахассис – агроном ба шумор меравад.

Дар ин раванд зироати ҷуворӣ нишондоди устувори ба баландро ба хушкӣ ва гармӣ дошта, аҳамияти озукаторӣ, хуроки чорво ва техниро дорад, ки ҳамчун зироати заминбандкунанда барои истеҳсоли дон, силос ва хурокаи сабз истифода мешавад. Ба ғайр аз ин, ҷуворӣ пешинакишти беҳтарин зироатҳои бештари саҳроӣ буда, дар кишти такрорӣ хуб нашествона мебад. Новобаста ба як қатор нишондодҳои беҳтарини худ, дар солҳои охир масоҳати кишти ин зироат хеле кам шуда, ҳосилнокии миёнаи он хеле паст, дар сатҳи 11,0 с/га қарор дорад.

Дар шароити камзамини давлати Тоҷикистон, яке аз вазифаҳои асосии назди кормандони комплекси агросаноати гузашташуда, гирифтани 2-3 ҳосил дар давоми сол бо роҳи самаранок истифодабарии ҳар як қитъаи замин, мукамалгардони ва дар амал татбиқи намудани усулҳои мувофиқаткунандаи парвариши он ба ҳисоб меравад. Дар ин самт парвариши ҷуворӣ ба таври кучат дар кишти такрорӣ аҳамияти хосаро дорад.

Бо мақсади муқаррар намудани параметрҳои ташаккули ҳосил қорҳои таҳқиқоти саҳроӣ барои омӯштани усулҳои парвариши ҷуворӣ (аз ҳисоби тухмӣ ва кучат) дар шароити водии Ҳисор, мувофиқи услуби ҳамачониба қабулкардашуда (Доспехов, 1985) бо такрории 4-қарата гузаронида шуд. Пешиникишти ҷуворӣ – гандуми тирамоҳӣ буд. Дар таҳқиқот нави ноҳиябандишудаи ҷуворӣ Ҳисори 45 истифода шудааст. Меёри кишти тухмӣ - 12 кг/га. Ҳангоми ба роҳ мондани таҷриба дар қорқарди асосии хок нурии органикӣ (пору) ба меёри 10 т/га, аз нуриҳои минералӣ фосфор (60 кг/га) ва калий (40 кг/га м.т.) истифода шудааст.

Барои муқаррар намудани таъсири ғизодиҳи, дар давраи панҷаронӣ ба ҳисоби $N_{35}P_{20}$ ва дар давраи найчабандӣ (қадкашӣ) - N_{35} истифода намудем

Кишт бо тухмӣ ва шинонидани кучатҳо дар майдон дар санаи 24 июн дар якҷоягӣ бо буридани ҷуякҳои обмонӣ гузаронида шуд. Ба ҳисоби 37 рӯз пеш аз шинонидани кучат, тухми ҷувори кишт намудаем.

Қорабиниҳои агротехникӣ дар майдони таҷрибавӣ мувофиқи тавсияномаҳо доир ба парвариши зироатҳои ғалладона (1986) гузаронида шудааст.

Мушоҳидаҳои фенологӣ дар раванди нашествонаебии растанӣ нишон медиҳад, ки майсаҳои ҷуворӣ 7 рӯз пас аз кишт, давраи панҷаронӣ бошад 24-25 рӯз пас аз майсаба-қорӣ фаро расидааст. Фосила байни давраи панҷаронӣ-найчабандӣ хеле бардавом буда, 30-32 рӯзро ташкил менамояд.

Давраи пурраи нашествонаебии ҷуворӣ дар вариантҳои озмоишӣ 115-119 рӯз (кишт бо тухмӣ), аз ҳисоби шинонидани кучат дар синни 30 рӯз, ин нишондод ба 93-98 рӯз, яъне дар муқоиса бо парвариш аз ҳисоби тухмӣ 21-23 рӯз кӯтоҳтар мебошад. Чуноне ки маълум аст, ҷуворӣ то марҳилаи найчабандӣ бо суръати пастӣ афзоишёнӣ фарқ мекунад. Дар таҷрибаи мо баландии пояи асосӣ дар давраи панҷазанӣ ба 13,0-15,4 см баробар буд. Тараққиёбии босуръати сабзиши растанӣ дар вариантҳои таҷрибавӣ бо ҷуворӣ дар оғози марҳилаи қадкашӣ ба назар мерасад, ки 98,0-103,8 см ташкил намудааст. Баландии пояи назарраси ҷуворӣ дар охири марҳилаи номбурда ба 339,1-348,8 см мутаносибан ба вариантҳои таҷрибавӣ баробар гашт.

Дар варианти кишт бо усули пуштагӣ суръати сабзиши пояи асосии растанӣ нисбат ба усули кишти васеъҷуяк бо фарқияти 7,6 см ба назар мерасад. Новобаста ба нишондодҳои қайдшуда, суръати сабзиши назаррас ҳангоми парвариш намудани ҷуворӣ бо тарзи кучат ба назар мерасад. Дар таҷрибаҳои мо мушоҳидаҳо доир ба захирашавии биомассаи растанӣ гузаронида шуд. Мувофиқи натиҷаҳои бадастовардашуда, дар таҷрибаи 1 – кишт бо тухмӣ, ҳосили биомассаи сабз дар кишти пуштагӣ дар давраи қорубакбарорӣ 222,3 с/га ташкил додааст, ки ба ҳисоби 3,8 с/га нисбат ба усули кишти васеъҷуяк бартарӣ дошт.

Мувофиқи натиҷаҳои гирифташуда, пайдоиши бошиддати масоҳати барг дар таҷрибаи таҳқиқоти пас аз давраи панҷазанӣ оғоз ёфта, нишондодҳои баландтаринро дар давраи гулкунӣ дастрас менамояд. Бояд қард ки, аз рӯи нишондодҳои майдони барг байни вариантҳои озмоишӣ фарқияти назаррас мушоҳида қарда намунааст. Аммо парвариши ҷуворӣ бо тарзи пуштагӣ, нисбат ба варианти парвариш бо усули васеъҷуяк каме бартарӣ дорад.

Натиҷаҳои бадастовардашуда нишон медиҳад, ки дар варианти гузаронидани кишти ҷуворӣ аз ҳисоби тухмӣ дар давраи гулкунӣ масоҳати барг дар сатҳи 40,1 - 47,8 ҳаз. м²/га

қарор дошт. Дар охири давраи инкишоф камшавии нишондодҳои масоҳати барг (0,6-1,8 ҳаз.м²/га), ба назар мерасад, ки ин аз ҳисоби ба пуррагӣ нарасидани рӯшноӣ ба қисми поёни растанӣ, зардшавии баргҳои дар поён чойгиршуда маънидод крада мешавад.

Яке аз нишондодҳои муҳими муайянкунандаи сатҳи ҳосилнокии зироатҳои парвариш-ёбанда таркиби ҳосил ба ҳисоб меравад. Дар асоси натиҷаҳои таҳлил доир ба таркиби ҳосил гузаронидашуда муайян мешавад, ки ба унсурҳои таркиби ҳосил чорабиниҳои омехташаванда дар раванди парвариши растанӣ таъсири ҳудро мерасонад.

Дар таҷрибаи мо, вобаста ба вариантҳои озмоишӣ дарозии чорубаки ҷуворӣ дар сатҳи 24,8-29,0 см қарор дошт. Ҳангоми парвариши ҷуворӣ бо усули пуштагӣ ба ҳисоби 7-10 дон заиёд дон нисбат ба варианти парвариши ҷуворӣ бо усули васеъҷӯяк ташаққул ёфтааст. Вазни нисбатан баланди дон аз як чорубак (45,7 г) дар варианти парвариш бо усули пуштагӣ ба назар мерасад.

Ҷадвал.-Ҳосилнокии дони ҷуворӣ дар кишти ангорӣ вобаста ба усулҳои парвариш, с/га

Вариантҳои таҷриба	Такрорӣ				Ба ҳисоби миёна
	1	2	3	4	
Таҷрибаи 1. Кишти арзан бо тухмӣ					
1.Усули кишт					
васеъҷӯяк-70 см	27,4	27,7	28,2	28,2	27,8
пуштагӣ – 70 см	28,6	28,6	29,4	29,6	29,1
Таҷрибаи 2. Парвариш бо шинонидани кӯчат					
1.Усули кишт					
васеъҷӯяк-70 см	28,0	28,8	29,2	29,3	28,8
пуштагӣ – 70 см	29,4	30,1	30,7	30,9	30,2

Ҳосилнокии дони ҷуворӣ аз ҳисоби гузаронидани кишт бо тухмӣ дар варианти бо усули пуштагӣ (таҷрибаи 1) нисбатан баландтар – 29,1 с/га мебошад, ки аз варианти усули парвариши васеъҷӯяк ба ҳисоби 1,3 с/га бартарӣ дорад. Ин нишондодҳо дар таҷрибаи 2 – парвариши ҷуворӣ аз ҳисоби кучат бо усули пуштагӣ низ бартарӣ дошт, ки ҳосилнокии ба дон 30,2 с/га баробар буда, аз варианти парвариш ба усули васеъҷӯяк дар сатҳи 1,4 с/га заиёд мебошад. Дар асоси маълумотҳои бадастовардашуда чунин хулосабарорӣ карда мешавад, ки баландравии ҳосили дони ҷуворӣ аз ҳисоби гузаронидаи кишт ба усули пуштагӣ ва парвариш намудан бо кучат дар муқоиса ба усули анъанавии васеъҷӯяк амалӣ гардонида мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Вавилов П.П. – Растениеводство. М.:Агропромиздат, 1986
2. Доспехов Б.А.– Методика полевого опыта. – М.: Агропромиздат, 1985.
3. Журнал «Нивы России» Зерновое сорго: Технология возделывания, хранение и использование, №8 (185), 09.2020.
4. Каюмов М.К. Программирование урожаев сельскохозяйственных культур. М.: Агропромиздат, 1989.
5. Моисеенко А.А.,Негода Л.А.Урожайность зерновых культур при изменении сроков и норм высева.Земледелие,2005 №5.
6. Пруцков Ф.М., Осипов И.П. Интенсивная технология возделывания зерновых культур. -М.: Росагропромиздат, 1990.
7. Рекомендации по возделыванию зерновых культур в Таджикской ССР /ГАПК ТАДж.ССР-Душанбе, 1986.

АННОТАЦИЯ

АГРОТЕХНИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ ВЫРАЩИВАНИЯ СОРГО РАССАДНЫМ СПОСОБОМ В УСЛОВИЯХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье приводятся результаты проведенных научных исследований по изучению рассадного и гребневого способов выращивания сорго, в сравнении посева семенами в условиях Гиссарской долины. Согласно полученным данным, продолжительность периода вегетации, при выращивании сорго, за счет семян составляла 115-119 дней, а на гребневых посевах 93-98 дней. При этом высокий урожай сорго формировался в 1-варианте, гребневой способ посева за счет семян -29,1 ц/га, а в опыте 2 – выращивания сорго гребневым способом, за счет рассады – 30,2 ц/га. Доказана эффективность рассадного способа выращивания сорго, при котором сокращается период вегетации растений и увеличиваются параметры формирования урожая зерна.

Ключевые слова: способ, рассада, сорго, зерно, посев

ANNOTATION

AGROTECHNICAL METHODS OF SORGHUM CULTIVATION IN THE CONDITIONS OF GISSAR VALLEY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents the results of scientific research on the study of seedling and ridge methods of growing sorghum in comparison with seed sowing in the conditions of the Gissar valley. At the same time, a high sorghum yield was formed in the 1st variant, the comb sowing method due to

seeds was 29.1 c/ha, and in experiment 2, the cultivation of sorghum using the comb method due to seedlings was 30.2 c/ha. According to the data obtained, the duration of the growing season for sorghum cultivation at the expense of seeds was 115-119 days, and 93-98 days for comb crops.

keywords: *method, transplantation, weed, water, sowing*

Сведения об авторе:

Рашидова Мунаввар Мажитовна – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры растениеводства Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур. 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 146. Тел: (+992)917043373

Information about author:

Rashidova Munavar Mazhitovna – Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of Plant Science at the Tajik Agrarian University named after Sh.Shotemur. 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 146. Tel: +992917043373

УДК 581.132.633.11

РЕАЛИЗАЦИЯ МОРФОГЕНЕТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЛЛУСНЫХ СТРУКТУР АКТИНИДИИ.

Косумбекова Ф.А.-Таджикский аграрный университет имени Ш.Шотемура

Ключевые слова: *актинидии, каллусы, морфогенные, культуральная среда, фитогормон, индукция, ризогенез, тотипотентность, экспланта, дифференциация.*

Таджикистан славится богатым генофондом плодово-ягодных культур, который пополняется интродуцированными культурами. Среди относительно новых, для условий страны, культур особое внимание уделяется актинидии (киви) (*Actinidia chinensis* Planch), плоды которых характеризуются ценными пищевыми и лекарственными качествами.

Целью настоящего исследования является выявление степени тотипотентности соматических клеток актинидии и путем изучения закономерностей их каллусогенеза и морфогенеза в культуре *in vitro*, подбора состава питательной среды, типа экспланта и режима культивирования.

К такому заключению можно прийти и потому, что, как указано в литературе [Bajay, 1986; Сидоров, 1990; Рахимбаев и др., 1992], из каллусной ткани, полученной на питательных средах с повышенной концентрацией фитогормонов, при индукции морфогенеза можно наблюдать морфологические аномалии. Это может быть, связано с тем, что процесс пересадки каллуса нарушает складывающиеся при культивировании внутри-межклеточные взаимодействия, изменяет ход метаболических процессов, играющих важную роль в морфогенезе каллуса [Авестов, Мелик-Саркисов, 1985].

Материал и методы исследований. Эксперименты проводились в Институте физиологии растений и генетики НАНТ и в Научно-исследовательском институте биотехнологии Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур. В качестве объектов исследований, были выбраны представители плодовых культур Актинидия или киви (*Actinidia chinensis* Planch) – многолетняя лиана, которая относится к семейству актинидиевых (*Actinidiaceae* Van Tiegh) и роду *Actinidia*. Это двудомное раздельнополое растение.

Число хромосом у актинидий варьирует внутри вида и большинство культурных сортов относятся к *A. chinensis* Planch. var. *Chinesis* и имеют 2n-58 хромосом, а *A. Dellicosa* (A. Chev.) var. *Dellicosa* имеют 2n- 170 или 174 хромосом. В качестве изучаемого образца был выбран сорт актинидии Хайвард. Изучение морфологии каллусов проводили по методике, предложенной Л.А. Кучеренко и др. (1988). Математическую обработку полученных результатов проводили при помощи традиционных методов биометрии (Лакин, 1990).

Проведенные эксперименты по изучению особенностей морфогенеза каллусов актинидии как при их культивировании рост каллусов питательных средах (MC1, MC2, MC3, MC4и MC5), и на морфогенных (MC6, MC7, MC8).

Результаты исследования. Стабильное культивирование каллусных новообразований на питательных средах, поддерживающих рост каллусов, показывает, что в зависимости от фитогормонального баланса, типа экспланта и пола растений актинидии, наблюдается появление первых морфогенных признаков или некротизация и гибель каллусных тканей. Экспланты актинидии в зависимости от своего происхождения и фитогормонального

состава культуральной среды, имеют различную продолжительность каллусообразования (табл.1.).

Таблица 1 - Интенсивность морфогенеза у каллусов актинидии в зависимости от их происхождения и концентрации фитогормонов (дни после первого пассажа каллусов на морфогенную среду).

Каллусогенная Среда	Происхождение экспланта	Растение актинидии			
		Мужское		Женское	
		Морфогенная среда			
		МС 6	МС 7	МС6	МС7
МС1	Лист	32	28	27	23
	Черешок листа	38	32	33	28
	Пазушная почка	27	22	22	20
	Апикальная почка	21	19	20	25
МС2	Лист	33	30	28	25
	Черешок листа	40	34	35	29
	Пазушная почка	28	23	24	21
	Апикальная почка	23	20	20	18
МС3	Лист	42	38	39	32
	Черешок листа	48	43	43	37
	Пазушная почка	32	28	30	27
	Апикальная почка	29	24	27	24
МС 4	Лист	45	39	42	34
	Черешок листа	49	45	45	39
	Пазушная почка	34	32	32	29
	Апикальная почка	29	24	27	24
МС 5	Лист	48	44	47	42
	Черешок листа	52	49	50	48
	Пазушная Почка	36	33	34	32
	Апикальная почка	34	32	33	30

Каллусогенез почти у всех изученных эксплантов при их культивировании на питательных средах с относительно низким содержанием 2,4-Д и кинетина завершался появлением морфогенных структур. Однако, при повышенных концентрациях фитогормонов (8 и 10мг/л 2,4-Д и 0,4- 0.5мг/л кинетина) каллусогенез затормаживался в связи с появлением некротических пятен на поверхности каллусов, что в последствии приводило к их гибели.

Среди изученных образцов, наиболее быстрое появление морфогенных признаков (85-96 дней после начала каллусогенеза) наблюдался у каллусов индуцированных из эксплантов апикальных и пазушных меристем как мужских, так и женских растений актинидии, при их культивировании на питательной среде МС3. Полученные из этих же эксплантов каллусы на питательных средах МС 4 и МС 5 продолжили свой рост, но на 80-95 дни их культивирования наблюдалось появление некротических пятен, и они постепенно погибали.

Что касается каллусов листовой происхождения и черешков листа, то у них появление морфогенных структур наблюдалось на 98- 106 дни после начала каллусогенеза на среде МС 4. Каллусы листьев и эксплантов листа также не смогли продолжить свой рост при относительно высокой концентрации фитогормонов (среда МС 5) и погибали на 92-107 дни культивирования.

Культивирование каллусных тканей на морфогенных средах МС 6 и МС 7, содержащих, соответственно, 0.05 и 0.10 мг/л ИУК, позволило установить особенности морфогенетических процессов в культуре каллусов актинидии. В этой серии экспериментов часть каллусов после 1-го и 2-го пассирования (соответственно, часть на 30- 35 и часть на 60-65 дни после начала каллусогенеза) пересаживали на морфогенные среды.

Проявление морфогенетических признаков у каллусов при их культивировании на морфогенных питательных средах, имело свои закономерности, зависящие, в первую очередь, от происхождения каллуса и состава культуральных сред, на которых они были индуцированы. Наблюдения показали, что каллусы, образовавшиеся на средах МС1 и МС 2, по скорости формирования морфогенных признаков превосходят другие каллусы на 8-12 дней, в зависимости от состава морфогенных сред.

Относительно слабыми темпами морфогенеза среди вариантов эксперимента характеризовались каллусы, индуцированные на средах МС 4-МС5 (табл. 1). Кроме того, образовавшиеся из этих каллусов дифференцированные ткани изредка были способны продолжать свой рост и развитие. Что касается происхождения эксплантов, то каллусы

апикальных и пазушных меристем актинидии обладают более интенсивными темпами появления морфологических признаков и роста органов во всех вариантах опыта.

Нашими экспериментами, также удалось установить, что культивирование каллусов на среде МС 7 позволяет относительно ускорить дифференциацию дедифференцированных клеток и морфогенез. У всех изученных каллусов, при их культивировании на среде МС 7 морфогенетические признаки появляются на 4-6 дней раньше, чем на среде МС6. Что касается пола растений актинидии, как и при каллусогенезе, женские растения отличились относительно ускоренным морфогенезом и высоким морфогенетическим потенциалом.

Наблюдения показали, что на интенсивность появления морфогенных признаков существенное влияние оказывает продолжительность культивирования каллусов на питательной среде, поддерживающей рост каллусов. В таблице 2 приведены результаты серии экспериментов по изучению влияния кратности пассажа каллусов культивированных на среде МС 2 на интенсивность морфогенеза.

При пересадке каллусов после 30-35 дней культивирования (1-ый пассаж) на морфогенную среду, относительно интенсивно начинаются морфогенетические процессы у всех типов каллусов, а по мере увеличения числа пассажа- процесс постепенно ослабевает. Например, если у каллусов апикальных меристем, при культивировании после первого пассажа, первые морфологические признаки появлялись на 16- 24 дни, то после 2-го пассажа этот процесс начинался на 20- 32 дни, а после 3-го – на 28- 37 (таб.2.).

Очевидно, по мере продолжительного выращивания каллусов на среде для роста, у них снижается морфогенетический потенциал, о чем можно судить по замедлению темпов появления высоких концентрациях фитогормонов (2,4-Д и кинетина), использованных в каллусогенных средах.

Исходя из этого (табл.2), желательно для индукции морфогенеза использовать каллусы только после 1-го пассажа. Исключением могут стать случаи, когда, например, после 1-го пассажа размер каллусов не соответствует целям экспериментов. В этих случаях, можно использовать и каллусы после 2-го пассажа.

Таблица 2-Влияние кратности пассажа на темпы появления морфогенных признаков у каллусов актинидии (дни после пассажа).

Среда	Растение актинидии							
	Мужское				Женское			
	Каллусы фрагментов							
	Л	ЧЛ	ПП	АП	Л	ЧЛ	ПП	АП
После 1-го пассажа								
МС 6	33	40	28	23	28	35	24	20
МС7	30	34	23	20	25	29	21	18
После 2-го пассажа								
МС 6	39	48	36	30	35	42	32	24
МС7	36	41	31	24	31	37	26	20
После 3-го пассажа								
МС 6	46	54	40	36	42	49	37	32
МС7	41	47	38	32	39	44	35	28
Фрагменты: Л-листа; ЧЛ - черешка листа; ПП-пазушных почек и АП-апикальных почек.								

Культивированные каллусы с морфогенными признаками, далее были пересажены на питательную среду МС 7, содержащую 1 мг/л ИМК, с целью индукции ризогенеза и дальнейшего роста других органов. Этот подход позволил ускорить процесс формирования растений-регенерантов, чей выход является важным показателем, по которому можно оценить успех культуры клеток растений.

Под этим показателем мы выражаем процентное соотношение морфогенных каллусов, формировавших растения - регенераты. Как показали наши эксперименты, выход растений-регенерантов актинидии, при выбранном составе питательной среды, является относительно невысоким, по сравнению с другими культурами.

Однако, удалось установить, что наибольший выход морфологически однородных растений- регенерантов актинидии можно получить при культивировании каллусов апикальных и пазушных почек (соответственно, 41,6 и 36,2%), индуцированных на каллусогенной среде МС 3 и далее пересаженных на морфогенную среду МС7 и ризогенную МС8. Выход регенерантов у других морфогенных каллусов не превышал 3-5%.

Выводы. Все типы эксплантов актинидии, в зависимости от состояния клеток при их культивировании в определенных условиях образуют каллус. Это свидетельствует от тотипотентности клеток актинидии, способных к гормональной индукции и определенным образом реагировать на это влияние, изменяя программу развития по тому или иному пути органогенеза. Для индукции каллусогенеза эксплантов апикальных и пазушных меристем актинидии благоприятным является питательная среда МС 3, содержащая 4 мг/л 2,4 Д и 0,2 мг/л кинетин. Для эксплантов листьев и черешков листьев, больше подходит среда МС 4 с относительно высоким концентрациями фитогормонов (8 мг/л 2,4 Д и 0,4 мг/л кинетин). Как более низкая, так и высокая концентрация ауксинов и цитокининов не позволяет полностью реализовать каллусообразующий потенциал соматических клеток актинидии. Если при относительно низких концентрациях фитогормонов, индукция каллусогенеза протекает медленно, то при более высоких концентрациях фитогормонов индукция каллусогенеза протекает медленно, то при более высоких концентрациях образовавшиеся каллусные структуры некротизируются и погибают. Показано, что для индукции морфогенеза нужно использовать каллусы только первого пассажа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горьковцева Е.А., Юлдошев О.Х. Культура тканей и клонального микроразмножение киви//Известия АН. Таджикистана. Отд№ 1-2 1995-с.52. 55.
2. Глеба Ю.Ю. Сытник К.Т. Клеточная инженерия растений.- Киев: Наукова думка . 1983.-187с.
3. Моисева Н.А. Молекулярные и клеточные механизмы морфогенеза в культуре клеток растений. - М., Наука. 1991.- 166-185
4. Кучеренко Л.А. О некоторых параметрах регенерации риса.\\С.-1994.№1.С.232-242.
5. Лакин 1990 Г.Ф. Биометрия: Учеб.пособие для биол. спец. вузов.4-е изд.перераб.идоп.- М.: Высшая шк.1990.- 352с.

АННОТАЦИЯ

РЕАЛИЗАЦИЯ МОРФОГЕНЕТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА КАЛЛУСНЫХ СТРУКТУР АКТИНИДИИ.

Проявление морфогенетических признаков у каллусов, при их культивировании на морфогенных питательных средах, имело свои закономерности, зависящие, в первую очередь, от происхождения каллуса и состава культуральных сред, на которых они были индуцированы. Наблюдения показали, что каллусы, образовавшиеся на средах МС1 и МС 2, по скорости формирования морфогенных признаков превосходят другие каллусы на 8-12 дней в зависимости от состава морфогенных сред.

Ключевые слова: *актинидии, каллусы, морфогенные, культуральная среда, фитогормон, индукция, ризогенез, тотипотентность, экспланта, дифференциация.*

REALIZATION OF MORPHOGENETIC POTENTIAL OF ACTINIDIA CALLUS STRUCTURES

The manifestation of morphogenetic characteristics in callus, when they were cultivated on callus, when they were cultivated on morphogenetic nutrient environment, had its own patterns, depending primarily in the cultural environment on which they were induced. Observations showed that calluses formed on the environment MC 1 and MC2 in terms of the rate of formation of morphogenetic characteristics surpass other other calli by 1-8 days depending on the composition of morphogenetic environment.

Keywords: *actinidia, calli, morphogenetic, culture environment, phytohormone, induction, differentiation.*

Сведения об авторе:

Косумбекова Фотима Аноятбековна- Таджикский аграрный университет имени Шириншо Шотемур, кандидат биологических наук, доцент кафедры хлопководства, генетики, селекции и семеноводства. 734003 Республика Таджикистан город Душанбе, проспект Рудаки 146. E-mail: fotish_65@mail.ru Телефон: (+992) 935060345.

Information about the autor:

Kosumbekova Fotima Anoyatbekovna- Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur, candidate of biological sciences, Associate Professor of the Department of Cotton Growing, Genetics, Selection and Seed Growing. 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 146 Rudaki Avenue. E-mail: fotish_65@mail.ru Phone: (+992) 935060345.)

ТДУ 633 15: 631

ХОСИЛНОКИИ МУҚОИСАВИИ НАМУНАҲОИ ЧУВОРИМАККА ДАР ПАРВАРИШГОҲИ ОЗМУНӢ

Валиев Ҷ.¹, Набиев Т.Н.², Валиев А.¹, Ахмедова Д.Р.¹, Гафоров Ф.С.¹

¹Филиали Институти зироаткорӣ дар вилояти Суғд,

²Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур,

Калимаҳои асосӣ: *ҷуворимакка, парваришгоҳ, навъ, намуна, феҳрист, ҳосилнокӣ морфологӣ, биометрӣ.*

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳои баланд бардоштани иқтисодиёти миллии кишварро дар асосӣ тақвият бахшидани бахшҳои селекция ва тухмпарварии зироатҳои кишоварзӣ, дар истеҳсолот қори намудани навъҳои нав ва усулҳои инноватсионии парвариши зироатҳои гуногуни саҳроиро пайваста ҷустуҷӯ намуда, баҳри дар оянда афзун намудани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад.

Яке аз манбаҳои асосии зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар шароити ҷумҳурӣ заминҳои обёришаванда ба шумор меравад. Дар натиҷаи таҷқиқотҳои илмӣ ва дастовардҳои пешқадамони имконияти аз ҳар як гектари заминҳои обӣ рӯёнидани ду-се ва ҳатто чор ҳосили зироатҳои кишоварзӣ мавҷуд мебошад, ки яке аз роҳҳои баланд бардоштани самарабахши соҳа ва маҳсулнокии истеҳсолот ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, барои амалишавии “Ҳадафи сеюми стратегияи мамлакат”, яъне таъмини амнияти озуқаворӣ, олимону кишоварзони мамлакатро зарур аст, ки дар истеҳсолот навъҳои серҳосили зироатҳои кишоварзиро қорӣ намуда, барои ба даст овардани маҳсулоти бештари кишоварзӣ саҳми ҳудро гузоранд.

Дар натиҷаи солҳои зиёд дар истеҳсолот истифода бурдани навъҳои зироатҳои кишоварзӣ, аз ҳисоби омехташавӣ ва таъсири муҳити беруна ба паст шудани хусусиятҳои аввалини навъ оварда мерасонад, ки ин боиси пастшавии ҳосилнокӣ ва пеш аз муҳлат аз байн рафтани онҳо сабаб мегардад. Аз ин лиҳоз, ихтироъ намудани навъҳои нави зироатҳои кишоварзӣ ва ноҳиябандӣ намудани онҳо дар истеҳсолот ба пешгирии чунин ҳолатҳо ва баланд бардоштани маҳсулнокии зироатҳо мусоидат менамояд. Ривож додани қорҳои селекционӣ дар самти ба даст овардани навъҳои серҳосилу тезрас ва мутобиқ ба тағйирёбии иқлим аз қабилҳои ҷуворимакка аз самаранокии иқтисодӣ ҳоли набуда, баҳри дар оянда ба даст овардани ҳосили баланди баргу пояи сабз ва дон ҳамчун хӯроки қорво аҳамияти қалони илмӣ амалӣ дорад. Қорҳои илмӣ дар самти ба даст овардани навъҳои ҷуворимаккаи серҳосил, тезпаз, тобовар ба қасалиҳо, хушқсоӣ ва устувор ба дигаргуншавии иқлим давоми солҳои 2021-2023 дар заминҳои санглоҳи филиали Институти зироатқорӣ ноҳияи Б. Ғафуров амалӣ гардидааст. Таҳқиқотҳои илмӣ дар шароити саҳрои гузаронида шуда, санҷишу мушоҳидаҳои биометрию фитометрӣ, таҳлили сохти таркибии ҳосил ва ҳосилнокӣ дар асосӣ дастурамали “Услуби таҷрибаҳои саҳро бо зироатҳои хӯроки қорво”. (Москва 1971), қорқарди риозии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифода аз «Услуби таҷрибаҳои саҳроӣ» Б.А. Доспехов (1979) ба иҷро расонида шудаанд.

Дар парваришгоҳи озмунӣ таи солҳои 2021-2023- ӯм 23 навъу намунаҳои ҷуворимакка бо давраҳои гуногуни пухтарасиши дон мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Натиҷаи таҳқиқотҳои гузаронидаи мо маълум намуд, ки аз дар байни намунаҳои омӯзишӣ, аз рӯи нишондиҳандаҳои морфологӣ, биометрӣ, тобоварӣ ба қасалиҳо, хушқсоӣ ва ҳосилнокӣ 12 намунаи ҷуворимакка интиҳоб гардиданд, ки онҳо дар муқоиса бо навъи назоратӣ Зарафшон бартариӣ зиёд доранд. Давраи таракқиёт ва нашъунамои намунаҳои ҷуворимакка аз сабзиш пухта расидани дон аз 112- то 115 рӯзро ташкил доданд.

Баландии қадҳои ниҳолҳо 215,0-235,0 см буда, дар танаи асосӣ 14-18 адад барг ҳосил намуданд. Нишондиҳандаҳои биометрии дарозии сӯта, миқдори қатори дон дар сӯта, вазни дони як сӯта, баромади дон ва вазни 1000 дон яке аз нишондодҳои муайянкунандаи ҳосилнокӣ ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи таҳлилу мушоҳидаҳои нишондиҳандаҳои биометрию фитометрӣ маълум гардид, ки дарозии сӯтаи намунаҳои ҷуворимаккаи мавриди омӯзиш қарор дошта, баробар ба 20,6 - 22,6 см, миқдори қатори дон дар сӯта ба 14-16 адад, миқдори дон дар як сӯта ба 618-791 дона мебошад. Ранги дон-зард, шакли дон-дандоншакл мебошад. Дар байни намунаҳои омӯхташудаи ҷуворимакка намунаҳои Н-208, Н-200, Н-202, Н-62 ва Н-1 нисбати дарозии сӯта 21,4-22,6 см, миқдори қатори дон дар сӯта 14-16, миқдори дон дар 1 сӯта 724-791 ва массаи 1000 дона - 281,0-295,0 гр. дар муқоиса бо навъи назоратӣ Зарафшон афзалият доранд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.- Нишондиҳандаҳои сохтори таркибии намунаҳои ҷуворимакка (солҳои 2021-2023).

№ р/т	Номгӯи наву намунаҳо	Давомнокии давраи нашествунамо, рӯз	Баландии кади растани, см	Дарозии сӯта, см	Микдори катори до дар сӯта	Микдори дони як сӯта	Вазни 1000 дон г	Устувори ба хашароти зараррасон
1	Зарафшон	115	235,0	20,5	14	622	276,0	Устувор
2	Н-103	113	220,0	21,0	14	680	273,0	Устувор
3	Н-208	115	230,0	22,5	16	791	294,0	Устувор
4	Н-200	114	228,0	21,4	16	770	281,0	Устувор
5	Н-202	113	220,0	21,2	14	763	283,0	Устувор
6	Н-101	113	228,0	20,6	14	685	287,0	Устувор
7	Н-62	112	225,0	22,0	14	732	290,0	Устувор
8	Н-107	113	225,0	21,5	14	618	276,0	Миёна
9	ЛФ-17	112	215,0	20,8	14	631	276,0	Миёна
10	Н-1	115	225,0	22,6	14	724	295,0	Устувор
11	Н-16	115	235,0	21,5	14	610	274,0	Устувор
12	ЛФ-28	114	228,0	21,7	14	597	278,0	Миёна

Натиҷаи таҳқиқотҳои гузаронидаи мо, оид ба омӯзиши 12 намунаҳои ҷуворимакка дар парваришгоҳи озмунӣ маълум намуд, ки дар ҳолати риоя намудани усулҳои технологияи парвариш намунаҳои ҷуворимакка метавонанд, рӯёнидани ҳосили донро аз як гектар аз 74,0 то 82,4 сентнер таъмин намоянд. Дар ин ҳолат, аз ҳама ҳосили баланди дони ҷуворимаккаро намунаҳои Н-62 (80,7 с/га), Н-1 (80,8 с/га), Н-208 (81,4 с/га), Н-200 (81,8 с/га) ва Н-202 (82,4 с/га) таъмин намуданд, ки дар муқоиса бо навъи назоратӣ Зарафшон (73,7 с/га) аз 7,0 то 8,7 с/га зиёд мебошад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Ҳосилнокии муқоисавии намунаҳои ҷуворимакка барои дон дар парваришгоҳи озмунӣ, с/га

Номгӯи наву намунаҳо	Солҳо			Ба ҳисоби миёна	Фарқият аз назоратӣ
	2021	2022	2023		
Зарафшон (назоратӣ)	71,0	74,0	76,0	73,7	-
Н-103	79,2	79,0	81,4	79,9	+6,2
Н-208	81,6	80,0	82,6	81,4	+7,7
Н-200	79,7	80,0	82,5	81,8	+8,1
Н-202	82,0	82,0	83,2	82,4	+8,7
Н-101	77,4	79,5	80,3	79,1	+5,4
Н-62	81,3	79,0	81,7	80,7	+7,0
Н-107	75,8	80,0	78,6	78,2	+4,5
ЛФ-17	74,6	73,0	74,2	74,0	+0,3
Н-1	79,6	80,1	82,5	80,8	+7,1
Н-16	76,2	79,0	81,1	78,8	+5,1
ЛФ-28	74,1	77,0	79,2	76,8	+3,1

HCP₀₅ 2,1с/га 4,8с/га 4,5с/га

HSP₀₅ 2,7% 6,1% 5,1%

Хулоса. Дар натиҷаи таҳқиқотҳои мо маълум гардид, ки ҳосилнокии дони намунаҳои ҷуворимаккаи омӯхташуда дар парваришгоҳи озмунӣ аз 73,7 то 82,4 сентнер аз ҳар гектарро ташкил намуд. Ҳосили баланди дони ҷуворимаккаро намунаҳои Н-62 (80,7с/га), Н-1 (80,8 с/га), Н-200 (81,8 с/га) ва Н-202 (82,4 с/га) таъмин намуданд, ки дар муқоиса бо навъи назоратӣ Зарафшон (73,7 с/га) -7,0-8,7 с/га зиёд мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кутеминский В. Я., Леонтьев Р.С. Почвы Таджикистана-Душанбе, Ирфон. 1966. 224с.
2. Соколов Б.П., Домашнев П.П. Основные итоги работ по семенной кукурузы в Советском союзе. //Бюл. ВНИИ кукурузы – Днепропетровск.- 1972-Выл.-24-С.3-10
3. Кузьменко М.В. Селекция технических и кормовых культур. Киев. “Урожай”, 1978-с. 145-153.
4. Методика полевых культур с кормовыми культурами-М. 1971, 158с.
5. Методические указания по производству гибридных и сортовых семян кукурузы. Под общ. редакции Соколова Б.П.- М., Колос.1968, 134с.
6. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. Изд-во Колос 1985. 351с

АННОТАЦИЯ

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ СОРТООБРАЗЦОВ КУКУРУЗЫ В КОНКУРСНОМ ПИТОМНИКЕ

По результатам исследований выделены ряд сортобразцов кукурузы которые имели более высокие селекционные показатели. У сортобразцов кукурузы линии Н-200, Н-208, Н-202, Н-62 и Н-1 длина початка составляет 21,2-22,6 см, количество рядов зерен в початке 14-16, количество зерен в початке 724-791, вес 1000 зерен 281,0-295,0 и урожайность зерна 80,7-82,4 ц/га. Наиболее урожайные сортобразцы кукурузы будут представлены в

Государственную комиссию по сортоиспытанию с/х культур и охраны сорта Республики Таджикистан.

Ключевые слова: кукуруза, питомник, сортообразцы, сорт, каталог, морфология, биометрия, фенология, урожайность.

ANNOTATION RESULTS OF TESTING OF CORN VARIETIES IN A COMPETITIVE NURSERY IN CONDITIONS

Based on the results of the research, a number of corn varieties were identified that had higher selection indicators. In the corn varieties of the H-200, H-208, H-202, H-62 and H-1 lines, the cob length is 21.2-22.6 cm, the number of rows of grains on the cob is 14-16, the number of grains on the cob is 724-791, the weight of 1000 grains is 281.0-295.0 and the grain yield is 80.7-82.4 c/ha. The most productive varieties of corn will be presented to the State Commission for Variety Testing of Agricultural Crops and Variety Protection of the Republic of Tajikistan.

Key words: corn, nursery, varieties, variety, catalog, morphology, biometrics, phenology, productivity.

Сведения об авторах:

Валиев Джамшед Абдумаликович-кандидат сельскохозяйственных наук., старший научный сотрудник отдела селекции зерновых культур и защиты сельскохозяйственных культур филиала Института земледелия в Согдийской области. Республика Таджикистан, Согдийская область, Б.Гафуровский район, джамоат Исфисар, улица А. Алиев №1, E-mail: ziroatkor.sugd@mail.ru.

Набиев Толиб Набиевич-доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры растениеводства ТАУ им.Ш.Шотемур, академик ТАСХ. Республика Таджикистан. Душанбе, проспект Рудаки 146, E-mail: tolib.nabiyev@inbox.ru, тел.:+992935035218

Валиев Абдумалик-кандидат сельскохозяйственных наук, заведующий отделом селекции зерновых культур и защиты сельскохозяйственных культур филиала Института земледелия Согдийской области. Республика Таджикистан, Согдийская область, Б.Гафуровский район, джамоат Исфисар, улица А. Алиев №1, адрес электронной почты: ziroatkor.sugd@mail.ru.
Ахмедова Дилафруз Рахматовна-старший научный сотрудник отдела селекции зерновых культур и защиты сельскохозяйственных культур филиала Института земледелия Согдийской области. Республика Таджикистан, Согдийская область, Б.Гафуровский район, джамоат Исфисар, улица А. Алиев №1, E-mail: ziroatkor.sugd@mail.ru.

Гафоров Фаридун Содирджонович- старший научный сотрудник филиала Института земледелия Согдийской области. Республика Таджикистан, Согдийская область, Б.Гафуровский район, джамоат Исфисар, улица А. Алиев №1, E-mail: faridun_gaforov@mail.ru. Телефон: (+992) 926221025

Author informations:

Valiev Jamshed Abdumalikovich- Candidate of Agricultural Sciences, Senior Researcher at the Department of Grain Breeding and Crop Protection of the branch of the Institute of Agriculture in Sughd region. Republic of Tajikistan, Sughd region, B.Gafurov district, Isfisor Jamoat, A. Aliyev Street No. 1, E-mail address: ziroatkor.sugd@mail.ru.

Nabiev Tolib Nabievich-Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Department of Plant Breeding at the TAU named after Sh.Shotemur, Academician of the TAAS. Rudaki Avenue 146, Dushanbe, Republic of Tajikistan. E-mail: tolib.nabiyev@inbox.ru, phone:+992935035218

Valiev Abdumalik - Candidate of Agricultural Sciences, Head of the Department of Grain Breeding and Crop Protection of the branch of the Institute of Agriculture of Sughd region. Republic of Tajikistan, Sughd region, B.Gafurov district, Isfisor Jamoat, A. Aliyev Street No. 1, E-mail address: ziroatkor.sugd@mail.ru

Akhmedova Dilafruz Rakhmatovna -Senior Researcher at the Department of Grain Breeding and Crop Protection of the Institute branch of the Institute of Agriculture of Sughd region. Republic of Tajikistan, Sughd region, B.Gafurov district, Isfisor Jamoat, A. Aliyev Street No. 1, E-mail address: ziroatkor.sugd@mail.ru

Gaforov Faridun Sodirjonovich is a senior researcher at the branch of the Institute of Agriculture of the Sogd region. Republic of Tajikistan, Sughd region, B. Gafurovsky district, Isfisar jamoat, A. Aliyev street No. 1, E-mail: faridun_gaforov@mail.ru. Telefon: (+992) 926221025

ТДУ 633.15

МАҲСУЛНОКИИ НАВЪҲОИ ЧУВОРИМАККА ҲАНГОМИ КИШТИ ТАКРОРӢ ДАР ШАРОИТИ ЗАМИНҲОИ ОБИИ МАВЗЕИ ДАНҒАРА

Музафарзода Д.М.-Донишгоҳи давлатии Данғара

Калимаҳои асосӣ: маҳсулноки, ҳосилноки, чуворимакка, кишти такрорӣ, навъ, «Шухрат», «Дилишод», «Аскар».

Тоҷикистон сарзамини кӯҳсор буда, иқлими ба худ хос дорад. Барои кишти ҳамаи намуди зироатҳо танҳо 7%-и заминҳои умумӣ мувофиқат мекунад. Майдонҳои киштбоби чумхурӣ зиёда аз 900 ҳазор гектарро ташкил намуда, дар он зироатҳои ғалладонагӣ, пахта, сабзавот ва картошка парвариш карда мешаванд. Наздики 45%-и заминҳои чумхуриро зироатҳои ғалладонагӣ, маҳсусан, гандум, чав, чуворимакка ва чуворӣ ташкил менамоянд.

Ҳангоми парвариш намудани зироатҳо бояд тухмии хушсифат ва навъи маҳсулнокии баланддоштаро интихоб намуда, кишт намудан зарур мебошад. Баъдтар замини хоки

хосилхездоштаро интиҳоб кардан лозим аст. Яке аз омилҳои дигар барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва сифати маҳсулот нуриҳо ба ҳисоб мераванд.

Моддаҳои ғизоии асосӣ барои растанӣҳо нитроген, фосфор ва калий ба ҳисоб мераванд. Нуриҳо дар ҳаёти растанӣҳо ва баланд бардоштани маҳсулнокии онҳо нақши муҳимро мебозанд. Дар парвариши растанӣҳо нуриҳои органикӣ ва минералӣ аҳамияти хосси худро доранд. То 50-60%-и афзоиши ҳосил бо истифодаи нуриҳо вобастагӣ дорад [1, с.3].

Масъалаи самаранок истифодабарии захираи заминҳои қорам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим ҳисобида мешавад. Имрӯз сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳши кишоварзӣ низ ба он равона карда шудааст, ки ҳар порча замин ва рӯзҳои офтобӣ самаранок истифода карда шуда, маҳсулнокии зироатҳои кишоварзӣ баланд бардошта шаванд. Илман асоснок кардану дар амал татбиқ намудани раванди истеҳсоли ду ҳосили асосӣ аз як қитъаи замин дар як сол ҳалли худро ёфта, раванди минбаъда илман асоснок кардан ва дар амал татбиқ намудани раванди гирифтани се ҳосил ва зиёда аз он дар як сол ва дар як қитъаи замин мебошад. Ин раванд тавассути татбиқи дастовардҳои илмӣ дар соҳаи растанӣпарварӣ ва ба хусус парвариши зироатҳои ғалладонау лӯбиёдонағӣҳои давраи нашъунамояшон кӯтоҳ мақсаднок мебошад. Муайян намудани маҳсулнокии навъҳои ҷуворимаққа яке аз самтҳои мукаммалкунии қорҳои селексионӣ ва баҳои навъҳои тоза ба истеҳсолоти кишоварзӣ воридгардида мебошад.

Афзудани ҳосил ва истеҳсоли маҳсулоти растанӣ аз интиҳоби навъ вобастагии калон дорад. Ҳамчунин, интиҳоби навъ барои тухмипарварӣ низ хеле зарур аст, зеро ки аз хусусиятҳои биологӣ навъ, тавсия намудани он ба ин ё он минтақаи муайяни зироатчиғӣ вобаста мебошад. Аҳамияти навъ дар истеҳсолт ниҳоят муҳим мебошад. Навъи қамҳосил ва бесифат новобаста ба нигоҳубин, ғизодиҳӣ ва парвариш ҳосили дилҳо намедихад.

Нақши навъҳои сермаҳсули зироатҳо дар баланд бардоштани ҳосилнокӣ ба тариқи санҷишӣ ва дар таҷрибаи пешқадамон ба исбот расонида шудааст.

Навъҳои парваришбанда бояд маҳсулнокӣ ва сифати баланди маҳсулот, тезпазӣ, устуворӣ ба касаливу ҳашароти зараррасон ва баромади максималии маҳсулотро соҳиб бошанд. Дар ҳуди ҳамон як шароити ҳоку иқлим ва агротехникӣ, ҳосилнокии навъҳои гуногун моҳиятан фарқ мекунад ва дар бештари мавридҳо фарқияти ҳосилнокии иловагӣ 30-40%-ро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, интиҳоб ва парвариши навъҳо бо қобилияти баланди фотосинтетикӣ ва маҳсулнокӣ, ки ба шароити ҳоку иқлимии маҳал мутобиқ гардонда шудаанд, яке аз захираҳои асосии баланд бардоштани маҳсулнокии киштзор ба ҳисоб меравад [2, с.29]. Навъҳои дар истеҳсолот ҷоришаванда бояд серҳосил ва ба шароити минтақаи парвариш мувофиқ бошанд, ҳамчунин, ба касаливу ҳашароти зараррасон устувор буда, сифатҳои баланди парваришиву маҳсулоти хушсифат дошта бошанд.

Таҷрибаҳои илмӣ мо, дар шароити заминҳои обии ноҳияи Данғара гузаронида шуданд. Ин мавзёе яке аз мавзёҳои асосии зироатпарварӣ ба ҳисоб меравад. Иқлими ба худ хос ва арзу тӯли фароҳии ноҳия бо миқдори фарқкунандаи боришоти атмосферӣ ва ҳарорати муҳталиф боиси паҳншавии зироатҳои гуногун гардидааст. Хусусияти дигари хоси мавзёе дар он аст, ки дар ин ҷо миқдори зиёди зироатҳо, аз он ҷумла гандум, ҷав, ҷуворимаққа, ҷуворӣ, картошка, зироатҳои лӯбиёдонағӣ, сабзавоту мевачот, пахта ва дигар зироатҳо парвариш карда мешаванд. Гирду атрофи ноҳияи Данғараро ноҳияи Восеъ ва шаҳри Норақ бо пастхамиҳо, нишебӣ аз шимол ба ҷануб ва аз ҷануб ба шимол, ҳамчунин, атрофи он адиру пастхамиҳо ва минтақаҳои наздикӯҳӣ ихота кардаанд [3, с.414].

Ноҳияи Данғара ба минтақаи агроиқлими Қизилсӯ дохил шуда, ҳудуди фароҳии водигӣ ва доманакӯҳӣ кӯҳиро дар бар мегирад. Релефи ноҳияи Данғара ба гурӯҳи ҳамвориҳои наздикӯҳӣ дохил шуда, баландии аз 500 то 900 м аз сатҳи баҳрро дар бар мегирад. Ҳамакунӣ мавзёи мазкур ба гурӯҳи ҳокҳои ҳокистарранг (равшан, маҳсус ва тира) мансуб аст [4, с.110]. Аз рӯи маълумоти В.Я. Кутеминский, Р.П. Леонтева ҳокҳои ҳокистарранг дорои гумуснокии паст (2,14%) карбонатнокии баланд ва сохтори ковок мебошанд. Онҳо дар баландии аз 600 то 1000 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир шудаанд [5, с.84].

Қорҳои илмиву таҳқиқотӣ давоми солҳои 2021-2024 дар шароити хоҷагии деҳқонии «Муҳаммад»-и ноҳияи Данғара дар асоси барномаи илмӣ-таҳқиқотӣ аз рӯи мавзӯи

тасдиқшудаи илман асоснок намудани гирифтани ду-се ҳосили зироатҳои кишоварзӣ дар шароити мавзеи Данғара гузаронида шуд.

Таҷрибаҳои саҳроӣ ва асоснокии натиҷаи таҷрибаҳои таҳқиқот мувофиқи методикаи Б.А. Доспехов [1985] гузаронида шуда, аз рӯи таҳлили дисперсионӣ санҷида шудааст [6, с.210]. Таҷрибаҳои илмӣ мо дар заминҳои обии хоҷагии деҳқонии “Муҳаммад”-и ноҳияи Данғара амалӣ гардид, ки бо доштани миқдори зиёди заминҳои дар гардиши кишоварзӣ буда, яке аз ноҳияҳои ғаллапарварӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад, ки интиҳоби навъ дар ин минтақа қавимии муҳими илмӣ махсуб меёбад. Дар таҷрибаҳо маҳсулнокии навъҳои ҷуворимаққаро дар кишти такрорӣ омӯхтем.

Дар шароити иқлими мавзеи Данғараи вилояти Хатлон киштиҳои асосию такрорӣ моҳияти ба худ хос доранд. Дар ин мавзео заминҳои обиро бо мақсади ба даст овардани ду-се ҳосил аз як замин хуб ба роҳ намондаанд. Кишти такрорӣ ҷуворимаққа аз ҷиҳати ҳосилнокӣ барои иқтисодиёти хоҷагӣ ҳамчун хӯроки чорво ва озукаи инсон ғоиди қалон дорад. Аз ин рӯ, мақсади таҳқиқоти мазкур омӯзиш ва муайян намудани ҳосилнокӣ ва маҳсулнокии навъҳои ҷуворимаққа дар кишти такрорӣ дар шароити мавзеи Данғара мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот ҷунинанд:

- ▶ кишти такрорӣ навъҳои ҷуворимаққа ва маҳсулнокии онҳо;
- ▶ мушоҳидаи фенологӣ дар давраи нашъунамояи навъҳои ҷуворимаққа;
- ▶ муайян намудани ташаккулёбии растанӣҳо дар давраҳои нашъунамо;
- ▶ муайян намудани дараҷаи ташаккулёбии аломатҳои ҳосил;
- ▶ муайян намудани ҳосилнокии навъҳои ҷуворимаққа;
- ▶ ҳисоб намудани самаранокӣ иқтисодии парвариши навъҳои ҷуворимаққа.

Ба сифати маводи кишт навъҳои ҷуворимаққа – «Аскар», «Шухрат», «Дилшод» истифода бурда шуданд.

Ҷадвали 1.-Тавсифи мухтасари навъҳои ҷуворимаққа

Навъ (пайдоиш)	Ҳосилнокӣ миёна, с/га	Аломатҳои асосӣ
«Шухрат» (Тоҷикистон)	70-80	Навъи миёнапазу дерпаз буда, давраи нашъунамояш барои дон 120 рӯз ва барои силос 110 рӯз мебошад. То 250 см қад мекашад
«Дилшод» (Тоҷикистон)	75-83	Навъи миёнапаз буда, давраи нашъунамояш то пурра пухта расидани дон 120 рӯз мебошад. Баландии қадаш то 256 см буда, аз 19 то 21 барг дорад
«Аскар» (Тоҷикистон)	60-80	Навъи миёнапаз буда, давраи нашъунамояш 95-110 рӯз мебошад. Навъи баландқад буда, қадаш то 320-350 см мерасад

Сарчашма: Музафарзода Д.М. [Текст] Агротехнологияҳои навии истифодаи қитъаҳои наздиҳавлигӣ ва хоҷагӣҳои деҳқониву фермерӣ дар шароити Тоҷикистон: дар мисоли вилояти Хатлон. –Душанбе: Мубориз, 2022. – С.32.

Яке аз талаботи асосии омӯзиши таҷрибаҳои саҳроӣ ин интиҳоби дурусти усули таҳқиқот мебошад. Бо ин мақсад мо усули ягонаи парваришро дар навъҳои мавриди омӯзиш амалӣ намуда, натиҷаи маҳсулнокии навъҳои ҷуворимаққаро баҳо додем. Усулҳои асосии омӯзиши мо таҳқиқот ва назорати мушоҳидаи фенологӣ дар киштиҳои истеҳсолии ҷуворимаққа иборат буд. Бо ин мақсад қитъаҳои санҷишӣ интиҳоб карда шуданд. Барои омӯзиш 3 навъи ҷуворимаққа дар се қарат такрорёбӣ кишт карда шуд. Агротехникаи парвариш дар қитъаи таҷрибавӣ дар асоси агротехникаи дар хоҷагӣ амалишаванда ба роҳ монда шуд. Дар давраи нашъунамо аз ғизои минералӣ нуриҳои нитрогендор истифода шуд.

Таҷрибаҳои саҳроӣ дар асоси дастури таҷрибаҳои саҳроии Доспехов Б.А. дар 3 қарат такрорёбӣ ба роҳ монда шуд.Ҳар як варианти омӯзишӣ як навъ доништа шуд. Низомии ҷойгиршавии мавод дар майдончаи омӯзишӣ дар ҷадвали зерин оварда шудааст:

Ҷадвали 2. -Нақшаи вариантҳои таҷрибаҳои саҳроӣ дар навъҳои ҷуворимаққа

«Шухрат»	«Аскар»	«Дилшод»
«Дилшод»	«Шухрат»	«Аскар»
«Аскар»	«Дилшод»	«Шухрат»

Гузаронидани мушоҳидаҳо бо мақсади муайян намудани рушду инкишофи навъҳои ҷуворимаққа дар кишти такрорӣ, давраҳои инкишоф ва гирифтани ҳосилро дар бар мегирад. Мушоҳидаи фенологӣ дар киштиҳои навъҳои ҷуворимаққа аз оғози сабзиш то пухтарасии ҳосил ба қайд гирифта шуд. Барои ҷуворимаққа ҷунин давраҳои нашъунамо хос

мебошанд: сабзиш (майсазанӣ), 8-9 баргашавӣ, пайдошавии қорӯбак, гулкунӣ, пухтарасӣ. Ҳамчунин, дар вақти гузаронидани мушоҳидаҳои фенологӣ бақайдгирии сабзиши саросари киштзор, зичии ниҳолҳо, баландии қади ниҳолҳо ва миқдори ҳосил муайян карда шуд. Давраҳои нашъунамои ҷуворимаккаро аз сабзиш то пухтарасии ҳосил дар марҳилаи муайян дар ҷадвали зерин ҷойгир намудаем. Одатан, пас аз 8 рӯзи кишти навъҳои ҷуворимакка тухмиҳои киштшуда саросар сабзида баромаданд. Миқдори рӯзҳои давраҳои нашъунамои навъҳои ҷуворимаккаро аз сабзиш то пухтарасии ҳосил муайян намудем.

Бақайдгирии давраҳои нашъунамо аз рӯйи аломатҳои нишондиҳандаи давраҳо дар 10 фоизи растаниҳои майдони кишт ҳамчун санаи оғози давра ба қайд гирифта мешавад. Ҳангоми нашъунамо навъҳои ҷуворимакка аз ҳамдигар фарқ менамуданд. Навъи «Аскар» дар даҳаи охири моҳи сентябр тезпазии худро нишон дод. Навъҳои «Шуҳрат» ва «Дилшод» бошад нисбатан дертар пухта расиданд (ҷадв. 3).

Ҷадвали 3. Санаи фарорасии давраҳои нашъунамои навъҳои ҷуворимакка дар кишти тақрорӣ (ба ҳисоби миёна давоми солҳои 2021-2024)

№ р/б	Навъ	Сабзиш	8-9 баргашавӣ	Пайдошавии қорӯбак	Гулкунӣ	Пухтарасии ҳосил
1.	«Шуҳрат»	14.06	23.07	22.08	29.08	17.10
2.	«Дилшод»	14.06	21.07	18.08	25.08	15.10
3.	«Аскар»	14.06	16.07	9.08	16.08	29.09

Дар ҷадвали 4 давомнокии давраҳои алоҳидаи нашъунамои навъҳои ҷуворимакка оварда шудааст. Чи хеле ки дида мешавад, сабзиши навъҳои ҷуворимакка пас аз 8 рӯзи кишт ва дар як вақт ба назар расидаанд. Давомнокии давраи аз сабзиш то пайдошавии 8-9 барги ҳақиқӣ дар растаниҳо барои ҷуворимакка нисбатан то 3 рӯз дертар ва ё пештар аз якдигар фарқ мекарданд. Давомнокии рӯзҳо дар давраи минбаъда то гулкунӣ ва ҳатто пухтарасӣ барои навъҳои омӯхташаванда фарқ мекарданд, аммо он нишондодҳо аз ҳамдигар фарқи калон надоштанд. Чунки навъҳои омӯхташавандаи ҷуворимакка аз рӯйи тавсифи навъҳо ба гурӯҳи навъҳои миёнапаз мансуб буданд.

Давомнокии давраи гулкунӣ то пухта расидани ҳосили ҷуворимакка нисбатан дарозтар мебошад. Ҳамин тавр, дар шароити мавзеи Данғара давомнокии давраи нашъунамои ҷуворимаккаи навъи «Шуҳрат» 124 рӯз, навъи «Дилшод» 121 рӯз ва навъи «Аскар» 106 рӯзро ташкил намуданд (ҷадв. 4).

Ҷадвали 4.-Давомнокии давраҳои нашъунамои навъҳои ҷуворимакка дар кишти тақрорӣ дар шароити мавзеи Данғара, рӯз (ба ҳисоби миёна, давоми солҳои 2021-2024)

Навъҳо	Аз кишт то сабзиш	Аз сабзиш то пайдошавии 8-9 барги ҳақиқӣ	Аз пайдошавии 8-9 бар то то пайдошавии қорӯбак	Аз пайдошавии қорӯбак то гулкунӣ	Аз гулкунӣ то пухтарасӣ	Давраи пурраи нашъунамо аз сабзиш то пухтарасии ҳосил
«Шуҳрат»	8	39	30	7	48	124
«Дилшод»	8	37	27	7	50	121
«Аскар»	8	32	23	7	44	106

Бо мақсади баҳо додан ба нашъунамои растаниҳо баландии пояи асосӣ дар навъҳои ҷуворимакка дар давраҳои гуногуни нашъунамо чен карда шуд. Чи хеле, ки натиҷаи ченкунӣ нишон дод, пас аз пурра сабзида баромадани майсаҳо баландии пояи навъҳои ҷуворимакка нисбатан якхела буда, дар давраҳои оянда ин нишондод аз якдигар фарқ намуданд. Дар давраи пухтарасии ҳосил бартариати ҷуворимаккаи навъи «Аскар» нисбат ба дигар навъҳои омӯзишӣ ба назар расид. Ҳамин тавр, баландии пояи асосии ҷуворимаккаи навъи «Аскар» дар давраи пухта расидани ҳосил ба 305,9 см баробар шуд.

Ҷадвали 5. Баландии пояи навъҳои ҷуворимакка дар давраҳои нашъунамо, см

Навъ	Сабзиши пурра	Пайдошавии 8-9 барги ҳақиқӣ	Пайдошавии қорӯбак	Гулкунӣ	Пухта расидан
«Шуҳрат»	8,4	83,1	229	259,5	276
«Дилшод»	8,4	85,5	234	275,5	283
«Аскар»	8,5	93,5	246	288	305,9

Дар таҷрибаҳои илмӣ мо низ ҳосилнокии дони ҷуворимакка вобаста ба навъ аз 72,4 то 81,1 с/га расидааст. Аз таҳлили ҷадвали 6 дида мешавад, дарозии сутаи ҷуворимакка ба ҳисоби миёна 24 см буда, вазни хоси он 220 грамро ташкил медиҳад. Аз ин ҷо вазни донаҳои як сута (ба ҳисоби миёна 620 дона) ба 185 грам баробар шудааст.

Ҷадвали 6. Маҳсулнокии навъҳои ҷуворимакка дар кишти тақрорӣ (с/га)

Навъ	Дарозии сӯта, см	Вазни хоси як сӯта, г	Микдори дона-хондар 1 сӯта	Вазни дона-хон 1 сӯта, г	Вазни 1000 дона,г	Ҳосилнокии дон, с/га
«Шухрат»	21,5	205	590	160	225	72,4
«Дилшод»	24,4	221,6	644	178,2	284,3	81,1
«Аскар»	23,3	213,5	622	171,3	281,6	76,8

Ҳамин тавр, ҳосилнокии дони навиҳои ҷуворимаққа аз ҳамдигар фарқ менамуданд. Дар ҷуворимаққаи навиҳои «Шухрат» ин нишондод ба 72,4 с/га, дар навиҳои «Дилшод» 81,1 с/га ва дар навиҳои «Аскар» ин нишондод ба 76,8 с/га баробар мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ҳотамов М.Т. [Текст] Низоми истифодаи нуриҳо. -Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007, 144 с.
2. Музафарзода Д.М. [Текст] Агротехнологияҳои нави истифодаи китҳои наздиҳавлиги ва хоҷагии деҳқониву фермерӣ дар шароити Тоҷикистон: дар мисоли вилояти Хатлон. – Душанбе: Нашри Мубориз, 2022, 340 с.
3. Таджикистан: природа и природные ресурсы. –Душанбе, Изд-во “Дониш”, 1982. – С. 414-417.
4. Агроклиматические ресурсы Таджикской ССР. [Текст] - Л.: Гидрометеиздат, 1976.-Ч.1. – С. 110-128.
5. Кутеминский В.Я., Леонтьева Р.С. Почвы Таджикистана. Условия почвообразования и география почв // Вып. 1. Душанбе, «Ирфон», 1966, 223 с
6. Доспехов, Б.А. [Текст] Методика полевого опыта. -М.: Агропромиздат, 1985, 351 с.

АННОТАЦИЯ

ПРОДУКТИВНОСТЬ СОРТОВ КУКУРУЗЫ ПРИ ПОВТОРНОМ ПОСЕВЕ НА ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЛЯХ ДАНГАРИНСКОГО МАССИВА

В статье приведены результаты полевых экспериментов по изучению продуктивности сортов кукурузы в условиях Дангаринского района. Выявлено, что при повторном посеве кукурузы можно получить высокий урожай зерна, который составил 72,4 ц/га-у сорта Шухрат, 81,1 ц/га-у сорта «Дилшод» и 76,8 ц/га-у сорта «Аскар».

Ключевые слова: кукуруза, продуктивность, урожайность, повторный посев, сорт, Шухрат, «Дилшод», «Аскар».

ANNOTATION

THE PRODUCTIVITY OF CORN VARIETIES AT REPEAT SOWING ON IRRIGATED LANDS OF DANGARA MASSIV

The article presents the results of field experiments on studying the productivity of corn varieties in the conditions of Dangara district. It was revealed that with repeated sowing of corn it is possible to obtain a high grain yield, which was 72.4 c/ha for the Shukhrate variety, 81.1 c/ha for the Dilshode variety and 76.8 c/ha for the Askar variety.

Keywords: corn, productivity, yield, repeated sowing, variety, Shukhrat, Dilshod, Askar.

Сведения об авторе:

Музафарзода Даврон Махмадшариф – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, первый проректор, проректор по учебной работе Дангаринского государственного университета. 735320, Таджикистан, Дангара, улица Марказӣ, 25, Tel.: (+992) 907777602; (+992) 918285494

Author information:

Muzafarzoda Davron Mahmadsarif – Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, First Vice-rector, Vice-Rector for Education of Dangara State University. 735320, Tajikistan, Dangara, st. Markasi, 25, Tel.: (+992) 907777602.

УДК 635.54.:631.52

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОРТОВ СОРГО В УСЛОВИЯХ ЮГА-ЗАПАДНОГО ТАДЖИКИСТАНА

Бобоев А.А.-Дангаринский государственный университет

Ключевые слова: сорго, сорт, высота растений, количество листьев, длина листьев, толщина стебля, густота стояния, климат, совмещенный посев, редиска, урожайность.

Как древняя культура, сорго в Фархорском районе Таджикистана начали выращивать в 1920-1940 годах, венечные, кормовые, зерновые и сахарные сорта. Венечные сорта, до сих пор, на малых площадях выращивают. Зерновые и сахарные сорта сорго не выращивают, потому что воробьи почти полностью уничтожают урожай зерна. Но на приусадебных участках, некоторые земледельцы выращивают зерновые и сахарные местные сорта сорго. В странах с высоким потреблением зерна сорго, распространенным продуктом является сорговая мука. В некоторых странах, сорго является технической и кормовой культурой. Здесь главным продуктами переработки является сорговой крахмал, глюкоза–фруктозные сиропы и спирт [1-2].

В последние годы, наибольший интерес к этой культуре был вызван с целью производства биотоплива, такие как: биоэтанол, а также и другие виды биотоплива (биобутанол, биогаз, топливные пеллеты, бионефть, биоводород и др. [3-4].

Высокая урожайность культуры сорго является большим преимуществом в засушливых регионах страны, для стабильного производства фуражного зерна [5-6].

Первые исследования нами о возможности возделывания сорго в условиях Фархорского и Дангаринского района, нами изучались в 2023–2024 гг. По результатам второго года возделывания культуры сорго, в южном регионе Таджикистана, нами получено два урожая зерна в год, и от повторного посева вполне возможно получать высокий урожай зерно. И по урожайности культура сорго, по сравнению с другими культурами, высокоурожайная, так как сорго культура более засухоустойчивое растение. В южном регионе Таджикистана, из года в год, засоленные почвы увеличиваются, из-за жаркого климата, подземные воды испаряются, а соли поднимаются на верхние горизонты почвы. Из вышеизложенного, считаем необходимым внедрение в производство сорговые культуры, не только на зеленую массу, сахар, но и зерно, так как тем самым укрепляется кормовая база и обеспечивается промышленность сырьем.

Следовательно, на второй год исследования, мы заложили опыт для изучения морфологических признаков сортов сорго и суданской травы в условиях Фархорского района.

Материалом для опыта служили семена 15 сортов сорго, семена которых получены из лаборатории генетики и селекции растений Института ботаники, физиологии и генетики растений НАНТ. Посев сорго произвели 24.03.2024 году. Кроме того, для более эффективного использования площади пашни, в междурядьях сорго высевали редис, то есть совмещенный посев. Схема опыта 70x25 см. Густота стояния 57.14 тыс./растений. Перед посевом вносили 55 кг/га аммофос (д.в.). В вегетационный период произвели две подкормки из расчета по 110 кг/га (в туках) карбамида в каждой подкормке и во второй подкормке плюс китайский аммофос, 61% по 65 кг/га (в д.в.). Статическую обработку полученных данных провели по методике Б.А. Доспехова [1985].

Таблица 1. Морфологические особенности сортов сорго и суданской травы первого укоса в Фархорском районе перед уборкой 14.07.2024.

№	Название сортов	Высота растений, см	Всего листьев, шт.	Длина листьев, см	Ширина листьев, см	Толщина стебля, см
1.	«Шахризаде»	256	12	74	5,5	1,5
2.	«Бакалавр»	158	9	58	5,2	1,2
3.	«Севилья»	193	8	48	4,5	1,2
4.	«Кохоланг»	151	12	54	5,5	1,5
5.	«Чайка»	176	17	65	5,0	1,5
6.	«Волжская»	215	11	70	5,2	1,5
7.	«Изольда»	255	13	75	6,5	1,8
8.	«Факел»	255	26	95	5,0	1,4
9.	«Коралл»	162	14	77	7,0	2,1
10.	Суданская трава «Удача»	273	25	80	5,0	1,3
11.	Суданская трава «Констанция»	280	13	83	5,2	1,2
12.	«Таджикский гигант-1»	370	32	90	7,3	2,5
13.	«Таджикский гигант-2»	430	40	112	8,0	3,0
14.	«Душанбе-1»	586	51	100	10	3,5
15.	«Москва»	120	15	106	9,0	3,0

Провели вегетационных поливов по схеме 1–3–2 (1 до цветения, 3 полива в период колошения и 2 полива в фазе цветения), с оросительной нормой 800 м³/га. После каждого полива провели прополку и мотыжение. В вегетационном периоде, культура сорго поражалась твердой и пыльной головней. Обработку проводили фунгицидом «Ерпиант» (Пенконазол) Турецкий с нормой 1 л/га и биостимулятором «Дримворк» с нормой 1,5 л/га. Кроме того, в вегетационном периоде, культура сорго заражались тлями, паутинным клещом, стеблевым мотыльком, хлопковой совкой и белокрылками. Против них проводили обработку препаратом «Вертимек» (Абамектин) с нормой 1 л/га, два раза. Эффективность обработки 94-96%, то есть хороший эффект. Провели учёты признаков на всех сортах этой культуры (морфологический и генетический), в вегетационный период до уборки урожая.

Урожай редиса собирали 05.05.2024 г., масса плодов редиса варьирует в пределах 60, 80, 100, 120, 200 грамм, что, в среднем, составляет 120 грамм. Урожайность редиса составляет в среднем 257,2 ц/га.

Как показывают данные рис. 1, сорта сорго, по многим морфологическим признакам, сильно отличаются между собой. По признаку высоты растений, наиболее длинные стебли наблюдаются у сортов Таджикский гигант–1, Таджикский гигант–2 и Душанбе–1 (соответственно, 370, 430 и 586 см). Эти сорта относятся к высокорослым сортам сорго. Однако, такие сорта, как «Москва», «Кохоланг» и «Бакалавр» (высота стебля соответственно 120, 430 и 586 см) относятся к низкорослым сортам.

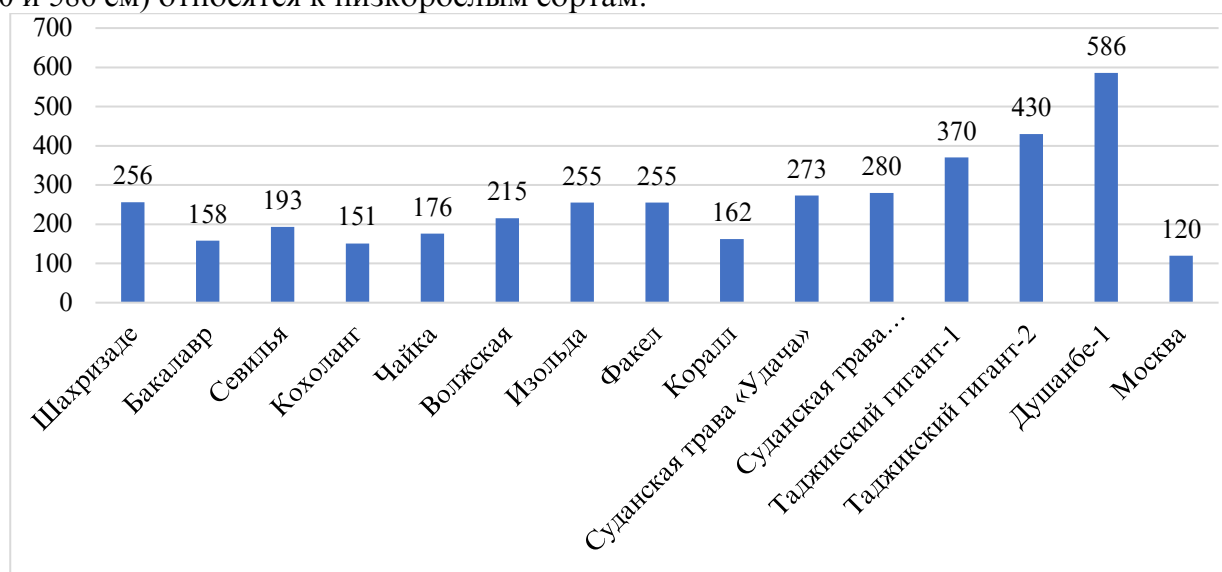

Рисунок 1.-Высота растений (см) сортов сорго в условиях Фархарского района

Из рисунка 2 явно видно, что по признаку числа листьев одного растения, наблюдается большое колебание между изученными сортами сорго. Данный признак между сортами сорго варьируется в диапазоне 8-51 шт./растений. По этому признаку наиболее высокие показатели наблюдается по сортам Таджикский гигант 1, Таджикский гигант 2 и Душанбе 1 (соответственно, 32, 40 и 51 шт. листьев).

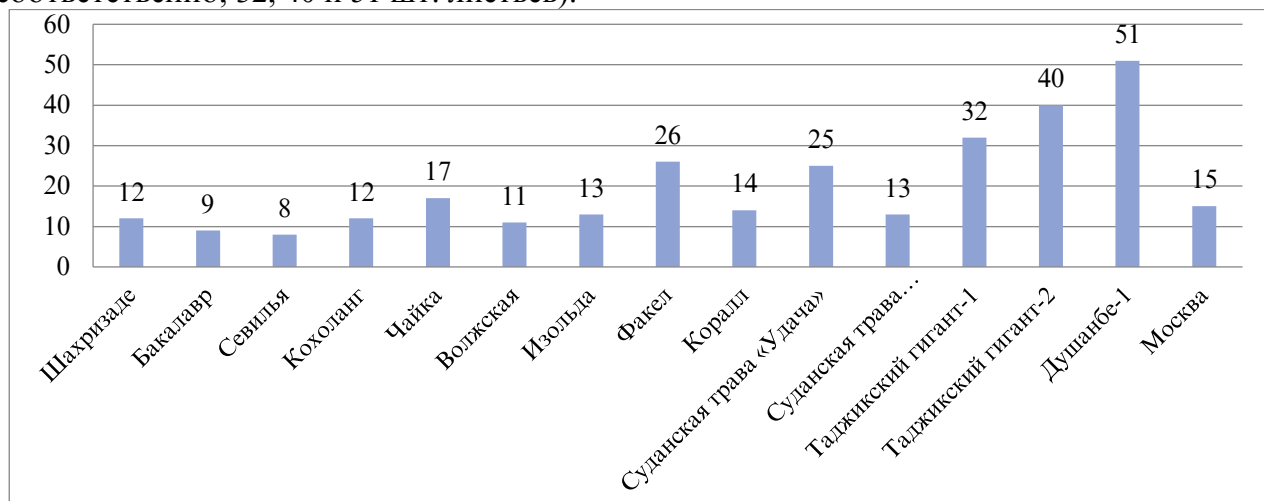

Рисунок 2.-Число листьев сортов сорго, шт./растений

Результаты опыта (рисунок 3) реально показывают, что по признаку длины листьев изученные сорта сорго значительно различаются между собой. Длина основного листа растений, в среднем варьирует от 48 до 112 см. Самые короткий лист можно обнаружить у сортов «Севилья», «Кохоланг», «Бакалавр», «Чайка» и Волжское (48–70 см), а наибольшая длина у сортов «Шахризаде», «Изольда», «Коралл», «Таджикский гигант-1», «Душанбе-1» и «Москва» (74-106 см). По данному признаку самый большой показатель наблюдается у сорта Таджикский-2 (112 см).

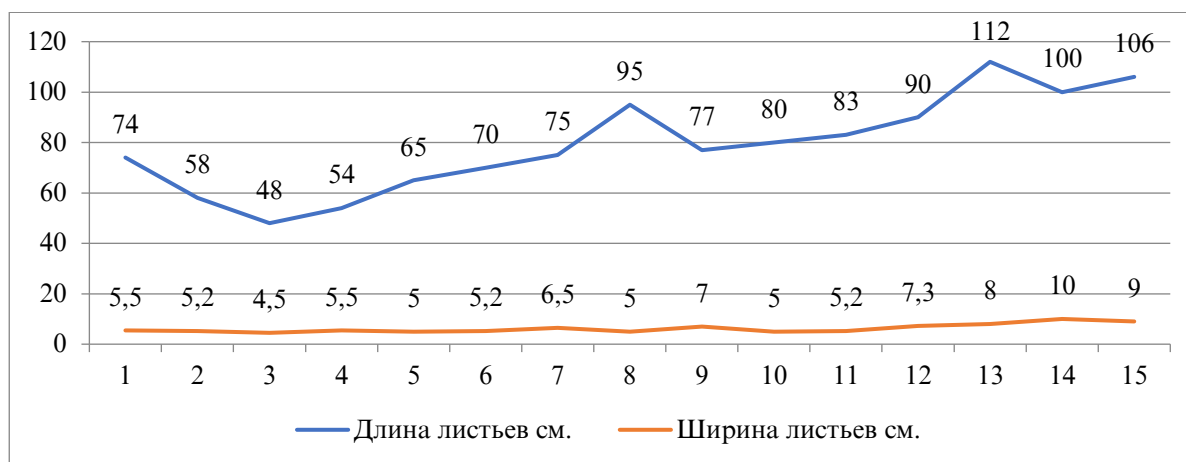

Рисунок 3.-Длина и ширина листьев сортов сорго, см

Данные рисунки 3 показывают, что ширина листьев у сортов сорго варьируется от 4,5 до 10 см. Самую узкую ширину листьев имеют сорта «Севилья», «Факел», «Чайка». «Бакалавр», «Волжская», «Кохоланг» и «Шахризаде» (4,5-5,5 см.). Самые широкие листья имеют сорта «Изольда», «Коралл», «Таджикский гигант-1», «Таджикский гигант-2», «Москва» и «Душанбе-1» см (6,5-10 см).

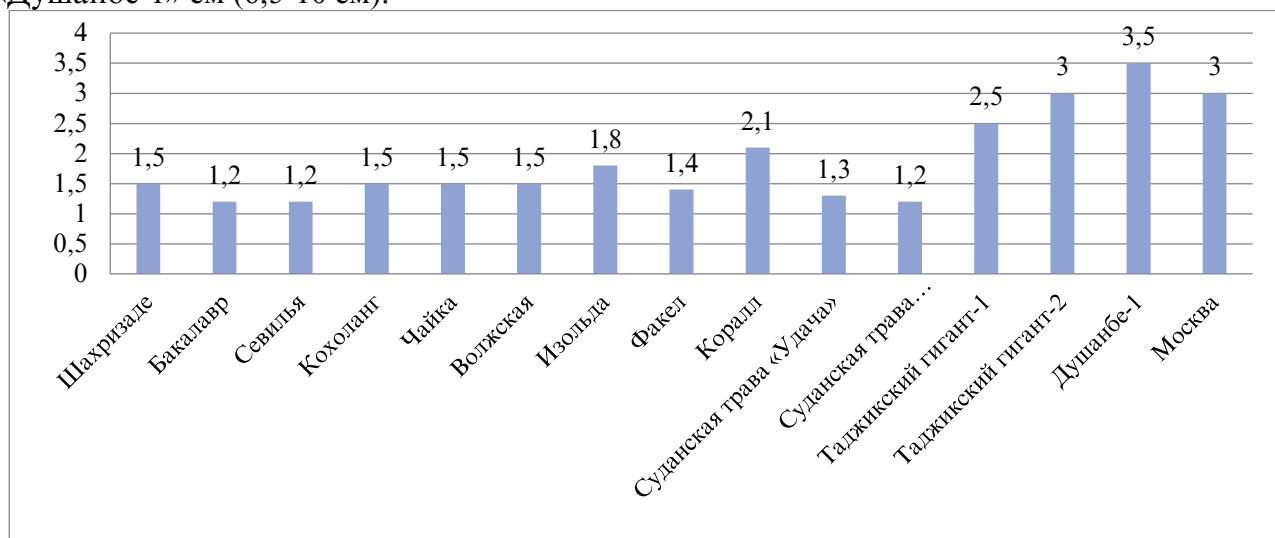

Рисунок 4. -Толщина стебля у сортов сорго, см.

По признаку толщины стебля, сорта сорго тоже различаются между собой (рисунок 4). При анализе признака толщины стебля, у сорта сорго значительно отличаются между собой. Самая тонкая толщина стебля у сортов «Бакалавр», «Севилья», «Факел», «Шахризаде», «Кохоланг», «Чайка», «Волжская» и «Изольда» (1,2-1,8 см.). Самая толстая толщина стебля наблюдается у сортов «Коралл», «Таджикский гигант-1», «Таджикский гигант-2», «Москва» и «Душанбе-1» (2,1-3,5 см.).

Закключение.

1. Можно заключить, что изученные сорта сорго в условиях Фархорского района имеют реальные изменчивые показатели по таким морфологическим признакам, как: высота растения, число листьев одного растения, длина и ширина главного листа, и толщина стебля.

2. По высоте растений весьма различаются сорта «Таджикский гигант-1», «Таджикский гигант-2» и «Душанбе-1», которые, соответственно, имеют высоту 370, 430 и 586 см.

3. Высоты растения по первому и второму укосам сорта сорго незначительно различаются. Например, сорт «Шахризаде» имеет высоту растения первого укоса составляет 256 см, а второго укоса 230 см.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дробин Г.В. Рекомендации Новокубанского филиала ФГБНУ «Росинформагротех» / Г.В. Дробин, Д.А. Петухов, Н. Назаров и др. // Исследование технологии возделывания и уборки зернового сорго в условиях Краснодарского края – Новокубанск, КубНИИТ и М., 2016. –С. 43.

2. Дронов А.В. Совершенствование технологии возделывания сорговых культур / А.В. Дронов, С.А. Бельченко, Е.Н. Андрушин // Агрохимический вестник. – 2015. – №5. – С. 22–24.
3. Гратилю А.Д. Сорго сахарное в Южной степи Украины // Кормопроизводство – 2013. – №3 – С. 30–31.
4. Кашеваров Н.И. Технологические аспекты возделывания сорго – суданского гибрида / Н.И. Кашеваров, А.А. Полещук, Н.Н. Кашеварова, М.В. Хазов, А.Н. Лебедев // Сибирский вестник сельскохозяйственной наук. – 2014. – №5/240/. – С. 49–54.
5. Морозов Е.В. Оценка исходного материала для создания высокопродуктивных сортов зернового сорго / Е.В. Морозов, Е.А. Вертикова, Г.И. Ермолева «Аграрный научный журнал». – Саратов: ООО «Амирит». – 2016. – №11. – С.12–17.
6. Наумов Т. В. Агробиологический потенциал сорго сахарного в Приморском крае / Т.В. Наумова // Кормопроизводство. – 2012. – №2. – С. 27–28

ANNOTATION

THE MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE SORGHUM VARIETIES IN THE CONDITIONS OF THE SOUTH-TAJIKISTAN

The data of the second years' experience show that according to morphological signs of sorghum varieties, they differ significantly in the conditions of Southeast-West Tajikistan. In particular, the symptom of the height of the plant varies from 120 to 586 cm. A high fluctuation of other morphological features is still observed, as well as the number of leaves, the length and width of the leaves and the thickness of the stem in sorghum varieties.

Key words: *sorghum, variety, plant height, number of leaves, leaf length, stem thickness, standing density, climate, combined sowing, radish, yield.*

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГИИ НАВЪҲОИ ЧУВОРӢ ДАР ШАРОИТИ ЧАНУБУ ҒАРБИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола натиҷаи таҷрибаҳои соли дуҷуми таҳқиқот оварда шудааст. Мувофиқи аломатҳои морфологии навъҳои сорго, дар шароити чанубу ғарби Тоҷикистон ҳеле фарқ мекунад. Хусусан, аломати қадӣ растанӣ аз 120 то 586 см тағйир меёбад. Хусусан тағйирёбии қалон дар дигар аломатҳои морфологӣ, ҳамчунин миқдори баргҳо, дарозӣ, паҳмии баргҳо ва ғафсии пояи навъҳои чуворӣ ба назар мерасад.

Калимаҳои асосӣ: *сорго, навъ, баландии растанӣ, шумораи баргҳо, дарозии баргҳо, ғафсии поя, зичии растанӣ, иқлим, кишти байниҳамдигарӣ, шалғамча, ҳосил.*

Сведения об авторе:

Бобоев Абдумусобир Абдулфайзович – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент Дангинского государственного университета 735320 Республика Таджикистан. Дангаринский район, улица Центральная, 25. E-mail: abdumusobir@mail.ru тел. (+992) 907-80-60-08.

Author information:

Boboev Abdumusobir Abdulfayzov – Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of Dangarinsky State University. 735320. Republic of Tajikistan, Dangara district, Central street, 25. E-mail: abdumusobir@mail.ru тел. (+992) 907-80-60-08.

УДК 581. 132. 633. 11

ВЛИЯНИЕ ГИББЕРЕЛЛИНА НА СТРУКТУРУ УРОЖАЯ БОБОВЫХ РАСТЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ПОЧВЕННОЙ ЗАСУХИ

Маниязова Н.А., Абдуллаев А., Саидмуродзода Н., Шарипов М.М.

Институт ботаники, физиологии и генетики растений НАНТ

Ключевые слова: *бобовые культуры, засуха, гиббереллин, продуктивность, белок, клетчатка*

В современном аграрном обществе, повышение устойчивости зернобобовых культур к стрессовым факторам является одной из приоритетных задач. Для достижения этой цели, широко используются различные методы, включая генетико-селекционный подход, генетическую инженерию, естественный отбор, ядерные технологии и применение физиологически активных веществ [1-4]. Среди этих методов, особый интерес представляет изучение влияния физиологически активных веществ, которые в малых дозах способны изменять обмен веществ и усиливать физиологические процессы без токсического воздействия. Эти вещества способствуют повышению урожайности и устойчивости растений к стрессовым условиям. Их применение позволяет оперативно оценить целесообразность использования подобных средств в сельскохозяйственной практике [5,6]. Гиббереллины представляют собой группу фитогормонов, играющих ключевую роль в регуляции роста и развития растений, в том числе в удлинении клеток и активации клеточного деления. В условиях стресса,

особенно при дефиците воды, гиббереллины могут сыграть важную роль в поддержании роста и улучшении использования воды растениями. Эти гормоны стимулируют рост клеток и удлинение междоузлий, что позволяет растениям лучше адаптироваться к условиям ограниченного водоснабжения [7].

Исследования показали, что применение гиббереллина в условиях засухи способствует не только усилению роста и увеличению массы органов растений, но и повышению их устойчивости к водному дефициту. Гиббереллин стимулирует развитие корневой системы и улучшает её водопоглощающую способность, что позволяет растениям более эффективно использовать имеющиеся водные ресурсы. Это, в свою очередь, может способствовать повышению урожайности, особенно в регионах с ограниченным количеством осадков [8]. Исследования, направленные на изучение влияния гиббереллина на физиологические показатели растений, остаются недостаточно изученными.

Изучение влияния гиббереллина на продуктивность бобовых культур, представляет собой важное направление научных исследований, которое может привести к разработке новых путей улучшения устойчивости растений к стрессовым условиям и повышения урожайности сельскохозяйственных культур, что послужило целью наших работ.

Методика. Объектами исследования служили виды бобовых культур: *Vigna unguiculata* (Мадагаскар), *Phaseolus acutifolius* A. Gray (Украины), *Phaseolus acutifolius* A. Gray, *Jackson Wonder* и *Phaseolus lunatus* (США). Полевые опыты проводились на экспериментальном участке Института ботаники, физиологии и генетики растений Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе), расположенном в восточной части Гиссарской долины на высоте 834 м над ур. моря.

Растения выращивались в вегетационных сосудах (22кг почвы) и в открытом грунте. Посевы были произведены в весенний период (14 апреля 2024 г.). Равномерные всходы были получены через 10-12 дней. С момента появления настоящих листьев до фазы созревания проводилось определение влажности почвы. Структуру урожая проводили по методике, описанной В.А. Кумаковым [9]. Статистический анализ полученных результатов проводили по методике, предложенной В.А. Доспеховым [10].

Результаты исследования. В таблице 1 представлены данные по влиянию гиббереллина на структуру урожая различных видов бобовых растений из мировой коллекции в условиях почвенной засухи. Полученные данные позволяют оценить влияние разных условий выращивания на основные элементы структуры урожая, включая длину и массу стручка, количество семян в одном стручке, массу семян с одного стручка и массу 1000 семян. Эти показатели играют важную роль в оценке урожайности и реакции растений на стрессовые условия, такие как почвенная засуха и воздействие гиббереллина. Результаты показывают, что вид *Vigna unguiculata* из Мадагаскара демонстрирует наивысшие значения элементов структуры урожая по сравнению с другими исследуемыми образцами, что свидетельствует о нормальном развитии растения при оптимальных условиях.

Почвенная засуха значительно снижает все показатели. Длина стручка уменьшается на 28,8%, масса стручка на 39,4%, количество семян на 44%, а масса семян на 47%. Масса 1000 семян также снижается до 147,68 г, что отражает общее снижение продуктивности из-за стрессовых условий. Это может указывать на то, что стрессовые условия, вызванные недостатком влаги, отрицательно сказываются на формировании урожая.

При опрыскивании гиббереллином наблюдается увеличение всех этих характеристик по сравнению с почвенной засухой, но они остаются ниже, чем в контроле. Это свидетельствует о положительном эффекте гиббереллина, который способствует улучшению метаболических процессов и увеличению продуктивности (табл.1).

Отмечено, что у вида *Phaseolus acutifolius* A. Gray из Украины самые низкие значения массы стручка, количества и массы семян с 1 стручка, по сравнению с остальными изученными видами бобовых растений. Это свидетельствует об умеренной продуктивности. Засуха снижает все параметры, особенно длину и массу стручка на 6,5% и 16% соответственно. Количество и масса семян, масса 1000 семян также уменьшаются, что ухудшает качество семян и приводит к снижению общей урожайности.

Таблица 1. - Структурный анализ семян различных видов бобовых растений из коллекции ВИР, выращенных в вегетационных сосудах

Объект	Варианты	Некоторые элементы структуры урожая				
		Длина стручка, см	Масса стручка, г	Кол-во семян с 1 стручка, шт	Масса семян с 1 стручка, г	Масса 1000 семян, г
<i>Vigna unguiculata</i> (Мадагаскар)	Контроль	11.56±0.5	1.70±0.19	8.47±0.9	1.33±0.16	164.11
	ПЗ	8.23±0.4	1.03±0.11	4.74±0.5	0.70±0.09	147.68
	ПЗ+Г	10.01±0.2	1.32±0.04	6.52±0.24	1.04±0.04	159.51
<i>Phaseolus acutifolius</i> A. Gray (Украина)	Контроль	6.16±0.13	0.62±0.04	3.85±0.17	0.49±0.04	127.27
	ПЗ	5.76±0.18	0.52±0.06	3.39±0.17	0.40±0.05	117.99
	ПЗ+Г	6.27±0.05	0.67±0.01	4.00±0.09	0.55±0.01	137.50
<i>Phaseolus acutifolius</i> A. Gray (США)	Контроль	7.07±0.07	0.68±0.02	5.00±0.17	0.59±0.02	118.0
	ПЗ	5.83±0.15	0.52±0.0	3.90±0.06	0.40±0.01	102.56
	ПЗ+Г	7.37±0.36	0.77±0.06	5.30±0.19	0.64±0.05	120.75
<i>Jackson Wonder</i> (США)	Контроль	5.45±0.14	0.93±0.08	1.93±0.15	0.59±0.06	305.70
	ПЗ	4.80±0.22	0.86±0.06	1.75±0.12	0.49±0.05	280.0
	ПЗ+ГК	6.42±0.17	1.20±0.07	2.25±0.13	0.82±0.06	364.44

Примечание: К - контроль; ПЗ - почвенная засуха; ПЗ+Г - почвенная засуха+гиббереллин

Применение гиббереллина улучшает эти показатели по сравнению с почвенной засухой без обработки. Длина стручка увеличивается до 6,27 см, что выше, чем в контроле. Масса стручка и масса семян также возрастают, это указывает на восстановление продуктивности и адаптацию к стрессовым условиям благодаря данному препарату. Подтверждено, что гиббереллин в условиях почвенной засухи оказывает положительное влияние на рост, биомассу и площадь листьев, повышая значения этих параметров по сравнению с засухой без обработки.

Он частично смягчает стрессовую реакцию растений, что проявляется в более низкой удельной плотности листа и повышении чистой продуктивности фотосинтеза на критических фазах развития. Структура урожая также улучшена: масса стручков, количество семян и масса 1000 семян увеличиваются. Это способствует более высокой урожайности и лучшему качеству семян. В целом, гиббереллин является эффективным средством для повышения адаптивности растений к засухе, урожайности и улучшения структуры урожая бобовых растений в условиях почвенной засухи, особенно в отношении массы семян и массы 1000 семян, для поддержания их физиологических параметров на уровне, близком к контролю.

В таблице 2 представлены результаты биохимического анализа семян трех видов бобовых культур: *Phaseolus lunatus* L. (США), *Phaseolus acutifolius* A. Gray (Украина) и *Jackson Wonder* (США). Анализ данных демонстрирует различные изменения биохимического состава семян в ответ на обработку гиббереллином. Как следует из таблицы, у *Phaseolus lunatus* (США) наблюдается незначительное увеличение содержания белка с 32,9% (контроль) до 33,5% после обработки гиббереллином.

Таблица 2. – Биохимический анализ семян некоторых видов бобовых культур, (% от сухого вещества)

Вид	Варианты опыта	Белок	Масличность	Влажность	Клетчатка	Зола
<i>Phaseolus Luna-tus</i> L. (США)	Контроль	32,9±0.5	5,5±1,5	8,6±0.4	4,8±0.07	4,7±0.06
	ПЗ+Г	33,5±0.2	6,9±0.4	8,7±0.1	4,4±0.07	4,4±0.06
<i>Phaseolus acutifolius</i> A. Gray (Украина)	Контроль	31,5±0.1	2,8±0.1	8,0±0.07	5,4±0.03	4,2±0.03
	ПЗ+Г	28,0±0.07	4,0±1,6	7,6±0.1	5,6±0.07	4,2±0.0
<i>Jackson Wonder</i> (США)	Контроль	31,0±0.1	5,9±0.1	8,7±0.1	4,7±0.03	4,7±0.03
	ПЗ+Г	31,8±0.2	6,9±0.2	9,1±0.07	4,7±0.03	4,6±0.07

Это может свидетельствовать о положительном влиянии регулятора на азотный обмен, что, в свою очередь, может повлиять на синтез белков и улучшить качество семян. У *Phaseolus acutifolius* (Украина) напротив, содержание белка снижается с 31,5% до 28,0%, что может быть связано с перераспределением питательных веществ, направленных на синтез других соединений, таких как углеводы и масла. Такое изменение также может быть результатом адаптивных реакций растения на стрессовые условия, вызванные обработкой регулятором роста.

У *Jackson Wonder* (США) отмечено незначительное увеличение содержания белка с 31,0% до 31,8%, что указывает на слабую чувствительность этого вида к стимуляции гиббереллинами. У всех исследуемых видов наблюдается увеличение масличности после

обработки гиббереллином. Это свидетельствует о возможной активизации липидного обмена под действием гиббереллинов, особенно у *Phaseolus lunatus* и *Jackson Wonder*.

Изменения содержания влаги в семенах наблюдаются у всех вариантов. У *Phaseolus lunatus* и *Jackson Wonder* содержание влаги незначительно повышается после обработки гиббереллином (на 0,1–0,4%). У *Phaseolus acutifolius* – снижение влажности на 0,4% (с 8,0% до 7,6%), что может быть связано с изменением структуры семян и перераспределением запасных веществ.

Клетчатка и зольность остаются относительно стабильными, за исключением небольшого снижения клетчатки у *Phaseolus lunatus* с 4,8% до 4,4%, что может указывать на перераспределение углеводного метаболизма в сторону других соединений, и увеличения у *Phaseolus acutifolius* с 5,4% до 5,6%, может быть следствием усиленного накопления структурных углеводов. У *Jackson Wonder* (США) уровень клетчатки остается неизменным (4,7%), что свидетельствует о стабильности углеводного обмена в этом виде.

Существенных изменений в содержании золы после обработки гиббереллином не отмечено. Незначительное снижение наблюдается у *Phaseolus lunatus* (с 4,7% до 4,4%) и *Jackson Wonder* (с 4,7% до 4,6%).

Таблица 3. – Структурный анализ семян изученных бобовых культур, выращенных в открытом грунте

Вид	Вариант	Кол. струч. в на 1 раст., шт	Масса струч. с 1 раст., г	Кол сем с 1 раст.,шт	Масса сем с 1 раст.,г	Длина стручка,см	Масса 1 струч.,г	Масса сем с 1 струч.,г	Кол сем в 1 струч, шт.	Масса 1000 семян, г
<i>Phaseolus lunatus</i> L. США)	Контроль	9,3±1,1	10,8±0,8	17,6±2,2	6,2±0,4	7,1±0,1	1,3±0,0	0,78±0,0	2,2±0,1	352
	ПЗ+Г	15,3±6,4	17,2±3,1	31,0±3,8	10,8±1,4	6,6±0,3	1,5±0,1	1,2±0,2	2,6±0,4	348
<i>Phaseolus acutifolius</i> A. Gray (Украина)	Контроль	9,6±1,1	25,6±1,5	36,3±3,8	19,4±1,5	7,0±0,1	3,0±0,3	1,9±0,7	4,2±0,1	534
	ПЗ+Г	9,3±1,4	27,8±1,7	38,6±3,9	21,1±1,2	6,0±0,6	3,0±0,4	1,7±0,3	4,5±0,1	546
<i>Jackson Wonder</i> (США)	Контроль	7,6±1,1	7,54±0,3	14,0±1,3	4,17±0,2	7,5±0,3	1,1±0,0	0,57±0,0	2,0±0,2	297
	ПЗ+Г	8,6±1,5	11,7±1,8	19,6±2,8	6,9±1,2	7,2±0,4	1,2±0,0	0,7±0,0	2,3±0,2	352

У *Phaseolus acutifolius* показатель остается стабильным (4,2%). Это указывает на слабое влияние гиббереллинов на накопление минеральных веществ в семенах. Таким образом, результаты анализа подтверждают, что гиббереллин оказывает разнонаправленное влияние на биохимический состав семян разных видов бобовых культур. Эти изменения могут быть обусловлены видовой специфичностью их метаболической регуляции.

Данные о морфологических и продуктивных характеристиках стручков и семян для трех видов бобовых культур (*Phaseolus lunatus* L. из США, *Phaseolus acutifolius* A. Gray из Украины и *Jackson Wonder* из США), представленные в таблице 3, демонстрируют значительные изменения после обработки гиббереллином, что указывает на влияние данного регулятора роста на продуктивность растений.

У всех исследуемых видов наблюдается увеличение количества стручков на растении после обработки гиббереллином. Это может указывать на стимулирование образования большего количества стручков, особенно заметно у *Phaseolus lunatus*. Такой эффект может быть связан с активацией процессов роста и развития репродуктивных органов под действием гиббереллина.

Также наблюдается увеличение массы стручков с одного растения после обработки гиббереллином. Наибольшее увеличение массы стручков отмечается у *Phaseolus lunatus* L. В то же время, *Phaseolus acutifolius* A. Gray демонстрирует наибольшие абсолютные значения этого показателя в обоих вариантах эксперимента, что свидетельствует о высокой продуктивности этого вида. Количество семян и масса семян с одного растения, количество семян в одном стручке также увеличивается после обработки гиббереллином у всех видов, что может быть связано с улучшением репродуктивных процессов.

Что касается длины стручка, то у всех видов наблюдается снижение этого параметра после действия гиббереллина. Снижение длины стручка может быть связано с изменениями в росте стручков, но не обязательно означает негативный эффект, поскольку другие показатели, такие как масса стручка и количество семян увеличиваются. Масса одного стручка

и масса семян с одного стручка у всех видов увеличиваются после обработки гиббереллином.

Эти изменения могут свидетельствовать о стимуляции роста стручков и увеличении массы семян вследствие воздействия гиббереллина. Это особенно выражено у *Phaseolus lunatus*, что может быть связано с эффективным влиянием гиббереллина на физиологические процессы, отвечающие за накопление питательных веществ в семенах.

Масса 1000 семян не претерпевает значительных изменений для *Phaseolus lunatus* (с 352 г в контроле и 348 г в гиббереллиновом варианте), что указывает на стабильность этого показателя в ответ на обработку. Однако у других видов наблюдаются небольшие изменения. У *Phaseolus acutifolius* (Украина) масса 1000 семян увеличивается с 534 г (контроль) до 546 г (гиббереллин), а у *Jackson Wonder* (США) - с 297 г (контроль) до 352 г (гиббереллин). Это говорит о том, что обработка гиббереллином может влиять на размер семян, но степень этого воздействия зависит от вида.

В целом, обработка гиббереллином оказывает положительное влияние на морфологические характеристики и продуктивность растений, в частности, на увеличение массы стручков и семян, количества семян на растении, а также увеличения общей биомассы. Однако влияние гиббереллина на длину стручков и массу 1000 семян оказалось менее выраженным, что требует дальнейших исследований для понимания механизмов этих изменений. Видовая специфика реакции на обработку гиббереллином подтверждает необходимость учета особенностей каждого вида при применении данного регулятора роста для улучшения продуктивности бобовых культур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Honghong Hu, Lizhong Xiong. *Annual Review of Plant Biology*, 2014, Volume 65, pp.715-741.
2. Tinashe Zenda, Songtao Liu and Huijun Duan Adapting Cereal Grain Crops to Drought Stress: Abiotic Stress in Plants, 2021, p. 611-627.
3. Syed Manzoor Alam, Raziuddin Ansari and Mohammad Athar Khan, 2001. Application of Radioisotopes and Radiation in the Field of Agriculture: Review. *Journal of Biological Sciences*, 1: 82-86.
4. Alexey V. Vasin, Veronika V. Rakitina*, Oksana P. Kozhevnikova, and Eugene V. Karlov. Comparative yield of leguminous crops using different cultivation methods. *BIO Web of Conferences* 17, 00042 (2020), P. 1-4. <https://doi.org/10.1051/bio-conf/20201700042>.
5. Aysuvakova T. P. The influence of agrochemicals and biologically active substances on the growth and development of leguminous plants in the early stages of evolution Текст научной статьи по специальности//*Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 2018,8 (80),p.935-401.
6. A.Gurev, N. Mashcenko, A. Borovskaia, V. Shubina. Biologically active substances from *Linaria genistifolia* (L.) mill and their potential usage in the ecological agriculture /*Journal of Engineering Science*, 2019, Vol. XXVI (2), p.109-116.
7. Mohsen Arabshahi, Hamid Reza Mobasser, Mohammad Reza Naroui Rad. Effect of drought stress and gibberellin on some characteristics of wheat // *Chemistry Research Journal*, 2017, 2(2):154-158.
8. Соловьев, А. Н., Соловьева, Е. А., Козлова, Т.П. (2013). "Влияние гиббереллинов на устойчивость растений к водному дефициту." *Российский журнал физиологии растений*, 60(4), 102-110.
9. Кумаков В. А. Физиологические обоснования моделей сортов пшеницы. – М.:Агропромиздат, 1985, 286 с.
10. Доспехов В.А. Методика полевого опыта. 4-е изд. Переработ. и доп.- М.: Колос, 1979, 4-15 с.

ANNOTATION

INFLUENCE OF GIBBERELLIN ON THE STRUCTURE OF LEGUMINOUS PLANTS UNDER SOIL DROUGHT

The work considers the structural analysis of seeds of various leguminous plants types species from the world collection under the influence of soil drought and gibberellin. A comparative analysis of the elements of the crop is discussed - the length and weight of the pod, the number and weight of seeds from one pod, the weight of 1000 seeds in *Phaseolus acutifolius* A. Gray (Ukraine and USA), *Vigna unguiculata* (Madagascar), *Jackson Wonder* and *Phaseolus lunatus* L. (USA). It was found that gibberellin is an effective phytohormone for increasing plant adaptability to drought, crop yield and improving the structure of leguminous plants under soil drought conditions, especially in terms of seed weight and 1000-seed weight, to maintain their physiological parameters at a level close to the control. It was found that after treatment with gibberellin, all studied types showed an increase in the number of pods per plant. It was shown that gibberellin has a multidirectional effect on the biochemical composition of seeds of different leguminous types. These changes may be due to the types specificity of their metabolic regulation.

Keywords: *leguminous crops, drought, gibberellin, productivity, protein, fiber*

Сведения об авторах:

Маниёзова Назира А.- кандидат биологических наук, старший научный сотрудник Института ботаники, физиологии и генетики растений НАНТ. 734017, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Каримова, 27. Тел.+992 934252377. Э-почта: maniyazova58@mail.ru

Шарипов Мухибулло Махмадуллоевич, старший научный сотрудник лабораторией биохимии фотосинтеза Института ботаники, физиологии и генетики растений АН РТ. 734017, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Каримова, 27, тел: +992 882-88-85-56 Э-почта: mukibullo.sharipov.93@mail.ru

Абдуллаев Абдуманон, доктор биологических наук., профессор, член корр. АН РТ, заведующий лабораторией биохимии фотосинтеза Института ботаники, физиологии и генетики растений АН РТ. 734017, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Каримова, 27, тел: +992 918-61-28-42, э-почта: abdumanon@mail.ru

Сайдмуродзода Некруз Гайбулло, научный сотрудник лабораторией биохимии фотосинтеза Института ботаники, физиологии и генетики растений АН РТ. 734017, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Каримова, 27, тел: +992 11115546 Э-почта: sidmurodzodanekruz@gmail.com

Information about authors:

Maniyazova Nazira.A. candidate of biological science, senior researcher of the Institute of Botany, Plant Physiology and Genetics, National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Karamova, 27. Tel. +992 934252377. E-mail: maniyazova58@mail.ru

Sharipov Muhibullo Makhmadulloevich, Senior Researcher, Laboratory of Photosynthesis Biochemistry, Institute of Botany, Physiology and Plant Genetics, Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Karamova str., 27, tel: +992 882-88-85-56 E-mail: mukibullo.sharipov.93@mail.ru

Abdullaev Abdumanon, doctor of biological sciences, professor, corresponding member of AS RT, head of the laboratory of biochemistry of photosynthesis of the Institute of Botany, Physiology and Genetics of Plants of the AS RT. 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Karamova, 27, tel: +992 918-61-28-42, e-mail: abdumanon@mail.ru

Saidmurodzoda Nekruz Gaibullo, researcher at the Laboratory of Biochemistry of Photosynthesis at the Institute of Botany, Physiology and Plant Genetics of the Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan. 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Karamova str., 27, tel: +992 11115546 E-mail: sidmurodzodanekruz@gmail.com

ТДУ: 631.559:526.32

ҲОСИЛНОКИИ НАВЪҲОИ ГАНДУМИ БАҲОРӢ ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ БАЛӢУВОН

Ҳафизов А.А., Расулзода Б.Р.-Донишгоҳи давлатии Данғара

Калимаҳои асосӣ: *гандум, кишти баҳорӣ, маҳсулноки, дарозии хӯша, вазни хӯша, ҳосилноки.*

Гандум муҳимтарин зироати ғалладонагӣ буда, нисбати дигари растаниҳои кишоварзӣ бештар мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Олимон мутахассисони зиёде навъу дураҳои онро дар шароити агроиклими гуногун барои омӯзиш парвариш намудаанд. Масъалаи таъмини амнияти ғизоӣ дар Тоҷикистон аз ҳисоби истехсолии маҳсулоти худӣ яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи мамлакат мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадафи таҳқиқоти олимони ба он равона мегардад, ки ҳар порча замини кишоварзӣ хоҷагӣҳои деҳқонӣ, ҷамоавӣ ва наздихавлигӣ самаранок истифода гардида, маҳсулнокии он баланд бардошта шавад.

Гандум дар Тоҷикистон асосан дар кишти тирамоҳӣ парвариш карда мешавад, лекин дар шароити иқлими ноҳияҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ кишти баҳорӣ гандум бештар маъмул гаштааст. Аз ин рӯ, ҳадафи таҳқиқот бо истифода аз навъҳои сермаҳсул баланд бардоштани маҳсулнокии заминҳои кишоварзӣ ҳангоми кишти гандуми баҳорӣ мебошад. Аз тарафи дигар ҳангоми кишти баҳорӣ муайян кардани навъҳои мутобиқ ба шароити минтақа яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Ба гуфтаи И.Г. Калининко [1999] давомнокии давраи нашъунамои гандуми тирамоҳӣ асосан аз речаи ҳарорат дар давраи аз кишт то пайдоиши он вобаста аст. Аз сабаби нашъунамои дурударози тирамоҳӣ, давраи хӯшабандӣ ва пухтани дон давраи вегетатсияи гандуми тирамоҳӣ нисбат ба гандуми баҳорӣ хеле давомнок мегузарад ва аз ин рӯ, дар охири мавсими кишт ба таъсири хушксолӣ камтар дучор мешавад.

Бехтар шудани сифати дони гандуми баҳорӣ, аз он ҷумла таркиби сафеда, ҳангоми кор кардан бо маводи биологии «Эпибрассинолид» ва «Экост» дар давраҳои чорум ва ҳафтуми онтогенез дар асарҳои А. Созинова, В.Г. Козлова [1970], А.А. Созинова, Г.П. Жилина [1983] оварда шудааст. Масъалаи муҳим дар кишти баҳорӣ гандум сари вақт гузаронидани он мебошад, зеро дар шароити минтақаҳои кӯҳӣ ва наздикӯҳии Тоҷикистон ин давра хеле кӯтоҳ аст. Аммо дер кишт кардани гандуми баҳорӣ дар водихо сабаби аз таъсири манфии ҳарорати баланди давраи баҳору тобистон паст шудани ҳосилнокӣ мегардад. Дар шароити минтақаи Ғайрисӣҳзамини Россия, ба фикри бисёр олимони, ҳосил ва сифати дони гандуми баҳорӣ дар аксар мавридҳо аз муҳлати кишти барвақтии навъҳои интенсивӣ зиёд вобаста аст. Ҳангоми кишти барвақт, сарфи назар аз миқдори зиёди протеин ва глютен хом дар таркиби дон, муаллифон коҳиши ҳосилро қайд мекунанд [Воробьев, 2001, 2006; Василевский, 2010; Ториков ва диг., 2011]. Аммо дар шароити ҷанубу ғарби Тоҷикистон

мухлати барвақтии кишти баҳории гандум самараи баландтар дорад, ки ба таъсири шароити иқлим вобастагӣ дорад [Расулов, Рахимов, 2012].

Дар асоси мақсадҳои гузошташуда дар омӯзиши илмӣ вазифаҳои он ҳангоми тартиб додани нақша ва гузоштани таҷриба мушаххасан муайян карда шуд. Вазифаи асосии таҳқиқот ин аз кишт намудани се навъи гандуми баҳорӣ ва баҳо додани маҳсулнокии онҳо иборат аст. Навовариҳои илмӣ мазкур аз он иборат аст, ки бори нахуст дар шароити ноҳияи Балҷувон маҳсулнокии навъҳои гандуми баҳорӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд, ки дар ин замина барои минтақа навъи пурмаҳсул ва тезпаз тавсия карда мешавад. Парвариши навъҳои гандум дар майдончаи омӯзишӣ дар асоси дастури Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва агротехникаи дар ҳоҷагӣ амалишаванда ба роҳ монда шуд. Кишти навъҳои гандуми баҳории Сафедаки маҳаллӣ, Садоқат ва Сарвар дар як рӯз 3-юми марти соли 2023 гузаронида шуд.

Натиҷаҳои омӯзиши таҷрибаҳои саҳроӣ. Давраҳои ташаккули навъҳои омӯзишӣ аз рӯйи хусусиятҳои ба ҳисоб гирифта шуд. Санаи фарорасии давраҳо дар навъҳои омӯхташуда нисбатан фарқкунанда мебошад (ҷадв.1).

Ҷадвали 1. Санаи фарорасии 50 % давраҳои нашъунамои навъҳои гандуми баҳорӣ (санаи кишт 3 март)

Навъҳо	Майса-ба-рорӣ	Панча-занӣ	Найча-бандӣ	Хӯша-бандӣ	Гул-кунӣ	Пурра пухта расидан
Сафедаки маҳаллӣ	19.03	23.04	31.05	07.07	12.07	17.08
Садоқат	21.03	27.04	04.06	10.07	15.07	20.08
Сарвар	25.03	02.05	08.06	16.07	22.07	26.08

Ҳангоми ба санаи пурра пухта расидани ҳосили навъҳо назар андозем навъи «Сарвар» нисбат ба навъи «Сафедаки маҳаллӣ» 9 рӯз дертар пухта расид. Агар ба хусусияти дарозии давраи нашъунамои навъҳо мушоҳида намоем (аз баромадани майсаҳо то пурра пухта расидан), навъи «Сарвар» танҳо 2 рӯз нисбат ба навъҳои «Сафедаки маҳаллӣ» ва «Садоқат» дерпаз буд. Миқдори сарфи рӯзҳо барои фарорасии давраҳо қариб якхела буд, бо вучуди он ки санаи фарорасии давраҳо тафовут ниҳоят зиёд, яъне аз 6 то 12 рӯзро ташкил менамуд. Баландии поя яке аз аломатҳои маҳсулнокии буда, дар шароити норасоии хӯрокаи чорво муҳим ҳисобида мешавад. Дар навъҳои омӯхташуда вобаста ба навъу вариантҳо ва тақрорёбии ин нишондод гуногун буд, ҷадвали 2.

Ҷадвали 2. Нишондоди баландии пояи навъҳои гандуми баҳорӣ дар давраи пухтарасиши дон, см

Навъҳо	Тақрорёбиҳо				Ҳисоби миёна
	1	2	3	4	
Сафедаки маҳаллӣ	85,9	83,5	86,2	86,0	85,4
Садоқат	97,1	93,9	97,3	97,7	96,5
Сарвар	99,3	96,1	99,6	99,4	98,6

Дар навъҳои омӯхташуда дар тақрорёбии 2 нишондоди баландии пояи онҳо нисбатан пасттар буд, ки ин ба релефи замин вобастагӣ дорад. Бинобар сабаби тағйирёбии миқдори моддаи ҳосилхез дар ин тақрорёбӣ нишондодҳои он нисбатан пасттар гардид. Баландии пояи навъҳо аз 85,4 см то ба 98,6 см тағйир ёфт. Дар растанӣҳои алоҳида баландии поя то ба 110 см мерасид. Баҳо додан ба аломатҳои маҳсулнокии навъҳои омӯзишӣ дар давраи нашъунамо дар таҷриба пурра мавриди таҳқиқ қарор гирифт, ҷадвали 3. Хӯшаҳои нисбатан дароз дар навъи «Сарвар» (9,05 см) ба қайд гирифта шуд. Хӯшаҳои навъи «Сафедаки маҳаллӣ» низ дароз буданд, аммо вазни камтар ва баромади камтари донро доро буданд.

Ҷадвали 3. Нишондихандаҳои аломати маҳсулнокии навъҳои гандуми баҳорӣ дар шароити ноҳияи Балҷувон

№	Аломат	Сафедаки маҳаллӣ	Садоқат	Сарвар
1	Дарозии хӯша, см	8,9	8,83	9,05
2	Вазни хӯша, г	1,26	1,71	1,68
3	Миқдори донҳои дар хӯша, дон	35,1	36,6	36,7
4	Вазни донҳои як хӯша, г	0,79	1,10	1,09
5	Вазни коҳи 1 хӯша, г	0,47	0,61	0,59
6	Вазни 1000 дон, г	38,6	40,0	40,7

Вазни хӯша аломати дигари муҳими маҳсулнокии мебошад, ки он ба дарозӣ, миқдори хӯшачаҳо дар хӯша, зичии ҷойгиршавии хӯшачаҳо, миқдори гул дар хӯшача ва пайдошавии дон дар 1 хӯша вобаста мебошад.

Барои баҳо додани вазни хӯша аз ҳар як вариант ва ҳар як такрорёбӣ 100 хӯша баркаш ва таҳлил карда шуд. Вазни хӯша дар навъҳои омӯхташуда аз 1,26 то 1,71 г тағйир ёфт. Дар таҷриба аз ҳисоби риояи агротехникаи парвариш ва сари вақт ворид кардани микдори лозимаи нуриҳои минералӣ ҳосилнокии навъҳои омӯзишӣ нисбат ба ҳосили хоҷагӣ бештар гардид. Таркиби ҳосил ва ҳосилнокии навъҳо дар майдончаи омӯзишӣ пурра таҳлил карда шуд (ҷадв.4). Аз натиҷаи омӯзиши таҷрибаҳои саҳроӣ хулоса карда мешавад, ки танҳо навъ ва потенциали биологии он имкон медиҳад, то маҳсулноки дар воҳиди муайяни майдон тағйир ёбад. Дар навъҳои омӯхташуда ҳосилнокии нисбатан баланд дар навъҳои Сарвар- 38,36 с/га ва Садоқат – 36,75 с/га ба даст оварда шудааст, ки нисбат ба навъи Сафедаки маҳаллӣ 7,77-9,38 с/га зиёдтар мебошад.

Ҷадвали 4. Ҳосилнокии навъҳои гандуми баҳорӣ дар шароити ноҳияи Балҷувон, с/га

Навъҳо	Такрорёбӣ				Ҳисоби миёна	Фарқият, ±
	1	2	3	4		
Сафедаки маҳаллӣ (ст.)	29,33	27,72	29,47	29,4	28,98	0,00
Садоқат	37,17	35,77	36,82	37,24	36,75	7,77
Сарвар	38,57	37,03	38,85	38,99	38,36	9,38

Аз рӯйи натиҷаҳои омӯзиш пешниҳод карда мешавад, ки дар шароити ноҳияи Балҷувон ҳангоми кишти баҳорӣ навъҳои «Сарвар» ва «Садоқат» кишт карда шуда, ҳамроҳи кишт 100 кг/га аммофос ва дар давраи нумӯ 2 маротиба нуриҳои нитрогенӣ дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Василевский, В.Д. Зависимость урожая различных сортов яровой твердой пшеницы при разных сроках посева от основных параметров зерно образования / В.Д. Василевский, Ю.В. Фризен // Вестник Алтайского ГАУ. - 2010. - № 1 (63). - С. 5-9.
2. Воробьев, В.А. Адаптивная способность и стабильность сортов яровой пшеницы / В.А. Воробьев // В сб. науч. трудов Всеросс. науч.-практ. конф. - Екатеринбург, 2001. - Т. 2. - С. 234-242
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований). –М. Агропромиздат, 1985. -351 с.
4. Калинин И.Г. Новое в агротехнике (технологии) возделывания озимой пшеницы в засушливых условиях Ростовской области / И.Г. Калинин. – Ростов-на Дону: Нии Терра, 1999. – 39с.
5. Расулов Б.Р., Рахимов Д.Г. Сравнительная оценка продуктивности мягкой озимой и яровой пшеницы в условиях Юго-Западного Таджикистана // Сб. матер. межд. науч.-практ. конф. молодых ученых “Инновационные подходы и перспективные идеи молодых ученых в аграрной науке. 17 ноября соли 2017, Кайнар, Казахстан. –С. 456-459.
6. Созинов А.А. Повышение качества зерна озимых пшениц / А.А. Созинов, В.Г. Козлов. – М.: Колос, 1970. – 135 с.
7. Созинов А.А. Улучшение качества озимой пшеницы и кукурузы / А.А. Созинов, Г.П. Жилина. – М.: Колос. – 1983. – 270 с.
8. Ториков, В.Е. Урожайность, качество зерна озимой пшеницы в зависимости от условий выращивания и норм внесения минеральных удобрений / В.Е. Ториков, И.И. Фокин, И.Г. Рыченков // Проблемы агрохимии и экологии. - 2011. - № 2. - С. 50-53.

АННОТАЦИЯ

УРОЖАЙНОСТЬ СОРТОВ ЯРОВОЙ ПШЕНИЦЫ В УСЛОВИЯХ БАЛДЖУВАНСКОГО РАЙОНА

В статье представлены результаты полевых опытов по изучению продуктивности сортов яровой пшеницы (Сафедак местный, Садокат, Сарвар) в условиях Балджуванского района. Различия между изучаемыми сортами наблюдаются по основным признакам продуктивности, таким как: длина колоса (8,83-9,05 см), масса колоса (1,26-1,71 г), количество семян в колосе (35-37 шт.), масса семян в колосе (0,79-0,10 г). По урожайности сорта Садокат и Сарвар превосходят стандартный сорт, их урожайность составляет 36,75 и 38,36 ц/га, соответственно.

Ключевые слова: пшеница, яровой сев, продуктивность, длина колоса, масса колоса, урожайность.

ANNOTATION

PRODUCTIVITY OF SPRING WHEAT VARIETIES IN BALJUVAN DISTRICT

The article presents the results of field experiments on studying the productivity of spring wheat varieties (Safedak local, Sadokat and Sarvar) in the conditions of Baljuvan district. Differences between the studied varieties are observed in the main productivity characteristics, such as ear length (8.83-9.05 cm), ear weight (1.26-1.71 g), the number of seeds in an ear (35-37 pcs.), and the weight of seeds in an ear (0.79-0.10 g). In terms of productivity, Sadokat and Sarvar varieties surpass the standard variety, their productivity is 36.75 and 38.36 c/ha, respectively.

Keywords: wheat, spring sowing, productivity, ear length, ear weight, yield.

Сведения об авторе:

Хафизов Абдунабир Абдукаримович – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры агротехнологий Дангаринского государственного университета. 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Маркази, 25. Тел.: 934201005. E-mail: abdunasir.khafizov@mail.ru.

Information about the author:

ТДУ: 631.1 (575.3)

ПАРВАРИШИ ГАНДУМ ДАР ШАРОИТИ ЗАМИНҲОИ ЛАЛМИИ НОҲИЯИ ДЕВАШТИЧ

Мирзоев Х.Э.¹, Махмадёрзода У.М.¹, Тураев Ш.Х.², Музафарзода Д.М.²

¹Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур,

²Донишгоҳи давлатии Данғара

Калимаҳои асосӣ: *гандум, навъ, маҳсулноқӣ, Наврӯз, Ормон, Атой-85, Уманка, Краснодар-99, Крассар, заминҳои лалмӣ, ҳосилноқӣ.*

Зироатҳои ғалладонагӣ муҳимтарин манбаи маводи ғизоӣ ба ҳисоб меравад. Гандум яке аз зироати асосии ғалладонагӣ буда, беш аз 60%-и аҳолии дунё онро ҳамчун маҳсулоти асосӣ истифода менамоянд. Барои таъмин намудани талаботи аҳолии мамлакат 2,8 млн тонна ғалла лозим аст. Гарчанде, ки солҳои охир истеҳсоли ғалла дар мамлакат афзуда бошад ҳам, лекин то ҳол талаботи аҳолии Тоҷикистон бо ғалла таъмин намебошад.

Дар ҷумҳурии мо имконияти минбаъд зиёд кардани майдонҳои кишоварзӣ маҳдуд аст, аз ин хотир мо бояд истеҳсоли донро аз ҳисоби дар истеҳсолот ворид намудани навъҳои иқтисодии ҳосилнокиашон баланди зироатҳои кишоварзӣ ва технологияҳои дурусту муносири парвариши зироатҳои кишоварзиро ба роҳ монем.

Дар давраи истиқололият масоҳати майдони кишти гандум дар ҷумҳурӣ 2,5 маротиба афзош ёфта, беш аз 80%-и масоҳати кишти зироатҳои ғалладонагиро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, дар баробари афзоиш ёфтани масоҳати майдони кишт, истеҳсоли умумии дони гандум низ афзоиш ёфта, вале ҳосилнокиаш нишондоди на он қадар баланд аст. Аз сабаби кам будани заминҳои обёришаванда, масоҳати зиёди майдонҳои кишти гандум дар ҷумҳурии мо дар заминҳои лалмӣ аз боришот таъминбуда кишт карда мешавад. Ҳосилнокии ин майдонҳои кишт устувор набуда, аз миқдори боришот, махсусан, дар давраи нашъунамо вобастагӣ дорад.

Чуноне ки маълум аст, ҳосилнокии миёнаи гандум нисбатан дар сатҳи паст қарор дорад. Сабаби асосии паст будани ҳосилноқӣ ин риоя накардани технологияи парвариши зироат ба ҳисоб меравад. Дар муҳлати муътадил гузаронидани кишти гандуми тирамоҳӣ яке аз рукнҳои асосии технологияи парвариши ин зироат мебошад.

Таҷрибаҳои илмӣ мо, дар шароити заминҳои лалмӣ Кооперативи тичоратии «Далёни Боло»-и ноҳияи Деваштич гузаронида шуд.

Иқлими ба худ хос ва арзу тӯли фароҳи ноҳия бо миқдори боришоти муайян боиси паҳншавии зироатҳои гуногун гардидааст.

Ҳудуди ноҳия хушбоду ҳаво ва дорои манзараи табиати мафтункунандаи Деваштич (Ғонҷӣ) ба вилояти Суғд дохил буда, дар доманаи шимоли қаторкӯҳи Туркистон, дар муҳити ба ҳам бадалёбии манзараи рангини ҳамворию кӯҳистон, водию дашт, дарёчаҳои шуҳи кӯҳию чашмасорони обшор, марғзорони сабзу хурраму нишеб воқеъ мебошад. Сатҳи ҳудуди ноҳия дорои релефи нодиру ноҳамвор мебошад. Вай аз ҷануб аз теғҳои баланди кӯҳи Пирях, ки аз сатҳи баҳр дар баландии 4743 метр ҷойгир аст, сар гирифта, ба ҷанубу шимол, то ҳамворию водии Фарғона, ки аз сатҳи баҳр 350 метр дар баландӣ мавқеъ дорад, паст шуда фаромадааст. Вобаста ба сатҳи маҳал замини Деваштич низ ҳоки гуногун дорад.

Дар ҳамворию доманакӯҳҳо (то баландии 1200 м) набототи биёбонӣ нимбиёбонӣ – эфемерҳо, шибоғ, шутурхор, геша, чорӯбак, кавар ва ғайра, дар кӯҳҳо (баландии 1200-1900 метр) набототи даштӣ, хӯшадорҳо, лӯбиёгӣҳо, чатргулҳо, буттаҳои зирк, настаран, бодом талхак ва ғайра мерӯяд.

Иқлими ноҳия континенталӣ буда, ҳарорати миёнаи моҳи июл то 20-30 дараҷа баланд мешавад. Дар кӯҳҳо бошад, то ба 12-15 дараҷа гармӣ мерасад. Моҳи январ бошад, аз 2 то 4 дараҷа, дар кӯҳҳо то 12-15 дараҷа хунок мешавад. Боришоти солоне дар пастиҳо 200-300 мм буда, дар кӯҳҳо он 700 мм-ро ташкил медиҳад. Аз рӯйи ҷойгиршавии ҷуғрофию иқлими ҳудуди ноҳияро шартан ба ду минтақа ҷудо кардан дуруст аст, шояд аввалан ин ҳудуд аз

деҳаҳои Анбаргазу Ҳабутак сар карда, то деҳачаи Бахмал мерасад, ки Гончию Газантаракро низ дар бар мегирад.

Ноҳия бо бисёр навоҳии вилояти Суғд, аз ҷумла аз ҷониби ҷанубу ғарб ба ноҳияҳои Мастҷоҳи Кӯҳӣ, Айнӣ, Шаҳристон, аз тарафи шимол ба ноҳияи Спитамен, аз тарафи ғарб ба шаҳри Истаравшан ва аз тарафи шарқ ба вилояти Ушӣ Ҷумҳурии Қирғизистон ҳаммарз мебошад.

Маркази шаҳраки Деваштиҷ дар баландии 915 м аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Микдори миёнаи солонаи нурафшонии офтоб - 6200 килоҷоул ба ҳар метри мураббаъ буда, ҳарорати миёнаи солонаи ҳаво дар ноҳия 12,5⁰С мебошад. Ҳарорати миёнаи ҳаво дар моҳи июл +34,8⁰С гарм буда, дар кӯҳҳо бошад, он то ба -12-15⁰С мерасад. Дар моҳи январ ҳарорати ҳаво аз -2 то -4⁰С ва дар кӯҳҳо аз -12 то -15⁰С хунук мешавад. Дар ҳудуди ноҳияи Деваштиҷ микдори солонаи боришот 200-300 мм буда, дар кӯҳсори канораи ҷанубӣ ин нишондиҳанда ба 500-700 мм баробар аст.

Дар шароити иқлими ноҳияи Деваштиҷи вилояти Суғд кишти зироатҳои картошка ва ғалладонагӣҳо моҳияти ба худ хос доранд. Дар ин мавзё заминҳои обиро бо мақсади ба даст овардани ҳосили картошкаю сабзавот ва зироатҳои техникӣ истифода мебаранд. Дар заминҳои лалмӣ зироатҳои ғалладонагӣ, аз он ҷумла гандум ва ҷавро истифода мебаранд, аммо ҳосилнокии на он қадар хуб медиҳанд. Чунки боришоти солона дар баъзе солҳо ва дар баъзе мавзёҳояш кам мебошад.

Шароити хокию иқлимии ноҳияи Деваштиҷ ба парвариши гандуми тирамоҳӣ мусоидат мекунад. Микдори рӯзҳои ҳарорати ғаёли зиёда аз 10 дараҷа дар давраи баҳору тобистон ва охири тирамоҳ имконият медиҳад, ки аз заминҳои обӣ ҳосили хуб рӯёнида шавад. Аммо дар заминҳои лалмӣ ҳосилнокии зироатҳои ғалладонагӣ, хусусан, гандум на он қадар хуб аст. Аз ин рӯ, мақсади таҳқиқоти мазкур омӯзиш ва муайян намудани маҳсулнокии навъҳои гандум дар шароити заминҳои лалмӣ ноҳияи Деваштиҷ мебошад. Мақсад аз гузаронидани таҳқиқот навъҳои гандуме, ки ба омилҳои номусоиди иқлим тобоваранд, интихоб намуда, онро ба истеҳсолот тавсия кардан мебошад.

Ба сифати маводи кишт навъҳои гандуми «Наврӯз», «Атой», «Уманка», «Краснодар-99», «Крассар», «Ормон» истифода шудаанд.

Яке аз талаботи асосии омӯзиши таҷрибаҳои саҳроӣ ин интихоби дурусти усули таҳқиқот мебошад. Бо ин мақсад мо усули ягонаи парваришро дар навъҳои омӯзишӣ амалӣ намуда, натиҷаи маҳсулнокии навъҳои гандумро дар шароити заминҳои лалмӣ баҳо додем. Усулҳои асосии омӯзиш ва таҳқиқот аз назорати мушоҳидаи фенологӣ дар киштҳои истеҳсолии гандум иборат буд.

Таҷрибаҳои саҳроӣ дар асоси дастури таҷрибаҳои саҳроии Доспехов Б.А. дар 3 қарат такрорёбӣ ба роҳ монда шуд. Ҳар як варианти омӯзишӣ як навъ доништа шуд. Гузаронидани мушоҳидаҳо бо мақсади муайян намудани рушду инкишофи навъҳои гандум, давраҳои инкишоф ва гирифтани ҳосили гандумро дар шароити заминҳои лалмӣ дар бар мегирад. Мушоҳидаи фенологӣ дар киштзори навъҳои гандум аз оғози сабзиш то пухтарасии ҳосил ба қайд гирифта шуд. Ҳамчунин, дар вақти гузаронидани мушоҳидаҳои фенологӣ бақайдгирии сабзиши саросарии киштзор, зичии ниҳолҳо, баландии қад ниҳолҳо ва микдори ҳосил муайян карда шуд.

Интихоби дурусти муҳлати кишт яке аз шартҳои асосии маҳсулнокии гандум мебошад. Муҳлати кишт бояд тарзе интихоб карда шавад, ки тавонад навъ дар минтақа потенциали биологии хешро нишон диҳад. Бояд қайд кард, ки санаи кишти навъҳои овардашуда дар санаи 25-уми октябр гузаронида шуд. Кишт дар ҷуқурии 3-4 см дастӣ гузаронида шуда, сарфи тухмӣ дар 1 га ба 200 кг баробар буд. Дар ҷадвали 1 санаи фарорасии пурраи давраҳои нашъунамои навъҳо оварда шудааст.

Чи хеле аз ҷадвал дида мешавад, майсабарорӣ пеш аз ҳама дар навъи “Крассар” мушоҳида мешавад. Вай нисбат ба дигар навъҳо 2-3 рӯз пештар баромадааст. Аммо давраи панҷазанӣ аз ҳама пештар дар навъҳои “Наврӯз” ва “Уманка” фаро расидааст. Ин нишон медиҳад, ки ин навъҳо нисбатан хубтар омилҳои муҳитро истифода бурда, ба шароити иқлимии минтақа мувофиқанд. Ҳамаи навъҳо баъди панҷазании ғаёл ба зимистон гузаштанд.

Чадвали 1.-Фарорасии даврахои нашъунамои навъҳои гундум дар шароити заминҳои лалмий ноҳияи Деваштич (2022-2024)

Даврахои нашъунамо	Навъҳои гундум ва санаҳои фарорасии даврахои нашъунамо					
	Наврӯз (назоратӣ)	Краснодар-99	Ормон	Атой	Уманка	Крассар
Сабзиш	02.11.	03.11.	05.11.	02.11.	02.11.	31.10.
Панчазанӣ	15.11.	23.11.	25.11.	18.11.	15.11.	19.11.
Қадкашӣ	10.03.	14.03.	18.03.	16.03.	10.03.	10.03.
Хӯшабандӣ	14.04.	16.04.	07.04.	17.04.	14.04.	12.04.
Гулкунӣ	30.05.	09.05.	02.05.	21.05.	30.05.	03.05.
Пухтарасӣ	06.06.	11.06.	09.06.	20.06.	06.06.	17.06.

Чадвали 2.- Давомнокии даврахои нашъунамои навъҳои гуногуни гундум

№ т/р	Навъҳои гундум	Давомнокии даврахои нашъунамо						
		Майсаба-рорӣ	Панчазанӣ	Қадкашӣ	Пайдоиши хӯша	Гулкунӣ	Пухтани дон	Аз баромадани майса то пухта-расии ҳосил
1	Наврӯз (назоратӣ)	8	10	105	35	47	10	211
2	Краснодар-99	9	16	103	32	24	35	215
3	Ормон	11	15	105	31	27	40	220
4	Атой	8	15	103	33	40	38	227
5	Уманка	8	10	105	35	47	10	210
6	Крассар	6	18	109	33	28	37	223

Чи хеле, ки аз чадвал дида мешавад, давомнокии даврахои «майсазанӣ-панчазанӣ» ва «панчазанӣ-найчабандӣ» дар навъҳои омӯхташуда яхела нест. Аломатҳои кӯтоҳ ва дарозшавии даврах ба хусусияти генетикии навъҳо вобаста буда, зери таъсири муҳит низ тағйир ёфт.

Минбаъд фарорасии давраи найчабандӣ дар навъи “Ормон” тезтар ба амал омада, зина ба зина сустшавии давраи фарорасии ҳаёти ба мушоҳида расид. Дар дигар даврахҳои нашъунамо низ байни навъҳо тағйирот ба мушоҳида расид.

Дар натиҷа, санаи пурра пухта расидани дон дар навъи “Наврӯз” ба 6-уми июн рост омад. Дар навъи “Краснодар-99” бошад, ин давра 14-уми июн ва аз ҳама дертар дар навъи “Атой” дар санаи 20-уми июн қайд карда шуд. Ҳамин тавр, давраи нашъунамои навъи санҷишӣ нисбати дигар навъҳои омӯхташуда тезтар буд.

Аз натиҷаҳои мушоҳидаи фенологӣ дар давраи нашъунамои навъҳои гундум чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст. Фарорасӣ ва давомнокии ҳар як давраи нашъунамо дар заминҳо нисбат ба омилҳои агроиклимӣ вобастагии зиёд дорад. Ҳамчунин, аз хусусиятҳои биологии навъ низ вобастагӣ дорад. Давраи дарозтарин дар навъҳои омӯхташаванда давраи «хӯшабандӣ ва пурра пухтарасии дон» мебошад.

Дар таҷрибаҳои саҳроии мо ба хоҳири баҳо додани дараҷаи маҳсулнокии навъҳои гундум дар кишти тирамоҳӣ дар шароити заминҳои лалмӣ тамоми нишондиҳандаҳо, аз қабилӣ миқдори растанӣҳо дар 1 м², миқдори умумии пояҳо дар 1 м², миқдори пояҳои ҳосилдеҳ дар 1 м², коэффитсиенти панчазании умумӣ, коэффитсиенти панчазании маҳсулнок, баландии поя, дарозии хӯша, миқдори хӯшача дар хӯша, вазни хӯша ва ғайраҳо мавриди ҳисобкунӣ қарор гирифтанд.

Дар чадвали 3 миқдори умумии растанӣҳо, пояҳо, аз он ҷумла пояҳои ҳосилдеҳ дар воҳиди майдони кишт оварда шудааст. Натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар шароити заминҳои лалмӣ ноҳияи Деваштич ҳангоми кишти хушсифати тирамоҳӣ ва нигоҳубини дурусти растанӣҳо аломатҳои маҳсулнокии навъҳои гундум ба таври назаррас зоҳир мешаванд.

Баландии пояи навъҳои омӯхташуда тобовариро ба ҳобидан таъмин карда, вазни муътадили хӯшаҳо ва донаи як хӯшаро, ки мутаносибан 1,03-1,13 ва 1,17-1,21 г мебошанд, таъмин менамояд.

Чи тавре, ки аз нишондодҳои чадвали 3 дида мешавад, новобаста аз дарозии қариб яхелаи хӯшаҳо дар навъҳо, бахусус навъи Краснодар-99 ва Крассар фарқияти назаррас дар байни ин ду навъ аз рӯи вазни хӯшаю дона ва миқдори донаҳои як хӯша бо бартарияти навъи “Наврӯз” дида мешавад. Ин бартарият баланд шудани маҳсулнокии ва ҳосилнокии ин навъро таъмин менамояд.

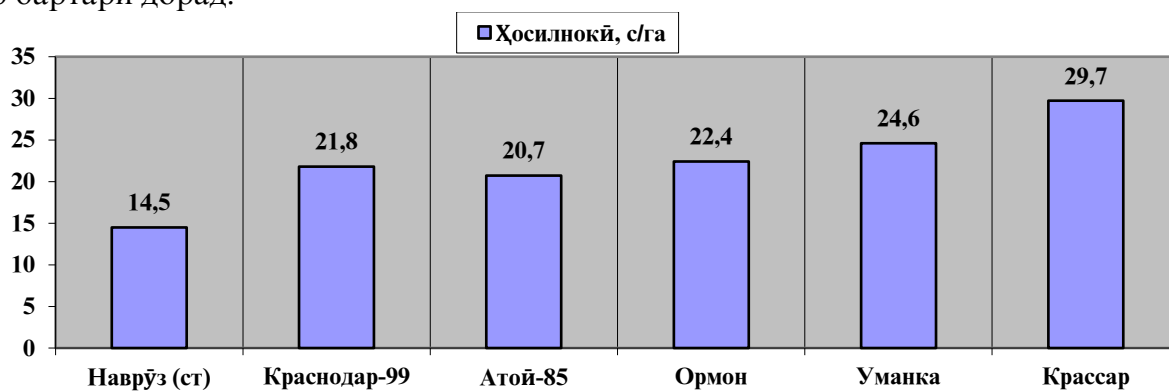
Чадвали 3.-Аломатҳои маҳсулнокии навъҳои гандум дар шароити заминҳои лалмӣ ноҳияи

Деваштиҷ

№ т/р	Аломат	Наврӯз	Краснодар-99	Атой	Ормон	Уманка	Крассар
1	Дарозии поя, см	89	91	98,3	95,5	83,3	98,3
2	Дарозии хӯша, см	7,80	7,23	7,11	7,73	7,20	9,83
3	Вазни хӯша, г	1,21	1,17	1,13	1,19	1,03	1,20
4	Вазни поя, г	1,18	1,62	1,14	1,04	1,17	1,58
5	Миқдори хӯшачаҳо дар хӯша	13,10	14,00	13,2	14,10	13,9	13,12
6	Миқдори донаҳо дар хӯша	32,3	37,5	31,8	33,9	32,2	37,0
7	Вазни донаҳои хӯша, г	1,20	1,56	1,21	1,29	1,23	1,33
8	Вазни 1000 дона, г	33,5	35,1	33,4	35,6	35,1	37,1

Баландии пояи асосӣ дар навъҳои омӯхташуда аз 89,9 см дар навъи “Наврӯз” то 98,3 см аз навъи “Крассар” тағйир ёфт. Бояд қайд кунам, ки баландии поя мувофиқи нишондоди муаллифон набуда, дар онҳо тағйироти кулӣ ба мушоҳида расид. Зери таъсири омилҳои иқлимӣ ин аломатҳо дар худ хусусиятҳои фарқкунанда пайдо карданд.

Дар таҷрибаҳои илмӣ мо низ ҳосилнокии дони гандум вобаста ба навъ аз 14,5 с/га то 29,7 с/га расидааст. Аз таҳлили чадвал бармеояд, ки навъи «Крассар» нисбат ба навъҳои дигар бартарӣ дорад.

Расми 1.-Ҳосилнокии навъҳои гандум дар шароити заминҳои лалмӣ ноҳияи Деваштиҷ (соли 2022-2024)

Хулоса, таҳлилҳо нишон доданд, ки парвариш ва ба роҳ мондани агротехникаи дурусти парвариши навъҳои гандум имконияти гирифтани ҳосили нисбатан баландро дорад. Ҷустуҷӯ ва пайдо кардани роҳҳои самараноки парвариши навъҳои гуногуни гандум дар шароити заминҳои лалмӣ ноҳияҳои кишвар, хусусан дар шароити заминҳои лалмӣ ноҳияи Деваштиҷ яке аз воситаҳои баланд бардоштани ҳосилнокии мебошад. Ҳамин тавр, ҳосилнокии дони навъҳои гандум аз ҳамдигар фарқ менамуданд.

АДАБИЁТ

1. Таджикистан: природа и природные ресурсы. – Душанбе: Дониш, 1982. -420 с.
2. Агроклиматические ресурсы Таджикской ССР. [Текст] - Л.: Гидрометеиздат, 1976. -Ч.1.-214 с.
3. Доспехов, Б.А. Методика полевого опыта. -М.: Агропромиздат, 1985. -352 с.
4. Музафоров Д.М., Махмадёрзод У.М., Расулов Б.Р. Таъсири муҳлати кишт ба ҳосилнокии навъҳои гандум дар шароити заминҳои лалмӣ ноҳияи Данғара. //Паёми Донишгоҳи давлатии Данғара (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, -№ 1 (1) 2015. –С. 57-62.
5. Мирзоев Х.Э., Музафарзода Д.М., Махмадёрзод У.М. Маҳсулнокии навъҳои гандум дар шароити заминҳои лалмӣ ноҳияи Деваштиҷ. //Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Нақши Пешвои миллат дар саноатикунории соҳаи кишоварзии мамлакат ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи замин/ – Данғара, – С. 87-92.

АННОТАЦИЯ

ВЫРАЩИВАНИЕ ПШЕНИЦЫ В УСЛОВИЯХ БОГАРНЫХ ЗЕМЕЛЬ ДЕВАШТИЧЕСКОГО РАЙОНА

В статье приведены результаты исследования особенности роста, развития и продуктивности сортов пшеницы в условиях богарных земель Деваштического района. Установлено, что в условиях богарных земель Деваштического района, в зависимости от сорта, с каждого гектара получено от 14,5 до 29,7 ц/га урожая зерна пшеницы. Урожайность сортов “Наврӯз” составляет 14,5 ц/га, “Краснодар-99”-21,8 ц/га, “Атой-85”-20,7 ц/га, “Ормон”-22,4 ц/га, “Уманка”-24,6 ц/га и сорта “Крассар”-29,7 ц/га.

Ключевые слова: *пшеница, сорт, продуктивность, Навруз, Ормон, Атои-85, Уманка, Краснодар-99, Крассар, богарные условия, урожайность.*

ANNOTATION

GROWING OF WHEAT VARIETIES IN RAINFED LANDS OF DEVASHTICH DISTRICT

The article presents the results of a study of the growth, development and productivity of wheat varieties in rainfed lands of Devashtich district. It was found that in the rainfed lands of Devashtich district, depending on the variety, from 14.5 to 29.7 c/ha of wheat grain yield was obtained from each hectare. The yield of the Navruz variety is 14.5 c/ha, Krasnodar-99 - 21.8 c/ha, Atoi-85 - 20.7 c/ha, Ormon - 22.4 c/ha, Umanka - 24.6 c/ha and the Krassar variety - 29.7 c/ha.

Key words: *wheat, variety, productivity, Navruz, Ormon, Atoi-85, Ymanka, Krasnodar-99, Krassar, rainfed conditions, yield.*

Сведения об авторах:

Мирзоев Хусравджон Эраджович-соискатель кафедры растениеводства Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемур. 734003. Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Тел.: (+992) 928743333.

Махмадерзода Усмон Мамур-доктор сельскохозяйственных наук, профессор, ректор Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемур, 734003. Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Тел.: (+992) 918653507.

Тураев Шохрух Хизматович-ассистент кафедры агротехнологии Дангаринского государственного университета. 735320, Tajikistan, Dangara, st. Markasi, Tel.: (+992) 900161694;

Музафарзода Даврон Махмадшариф-кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, первый проректор, проректор по учебной работе Дангаринского государственного университета. 735320, Таджикистан, Дангара, улица Маркази, 25, Tel.: (+992) 907777602.

About the author:

Mirzoev Khusravjon Eradjovich-is a candidate of the Department of Crop Production at the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur. 734003. 146 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 928743333.

Mahmaderzoda Usmon Mayur-Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Rector of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shohtemur, 734003. 146 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Phone: (+992) 918653507.

Turaev Shokhrukh Khizmatovich-is an assistant professor at the Department of Agrotechnology at Dangara State University. 735320, Tajikistan, Dangara, st. Markasi, Phone: (+992) 900161694;

Muzafarzoda Davron Mahmadsarif-Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, First Vice-rector, Vice-Rector for Education of Dangara State University. 735320, Tajikistan, Dangara, st. Markasi, 25, Tel.: (+992) 907777602.

ТДУ: 0118Т00955

КАСАЛИҲОИ ЗИРОАТИ ЮНУЧҚА ВА ЧОРАҲОИ МУБОРИЗАИ ОНҲО

Ҳамидов А., Фозилҷонов А.Н., Ятимов А., Фозилҷонов Ф.-Институти зироаткории АИКТ.

(Зери назари доктори илмҳои кишоварзӣ Саидзода Р.Ф.)-

Калимаҳои асосӣ: *касали, замбурӯғ, ордаки қалбаки, зангамонанд, усулҳои муборизаи агротехникӣ ва кимиёвӣ.*

Юнучқа - Люцерна (Medicago).-Юнучқа аз чинси гиёҳҳои яксола ё бисёрсола буда, ба оилаи лубийегӣҳо мансуб аст. Пояш сершоҳ, баландиаш 70-100(150) см. Баргаш дарозруяи себерга (аз 3 баргча иборат аст). Хушагулаш аз 15-20 гул иборат аст. Мевааш асосан филофаки досшакл ё спиралшакл буда, тухмаш гурдашакл-гирда, зард ё зардтоби бур (вазни 1000 донааш 1,5-3,5г) аст. Беҳи юнучқа тиррешаи бақувват аст. Дар ҳок ба чуқурии бештар аз 5-10 м реша меронад.

китъаи таҷрибавии Институти зироаткории АИКТ

Дар ҷануби Украина, Молдова, шимоли Қазоқистон, Европа, Осиё, Африка қариб 100 намуди юнучқа меруяд. Дар ҳудуди Иттиҳодияи давлатҳои мустақил (ИДМ) 60 ва аз он ҷумла дар Тоҷикистон 10 намуди юнучқа (7 намуди он яксола) месабзад.

Юнучқа яке аз зироатҳои асосии ҳуҷраи қорво мебошад. Ҳуҷраи аз юнучқа тайёр шуда 70-80% ҳазм мешавад. Дар 100кг баргу пояи сабзи юнучқа баробари 21,7 воҳиди ҳуҷраи ва 4,1 г калсий ва фосфору витаминҳои гуногунӣ зиёде дорад.

Ватани юнучқа доманакӯҳи Эрон ва кӯҳҳои Осиёи миёнаю Қавқоз аст. Инчунин дар решаи юнучқа бактерияҳои азотҳосилкунанда мавҷуд буда заминро аз нуриҳои азоти ғани мегардонанд. Баъд аз ду соли кишт дар ҳар га замин то 18 т решаи юнучқа боқи мемонад, ки аз ин 250-300 кг азот захира мегардад. Юнучқа дар киштгардони зироати пахтаи заминҳои

обёришаванда аҳамияти калон дорад. Юнучқаро дар хокҳои ҳосилхези ноҳияҳои лалмикор 2-3 бор (аз ҳар га 60-90 ц хасбеда) ва дар заминҳои обёришаванда 4-7 маротиба (аз ҳар га 200-250 ц хасбеда) дарав мекунад.

Дар ҷумҳурии Тоҷикистон асосан навъҳои “Вахш 233”. “Вахш 300”. “Маҳалӣ” ва қисман “Тошкент 721”-ро мекоранд. Муҳлати кишти зироати юнучқа вобаста ба навъи хок, шароити обу ҳаво ва минтақаҳои ҷумҳурӣ аз миёнаи моҳи феврал то аввалҳои моҳи март мебошад. Тухмӣ юнучқа асосан бо усули қатории яклухт (байни 8-15 см) дар ҷуқурии 1,5-2 см (ба ҳар як га 16-18 кг) мекоранд.

Ба ҳар як га замини оби пеш аз шудгор 250-300 кг, дар заминҳои лалми 120-150 кг суперфосфат меандозанд. Юнучқаро барои хошок дар давраи ғунчабанди –ибтидои гулкуни, барои тухмӣ ҳангоми сиёҳтоб шудани 60-75 % ғилофакҳо медараванд. Яке аз омилҳои хуби парвариш ва ҳимояи он аз касалиҳои сирояти ин тадбирҳои мубориза мебошад. Ҳамасола мувофиқи ҳисоботи мутахассисони соҳа зиёда аз 20-25 %-и ҳосили юнучқа аз ҳисоби касалиҳо талаф меёбад. Дар ҷумҳурии Тоҷикистон қариб дар ҳамаи минтақаҳо юнучқа кишт карда шуда дар ҳолати риоя нагардидани технологияи парвариш ва номусоид омадани обу ҳаво асосан ба касалиҳо зерин дучор мегардад [3].

Доғҳои сиёҳчатоби барги юнучқа.

Доғҳои қаҳваранги барги юнучқа

Касалии аскохита

Касалии зангамонанди юнучқа.

Касалии ордаки замбӯруғи халтаги

Касалии ордаки қалбаки.

Доғҳои сиёҳчатоби барги юнучқа-ро замбӯруғи - **Pseudopeziza medicaginis** ба вуҷуд меоварад, ки он дар ҳамаи юнучқазорҳо паҳн шудааст. Ба касалӣ гирифтӣ шудани баргҳо аз он маълум мешавад, ки ба руи онҳо доғҳои хурди дорчини сиёҳтоб пайдо мешавад. Нишонаҳои ин касалӣ аввал дар баргҳои поёни, сони дар миёна ва охиран дар баргҳои нуги растани мушоҳида карда мешавад. Баргҳои зарардида зард шуда баъди якчанд вақт меафтанд, ки дар натиҷа он миқдори бисёри юнучқаи хуроки чорво талаф мегардад.

Растаниҳои ба ин касалӣ гирифтӣ шуда кам тухм мебаранд. Доғҳои сиёҳтоби юнучқа нисбат ба дигар касалиҳо зудтар инкишоф меёбанд. Онҳо одатан дар давраи якуми юнучқа бештар паҳн мешаванд.

Доғҳои қаҳваранги барги юнучқа. Доғи қаҳваранг дар баргҳо дар шакли қаҳваранг, мудаввар, аввал хурд ва баъдтар доғҳои диаметраш тақрибан 2-3мм бо кунҷҳои доғдор пайдо мешавад. Дар маркази доғ як ё ду лӯлаи муми қаҳваранг-апотесия ба вуҷуд меояд. Беморӣ инчунин дар пояҳо, баргҳо ва гулҳо дар шакли доғҳои қаҳваранги дарозрӯя пайдо мешавад. Барангезанда занбӯруғи *Pseudopeziza medicaginis* Sacc мебошад.

Дар вақти тар кардан апотеций он варама карда, дар шакли диски диаметраш 0,3-1мм кушода мешавад. Халтаҳо гирдашакл буда, андозаи 60-80x10-14 микрон доранд. Дар байни бофтаҳои риштаҳои дарозии баробар мавҷуданд. Дар ҳар як халта 8 халтаҳои байзавии якхучайраи ранги андозаашон 8-12x5-6 микрон ба вуҷуд меоянд.

Занбӯруғ зимистонро дар растаниҳо дар шакли апотесия мегузаронад, ки дар фасли баҳор аз онҳо халтаҳои парвоз карда, баргҳои юнучқаро сироят мекунад. Рушди беморӣ дар ҳавои намнок ва гарм меафзояд. Зарарнокии он дар ҳеле кам шудани ҳосили алаф мусоидат мекунад. Навъҳои Маҳалли ва Вахш -300 ба касалӣ бештар тобовар ҳастанд.

Касалии Аскохита (*Ascochyta imperfecta* Peck). Касалии аскохита ба барг, поя, курак ва тухмӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар баргҳо он дар шакли се намуд доғҳо пайдо мешавад: хурд (диаметри то 2 мм), қаҳваранг торик ё қариб сиёҳ, мудаввар, якбора чудошуда, аксар вақт бо ҷилои зарди саманд, дар паҳлӯи барг равшан намоён аст: миёна (диаметраш то 4

мм), шакли мунаввар ё номунтазам, қаҳваранги торик бо маркази равшан, дар атрофи сарҳади торик, аксар вақт бо ҷилои зарди саманд ва минтақабандии концентрикӣ. Доғҳои хурди номунтазам, доғҳои қаҳваранги торик, ки дар пояҳо ва баргҳо дар узвҳои ҷавон ва доғҳои зард дар узвҳои пиршавӣ пайдо мешаванд. Доғҳо аксар вақт ба ҳам мепайванданд ва поя ва баргҳо сиёҳ мешаванд. Дар пояҳо ва гулҳо доғҳои зиёди сиёҳ пайдо мешаванд. Тухмӣ зарардида нарм ва қаҳваранг аст. Нуқтаҳои

сиёҳе, ки пикнидия ном дорад, дар бофтаҳои мурда дар доғҳо пайдо мешаванд.

Барангезандаи беморӣ занбӯруғи нокомил *Ascochyta imperfecta* Peck мебошад. Он бо ёрии пикноспораҳо, ки дар пикнидҳо ба вучуд меоянд. Мунаввар ва базӯр намоён кушода мешаванд. Пикноспораҳо лӯлашакл буда, нӯги кунд, мунаввар, беранг, аввал якҷуҷайра, андозаи 4-20x2,5-4мкм, бо қатраҳои равшанӣ доранд. Давраи инкубационии беморӣ 4-6 рӯз давом мекунад. Ба инкишофи беморӣ ҳавои сарбориш бисёртар мусоидат мекунад. Зироатҳо дар солҳои дуҷум сеҷум бештар зарар мебинанд. Занбӯрӯғ дар шакли пикнидия бо пикноспораҳо дар растаниҳои зарардида ва боқимондаҳои онҳо боқӣ мемонанд.

Касалӣ боиси пеш аз муҳлат хушк шудани гулу барг ва поя шуда, ҳосилоро 25-30% кам мекунад. Нашъунамои тухмии зарардида назар ба тухмии солим 15-20% кам аст.

Касалии зангамонанд- *Uramyces striatus*. Касалии зангамонанди юнучка дар ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон воমেҳурад. Ин касалии замбӯруғи буда дар баргу пояи растани зарари калон мерасонад. Дар вақти ба касалии зангамонанд гирифтӣ шудани растани дар баргҳо думҷаю ғилофакҳо лундаҷаҳои (болиштакҳои) хурди спораи замбӯруғдори бисёре ба вучуд меояд, ки аввал рангашон сиёҳчабини паст ва дар охири тобистон сиёҳи баланд мешаванд. Лундаҷаҳо аввал дар тарафи чапи барг ва тадриҷан ба инкишофи касалӣ дар руи

он низ пайдо мешаванд. Аз таъсири касалӣ баргҳо хушк шуда меафтанд. Дар пояҳо яраҷаҳо пайдо шуда, онҳоро мешикананд. Ин сабаби хело паст шудани ҳосили юнучкаи тухмӣ мешавад. Ғайр аз ин растаниҳое, ки ба ин гуна касалӣ сироят ёфтаанд, миқдори сафедаю кандӣ кам дошта камгизо мешаванд. Касалии мазкур одатан дар охири моҳи май пайдо шуда, моҳи август ба дараҷаи баланди инкишофи худ мерасад. То охири мавсим касалии зангамонанд қариб ба 44%-и растани паҳн мешавад [2].

Касалии ордак-*Levillulla tavrca* Arn. Касалии ордакро замбӯруғи халтагӣ ба вучуд меорад ва дар баргу поя ва ғилофакҳои юнучка ордаки сафед пайдо шуда, аксар тамоми ҷойҳои зарардидаро мепушонад. Ин касалӣ аз нимаи моҳи июл растаниро ба беморӣ гирифтӣ намуда, моҳи август ба авҷи баланди

си-рояти мегузарад. Авҷ гирифтани касалӣ сабаби афтидани баргҳо ва паст шудани сифати тухмӣ он мегардад.

Касалии ордакии қалбаки - *Peronospora aestivales* sudow. Касалии ордакии қалбаки дар ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷойҳое, ки ҳавояш гарму сернам аст во меҳурад. Ба ин касалӣ асосан баргҳои растани гирифтӣ мешавад. Дар тарафи чапи барг ордаки бунафшаранг пайдо мешавад, он аз спораҳои тобиствонаи замбӯрӯғ иборат аст. Рӯй барг доғҳои хира пайдо мекунад. Баргҳо и зарардида баъзан меафтанд. Навдаҳои ҷавон бошад аз таъсири ин касалӣ ғафс ва қач шуда дигар инкишоф намеёбанд.

Барангезандаи касалӣ-замбӯруғи муфтхур, дар баргҳои ҳазон ва пояи растаниҳои касал часпида зимистонро мегузаронад, бинобар ин манбаъи касалӣ баргу поя мебошад.

Корҳои илмию тадқиқоти оид ба мубориза бар зидди касалиҳои зироати юнучка дар қитъаи таҷрибавии хоҷагии «Зарнисор»-и Институти зироаткорӣ гузаронида шуд.

Дар таҳқиқотҳои илмӣ бар зидди касалиҳои зироати юнучка усулҳои муборизаи агротехникӣ, механикӣ ва кимиёвӣ истифода карда шуд. Дар мубориза бар зидди касалиҳои зироати юнучка истифодаи усули кимиёвӣ бо истифода аз фунгитсиди Фоликур нисбат ба Топаз натиҷаи мусбӣ нишон дод [1].

Ҷадвали 1.- истифодаи фунгитсиди Топаз бо меъёри 1л/га бо 300 л/га маҳлули корӣ бар зидди касалиҳои зироати юнучка дар қитъаи таҷрибавии

Номгӯй касалиҳо	Ҳамаги дар 100 растанӣ %	То коркард	Баъд аз 10 рӯзи коркард	Баъд аз 20 рӯзи коркард	Баъд аз 30 рӯзи коркард	Натиҷа
Доғҳои сиёҳчатоби барги юнучка	47	47	43	35	29	Мусбӣ +
Касалии зангамонанди юнучка.	43	43	33	27	19	Мусбӣ +
Касалии ордаки замбуруғи халтагӣ	35	35	29	21	17	Мусбӣ +
Касалии Аскохита .	30	30	29	22	14	Мусбӣ +

Коркарди зироати юнучка бо фунгициди Топаз-1л/га, бо 300л маҳлули корӣ бар зидди касалиҳо натиҷаи мусбӣ дод.

Ҷадвали 2.-истифодаи фунгитсиди Фоликур бо меъёри 1л/га бо 300 л/га маҳлули корӣ бар зидди касалиҳои зироати юнучка дар қитъаи таҷрибавӣ

Номгӯй касалиҳо	Ҳамаги дар 100 растанӣ %	То коркард	Баъд аз 10 рӯзи коркард	Баъд аз 20 рӯзи коркард	Баъд аз 30 рӯзи коркард	Натиҷа
Доғҳои сиёҳчатоби барги юнучка	47	47	39	21	9	Мусбӣ +
Касалии зангамонанди юнучка	43	43	39	28	28	Бе тағйир
Касалии ордаки замбуруғи халтагӣ	35	35	26	14	4	Мусбӣ +
Касалии Аскохита .	30	30	16	5	3	Мусбӣ +

Коркарди зироати юнучка бо фунгициди Фоликур-1л/га, бо 300л маҳлули корӣ бар зидди касалиҳо нисбати Топаз натиҷаи мусбӣ дод ва ба хоҷагидорон тавсия дода шуд.

Тадбирҳои муборизаи зидди касалиҳои юнучка.

1. Истифодаи тухмиҳои хубу босифати ватании ба касалиҳо устувор: “Вахш 233”. “Вахш 300”. “Маҳалӣ ”,
2. Пеш аз кишт заҳролуд кардани тухмӣ бо перепарати Бронотак 5% 7кг/т.
3. Истифодаи гербициди Зенкор 70% ҳ.х. 1,4 л/га. Квикстеп, Корсар лазурит, Лазурит ультра, бар зидди алафҳои бегона, ки сарчашмаи касалиҳо ҳамин алафҳои бегона шуда мебошанд.
4. Бар зидди касалиҳо истифодаи сульфурро ду маротиба ё маҳлули он(ИСО-и 0,5% маҳлули намаки калониди 1,5%). Колосаль про, Фоликур-1л/га, Топаз-1л/га.
5. Инчунин истифодаи Сера молот 80%.п.15-30кг/га. Абиға пик-50гр/10л,об, Фитоспорин-20 мл/10 л,об,
6. Бар зидди ҳашаротҳои зараррасон истифода кардани Инсектицидҳои: Борей Нео, Брейк, Шарпей тавсия дода мешавад.
7. Вақте,ки касалӣ ба юнучказор саросар паҳн мешавад,чорабиниҳои асосии муборизаи зидди он пеш аз муҳлат даравидани маҳсулот лозим аст.

Хулоса Муҳофизати растаниҳо аз касалиҳо яке аз омилҳои муҳими баландбардории ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Тарзи истифодаи усулҳои муосири мубориза бар муқобили касалиҳо мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Дар мақола тавсифи муҳтасари касалиҳои зироати юнучка усулҳои мубориза бар зидди онҳо бо истифода аз пестидсидҳо ва фунгидсидҳо (муборизаи кимиёвӣ) ва инчунин чораҳои агротехникӣ (шудгори чуқури тирамоҳӣ, истифодаи навъҳои ба касалӣ устувор, чамъоварии тухмӣ аз майдонҳои солим, бодикқат тоза намудани тухмиҳо аз омехтаи растаниҳо ва донҳои пуч).оварда шудааст .

АДАБИЁТ.

1. Справочник агронома по защите растений А.Ф.Ченкин, В.А.Черкасов, В.А. Захаренко,-М: Агропромиздат,1990.-367 с. ишора. 244-248.с
2. Фитопатология /П.Н.Головин, М.В.Арсеньева, З.Н. Халеева.; Под ред. М.В.Горленко.-2-е изд., переаб. И доп.- Л.: Колос. Ленингр. Отд-ние.1980.-319с. ишора.183-186.с
3. Н.А.Майсурия. В.Н.Степанов. Растениеводство.Колос. москва 1971- 488 с .ишора-303-308.с
4. Вредители и болезни сельскохозяйственных культур .С. Н. Козлов (б.и.2018). Карантин растений: учебно методические пособие. В 2ч.Карантинные вредители. Снитко. М.Л; Коготько. Л.Г.(БГСХА,2012).

5. Защита растений В.А.Шапа, канд.биол.наук (главный редактор); Н.И.Сикура. В.А.Черкасова. Б.П.Адашкевич. Кишинев, 1972г-126. с
6. Қ.Х.Қаҳоров, А.У.Ҷалилов, Системаи Комплекси Химояи Наботот. - Душанбе, Меҳргон, 2017-224 сах. 103-105.

АННОТАЦИЯ

БОЛЕЗНИ ПОСЕВОВ ЛЮЦЕРНЫ И МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМИ

Защита растений от болезней-один из важных факторов повышения урожайности сельскохозяйственных культур. Важное место занимает способ использования современных методов борьбы с болезнями. В данной статье дана краткая характеристика грибных болезней посевов люцерны и рекомендованы различные (агротехнические, химические) меры борьбы с ними. Также рекомендуется метод протравливания семян против болезней и насекомых и использование региональных семян хорошего качества.

Ключевые слова: *люцерна, болезни, грибы, ордаки қалбаки, зангамонанд, Зенкор . Сера. Фоликур.*

ABSTRACT

DISEASES OF ALFALFA CROPS AND THEIR CONTROL MEASURES

Plant protection from diseases is one of the important factors in increasing the productivity of agricultural crops. The use of modern methods of disease control occupies an important place. This article briefly describes the fungal diseases of alfalfa crops and recommends various methods of control (agrotechnical, chemical). Also, the method of seed poisoning against diseases and insects and the use of good quality seeds of the region are recommended.

Key words: *alfalfa, diseases, fungi, ordaks kalbaki, zangamonand, Zenkor. Sulfur. Folicur.*

Сведения об авторах:

Хамидов Азизулло Кудратович – старший научный сотрудник отдела защиты растений Институт земледелия ТАСХН; телефон: 987737399

Фозилджонов Абдулло Набиевич - Институт земледелия ТАСХН, заведующий отделом защиты растений, 734060, Республика Таджикистан, Г. Душанбе, Гипрозем 17, тел.: 933-44-60-29; Электронная почта: AbdulloFozil@mail.ru.

Ятимов Абдукодир Институт земледелия ТАСХН, научный сотрудник отдела селекции хлопководство, Телефон: 988338365

Фозилджонов Файзиддин Абдуллоевич - Институт земледелия ТАСХН, научный сотрудник отдела защиты растений, Адрес: 734060, Республика Таджикистан, Г. Душанбе, Гипрозем 17, тел.: 556050515;

Information about authors:

Khamidov Azizullo Kudratovich - Researcher of the Department of Plant Protection, Institute of arable farming of the Academy of Agricultural Sciences; phone: 987737399.

Foziljonov Abdullo Nabievich - Institute of arable farming of the Tajik Academy of Agricultural Sciences, Head of the Department of Plant Protection, Address: 734060, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Giprozem 17, tel.: 933-44-60-29; E-mail: AbdulloFozil@mail.ru.

Yatimov Abdukadir - Institute of arable farming of the Tajik Academy of Agricultural Sciences, Head of the Department of Plant Protection, Address: 734060, Republic of Tajikistan. tel.: 988338365

Foziljonov Faiziddin Abdulloevich - Institute of arable farming of the Tajik Academy of Agricultural Sciences, Head of the Department of Plant Protection, Address: 734060, Republic of Tajikistan.

УДК: 633.2/36

ПРОМЕЖУТОЧНЫЕ ПОСЕВЫ КОРМОВЫХ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

Солиев У.Р.¹, Норов М.С.² - ¹Национальный республиканский центр генетических ресурсов Таджикиской академии сельскохозяйственных наук.

²Таджикский аграрный университет имени Ш.Шотемур.

Ключевые слова: *промежуточные культуры, зеленая масса, урожайность, продуктивность, овес, ячмень, смесь.*

Крупным резервом увеличения производства кормов в районах достаточного увлажнения и при орошении являются промежуточные посевы. Они дают возможность получать с одной и той же площади дополнительно 2-3 урожая в год. Возможность возделывания кормовых культур в промежуточных посевах определяется в основном двумя требованиями: биологическими особенностями культур и природно-климатическими ресурсами зоны. Основные принципы подбора культур для озимых промежуточных посевов сводятся к следующему: они должны обладать высокой зимостойкостью и веснотойкостью, высокими темпами формирования биомассы весной при сравнительно низких положительных температурах, хорошими кормовыми достоинствами для производства различных видов кормов, рано освобождать поля для посева основных культур.

Учитывая важность промежуточных зимневегетирующих культур для дальнейшего

укрепления кормовой базы животноводства республики, необходимо создать благоприятные экономические предпосылки и для повышения эффективности их производства, улучшить семеноводство этой ценной группы сельскохозяйственных растений, усилить научные исследования по созданию новых высокоурожайных сортов, а также по разработке эффективных технологий механизированного возделывания и уборки [Пашнина, 1982].

Потенциальные возможности повышения урожайности промежуточных культур посредством внедрения лучших сортов и высокой агротехники выращивания далеко не испорчены. В связи с этим необходимо широко и повсеместно развернуть исследования по разработке эффективных приемов повышения урожая зеленой массы, сена и семян промежуточных культур на поливе [Сардорев, 2008]. Таким образом, задача данного исследования является изучение и подбор кормовых культур и их сортов, обеспечивающих дальнейшее повышение выхода кормовой продукции с орошаемых земель Гиссарской долины Республики Таджикистана. В связи с актуальности данного вопроса в течение 2015-2017 гг вели подбор наиболее высокоурожайных зимневегетирующих промежуточных культур в орошаемой зоне Гиссарской долины. Полевые и производственные опыты по изучению и подбору кормовых культур и их сортов проводились в опытных участках Национального республиканского центра генетических ресурсов ТАСХН.

Повторность четырехкратная, учная площадь делянки 48,0 м². Почва темно-луговая.

Для посева были использованы следующие культуры и их сорта: овес «Таджикский-70», ячмень «Ифтихор-86», вика «Таджикская-60», горох «Мушунги серхосил». Норма высева компонентов устанавливалась из расчета: овес-100 кг/га; ячмень-80 кг/га, вика-40 кг/га, горох-70 кг/га. Полевые опыты закладывались согласно «Методике проведения полевых опытов с кормовыми культурами» [ВИК, 1971]. Кормовые единицы и переваримый протеин вычитывались по Томмэ [1964].

Посев в различные годы проводился 3-7 октября. После получения всходов фазы кущения у бобово-злаковых смесей заканчивается на 12-14 день, а фаза выхода в трубку начинается в первой половине марта. При этом вегетационный период у горохо-ячменной смеси составляет 160-164 дней у гороха, 152-154 дней у ячменя, а у вико-овсяной смеси 163-166 и 165-169 дня (табл.1).

Таблица 1. Дата наступления основных фенофаз (среднее за 2015-2017 гг)

Культура, сорт	Посев	Дата наступления фаз			Число дней от всходов до	
		всходы	кущение злаковых ветвление бобовых	колошение злаковых цветение бобовых	колошение злаковых	цветение бобовых
горох «Мушунги серхосил»	5.10	22.10	5.11	5.04	-	164
ячмень «Ифтихор-86»	5.10	17.10	3.11	26.03	159	-
вика «Таджикская-60»	5.10	22.10	7.11	8.04	-	166
овес «Таджикский-70»	5.10	19.10	2.11	6.04	167	-

Учет наблюдений показали, что наиболее низкая полевая всхожесть семян была отмечена у гороха «Мушунг серхосил» и составляла 83,3%, а высокая полевая всхожесть у овса «Таджикский 70»-96,6%. Динамика роста и прироста бобово-злаковых смесей в фазы кущения у злаковых и ветвление у бобовых составил 79 см, а перед уборкой урожая была равна 148-150 см или больше на 25,0-8,0 см. установлено, что наиболее высокий и стабильный урожай зеленой массы обеспечивает вариант смешанный посев вика и овса (табл. 2). Таким образом, при всесторонней оценке зимневегетирующих промежуточных культур установлено, что наивысший сбор урожая зеленой массы обеспечил овес в смеси с викой.

Таблица 2.- Урожай зеленой массы и питательность растений бобово-злаковых смесей (среднее за 2015-2017 гг.)

Культура, сорт	Урожай зеленой массы		Содержания в процентах на абсолютно сухое вещество				
	всего	в т.ч. бобовых	протеин	клетчатки	жира	зола	БЭВ
Горохо-ячменная смесь							
Горох «Мушунг серхосил»	53,6	3,75	21,4	32,4	4,1	9,5	32,6
Ячмень «Ифтихор-86»			10,8	35,6	2,3	8,1	43,2
Вико-овсяная смесь							
Вика «Таджикский-60»	59,0	3,52	22,1	31,8	4,3	9,7	32,1
Овес «Таджикский-70»			12,5	34,2	2,9	9,0	41,4

ЛИТЕРАТУРА:

1. Паншина В.П. Горох-источник растительного белка. В книге «Интенсификация полевого кормопроизводства на Юге-Востоке Казахстана». Алма-Ата, 1982, -С. 30-35.
2. Сардоров М.Н. Истеҳсоли ҳуҷроки чорво. Душанбе: Маориф ва фарҳанг. 2008. -572 с.

АННОТАЦИЯ

ПРОМЕЖУТОЧНЫЕ ПОСЕВЫ КОРМОВЫХ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В данной статье представлены результаты исследования по подбору наиболее продуктивных зимневегетирующих культур в условиях Гиссарской долины. Установлено, что наивысший сбор урожая зеленой массы обеспечил овес в смеси с викой.

Ключевые слова: *промежуточные культуры, зеленая масса, урожайность, продуктивность, овес, ячмень, смесь.*

АННОТАЦИЯ

ЗИРОАТҲОИ ФОСИЛАВИИ ҲҶРОКИ ЧОРВО ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар ин мақола маълумот оид ба натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ оид ба интиҳоби маҳсулнокии баланди зироатҳое, ки дар фасли зимистон дар шароити водии Ҳисор нашъу намоё меёбанд. Муайян карда шуд, ки аз ҳама зиёд анбуҳи сабз кишти омехтаи сулӣ бо мушунҷ таъмин намуд.

Калимаҳои асосӣ: *зироатҳои мобайнӣ, анбуҳи сабз, ҳосилнокӣ, маҳсулноки, сулӣ, ҷав, омехта.*

ANNOTATION

INTERMEDIATE FODDER CROPS IN THE HISSAR VALLEY

This article presents the results of a study on the selection of the most productive winter-growing crops in the conditions of the Hissar Valley. It was found that the highest harvest of green mass was provided by oats mixed with vika.

Key words: *intermediate crops, green mass, yield, productivity, oats, barley, mixture.*

Сведения об авторах:

Солиев Усмон Ризвонович-заведующий лаборатории регенерации восстановления семян сельскохозяйственных культур и генетики Национального республиканского центра генетических ресурсов Таджикской академии сельскохозяйственных наук.

Норов Мастибек Самадович-доктор сельскохозяйственных наук, профессор Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур. 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail: nmastibek@mail.ru. Телефон: (+992) 919-46-95-46

Information about the authors:

Soliev Usmon Rizvonovich, Head of the Laboratory for Regeneration, Restoration of Crop Seeds and Genetics, National Republican Center for Genetic Resources, Tajik Academy of Agricultural Sciences.

Norov Mastibek Samadovich-Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. E-mail: nmastibek@mail.ru. Phone: (+ 992) 919-46-95-46

ТДУ 633.854.59:631.8

МАҲСУЛНОКИИ ЗАҒИР ВОБАСТА АЗ ТАЪСИРИ МЕЪЁРҲОИ ГУНОГУНИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ ДАР ЗАМИНҲОИ ЛАЛМИИ ВОДИИ ҲИСОР

Ахмадов Д.Ш. – унвонҷӯи Институти зироаткории АИКТ

Калимаҳои асосӣ: *маҳсулноки, нитроген, фосфор, калий, зағир, навъ, заминҳои лалмӣ, тағйирёбии иқлим.*

Мухимии таҳқиқот. Зағири сершохи кӯтоҳнах (намуди кудряш) асосан дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ, Кавказ ва баъзе қисмҳои нисбатан гарми Федератсияи Россия парвариш карда мешавад ва барои истеҳсоли рағғани растани аз ҷиҳати экологӣ тоза пешбинӣ шудааст. Ин намуди зағирро аҳолии ҷумҳуриамон аз давраҳои қадим то имрӯз парвариш менамоянд ва рағғани онро ҳамчун маводи асосии ғизоӣ барои тайёр кардани таъомҳои болаззат ва табобатӣ истифода мебаранд.

Муаллиф Т.С. Нарзулов [2019] иттило медиҳад, ки дар заминҳои лалмӣ аз боришот таъмин ва нимтаъмини ҷумҳурӣ барои баланд бардоштани ҳосили бештари дон татбиқи технологияҳои инноватсионии парвариши зағири рағғандор (шудгори босифати тирамоҳӣ, ғизои муътадили муҳлати кишт, меъёри кишти тухмӣ, тарзи кишт, киштгардон, ғизодиҳӣ,

мубориза бар зидди алафҳои бегона, ҳашаротҳо, касалиҳо ва ҳамҷовариҳои беталаф) мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Таҳқиқотҳо муайян намуданд, ки барои руёнидани ҳосили баланди зағири навьӣ “Ҳисор-10” то 15 сентябр аз 1 гектар, кишти он вобаста аз минтақаҳои парвариш ва иқлими сол дар тирамоҳ (моҳҳои ноябр, декабр), зимистона дар дахрӯзаи сеюми моҳи феврал ва баҳорӣ аз дахрӯзаи якуми моҳи март то дахрӯзаи якуми моҳи апрел амалӣ карда шавад. Меъёри тухмӣ дар минтақаҳои водигӣ дар 1 гектар 35 кг ва баланккӯҳҳо 45 кг бо тарзи кишти байниқатории 15 см тавсия дода мешавад.

Мавод ва методикаи таҳқиқот. Таҷрибаҳои саҳроӣ дар заминҳои лалмӣ аз боришот таъмини хоҷагии таҷрибагии “Зироаткор”-и Институти зироаткорӣ АИКТ тайи солҳои 2021 - 2024 дар ҳудуди шаҳри Ҳисор, 8 км аз қисмати ҷанубу шарқии шаҳри Душанбе, мавзеи Ёртабуз (ҳоло деҳаи Ганҷрез) амалӣ гаштаанд. Аз қисми шарқ бо дараи Қарасу ва заминҳои лалмӣ ноҳияи Рӯдакӣ, аз ғарб бо заминҳои хоҷагии ҚДММ ба номи “А. Юсупов” ва хоҷагии таҷрибагии ба номи “Зарнисор”-и шаҳри Ҳисор ҳамсарҳад мебошад. Баландии ҷойгиршавии қитъаи таҷрибаӣ аз сатҳи баҳр 928 метр, боришоти миёнаи бисёрсола 500 – 600 мм.

Тақроршавии қитъаҳои таҷрибаӣ 4 маротибагӣ ва андозаи қитъачаҳо 25 м². Гузоштани таҷрибаҳо бо “Методикаи таҷрибаҳои саҳроӣ” Б.А. Доспехов [1985] ва ҷорабиниҳои агротехникӣ дар асоси тавсиянома оид ба “Технологияи парвариши зағир дар заминҳои лалмӣ” [2018] иҷро шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Муайян намудани маҳсулнокии зироати зағир яке аз нишондиҳандаҳои асосӣ ба шумор рафта, барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ, истеҳсоли раванг ва кунҷораи он таъсири мусбат мерасонад. Таҳлилҳои озмоишӣ нишон доданд, ки вазни 1000 тухмии зағир аз меъёрҳои гуногуни истифодабарии нуриҳои минералӣ, навьӣ, агротехникаи парвариш, иқлими сол ва минтақаи парвариш вобастагии зиҷ дорад.

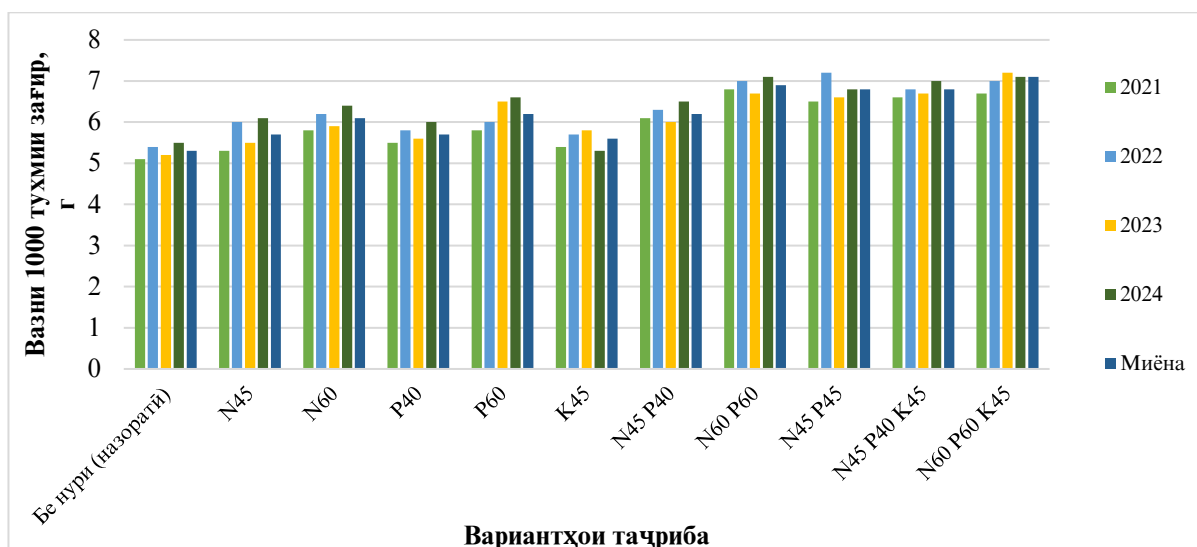
Дар натиҷаи таҳқиқотҳо ба ибтот расонида шуд, ки аз истифодабарии нурии нитрогенӣ ба миқдори 60 кг, фосфорӣ 60 кг ва калийгӣ 45 кг дар 1 гектар вазни 1000 тухмии зағири навьӣ “Ҳисор – 10” дар солҳои таҳқиқотӣ ба ҳисоби миёна ба 7,1 г., дар варианти нурии нитрогенӣ 60 кг ва фосфорӣ 60 кг ба 6,9 г баробар шудааст, ки нисбати дигар усулҳои таҷриба ва варианти назоратӣ (бе нури) зиёд аст.

Бо истифодабарии танҳо нурии нитрогенӣ ба миқдори аз 45 то 60 кг дар 1 гектар вазни 1000 тухмӣ мутаносибан ба 5,7 – 6,1 г ва нурии фосфорӣ ба миқдори аз 40 то 60 кг/га вазни 1000 тухмӣ мутаносибан аз 5,7 то 6,2 г баробар шудааст (ҷадвали 1, расми 1).

Ҷадвали 1. – Таъсири меъёрҳои гуногуни нуриҳои минералӣ ба вазни 1000 тухмии зағири навьӣ “Ҳисор-10”, г

Вариантҳои таҷриба, кг/га	Солҳо				Миёна
	2021	2022	2023	2024	
Бе нури (назоратӣ)	5,1	5,4	5,2	5,5	5,3
N ₄₅	5,3	6,0	5,5	6,1	5,7
N ₆₀	5,8	6,2	5,9	6,4	6,1
P ₄₀	5,5	5,8	5,6	6,0	5,7
P ₆₀	5,8	6,0	6,5	6,6	6,2
K ₄₅	5,4	5,7	5,8	5,3	5,6
N ₄₅ P ₄₀	6,1	6,3	6,0	6,5	6,2
N ₆₀ P ₆₀	6,8	7,0	6,7	7,1	6,9
N ₄₅ P ₄₅	6,5	7,2	6,6	6,8	6,8
N ₄₅ P ₄₀ K ₄₅	6,6	6,8	6,7	7,0	6,8
N ₆₀ P ₆₀ K ₄₅	6,7	7,0	7,2	7,1	7,1

Дар натиҷаи таҳлилҳои озмоишӣ муайян карда шуд, ки вазни 1000 тухмии зағири навьӣ “Ҳисор – 474” нисбати навьӣ “Ҳисор – 10” кам аст. Вазни 1000 тухмии зағири навьӣ “Ҳисор – 474” дар варианти истифодабарии нурии нитрогенӣ ба миқдори 60 кг, фосфорӣ 60 кг ва калийгӣ 45 кг дар 1 гектар 6,1г., нурии нитрогенӣ 60 кг ва фосфорӣ 60 кг 6 г., - ро таъсил додааст, ки нисбати варианти назоратӣ (бе нури) ва дигар усулҳои таҷриба бартарӣ дорад.

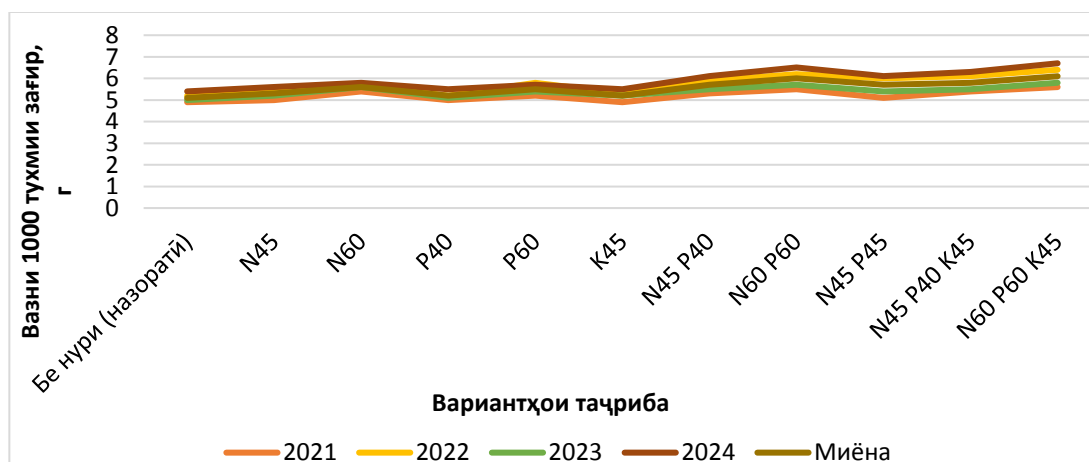

Расми 1 – Таъсири меъёрҳои гуногуни нуриҳои минералӣ ба вазни 1000 тухмии зағири навъи “Ҳисор-10”, г

Таҳлилҳои озмоиш нишон доданд, ки бо истифодабарии танҳо нуриҳои минералии нитрогенӣ, фосфорӣ ва калийгӣ ва дар якҷоягии нитрогению калийгӣ ё нитрогению фосфорӣ вазни 1000 тухмӣ кам гаштааст (ҷадвали 2, расми 2).

Ҷадвали 2. – Таъсири меъёрҳои гуногуни нуриҳои минералӣ ба вазни 1000 тухмии зағири навъи “Ҳисор-474”, г

Вариантҳои таҷриба, кг/га	Солҳо				Миёна
	2021	2022	2023	2024	
Бе нури (назоратӣ)	4,9	5,2	5,0	5,4	5,1
N ₄₅	5,0	5,4	5,2	5,6	5,3
N ₆₀	5,4	5,7	5,6	5,8	5,6
P ₄₀	5,0	5,2	5,1	5,5	5,2
P ₆₀	5,2	5,8	5,4	5,7	5,5
K ₄₅	4,9	5,3	5,2	5,5	5,2
N ₄₅ P ₄₀	5,3	5,9	5,5	6,1	5,7
N ₆₀ P ₆₀	5,5	6,2	5,7	6,5	6,0
N ₄₅ P ₄₅	5,1	6,0	5,4	6,1	5,7
N ₄₅ P ₄₀ K ₄₅	5,4	6,1	5,5	6,3	5,8
N ₆₀ P ₆₀ K ₄₅	5,6	6,4	5,8	6,7	6,1

Расми 2 – Таъсири меъёрҳои гуногуни нуриҳои минералӣ ба вазни 1000 тухмии зағири навъи “Ҳисор-474”, г

Хулоса. Барои бештар гардидани маҳсулнокии навъҳои зағири маҳаллии “Ҳисор – 10” ва “Ҳисор – 474” нуриҳои минералии нитрогенӣ 60 кг, фосфорӣ 60 кг ва калийгӣ 45 кг дар 1 гектар бо усули тасмагӣ дар давраи кишт ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. – М.: Агропромиздат, 1985. - 351с.
2. Нарзулоев Т.С., Норов М.С., Бегназаров Д.Б. Технологии парвариши зағир дар заминҳои лалмӣ / Душанбе, 2018. – 24 с.

3. Нарзулов Т.С. Асосҳои илмӣ технологияи парвариши зағири рағандор ва кунҷид дар шароити Тоҷикистони Марказӣ: дис. доктори илмҳои кишоварзӣ / Тош Садулоевӣ Нарзулов. – Душанбе, 2019. – 240с.
4. Нарзулов Т.С. Асосҳои илмӣ технологияи парвариши зағири рағандор ва кунҷид дар шароити Тоҷикистони Марказӣ: автореф. дис. доктори илмҳои кишоварзӣ / Тош Садулоевӣ Нарзулов. – Душанбе, 2019. – 76с.

АННОТАЦИЯ

ПРОДУКТИВНОСТЬ ЛЬНА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВЛИЯНИЯ РАЗЛИЧНЫХ НОРМ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ В БОГАРНЫХ ЗЕМЛЯХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье отражены результаты исследований о продуктивности районированных сортов льна масличного типа кудряша в условиях богарных землях Гиссарской долины в зависимости от применения различных норм минеральных удобрений. Выявлено, что при использовании азота 60 кг, фосфор 60 кг и калия 45 кг на 1 гектар при локальном внесении одновременно с посевом масса 1000 семян сортов льна "Хисор – 10" и "Хисор – 474" соответственно составила 7,1 - 6,1 г.

Ключевые слова: продуктивность, азот, фосфор, калий, лён, сорт, богарные земли, изменение климата.

ANNOTATION

FLAX PRODUCTIVITY DEPENDING ON THE INFLUENCE OF VARIOUS RATES OF MINERAL FERTILIZERS IN RAINFED LANDS OF THE GISSAR VALLEY

The article reflects the results of studies on the productivity of zoned varieties of flax of the oilseed type kudryash in the conditions of rainfed lands of the Gissar Valley depending on the use of various rates of mineral fertilizers. It was revealed that when using nitrogen 60 kg, phosphorus 60 kg and potassium 45 kg per 1 hectare with local application simultaneously with sowing, the mass of 1000 seeds of flax varieties "Hisor - 10" and "Hisor - 474" was 7.1 - 6.1 g, respectively.

Key words: productivity, nitrogen, phosphorus, potassium, flax, variety, rainfed lands, climate change.

Сведения об авторе:

Ахмадов Дилшодбек Шарифович – соискатель Института земледелия Таджикской академии сельскохозяйственных наук, 735022, Республика Таджикистан, г. Гиссар, пос. Шарора, ул. Дусти – 1, Тел: (+992) 907 - 96 - 80 – 89.

About the author:

Akhmedov Dilshodbek Sharifovich – applicant of the Institute of Agriculture of the Tajik Academy of Agricultural Sciences, 735022, Republic of Tajikistan, Gissar city, Sharora settlement, Dusti street – 1, Tel: (+992) 907 - 96 - 80 – 89.

ТДУ 631.586:633.521:631.559

ТАЪСИРИ МЕЪЁРҲОИ ГУНОГУНИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ БА ҲОСИЛНОКИИ ТУХМИИ ЗАҒИР ДАР ЗАМИНҲОИ ЛАЛМИИ МИНТАҚАИ ҲИСОР

Аҳмадов Д.Ш. – унвонҷӯи Институти зироаткории АИКТ

Калимаҳои асосӣ: зағир, заминҳои лалмӣ, ҳосилнокӣ, тухмӣ, боришот, навъ, нуриҳои минералӣ.

Муҳимии таҳқиқот. Илм ва таҷрибаи пешқадами ватанӣ ва хориҷӣ нишон медиҳад, ки танҳо дар ҳолати баланд бардоштани ҳосилхезии хок ва ба миқдори кофӣ истифодабарии нуриҳо гирифтани ҳосили устувору хушсифат имконпазир мебошад. Таърихи бисёрсолаи зироаткорӣ ҷаҳон аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳосилхезии хокҳо асосан аз захираи элементҳои ғизӣ вобастагӣ дорад ва истифодабарии нуриҳои минералӣ ва органикӣ – омилӣ асосии руёндани ҳосили фаровони зироатҳо мебошад.

Ҳамаи омилҳои агротехникии парвариши зироатҳо ва навъҳои серҳосил самаранокии бештарро дар сураъте амалӣ менамоянд, ки ҳосилхезии хок мунтазам баланд бардошта шавад ва растаниҳо пурра бо моддаҳои ғизӣ таъмин карда шавад. Бе истифодабарии нуриҳо ва ҳосилхезии хокашон паст гирифтани ҳосили дилхоҳ ғайриимкон мебошад. У. Р. Раҳматҷонов, Р. Ҳ. Эсанов [2006]. Муаллифон қайд менамоянд, ки дар давоми солҳои охир зироаткорӣ ҷумҳурӣ ба норасоии нуриҳо дучор шуда, аз сабаби коста гардидани ҳосилхезии таркиби хок, ҳосилнокии зироатҳо ниҳоят паст шудааст.

Нуриҳои нитрогенӣ, фосфорӣ ва калийгӣ дар ғизогирии растаниҳо аҳамияти аввалиндараҷа доранд ва дар яқоягӣ бо дигар элементҳои хокистарӣ танҳо 6,5 Ҷоизро дар зироат ташкил медиҳанд. Аммо, танҳо нуриҳои нитрогенӣ ва элементҳои хокистарӣ аҳамияти зарурӣ доранд. Дар таркиби растаниҳо аз рӯй ҳисоби миқдори моддаҳои хушк аз 1 то 5 Ҷоиз нитроген мавҷуд аст. Дигаргуншавии миқдори нитроген дар растаниҳо аз

хусусиятҳои биологии зироатҳо ва шароити хоку илими минтақаи парвариш вобастагӣ дорад.

Гарчанде, дар таркиби растаниҳо нитроген ба миқдори ниҳоят кам мавҷуд аст, лекин аҳамияти он дар инкишофи растанӣ ниҳоят зарур аст. Нитроген дар таркиби моддаҳои сафеда ба миқдори 16 – 18 фоиз аз вазн мавҷуд буда, моддаҳои сафеда бошад, қисми асосии барқарорсозии протоплазма ва ядроӣ ҳуҷайра мебошад. Нуриҳои нитрогенӣ ба растаниҳо аз ҳок дар шакли азоти нитратӣ ва аммиакӣ дохил мешавад. Азоти нитрати ба растанӣ дохилшуда дар натиҷаи табдилёбии оксидшавии ангишторҳо то аниони кислотаҳои азотӣ барқарор карда мешавад ва баъдан ба аммиак мубаддал мегардад.

Вобаста аз тарз ва шароити истифодабарӣ нурии нитрогенӣ дар ҳок аз 15 то 40 фоиз талаф меёбад ва танҳо растанӣ онро аз 30 то 60 фоиз истифода мебарад F.E. Allison [1966], П.М. Смирнов, С.Д. Базилевич, В.У. Бронников [1968], Ф.В. Турчин [1964].

Таҳқиқи усулҳои технологияҳои инноватсионии истифодабарии моддаҳои ғизоии нитрогенӣ, фосфорӣ ва калийгӣ барои зағир дар заминҳои лалмӣ ҷумҳурӣ, махсусан дар шароити норасоии боришоти атмосферӣ ва гармиҳои шиддатнок дар давраи гулбанди ва ширагирии тухмӣ дар моҳҳои май ва июн яке аз масъалаҳои асосии илмӣ имруза ба шумор меравад.

Таҷрибаҳои солҳои охир нишон медиҳанд, ки аз сабаби тағйирёбии иқлим ва хушксолиҳои пай дар пай ва бинобар риоя накардани тарзҳои истифодабарии нуриҳои минералӣ, парвариши навъҳои каммаҳсул ва ба роҳ намоишдани киштгардонҳои куттоҳмуддат ҳосилнокии тухмии зағир ниҳоят паст аст.

Мавод ва методикаи таҳқиқот. Таҷрибаҳои саҳроӣ дар заминҳои лалмӣ аз боришот таъмини хоҷагии таҷрибавӣ “Зироаткор”-и Институти зироаткорӣ АИКТ тайи солҳои 2021 - 2024 дар ҳудуди шаҳри Ҳисор, 8 км аз қисмати ҷанубу шарқии шаҳри Душанбе, мавзеи Ўртабуз (ҳоло деҳаи Ганҷрез) амалӣ гаштаанд. Аз қисми шарқ бо дараи Қарасу ва заминҳои лалмӣ ноҳияи Рӯдакӣ, аз ғарб бо заминҳои хоҷагии ҶДММ ба номи “А. Юсупов” ва хоҷагии таҷрибавӣ ба номи “Зарнисор”-и шаҳри Ҳисор ҳамсарҳад мебошад.

Баландии ҷойгиршавии қитъаи таҷрибавӣ аз сатҳи баҳр 928 метр, боришоти миёнаи бисёрсола 500 – 600 мм. Такроршавии қитъаҳои таҷрибавӣ 4 маротибагӣ ва андозаи қитъачаҳо 25м². Гузоштани таҷрибаҳо бо “Методикаи таҷрибаҳои саҳроӣ” Б.А. Доспехов [1985] ва ҷорабиниҳои агротехникӣ дар асоси тавсиянома оид ба “Технологияи парвариши зағир дар заминҳои лалмӣ” [2018] иҷро шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Таҳқиқотҳои дар заминҳои лалмӣ аз боришот таъмини минтақаи Ҳисор гузаронидашуда нишон доданд, ки барои гирифтани ҳосили устувор ва баланди зағири равшандор риояи технологияи парвариш, аз он ҷумла истифодабарии нуриҳои минералии нитрогенӣ, фосфорӣ ва калийгӣ дар давраи кишт бо усули тасмагӣ, яъне зерӣ ҳок кардани моддаҳои ғизоӣ дар ҷуқрии 10 см аҳамияти ниҳоят муҳим дорад, чунки дар ин давра дар қабати ҳок намнокии самаранок захира гаштааст.

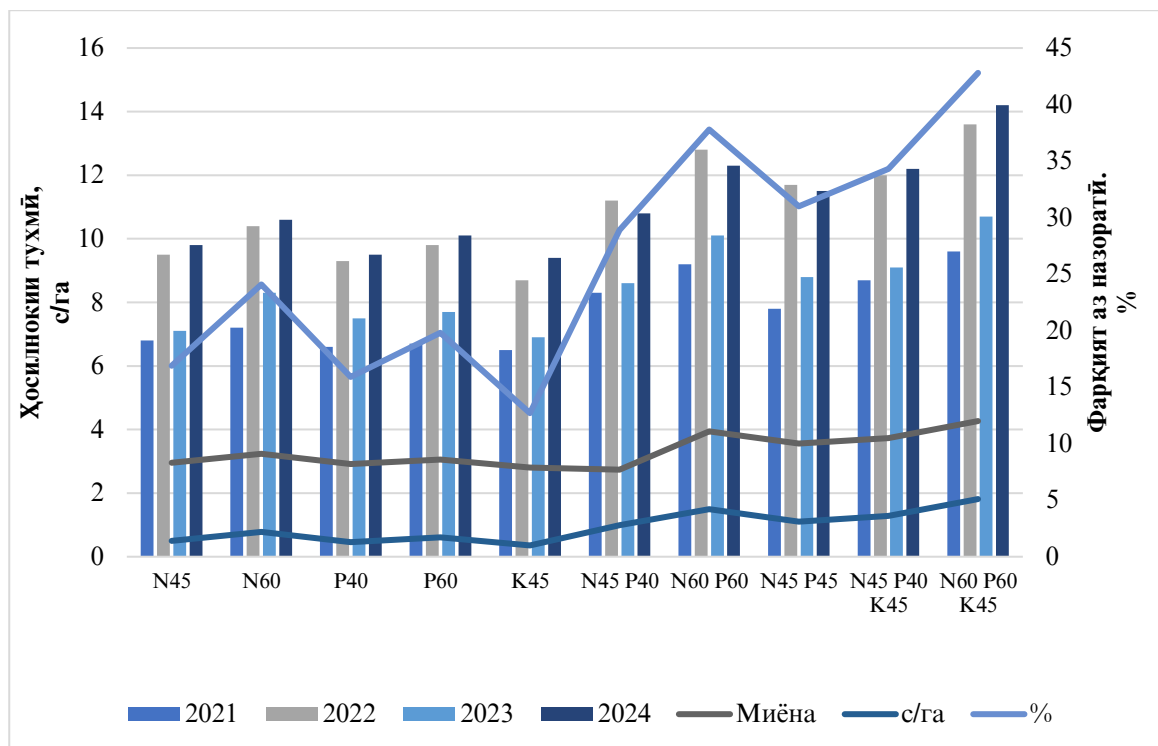
Ба исбот расонида шуд, ки ҳосилнокии бештари тухмӣ 12 сентнер аз 1 гектар ҳангоми истифодабарии нурии нитрогенӣ ба миқдори 60 кг, фосфорӣ 60 кг ва калийгӣ 45 кг гирифта шудааст, ки ин нисбат ба варианти назоратӣ (бе нури) 5,1 сентнер ё 42,5 фоиз зиёд аст. Аз истифодабарии нурии нитрогенӣ ба миқдори 60 кг ва калийгӣ 60 кг дар 1 гектар ҳосилнокии тухмӣ 11,1 сентнерро ташкил додааст ва нисбати варианти назоратӣ (бе нури) 4,2 сентнер ё 37,8 фоиз бартарӣ дорад.

Натиҷаи таҳқиқотҳо муайян намуданд, ки ҳангоми истифодабарии танҳо нурии калийгӣ ба миқдори 45 кг дар 1 гектар ҳосилнокии тухмии зағири равшандор ба 7,9 сентнер баробар шудааст, ки ин нисбат ба варианти назоратӣ (бе нури) 1 сентнер ё 12 фоиз, фосфорӣ 40 – 60кг аз 1,3 то 1,7 сентнер, нитрогенӣ 45 - 60 кг аз 1,4 то 2,2 сентнер зиёд гардидааст.

Аз истифодабарии нурии нитрогенӣ аз 45 то 60 кг ва фосфорӣ 40 – 60кг ҳосилнокии тухмӣ нисбати варианти назоратӣ (бе нури) аз 2,8 то 3,6 сентнер бештар аст (ҷадвали 1, расми 1).

Чадвали 1. - Ҳосилнокии тухмии зағири навъи “Ҳисор-10” вобаста аз таъсири меъёрҳои гуногуни истифодабарии нуриҳои минералӣ, с/га

Вариантҳои таҷриба, кг/га	Солҳо				Миёна	Фарқият аз назоратӣ	
	2021	2022	2023	2024		с/га	%
Бе нури (назоратӣ)	6,1	7,2	6,2	8,1	6,9	-	-
N ₄₅	6,8	9,5	7,1	9,8	8,3	1,4	16,9
N ₆₀	7,2	10,4	8,3	10,6	9,1	2,2	24,1
P ₄₀	6,6	9,3	7,5	9,5	8,2	1,3	15,9
P ₆₀	6,7	9,8	7,7	10,1	8,6	1,7	19,8
K ₄₅	6,5	8,7	6,9	9,4	7,9	1,0	12,7
N ₄₅ P ₄₀	8,3	11,2	8,6	10,8	7,7	2,8	28,9
N ₆₀ P ₆₀	9,2	12,8	10,1	12,3	11,1	4,2	37,8
N ₄₅ P ₄₅	7,8	11,7	8,8	11,5	10,0	3,1	31,0
N ₄₅ P ₄₀ K ₄₅	8,7	12,0	9,1	12,2	10,5	3,6	34,3
N ₆₀ P ₆₀ K ₄₅	9,6	13,6	10,7	14,2	12,0	5,1	42,8
ФКА ₀₅	0,7	1,1	0,8	1,2	1,0	-	-

Расми 1- Ҳосилнокии тухмии зағири навъи “Ҳисор-10” вобаста аз таъсири меъёрҳои гуногуни истифодабарии нуриҳои минералӣ, с/га

Дар натиҷаи таҳқиқотҳо маълум шуд, ки ҳосилнокии тухмии зағири равшандори навъи “Ҳисор-10” вобаста аз истифодабарии меъёрҳои гуногуни нуриҳои минералӣ нисбат ба навъи “Ҳисор-474” зиёд аст.

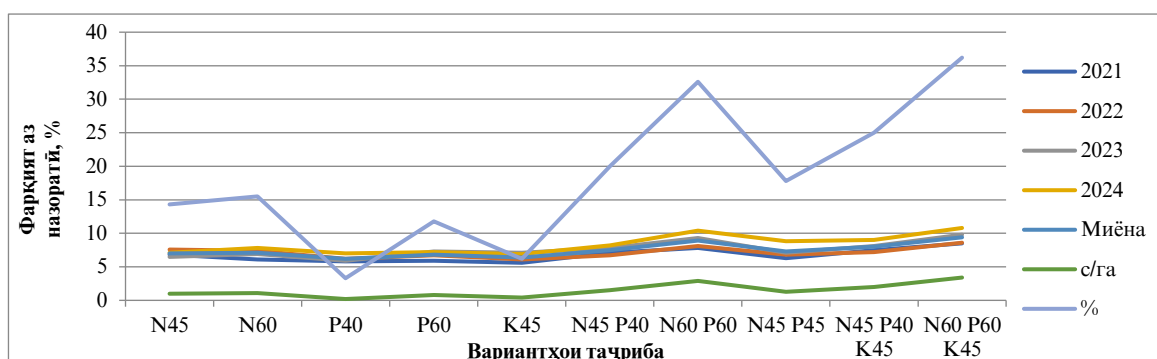
Таҷрибаҳои саҳроӣ нишон доданд, ки дар ҳолати истифодабарии меъёри нурии нитроген ба миқдори 60 кг, фосфор ба миқдори 60 кг ва калий ба миқдори 45 кг дар 1 гектар ҳосилнокии тухмии зағири навъи “Ҳисор-474” ба 9,4 сентнер баробар шудааст, ки ин нисбат ба варианти назоратӣ (бе нури) 3,4 сентнер ё 36,2 фоиз зиёд аст.

Аз истифодабарии нурии нитроген ба миқдори 60 кг, фосфор ба миқдори 60 кг дар 1 гектар ҳосилнокии тухмии зағир 8,9 сентнерро ташкил додааст, ки ин нисбати назорати (бе нури) 2,9 сентнер ё 32,6 фоиз бештар аст.

Ҳангоми истифодабарии танҳо нурии нитроген ба миқдори аз 45 то 60 кг дар 1 гектар ҳосилнокии тухмии зағир мутаносибан ба 7,0 – 7,1 сентнер расидааст, ки ин нисбат ба варианти назоратӣ (бе нури) 1,0 – 1,1 сентнер ё аз 14,3 то 15,5 фоиз бештар аст (ҷадвали 2, расми 2).

Чадвали 2. - Ҳосилнокии тухмии зағири навъи “Ҳисор-474” вобаста аз таъсири меъёрҳои гуногуни истифодабарии нуриҳои минералӣ, с/га

Вариантҳои таҷриба, кг/га	Солҳо				Миёна	Фарқият аз назоратӣ	
	2021	2022	2023	2024		с/га	%
Бе нури (назоратӣ)	5,4	5,9	5,7	6,8	6,0	-	-
N ₄₅	6,8	7,6	6,5	7,1	7,0	1,0	14,3
N ₆₀	6,1	7,4	6,9	7,8	7,1	1,1	15,5
P ₄₀	5,8	6,2	5,9	7,0	6,2	0,2	3,3
P ₆₀	5,9	6,7	7,3	7,2	6,8	0,8	11,8
K ₄₅	5,6	6,1	7,1	6,9	6,4	0,4	6,2
N ₄₅ P ₄₀	7,1	6,7	7,8	8,2	7,5	1,5	20,0
N ₆₀ P ₆₀	7,8	8,1	9,3	10,4	8,9	2,9	32,6
N ₄₅ P ₄₅	6,3	6,8	7,1	8,8	7,3	1,3	17,8
N ₄₅ P ₄₀ K ₄₅	7,5	7,2	8,1	9,0	8,0	2,0	25,0
N ₆₀ P ₆₀ K ₄₅	8,5	8,6	9,8	10,8	9,4	3,4	36,2
ФКА ₀₅	0,6	0,7	0,8	1,0	0,8	-	-

Расми 2. - Ҳосилнокии тухмии зағири навъи “Ҳисор-474” вобаста аз таъсири меъёрҳои гуногуни истифодабарии нуриҳои минералӣ, с/га

Аз истифодабарии танҳо нурии фосфорӣ дар ҳаҷми аз 40 то 60 кг дар 1 гектар ҳосилнокии тухмии зағир мутаносибан 6,2 – 6,8 сентнерро ташкил додааст, ки ин нисбат ба варианти назоратӣ (бе нури) аз 0,2 то 0,8 сентнер ё 3,3 – 11,8 фоиз зиёд аст. Дар ҳолати истифодабарии танҳо нурии калийгӣ ба миқдори 45 кг дар 1 гектар ҳосилнокии тухмии зағир ба 6,4 сентнер баробар шудааст, ки ин нисбати назоратӣ 0,4 сентнер ё 26,2 фоиз зиёд аст. Ҳангоми истифодабарии нурии нитрогенӣ ба миқдори 45 – 60 кг ва фосфорӣ 40 - 60 кг дар 1 гектар ҳосилнокии тухмии зағир мутаносибан ба 7,5 - 8,8 сентнер расидааст, ки ин нисбати варианти бе нури (назоратӣ) 1,5 – 2,0 сентнер ё аз 20 то 25 фоиз зиёд аст. Аз натиҷаи таҳқиқотҳо бармеояд, ки ҳосилнокии бештари тухмии зағир асосан аз ҳисоби истифодабарии нуриҳои нитрогенӣ ва фосфорӣ гирифта шудааст.

Хулоса. Дар заминҳои лалмӣ аз боришоти атмосферӣ таъмини минтақаи Ҳисор зағири навъҳои “Ҳисор – 10” ва “Ҳисор – 474” бо усули тасмагӣ дар давраи кишт бо истифодабарии моддаҳои ғизоии нитрогенӣ ба миқдори 60 кг, фосфорӣ 60 кг ва калийгӣ 45 кг дар 1 гектар дар намуди моддаи таъсирнок амалӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта. – М.: Агропромиздат, 1985. - 351с.
2. Нарзулоев Т.С. Технологии парвариши зағир дар заминҳои лалмӣ / Т.С. Нарзулоев, М.С. Норов, Д.Б. Бегназаров. - Душанбе, 2018.-24с.
3. Раҳматҷонов У.Р., Эсанов Р.Ҳ. Ғизои растанӣ ва ба кор бурдани нӯриҳо дар зироаткорӣ Тоҷикистон. – Душанбе, 2026. – 60с.
4. Смирнов П.М., Базилевич С.Д., Бронников В.У. Известия Тимирязевской сельскохозяйственной академии, 1968.-2.- С.75 – 78.
5. Турчин Ф.В. Агрохимия. - Москва, 1964. - №3. – С.3 – 19.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ РАЗЛИЧНЫХ НОРМ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА УРОЖАЙНОСТЬ СЕМЯН ЛЬНА В БОГАРНЫХ ЗЕМЛЯХ ГИССАРСКОЙ ЗОНЫ

В статье приведены результаты научно исследовательской работы о влиянии различных норм минеральных удобрений на урожайность семян местных районированных сортов льна масличного в условиях обеспеченной осадками богарных землях Гиссарской зоны. Установлено, что при локальном внесении азота 60 кг, фосфора 60 кг и калийного

удобрения 45 кг/га действующего вещества одновременно с посевом урожайность семян сортов льна “Хисор–10” составила 12 центнеров, “Хисор–474” 9,4 центнеров с 1 гектара.

Ключевые слова: лён, богарные земли, урожайность, семена, осадки, сорт, минеральные удобрения.

ANNOTATION

INFLUENCE OF VARIOUS RATES OF MINERAL FERTILIZERS ON THE FLAX SEED YIELD IN RAINFUL LANDS OF THE GISSAR ZONE

The article presents the results of scientific research work on the influence of various rates of mineral fertilizers on the seed yield of local zoned varieties of oil flax in the conditions of rainfed lands of the Gissar zone provided with precipitation. It was found that with local application of nitrogen 60 kg, phosphorus 60 kg and potassium fertilizer 45 kg / ha of active substance simultaneously with sowing, the seed yield of flax varieties "Hisor - 10" was 12 centners, "Hisor - 474" 9.4 centners per 1 hectare.

Key words: *flax, dry lands, yield, seeds, precipitation, variety, mineral fertilizers.*

Сведения об авторе:

Ахмадов Дилшодбек Шарифович – соискатель Института земледелия Таджикской академии сельскохозяйственных наук, 735022, Республика Таджикистан, г. Гиссар, пос. Шарора, ул. Дусти – 1, Тел: (+992) 907 - 96 - 80 – 89.

About the author:

Akhmedov Dilshodbek Sharifovich – applicant of the Institute of Agriculture of the Tajik Academy of Agricultural Sciences, 735022, Republic of Tajikistan, Gissar city, Sharora settlement, Dusti street – 1, Tel: (+992) 907 - 96 - 80 – 89.

УДК: 634.8.: 631.82.

ВЛИЯНИЕ МИНЕРАЛЬНОГО ПИТАНИЯ ОРОШЕНИЯ НА ПРИРОСТ, ПОРООБРАЗОВАНИИ И УРОЖАЙНОСТЬ ВИНОГРАДНИКА НА УКРЫВНЫХ ЗОНАХ ДЕВАШТИЧСКОГО РАЙОНА Д/Х «НУРУЛЛО» СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА.

Тохиоров А.М.-Согдийский филиал Института садоводства, виноградарства и овощеводства ТАСХН

Ключевые слова: *орошение, режим, минеральные удобрения, укрывной, зона, виноградник.*

Виноград – одно из самых древних культурных растений. В течение многовековой культуры человеком создан разнообразный сортимент (около 20000 сортов). Богатый выбор столовых сортов удовлетворяет самые разные вкусы, как по величине и строению гроздей, величине и окраски ягод, так по консистенции мякоти, содержанию сахара, кислот и ароматичности. Свежий виноград обладает ценными диетическими и лечебными свойствами. Из него готовят различные напитки натуральные соки, легкие сухие игристые, крепкие и десертные вина, крепкие напитки типа коньяка, а также варенье, маринады и др., из ряда сортов получают прекрасные сушеные продукты изюм, кишмиш и др., выжимка пригодны для производства кормовой муки.

Таджикистан, благодаря исключительно благоприятным климатическим условиям, многовековой истории происхождения винограда и формирования на его территории крупного очага введения виноградного растения в культуру, а также специализации виноградарства по производству столового винограда и сушеной продукции, занимает одно и ведущих мест среди виноградарских регионов, производящих высококачественную продукцию столового винограда.

В Таджикистане, как и во всей Центральной Азии, культура винограда своими корнями уходит в доисторическую эпоху. Виноградарство на территории современного Таджикистана имело значительное развитие еще до завоевательных походов Александра Македонского (IV век до истории) Квинт Куций Руфь (1 век н.э.) сообщает, что и природа Бактрии имеет многосторонние и разнообразные свойства деревьев и виноградных лоз, которые питают обильные и нежные плоды.

Н.Н. Вавилов, на основании тщательных исследований пришел к совершенно определенным выводам, относительно того, что в Таджикистане находятся очаги формирования многих культурных растений, в том числе винограда. По этим выводам, виноградника давно привлекали внимание и фермерских, дехканских хозяйств.

В Согдийском филиале Института садоводства и овощеводства ТАСХН, в течение ряда лет (2019-2021гг), изучалось выращивание винограда в укрывной зоне. В Деваштичском районе д/х «Нурулло» Согдийской области влияние минеральных удобрение и поливного

режима на рост, развитие и урожайность винограда. Деваштичский район являются один из ведущих виноградарских хозяйств области, который имеет более 600 гектар виноградных насаждений. В этом районе, в основном, выращивает ранние сорта «Чиляги белый», среднего срока созревания «Кишмиш чёрный», «Тагоби» и виноград позднего срока созревания «Тойфи розовый», «Нимранг» и др. Эти сорта используются для свежего употребления и пригодны для хранения, и перевозки на дальние расстояния. В ходе исследований, четко выявляется значение водного режима в определении эффекта от применения удобрений. Показателями эффективности взаимодействия удобрений и поливов являются сила роста куста виноградаря и формирования урожая.

Основные массивы укрывных земель пригодных для выращивания винограда, в условиях Северного Таджикистана, находятся в предгорьях на высотах 1004 м над уровнем моря. Почвы, в основном, относятся к типу горных типичных светлых серозёмов, для которых характерно невысокое содержание в пахотном горизонте подвижных форм азота от 20,3 до 28,7 мг/кг, фосфора от 29,5-30,7 мг/кг почвы при относительной обеспеченности калием -340-410 мг/кг почвы.

Содержание макроэлементов резко снижается по мере увеличения глубины, достигая соответственно, величин: по азоту-2,1-7,4; фосфору-1,1-2,9 и калию-95-112 мг/кг почвы. Показатели насыщенности почвы питательными веществами сезонного и годового количества, а также интенсивности выпадающих осадков, чем обуславливается смытость почвенного покрова в верхней и средней части и намытость в нижней части склона и пониженных элементах рельефа.

Водный режим почвы под укрывными виноградниками относится к не промывному типу, с залеганием сухого горизонта на глубине 2-2,5 м в сухих почвенных разностях и до 5-10 м и более влажных.

Динамика влажности почвы на укрывных виноградниках имеет резко выраженную сезонность. Величина влагозапаса максимального значения достигает весной, к началу роста побегов. В июле происходит переломный момент, сопровождающийся иссушением почвы. К периоду созревания ягод, запас продуктивной влаги достигает минимального значения. После уборки урожая, интенсивность иссушения почвы уменьшается, а с наступлением периода осенне-зимних осадков влагозапаса начинает постепенно увеличиваться. Корневая система винограда, из-за резкого и сильного иссушения верхних слоев почвы, стремится проникнуть в глубь 0,4-0,9 м, где развивает основную массу активных корней, питающих растение.

Виноградное растение, произрастая на одном месте, ежегодно выносит из почвы значительное количество питательных веществ, часть которых безвозвратно отчуждается урожаем (28,2 ц/га) и многолетней лозой при обрезке: азота 28,1 кг, фосфора 7,2 кг, калия 20,7 кг на гектар. На удобренных делянках при урожайности по сорту «Нимранг»- 144,3 ц/га, по сорту «Кишмиш чёрный» 117,2 ц/га, в среднем, отчуждения возрастает до 42,2 кг азота, 11,1 кг фосфора и 24,4 кг калия в пересчете на один гектар.

Неравномерность содержания элементов питания в почвах и растениях, механический состав и особенности водного режима почв этого типа требует дифференцированного подхода к дозам, срокам и способам внесения удобрений, в сравнении с орошаемыми условиями предгорной долины.

Таджикским НИИ садоводства, виноградарства и овощеводства разработана система внесения минеральных удобрений на богарных виноградниках в республике.

В условиях укрывных виноградарских зон северного Таджикистана впервые разработана система внесения минеральных удобрений и режима орошения со стороны филиала Института садоводства, виноградарства и овощеводства АИКТ в Согдийской области. В опыте, минеральные удобрения и режим орошения увеличили годовой прирост виноградного куста, повысили его урожайность и улучшили качество сока ягод.

Оптимальные условия питания, обеспечивающие наибольшую продуктивность виноградных кустов, создавались при ежегодном внесении удобрений в дозах N₁₅₀ P₁₀₀ K₁₀₀ по д.в в фазу распускания почки - начало роста побегов (период с третьей декады апреля до первой декады мая), вторую подкормку надо внести в фазу формирования ягод (вторая декада июня).

Анализ структуры по механическому составу показал преимущество весенне – летнего внесения удобрений с сочетанием полива, когда N K были даны двухразово, Р однократно всей годовой нормой. Средняя масса грозди, за счет большого числа ягод повысилась до 800гр против 450-500гр в контроле по сорту «Нимранг» (Ангури калон).

Эффект взаимодействия удобрений и поливных режимов плодоносящих виноградников является важнейшим фактором увеличения производства продукции винограда и повышения эффективности двух сортов «Нимранг» (Ангури калон) и «Кишмиш чёрный».

Рисунок 1 - 2. -Сорта Нимранг (Ангури калон) и Кишмиш чёрный.

Согласно приведенным нами исследования в период 2019 по 2021г.г в укрывных зонах по выращиванию виноградника В Деваштичском районе Северного Таджикистана данные по учёту прироста виноградной лозы, ягодообразования числа средний длины побегов процент вызревших побегов и приведены в таблице – 1.Здесь надо отметить, что урожай будущего года намного зависит от прироста и процента вызреваемости виноградных лозы.

Таблица 1. -Показатели роста и вызревания побегов виноградника при применение минерального питания и пред поливной влажности почвы (В среднем за 2019–2021гг.)

Варианты	Годи исследований			Средний прирост м/куст	Средний число побегов шт/куст	Средний дли-на побега см	% вызревание побегов
	2019	2020	2021				
Нимранг (Ангури калон)							
Пред поливная влажность 80 – 80 – 70% от НВ							
Без удобрений (контроль)	8,6	7,2	6,6	7,5	14,2	69,4	71,1
N ₁₀₀ P ₇₅ K ₇₅	17,3	21,4	24,3	21,0	29,3	112,2	68,6
N ₁₅₀ P ₁₀₀ K ₁₀₀	28,4	32,1	27,3	29,3	32,5	141,1	70,3
НСР,ц/га	5,2	2,1	3,8	-	-	-	-
P, %	1,7	1,8	5,4	-	-	-	-
Пред поливная влажность 70 – 70 – 60% от НВ							
Без удобрений (контроль)	7.1	12.3	8.2	9.2	16.1	70.1	69.2
N ₁₀₀ P ₇₅ K ₇₅	18.4	26.1	29.3	24.6	38.2	110.7	72.1
N ₁₅₀ P ₁₀₀ K ₁₀₀	31.4	28.2	33.4	31.0	40.5	137.4	76.3
НСР,ц/га	2.9	1.4	3.1	-	-	-	-
P, %	1.7	1.8	5.4	-	-	-	-
Кишмиш чёрный							
Пред поливная влажность 80 – 80 – 70% от НВ							
Без удобрений (контроль)	14,0	12,3	15,3	13,9	18,1	66,6	68,8
N ₁₀₀ P ₇₅ K ₇₅	28,2	30,3	31,7	27,7	33,6	125,7	74,2
N ₁₅₀ P ₁₀₀ K ₁₀₀	36,3	39,5	33,3	36,4	38,9	148,9	79,3
НСР,ц/га	5,8	1,3	1,8	-	-	-	-
P, %	3,9	1,0	4,8	-	-	-	-
Пред поливная влажность 70 – 70 – 60% от НВ							
Без удобрений (контроль)	10,3	14,1	19,3	14,6	20,4	70,4	67,5
N ₁₀₀ P ₇₅ K ₇₅	21,8	27,9	31,7	27,1	36,1	131,6	75,1
N ₁₅₀ P ₁₀₀ K ₁₀₀	35,5	41,2	47,8	41,5	42,4	149,5	78,4
НСР,ц/га	5,2	3,9	4,06	-	-	-	-
P, %	1,3	6,7	3,35	-	-	-	-

Как видно из таблицы, наибольший прирост, в среднем за три года исследований в укрывных зонах Деваштичского района д/х «Нурулло» Северного Таджикистана, получен на вариантах, где минеральные удобрения вносили в норме N₁₅₀ P₁₀₀ K₁₀₀ кг/га д.в. на фоне пред поливной влажности почвы 80 – 80 – 70% от НВ.

По сорту «Нимранг», он составил 32,5м/куст, по сорту «Кишмиш чёрный» 36,4м/куст, на контрольных вариантах без удобрений прирост оказался значительно ниже – 7,5 и 13,9/куст соответственно. Вносимые высокие дозы минеральных удобрений N₁₅₀ P₁₀₀ K₁₀₀ кг/га д.в. с преимуществом азота, при поддержании пред поливной влажности почвы на уровне 80 – 80 – 70% от НВ, способствует формированию мощных растений и нормальному плодообразованию виноградного куста.

Число побегов по сорту «Нимранг» (Ангури калон) здесь составило 32,5 шт, средняя длина 141,1 см, по «Кишмиш чёрный»-38,9 шт/куст и 148,9см, соответственно, а процент вызревания побегов – 70,3 и 79,3.

В вариантах с меньшей нормой удобрений (N₁₀₀ P₇₅ K₇₅ д.в) на фоне пред поливной влажности почвы 70 – 70 – 60% от НВ по сорту «Нимранг», среднее число побегов несколько ниже – 29,3 шт/куст, средняя длина побегов 112,2см и процент вызревших побегов-68,6%, по сорту Кишмиш чёрный – 33,6шт, 125,7 и 74,2% соответственно. На контроле без удобрений рассматриваемые показатели значительно ниже.

Самый высокий урожай винограда получены на кустах с сильным ростом (табл – 2).

Таблица – 2 Урожайность винограда при различных уровнях минерального питания и пред поливной влажности, ц/га. (в среднем за 2019 – 2021гг.)

Варианты	Годы исследований			
	2019	2020	2021	Среднее
Нимранг (Ангури калон)				
Пред поливная влажность почвы 80 – 80 – 70% от НВ				
Без удобрений (контроль)	26,4	29,7	28,5	28,2
N ₁₀₀ P ₇₅ K ₇₅	100,2	114,4	128,3	114,3
N ₁₅₀ P ₁₀₀ K ₁₀₀	127,3	148,9	156,7	144,3
НСР, ц/га	33,2	12,2	6,6	-
P, %	1,4	1,4	1,0	-
Пред поливная влажность почвы 70 – 70 – 60% от НВ				
Без удобрений (контроль)	25,2	24,9	26,9	25,6
N ₁₀₀ P ₇₅ K ₇₅	110,7	117,2	126,3	118,1
N ₁₅₀ P ₁₀₀ K ₁₀₀	118,2	138,9	148,7	135,3
НСР,ц/га	44,3	13,2	16,3	-
P, %	1,2	1,3	3,8	-
Кишмиш чёрный				
Пред поливная влажность почвы 80 – 80 – 70% от НВ				
Без удобрений (контроль)	24,3	29,3	30,6	28,1
N ₁₀₀ P ₇₅ K ₇₅	98,5	104,1	93,3	98,6
N ₁₅₀ P ₁₀₀ K ₁₀₀	112,7	116,4	122,5	117,2
НСР,ц/га	17,2	9,5	7,3	-
P, %	1,3	1,4	1,4	-
Пред поливная влажность почвы 70 – 70 – 60% от НВ				
Без удобрений (контроль)	26,4	28,2	27,5	27,5
N ₁₀₀ P ₇₅ K ₇₅	76,3	90,2	80,3	82,3
N ₁₅₀ P ₁₀₀ K ₁₀₀	101,5	113,3	115,5	110,1
НСР,ц/га	9,1	6,9	5,8	-
P, %	1,2	1,6	1,4	-

В среднем, за три года урожайность лучшего варианта по сорту «Нимранг» составила 144,3ц/га, по сорту «Кишмиш чёрный»-117,2ц/га , а на контроле-28,2-28,1 ц/га, соответственно. Таким образом, ежегодное внесение минеральных удобрений и подержание пред поливной влажности почвы на оптимальном уровне, при соблюдении технологии ухода за растениями способствует получению высоких урожаев винограда.

Вывод. По результат монолетних научных исследований, на сероземных почвах укрывных зон Деваштичского района Д/Х «Нурулло» Северного Таджикистана дж. Ганчи, установлено более эффективное сочетание норм минерального питания (N₁₅₀ P₁₀₀ K₁₀₀ кг/га д.в.) и предполивной влажности почвы (80 – 80 – 70% от НВ) на виноградных насаждениях сортов «Нимранг» (Ангури калон) и Кишмиш чёрный. При этом получены в среднем по опыту урожай – 144,3 и 117,2 ц/га, соответственно. Созревшая часть однолетних побегов составила 70,3- 79,3%, соответственно. Ежегодное внесение минеральных удобрений, в оптимальной норме подержание соответствующего уровня предполивной влажности почвы приемов ухода за кустами винограду, способствует получению высоких урожаев винограда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев А.М. Основные представления о водном режиме растений и его показатели Алексеев А.М. Водный режим сельскохозяйственных растений. – М., 1969.
2. Велико А.И. Влияние нагрузки и удобрения на урожай и качество, винограда /А.И. Велико. Садоводства, виноградарства и виноделия Молдавии, - 1974. - № 3.
3. Каландаров Р.Ю. Особенности водного режима винограда в предгорной зоне Таджикистан /Р.Ю. Каландаров, Н.А. Абдурахмонов // Международная конференция «Развитие горных регионов центральной Азии в XXI веке». -Хорог: - 2021. – С.129 – 130.
4. Кузьменко А. Особенности минерального питания виноградников/А.Кузьменко//Пропозиция, 2017, №2. – С 168- 171.
5. Тохиров А.М. Продуктивность винограда в зависимости от минерального питания и режимов орошения на каменистых почвах Северного Таджикистана: автореф. дисс на соис. уч. степ канд.с.- х.-н / А.М Тохиров. – Душанбе, 2018. – С 20-22.
6. Тохиров А.М. Влияние уровней минерального питания и орошения на продуктивность виноградников в условиях Ходжабакирганского массива Согдийской области /А.М. Тохиров, Пулатов Я.Э. Доклады Таджикской Академии сельскохозяйственных наук, - 2016. № 3 (49).
7. Данилов В.Л. Удобрение Богарных Виноградников: рекомендация.-Душанбе: 1981 –15 с.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ НУРИИ МИНЕРАЛӢ ВА ОБӢРӢ БА САБЗИШИ НАВДА, ҲОСИЛ ВА ҲОСИЛНОКИИ ТОКЗОР ДАР МИНТАҚАИ ХОКӢШШАВАНДАИ НОҲИЯИ ДЕВАШТИЧ, Х/Д “НУРУЛЛО”-И ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ

Маълум аст, ки ин токзор бе истифодаи нурии минералӣ ва обёрии ҳосили фаровон гирифтани ғайри имкон аст. Дар шароити минтақаи хокпӯшшавандаи Тоҷикистони Шимолӣ дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқот солҳои 2019 – 2021, маълум гардид, ки нурии минералӣ дар меъёри N₁₅₀, P₁₀₀, K₁₀₀, дар намуди моддаи таъсирбахшаш ва речаи обёринамояи 80-80-80-70% аз як (намигунҷоиши камтарин) ҳосилнокии навъи ангури “Нимранг” 144,3 с/га, “Кишмиши сиёҳ” 117,2 ц/га рӯёнида шуд. ки он дар минтақаи хокпӯшшаванда баланд ба ҳисоб меравад.

Калимаҳои асосӣ: обёрӣ, реча, нурии минералӣ, хокпӯшшаванда, минтақа, токзор.

ANNOTATION

EFFECT OF MINERAL NUTRITION AND IRRIGATION ON GROWTH, FRUIT FORMATION AND YIELD OF VINEYARD IN SHELTERED AREAS DEVASHTICHSKY DISTRICT OF THE NURULLO FARM OF NORTHERN TAJIKISTAN.

It is known that without the use of mineral fertilizers and irrigation, it is impossible to obtain a plentiful harvest. In the sheltered areas of northern Tajikistan as a result of research work in 2019 to 2021. it turned out that when using N₁₅₀, P₁₀₀, K₁₀₀, d.v. and irrigation regimes, 80 - 80 - 70% of the NV for the Nimrang variety was obtained - 144.3 c/ha and from the Kishmish variety black - 117.2 c/ha harvest, which is considered to be above average in cover areas.

Key words: irrigation, regime, mineral fertilized, cover, zone, vineyard.

Сведения об авторе:

Тохиров Абдуллоҷон Мазокирович – Согдийский филиал Института садоводства, виноградарства и овощеводства ТАСХН, заведующий научной лабораторией по переработке и хранению сельскохозяйственной продукции, кандидат сельскохозяйственных наук. Телефон (+992)985-50-33-58. E-mail: tohirov1958@mail.ru

Author information:

Tohirov Abdullojon Mazokirovich - Candidate of Agricultural Sciences. Head of the Semitic Laboratory for Storage and Processing of Agricultural Crops of the Sogd Branch of the Institute of Horticulture. Viticulture and Vegetable Growing. TAAS. Republic of Tajikistan. Sogd region. Bobojon Gafurov district. Jamoat Auchi Kalachi. U. Zuhur Street. 113. E-mail: Tohirov 1958@mail.ru. Телефон: (+992)985-50-33-58

ТДУ: 581.132.633.511

ТАЪСИРИ ҲАРОРАТИ БАЛАНД БА ҲОСИЛШАВИИ КАЛЛУСОГЕНЕЗ ВА МОРФОГЕНЕЗИ РАСТАНИИ КАРТОШКА

Авғонова Х.Х., Қиёмзода З.С., Сайдализода С.Ф., Саидова Ш.К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: картошка, растани-регенерант, ҳарорати баланд, усул, биотехнология, селекция, найчашиша, каллус.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон картошкапарварӣ яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии қишлоқ пас аз гандум ба шумор меравад. Солҳои охир, истеъмоли картошка дар мамлакат мо ба таври назаррас афзоиш ёфта истодааст, вале таъғйирёбии иқлим ва зиёдшавии аҳоли ба норасоии ин маҳсулоти аз нуқтаи озуқаворӣ муҳим оварда расонидааст, ки дар натиҷа аҳолии Ҷумҳури ба таври зарурӣ бо картошка таъмин намегардад.

Дар раванди эволютсия механизмҳои гуногуни адаптатсия, аз ҷумла механизми устуворӣ ба ҳарорати баланд пайдо ва устувор шудаанд. Фаъолияти ин механизм ба якҷанд самтҳо равона шудааст: паст кардани ҳарорати баланду гармии зиёд аз ҳисоби транспиратсия; муҳофизат аз осебҳои дар натиҷаи таъсири ҳарорати баланди гармӣ ҳосилшуда (нашъунамои барг, кутикулаи ғафс), муътадилгардони чараёнҳои метаболитикӣ (пайдоиши сохтори мембранаи саҳттар, нигохдории миқдори ками об дар ҳуҷайра); шиддатнокии баланди фотосинтез ва нафаскашӣ ва ғ. Агар таъсири зараровари ҳарорати баланд имкониятҳои муҳофизатии морфоанатомӣ ва *физиологиро гузарад, сафедаҳои тоқатфарсои ҳарорати баланд (СТХБ) ба вуҷуд меоянд* [11]. Сафедаҳои тоқатфарсои ҳарорати баланд охири "хатти дифоъ" –и ҳуҷайраи зинда аст, ки дар он ба кор андохта мешавад. Ин охири ҷавоб ба таъсири зараровари ҳарорати баланд мебошад [11].

То ҳол истифодаи технологияи ҳуҷайравӣ барои ба даст овардани гурӯҳҳои ҳуҷайра ва растаниҳои барқароршуда, ки ба омилҳои ҳарорати баланд тобоваранд ва аҳамияти ҷунун таҳқиқотро муайян мекунанд, ҳалношуда боқӣ мондааст. Бо истифода аз технологияи ҳуҷайравӣ ба даст овардани растаниҳои ба ҳарорати баланд тобовар барои Тоҷикистон аҳамияти амалӣ дорад, зеро аксари растаниҳои дар Тоҷикистон парваришшаванда (ангур, пахта, картошка, сабзавот) дар давраи гармтарин ҳосил мебаранд, ки ин яке аз омилҳои паст шудани сифат ва ҳосилнокии маҳсулот ба шумор меравад [3]. Ин масъаларо бо роҳи моҳирона истифода бурдани комёбиҳои биотехнологияи ҳозира ва омилҳои табиӣ иқлимии Тоҷикистон ҳал намудан лозим аст.

Дар шароити якхелаи парвариш хусусиятҳои навъҳо ва сифати маводи тухмӣ барои ба даст овардани ҳосили баланди зироатҳо аз ҷумла картошка муҳим мебошад, ки ба системаи тухмипарварӣ ва усулҳои ба даст овардани маводи тухмӣ вобастагии зич дорад [4; 6].

Мутаассифона, навъҳои дар истеҳсолот мавҷудбуда аз сабаби ноустувории худ ба касалиҳо ва таъсири омилҳои стресси табиӣ ва ноҳияҳои кӯҳсори ҷумҳурӣ на ҳамеша талаботи картошкапарвариро қонеъ гардонида метавонанд. Бинобар ин, истеҳсоли намудҳо ва навъҳои картошка ҳам бо истифода аз усулҳои анъанавии селекция ва ҳам биотехнологияи муосир (селекцияи ҳуҷайравӣ, муҳандиси генӣ), ки барои ҳар як минтақа мутобиқ карда шудаанд, дар оянда пешомадҳои бузург дорад.

Механизми устувории растаниҳои кишоварзӣ аз ҷумла картошка ба шароити номусоиди иқлим метавонанд, гуногун бошанд ва онҳо то ба охир пурра омӯхта нашудаанд.

Мавод ва методҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар растаниҳои найчашишагии *Solanum tuberosum* L - навъи ба ҳарорати баланд устувор бо номи Жуковский бармаҳал (Жуковский ранний) дар Тоҷикистон васеъ паҳн шудааст, гузаронида шудаанд. Таҷрибаҳо бо усулҳои қабулшудаи озмоишгоҳӣ бо истифодаи таҷҳизотҳо ва маводҳои замонавӣ гузаронида шудаанд.

Барои парвариши растанӣ ва ҳуҷайра дар шароити *in vitro*, аз муҳити ғизоии Мурасиге ва Скуга (МС) истифода намудем, ки дорои 6% агар-агар, 2% сахароза мебошад.

Барои ба даст овардан ва субкултиватсияи бофтаҳои каллусӣ аз қаламчаҳои бугумии растаниҳои картошкаи найчашишагӣ ва муҳити ғизоии МС истифода кардем, ки дар таркибаш сахароза - 3%, агар-агар - 7%, казеин-0,5%, О-НУК-5 мг/л 6-БАП-2 мг/л, дошт.

Барқароркунии растанҳо аз ҳуҷайраҳои дар муҳити ғизоӣ парваришшуда дар ду марҳила бо истифода аз муҳитҳои ғизоӣ зерин гузаронида шуд. Дар марҳилаи аввали регенератсияи растанҳо аз ҳуҷайраҳои дар муҳити ғизоӣ парваришшуда муҳити ғизоии МС дорои сахароза-2,5%, манитол-3%, гидролизати казеин-50 мг/л, α-НУК-1,0 мг/л, 6-БАП-0,5 мг/л, кислотаи никотинӣ-1,0 мг/л, кислотаи пиридоксин-1,0 мг/л истифода карда шуд. Дар давраи дууми регенератсияи растаниҳо ҳамин муҳити ғизоӣ истифода шуд, вале дар ин муҳити ғизоӣ 6-БАП ба зеатин-0,5 мг/л ва β-ИУК-I мг/л иваз карда шуд.

Ҳама растаниҳо ва ҳуҷайраҳои дар *in vitro* парваришшуда дар ҳарорати +20...+25°C, давраи равшании 16 соатро дарбаргиранда бо равшании 7000 люкс, барои ҳуҷайраҳо-3000 люкс, намӣ-75-80% нигоҳ дошта шуданд.

Растаниҳои аз каллусҳои дар *in vitro* ба даст овардашударо дар пробиркаҳо (16x20 мм) қаламча карда, дар шароити стандартӣ (равшании 7000 люкс, дарваи равшани 16 - соата) парвариш карда шуданд. Устувории растанҳо ба ҳарорати баланд, дар растаниҳои найчашишагӣ арзёбӣ карда шуд. Барои ин 400 дона растании найчашишагӣ ба камерае гузаронида шуд, ки ҳарораташ +47°C буд (растаниҳо дар муддати 24 соат таҳти равшании 3000 люкс ва намии 75% нигоҳ дошта шуданд). Пас аз ин давра, ҳамаи растаниҳо ба шароити муқаррарии нашъунамо гузаронида шуданд, ки дар ин ҳолат растаниҳо ба нестшавӣ шурӯъ карданд. Ҳамаи растаниҳои пажмурда ва мурдари (4 варианти ҳар як вариант бо шумораи 400 бех) дар шароити муътадили парвариш 60 рӯз нигоҳ дошта шуданд. Пас аз 60 рӯз дар варианти 4-ум (+47°C) дар баъзе растаниҳо дар сатҳи қабати болои агар-агар сабз шудани қисми поёнии поя мушоҳида карда шуд. Ин қисмҳои сабзшудаи растаниҳоро боэҳтиёт ба муҳити ғизоии нав барои қаламчакунии гузаронида шуданд. Пас аз 25-27 рӯз аз ин қисмҳои сабзи пояҳо, пояҳои дуҷумдараҷа, баъдан баргҳо ва растаниҳои муътадил пайдо шуданд. Ин растаниҳо дар таҳқиқоти минбаъдаи таҷрибавӣ истифода шуданд.

Ҳатогиҳои таҷрибавӣ аз 5% зиёд набуданд.

Бо мақсади омӯختани алоқаи ҳолати физиологӣ ва ташаккули элементҳои ҳосилнокӣ дар давраҳои гуногуни инкишофи растаниҳо нишондиҳандаҳои зерин омӯхта шудаанд:

1. Миқдори обнокӣ-тавассути баркашидани растаниҳо (*in vitro*) ё баргҳо (*in vivo*) дар тарозуҳои торсионӣ пеш аз хушккунӣ ва баъд аз хушк кардан дар термостат таҳти таъсири ҳарорати +1050C то ҳосилшавии вазни доимии маводҳои таҷрибавӣ.

2. Қобилияти обнигоҳдорӣ бо усули «пажмурдакунӣ» (аз рӯи П.А. методи Генкел, 1982) бо воситаи об надодан ба растаниҳои дар *in vitro* парваришшаванда дар давоми 1 соат санҷида шуд. Талафоти об бо фоиз ифода карда шуд.

Растаниҳо дар хоки торфдор дар гармхона парвариш карда шуданд. Дар вақти ғунҷаҳосилкунӣ барои растаниҳо бо воситаи қатъ кардани обмонӣ шароити хушкӣ ба вуҷуд оварда шуд. Ҳамаи таҷрибаҳо дар 2-3 барги болоии растаниҳо гузаронда шуданд.

Натиҷа ва муҳокимаи таҳқиқот. Барои ҷустуҷӯи роҳҳои дурусти ҳалли ин масъала таҷрибаи парвариши растании картошка Ҳангоми таъсири ҳарорат дар мақолаи мазкур мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Қаламчаҳои бугумҳои картоштка ва пораҳои баргҳои растаниҳои найчашишагӣ дар муҳити ғизоӣ сунъӣ парвариш карда шуданд, то ҳуҷайраҳои каллуси ибтидоӣ дар тӯли 30 рӯз ҳосил карда шуданд. Каллусҳои ибтидоӣ, ки аз қаламчаҳо ва пораҳои барг пайдо шудаанд, пас аз ҷудо кардани онҳо аз баргу қаламчаҳои найчашишагӣ, ба сатҳи ҳамон муҳити ғизоӣ гузаронида шуда, дар ҳарорати 37°C, 41°C, 45°C ва 47°C дар давоми 16 соат пурра дар торикӣ парвариш карда шуданд [6].

Дар ҳар як варианти таҷрибавӣ 12 каллус кишт карда шуд. Варианти назоратӣ як вариант буд, ки каллус дар ҳарорати 27°C парвариш карда мешавад. Баъди 9 рӯзи кишт фарқияти каллусҳо дар вариантҳои гуногун аз рӯйи андоза ва ранги онҳо мушоҳида карда шуд. Дар варианте, ки бо ҳарорати 41°C таъсир расонида шуда буд, як андоза ангиштиши нашъунамо мушоҳида карда мешавад, дар ҳарорати 45°C шиддатнокии нашъунамо ба- раъкс кам шудааст (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. Каллусогенези картошка дар зери таъсири ҳарорати баланд

Вариант	Шумораи каллусҳо, дона	Шумораи регенератсияҳо, адад	% регенератҳо
Назоратӣ 27 0C	135	130	89
410C	136	128	80
450C	136	18	22
470C	135	14	11

Дар ҳарорати 47°C, қатъгардии пурраи афзоиш мушоҳида карда шуд. Дар рӯзи 20-уми парвариш дар варианти 37°C тамоюли афзоиши нашъунамо боқӣ монд. Дар варианти 41°C афзоишу сабзиши каллуси таҷрибавӣ бо назоратӣ наздик буд. Дар варианти 45°C боздоштавии якбораи нашъунамо ва дар варианти 47°C пурра қатъгардии нашъунамо мушоҳида карда шуд. Дар ҳама вариантҳо, бо истиснои вариантҳои 45°C ва 47°C, решаҳо ташаккул ёфтаанд; ранги маҳсулот хокистарранг-сабз ва бе некроз буд. Дар варианти 47°C баъзе каллусҳо қаҳваранг шуданд ва решаҳои ягона пайдо карданд.

Барои кори минбаъда, каллусҳо барои барқарорсозӣ ба муҳити ғизоии нав интиқол дода шуданд. Аз ҳар вариант 70-75 дона ба муҳити регенераторӣ кошта шуд.

Каллусҳои ҳамаи навҳо дар ҳарорати муътадил (22°C) дар речаи рушноии 16 соата парвариш карда шуданд. Проллиферасияи фаъол дар каллуси варианти назоратӣ ва каллуси дар ҳароратҳои 41°C, 45°C ва 47°C ташаккулефта мушоҳида карда шуд. Пас аз пайдо шудани сохторҳои куррашакл, сабзпӯшшуда бофтаҳо ба муҳити барқарорсозии гузаронида шуданд. Дар ин муҳити ғизоӣ дар ҳама вариантҳо пас аз 20-25 рӯз пайдоиши сохторҳои апикалӣ мушоҳида шуд.

Чунон ки аз маълумотҳои ҷадвали 1 дида мешавад, баробари баланд шудани ҳарорат миқдори каллусҳои ҷанинҳосилкунанда ва аз онҳо барқарор шудани растаниҳои мукамал кам мешавад. Шумораи каллусҳои морфогенӣ ҳангоми дучор шудан ба ҳарорати баланд якбора кам шуда, ҳамагӣ 11%-ро ташкил медиҳад. Маълумотҳои ба даст овардашуда нишон медиҳанд, ки ҳангоми парвариши бофтаҳои каллусӣ миқдори зиёди каллус доштан лозим аст, то ки аз онҳо растаниҳои ба ҳарорат тобовари барқароршудаи устувор интихоб карда шаванд. Ҳангоми таъсир кардан ба ҳарорати гуногун дар раванди каллусогенез ва афзоиши бофтаҳои каллусӣ навҳои гуногуни каллусҳо ба даст оварда шуданд, ки аз ҷиҳати потенциали морфологӣ (нашъунамо ва ранг) фарқ мекунанд (ҷадв.2).

Ҷадвали 2. - Таъсири ҳарорати баланд ба инкишофи каллусҳо (кишҳои 9-рӯза)

Вариантҳо	Диаметри каллусҳо бо мм	Диаметри каллусҳо бо % нисбат ба варианти назоратӣ	Ранги бофтаҳои ҳосилшуда
Таҷрибавӣ, 27 °C	10,1±0,24	100	Сабзи хокистарӣ
41 °C	8,9±0,27	88,2	Сабзи равшан
45 °C	6,0±0,18	59,4	Зарди сафедранг
47 °C	3,2±0,13	31,7	Сабзи торик

Дар баробари баланд шудани таъсири ҳарорат, афзоиши каллусҳо ва ранги онҳо тағйир ёфт. Ҳангоми ба ҳарорати 27°C ва 41°C таъсир кардан, каллусҳои консистенсияи зичдошта ва аз кластерҳои калон иборатбуда ранги хокистарранг ва сабзранг доранд.

Каллусҳое, ки дар ҳароратҳои 45°C ва 47°C ташаккул ёфта буданд, аз сохторҳои хурди куррашакл иборат буда, ранги зарду тира доштанд ва диаметрашон аз каллусҳои дар ҳарорати муқаррарӣ ҳосилшуда тақрибан се маротиба хурдтар буд. Баъзе аз ин сохторҳои куррашакл реша ва навдаҳои ҳосил карданд. Ҳамин тавр, дар натиҷаи ин силсилаи таҷрибаҳои каллусҳои эмбриогении дорои навҳои гуногуни морфогенез ва ҳосилкунандаи навдаҳо ба даст овардан муяссар гардид. Дар таҷриба то 800 растании найчашишагӣ истифода бурда шуд. Ҳар як растани-регенерант тавассути қаламча кардан зиёд карда шуда, ҳамчун гурӯҳи вариантҳои соматоклоналӣ (клон) ба кор бурда шуданд.

Мо растаниҳои регенератсияшударо, ки бо ин роҳ ба даст оварда шудаанд, ҳамчун регенерантҳои ба ҳарорат устувор (РХТ) ном бурдем, ки аз рӯи усули истеҳсол аз организмҳои геномашон тағйирёфта (ОГТ) хеле фарқ мекарданд.

Баъдан мо устувории растани-регенерантҳоро ба дараҷаҳои гуногуни ҳарорат санҷидем. Барои таҷриба дараҷаҳои ҳарорати +45°C, ва +47°C интихоб кардем. Таъсири тақрибии дараҷаҳои ҳарорати +45°C ва +47°C ба ҳамаи варианти растаниҳо тӯли 24 соат боиси марги ҳамаи растаниҳои варианти назоратӣ гардид.

Хулоса: Маълум шуд, ки дар порчаҳои байнибуғумӣ ва ё баргҳои картошка дар муҳити ғизоии МС дорои зеатин ва кинетиндошта каллусҳои аввалин ҳосил мешаванд. Каллусҳои ҳосилшуда бо андоза ва ранг аз ҳамдигар фарқ мекарданд. Дар каллусҳои варианти таҳти ҳарорати +37°C қарордошта хуб шудани сабзиши каллусҳо мушоҳида карда шуд. Дар каллусҳои зери таъсири ҳарорати 41°C қарордошта сабзиш камтар ва дар каллусҳои таҳти таъсири ҳарорати 45°C буда қатъгардии фаврии инкишофи онҳо ба қайд гирифта шуд.

Проллифератсияи фаъоли каллусҳо дар вариантҳои назоратӣ ва каллусҳое, ки зери таъсири ҳароратҳои +41°C ва +45°C қарор доштанд, ба мушоҳида расид. Пас аз ба муҳити ғизоии барои барқароршавӣ гузаронидани каллусҳо дар ҳамаи вариантҳои сохторҳои апикалӣ баъди 20-25 рӯз пайдо шуданд.

Шумораи растани-регенерантҳои ҳосилшуда дар варианти назоратӣ аз ҳама бештар буд. Растани-регенерантҳо дар вариантҳои таҳти ҳарорати +45°C ва +47°C ягон-ягон ҳосил шуданд. Қатъгардии бештари инкишоф ва аз ҳама решаҳои камтар дар каллусҳои таҳти

харорат+47°C қарордошта мушоҳида гардид. Ҳангоми таъсири доимии харорати баланд (+47°C) ба растанӣ-регенерантҳо, устувории бештар дар растанӣ-регенерантҳое мушоҳида шуд, ки аз каллусҳои тахти харорати баланд нигоҳдошташаванда ҳосил карда шуда буданд. Таъсир дар сатҳи пролифератсияи номуташаккил боиси пайдошавии як гурӯҳ растаниҳое гардид, ки ба харорати баланд устувор буданд (+47°C). Дар растаниҳо тағйиротҳое бештар устувор буданд, ҳангоми таъсири харорати баланд (+47°C) ҳосил шуда буданд. Дар растаниҳои соматоклоналие, ки дар хароратҳои нисбатан пасттар ҳосил шуда буданд, бо гузашти вақт тағйиротҳо аз байн рафтанд (+37°C ва +41°C).

АДАБИЁТ

1. Авгонова Х.Х., Бабаджанова М.П., Диловарова Н., Дарвозиев М., Алиев К.А. Молекулярная экология и адаптационные механизмы растений. // Олимони чавон ва илми муосир. Душанбе-2001. С. 61-62.
2. Авгонова Х.Х., Дарвозиев М. Влияние экологических условий на аттаргирующую способность клубней картофеля. // Олимони чавон ва илми муосир. Душанбе-2002. С. 58-59.
3. Авгонова Х.Х., Диловарова Н. Повышение экологической пластичности растений с использованием методов биоинженерии // Экология и здоровье. Душанбе-2001. С. 9-10.
4. Авгонова Х.Х., Мирзохонова Г., Файзиева С. // Некоторые биохимические особенности адаптации растений картофеля к экологическому стрессу. Материалы научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и студентов, посвященной 60-летию победы в великой отечественной войне “Во имя мира и счастья на земле”. Душанбе-2005. С. 110-111.
5. Авгонова Х.Х., Холов Ф., Диловарова Н., Дарвозиев М., Адаптационные возможности трансгенных и нетрансформированных растений картофеля к водному дефициту. // Олимони чавон ва илми муосир. Душанбе-2001. С. 69-70.
6. Алиев К.А., Каримов Б.К., Каримов Б.Б. Возделывание оздоровленного картофеля в Таджикистане. Изд-во “Дониш”-1997. 43 с.
7. Давлятназарова З.Б., Каримов Б.К., Авгонова Х.Х., Мирзохонова Г.О., Назарова Н.Н., Алиев К.А. Регуляция клубнеобразования in vitro. Актуальные проблемы и перспективы развития физиологии растений. // Душанбе-2004. С.62-63. Изд-во “Дониш”.
8. Давлятназарова З.Б., Мирзохонова Г., Назарова Н., Файзиева С., Алиев М., Авгонова Х.Х., Суфиева М., Салимов Р., Нанмов С., Алиев К.А. Регуляция клубнеобразования у различных генотипов картофеля in vitro // Республиканский симпозиум “Экономика и наука Горно-Бадахшанской автономной области: прошлое, настоящее, будущее”. спонсор симпозиума – Хукумат ГБАО – 2005. С. 187-188.
9. Назарова, Н.Н. Биотехнология растений: культура столонов - новый способ оздоровления растений картофеля / Н.Н. Назарова, К. Алиев, А.Ф. Салимов //– Душанбе: Издательство «Дониш», – 2015. – 114 с. тир. 500.
10. Сайдализода, С.Ф. Равандҳои физиологӣ ва биохимиявии растани Solanum Tuberosum L. дар шароитҳои абиотикӣ / Сайдализода С.Ф., Қиёмзода З.С. // Монография. Душанбе: - 2022. 128 с.
11. Сайдализода, С.Ф. Экофизиология и стресс // Дастури таълимӣ. Душанбе: - 2024. – 113 с.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ВЫСОКОЙ ТЕМПЕРАТУРЫ НА КАЛЛУСОГЕНЕЗ И МОРФОГЕНЕЗ РАСТЕНИЙ КАРТОФЕЛЯ

Статья посвящена одной из тем современности – способам получения картофеля при высоких температурах. Таким образом, в результате данной серии экспериментов удалось получить эмбриогенный каллус с разными типами морфогенеза и побегообразования. Затем, растения-регенеранты несколько раз подвергались воздействию высоких температур. В эксперименте использовали до 800 пробирочных растений. Каждое растение-регенерант размножали черенками и служили отправной точкой для создания соматоклональной вариантной линии (клона).

Ключевые слова: картофель, растение-регенерант, высокая температура, метод, биотехнология, селекция, клубень, каллус.

ANNOTATION

INFLUENCE OF HIGH TEMPERATURE ON CALLUSOGENESIS AND MORPHOGENESIS OF POTATO PLANTS

The article is devoted to one of the topics of our time - methods of producing potatoes at high temperatures. Thus, as a result of this series of experiments, it was possible to obtain embryogenic callus with different types of morphogenesis and shoot formation. Then the regenerated plants were exposed to high temperatures several times. Up to 800 test tube plants were used in the experiment. Each regenerated plant was propagated by cuttings and served as a starting point for the creation of a somaclonal variant line (clone).

Key words: potato, regenerant plant, high temperature, method, biotechnology, selection, tuber, callus.

Сведения об авторах:

Авгонова Холиса Хокироевна – кандидат биологических наук, доцент кафедры экологии Таджикского национального университета, 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, Телефон: (+992) 918398618, E-mail: avgonova74_01@mail.ru

Киёмзода Зарафо Суфиджон-кандидат биологических наук, доцент кафедры биотехнологии Таджикского национального университета, 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайдализода Саидвали Файзали – кандидат биологических наук, доцент кафедры физиологии растений: Таджикского национального университета, 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918-88-63-60. E-mail: Saidvali-1989@mail.ru

Саидова Шохид Комилджоновна – магистр 1 курса биологического факультета Таджикского национального университета, 734025. Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about authors:

Avgonova Kholisa. Khokiroevna - Associate Professor of the Department of Ecology Tajik National University, 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, phone: (+992) 918398618, E-mail: avgonova74_01@mail.ru

Kiyomzoda Zarafo Sufijon–Associate Professor of the Department of Plant biotecnology, Tajik National University, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17.

Saidalizoda Saidvali Fayzali–Associate Professor of the Department of Plant biotecnology Tajik National University, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. phone: 907-98-94-95. E-mail: Saidvali-1989@mail.ru

Saidova Shokhida Komiljonovna–the 1 st year master's student, Faculty of Biology Tajik National University, 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

ТДУ: 631.34.

ИСТИФОДАИ УСУЛИ БИОЛОГӢ ДАР ШАКЛДИӢИ ВА БУРИДАНИ ДАРАХТОНИ МЕВАДИӢАНДА

Бойматов Т.Э. –Донишкадаи политехники Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ дар ш. Хучанд

Калимаҳои асосӣ: *донакдорҳо, тухмдорҳо, шаклдиҳӣ, навда, ниҳол кӯтоҳқардан, буриш.*

Буридан ва шаклдиҳии дарахтони мевадиҳанда қадимтарин усули созандаи кишоварзӣ буда, беш аз ҳазорсолаҳо тааллуқ дорад ва ҳар як раванди технологи просесҳо талоботаш тақмил дода ва инкишоф, ки ба дигаркунии табиӣ (иқлим, обу ҳаво, релеф, ҳок ва ғ.), агротехникӣ (намудҳо, навъ, шинондани ниҳол, нигоҳубини онҳо, техникӣ ва ғайра), иқтисодӣ, иҷтимоӣ вобастагӣ дорад [2].

Ҳар як боғбон бояд асосҳои биологӣ шаклдиҳӣ ва буридани дарахтони мевадиҳандаро донад, омӯзиши худро аз маълумотҳои адабиёти илмӣ оғоз кунанд [3.4.5].

Дуруст ба шакл даровардан ва шоххоро буридани дарахтони мевадиҳанда, ки ба талабот ва мувофиқи хусусиятҳои биологӣ мусоидат мекунад:

- баланд бардоштани сифати мева (мазза, андоза, ранг, тобоварӣ ба касалиҳо ва ҳашаротҳои зараррасон, зиёдшавии таркиби витаминҳо ва моддаҳои ғизоӣ); мунтазам ва тез ҳосилдарори дарахтон;
- кам кардани ҳаҷм ва зиёд шудани тобоварии ба хуниҳои зимистона ва дарозумрии дарахтон;
- кам кардани осебрасонӣ ба дарахтон ва мева аз касалиҳо ва ҳашароти зараррасон;
- тағйир додани фазаҳои нашъунамои дарахтон, масалан, бо усули буриш тобистона гулкуниро боз дошта аз сармоҳои аввалибаҳора эмин медорад;
- баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ;
- гирифтани ғоидаи соф ва аз ҷиҳати экологӣ тоза маҳсулот.

Буриши дуруст ва хусусиятҳои он. Мақсади асосии шаклдиҳӣ ва буридани дарахтони ҷавони мевадиҳанда бо тезонидани ҳосилдарорӣ мебошад.

Дарахтони мевадиҳанда вобаста аз ҷинс, намуд ва навъ пас аз 4-6 соли нашъунамо дар боғ ҳосили аввалини худро ба даст меоранд ва пас аз 10 сол ҳосили баланд медиҳанд.

Қор қарда баромадани технологияи наво, ки барвақт даромадани ба ҳосил ва зиёд кардани ҳосилнокии дарахтони ҷавон мусоидат мекунад. Барои ин, ду қоида бояд риоя қарда шавад: ниҳолҳо бояд сифати аъло дошта стандарти давлати ҷавобгӯ, қавӣ инкишоф ёфта бошад, аввали баҳор дар заминҳои серғизо бо нуриҳои органикӣ андохташуда дар ҷойи муқимӣ шинонда шаванд.

Ниҳолҳо бояд ноҳиябандӣ шуда бошанд, ба сармоҳои зимистона тобовар, барвақтпаз ё ки бевақтпаз, ба касалӣ ва ҳашароти зараррасон тобовар, парвариши баланди агротехникӣ бошанд, тағпайвандҳои ноҳиябандишударо истифода баранд, онҳо бояд ба зимистон тобовар бошанд.

Системаи реша бояд решачаҳои майда ва пурқувват бошад: болои навда муғчаҳои хуб пухташуда ва ғафсии 1-1,2 см (дар баландии 30 см аз реша) 2-сола бояд 1,2-1,4 м, ғафсӣ 1,3-

1,5 см, бо 3-4 дона навдаҳои хуб инкишоф ёфта, аз тана дар кунҷҳои 60-80 градус сабзида, шохаҳои баробар ҷойгиршуда, дарозии 60-80 см, навдаи пахлӯӣ хуб инкишофёфта бошад.

Ҷойи ниҳолшинониро бояд пешакӣ дар тирамоҳ омода карда, ниҳолҳо бояд ҳарчи зудтар шинонда шаванд. Ҳар як чуқурӣ бояд на кам аз 10-20 кг поруи хуб пӯсида (бо кирми замин), ё ки компост (омехтаи пору бо баргҳо, алафҳои бегона, торф) андохта мешаванд. Ниҳолҳоро баъди шинондан ба таври фаровон об додан (дар соли аввал танҳо бо оби тоза бе нуриҳо) ва рӯйпӯш кардани чуқурии ниҳолҳоро бо поруи пӯсида ё компост (бо қабати 5-10 см) мулчаронӣ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Бо нигоҳубини хуб (обмонӣ, нарма кардани замин, озӯкадихӣ, мубориза бар зидди касалиҳо, ҳашароти зараррасон ва алафҳои бегона) ниҳолҳо зуд амал ёфтани реша давондан, тез инкишоф ёфтани ниҳол, то дар аввали моҳи август пайдо кардани навдаҳои боқувват (50-80 см); пурбор, байни буғумҳо кӯтоҳ; бо баргҳои калон, зич, сабзи тира, аз касалиҳо ва ҳашаротҳои зараррасон тоза бошад.

Шаклдиҳии аввалибаҳори ниҳолҳои 1-сола. Пас аз шинонидани ниҳол, аз навдаҳои болоӣ 1-соларо 5-10 см кӯтоҳ карда мешавад (расми 1), навдаҳои 2-сола бошад шоҳҳои марказӣ ва скелетиро ба якдигар тобеъ карда навдаҳои рақобатпазирро аз беҳаш бурида мепартоянд, дар оянда дуруст ба шаклдарории ниҳол этибори ҷиддӣ дода шавад.

Шаклдиҳии тобистонаи ниҳолҳо. Навдаҳои қавӣ (дарозии зиёда аз 60 см) дар аввали моҳи август бояд ба як ҳалқа ё ним ҳалқа печонида, онҳоро бо сим ё ресмон мустаҳкам кунанд, ки онҳо бояд баҳори оянда барои пешгирии кардани навдаҳои пурзӯр насабзидан ва ин усул ба пайдо шудани муғчаҳои гул оварда мерасонад (расми 2).

Шохаҳои миёнақади қачнашуда (дарозияш камтар аз 50 см) дар баҳори соли оянда барои буридани дақиқи минбаъдаи онҳо аз рӯйи усули «критерияи биологӣ», ки дар поён тавсиф карда мешавад, сабук бурида мешаванд. Солҳои оянда шаклдиҳӣ ва буриш бо технологияи нав гузорида мешавад.

Дар асоси таҷрибаи бисёрсолаи мо, чунин шаклдиҳӣ тобистона тоб додани навдаҳои боқувват дар асоси дуруст шинондан ва нигоҳубини он барвақт даромадани ҳосил оварда мерасонад.

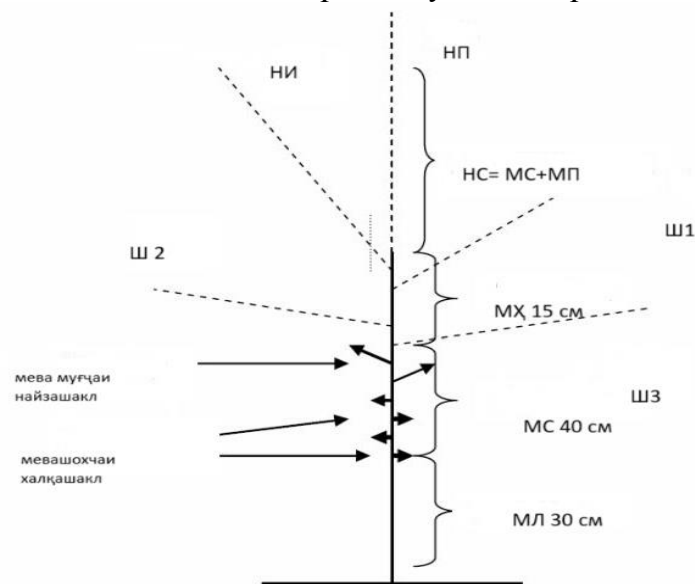
Расми 1. -1-сола ниҳол; 2.- 2 –сола ниҳол.

Масалан, дарахтони себу нок баъди 3-4 сол аз ҳар дарахт 15-25 килограмм ҳосил гирифтани мумкин аст; олу ва зардолу тақрибан 10 килограмм, олуҷа ва гелос қариб 5 килограмм, ҳол он ки бе шаклгирии тобистона (бо буриши оддӣ дарахтон) ин гуна ҳосил танҳо баъди 7-8 сол гирифта мешавад. Ба ғайр аз он, барвақт ба ҳосил даромадан, ба тобоварии хуноқиҳои зимистона дарахтони ҷавонро тобовартар мекунад, ба таври навдаҳо ба ҳалқа печидашуда, пештар аз сабзиш боз мемунад ва барвақт шаклгирии муғчаҳои нуктаи сабзиш дида мешавад, барои зимистон моддаҳои ғизоии бештар ҷамъ мекунад ва аз ин рӯ тобовартар мешаванд.

Бартариҳои шаклдиҳии тобистонаи навдаҳои қавӣ ин коҳиши назаррас (тақрибан 1,5 маротиба) дар баландии дарахтон кам мекунад, махсусан чунин намуди дарахтон ба монанди олу, гелос, зардолу, себ мебошад, ки одатан навдаҳои хеле пурқувват медиҳанд ба ин дарахтон шаклдиҳӣ тобистона зарур мебошад.

Шаклдиҳии тобистонаи навдаҳои қавии дарахтони чавон баробар кардан просесҳои сабзиш ва инкишофи дарахтони чавон кумак мерасонад. Дар ин навдаҳо тез поягузори карда муғчаҳои мевадиҳанда пайдо мекунанд, ки дар натиҷа ҳосилбандии дарахтони чавон тезонида мешавад.

Критерий биологӣ дараҷаи буриши навдаҳои яксолаи дарахтони мевадиҳанда. Аз тавсияҳо маълум аст, ки навдаҳои яксола, ки шохаҳои солена (навдаҳои соли гузашта) аз 1/10 то 3/4 дарозии онҳо кӯтоҳ карда мешаванд, аммо аксари муаллифони ин диапазонро то 1/3-1/2 қисми навдаҳоро кӯтоҳ мекунанд. Ин усули анъанавиро "механикӣ" (тақрибан) меноманд, ки нишондиҳандаи биологӣ дараҷаи кӯтоҳшавиро ба назар намегирад [1.2.5].

Расми 3.- Буриши навдаҳои чавони яксолаи себ

Усули мушаххаси биологӣ намоиширо барои буридани шохаҳои 1-солаи дарахтони мевадиҳанда пешниҳод мекунем, ки ба ташаккули навда ва муғчаҳои мевадиҳанда аз пояи шохаи кӯтоҳ кардашуда пайдо мешавад.

Шохаи 1-сола (дарозияш ~ 100 см), дар аввали баҳор 1/5 қисми (ба 20 см) суст бурида мешавад. То тирамоҳ шохаи яксола ба шохаи дусола табдил ёфта ва дар он нашъунамо навдаҳои яксола месабад: навдаҳои идомаи НИ ва навдаҳои паҳлӯ (НП) - шохаи рақиб (ШР) ва шохаҳои (Ш1, Ш2 ва Ш3). Қисми дарахтон, ки аз он навдаҳои давомдор ва навдаҳои паҳлӯӣ мерӯянд, минтақаи сабзиш (МС), ки дарозии он ~ 40 см аст, дар поёни ин минтақа шохчаҳои найзамонанд ва ҳалқашохча мерӯянд, ки минтақаи ҳосилбандӣ (МХ)-ро ташкил медиҳанд, ки дарозии он то 15 см, дар поёни ин минтақа танҳо навдаи нофаъл муғчаҳои хобрафта ба вучуд меояд ва ин минтақаро минтақаи лучшуда (МЛ) меноманд.

Буриши аввали баҳор соли оянда дусолаи шохҳо. Шохаҳо-рақибон (ШР), ки кунҷҳои шохадор (кунҷи байни шохаҳои 2-сола ва 1-сола) камтар аз 45° бошад, бояд пурра (дар ҳалқа) бурида шаванд, то, ки дар оянда дар зерини ҳосил он нашиканад.

Навдаҳои давомдор (НД) ба дарозии 45 см аз пойгоҳ бурида мешавад. Сабзиши умумӣ дарозии навда (СУ) + дарозии мевашоҳча (МХ) = 15+40=55 см, то тирамоҳ меваҳалқашохча афзоиш меёбад.

Шохаҳои паҳлӯӣ (Ш1, Ш2, Ш3), ки кунҷҳои ҳуҷра баромади 60-80° нисбатан ба шохи асосӣ камтар кӯтоҳ карда мешавад (5-10%), онҳо ҳалқашохчаҳои зиёд доранд ва навдаҳои сабзиш нисбат ба шохҳои марказӣ камтаранд ва шохаи паҳлӯӣ аз шохҳои марказӣ ҳар қадар паст ҷойгир бошад, ҳамон қадар камтар кӯтоҳ карда мешавад.

Бо чунин буридани дақиқ аз рӯи усули «критерияи биологӣ»-и дар тирамоҳ аз пояи шохаи буридашуда шохаҳои ҳалқашохча, найзашохча (дар дарахтони тухмдор) ва гулдаста ва шохчагулҳо (дар дарахтони донақдор) дар асоси буридашудаи шохҳо пайдо мешавад. Чаро ин қадар муҳим аст, ки пояи шохаҳо луч набошад, навдаҳоро бо муғчаҳои мевагӣ (ҳалқашохча ё шохаҳои гулдастаҳо) пӯшонидани мешавад. Ин мусоидат мекунанд:

а) баланд бардоштани тобоварии зимистонаи шохаҳо асосӣ, хусусан шохҳои скелетӣ, шохҳои лучшуда, онҳо таъминоти маҳсулоти ассимилятсия (ғизо) дар ҷойи сабзиши барг бехтар таъмин мекунад;

б) окилона истифода бурдани дарахтон аз об ва моддаҳои ғизой, бе ғайр аз ин барои сабзиш, ғафсшавӣ қисми лучии навдаҳо то 15-20 ғоизи об ва моддаҳои ғизоро сарф мекунад;

в) зиёдшавии ҳосилнокӣ ва дарозумрии дарахтон вобаста ба давраи ҳосилбандии дарахтон оварда мерасонад.

Дарахтони тухмдорҳо ва донакдорҳо аз сабаби хуб бедор шудани муғчаҳо ва қобилияти сусти пайдошавии навдаҳо (аз рӯи Шитт П.Г.) хуб поягузори ҳалқашоҳчаҳо ва навдаҳои гулдаста мусоидат мекунад, бинобар ин дар аввал шохаҳои яқсолаи онҳоро сусти кӯтоҳ (1/6 - 1/5 қисм) ва дарахти себро бошад навдаҳои ибтидоиро бояд саҳттар (1/4 қисм) кӯтоҳ карда мешавад [1]. Дар тамоми солҳои оянда буришро дар шохҳои яқсола бо усули «критерияи биологӣ» гузаронида шавад ва дар соли оянда буриши аввалибаҳорро дар шохҳои буридашуда пайдо шудагӣ навдаҳои яқсоларо ба танзим дароварда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Шитт П.С. Абрикос. -М. 1986. -69 с.
2. Гельфандбейн П.С. Обрезка и формирование кроны плодовых деревьев. -М., 1965. -383 с.
3. Лабанов Г.А. Программа сортоизучения плодовых, орехоплодных и ягодных культур. -Мичуринск, 1983, -258 с.
4. Эргашев А.Э., Кориев Б. Сорты и высокоурожайные формы абрикоса Северного Таджикистана, 1992.-16с.
5. Мичурин И. В. Избранные сочинения. -Москва, 1948. -785 с.

АННОТАЦИЯ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БИОЛОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ И ОБРЕЗКЕ ПЛОДОВЫХ ДЕРЕВЬЕВ

Рассматривается весенняя, летняя формировка и посадка саженцев семечковых и косточковых деревьев. Приведена краткая характеристика применения биологического метода укорачивания однолетних побегов. Установлены показатели, формирующие при обрезке саженцев плодовых деревьев, по биологическим критериям.

Ключевые слова: *косточковый, семечковый, побег, формировка, укорачивание, ветвей, саженцы*

ANNOTATION

USE OF BIOLOGICAL METHODS IN THE FORMATION AND PRUNING OF FRUIT TREES

It's considered spring, flight formation and planting of seedlings seed and stone trees. A brief description of the use of the biological method of shortening annual shoots was carried out. Indicators have been established that form pruning of seedlings of fruit trees according to biological criteria.

Keywords: *stone, seed, shoot, shaping, shortening, branches, seedlings*

Сведение об авторе:

Бойматов Тоджибой Эргашевич-старший преподаватель кафедры агротехнологии и промышленной экологии политехнического института Таджикского технического университета имени академика М. Осими в г. Худжанд. 735700. Республика Таджикистан, город. Худжанд, проспект Исмоили Сомони, 226 Телефон: (+992) 207900080

Author information:

Boymatov Tojiboy Ergashevich-Senior teacher, Department of Agrotechnology and Industrial Ecology, Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after Academician M. Osimi in Khujand. 735700.Republic of Tajikistan, Khujand, 226 I. Somoni Avenue. Fone: (+992) 207900080

ТДУ 634.8:631.563

ТАЪСИР ВА АҲАМИЯТИ МОДДАИ МАВҶУДАИ ПЕКТИНИИ АНГУР ДАР ВАҚТИ НИГОҲДОРӢ (2023С)

Тоҳиров А.М., Ҳасанова Г.А.-Филиали Институти боғу тоқпарварӣ ва сабзавоткории
АИКТ

Калимаҳои асосӣ: *ангур, нигоҳдорӣ, пектин, модда, сифат, парҳезӣ, маҳсулот.*

Натиҷаҳои тадқиқот оид ба таъсири моддаи мавҷудаи пектини дар ангур пешниҳод карда мешавад дар ҳолати нигоҳдории тӯлонӣ. Таснифоти мухтасари навъҳои маҳалии ангур дар тадқиқот қарор дошта дар поён дарҷ гардидааст. Вобастагии ангур байни моддаи пектини мавҷуд буда дар мева ва баромади маҳсулоти молии ангур баъди нигоҳдории тӯлони муайян карда шудааст.

Нигоҳ доштан, беҳтар намудани сифати маҳсулоти ғунучин карда шуда вазифаи бисёр муҳими зарур ба шумор меравад. Талабот дар бозорҳо ба маҳсулоти тару тозаи мевагиҳову сабзавотиҳои сифаташ оӣ ҳамеша зиёд аст. Масъалаи баробар нигоҳ доштани ғизои инсон имрӯз хеле муҳим мебошад. Бояд, барои нигоҳ доштани витаминҳо ва дигар моддаҳои ғайрибиологӣ, ки дар таркиби меваву сабзавотиҳо мавҷуд аст онҳо барои коркард ва нигоҳдории тӯлони нигаронида шуданд эътибори ҷидди додан лозим.

Ангур - маҳсулоти парҳези буда онро дар ҳолати хасташавии асаб, норасоии витаминҳо ва оромкунонидани узвҳои эҳсос истифода менамоянд. Вобаста аз навҳояш як килограмм меваи ангур дар ҳолати дуруст нигоҳ доштан (3) 150-250 грамм ва аз ин ҳам зиёд қанд дар намуди глюкоза ва фруктоза аз 0,5 то 1,4% кислотаи органики (ангури себи ва ғайра.); витаминҳои А (каротин), В₂ (рибофлорин), С (кислотаи аскорбини), адрмин ва Р (цитрин), моддаҳои минерали 0,3-1,5% (фосфор, калий, оҳан, калий ва ғайраҳо) мавҷуд аст. Моддаҳои сафедадор аз 0,1 то 0,9%, пектини 0,3 - 1,0% ва аз он ҳам зиёд мавҷуд аст. Дар зер доир ба миқдори мавҷудаи пектин дар меваи ангур ва таъсири он ба сифат ва нигоҳдории маҳсулот истода мегузарем.

Пектин (забони греки буда *pektos* - печида, сахтшударо ифода менамояд) - ин моддаи ширешии (елим) растаниги мебошад. Пектин дар табиат дар маҳсулотҳои хоми мевагиҳо, сабзавотиҳо ва бехмевагиҳо мавҷуд буда онҳо ба нахҳои ғизоии ҳалшаванда мансубанд. Пектин ҳамчун модда 200 - сол пеш маълум гардидааст яъне кашф кардаанд. Хусусияти асосии он узвҳои зиндари аз тамоми моддаҳои зараровар тоза ва эмин нигоҳ медорад. Пектин ва моддаи пардаи ҳуҷайраҳои (клетчатка), ки дар растани мавҷуданд ҳаракати кирмонанди (перисталтику) меъдари ба танзим меоварад ва ба маҷмӯи микроорганизмҳои рӯдаҳо таъсири манфи мерасонад, ҷаббиши холестеринро маҳдуд намуда моддаҳои зарароваро аз ҷаббидан (адсорбация) ва баровардани онҳоро аз узвҳои гуногуни инсон хуб мусоидат менамояд.

Моддаи пектиниро яке аз қисми зарурии таркиби химияви ангур ҳисобидан мумкин. Онҳо полисахарида асил ба ҳисоб рафта фарқиати он аз крахмал, моддаи пардаи ҳуҷайраҳо (клетчатка) ва дигар полисахаридҳо ба таркиби онҳо қанд дохил набуда дар онҳо боқимондаи кислотаи галактурини дохил мешавад, ки ба худ онҳо туршшавии глюкозаи маҳсулотиро нишон медиҳад. Моддаи пектини, ки дар мевагиҳо ва ангур мавҷуданд дар чор намуди пайвастаги дучор мешавад - пропектин, пектин, кислотаи пектинуву ва пектови мебошанд.

Намуди асосии моддаи пектини дар ангур протопектин ҳисобида мешавад то пухтарасидани ангур он бо таъсири ферменти протопектиназы ба пектини ба об ҳалшавада мубаддал мегардад. Дар ҷарайёни пухтан протопектин таҷзия гардида мева мулоим мешавад. Аз ӯғзи пухтан то пухтараси миқдори моддаи пектини хеле кам аст (то 3г/дм³). Дар вақти нигоҳдори ҷарайёни ҷудошави ва ё пора - порашавии гидролитикии моддаи мураккаби пектини идома меёбад, то пайвастшавии оддӣ, ки баъд ҳамчун масолеҳи энергетикӣ барои нафасгири истифода менамояд. Бинобар ҳамин миқдори умумии пектин дар равиши нигоҳдории ангур кам мегардад.

Солҳои охир дар Филиали институти боғу тоқпарвари ва сабзавоткори АИКТ дар вилояти Суғд татқиқоти илми доир ба миқдори таркиби химияи ва қатори он миқдори моддаи пектини дар меваи ангури навҳҳои маҳаллие, ки ба нигоҳдории тӯлони гузошта мешавад корҳои илми бурда шуд.

Мақсади кор - маълум намудан ва нишон додани алоқамандии байни моддаи пектини дар меваи ангур ва сифати маҳсулот иборат мебошад. Дар омӯзиш навҳҳои маҳаллии ангуре, ки барои нигоҳдории тӯлони дар ҳолати тару тоза - Кишмиши сиёҳ, Кишмиши сафед, Нимранг (ангури калон), Хусайнии сафеди дерпаз, Тағоби (дар зер сифати мухтасари онҳо оварда шудааст(2) муқоиса бо навъе, ки худро барои нигоҳдори тӯлони ва кашонидан ба масофаи дур хеле мувофиқ навъи Тойфии гулобӣ, ки то ҳоло ягон навъ дар Тоҷикистон ба он рақобат карда наметавонад гирифта шудааст (2022с).

Кишмиши сиёҳ - миёнапаз 116 - 136 рӯз. Сари ангур миёна ва калони вазнаш 238 -310гр. Мевааш тухм надорад кулӯла - тухммонанд, сиёҳ, вазни як донааш 2,3 - 3гр, таъмаш мавзун, қанднокиаш 22 - 25%, туршнокиаш 4 - 5г/л. (расми 1).

Кишмиши сафед - миёнапаз 124 -147 рӯз. Сари ангур миёнаи калон қанотдор вазнаш 195 - 305гр, вазни сад дона мевааш 193 -247гр, мевааш тухм надорад, кулӯлаи сафед, вазни як дона мева 1,9 - 2,5гр, таъмаш дилкаш, қанднокиаш 23 - 25%, туршнокиаш 4 - 5г/л. (расми 2).

Расми 1 - 2.-Навъи Кишмиши Сиёҳ ва Сафед

Тойфии гулобӣ - дерпаз 139 -156 рӯз, сари ангур калон вазнаш 286 - 1400гр баъзе то 4300гр мешавад, вазни 100 - донаи мевааш 442 -674гр, кулулаи нӯгдор, вазни донааш 4,4 - 6,7гр, таъмаш мавзун, карсосии дандмазза дар мевааш 3 - 4 тухм дорад, қанднокиаш 21 - 24%, туршнокиаш 3,2 -5,5г/л. (расми 3).

Нимранг (ангури калон) - дерпаз 139 - 154рӯз. Сари ангур калон вазнаш 120 - 510гр, вазни 100 дона мевааш 178- 489гр, дар мевааш 2 -4дона тухм дорад, рангаш кулӯлаи гулобии равшан, вазни донааш 1,7 - 4,8гр, таъмаш маззай нофаҳмои карсоси, қанднокиаш дар ҳолати пурра пухтан 19 - 23%, туршиаш 3,1 - 5,6г/л. (расми 4).

Расми 3.-Навъи Тойфии гулобӣ

Расми 4.-Навъи Нимранг (Ангури калон)

Хусайнии сафеди дерпаз - 131 - 167 рӯз. Сари ангур калони қанотдор устувоншакл ё маҳрутии вазнаш 380 - 2300гр вазни 100 дона мевааш 463 - 1200гр. Таъмаш дилкаш дар мевааш 2 -3 дона тухм дорад. Баъди пурра пухтан қанднокиаш аз 23 то 25%, туршиаш 2,8 - 4,1г/л мерасад, рангаш сафед. (расми 5).

Тағобӣ - мӯхлати пухтани миёнаи дерпаз 132 - 161рӯз. Сари ангур қанотдори калон маҳрути, вазнаш 285 - 565гр, вазни 100 - дона мевааш 375 - 517гр калон ҳаҷми вазни як дона мевааш 3,7 - 5,7гр буда 2 -3 тухм дорад. Баъди пурра пухтан қанднокиаш аз 23 то 25%, туршнокиаш 3,8 - 5,1г/л мерасад. Рангаш сиёҳ. (расми 6).

Расми 5.-Навъи Хусайнии сафеди дерпаз

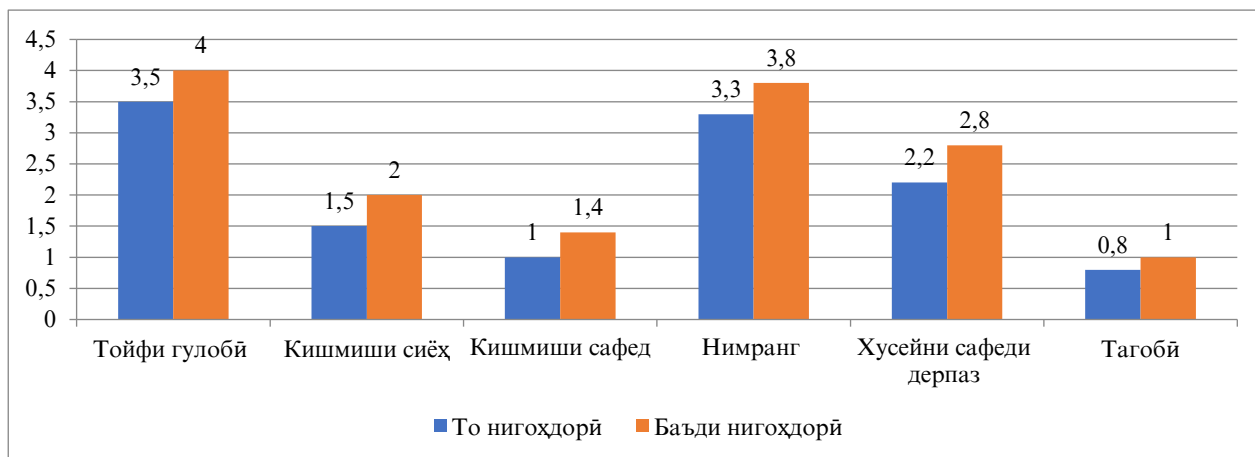
Расми 6.-Навъи Тағобӣ

Аз тавсифи навъҳо дида мешавад, ки онҳо рангҳои сурх, сафед, гулоби, ва сиёҳ доранд аксарияташон пӯсти ғафси устувор доранд (тағоби, тойфӣи гулоби, нимранг). Аз нуқтаи назария давомнокии нигоҳдориашон барои тавсифи навъҳо фаъолнокии маҷмӯи (комплекс) таассури (катализирующих) химиявиرو суръатнок ё сусти карда худааш таъғир намеёбад ва он моддаҳои пектинири гидролиз менамояд.

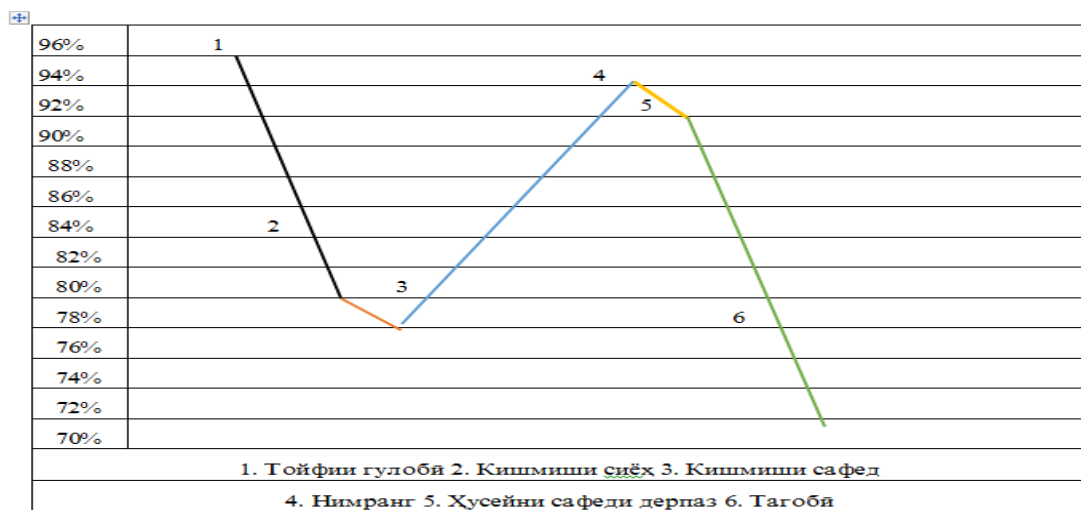
Барои сифати технологиаш ба кашонидан мувофиқ буданаш ва давомнокии нигоҳдориашро бояд доништан зарур аст, ки аз миқдори умумии мавҷудаи моддаи пектини чи қадар миқдор аз пропектин иборат аст. Чи қадаре, ки моддаҳои пектини аз қисми саҳт лаҳмашон, пӯст дар афшура буда ҷой иваз намояд ҳамонқадар давомнокии нигоҳдори сусти мегардад: дар навъи Тағобие, ки давомнокии нигоҳдориаш сусти аст мевааш дар нимаи таҷрибаомӯзӣ ба пажмурдашави оғоз менамояд. Пажмурдашави ҳамавақт шиддатнокии гузариши протопектинири дар шакли ҳалшаванда ҳамроҳи менамоянд (ниг ҷад -1 ва расми 1-2).

Ҷадвали 1. - Таъсири моддаи мавҷудаи пектини ба сифати маҳсулоти нигоҳдошта шуда (2023с).

Навъ	Моддаи пектини, г/дм ³			Баромоди маҳсулоти молӣ %	Ҷошнгузори баъди нигоҳдорӣ, бал
	То нигоҳдорӣ	Баъди нигоҳдорӣ	Камшавӣ		
Тойфӣи гулоби	4,14	3,45	0,69	96,2	8,8
Кишмиши сиёҳ	1,67	1,39	0,28	78,1	5,8
Кишмиши сафед	1,45	1,14	0,31	76,4	5,2
Нимранг	3,86	3,32	0,54	95,8	8,3
Хусайнии сафеди дерпаз	2,78	2,08	0,70	93,3	7,4
Тағобӣ	1,23	1,02	0,21	68,1	4,8

Расми 1.-Диаграммаи (расми) таъсири моддаи мавҷудаи Пектини ангур дар вақти нигоҳдорӣ

Расми 2.-Нақшаи таъсири моддаи мавҷудаи Пектини ангур дар вақти нигоҳдорӣ

Дар ҳолати пухта гузаштани мева таъсири ферменти пектиностеразини озод, пектини ҳалшаванда (полигалактурини) то кислотаҳои спирти метили гидролиз мешавад, ки он ба хирашави сиёҳшавии мева оварда мерасонад. Микдори мавҷудаи пектини дар меваи ангур баъди ғунучин охири моҳи сентябр фарқият намуд аз 3,16г/дм³, навъи Нимранг аз 3,28 то 1,18 г/дм³ навъи Тағоби ба ҳисоби миёна микдори мавҷудааш дар ҳудуди 2,02г/дм³ қайд карда шуд. Ангур дар ҳарорати 0 - 10°C дар намнокии нисбии ҳаво наздик 85% давоми 4 - моҳ соли 2022 дар сардхонаи муассисаи давлатии “Боғи милли” “Ваҳдати”-и ноҳ. Б. Ғафуров нигоҳ дошта шуда баъд таҳхиси такрори чошнгири гузаронида шуд.

Баъди гузаронидани таҳхис маълум гардид, ки (дар асоси маълумотҳои китобҳои илми ва таҷрибаҳои илми) камшавии пектин (дар таҷрибаи мо аз рӯи намуди зоҳириаш таъм ва пажмурдашавиаш) дар навъҳои Ҳусейнии сафеди дерпаз, Тойфии гулобӣ ва Нимранг (0,70 - 0,69 ва 0,54 г/дм³) мушоҳида шуд, ки микдори мавҷудаи моддаи пектиниаш назар ба дигар навъҳо зиёд буданд - 2,08, 3,45 ва 3,32г/дм³ таносубан. Навъҳои Тағобӣ, Кишмиши сиёҳ ва Кишмиши сафед аз намуди зоҳириаш, пажмурдашавиаш маълум гардид, ки дар онҳо моддаи пектиниаш хеле кам будааст онҳо дар вақти нигоҳдоштани тӯлони моддаи пектиниашонро кам гум карда бошад ҳам аз 0,21 то 0,31г/дм³ буда нишондиҳандаҳоиашон назар аз дигар навъҳо хеле паст мебошад.

Дар вақти чошнгзори навъҳои Тағоби, Кишмиши сиёҳ ва Кишмиши сафед (ниг. ба ҷадвал ва диаграмма) баҳои хеле паст гирифтанд, ки дар он хушкшавии шона, пажмурдашавии мева, мулоимшавии мева, дараҷаи ғилзати лахмнокиашон дар таъмаш лаҳми сусти ҷўшиш мушоҳида карда шуд. Маълум аст, ки ба сифатноки ва таъми ангур микдори зиёди компонентҳо таъсири худро мерасонад вале вазифаи моддаи пектини хеле калон ва муҳим мебошад.

Хулоса. Дар давоми тӯлони нигоҳдории ангур вобастагии зич байни моддаи пектини мавҷуда дар мева ва баромади маҳсулоти босифат мавҷуд аст. Баромади маҳсулоти босифат дар давоми тӯлони нигоҳдории ангур он аз микдори моддаи пектини мавҷуда дар мева вобастагии зич дорад. Бинобар ҳамин микдори зиёди мавҷудияти моддаи пектини дар мева яке аз нишонаҳои тӯлони нигоҳдории ангур ба ҳисоб меравад.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ПЕКТИНОВЫХ ВЕЩЕСТВ ВО ВРЕМЯ ХРАНЕНИЯ

Представлены результаты исследований влияния содержания пектиновых веществ в винограде на длительное хранение. Даны характеристики исследуемых сортов винограда местных сортов. Определена прямая зависимость между содержанием пектиновых веществ в ягодах и выходом товарного винограда после хранения.

Ключевые слова: виноград, хранения, Пектин, вещество, качество, диетический, продукция.

ANNOTATION

The article presents the results of studies of the influence of pectin content in grapes on long-term storage. The characteristics of the studied grape varieties of local varieties are given. A direct relationship between the content of pectin substances in berries and the yield of commercial grapes after storage is determined.

Key words: grapes, storage, Pectin, substance, quality, dietary, products.

Сведения об авторах:

Тоҳиров Абдуллоҷон Мазокирович кандидат сельскохозяйственных наук, заведующий научной лаборатории Хранение и переработка сельскохозяйственной продукции Филиал института садоводства, виноградарства и овощеводства Таджикской академии сельскохозяйственных наук в Согдийской области, 735694, Республика Таджикистан, Согдийская область, Б. Гафуровский район, джамоат Аучи алачи, посёлок Богистон. E - mail :Tohirov1958@mail.ru. Тел. (+992) 985503358.

Ҳасанова Гавҳарой Абдумановна - научный сотрудник научной лаборатории Хранение и переработка сельскохозяйственной продукции Филиал института садоводства, виноградарства и овощеводства Таджикской академии сельскохозяйственных наук в Согдийской области. 735694, Республика Таджикистан, Согдийская область, Б. Гафуровский район, джамоат Аучи алачи, посёлок Богистон. Тел. (+992) 988755955.

About the authors:

Tokhirov Abdullozhon Mazokirovich Candidate of Agricultural Sciences, Head of the Scientific Laboratory Storage and Processing of Agricultural Products Branch of the Institute of Horticulture, Viticulture and Vegetable Growing of the Tajik Academy of Agricultural Sciences in Sughd Region, 735694, Republic of Tajikistan, Sughd Region, B. Gafurov District, Auchi Alachi Jamoat, Bogiston village. E - mail :Tohirov1958@mail.ru. Tel. (+992) 985503358.

Khasanova Gavkharoy Abdumanonovna - researcher at the scientific laboratory Storage and processing of agricultural products Branch of the Institute of Horticulture, Viticulture and Vegetable Growing of the Tajik Academy of Agricultural Sciences in Sogd

ТДУ: 636.2.033 (637,5)

ХУСУСИЯТҲОИ РЕПРОДУКТИВИИ ЧОРВОИ КАЛОНИ ШОҲДОРИ ИРСИЯТА-ШОН ГУНОГУН

Қўрабегзода А.Қ.¹, Исупов Д.С.² - ¹Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур
²Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рудаки

Калимаҳои асосӣ: репродуктивӣ, чорвои калони шоҳдор, такрористехсолкунӣ, давраи сервисӣ, давраи байни ду зоиш, давраи қоққунӣ, фасли сол.

Организми зинда як ҷузъи ҷудонашавандаи форматсияи биологӣ буда, ҳамавакт дар зери омилҳои экзогенӣ ва энтогенӣ қарор дорад. Ба ин омилҳо шароити ҳўронидан ва нигоҳубини чорво, шароити душвори истифодабарии модаговҳо, муҳити номувофиқ, бемориҳои чорво мисол шуда метавонад. Нодуруст ва нокифоя ҳўронидани чорво сабабгори баҷапартӣ, пеш аз муҳлат таваллуд кардан, нағалтидани ҳамроҳак, касалии синадарт ва пастбудани иммунитет мегардад. Ҳангоми нокифоя ҳўронидан пеш аз ҳама хусусиятҳои такрористехсолкунии чорво вайрон мегардад. Дар ҳолати пастбудани дараҷаи ҳўронидан, ҳайвон миқдори лозимаи моддаҳои ғизоӣ, макро, микро ва витаминҳои лозимаро гирифта наметавонад, ҳамаи инро аз ҳисоби захираҳои дохилӣ истифода менамояд ва дар натиҷа вазни зиндаи чорво паст гардида, такрористехсолкунӣ ҳалалдор мегардад.

Мо дар қорҳои таҳқиқотие, ки гузаронидем, муайян намудем, ки то чи андоза нишондиҳандаҳои такрористехсолкунӣ ба маҳсулнокии ширӣ таъсир мерасонанд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.- Нишондодҳои такрористехсолкунӣ дар шароити хоҷагӣ

Нишондод	Гурӯҳҳо		
	I	II	III
Синну соли бордоршавии аввал, рӯз	648,3±7,1	633,4±3	628,7±6,5
Синну соли зоиши аввал, рӯз	930,3±6,5	918,4±7,1	913,7±6,9
Вазни зинда ҳангоми таваллуд	409,2±4,8	414,3±6,2	428,4±7,2
Давраи сервисӣ, рӯз	89,5±10,3	88,2±5,9	83,7±4,9
Байни ду зоиш, рӯз	385,4±17,3	378,5±14,5	369,4±9,3
Индекс наслнокӣ	43,4±5,4	44,3±6,3	45,1±5,9
К.Т.И.	0,94±0,020	0,96±0,017	0,98±0,018

Дар таҳқиқотҳо асосан зоти алои тоҷикӣ хуннокиашон гуногун иштирок намуданд. Дар гурӯҳи I-ум модаговҳое, ки хуннокии 1/2-и зоти голштинӣ доштанд, дар гурӯҳи II-юм модаговҳои 5/8 хуни голштини дошта ва дар гурӯҳи III-юм модаговҳои 3/4-хуни голштинӣ дошта иштирок намуданд.

Бо истифода аз дастовардҳои соҳа ва парвариши мақсаднокӣ ҷавонаҳо дар хоҷагӣ паст рафтани синну соли бордоршавии аввал мушоҳида карда мешавад.

Аз маводҳои дар ҷадвал овардашуда дида мешавад, ки дар хоҷагӣ нишондодҳои такрористехсолкунӣ байни гурӯҳҳо як хел нестанд. Синну соли аз ҳама хурди бордоршавии аввал 628,7 рӯз (20,9 моҳ) дар модаговҳои гурӯҳи III-юм дида мешавад. Онҳо аз рӯйи ин нишондод нисбати модаговҳои гурӯҳи I-юм 19,6 рӯз (3,1%) ва нисбати модаговҳои гурӯҳи II-юм 4,7 рӯз (0,7%) пештар бордор шудаанд.

Модаговҳои гурӯҳи III аз дигар гурӯҳҳо нисбатан пештар таваллуд кардаанд. Нисбати гурӯҳи I-ум 16,6 рӯз ва нисбати гурӯҳи II-юм 4,7 рӯз пештар таваллуд кардаанд. Вазни зиндаи модаговҳо ҳангоми таваллуд низ як хел нест. Вобаста аз хуннокӣ вазни аз ҳама калон дар модаговҳои хуннокиашон 3/4 ва аз ҳама паст дар модаговҳои хуннокиашон 1/2 дида мешавад. Ин бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки бо баланд шудани хуннокӣ вазни зиндаи чорво зиёд мегардад.

Дар чорвои зоти алои тоҷикӣ вобаста аз хуннокӣ давраи сервисӣ як хел нест. Давраи сервисии аз ҳама дароз дар модаговҳои гурӯҳи I-ум дида мешавад, ки ба 93,5 рӯз баробар аст. Ҳангоми давраи сервисӣ аз 80 рӯз баланд шудан, ҳар сол аз модагов як ғўсола гирифта намешавад. Бинобар он давраи сервисии аз ҳама мувофиқ дар модаговҳои гурӯҳи III-юм ба қайд гирифта шудааст, ки ба 83,7 рӯз баробар аст. Аз рӯйи ин нишондод, онҳо нисбати модаговҳои гурӯҳи I-ум 9,8 рӯз ва нисбати модаговҳои гурӯҳи II-юм 5,5 рӯз кўтоҳтаранд. Аз рӯйи давраи дамгирӣ низ модаговҳои гурӯҳи III-юм беҳтаранд. Онҳо нисбати

модаговҳои гурӯҳи I-ум 14,2 рӯз ва нисбати модаговҳои гурӯҳи II-юм 18,9 рӯз камтар дам гирифтаанд (мувофиқи меъёрҳои физиологӣ давраи дамгирӣ бояд 60 рӯз бошад).

Давраи байни ду зоиш бояд ба 365 рӯз баробар бошад, яъне ҳар сол бояд аз модагов як ғӯсола гирифта шавад. Аз маводҳои овардашуда дида мешавад, ки ин нишондод дар гурӯҳҳо камтар дарозтар аст. Аз ин хотир К.Т.И. дар гурӯҳҳо ба 1 баробар нест. Дар шароити хоҷагӣ мо кӯшиш намудем нишондодҳои такрористехсолкуниро вобаста аз фасли сол баҳо диҳем (ҷад.2.)

Ҷадвали 2.- Нишондиҳандаҳои такрористехсолкунӣ вобаста аз фасли сол

Нишондод	воҳ. ченак	зимистон	тирамоҳ	тобистон	баҳор
Дар бордоркунии аввал бордор шудаанд	%	38,3	26,9	14,4	20,4
Давомнокии давраи сервисӣ	рӯз	75,3	89,7	97,6	104,2
Давомнокии давраи қоккунӣ	день	62	74	85	89

Аз маводҳои ҷадвал дида мешавад, ки аз ҳама фасли ба такрористехсолкунӣ мувофиқ, ин фаслҳои зимистону тирамоҳ ба ҳисоб мераванд.

Дар бордоркунии аввал модаговҳо дар фасли зимистон нисбати фасли тобистон 23,9 % ва нисбати фасли баҳор 17,9 % зиёдтар бордор шудаанд. Дар фасли тирамоҳ бошад ин нишондод ба 12,5 ва 6,5 % баробар аст.

Давомнокии давраи сервисӣ аз ҳама дароз дар фасли баҳор (104,2 рӯз), дар фасли тобистон ба (97,6 рӯз) ба қайд гирифта шудааст, ки нисбати фаслҳои зимистону тирамоҳ 28,9; 22, 3 ва 22,3 ва 7,9 рӯз зиёдтар аст. Давраи қоккунӣ низ дар фаслҳои зимистону тирамоҳ нисбати тобистону баҳор кӯтоҳтар аст. Ин бори дигар аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар фаслҳои зимистону тирамоҳ гармии ҳаво паст мефарояд ва чорво хушро озод ҳис менамояд ва дар ин фаслҳои сол тамоми нишондодҳо баланданд.

Нишондиҳандаҳои асосии такрористехсолкунӣ ва дигар нишондиҳандаҳои хоҷагидорӣ онҳо дар алоқамандии наздиқ қарор доранд. Мо алоқамандии коррелясионии ширдӯширо бо нишондиҳандаҳои асосии такрористехсолкунӣ мавриди омӯзиш қарор додем (ҷад. 3).

Ҷадвали 3. -Алоқамандии ширдӯшӣ бо нишондиҳандаҳои такрористехсолкунӣ

Нишондод	Г у рӯ х х о		
	I	II	III
Ширдӯшӣ- синну соли бордоршавии аввал	+0,484	+0,285	+0,065
Ширдӯшӣ-давраи сервисӣ	+0,365	+0,147	+0,280
Ширдӯшӣ-давраи байни ду зоиш	+0,317	+0,210	+0,150

Таҳлили ҷадвал, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки такрористехсолкунии чорво дар шароити хоҷагҳои водии Ҳисор ба талаботҳои физиологӣ ҷавобгӯ мебошад. Бояд қайд намуд, ки он нишондодҳо, ки мавриди омӯзиш қарор ёфтанд, бештар аз шароити хоҷагӣ, сатҳу маљакаи мутаххасисон вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Гридина С.Л. Воспроизводительная способность черно-пестрых коров уральского типа. /Гридина С.Л./ Ж.Зоотехния, 2005, № 3. С.30.
2. Лещук Г.П. Воспроизводительная способность черно-пестрых коров в зависимости от породности. /Лещук Г.П., Лещук Т.Л./ Ж. Зоотехния. 2005. № 10. С.28-30
3. Орлов А.В. Рост, развитие и воспроизводительные качества телок симментальской породы и её помесей с красно-пестрыми голштинами /А. В. Орлов, А. В. Тищенко, В. В. Лавровский // Известия Тимирязевской с.-х. академии. - 1989. - № 5. - С. 128.
4. Прахов Л.П., Воробьева Н.Б., Кочнева Т.И., Шишкин А.В. Классный и генеалогический состав стада, воспроизводительные способности коров племзавода «Пушкинский». Ж. Зоотехния, № 7, 2010. с. 17-19.

АННОТАЦИЯ

РЕПРОДУКТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА РАЗЛИЧНОЙ НАСЛЕДСТВЕННОСТИ

В статье приводятся материалы о репродуктивных особенностях коров таджикской черно-пестрой породы, в зависимости от генотипа. Установлено, что коровы с ¾- кровности по голштинской породе по всем показателям имели преимущество перед другими кровностями. Наименьший возраст для первой случии был у коров III-ей группы и составил 628,7 дней (20,9 месяцев). По этому показателю, они раньше I-я оплодотворились, чем группа на 19,6 дней (3,1%) и группа на 4,7 дней. Коровы III-ей группы отелились раньше, чем коровы I-ой группы на 16,6 дней и коровы II-ой группы на 4,7 дней. В первом оплодотворении в

зимнее время года, по сравнению с летним на 23,9% и весенним на 17,9 % оплодотворилось больше коров. В осеннее время этот показатель составил 12,5 и 6,5%, соответственно.

Ключевые слова: *репродукция, крупный рогатый скот, воспроизводство, сервис-период, межотельный период, сухостойный период, сезон года.*

ATTOTATION

REPRODUCTIVE CHARACTERISTICS OF CATTLE OF VARIOUS HEREDITY A.

The article provides materials on the reproductive health of Tajik black-and-white cows, depending on the genotype. It was found that cows with a three-quarter bloodline of the Holstein breed had an advantage over other bloodlines in all indicators. The lowest age at the first mating was in cows of group III and amounted to 628.7 days (20.9 months). According to this indicator, they fertilized earlier in group I for 19.6 days (3.1%) and cows of group II for 4.7 days (0.7%). Cows of group III calved earlier than cows of group I by 16.6 days and cows of group II by 4.7 days. During the first fertilization in winter, more cows were fertilized by 23.9% compared to summer and 17.9% in spring. In autumn, this figure was 12.5 and 6.5%.

Keywords: *reproduction, cattle, reproduction, service period, interbody period, dry period, season of the year.*

Сведения об авторах:

Джурабегзода Абдуджабор Джурабек – кандидат сельскохозяйственных наук. Таджикский аграрный университет им. Ш.Шотемур. 734003. Г. Душанбе. пр. Рудаки, 146. Тел. 936008289.

Исуфзода Дилшод Сафармад – кандидат сельскохозяйственных наук Кулябского университета. Г. Куляб ул. С. Сафаров-15. Тел. 918747460.

Information about applicants:

Jurabegzoda Abdulabor Churabek – Dean of the Zooengineering Faculty, Candidate of Agricultural Sciences. Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur. 734003. Dushanbe. 146 Rudaki Ave. Tel. 936008289.

Isufzoda Dilshod Safarmad, Candidate of Chemical Sciences, Dean of Chemical Biology, Kulyab University. Kulyab, S. Safarov str., 15. Tel. 918747460.

УДК 636 32/38.082

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ШЕРСТНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ ЧИСТО- ПОРОДНЫХ ЯГНЯТ И ГИБРИДОВ

Отаева М., Раджабов Н.А., Наботов С.К., Абдуллозода Х., Джамшедзода Х.Дж. – Института животноводства и пастбищ ТАСХН

Ключевые слова: *настриг шерсти, физическая масса, невытая шерсть, естественная длина, истинная длина, густота шерсти, тонина шерсти, гибридные животные, чистопородные животные.*

Введение. Характерные особенности тонкорунных овец, отличающие их от других пород – это однородная шерсть, состоящая только из тонкого пуха, с диаметром, в среднем, не более 25 мк, штапельное строение руна: специфическая извитость шерсти и сравнительно большое количество жиропота в шерсти. В большинстве случаев, у токорунных овец, по сравнению с овцами других пород, несколько большей запас кожи в виде складок ее на шее, а иногда и на других частях туловища.

Шерсть у тонкорунных овец, как правило, тонкая, средней густоты, количество шерстинок на 1 см² кожи у взрослой овцы достигает 4-10 тыс., что почти в 4-5 раз больше, чем у грубошерстных пород. Овцы этих пород отличаются хорошей приспособленностью к разведению в суровых условиях горного отгонно-пастбищного содержания в засушливых степных и полупустынных районах, и неравномерного кормления по сезонам года. При переводе в более благоприятные кормовые условия, повышается живой вес, несколько увеличивается и настриг шерсти.

Цель и задачи исследования. Целью работы является увеличение шерстной продуктивности с применением селекционно-племенной работы по скрещиванию овцематок таджикских тонкорунных пород овец с казахскими баранами-производителями мясо-шерстного направления продуктивности.

В соответствии с намеченной целью работы, предусматривались следующие задачи:

- изучение шерстной продуктивности гибридных и чистопородных овец разных половозрастных групп (по 10 гол. каждой группы) с определением:

а) настрига шерсти физической массы;

- б) мытой шерсти;
- в) выход чистой шерсти.

- изучение физико-механических свойств шерсти, включающее определение основных качественных показателей шерсти:

- а) естественная и истинная длина шерсти,
- б) густота шерсти;
- в) тонины шерсти;
- г) прочность шерсти.

Материал и методика исследований. Решение поставленных задач обеспечивалось следующей общепринятой методикой:

- сравнительное изучение настрига шерсти и ее качества у подопытных групп животных, изучалось согласно действующей инструкции ВАСХНИЛ, (Москва, 1985, 2010);

В овцеводстве проводится обширная селекционно-племенная работа по выявлению путей и методов увеличения шерстной продуктивности. В настоящее время возникает необходимость усиления научно-исследовательских работ по повышению хозяйственно-полезных качеств, созданию новых типов таджикских тонкорунных пород.

В целях повышения шерстной продуктивности, таджикских тонкорунных овцематок скрещивали с баранами-производителями казахской тонкорунной породы мясо и мясо-шерстного направления продуктивности. Это свидетельствует о значительных генетических ресурсах породы в повышении их шерстной продуктивности. Нами проведены исследования по сравнительному изучению шерстной продуктивности и качественным характеристикам шерсти у гибридных и чистопородных овец разных половозрастных групп.

Результаты проведенных исследований по шерстной продуктивности, приведены в таблице 1 и служат основанием для выявления преимуществ подопытных групп животных.

Таблица 1. Показатели шерстной продуктивности

п/№	Возраст животных	Подопытные животные					
		I – группа гибридные			II – группа чистопородные		
		Настриг шерсти в физической массе, кг	Настриг мытой шерсти, кг	Выход чистой шерсти %	Настриг шерсти в физической массе, кг	Настриг мытой шерсти, кг	Выход чистой шерсти, %
1.	Ярочки 12 - мес.	2,70	1,4 ± 0,06	52,3	2,53	1,32 ± 0,03	51,0
2.	Баранчики 12 - мес.	2,90	1,5 ± 0,02	51,2	2,75	1,41 ± 0,02	50,0
3.	Ярки 24-мес.	4,20	2,0 ± 0,05	53,1	3,85	1,93 ± 0,03	52,0
4.	Бараны 24-мес.	6,50	3,1 ± 0,06	52,4	5,97	2,82 ± 0,04	51,0

Из полученных данных видно, что настриг физической массы шерсти у ярок и баранчиков I-группы в возрасте 12 месяцев, составил 2,70 и 2,90кг, а у ярок и баранчиков II – группы, соответственно, 2,53 и 2,75кг, т.е. ярочки и баранчики первой группы по этому показателю превосходили своих сверстников на 0,17 и 0,15кг.

Настриг мытой шерсти у ярок первой группы составил 1,4 кг и выход чистой шерсти составил 51,0%, у баранчиков, соответственно, 1,5 кг и 50%, по сравнению с ярочками (1,32 кг и 51%) и баранчиками (1,41 кг и 50 %) второй группы на 0,08 кг и 1,3%; 0,09 кг и 1,2 %, превосходят животные первой группы.

Превосходство этих показателей шерсти, отмечается и у взрослых животных первой группы. Таким образом, можно сделать вывод, что гибридные животные имеют лучшую продуктивность, как по настригу шерсти, так и по выходу чистой шерсти.

Проведены научно-исследовательские работы по изучению основных качественных показателей шерсти у подопытных животных. Результаты полученных данных приводятся в таблице 2.

Таблица 2. Основные качественные показатели шерсти

п/№	Показатели	Подопытные животные			
		I – группа Гибридные		II – группа чистопородные	
		ярочки	баранчики	ярочки	Баранчики
1.	Естественная длина шерсти, см.	6,4	6,8	6,1	6,5
2.	Истинная длина шерсти, см.	6,86	7,43	6,63	7,24
3.	Густота шерсти, шт./мм ²	25,43	27,61	24,12	25,75
4.	Тонина шерсти, мкм	23,14	25,64	22,81	22,75
5.	Прочность шерсти, сн./текс.	7,25	7,48	6,93	7,02

Как показывают данные таблицы, шерсть гибридных животных характеризуется большей длиной, как по естественной, так и по истинной длине.

У гибридных ярок естественная длина шерсти, в среднем, составила 6,4 см, у баранчиков 6,8 см, тогда как у чистопородных соответственно 6,1 см и 6,5 см.

Истинная длина шерсти у гибридных животных, также выше – 6,86 см и 7,43 см чем у чистопородных – 6,63 см и 7,24, соответственно.

Густота шерсти у животных I – группы составляет 25,43 и 27,61 шт./мм², что превосходит своих сверстниц и сверстников из II группы (24,12 и 25,75 шт./мм²).

Интересной особенностью является показатель тонины шерсти, где чистопородные животные показали лучшие результаты: у ярок 22,81 мкм, у баранчиков-22,75 мкм, против 23,14 и 25,64 мкм-у гибридных, соответственно.

Таким образом, шерсть чистопородных овец имеет более тонкое волокно, что важно для производства тонкорунной пряжи.

Что касается прочности шерсти, здесь гибридные животные немного превосходят чистопородных: 7,25–7,48 сн./текс. против 6,93–7,02 сн./текс., при этом повышенная прочность положительно сказывается на стойкости шерсти к разрыву в процессе переработки.

Таким образом, полученные данные позволяют заключить, что гибридные овцы показывают преимущество по большинству продуктивных и технологических показателей, таких как: масса настриженной шерсти, её выход, длина и прочность. В то же время, чистопородные овцы имеют преимущество по тонине шерсти, что делает их более предпочтительными для получения особо тонкой шерсти.

Комбинирование этих показателей при гибридизации может служить эффективным методом повышения общей продуктивности овец без существенного ущерба качеству волокна, что представляет значительный интерес для селекционной работы и шерстяной промышленности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Даулетбаев, Б.С. Продуктивные и некоторые биологические особенности советской шерстной породы коз, разводимой в Казахстане / Б.С. Даулетбаев // Автореферат диссер... к.с.-х. наук. – Алма-Ата, 1978. – 20 с.
2. Косимов, М.А. Физико-механические свойства шерсти таджикской шерстной породы коз / М.А. Косимов, Ф.Ф. Косимов // Зоотехния. – 2019. - № 2. – С. 27-29.
3. Сулейманов, В.А. Физико-механические свойства шерсти овец вятской мясо-шерстной породы / В.А. Сулейманов // Научные исследования аспирантов. – Дубровицы, 1973. – Вып. 33. – С. 45-50.
4. Икромов, Ф.М. Рост и развитие, продуктивность памирских (дарвазских) тонкорунных овец в ГПЗ «Сагирдашт» / Ф.М. Икромов, А.М. Гусейнов, Х.К. Давлатов // Научные и практические основы повышения продуктивности сельскохозяйственных животных, птиц и пчел Таджикистана: Сборник научных трудов Таджикского НИИ животноводства. – Душанбе, 2007. – С. 50-55.

ANNOTATION

COMPARATIVE INDICATORS OF WOOL PRODUCTIVITY OF PUREBRED LAMBS AND HYBRIDS

This article presents an analysis of wool productivity, rams and ewes of two experimental groups. The first group is hybrid, the second group is purebred animals. One of the important areas in sheep breeding is increasing the productivity and quality of wool. As part of the study, comparative observations were made of wool productivity and the main qualities of wool characteristics in hybrid and purebred sheep of different half-age groups. The research was conducted at the “Kangurt” breeding farm in the Temurmali district of the Khatlon region of the Republic of Tajikistan and was aimed at identifying differences between the experimental groups.

Key words: wool yield, physical weight, unwashed wool, natural length, wool density, wool fineness, hybrid animals, purebred animals.

АННОТАЦИЯ

НИШОНДИҲАНДАҲОИ МУҚОИСАВИИ МАҲСУЛНОКИИ ПАШМИИ БАРРАҲОИ АСИЛЗОТ ВА ДУРАГА

Дар мақола таҳлили муфассали маҳсулнокии пашми барраҳои модина ва наринаи гурӯҳи таҷрибавӣ (гурӯҳи I-ум дурага ва гурӯҳи II-юм тозазот) оварда шудааст. Яке аз роҳҳои асосӣ дар соҳаи ғӯсфандпарварӣ ин баланд бардоштани маҳсулнокии пашм ва сифати он мебошад. Дар таҷрибаҳои илмӣ таҳқиқоти нишондиҳандаҳои муқоисавии маҳсулнокии пашмии барраҳои дурага ва тозазот гузаронида шудааст. Корҳои илмӣ таҳқиқоти дар хоҷагии зотпарварии «Кангурт»-и ноҳияи Темурмалик, вилояти Хатлон гузаронида шуда, ба

муайян кардани фарқиятҳо байни гурӯҳҳо ва инчунин муайян кардани таъсири ин параметрҳо ба сифати маҳсулоти пашмӣ равона карда шудааст.

Калимаҳои асосӣ: тароши пашм, вазни физикӣ, пашми ношуста, дарозии ҳақиқӣ, ғафсии пашм, борикии пашм, дурага, тозазот.

Сведения об авторах:

Отаева Муассара-кандидат сельскохозяйственных наук в.н.с., отдела селекции и технологии овцеводства и козоводства Института животноводства и пастбищ ТАСХН. Республика Таджикистан. город Душанбе, улица Гипрозем, 17. телефон: (+992) 882-882-570.

Раджабов Н.А., доктор сельскохозяйственных наук, заместитель директора по научной работе Института животноводства и пастбищ ТАСХН; т. ел Республика Таджикистан. город Душанбе, улица Гипрозем, 17. телефон: (+992): 918-68-53-00. e-mail: najmudin r63@ mail. ru;

Наботов Сафарали Камчинович, кандидат сельскохозяйственных наук, заведующий отделом селекции и технологии овцеводства и козоводства Института животноводства и пастбищ ТАСХН. Республика Таджикистан. город Душанбе, улица Гипрозем, 17.

Абдуллозода Ҳасан, научный сотрудник отдела селекции и технологии овцеводства и козоводства Института животноводства и пастбищ ТАСХН т Республика Таджикистан. город Душанбе, улица Гипрозем, 17. телефон: (+992) 904-14-45-15.

Джамшедзода Хусрав, кандидат сельскохозяйственных наук, проректор по экономике и хозяйстве Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур, 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: (+992) 919-38-44-44.

Author Informations:

Otaeva Muyassara, Ph.D. in Agriculture, Department of Selection and Technology of Sheep and Goat Breeding, Institute of Animal Husbandry and Pastures, TASKHN. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, Giprozem street, 17. telephone: (+ 992) 882-882-570.

Radjabov N.A., Doctor of Agricultural Sciences, Deputy Director for Research, Institute of Animal Husbandry and Pastures, TASKHN; t ate Republic of Tajikistan. Dushanbe city, Giprozem street, 17. telephone: (+ 992): 918-68-53-00. e-mail: najmudin r63@ mail. ru;

Nabotov Safarali Kamchinovich, Candidate of Agricultural Sciences, Head of the Department of Selection and Technology of Sheep and Goat Breeding, Institute of Animal Husbandry and Pastures, TASKHN. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, Giprozem street, 17.

Abdullozoda Kusan, Scientific Officer of the Department of Selection and Technology of Sheep and Goat Breeding, Institute of Animal Husbandry and Pastures, TASKHN t Republic of Tajikistan. Dushanbe city, Giprozem street, 17. telephone: (+ 992) 904-14-45-15.

Jamshedzoda Khusrav, Candidate of Agricultural Sciences, Vice-Rector for Economics and Economy, Tajik Agrarian University named after S. Shotemur, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: (+992) 919-38-44-44.

ТДУ 46.6+46.7+45.3

**ВАЗНИ ЗИНДАИ БАРАҲОИ ГЌСФАНДОНИ
ЗОТИ ТОҶИКӢ ВОБАСТА АЗ ҶУФТИКУНОНИИ БАӢНИАВЛОДӢ**

Ҷамшедзода Хусрав Ҷамшед - Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотему,

Калимаҳои асосӣ: гўсфанд, зот, авлод, вазни зинда, барра, гўшт, пашм, ҷинс, пайдоиш, ранг, ҷуфткунӣ, вазнафзункунӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон мамлакати аграрӣ мебошад. Тақрибан 75% аҳолии мамлакат дар деҳот умр ба сар бурда, аз 70 то 95% -и онҳо дар ихтиёрашон чорво доранд ё ба шуғли соҳаи чорводорӣ ҳавасмандии мӯйян доранд. Соҳаи мазкур барои таъмин намудани даромадҳо ва беҳтар шудани некуаҳволӣ дар тамоми сектори кишоварзӣ нақш ва аҳамияти муҳим дорад. Қисмати зиёди саршумор дар ихтиёри ду категорияҳои аввали ҳоҷаҳо наздик ба 94 % қарор дорад.

Гўсфандпарварӣ аз ҷиҳати аҳамияташ дар соҳаҳои чорводорӣ Тоҷикистон мавқеи дуҷумро ишғол намуда, дар таъмин намудани аҳолии мамлакат бо маҳсулоти ғизоӣ (гўшт ва раған) нақши калонро мебозад.

Талаботи мавҷудаи аҳоли нисбат ба маҳсулоти гўсфандпарварӣ муносибати фермеронро ба парвариши ин ё он зот ба қулӣ тағйир дод.

Маълум аст, ки иҷрои қорҳои селекционӣ зотпарварӣ бо зотҳои саршуморашон кам, мисли гўсфанодони зоти тоҷикӣ, боз ҳам мураккабтар мегардад, вақте ки саршумори чорво то он сатҳе, ки интиҳоб ва ҳостагирии мувофиқ мушқил мегардад. Дар ин ҳолатҳо ба селекционер лозим меояд, ки ҷуфтикунонии хешӣ ва дар баъзе ҳолатҳо ҷуфтикунонии боз ҳам хешии наздики ҷуфтҳои волидайнӣ чорворо истифода барад.

Дар алоқамандӣ бо ин мукамалгардонии минбаъдаи сифатҳои маҳсулнокии зоти гўсфандони гўшту пашму равағандеҳи тоҷикӣ, нигоҳдорӣ ва зиёд намудани саршумори онҳо ба амалӣ гардидани қорҳо дар ҳудуди ҷуфтикунонии дохилизотӣ бо истифода бурдани гуногунии таркиби ирсии ин зот алоқамандии зич дорад.

Бинобар ин яке аз роҳҳои баланд бардоштани маҳсулнокии гўсфандони зоти тоҷикӣ, гузаронидани интиҳоб ва ҳостагирии батанзимдарорӣ ва ислоҳкунанда дар дохили

авлодҳои мавҷуда ба ҳисоб меравад (Исмаилов И., 1971; Склад А.Д., 1977; Эргашев Д., 1972; Макшанов С.Я., 1973; Гулев Н., 1973; Иманалиев С.Т., Кадирниязов Г.Н., 1973 ва ғ.).

Кори мазкур дар саршумори ғўсфандони зоти тоҷикии заводи зотпарварии ба номи Шерназаров ва Парваришгоҳи ғўсфандони зоти тоҷикии ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон иҷро карда шудааст.

Таҳлилҳо оид ба омӯхтани хусусиятҳои биологӣ хоҷагидорӣ ғўсфандони зоти тоҷикӣ - вазнафзункунӣ, серпашмӣ, сифатнокии пашм ва ғайраҳо нишон медиҳад, ки ҳоло дар баробари нигоҳ доштани саршумори мавҷудаи худ зот, вақти он фаро расидааст, ки нисбати зиёд гардонидани саршумор, баланд бардоштани маҳсулноки ва дар ин замина нишондодҳои иқтисодӣ хоҷагидорӣ он селекцияи дохилизотӣ истифода бурда шавад.

Бо ин сабаб қайд намудан бомаврид аст, ки як чанд авлодҳо, ки дар парвариши онҳо баъзе камбудҳои дақиқ намоён мушоҳида карда мешаванд, ба монанди авлоди I – кампашми, IV–қадпасти, VIII–думбаи хурд истифода бо усули ҷуфтикунонии мақсаднокӣ байниавлодӣ бартараф карда шуда, имконияти баланд бардоштани маҳсулнокии ғўсфандони зоти тоҷикиро фароҳам оварад ва офаридани авлодҳои нав гардад.

Мо, аз рӯи таҳлилҳои кори илмӣ таҳқиқотӣ олимони мутахассисони соҳа, инчунин зарурияти баланд бардоштани маҳсулнокии ғўсфандони зоти тоҷикиро ба инобат гирифта, истифодаи ҷуфтикунонии байниавлодӣ дохилизотиро (авлоди X бо VIII ва I бо IV) дар хоҷагиҳои зотпарварӣ гузаронидем.

Тибқи таҳқиқотҳои гузаронидашуда ошкор карда шуд, ки ҷуфтикунонии кўчқорҳои наслҳои авлоди X бо мешҳои авлоди VIII насл ба даст оварда шуд, ки дорои пашми ғафсу сафедаи қандилмонанд ва думбаи калон мебошанд.

Дар ҷадвали 1 натиҷаи баҳодиҳии ибтидоӣ ба барраҳои навзод, ки дар натиҷаи ҷуфтикунонии авлодҳои гуногун гирифта шудааст, акси худро ёфтааст.

Ҷадвали 1 - Вазни зиндаи барраҳои навзод вобаста аз ҷинс, пайдоиш ва ранги пашм

Ранги бара	Нарина			Модина		
	сар-шумор	вазни зинда, кг	фарқият, кг	сар-шумор	вазни зинда, кг	фарқият, кг
Хоҷагии зотпарварии ба номи С.Шерназаров						
Сафед (авлоди X-VIII)	34	5,0	4,5-5,3	28	4,6	4,0- 4,8
Сурхча (I-IV)	29	5,0	4,9-5,2	31	4,7	4,4- 4,9
Кабуд	5	5,1	4,8-5,2	9	4,6	4,3- 4,8
Ҳамагӣ	68	5,03	4,8-5,3	68	4,63	4,0- 4,9
Парваришгоҳи ғўсфандони зоти тоҷикӣ						
Сафед (авлоди X-VIII)	25	4,0	3,8 - 4,4	25	3,4	4,0- 2,5
Сурхча (I-IV)	43	3,9	3,1- 4,4	57	3,3	4,2- 2,5
Кабуд	7	4,1	3,7-4,6	8	3,3	4,0- 3,1
Ҳамагӣ	75	4,00	3,1-4,6	90	3,33	4,2- 2,5

Чӣ тавре, ки аз нишондодҳои ҷадвали 1 бармеояд, дар хоҷагии зотпарварии ба номи С. Шерназаров аз ҷиҳати вазни зинда дар байни барраҳои нававаллудшудаи наслҳои авлоди X-VIII ва I-IV (сафед ва сурхчаранг) чӣ дар байни барраҳои нар (5,0 - 5,0 кг) ва чӣ дар барраҳои модина (4,6 - 4,7 кг) фарқияти калон дида намешавад. Дар байни барраҳои рангашон кабуд, ки дар натиҷаи ҷуфтишавии байниавлодӣ пайдо шудаанд, фарқият мушоҳида мешавад, зеро вазни барраҳои кабудӣ нар ба 5,1 кг ва модина бошад, ба 4,6 кг баробар аст.

Дар байни саршумори парваришгоҳ бошад, вазни зиндаи миёнаи барраҳои нарина аз авлоди X-VIII 3,9 - 4,0 кг ва авлоди I-IV 3,3 - 3,4 кг-ро ташкил намудааст. Барраҳои рангашон кабуд дорои чунин вазни зинда буданд: барраҳои нар - 4,1 кг; барраҳои мода - 3,3 кг. Ҳамин тариқ, ин нишондодҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки вазни зиндаи барраҳои аз рӯи ҷуфтикунонии байниавлодӣ гирифташуда дар вақти таваллуд вобаста ба хоҷагиҳо фарқият доранд ва дар саршумори хоҷагии зотпарварии С. Шерназаров афзалият дида мешавад. Чӣ тавре, ки маълум аст дар рӯзҳои аввали ҳаёти барраҳо шири модар ғизои ягона ва асосӣ барои онҳо ба ҳисоб меравад ва минбаъд онҳо аз ҳисоби алафи сабзи чарогоҳҳои баҳорӣ инкишоф меёбанд.

Мувофиқи нақшаи қабулшудаи системаи нигоҳдорӣ чарогоҳӣ мешҳо бо барраҳои рангашон то аввалҳои нимаи якуми моҳи май дар чарогоҳҳои баҳорӣ нигоҳ дошта шуда ва баъдан онҳо ба чарогоҳҳои тобистона, ки дар баландии 2,5 то 3,5 ҳазор метр аз сатҳи баҳр ҷойгир

мебошанд, ронда мешаванд. Дар ин давра барраҳо дар чарогоҳҳои тобистона бо суръат инкишоф меёбанд. Бинобар ин дар ҷадвали 2 вазнафзункунии барраҳо дар синни 4,5 моҳагӣ вобаста аз пайдоиш, ҷинс ва ранги пашм дар давраи нигоҳубини чарогоҳҳои тобистона оварда шудааст.

Ҷадвали 2 - Вазни зиндаи барраҳо дар синни 4,5 моҳа а вобаста ба ҷинс, пайдоиш ва ранги пашм

Ҷуфткунони авлодҳо	Ҷинс	Сар	Вазни зинда, кг
Хоҷагии зотпарварии ба номи С.Шерназаров			
Сафед (авлоди X - VIII)	♂	50	38,5
	♀	50	34,5
Сурхча (I-IV)	♂	50	38,2
	♀	50	34,4
Парваришгоҳи ғўсфандони зоти тоҷикӣ			
Сафед (авлоди X - VIII)	♂	36	39,0
	♀	14	34,0
Сурхча (I-IV)	♂	40	39,0
	♀	17	36,0

Ҷӣ тавре, ки аз нишондодҳои ҷадвали 2 дида мешавад ҳангоми аз модар ҷудо намудани барраҳо дар синни 4,5-5,0 моҳагӣ дар хоҷагии зотпарварии ба номи С. Шерназаров вазни зиндаи қўчқорчаҳо ва барраҳои модинаи авлоди X - VIII нисбат ба авлоди I-IV каме зиёд буда, фарқияти онҳо назаррас нестанд ва дар парваришгоҳ бошад, вазни зиндаи қўчқорбарраҳо яхела буда, барраҳои модина нисбат ба ҳамсолони авлоди X – VIII то ба 5,88 % бартари доранд.

Маълум гардид, ки дар натиҷаи хуб истифода намудани чарогоҳи тобистона барраҳои хоҷагии зотпарварии ба номи С.Шерназаров 7,3-7,7 маротиба ва дар Парваришгоҳ бошад, то 8,6 - 10,5 маротиба нисбати вазни зиндаи таваллуд зиёд шуданд. Дар ин давра вазнафзункунии шабонарӯзии барраҳои наринаи авлоди X - VIII вобаста аз хоҷагиҳо 248 - 259 г ва барраҳои модина – 221 – 227 г, авлоди I-IV бошад, мутаносибан 246-260 ва 220 -242 г-ро ташкил намудаанд. Ин нишондодҳо аз он далолат медиҳад, ки ғўсфандони зоти тоҷикӣ дар маҷмӯъ хело зудрас мебошанд.

АДАБИЁТҲО

1. Гулов, Н. Улучшение шерстных качеств курдючных овец с использованием баранов таджикской мясо-сально-шерстной породы. Авт. канд. дисс. / Н. Гулов // -Душанбе, 1973. -22 с.
2. Иманалиев, С.Т. Таджикские и сараджинские бараны – хорошие улучшатели казахских курдючных овец. Ж. Овцеводство, № 4 / С.Т. Иманалиев, Г.Н. Кырныязов // - Москва, 1973. - С. 36-37.
3. Исмаилов, И. Продуктивность трех породных помесных овец джайдара х сараджа х таджикская. Авт. канд. диссер. / И. Исмаилов // -Ташкент, 1971. - С. 23.
4. Макшанов, С.Я. Таджикская порода овец в зоне деятельности Дагана-Киикского Госплемрассадника, том I / С.Я. Макшанов // -Душанбе, Ирфон, 1973.- С. 38-43.
5. Скляр, А.Д. Эффективность скрещивания помесных грубошерстных овец с баранами таджикской породы. Авт. канд. дисс. / А.Д. Скляр // -Душанбе, 1977, -23 с.
6. Эргашев, Д. Э. Мясо-сально-шерстные качества помесей от скрещивания баранов таджикской породы с матками породы джайдара в условиях Северного Таджикистана. Авт. канд. дисс. / Д. Э. Эргашев // - Душанбе, 1972. С.24.

АННОТАЦИЯ

ЖИВАЯ МАССА МОЛОДНЯКА ТАДЖИКСКОЙ ПОРОДЫ ОВЕЦ ПОЛУЧЕННОГО ОТ МЕЖЛИНЕЙНОГО СКРЕЩИВАНИЯ

Выявлено, что в племенном заводе им. С. Шерназарова в показателе живой массы новорожденных ягнят полученные от вариантов подбора I - VIII и I – IV, как у баранчиков (5,0-5,0 кг), так и у ярок (4,6-4,7 кг) разницы не обнаружено, а в поголовье государственного племенного рассадника живая масса от варианта спаривания X-VIII линий соответственно по полу составляло 4,0-4,3 кг и I-IV линий 3,9-3,3 кг. В результате лучшего использования летних пастбищ ягнята племенного хозяйства им С. Шерназарова к отбивке в 7,3-7,7 и государственного племенного рассадника в 8,6-10,5 раза увеличили живую массу по сравнению с рождением.

Ключевые слова: овцы, порода, приплод, живая масса, ягнята, мясо, шерсть, пол, происхождение, масть, случка, привес.

ANNOTATION

LIVE WEIGHT OF YOUNG TAJIK SHEEP BREED RESULTING FROM INTERLINE

CROSSING

It was revealed that in the breeding plant named after S. Shernazarov in the live weight indicator of newborn lambs obtained from the selection options I - VIII and I - IV, both in rams (5.0-5.0 kg) and in ewes (4.6-4.7 kg) no difference was found, and in the livestock of the state breeding nursery the live weight from the mating option of lines X-VIII, respectively by sex, was 4.0-4.3 kg and I-IV lines 3.9-3.3 kg. As a result of better use of summer pastures, lambs from the S. Shernazarov breeding farm increased their live weight by 7.3-7.7 times by weaning and from the state breeding nursery by 8.6-10.5 times compared to birth.

Key words: *sheep, breed, offspring, live mass, lambs, meat, wool, gender, origin, suit, mating, weight gain.*

Сведение об авторе:

Джамшедзода Хосрав Джамшед-кандидат сельскохозяйственных наук Таджикского аграрного университета имени Шириншоҳ Шотемур, 734003. Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146

Author information:

Jamshedzoda Khosrav Jamshed - Candidate of Agricultural Sciences, Shirinshoh Shotemur Tajik Agrarian University, 734003. 146 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan

ТДУ 636.52.58

ТАРКИБИ МОРФОЛОГӢ ВА БИОХИМЯВИИ ТУХМИ КАБКӢОИ ПОПУЛЯТСИЯӢОИ МАӢАЛӢИ ВА АЗ ХОРИҶ ВОРИДГАРДИДА

Рахматова С.А., Комилзода Д.Қ.-Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: *кабкҳо, популятсия, тухми кабк, вазни тухм, каротиниоидҳо, шакли тухм.*

Мубрамият. Парандапарварӣ соҳаи сердаромади кишоварзӣ буда, яке аз самтҳои афзалиятноки комплекси агросаноати мебошад. Ба ғайр аз таъмини аҳоли бо сафедани маҳсули ҳайвонии сифаташ баланд, парандапарварӣ қобилияти иҷрои вазифаи истеҳсоли маҳсулоти ғизоии пурқимати лазиз ва парҳезиро дорад.

Парандапарварии муосир номгуӣ парандаҳоеро, ки ба таври сунӣ парвариш карда мешаванд, васеъ мекунад. Яке аз ин намудҳои ҳанӯз нав, вале хеле маъмул, ки парандапарварони шавқманд ба он хеле талабгоранд, кабк аст. Ин паранда дар муқоиса бо дигар намояндагони оилаи парандаи хурд аст. Вазни кабкҳои калонсин аз 300 то 800 г буда, дарозии баданашон 35 см ва дарозии болҳояшон тақрибан 50 см аст. Дар ҳама ҷойҳо ин паранда муқимӣ мебошад. Ранги ҷувармои кабкҳои сангзор ҷувармои қизил ва зарди сурхтоб, қисман тобиши бӯр, гулобии маймонанд ва осмониранг медиҳад /1,5/.

Дар ҳама зернамудҳои кабк ҳам аз нарина ва ҳам аз модина аз пешона ба воситаи ҷашм ва паҳлуҳои сар як раҳи сиёҳ мегузаранд, ки аз ақибӣ гӯшҳо ба қисмҳои паҳлуии гардан ба поён фурумада, дар қисми поёнии гардан ба монанди гарданбанд ба ҳам мепайвандад. Дар қисмҳои паҳлуии бадан раҳҳои сиёҳи дорчинӣ аз боло ба поён равона шудааст. Парҳои болои дум дорчинии зардҷаб. Нӯл, пойҳо ва ҳалқаи гирди ҷашмҳои ранги сурх доранд. Зери манаҳ ва қисми пеши гардан сафедҷаб аст. Дар бисёр зернамудҳо наздики кунҷи даҳон ҳоли сиёҳи наонқадар калон мавҷуд аст. Қобили зикр аст, ки кабкҳои сангзор ба таври сунӣ қомилан хуб нигоҳ дошта мешаванд. Масалан, дар Тоҷикистон ва Ўзбекистон ин анъанаи чандинасра аст /1,2,4,5/.

Кабкҳоро дар хонаҳои бо майдони сайругашт таҷхизонидашуда, волеҳҳо ва батареяҳои қавсӣ нигоҳубин намудан мумкин аст. Дар вақти парвариши сунӣ гурӯҳҳои аз 4 – 6 модина ва як нарина мавҷудбуда ташкил карда мешавад. Саршумори волидайнро аз парандаҳои баромади соли ҷорӣ ва соли гузашта пур мекунанд. Модинаҳои маҳсулнокии баланддоштаро ба соли дуум мегузаронанд. Саршумори онҳо бояд аз 40%-и саршумори умумӣ зиёд набояд. Тухмгузорӣ аз моҳи март то моҳи июл воқеа ба шароити иқлимии ҳамаи маҳал давом меёбад.

Вазни миёнаи як тухм 12–14 г, аммо дар баъзе мавридҳо пасту баландшавии он ба назар мерасад. Тухмнокии кабкҳои ҳамаи 40 – 60 дона тухм ба як модинаро ташкил медиҳад. Ин миқдор тухмро ҳангоми дароз намудани равшанӣ гирифтани мумкин аст. Аз моҳи январ сар карда давомнокии равшанӣ то 15 соат дар як шабонарӯз зиёд карда мешавад. Дар шароити хонаводагӣ ҳангоми парвариши хуб кабкҳои осебӣ то 20 сол умр мебинанд /1,5/. Аз ин

лихоз, зиёд намудани саршумори кабк бо назардошти хусусияти хоси он, парвариши онҳо дар шароити хушк гарми Тоҷикистон хеле мувофиқ мебошад.

Бо назардошти ин омӯзиши сифати морфологӣ ва биёҳимиявии кабкҳои популятсияҳои гуногун дар хоҷагии ЧДММ “Шайх Холмаҳмад” –и ноҳияи Рӯдакӣ гузаронида шуд.

Мақсади таҳқиқот омӯзиши хусусиятҳои морфологӣ ва биёҳимиявии тухми кабкҳои популятсияҳои дар ҷумҳурӣ парваришбанда мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот омӯзиши нишондодҳои сифати морфологӣ тухми кабкҳои популятсияҳои гуногун; омӯзиши сифати биёҳимиявии тухми кабкҳои популятсияҳои гуногун.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Муайян гардид, ки нишондодҳои вазни тухми кабкҳои маҳаллӣ ба ҳисоби миёна 12,51 г, вазни нисбии сафедӣ 55,4%, зардӣ 34,6% ва пӯчок 9,8%, индекси шакли тухм 66,4%-ро ташкил дода ба талаботи меъёрҳои сифати тухми кабк дар давраи аввали маҳсулноки ҷавобгӯ мебошад (ҷадв.1).

Ҷадвали 1.- Нишондодҳои сифати морфологӣ тухми кабк дар давраи аввали маҳсулноки

№ тухм	Вазн, г	Зардӣ		Сафедӣ		Пӯчок		Диаметр, мм		Индекси шакли тухм, %
		г	%	г	%	г	%	дарозӣ	васеғӣ	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	11,25	4,20	37,3	5,93	52,7	1,12	9,95	31,7	22,2	71,0
2	13,60	4,60	33,8	7,66	56,3	1,34	9,85	33,3	21,4	64,3
3	12,99	4,42	34,0	7,34	56,5	1,23	9,46	32,6	20,5	62,8
4	12,12	4,10	33,8	6,66	54,9	1,36	11,2	31,8	21,8	68,5
5	13,20	4,24	32,1	7,54	57,1	1,42	10,7	32,8	20,5	60,9
6	12,65	4,36	34,4	6,97	55,1	1,32	10,4	33,1	20,8	62,8
7	11,70	4,05	34,6	6,50	55,5	1,15	9,8	31,8	21,6	67,9
8	11,47	4,28	37,3	6,10	53,2	1,09	9,5	32,4	22,4	69,1
9	13,62	4,78	35,0	7,82	57,4	1,02	7,5	32,7	21,3	65,1
10	12,54	4,32	34,4	6,96	55,5	1,26	10,0	31,2	22,5	72,1
Миёна	12,51	4,33	34,6	6,94	55,4	1,23	9,8	32,3	21,5	66,4

Таҳқиқот оид ба омӯзиши сифати биёҳимиявии тухми кабкҳои зотҳои гуногун дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.-Сифати биёҳимиявии тухми кабк

Номгӯи ташхисҳо	Популятсияҳои кабк	
	Маҳаллӣ	Эронӣ
Вазни умумӣ	18,4	20,6
Туршноки мл КОН	3,8	4,0
Каротиноидҳо	8,32	8,32
Протеин %	11,3	11,8
Калсий	5,7	5,9

Маълумотҳои дар ҷадвал овардашуда аз он далолат медиҳанд, ки нишондодҳои туршноки ва каротиноидҳо дар тухми кабкҳои популятсияҳои омехташуда фарқи зиёд надиҳад, вазни тухм ва мавҷудияти протеин ва калсий дар тухми популятсияҳои эронӣ бештар мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлили натиҷаҳои таҷриба оид ба таъсири ирсияти кабкҳо ба сифати тухми онҳо дар шароити хоҷагии парандапарварии “Шайх Холмуҳаммад” –и ноҳияи Рӯдакӣ аз он далолат медиҳад, ки нишондодҳои сифати морфологӣ ва биёҳимиявии тухми кабкҳои популятсияи эронӣ нисбат ба ирсиятҳои маҳаллӣ бештар буда, парвариши он барои рушди соҳаи мазкур дар ҷумҳурӣ самаранок мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Кочиш И. И., Петраш М. Г., Смирнов С. Б., Птицеводство – М.: Колос – 2003. -С. 215 – 220.
2. Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий. -М.: Академкнига, 2003, 808 с.
3. Коблик Е.А. Разнообразие птиц (по материалам экспозиции Зоологического музея МГУ), ч. 2. -М.: Изд-во МГУ. 2001. 400 с.
4. Комилзода Д.К. Научно-практические основы развития птицеводства в условиях жаркого и сухого климата Таджикистана//Пути интенсификации производства яиц и мяса птицы в условиях жаркого и сухого климата: матер. междунар. науч.-практич. конф. -Душанбе, 2020. -С. 22 - 27.

АННОТАЦИЯ

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ И БИОХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ЯИЦ КУРОПАТОК МЕСТНОЙ И ЗРУБЕЖНОЙ ПОПУЛЯЦИИ

В статье представлены результаты исследований влияния наследственности куропаток на качество их яиц, в условиях птицефабрики «Шайх Холмухаммад» района Рудаки. Анализ результатов эксперимента показывает, что морфологические и биохимические качества яиц иранской популяции лучше, чем у местной популяции, и его выращивание эффективно для развития этого направления в республике.

Ключевые слова: куропатки, популяция, яйца куропаток, масса яиц, каротиноиды, форма яиц.

ANNOTATION

MORPHOLOGICAL AND BIOCHEMICAL COMPOSITION OF PARTIDGE EGGS OF LOCAL AND FOREIGN POPULATIONS

The article presents the results of studies of the influence of partridge heredity on the quality of their eggs in the conditions of the Sheikh Kholmukhammed poultry farm in the Rudaki district. Analysis of the experimental results shows that the morphological and biochemical quality indicators of the Iranian population eggs are better than those of the local population, and its cultivation is effective for the development of this direction in the republic.

Key words: partridges, population partridges eggs, eggs weight, carotenoids, egg shape.

Сведение об авторах:

Рахматова Садафмох Айдаровна, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры птицеводства и пчеловодства Таджикского аграрного университета им. Ш. Шотемур. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 146. Тел: (+992) 939878811). E-mail:rahmatova.sadafmoh@mail.ru

Комилзода Давлатджон Каюми, доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры птицеводства и пчеловодства Таджикского аграрного университета им. Ш. Шотемур. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 146. Тел: (+992) 939 00 50 55). E-mail:komilzoda-50@mail.ru

Authors Information:

Rahmatova Sadafmoh Aydarovna – Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of poultry and beekeeping Department of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur. 146 Rudaki Ave., 734003, Tajikistan, Dushanbe, tel. (+992) 939878811). E-mail:rahmatova.sadafmoh@mail.ru

Komilzoda Davlatjon Kayumi-Doctor of Agricultural Sciences, Associate Professor of poultry and beekeeping Department of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur. 146 Rudaki Ave., 734003, Tajikistan, Dushanbe, tel. (+992) 939 00 50 55). E-mail:komilzoda-50@mail.ru

ТДУ: 636. 2. 086. 3

ТАЪСИРИ КУНЧОРАИ ЗАҒИР БА ХУСУСИЯТҲОИ МАҲСУЛНОКӢ ВА СИФАТИ ГӢШТИ БУҚҚАЧАҲОИ ЗОТИ АЛОИ ТОЧИКӢ

Ғиёсов Н.Р.¹, Салимзода Салим², Сафаров Зайнудин¹, Мирзоева Г.Н.¹-

¹Института чорводорӣ ва чарогоҳи АИКТ. ²Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: хуронидан, кунҷораи зағир таркиби морфологи, таркиби химиявӣ, буққачаҳо, вазни зинда, энергетика.

Барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар мамлакат сараввал мо бояд, ки маҳсулнокии чорворо баланд бардорем ба мо лозим меояд, ки чорворо бо ҳӯроки серғизо ва хуштамъ таъмин намоем, чунки сифати маҳсулот бевосита аз таркиби ҳӯрока ва тартиби ҳӯронидани чорво вобастагии зиҷ дорад дар навбати худ ҳар як зоти чорво хусусиятҳои хоси биологии худро доро мебошад. Таъмин намудани чорво ба ҳӯрокиҳои серғизо ва шароити хуби нигоҳубин аҳамияти амлӣ ва назариявӣ низ дорад. Таъминоти амнияти озуқаворӣ яке аз вазифаҳои олимону мутахассисони соҳаи кишоварзӣ дар замони муосир ба ҳисоб меравад.

Вазъи саломатии аҳоли пеш аз ҳама аз сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда вобастагии калон дорад, ки ин бевосита ба насли оянда таъсири худро мерасонад. Аз ин лиҳоз комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мешуморад, ки минбаъд барои таъмини аҳоли ба гӯшт ва маҳсулотҳои гӯшти чораҳои зарури андешанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки гӯшт ва маҳсулоти гӯшти организми инсонро пеш аз ҳама бо сафедаи пурбаҳо таъмин менамояд. Аз инҷо бармеояд, ки вазифаи аввалиндараҷаи корхонаҳои саноатӣ, ки ба коркарди гӯшт ва маҳсулоти гӯшти машғул мебошанд ин таъмини ниёзи мардум ба маҳсулоти гӯшти мебошанд. Олимони рус А.П. Дмитриченко ва П.Д. Пшеничный чунин мешуморанд, ки инсон аз ҳама бештар ба гӯшти гов ниёз

дорад, чунки гушти гов нисбатан қимати биологии баланд дорад аз ин бармеояд, ки сафедаи пурбаҳо ва рағвани дар таркиби гушти гов буда чунин тақсимои шудааст, ки сохт ва лаззати гуштро беҳамто месозад. Аз гуфтаи Амрикоӣҳо бармеояд, ки гушти гов ва маҳсулоти аз он тайёршаванда ин санъат аст, аз инҷо бармеояд, ки зиёд намудани истеҳсоли гушти гов ва маҳсулотҳои аз он тайёршаванда ин вазифаи аввалиндараҷаи олимони соҳаи чорводорӣ мебошад, аз ин лиҳоз барои зиёд намудани истеҳсоли гушт ва маҳсулоти гуштӣ пеш аз ҳама маҳсулнокии чорворо афзудан лозим аст.

Олими рус А.В.Головин ва дигарон пешниҳод менамоянд, ки манбаи асосии тақвият бахшидан бо роҳи интенсифӣ афзудан, таъмин ва мустаҳкам намудани маҳсулоти ниёзи мардум алалхусус гушт ва маҳсулоти гуштӣ ин содирот намудани маҳсулоти чорводорӣ яке аз нишондиҳандаи беҳтарин аз ҷиҳати иқтисодӣ ба шумор меравад. Аз инҷо бармеояд, ки баланд бардоштани маҳсулнокии чорво бо тариқи илмӣ асоснок кардани ҳуронидани чорво, мавқеи аввалиндараҷаи доро мебошад. Л.К. Эрнст чунин мешуморад, ки манбаи асосии тарақиёти соҳаи чорводорӣ пеш аз ҳама ин пойгоҳи мустаҳкамии ҳуруки чорво ба ҳисоб меравад. Ба пуррагӣ ҳал намудан аз ҷиҳати генетикӣ баланд бардоштани маҳсулнокии чорво ба танзим даровардан ва мустаҳкам кардани пойгоҳи ҳурука, истеҳсоли ҳуруки хушсифат ба талаботи зоотехники ҷавобгӯй бошад.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштан, мустаҳкам кардани (базаи) пойгоҳи ҳуруки чорво аз ҷиҳати иқтисодӣ пеш аз ҳама зиёд намудани кишти зироатҳои ҳуруки чорво ин баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои рағандор, боқимодаи маҳсулотҳои саноатӣ кунҷора ва шрот ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои пешин барои ба даст овардани рағван бештар тухми зағиро истифода мебарданд. Мутаасифона дар ҳоли ҳозир маълумот дар бораи самаранок истифодабарии кунҷораи зағир аз адабиётҳо дарёфт кардан ғайриимкон аст, бинобарин ба мо лозим омад, ки корҳои илмӣ таҳқиқоти роҳи ин самт равона кунем. Мақсади корҳои таҷрибавӣ, илмӣ таҳқиқотии мо муайян намудани таъсири миқдори гуногуни кунҷораи зағир ба сохти морфологии нимтанаи гушти буккачаҳои зоти алои тоҷикӣ ва таркиби химиявии гушти буккачаҳо буд. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф ба мо лозим омад, ки корҳои илмӣ таҳқиқоти роҳи шароити ба мо мувофиқ хоҷагии зотпарварии “Ҳамадонӣ” шаҳри Кулоб вилояти Хатлон идома диҳем. Бо ин мақсад мо корҳои илмӣ хоҷагидориро дар хоҷагии мазкур бори аввал гузаронидем. Барои гузаронидани ин таҷриба ба мо лозим омад, ки дар хоҷагии мазкур 4-гурӯҳ ба миқдори 15-сари буккачаҳои 6-моҳаи зоти алои тоҷикирб интихоб намуда аз руи талаботҳои ҷуфт-қиёс вобаста ба зоти буданашон сину сол, вазни зинда ва фарбеҳӣ, рағвон намудем, ки дар натиҷа корҳои илмӣ таҳқиқоти даври якум 368-рузро дар бар гирифт. Ҳангоми гузаронидани таҷриба буккачаҳои гуруҳи санҷиши яъне гуруҳи 1-ум бо ратсиони (вояи) аз тарафи хоҷагӣ қабул гардида ҳуронидида шуд. Буккачаҳои гуруҳи таҷрибавии 2, 3 ва 4-ум ба миқдори 10, 15 ва 20% ба ивази ем кунҷораи зағир ба ратсион (воя) илова қада шуд. Дар интиҳои таҷрибаи илми-хоҷагидорӣ буккачаҳои таҷрибавӣ дар сини 18-моҳагӣ аз ҳар як гуруҳ ба миқдори 5-сари барои муайян кардани сохти морфологии гушти нимтана ба ҶДММ “Ориён Рустам” барои забҳ кардан супорида шуд. Сифати беҳтарини нимтана аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳарчи бештар баромади гушти лаҳм нисбат ба устухон зиёдтар бошад. Аз ин лиҳоз бо мақсади муайян кардани таркиби морфологии нимтанаи буккачаҳо ба мо лозим омад, ки мо онҳоро сараввал забҳ карда баъдан ба қисмҳо ҷудо намоем, ҷихеле, ки дар ҷадвали 1-ум нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. -Таркиби морфологии нимтанаи буккачаҳо.

Нишондиҳанда	Воҳиди ченак	Гуруҳҳо			
		1	2	3	4
Вазни мухтавои нимтана	кг	107,2±1,85	113,4±1,63	119,3±2,01	122,5±1,92
Гушти лаҳм	кг	83,43±1,17	88,94±0,98	94,19±1,42	97,14±1,38
	%	77,83±0,52	78,43±0,43	78,95±0,71	79,30±0,64
Устухонҳо	кг	22,29±0,33	22,93±0,41	23,51±0,46	23,73±0,42
	%	20,79±0,28	20,22±0,34	19,71±0,42	19,37±0,36
Рағу пайҳо	кг	1,48±0,05	1,53±0,03	1,60±0,06	1,63±0,05
	%	1,38±0,03	1,35±0,02	1,34±0,04	1,33±0,03
Зариби гушторӣ	%	3,74±0,11	3,88±0,09	4,00±0,18	4,09±0,15

Маълумотҳои дар ҷадвали 1 оварарда шуда аз он шаҳодат медиҳад, ки баромади гушти

лахм, баъд аз хунук шуданаш дар гурӯҳи буккачаҳои таҷрибавӣ нисбат ба гурӯҳи санчиши ба миқдори 0,6-1,5% зиёд буда, баромади устухон мутаносибан ба миқдори 0,57-1,42% кам мебошад. Дар нимтанаи буккачаҳои гурӯҳи таҷрибавӣ гӯшти лаҳм нисбат ба гурӯҳи санчишӣ афзуда ҳамзамон мутаносибан баромади гӯшти лаҳм нисбати устухон зиёдтар мешад.

Таҷрибаҳо нишон медиҳад, ки баромади гӯшти лаҳм ва устухонҳои буккачаҳои гурӯҳи санчиши 100%-ро ташкил диҳад пас баромади гӯштӣ лаҳм ва устухонҳо дар гурӯҳи таҷрибавӣ мутаносибан дар навбати худ 100,77-101,89 ва 97,26-93,17%-ро ташкил медиҳад. Дар нимтанаи буккачаҳои гурӯҳҳои таҷрибавӣ ба 1-кг устухон 3,88-4,09 гӯшти лаҳм рост ояд пас дар гурӯҳи санчишӣ 3,74 кг гӯшти лаҳм ба 1-кг устухон рост меояд. Ҳамзамон таркиби химиявии гӯшти буккачаҳои таҷрибавӣ муайян карда шуд.

Аз ҷадвали 2-юм чунин бармеояд гӯшти буккачаҳои таҷрибавӣ, ки дар (ратсион) вояи онҳо кунҷораи зағир илова карда шуд алалхусус дар гуруҳи 4-ум рақобати калон байни модаҳои хушк, равшан ва сафеда нисбат ба гурӯҳи санчиши дида мешавад.

Ҷадвали 2.-Таркиби химиявии гӯшти буккачаҳо, %.

Нишондиханда	Гуруҳҳо			
	1	2	3	4
Об	69,58 ± 0,36	69,39 ± 0,39	69,20 ± 0,42	68,96 ± 0,49
Моддаи хушк	30,42 ± 0,30	30,61 ± 0,28	30,80 ± 0,37	31,04 ± 0,41
Сафеда	18,62 ± 0,24	18,65 ± 0,31	18,66 ± 0,27	18,68 ± 0,35
Равған	10,74 ± 0,09	10,92 ± 0,15	11,11 ± 0,23	11,35 ± 0,17
Хокистар	1,06 ± 0,02	1,04 ± 0,01	1,03 ± 0,01	1,01 ± 0,02
Арзиши энерг дар 100 гр к.кал.	176,2 ± 14,89	178,0 ± 16,42	179,8 ± 20,04	182,1 ± 17,80
кДж	737,7 ± 55,83	745,2 ± 62,96	752,8 ± 73,18	762,4 ± 64,24

Аз ин лиҳоз дар гуруҳҳои таҷрибавии 2, 3, ва 4-ум мутаносибан об ба миқдори 0,19; 0,38 ва 0,62 % кам буда, миқдори сафеда 0,03; 0,04 ва 0,06%, равшан 0,18; 0,37 ва 0,61% дар таносуби буккачаҳои гуруҳи санчиши зиёд мебошад. Дар натиҷаи арзиши энергетикӣ 1-кг гӯшти гуруҳҳои таҷрибавӣ ба миқдори 18,59 ккал ва 75-247 ккал нисбат ба гуруҳи санчишӣ афзалтар мушоҳида карда мешавад. Вале аз ҷиҳати таркиби химиявии гӯштӣ гуруҳи санчиши ва гуруҳҳои таҷрибавӣ ба ҳисоби омили қимати дуруст нест ($P < 0,95$).

Натиҷаи корҳои таҳқиқоти нишон ва муайян менамояд, ки истифодаи кунҷораи зағир дар вояи буккачаҳои фарбеҳшаванда кафили беҳтар шудани нимтаи буккачаҳо аз ҷиҳати морфологи ва таркиби химиявӣ шуда метавонад. Нишондихандаҳои беҳтарин, дар гуруҳҳои таҷрибавӣ, ки ба ивази ём мо ба миқдори 20% кунҷораи зағир ба (ратсион) вояи хурока бо тариқи илова зам намудем мушоҳида карда мешавад.

АДАБИЁТҲО

1. Кононенко С.И., Продуктивность бычков, полученных в разные сезоны года / С.И. Кононенко., А.В. Харламов., О.А. Завьялов., В.А. Харламов // Труды Кубанского государственного аграрного университета - 2009. №19.- С. 197-203
2. Эрнст Л.К. Концепция развития животноводства России / Л.К. Эрнст// Стратегия развития животноводства России-XXI век: сборник материалов научной сессии Россельхозакадемии, г. Москва, 23-25 июля 2001-4.1. - М., 2001. - С. 9-13.
3. Вилкенсон, Д.Ж., Производство говядины на грубых кормах / Д.Ж. Вилкенсон- М., Агропромиздат, 1968, -168 с.
4. Головин, А.В. Особенности кормления молочных коров с удоем 8000- 10000 кг молока Аналитический обзор / А.В. Головин, С.В. Воробьева., Н.Г. Первов., А.С. Аникин-Дубровицы: ВИЖ им Л.К. Эрнста, 2013,-56 с
5. Дмитроченко А.П., Кормление сельскохозяйственных животных / А.П. Дмитроченко, П.Д. Пшеничный -Л: Колос, 1975.-480 с
6. Кононенко С.И. Способ получения безопасной мясной говядины высокого качества / С.И. Кононенко., Н.Н. Забашта // Известия Горского государственного аграрного университета-2013, -Т.50. -№1.-С.141-144.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ОТХОДОВ МАСЛИЧНЫХ КУЛЬТУР НА КАЧЕСТВЕННЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ МЯСО БЫЧКОВ.

В статье изложены результаты исследования по изучению влияния разного количества льняного жмыха на качественные показатели мяса бычков, в том числе химический состав мяса, морфологический состав туши, что повышает энергетическую ценность мяса. В результате проведенных нами опытов, было выявлено, что применение в рационах откармливаемых бычков опытных групп льняного жмыха увеличило количество белка на 0,03- 0,61% по сравнению с бычками контрольных групп.

Ключевые слова: кормление, льняной жмых, морфологический состав, химический состав, бычки, живая масса, энергетика.

ANNOTATION

IMPACT OF OILSEED CROP WASTE ON QUALITY INDICATORS OF GOBY MEAT

The article presents the results of a study to study the effect of different amounts of flaxseed cake on the qualitative indicators of goby meat, including the chemical composition of meat, the morphological composition of carcass, which increases the energy value of meat. As a result of our experiments, it was found that the use of experimental groups of flax cake in the diets of fattened gobies increased the amount of protein by 0.03- 0.61% compared to the gobies of the control groups.

Key words: gobies, feeding. Flaxseed cake, morphological composition, chemical composition.

Сведение об авторах:

Гиёсов Насимҷон—кандидат сельскохозяйственных наук Института животноводства и пастбищ Таджикской академии сельскохозяйственных наук. 734025. Республика Таджикистан, город Душанбе, Гипрозем-17.

Салимзода Салим—соискатель Таджикской академии сельскохозяйственных наук. 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 21 “А”

Сафаров Зайнудин научный сотрудник Института животноводства и пастбищ Таджикской академии сельскохозяйственных наук. 734025. Республика Таджикистан, город Душанбе, Гипрозем-17.

Мирзоева Гулшан Н. научный сотрудник Института животноводства и пастбищ Таджикской академии сельскохозяйственных наук. 734025. Республика Таджикистан, город Душанбе, Гипрозем-17.

Author Informations:

Giyosov Nasimon, Candidate of Agricultural Sciences, Institute of Animal Husbandry and Pastures, Tajik Academy of Agricultural Sciences. 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Giprozem-17.

Salimzoda Salim is a searcher for the Tajik Academy of Agricultural Sciences. 21 "A" Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025

Safarov Zainudin is a researcher at the Institute of Animal Husbandry and Pastures of the Tajik Academy of Agricultural Sciences. 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Giprozem-17.

Mirzoeva Gulshan N. Researcher, Institute of Animal Husbandry and Pastures, Tajik Academy of Agricultural Sciences. 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Giprozem-17.

ТДУ 636.1.082 (575.3-20)

РУШДУ ИНКИШОФ ВА ТАНУМАНДИИ АСПОНИ ЗОТИ ТОЧИКӢ ДАР ШАРОИТИ ХОҶАГӢ

Рачабов Ф.М., Сафаров Т.С.- Институти чорводорӣ ва чарогоҳи АИКТ

Калимаҳои асосӣ: рушд, инкишоф, танумандӣ, асп, зот, зоти тоҷикӣ, зоти лақайӣ, баландӣ то кӯҳон, дарозии атрофи миён, индекс.

Ба ҳама маълум аст, ки сохт ва қаду баст, инчунин хусусиятҳои маҳсулнокии ҳамаи ҳайвонот, аз он ҷумла аспҳо дар протсессии калон-шавӣ ва инкишофёбии бофтаю мушакҳо ба вучуд меояд. Ба организми ҷавон шароити парвою парвариш таъсири калон мерасонад. Ҳангоми парвариш ва нигоҳу бини аспҳо ба таркиби хӯрока низ таваҷҷуҳ бояд зоҳир намуд.

Дар ҷадвали 1 нишондиҳандаҳои миёнаи 15 сар аспҳои нар ва 15 сар аспҳои мода аз давраи таваллуд то синни 3,5 солагӣ оварда шудааст. Дида мешавад, ки дар тамоми давраҳои парвариш рушду инкишоф ва танумандии аспҳо нигоҳ дошта шудааст (ҷад.1).

Ҷадвали 1.- Рушду инкишофи аспҳо дар синну соли гуногун, (см) ва индекси онҳо (%)

Синну сол, сол	Ҷинс	Баландӣ то кӯҳон	Васеъгии сарина	Дарозии атрофи пой	Индекси калонҷуссагӣ	Индекси сеструҳонӣ
Навзод	нар мода	94,9 92,8	80,4 78,2	12,8 12,4	85,6 84,3	13,2 13,3
0,5	нар мода	112,3 110,8	111,6 109,2	14,5 14,3	99,3 98,9	12,9 12,9
1,0	нар мода	125,7 123,5	232,8 130,6	15,2 14,9	105,0 104,9	12,1 12,0
1,5	нар мода	142,1 139,8	153,8 146,0	17,1 16,7	106,9 106,3	12,0 12,1
2,0	нар мода	146,8 144,7	161,7 157,6	17,9 17,4	110,2 109,0	12,2 12,1
2,5	нар мода	129,1 146,0	169,1 163,2	18,5 17,9	113,4 111,8	12,4 12,2
3,0	нар мода	153,5 147,9	173,7 167,8	19,0 18,4	114,0 113,5	12,4 12,5
3,5	нар мода	154,0 148,1	177,6 170,5	19,3 18,0	115,3 115,1	12,5 12,3

Чӣ хеле, ки аз ҷадвал дида мешавад аспҳои нарина ва модина аз таваллуд то синни 2 солагӣ бо суръат калон мешаванд. Оғоз аз 2,5 солагӣ рушду инкишофи тоҷаҳо суст

мегардад. Баландӣ то куҳон дар аспҳои нарина дар 2,5 солагӣ нисбати 2,0 солагӣ 17,7 см кам гардидааст, баъди ин боз суръати калоншавӣ пайдо мегардад.

Дар тамоми давраҳои синну солӣ аспони нарина, нисбати аспони модина аз рӯйи ҳамаи андозаҳо бартарият доштанд. Ҳар як вақт баробари рушду инкишоф, организм ташакул меёбад ва вазни зиндаи онҳо низ калон мешавад, аммо дар тамоми давраҳои парвариш индекси серустухонӣ қариб як хел аст.

Аспҳои тоҷикӣ бо чунин хусусиятҳои фарқ мекунанд: онҳо ҳайвоноти калонҷусса, танашон боқуввати сермушак, нишонаҳои зот хуб намудор аст, боғайрату ҷаққон ва хушфеъланд. Андозаи сари ин аспҳо миёна, қоқи пешонапахн, чашмони калон, пушти сари дароз, сӯрохиҳои биниашон васеъ, гарданашон дарози рост, ёлаш дароз, қадашон баланд, мушакҳои тараққӣ карда, шонаи дарозу қач ҷойгирифта доранд.

Тахтапушту миёнашон кӯтоҳи пурра, сағриаш дарозхну дуруст ё андаке ҳам мебошад. Сандуқи синааш фароҳу чуқур, қабурғаҳои дарозу доирашакл доранд, ки аз инкишофи хуби узвҳои нафаскашӣ ва гардиши хун хабар медиҳад. Дасту пойҳои боқувват, дуруст таркиб ёфта, буғумҳои калони нағз инкишофёфта мебошад. Бучулаки по дарозу ҳаманд, сумҳо шакли дуруст доранд, андозаашон миёна ва шоҳҳои боқувват доранд.

Вайроншавии буғумҳо ва як қатор узвҳои дигар қайд нашудаанд. Мушакҳо нағз инкишоф ёфта рағу пайи мустаҳкам доранд. Мӯйи бадани аспҳои тоҷикӣ ба гармии тобистон хуб мутобиқанд. Дар фасли зимистон аспҳо пашми дарози патдор ва бештар сертибит пайдо мекунанд, бинобар он онҳо тағирёбии иқлим ва махсусан гармии тобистон ва хунукии зимистонро кам ҳис мекунанд.

Дар байни аспҳои зоти тоҷикӣ чунин рангҳо бештаранд: ҷиран (37%), тӯруқ (31%), хинг (25%). Инчунин аспҳои сиёҳ, саманд ва булӯл низ воমেҳӯранд. Вобаста аз фасли сол ва синну сол дар рангу мӯйи аспҳо дигаргунӣ мушоҳида карда мешавад. Тойчаҳо одатан сермӯю чингила таваллуд мешаванд, дар 6 моҳагӣ тулак мекунанд ва баъди он ранги ҳақиқиву устувор мебарояд. Андозаҳои аспони зоти тоҷикӣ аз аспони лақайи бартарӣ доранд (ҷад. 2) ва ба андозаи аспони хушзоти саворӣ наздиканд.

Ҷадвали 2. - Андоза ва индексҳои аспони гуногун

Нишондиҳанда	Аспҳои нар		Аспҳои мода	
	тоҷикӣ	лақай	тоҷикӣ	лақай
Андозаҳо, см	154,5	145,7	148,4	142,5
Баландӣ то куҳон	155,0	144,8	150,2	143,8
Дарозии тана	178,5	161,6	173,6	162,3
Дарозии атрофи миён	19,89	19,00	18,32	17,90
Дарозии атрофи пой				
Индексҳо, %				
Андоза	100,2	99,5	100,9	101,9
Калонҷуссагӣ	115,5	111,4	117,2	113,5
Серустухонӣ	12,86	13,06	12,34	12,59

Аспҳои нарина тоҷикӣ аз рӯйи аксарияти андозаҳо: баландӣ то куҳон 9 см, дарозии тана 10 см, дарозии атрофи миён 17 см, асз рӯйи дарозии атрофи пой 0,9 см, нисбати аспҳои лақайи бартарӣ доштанд. Аспҳои мода бошанд, нисбатан 6; 6; 11 ва 0,4 см беҳтар буданд.

Аспҳои зоти тоҷикӣ нисбати аспҳои лақайӣ қаду қомати баланд доранд ва вазни зиндаашон низ зиёдтар аст. Индекси серустухонӣ дар аспҳои лақайӣ беҳтаранд, чунки ҳар чӣ қадар қадашон паст бошад, ҳамон қадар серустухонанд.

АДАБИЁТ

1. Ковешников В.С. Возможности развития мясного коневодства в нечерноземной зоне России/ В.С.Ковешников, Р.А.Хавлилов// Состояние продуктивного коневодства и пути повышения его эффективности в новых экономических условиях, ВНИИ коневодства, 1997, – С. 33.
2. Субботин, Д.А. Рост и развитие молодняка орловской рысистой породы при включении в рацион плющенного овса / Д.А. Субботин, В.И. Полковникова // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 4 (41). – С. 405-407. 198. Судакова, М.А. Микроэлементозы сельскохозяйственных животных / М.А. Судаков, В.И. Береза, И.Г. Погурський и др.; под ред. М. А. Судакова// – К.: Урожай, 1991. – 152 с.
3. Рузиев Т.Б. Экстерьер ва сохти бадани тойчаҳо дар шароити хоҷагии деҳқонии «Мир»-и ноҳияи Ховалинг/ Т.Б. Рузиев, Ҳукматов Д.З., Сафаров Т.С.// Научно-практический журнал Животноводство. №1.-2023. –С.17-23.

АННОТАЦИЯ

РОСТ, РАЗВИТИЯ И КОНСТИТУЦИИ ТАДЖИКСКОГО ПОРОДА ЛОШАДЕЙ В УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье приводятся материалы по росту и развитию таджикской породы лошадей в условиях хозяйств. Установлено, что таджикский лошадей по сравнению с лакайскими лошадьми более высокие и длинные. У них все полученные промеры были больше чем лакайский. Они превосходили по промерам высота в холке на 9 см, длина туловища 1-0 см, обхват груди 17 см и обхват пясти на 0,9 см. Таджикские породы лошадей отличаются по таким качествам: они массивные животные, крепкой телосложением с развитой мускулатурой, у них хорошо видны признаки породы, они спокойные животные с хорошим нравом.

Ключевые слова: *рост, развития, крепкие, лошадь, порода, таджикская порода, высота в холке, обхват груди, индекс.*

ANNOTATION

GROWTH, DEVELOPMENT AND CONSTITUTION OF THE TAJIK HORSE BREED ON THE FARM

The article provides materials on the growth and development of the Tajik horse breed in farm conditions. It has been established that Tajik horses are taller and longer than Lakai horses. All their measurements were more than Lacayan. They exceeded the measurements of height at the withers by 9 cm, body length 1-0 cm, chest circumference 17 cm and metacarpal circumference by 0.9 cm. Tajik horse breeds differ in such qualities: they are massive animals, with a strong build and well-developed muscles, they have clearly visible signs of the breed, they are calm animals with a good disposition.

Keywords: *height, development, strong, horse, breed, Tajik breed, height at the withers, chest circumference, index.*

Сведение о соискателях:

Раджабов Фатхулло Мамадшоевич-кандидат сельскохозяйственных наук, старший научный сотрудник Института животноводства и пастбищ ТАСХН, Республика Таджикистана, город Душанбе, Гипроземгородок-17. Тел. (+992) 988988864.
Сафаров Туйчибой Сафарович- кандидат сельскохозяйственных наук, дотсент кафедры частной зоотехнии Таджикского аграрного университета им Ш.Шотемур, Республика Таджикистана, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Тел. (+992) 937417970.

Information about applicants:

Radzhabov Fatkhullo Mamadshoevich, candidate of agricultural sciences. Senior Researcher, Institute of Animal Husbandry and Pastures, TASHN, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Giprozemgorodok-17. Tel. (+992) 988988864.
Safarov Tuichiboi Safarovich Candidate of Agricultural Sciences, dotsent of the Department of Private Livestock of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Tel. (+992) 937417970.

УДК 636.5.084(031)

ВЛИЯНИЕ САФЛОРОВОГО ШРОТА НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ВЫРАЩИВАНИЯ ЦЫПЛЯТ-БРОЙЛЕРОВ

Рахимов Х.Т., Эргашев Д.Д., Комилзода Д.К., Бобозода О.С., Норбабаева С.Т., Одинаев А.

Институт животноводства и пастбищ Таджикской академии сельскохозяйственных наук

Ключевые слова: *цыплята-бройлеры, сафлор, сохранность, живая масса, прирост, расход корма, замена.*

В целях обеспечения потребности населения в продуктах животноводства, необходимо увеличить их производство в несколько раз. Птицеводство, являясь одной из наиболее высокопродуктивных отраслей животноводства, создаёт хорошие возможности для быстрого и эффективного решения проблемы белкового питания населения. В связи с этим, перед сельскохозяйственной наукой поставлены большие задачи по обоснованию путей и методов повышения продуктивности птиц.

К способам повышения продуктивности птиц наряду с такими факторами, как разведение и содержание, относится совершенствование системы кормления с включением в рацион различных добавок, отвечающих физиологическим потребностям организма и повышающих эффективность использования корма. Как известно, доля расхода зерновых кормов в отрасли птицеводства составляет порядка 60-70%. Учитывая, что потребление зерновых в мире ежегодно увеличивается, а также используются для переработки в биотопливо и других технических ресурсов, нарастает дефицит этих видов кормов. В связи, с чем, ставится задача – поиск новых видов кормов, которые могли бы частично заменить и восполнить дефицит энергетических, белковых и минеральных кормов [1, 2].

Изыскание путей широкого использования местных нетрадиционных кормов, в качестве заменителя зерновых, кормов животного происхождения, источников минеральных веществ, является одним из путей повышения производства яиц и мяса птицы, и, в последние годы, приобретает более актуальный характер. Возникшая проблема, практически, во всех странах мира связана не только с возрастанием потребности птицеводства в кормах, но и с нехваткой, и высокой стоимостью отдельных компонентов комбикормов (пшеницы, кукурузы, рыбной муки и ряда других кормов). Кроме того, включение

нетрадиционных кормов в кормосмеси для птицы экономически выгодно, в тоже время с использованием различных отходов сельскохозяйственных и промышленных производств в кормовых целях, разрешаются проблемы применения безотходной технологии и охраны окружающей среды от загрязнений [1,2,3].

Из вышеизложенного следует, что изучение и использование местных источников минеральных и белковых кормовых добавок, премиксов отечественного производства, в условиях острой нехватки и их дороговизны имеет большой научный и практический интерес.

Целью исследования является: изучение влияния местных и белково-витаминных кормовых добавок отечественного производства на результаты выращивания цыплят-бройлеров кросса Росс 308.

Материалы и методы проведения исследований. Исследования по изучению эффективности использования местных нетрадиционных кормов в кормлении бройлеров проведены в отделе интенсивного птицеводства Института животноводства и пастбищ Таджикской академии сельскохозяйственных наук и производственных условиях Общества с ограниченной ответственностью «Шайхи Холмухаммад» района Рудаки. Объектом исследований являлся сафлор отечественного производства и его влияние на продуктивные качества бройлеров кросса «Росс 308», согласно методическому руководству для проведения научных исследований по кормлению сельскохозяйственной птицы и рекомендаций по повышению эффективности использования, и экономии кормов в птицеводстве.

Все опытное поголовье птиц содержалось напольно, на глубокой подстилке, в безоконных птичниках. Кормление птицы осуществлялось два раза в день, сухими комбикормами, питательность которых соответствовала рекомендуемым нормам ВНИТИП, во всех опытах, в соответствии с периодом выращивания и продуктивности. Условия содержания птицы: плотность посадки, фронт кормления и поения, режим освещения, воздухообмен и температурно-влажностный режим в птичнике, были в соответствии с рекомендуемыми нормами ВНИТИП. Все опытные группы отобраны методом аналогов и максимально приближены к средним показателям групп.

Результаты исследований. Для проведения исследований был приобретен сафлор местного производства (район Хуросон), из которого для выполнения научно-исследовательской работы был получен шрот и представлен в лабораторию Национального центра продовольственной безопасности для определения химического состава (табл.1).

Таблица 1. – Результаты химического анализа местного сафлора (р.Хуросон)

№ п/п	Показатель	%
1	Влажность	9,2
2	Жирность	5,4
3	Протеин	23,8
4	Клетчатка	32,3

Результатами исследования химического состава шрота местного сафлора установлено, что в его составе содержится 23,8 % - белка и 5,4% - жира.

Для проведения опытов методом аналогов, было отобрано 3 группы по 50 голов цыплят-бройлеров в каждой и созданы соответствующие условия в помещении по следующей схеме (таблица 2). В первой контрольной группе использовался комбикорм используемый в хозяйстве, в рационе кормления второй и третьей опытных групп производилась замена 5 и 10%, соответственно, количества сухого вещества комбикорма на сафлоровый шрот.

Таблица 2. – Схема опыта

Группа	Количество добавки местного шрота в корм
1 - (контрольная)	Корм применяемый в хозяйстве
2 - опытная	Корм применяемый в хозяйстве – 95% + 5% шрот местного сафлора
3 - опытная	Корм применяемый в хозяйстве – 90% + 10% шрот местного сафлора

Результаты сохранности и живой массы цыплят-бройлеров в период их выращивания до 42 дней приведены в таблице 3.

Таблица 3. - Показатели сохранности и живой массы цыплят-бройлеров в период выращивания, г.

Группа	Сохранность, %	Возраст птиц, дней					
		1	5	10	20	30	42
1 (конт.)	98	41,3	91,0	262,0	1004,6	1856,9	2954,3
2	100	41,6	96,1	266,9	1071,6	1881,5	3144,9
3	100	40,1	97,0	267,5	1096,8	1887,6	3080,0

Результаты исследования показали, что в период выращивания цыплят-бройлеров до 42-дневного возраста, сохранность среди поголовья опытных групп была, практически, одинаковой и составила 98-100%. Установлено, что живая масса суточных цыплят в начале опыта не различалась по группам (40,1-41,6 г). Данные, представленные в таблице, свидетельствуют о том, что живая масса цыплят-бройлеров 2 и 3 групп в возрасте 10 дней на 1,9 и 21% была выше, чем в 1 группе (контроль). В возрасте 20 дней живая масса птиц опытных групп, соответственно, была выше на 6,7 и 9,2%, чем в

контрольной группе. Необходимо отметить, что живая масса опытных цыплят-бройлеров в возрасте 30-ти дней несколько стабилизировалась и отмечалась небольшая разница между контрольной, второй и третьей группами, соответственно, 1,3 и 1,7%.

Исследование показало, что в 42-дневном возрасте, живая масса цыплят бройлеров опытных групп, у которых корм, используемый в хозяйстве, был заменен на 5 и 10% местного сафлора, была выше. Установлено, что их живая масса была на 10,2 и 7,9%, соответственно, выше, чем в контрольной группе. Анализ полученных данных показал, что в конце периода выращивания (42 дня), цыплята-бройлеры 2-й группы по живой массе превосходили цыплят 3-й группы и разница между ними составила 64,9 г., или 2,3%. Одним из основных зоотехнических и экономических показателей является эффективность использования корма и его влияние на себестоимость продукции.

Потребление корма цыплятами – бройлерами в возрасте до 10 дней в сутки во 2-й и 3-й группах (258 и 253 г) было на 7,5 и 9,3% ниже, чем в контрольной группе таблица 4.

Таблица 4. – Потребление и расход корма цыплят бройлеров в период выращивания (0 – 42 дня), кг

Показатель	Группа		
	1(к)	2	3
Расход корма на 1 голову (в день), возрасте, дн.: 0 – 10	0,279	0,258	0,253
10-20	0,803	0,853	0,867
20-30	1,617	1,679	1,685
30-42	2,782	2,807	2,693
Расход корма в период 0-42 дня, кг:			
на 1 голову	5,481	5,597	5,498
на 1 кг привеса	1,86	1,78	1,79

Такая тенденция наблюдалась до 30-дневного возраста, однако в возрасте от 30 до 42 дней цыплята-бройлеры 2-ой группы увеличили потребление корма на 25 г на голову, или на 0,9% больше, чем в контрольной группе.

Расход корма на голову, в период выращивания (0-42 дня), был самым высоким у цыплят-бройлеров 2-й группы (5,597 кг), что на 2,1% больше, чем в контрольной группе (5,481кг). Самый низкий расход корма на 1 голову установлен в контрольной группе.

Однако, из-за более высокой живой массы цыплят-бройлеров 2-й и 3-й групп, в конце периода выращивания, по сравнению с 1-й группой (1,86кг), расход корма на 1кг привеса был меньше на 4,3 и 3,8%, соответственно.

Важным показателем, характеризующим уровень продуктивности бройлеров, является привес живой массы. Исследование скорости роста живой массы подопытных цыплят-бройлеров также показало достоверную разницу (таблица 5).

Анализ полученных данных показывает, что суточный привес цыплят-бройлеров 2 и 3 групп, в возрасте 10 дней, на 8,2 и 11,6% выше, чем у птиц контрольной группы.

Таблица 5. - Среднесуточный привес цыплят бройлеров в период выращивания (0-42 дн.), г

Показатель	Группа		
	1(к)	2	3
Среднесуточный привес в период выращивания, в возрасте, дн.: 0-10	22,1	22,5	22,7
10-20	74,3	80,4	82,9
20-30	85,2	81,0	79,1
30-42	109,7	126,3	119,2
За весь период выращивания (0-42 дня) кг	2,913	3,102	3,039

Суточный прирост цыплят-бройлеров всех групп, от 10 до 30-дневного возраста был хорошим и соответствовал физиологическим нормам. Этот показатель в возрасте от 30 до 42 дней был выше у цыплят-бройлеров 2-й (126,3 г) и 3-й групп (119,2г), что, по сравнению с птицами контрольной группы (109,7г) составил 16,6 и 9,5 и 15,1 и 8,7%, соответственно. Важно отметить, что наибольший привес наблюдался в период выращивания в возрасте от 30 до 42 дней. Полученные данные свидетельствуют о том, что использование шрота из местного сафлора в взамен от 5 до 10% комбикорма, используемого в хозяйстве, способствовало увеличению привесов цыплят-бройлеров.

Заключение: Результаты исследований свидетельствуют о том, что замена комбикорма, используемого в хозяйстве в рационе цыплят-бройлеров на 5 и 10% местным сафлором, способствовало увеличению живой массы, уменьшению расхода корма на производство единицы продукции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Эргашев Д.Д., Комилзода Д.К. Использование нетрадиционных кормов Таджикистана в рационе яичных кур (монография). Душанбе, 2017. –ООО: Ирфон,-183 с.

- Иргашев Т.А., Шамсов Э.С., Байгенов Ф.Н., Косилов В.И., Эргашев Д.Д., [Буриханов А.], Каримова М.О. Использование минерально-белково-витаминных добавок в животноводстве Таджикистана (монография). - Душанбе, 2021. - «КВД Матбаа». - 348 с.
- Околелова Т.М. Методические наставления по использованию в комбикормах для птицы новых биологически активных, минеральных и кормовых добавок. Сергиев Посад, 2011 с.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ КУНЧОРАИ МАЪСАР БА НИШОНДОДҲОИ ИСТЕҲСОЛИИ ПАРВАРИШИ ЧЌЧА-БРОЙЛЕРҲО

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар ғизои чўча-бройлерҳо дар ҳоҷагӣ 5 ва 10% ба кунҷораи маъсари маҳаллӣ иваз кардани хўроки омехта ба зиёд шудани вазни зинда ва кам шудани сарфи хўрок ба воҳиди маҳсулот мусоидат намуд.

Калимаҳои асосӣ: чўча-бройлерҳо, маъсар, солиммонӣ, вазни зинда, вазнафзункунӣ, сарфи хўрок, ивазкунада.

ANNOTATION

INFLUENCE OF SAFFLOWER MEAL ON PRODUCTION INDICATORS OF BROILER CHICKEN GROWING

The results of the research show that replacing the compound feed used in the farm in the diet of broiler chickens by 5 and 10% with local safflower contributed to an increase in live weight and a decrease in feed consumption per unit of production.

Key words: broiler chickens, safflower, survivability, live weight, gain, feed consumption, replacement.

Сведения об авторах:

Рахимов Хуршед Тоирович, младший научный сотрудник отдела интенсивного птицеводства Института животноводства и пастбищ ТАСХН, г. Душанбе, Гипрозем-17. тел. (+992) 933 03 88 57.

Эргашев Даврон Дададжонович-доктор сельскохозяйственных наук, ведущий научный сотрудник отдела интенсивного птицеводства Института животноводства и пастбищ ТАСХН, г. Душанбе, Гипрозем-17. тел. (+992) 918 42 20 38.

Комилзода Давлатджон Каюми- доктор сельскохозяйственных наук, академик ТАСХН, главный научный сотрудник отдела интенсивного птицеводства Института животноводства и пастбищ ТАСХН, г. Душанбе, Гипрозем-17. тел. (+992) 93 900 50 55.

Бобозода Оятуллои Сафарали-кандидат сельскохозяйственных наук, заведующий отделом интенсивного птицеводства Института животноводства и пастбищ ТАСХН, г. Душанбе, Гипрозем-17. тел. (+992) 93 881 38 39.

Норбабаева Саодат Товошевна-кандидат сельскохозяйственных наук, заведующая лабораторией общего анализа, экологии и генетики животных Института животноводства и пастбищ ТАСХН, г. Душанбе, Гипрозем-17. тел. (+992) 93 444 94 45.

Одинаев Абдумаджид Сиёхмардович, специалист отдела интенсивного птицеводства Института животноводства и пастбищ ТАСХН, г. Душанбе, Гипрозем-17. тел. (+992) 919 62 88 35.

Author informations:

Rahimov Khurshed Toirovych, junior researcher of the Intensive Poultry Department of the Animal Husbandry and Pasture Institute of AIKT, Dushanbe, Giprozem-17, tel. (+992) 933 03 88 57.

Ergashev Davron Dadajonovich, d.i.c., leading scientific worker of the intensive poultry breeding department of the AIKT Institute of Animal Husbandry and Pasture, Dushanbe, Giprozem-17, tel. (+992) 918 42 20 38.

Komilzoda Davlatjon Qayumi, d.i.c., academician of AIKT, scientific chief of the intensive poultry breeding department of AIKT Animal Husbandry and Pasture Institute, Dushanbe city, Giprozem-17. tel. (+992) 93 900 50 55.

Bobozoda Oyatulloi Safarali, n.i.k., head of the intensive poultry breeding department of the Institute of Animal Husbandry and Pasture of AIKT, Dushanbe, Giprozem-17. E-mail: bobozoda 1991@bk.ru, tel. (+992) 93 881 38 39.

Norbabaeva Saodat Tovoosheva, PhD in Agricultural Sciences, Head of the Laboratory of General Analysis, Ecology and Genetics of Animals, Institute of Animal Husbandry and Pastures, Tatarstan Academy of Agricultural Sciences, Dushanbe, Giprozem-17. Tel. (+992) 93 444 94 45.

Odinaev Abdumajid Siehmardovich, expert of the Intensive poultry Department of the Institute of Animal Husbandry and Pastures of the AIKT, Dushanbe, Giprozem-17. tel. (+992) 919 62 88 35.

ТДУ 638.14.075

МЕТОДИКАИ МУАЙЯН НАМУДАНИ АСАЛИ ШИРИНЧАГӢ, МОҲИЯТ ВА ЗАРАРИ ОН БА ОИЛАИ ЗАНБӢРИ АСАЛ ДАР МАВСИМИ ЗИМИСТОНГУЗАРОНӢ Каримзода Б.Р., Шарипов А., Зубайдов К.Ш., Неъматов К.И.

Калимаҳои асосӣ: ширинча, асали ширинчагӣ, зимистонгузаронӣ, захираи асал, спирти этил, крахмал, дарунравӣ.

Мухимияти таҳқиқоти озмоишии асал. Асал маҳсулотест, ки дар бозор талабгори зиёд дорад ва ба микдори зиёд фурӯхта мешавад. Бо мақсади ба даст овардани ғоидаи зиёд иттехсолкунандагон ҳаракат мекунад, ки онро бо роҳи гуногун иттехсол намуда дастраси мизочон намоянд. Ғайр аз ин, зимистонгузаронии оилаи занбӯри асал аз сифати асали захирашуда вобаста аст. Асали хушсифат гавари солимии оилаи занбӯри асал ва истифодабарандагони он ба ҳисоб рафта сифати онро дар озмоишгоҳ ва занбӯрҷой муайян кардан мумкин аст.

Дар аксар мавридҳо бидуни ташхиси лабораторӣ пайдоиши асали аслиро муайян кардан ғайриимкон аст. Танҳо муайянкунӣ ва таҳлили асал метавонад пайдоиши ботаникии маҳсулот ва сифати онро барои гузоштан ба зимистонгузаронӣ дақиқ нишон диҳад. Баҳодиҳии ҳосиятҳои органолептикии асал ва таркиби он кафолат медиҳад, ки харидор таванад асали бехатар, табобатӣ, болаззат ва хушбӯйро бидуни иловаҳои гуногун ва аломатҳои туршшавӣ харидорӣ намояд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишондиҳандаи сифати маҳсулот ва ба стандартҳои соҳавӣ мувофиқ будани он мебошад.

Усулҳои таҳқиқот. Барои муайяни кардани асали ширинчагии дар лона захирашуда, усулҳои таҳқиқоти сифатӣ ва миқдорӣ истифода мешаванд. Реаксияҳои сифатӣ ба он асос ёфтаанд, ки дар натиҷаи таъсири баъзе реактивҳо моддаҳои ширинчагӣ ба таҳшинӣ мегузранд (асосан декстринҳо). Одатан, реаксияи спиртӣ ва *оҳакиро истифода мебаранд*.

☑ Реаксияи спиртӣ: Дар найчаи озмоишӣ 1 мл маҳлули асалро бо 10 мл спирти этилӣ (96%) омехта мекунанд. Дар натиҷа, асали гулӣ тираи сабук медиҳад (ранг метавонад тағйир наёбад), асале, ки омехтаи ширинчагӣ дорад, тираи шадид ва ранги шири сафедро ба вучуд меорад, дар ҳоле ки асали ширинчагӣ фоизи зиёдро ташкил медиҳад боиси тираи маҳлул ва ҳосил шудани таҳшинии заррагуна(хлопя) мегардад. Реаксияи оҳакӣ: Барои муайян кардани асали ширинчагӣ озмоиши оҳакӣ, ки аз ҷониби А. Ф. Губин пешниҳод шудааст, истифода карда шуд. Моҳияти ин усул аз он иборат аст, ки ба як қисм асал, як қисм оби дистиллятшуда ва даҳ қисм оби оҳакдор илова карда, омехтаро то ҷўшиш гарм мекунанд. Агар дар таркиби асали захирашуда асали ширинчагӣ бошад ё омехтаи он мавҷуд бошад, таҳшинии заррагуна (хлопя) ҳосил мешавад. Асали ширинчагӣ асалест, ки манбаи пайдоишӣ он заминаи ҳайвонотӣ(моёи ширинест, ки онро ҳашароти ширинча ва ё дигар ҳашаротҳое, ки хориҷ мекунанд) ва растаниги(моёи ширинест, ки дар барги растаниҳо бо таъсири таъғироти шадиди ҳарорат ҷудо мешавад)-ро ташкил медиҳад.

Нисбат ба асали растанигӣ(асале, ки аз шахди растани ҷамоварӣ карда шудааст) дар таркиби асали ширинчагӣ миқдори камтари қандҳои таҷзияшуда (моносахаридҳо) мавҷуд аст, вале миқдори дисахаридҳо (қандҳое, ки аз ҷониби занбӯрҳо коркард нашудааст) 3-4 маротиба зиёдтар ва декстринҳо се маротиба бештар аст. Он ҳамчунин кислотаи баландтар дорад.

Мавҷуд будани асали ширинчагӣ дар лонаи занбӯрон барои занбӯрпарвари ботачриба нисбатан осон аст. Асали ширинчагӣ бо часпакӣ, ғафсӣ ва набудани бўи ҳоси асали табиӣ фарқ мекунад. Он хеле кам равшан буда, бештар ранги қаҳваранг ё торик дорад. Таъми он хеле ширин аст, аммо маззаи маҳсули асали растанигӣ надорад. Инчунин, асали ширинчагӣ нисбат ба асали растанигӣ бештар гигроскопӣ (намкаш) аст ва зудтар турш мешавад, маҳсулан баъд аз гирифтани он аз шон, ки занбӯрҳо ҳанӯз онро коркард накардаанд.

Расми 1.-Шабнамҳои асалӣ, ки дар барги растани ҷудо шудааст.

Дар бисёр кишварҳои Аврупои Ғарбӣ асали ширинчагиро асосан аз шабнамҳои асалӣ-шираи ҷудонамудаи растаниҳо ҷамъ мекунанд, бинобар ин он назар ба асали гулӣ арзишмандтар ҳисобида мешавад. Он 8 маротиба бештар унсурҳои минералӣ ва 12 маротиба бештар калий дорад.

Дар Тоҷикистон занбӯрҳо бештар асали ширинчагии пайдоиши ҳайвонотӣ, ки онро ҳашароти ширинча ҷудо намудааст, ҷамъ мекунанд. Бинобар ин он нисбатан вазнинхур буда ҳамчун навъи пастсифати асал ҳисобида мешавад.

Расми 2.-Хашароти ширинча, ки дар баргу пояи растанихо муфтхӯри намуда аз худ шира хориҷ мекунад.

Мавҷуд будани асали ширинчагӣ дар таркиби асали ба мавсими зимистон захирашуда боиси тез булуршавии он ва дар натиҷа ба норасогии моддаҳои ғизогӣ оварда мерасонад. Инчунин, миқдори зиёди намакҳо дар таркиби асали ширинчагӣ боиси тез пуршавии рӯдаи ростии занбӯрон ва захролудшавии онҳо мегардад. Ба хотири бартараф намудани зарарҳои асали ширинчагӣ мо тасмим гирифтем дар ду давра таркиби химиявии асали захиранамудаи занбӯронро дар занбӯрҷойҳои ноҳияи Фархор ва хоҷагии «Қамолиддин 2-Н» ва ҚВТТ «Ҳисор»-и шаҳри Ҳисор мавриди омӯзиш қарор додем.

Барои муайн намудани мавҷудияти асали ширинчагӣ ду усули дар боло зикршударо, ки якеаш сифатӣ (реаксияи спиртӣ ва рексияи оҳақӣ) ва дигараш миқдорӣ мебошад, дар ду давраи асалгирӣ истифода намудем.

Ҷадвали 1.-Муайян намудани мавҷудияти асали ширинчагӣ бо усули сифатӣ дар таркиби асали захиранамудаи онлаи занбӯрон барои зимистонгузаронӣ. (n=10)

№г	Номгӯи хоҷагӣ	Нишондодҳои реаксияи спиртӣ		Нишондодҳои реаксияи оҳақӣ	
		Давраи аввали асалгирӣ (моҳи июл)	Давраи дувуми асалгирӣ (моҳи сентябр)	Давраи аввали асалгирӣ (моҳи июл)	Давраи дувуми асалгирӣ (моҳи сентябр)
1	Хоҷагии занбӯриасалпарварии Қурбонназар н. Фархор	---	- + +	---	+ + +
2	Хоҷагии занбӯриасалпарварии Рустамноҳияи Фархор	- - +	+ + +	- - +	+ + +
3	Хоҷагии занбӯриасалпарварии «Қамолиддин 2-Н»-и шаҳри Ҳисор	---	- + +	---	- + +
4	ҚВТТ «Ҳисор»-и шаҳри Ҳисор	---	- + +	---	- + +

Эъзоҳ: --- таҳшинии заррагуна (хлоя) дида намешавад;

- - + таҳшинии заррагуна (хлоя) кам ба мушоҳида мерасад;

- + + таҳшинии заррагуна (хлоя) аз миёна зиёдтар ба мушоҳида мерасад;

+ + + таҳшинии заррагуна (хлоя) баланд ба мушоҳида мерасад;

Аз натиҷаи таҳқиқотҳои гузаронида ва нишондодҳои ҷадвали 1 хулоса бармеояд, ки асали ширинчагиро занбӯрон асосан дар давраи дувуми асалгирӣ ҷамоварӣ мекунад. Таҳшинии заррагуна (хлоя) дар намунаи асали занбӯрҷойҳои ноҳияи Фархор бештар мушоҳида карда шуд, ки аз нишондоди миёна зиёдтар буд. Бо сабабаи нисбатан камтар будани асали ширинчагӣ дар таркиби асали захираи зимистонаи занбӯрҷойҳои шаҳри Ҳисор таҳшинии заррагуна (хлоя) нисбатан камтар мушоҳида карда шуд.

Барои муайн намудани ғоизи асали ширинчагӣ дар таркиби асали ба мавсими зимистон захирашуда усули миқдориро, ки дар усулҳои таҳқиқот зикр шудааст, истифода намудем. Моҳияти ин усул дар он аст, ки ғоизи асали ширинчагиро дар асали захирашуда муайян менамоянд. Таҳқиқотро дар занбӯрҷойҳои ноҳияи Фархор, хоҷагии «Қамолиддин 2-Н» ва ҚВТТ «Ҳисор»-и шаҳри Ҳисор дар ду давраи асалгирӣ гузаронидем. Обнокии асалро бо рефрактометр муайян карда шуд (ҷадв. 2).

Аз натиҷаи таҳқиқотҳо хулоса бармеояд, ки ғоизи асали ширинчагӣ дар давраи аввали ҷамоварии асал, новобаста ба минтақа нисбатан камтар буда аз 0 то 6,6%-ро ташкил дод. Баракси ҳол ғоизи асали ширинчагӣ дар давраи дуюми ҷамоварии ҳосил, нисбатан зиёдтар буда, дар минтақаи гарми ноҳияи Фархор 80,0-86,7% ва дар минтақаи доманакуҳи шаҳри Ҳисор 40,0-53,3%-ро ташкил дод.

Чадвали 2.-Муайян намудани таркиби асали ба зимистонзахирашуда бо усули микдорӣ дар минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон.

№-и	Номгӯи хочагиҳо	Микдори тахшинии заррагуна (хлопя), мл		Микдори асали ширинчагӣ, %		Обно- кӣ, %
		Давраи аввали асалгири (моҳи июл)	Давраи дуву-ми асалгири (моҳи сентябр)	Давраи аввали асалгири (моҳи июл)	Давраи дуву-ми асалгири (моҳи сентябр)	
1	Хочагии занбӯриасалпарварии Курбонназар ноҳияи Фархор	0,1	1,2	6,6	80,0	17,2
2	Хочагии занбӯриасалпарварии Рустам ноҳияи Фархор	0,0	1,3	0,0	86,7	17,3
3	Хочагии занбӯриасалпарварии «Камалиддин 2-Н»-и ш. Ҳисор	0,0	0,6	0,0	40,0	18,0
4	КВТТ «Ҳисор»-и шаҳри Ҳисор	0,0	0,8	0,0	53,3	18,2

Чун қоида занбӯри асал дар ҳолате асали ширинчагиро захира мекунад, ки шахдҷу-докунӣ дар табиат қатъ мегардад. Ба ин хотир занбӯрон то қатъшавии шахдҷу-докунӣ шахди растаниҳоро ҷамоварӣ мекунад ва баъд аз қатъшавӣ шираи дарахтонро ҷамоварӣ мекунад.

Обнокии асале, ки дар занбӯрҷойҳои минтақаҳои гарми Тоҷикистон – ноҳияи Фархор истеҳсол карда шудааст, нисбатан камтар буда 17,2-17,3%-ро ташкил дод. Дар минтақаҳои доманакуҳи шаҳри Ҳисор ин нишондод нисбатан зиёдтар буда ба 18,0 - 18,2% баробар шуд. Аз натиҷаи таҳқиқотҳо хулоса бармеояд, ки обнокии асал ва микдори асали ширинчагӣ дар таркиби асали ба мавсими зимистон захирашуда аз мавқеи географии ҷойгиршавии занбӯрҷой, иқлим ва майдони растаниҳои шахддиханда вобастагии зич дорад. Мавҷуд будани асали ширинчагӣ дар асали ба мавсими зимистон захирашуда боиси пайдоиши касалиҳои дарунравӣ ва нобудшавии оилаҳо мегардад.

АННОТАЦИЯ

МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПАДЕВОВОГО МЁДА, ЕГО РОМ И ВРЕД ДЛЯ ПЧЕЛИНОЙ СЕМЬИ В ПЕРИОД ЗИМОВКИ

В статье приведена краткая информация о диагностике качества мёда и определении наличия, и количества падевового мёда в составе мёда, заготовленного на зимний период. Авторы использовали качественные и количественные методы испытаний для диагностики качества мёда. Для определения влажности мёда, был использован рефрактометр. В статье кратко изложены сведения о происхождении падевового мёда, его сущности и вреде в зимний период.

Ключевые слова: падь, падевый мёд, зимовка, физические свойства, химические свойства, запас мёда, этиловый спирт, крахмал, диарея.

ANNOTATION

METHODOLOGY FOR DETERMINING HONEYDEW HONEY, ITS ESSENCE, AND HARM TO THE BEE COLONY DURING THE WINTERING PERIOD.

The article provides brief information of honey wality diagnostics and the determination of the presence and quantity of honeydew honey in the honey stored for the winter period. The authors used qualitative and quantitative testing methods to diagnostica honey quality. A refractometer was used to determine the moisture content of the honey. The article briefly presents information on the origin of honeydew honey, its nature, and its harmful effects during the winter period.

Keywords: honeydew, honeydew honey, wintering, physical properties, chemical properties, honey reserves, ethyl alcohol, starch, diarrhea.

Сведения об авторах:

Каримзода Бехруз Рахматулло, докторант PhD кафедры птицеводства и пчеловодства Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур. 734013 Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: (+992) 909 22 26 22.

Шаринов Абдурашит, доктор сельскохозяйственных наук, профессор кафедры птицеводства и пчеловодства Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур. 734013 Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: (+992) 918 42 20 35. a.sharipov1951@mail.ru.

Зубайдов Камалидин Шамситдинович, кандидат сельскохозяйственных наук, заведующий кафедрой селекции и технологии пчеловодства Института животноводства и пастбищ Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана. 734067: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Гипрозем, 17. телефон: (+992) 938 38 01 28, (+992)918 66 52 21 zubaydov2020@mail.ru.

Неъматов Кароматулло Исматуллоевич, докторант PhD Института животноводства и пастбищ Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана. 734067: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Гипрозем, 17. телефон: (+992)976674067.

Information about the authors:

Karimzoda Behruz Rahmatullo, PhD, Department of Poultry and Beekeeping, Tajik Agricultural University named after S. Shotemur. 734013 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: (+992) 909 22 26 22.

Sharipov Abdurashit, Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Department of Poultry and Beekeeping, Tajik Agricultural University named after S. Shotemur. 734013 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: (+992) 918 42 20 35. a.sharipov1951@mail.ru,

Zubaidov Kamolidin Shamsitdinovich, Candidate of Agricultural Sciences, Head of the Department of Selection and Beekeeping Technology of the Institute of Animal Husbandry and Pastures of the Academy of Agricultural Sciences of Tajikistan. 734067:17 Giprozem Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan phone: (+992) 938 38 01 28, (+992) 918 66 52 21 zubaydov2020@mail.ru.

Nematov Karomatullo Ismatulloevich, PhD, Institute of Animal Husbandry and Pastures of the Academy of Agricultural Sciences of Tajikistan. 734067:17 Giprozem Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan phone: (+992)976674067.

УДК. 631.8

ВЛИЯНИЕ ПЛАЗМЕННО-АКТИВИРОВАННОЙ ВОДЫ (ПАВ) НА ЭНЕРГИЮ ПРОРАСТАНИЯ И ОБЩУЮ ВСХОЖЕСТЬ СЕМЯН ОГУРЦА СОРТА «БЕНАЗИР» В ЛАБОРАТОРНЫХ УСЛОВИЯХ

Сафарзода Ф.К, Ходжазода Т.А.- Таджикиский национальный университет

Ключевые слова: *плазменно-активированная вода, семена огурца, сорт Беназир, энергия прорастания, всхожесть, лабораторные условия.*

Введение. Производство «экологически чистых» овощей первостепенная задача сельского хозяйства. Технология выращивания таких овощей включает в себя предпосевную обработку семян физическими методами, в число которых входит обработка электрическим полем. При определенных воздействиях, параметры предпосевной обработки семян выходят из состояния биологического покоя, стимулируется процесс прорастания [1].

Сельскохозяйственная наука уделяет большое внимание изучению факторов, влияющих на всхожесть семян и рост растений, с целью разработки методов, способствующих повышению урожайности. Низкое качество посевного материала и неблагоприятные условия окружающей среды часто являются основными причинами низкой всхожести и медленного роста, что требует поиска новых подходов и решений[2].

Часто всхожесть семян заметно падает, из-за длительного хранения на складах и в генетических банках. В этой ситуации, морфогенетические индексы могут сыграть роль в улучшении и поддержании семенной жизнеспособности. Морфогенетические индексы способны выполнять функции защитного и восстановительного элемента для семян, которые подвергаются воздействию различных экологических стрессов, таких, как соленость, засуха, морозы и повышенная радиация[3].

В настоящее время, все большее распространение получают способы обработки семенного материала перед посевом, основанные на использовании различных физических воздействий. Разработка новых методов для улучшения жизнеспособности сельскохозяйственных культур является важной задачей для науки о сельском хозяйстве и биологии. Одним из перспективных направлений является применение интенсивных физических воздействий, которые создаются с помощью электрофизических методов[4].

Одним из способов улучшения качества семян, увеличения роста и урожайности растений, который не наносит вреда окружающей среде, является обработка семян различными физическими методами, такими, как: электрические токи, разряды, магнитные и электромагнитные поля, холодная плазма, световое и лазерное излучение, звуковые и ультразвуковые волны, ионизирующая радиация, включая плазму с использованием диэлектрических барьерных разрядов[5].

Повышенная химическая и биохимическая активность плазменно-активированной воды (ПАВ) обусловлена образованием активных кислород- и азотсодержащих частиц (атомов кислорода и азота, радикалов OH, NO₂, молекул озона, пероксида водорода, нитрат-и нитрит-ионов, пероксинитритов), а также изменением физико-химических свойств воды (электропроводности, водородного показателя, окислительно восстановительного потенциала) [6].

Было установлено, что использование ПАВ в разной степени влияет на скорость роста различных растений (редис, перец, томаты, бобы)[7].

Учёные Института сильноточной электроники Сибирского отделения Российской академии наук разработали прибор для изучения методов и условий активации и очистки воды, с использованием плазменных импульсных разрядов. В отличие от дистиллированной воды, природная вода содержит различные соли, которые под воздействием плазмы способствуют образованию активных частиц, содержащих азот и кислород. Эти частицы придают воде полезные свойства. После активации плазмой, вода не подвергается окислению, а быстро становится щелочной, поэтому её применение на этом этапе особенно благоприятно для роста растений [8].

Плазмообразующим веществом является дистиллированная вода. При прохождении воды через разрядный промежутки происходит ее активация с изменением уровня кислотности pH. Время воздействия низкотемпературной плазмы на воду может варьировать. Непосредственно после активации были проведены замеры уровня кислотности. Измерения уровня pH показали, что в исследуемом образце до обработки среда характеризуется как кислая (pH=6,6; близка к нейтральной), после обработки уровень pH увеличивается до pH=8,23 и постепенно в течение времени уменьшается и даже восстанавливается до начального [9].

Цель данной работы- исследование влияния плазменно-активированной воды (ПАВ) на повышение энергии прорастания и всхожести семян огурцов сорта (Беназир) в лабораторных условиях.

Экспериментальная часть: Было проведено исследование, направленное на изучение влияния плазменно-активированной воды (ПАВ) на семена огурцов сорта “Беназир”. Активация воды проводилась потоком аргона в Институте сильноточной электроники Сибирского отделения Российской академии наук. Семена огурцов замачивали в этой активированной воде на 24 и 48 часов. Контрольную группу семян замачивали в дистиллированной воде в течение аналогичного периода времени.

Подготовленные семена высаживали в горшочки с почвой, в состав которой входил торф, и ставили в термостат. Предварительно термостат был продезинфицирован 95% раствором этилового спирта: его обработали спиртом, держали закрытым в течение 2 часов, а затем проветривали в течение 4 часов для полного удаления остатков спирта. После посадки семян стаканчики с ними помещали в термостат, где поддерживалась температура 25°C. Землю с торфом в стаканчиках увлажняли дистиллированной водой.

Результаты: Для лабораторного эксперимента были использованы семена огурцов сорта (Беназир). Данный эксперимент проводился в лаборатории кафедры физической электроники физического факультета Таджикского национального университета. Как показывают данные таблицы, семена, замоченные в плазма-активированной воде, продемонстрировали более высокие показатели, как в энергии прорастания, так и общей всхожести по сравнению с семенами, замоченными в дистиллированной воде.

Таблица 1.-Энергия прорастания и общая всхожесть семян огурцов “Беназир” в лабораторных условиях

Дата обработка		Варианты	Повторность	Общее количество (шт)	Энергия прорастания				Всхожесть
					3	4	5	6	7
07-11-2023 Замачивание	Посев после 24ч	Контрольный	1	30	13	6	4	1	24
			2	30	10	8	8	2	28
			3	30	13	5	6	4	28
			средн		12	6,4	6	2,3	26,7
		Обработанный	1	30	20	5	3	2	30
			2	30	17	4	5	4	30
			3	30	20	4	3	3	30
			средн		19	4,4	3,6	3	30
	% к контролю				58,3				12,3
	Посев после 48	Контрольный	1	30	9	12	3	3	27
			2	30	10	13	2	2	27
			3	30	10	10	2	4	26
			средн		9,7	11,6	2,4	3	26,7
		Обработанный	1	30	14	8	5	3	30
			2	30	15	5	4	4	28
			3	30	12	9	4	4	29
			средн		13,7	7,3	4,4	3,6	29
% к контролю				41,2				8,6	

Общая всхожесть обработанных семян была выше, чем у контрольных на 8,6%.

Рисунок 1.-Эксперимент с проращиванием семян огурцов “Беназир” в лабораторных условиях

Семена, выдержанные в воде в течение 24 часов, привела к значительно более высокой энергии прорастания на 3-й день (на 58,3% выше контроля). Однако, на 4-й и 5-й дни энергия прорастания в обработанном варианте была ниже, чем в контрольном. К 6-му дню энергия прорастания в обработанном варианте снова превысила контрольную. Общая всхожесть обработанных семян была выше, чем у контрольных, на 12,4%

Вариант с 48-часовой выдержкой продемонстрировал увеличение энергии прорастания к более высокой энергии прорастания на 3-й день (на 41,2% выше контроля).. На 5-й и 6-й дни наблюдалось увеличение энергии прорастания в обработанном варианте по сравнению с контрольным.

Закключение. Результаты исследования показали, что предварительное замачивание семян в плазменно-активированной воде (ПАВ) оказывает значительное влияние на появление первого всхода и общую всхожесть. Плазменно-активированная вода значительно повышает энергию прорастания семян огурца сорта «Беназаир». Максимальный эффект наблюдается при посеве через 24 часа после замачивания. Повышение всхожести свидетельствует о потенциале применения ПАВ в агротехнологиях предпосевной подготовки семян. Замачивание ПАВ-ом на 24 часа способствовало более быстрому прорастанию, обеспечив прирост на 58,3% по сравнению с контрольными семенами. К седьмому дню обработанные семена достигли 100% всхожести, по сравнению к контрольным вариантом 12,3 %.

Продление замачивания до 48 часов также повысило энергию прорастания (на 41,2% относительно контроля), но к седьмому дню всхожесть оказалась на 8,6% выше, по сравнению с контрольной группой. Это указывает на необходимость оптимизации времени предварительной обработки семян для достижения максимальных показателей всхожести.

ЛИТЕРАТУРА

1. Петров Н.Ю. Режимы и параметры комплексной предпосевной обработки семян подсолнечника в электрическом поле и регулятором роста зерогра агро/ Н.Ю. Петров, М.П. Аксенов, Ю.И. Ханин, С.В. Волобуев, Д.С. Ивушкин // Известия Нижегородского агроуниверситетского комплекса: Наука и высшее профессиональное образование. – 2021. – № 2 (62). –С. 379–389.
2. An updated overview on the regulation of seed germination / G. Carrera-Castano, J. Calleja-Cabrera, M. Pernas, et al. // Plants. 2020. Vol.9. No. 6. Article 703. URL: <https://www.mdpi.com/2223-7747/9/6/703/htm> . doi: 10.3390/plants9060703
3. Маслоброд С.Н., Клейман Э.И., Лысиков В.Н Сравнительный анализ информативности биоэлектрических потенциалов и свечения кириан листьев проростков при оценке эффективности предпосевной γ -обработки семян кукурузы и пшеницы//Электронная обработка материалов, № 4, 2001, С. 77–83., maslobrod37@mail.ru
4. Спиров Г.М. Валуева Ю.В, Меркулова В.Г. Лукьянов Н.Б. Зайцев А.С. Экспериментальное исследование влияния электрофизических факторов на жизнеспособность посевного материала//Успехи современного естествознания. – 2008. –№ 6– С. 21-29
5. А.С. Минич, И.Б. Минич, Н.Л. Чурсина, А.Е. Иваницкий, А.Н.Очередко.Изменение морфогенеза и продуктивности LACUTUCA SATIVAL L.Предпосевной обработкой семян плазмой барьерного разряда//Химия высоких энергий, 2021 Т. 55, № 3, С. 241-246.
6. Thirumdas R., Kothakota A., Annappure U., Siliveru K., Blundell R., Gatt R., Valdramidis V. P. // Trends Food Sci. Technol. 2018. Vol. 77. P. 21.
7. Park D. P., Davis K., Gilani S., Alonzo C.-A., Dobrynin D., Friedman G., Rabinovich A., Fridman G. // Current Appl. Phys. 2013. Vol. 13. P. S19.
8. <https://patents.google.com/patent/RU2702594C1/ru>

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ОБИ ФАЪОЛИ ПЛАЗМАВӢ БА ЭНЕРГИЯИ САБЗИШ ВА НАШӢУНАМОИ УМУМИИ БОДИРИНГИ НАВӢИ «БЕНАЗИР» ДАР ШАРОТИ ЛАБОРАТОРӢ

Дар ин мақола натиҷаҳои таъсири оби фаъоли плазмавӣ ба энергияи сабзиш ва сабзиши умумии бодиринги нави «Беназир» дар шароити лабораторӣ дар омехтаи хок ва торф оварда шудааст. Мақсади ин кор омӯзиши таъсири оби фаъоли плазмавӣ ба баланд бардоштани энергияи сабзиш ва нашіунамои тухми бодиринги нави «Беназир» дар шароити лабораторӣ мебошад. Таҳлили энергияи сабзиш ва сабзиши умумии тухмии бо оби фаъоли плазмавӣ коркардкардашуда нисбат ба намунаҳои назоратие, ки бо оби муқаррарӣ кор карда шудаанд, гузаронида шуд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки коркарди тухми бодиринг бо оби фаъоли плазмавӣ ба энергияи сабзиш ва нашіунамои умумии он таъсири мусбӣ мерасонад, дар ҳоле ки параметрҳои оптималии коркард ба афзоиши назарраси ин нишондиҳандаҳо мусоидат мекунад.

Калимаҳои асосӣ: *оби фаъоли плазмавӣ, тухмии бодиринг, нави Беназир энергияи сабзиш, нашіунамо, шароити лабораторӣ.*

ANNOTATION

INFLUENCE OF PLASMA-ACTIVATED WATER (SUFFA) ON THE ENERGY OF GERMINATION AND OVERALL GERMINATION OF CUCUMBER SEEDS OF THE "BENAZIR" VARIETY IN LABORATORY CONDITIONS

This work presents the results of the effect of plasma-activated water (PAW) on the germination energy and germination capacity of cucumber seeds of the Benazir variety under laboratory conditions in a mixture of soil and peat. The purpose of this work is to study the effect of plasma-activated water (PAW) on increasing the germination energy and germination capacity of cucumber seeds of the "Benazir" variety under laboratory conditions. The analysis of the germination energy and overall germination capacity of seeds treated with PAW was carried out in comparison with the control samples treated with ordinary water. The results of the studies showed that the treatment of cucumber seeds with PAW has a positive effect on the germination energy and overall germination capacity, while the optimal treatment parameters contribute to a significant increase in these indicators.

Key words: *plasma-activated water, cucumber seeds, seeds of the Benazir, germination energy, germination capacity, laboratory conditions.*

Сведения об авторах:

Сафарзода Фироз Корирасул – доктор PhD кафедры физической электроники Таджикского национального университета: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: [+992939889225](tel:+992939889225) E-mail: safarzodafk99@gmail.com

Ходжазода Тохир Абдулло – д.ф.-м.н., профессор кафедры физической электроники Таджикского национального университета 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992900526352 E-mail: toir.Khodzhaiev.62@mail.ru телефон:

Information about the authors:

Safarzoda Firuz Korirasul – PhD doctor of the Department of Physical Electronics of Tajik National University 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992939889225 E-mail: safarzodafk99@gmail.com

Khojzoda Tohir Abdullo - doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor of the Department of Physical Electronics, Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992900526352 E-mail: toir.Khodzhaiev.62@mail.ru

ТДУ:

**ТЕХНОЛОГИЯИ БАРҚАРОРНАМОИИ ТАНАИ КАФЛЕСИ МОШИНХОИ
КОБАНДА - БОРКУНАНДА**

Буходуров Ш.Б.¹, Воҳидов А.А.², Рашидов Н.Қ.³

¹Филиали Институти боғу тоқпарварӣ ва сабзавоткорӣи АИКТ дар вилояти Суғд,

²Донишқадаи кӯхию металлургии Тоҷикистон, Бӯстон

³Политехнического института Таджикского технического университета имени
М.С.Осими в городе Худжанд

Калимаҳои асосӣ: *кафлес, хӯрдашавӣ, қисмҳо, мошин, механизмҳо, андудан, кафшерӣ.*

Дар паеми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат президенти кишвар ҷаноби оӣ Эмомалӣ Раҳмон зикр гардидааст, ки барои пешрафти мамлакатамон доир ба иҷрои ҳадафи саноатикунории кишварамон ба технологияи барқарорнамоии мошину механизмҳо вобастагии зич доранд. Аз ин лиҳоз дар мақолаи пешниҳодшуда роҳҳои барқароркунӣ, методҳои иҷрои онҳо ва усулҳои барқарорнамоиро пешкаш менамоем.

Қисмати зиёди мошинҳои кӯхӣ дар раванди ғайриқонуният ба сарбории зиёд ва дараҷаи баланди хӯрдашавӣ дучор мегарданд. Дар минтақаҳои сохтмонӣ ва истихроҷи маъдан, хӯрдашавии абразивии ҷузъиёти мошинҳои бефосила коркунанда бисёртар мушоҳида карда мешавад. Коршоямӣ бе ҳимояи махсус аз хӯрдашавии ҷунин мошинҳо ва қисматҳои он фақат ба муҳлати кам кафолат дорад. Мавҷуд набудани рӯйпӯши ҳимоявӣ аз хӯрдашавӣ ба пастшавии зиёди муҳлати кории мошин, ҳароҷоти зиёди истифодабарӣ инчунин ба бозистии мошин оварда мерасонад. Дар муқоиса бо миқёси ҳароҷоти капитали, сарфа барои ҳалли масъалаи зидди хӯрдашавии мувофиқ дар бисёр ҳолатҳо маҳдуд аст. Истифодабарии ҷунин усул ба эътимоднокии кори мошин ва ба афзун гардидани самарайи иқтисодии он меорад [1].

Ҳалли ин усулро дар намунаи кафлеси экскаватор, баррасӣ менамоем. Кафлес, яке аз қисмҳои асосии экскаватор ба ҳисоб меёбад. Дар раванди истифодабарии экскаватор бинабар шароити вазнини қорӣ, кафлес ба хӯрдашавии пай дар пай дучор мегардад. Яке аз қисмҳои тезхӯрдашавандаи он дандонаҳо, сатҳи дохилии кафлес, сатҳи берунаи девораи пеши кафлес, козерок (равок), қисми поёнии тасма ва пошнаи кафлес мебошад.

Барқарорнамоии кафлес муҳлати хизматрасонии онро зиёд мегардонад. Бояд ба назар гирифт, ки барқарорнамоии кафлес якҷанд маротиба гузаронида мешавад [2]. То ҳол қисми хӯрдашударо ба пуррагӣ иваз менамуданд, аммо имконият ҳаст онро аз нав барқарор намуд, зеро арзиши ивазкуни нисбат ба барқарорнамоӣ то 2 маротиба гаронтар аст. Бо назардошти коркарди технологӣ, таҷҳизот ва таҳлилҳои иқтисодӣ - техникаии усулҳои муосир барои барқарорнамоии танай кафлес яке аз вазифаҳои муҳим гузошта шудааст.

Барқарорнамоии ҷузъиёт ин амалиёти пайдарпаеиро ифода менамояд, ки дар натиҷа коршоямӣ ҷузъёт ба дараҷаи ибтидоӣ оварда мешавад. Ба ғайр аз ҷузъиёте, ки тамоман шикастааст. Дар ин ҷо, яке аз вазифаҳои мушкилтарин ноил гардидан ба ҳолати ибтидоии ҷузъ мебошад. Барқарорнамоии ҷузъиёти экскаватор ҳамавақт аз ҷиҳати иқтисодӣ мақсаднок аст, чунки арзиши омода намудани ҷузъ нисбат ба барқарорнамоӣ ба усулҳои гуногун гаронтар мебошад. Як ҷузъро то ҳолати ҳисоби коршоями бо усулҳои гуногун, барқарор намудан мумкин аст [1].

Аммо хусусияти конструктивӣ-технологии ҷузъиёти экскаваторҳо ҷунин аст, ки интиҳоби усулҳои барқарорнамоӣ бисёр маҳдуд аст. Дар амалия таъмири ҳаҷми қорҳои барқарорнамоии экскаваторҳои қадамзан на зиёда 10%-и ҷузъи механизмҳои асосӣ ва қисматҳоро дарбар мегирад, боқимонда ҷузъҳои хӯрдашударо бо ҷузъҳои нав иваз менамоянд.

Усули аз ҳама паҳншудаи барақарорнамоӣ ин андудан (наплавка) ва кафшернамоӣ мебошад. Усули самаранокӣ барақарорнамоӣ ин тарзи электро - механикӣ (ЭМС) мебошад. Диққати махсус бояд, ҳангоми интиҳоби усули барақарорнамоӣ, нишондиҳандаҳои речаи коркард, раванди технологияи андудан, таъминнамоӣ миқдори сатҳи андудашаванда, ан-

дозаҳои геометрии ҷойгиршавии навардҷаҳо ба ҳамвории девораҳо ва ҳарорати тасфони-дани минтақа инчунин деформатсиянашавии девораҳои кафлес дода шавад [2].

Усулҳои барқарорнамоии кафлеси экскаваторҳо:

1. Андудан (наплавка) дар зери қабати танакор (флюс). Мушкилии усули мазкур дар он аст, ки зарурати истифодабарии дастгоҳи автоматии махсуси гароннарх, баназаргирии андозаи кафлес, зарурати танзимнаму ҷойгирнамоии гаронарзишро талаб менамояд.

2. Андудан (наплавка) бо электроди пластиншакл дар зери танакор. Ин усули маъмул набуда, аз рӯи зарурат омодамоии электродҳои пластинӣ, ки барои бисёрии корхонаҳо аз ҷиҳати иқтисоди амали наshawанда мебошад.

3. Андудан бо электродҳои донагӣ. Усули мазкур васеъ истифода бурда мешавад, лекин норасоии асосии он меҳнатталабии зиёдро талаб намуда маҳсулнокии кам дорад. Барои ҳосил намудани рӯйпӯшҳои бахӯрдашави устувор, электродҳои гароннархро талаб менамояд.

4. Андудани нимаавтомати бо симҳо (проволка) хокавӣ. Усули маҳсулнок бо сифати каноатбахши рӯйпӯш, вале симҳои мувофиқ дар Ҷумҳурии Истеҳсол намешаванд.

5. Андудани индуксионӣ бо карбиди хокамонанд. Усули мазкур бо зарурати генератори калонҳаҷм ва мураккаб, ки бо раванди автоматикардашуда алоқаманд аст, истифода бурда намешавад.

Бо доштани ҳаҷми калони кафлес усули маҳсулнокиаш баланд талаб карда мешавад. Усулҳои дар боло овардашуда аз рӯи сахтӣ, хӯрдашавиустуворӣ, суръати барқароркунии нисбат ба усули кафшеркаши шипҳо бо хӯлаҳои сахти мондани дорад. Кафшернамои ва андудани карбит бо чунин сахтӣ ниҳоят мушкил аст, аммо усули мазкур бе ягон мушкилии иҷрои ин амалиётро имкон дорад [2].

Дандонаҳои (шипҳои) мобайнаш аз хӯлаҳои сахт, Ҷимояи саноки сатҳҳои металлро аз хӯрдашави таъмин менамояд. Дандонаҳои мобайнаш аз хӯлаҳои сахт, дар аввал бо маводҳо расиш ба амал меояд ва сатҳро аз хӯрдашавии абразивӣ Ҷимоя менамояд. Ғайр аз амали Ҷимоявӣ, бо ёрии он сипари ниғаҳдориро ба маводи ҳосилshawанда бунёд менамояд. Ба ҷои қисмҳои хӯрдаshawандаи гароннарх, ивазнамоии қисми хӯрдашудаи дандона кифоя аст. Ба ғайр аз ин ҳангоми истифодабарии ин усул хароҷотҳо ва хизматрасонӣ, ба туфайли мобайн аз хӯлаи сахт будан бо устувории баланд дар шароити кории вазнин фарқ мекунад, ки кам мегардад.

Хӯлаи сахт аз карбити волфрам ва кобалт ҳосил мегардад. Карбити волфрам (WC) яке аз хӯлаи сахт буда ва ниҳоят мӯрт мебошад. Бо якҷоягии кобалти нарм моддаи бо сахтии баланд ва хӯрдашави устувор, мустаҳкам ба борҳои зарбавӣ ба вучуд меояд.

Барои таъмини часпакӣ маводҳои сифатнок, ки дар таркибаш қариб ғаш надоран, истифода бурда мешавад. Онро қариб дар ҳама самт, ки ба хӯрдашави тобовар аст (мисол: ҳангоми парманамои, рандакорӣ, чоҳкобӣ ва бурриш) истифода мебаранд. Омехтанамои ва шикастани ашёи хоми нам таъмин мегардад, ки ба талаботи сифати хӯлаи сахт вобаста бошад. Дар вақти хушкнамои хокаҳо дар селай газҳои гарм тӯдаи хокаҳо шакли пош-хӯрандаи хокаи хӯлаи сахтро ҳосил менамоянд. Дар вақти пресскунии хокаи хӯлаи сахт ба қолаб (ашёи хоми прессшуда) то 50% пурра мегардад аз зичии пешини худ. Гудозиш ҳангоми 1450°C ба амал меояд. Туфайли гудозиш дар қураҳои вакууми ва дар таҷҳизотҳои агломератсионӣ хӯлаи сахт ҳосил мешавад, ки хусусиятҳои баландтарро соҳиб мегардад [2].

Мисоли чунин дандонаҳо (шипҳо) элементҳои TungStuds ширкати BETEK (Олмон) мебошад. Таҳлили ду намуди тамғаи хӯлаҳои сахти дандонаҳои (шипҳои) TungStuds дар ҷадвал оварда шудааст.

Ҷадвали 1.-Хӯлаҳои истифодабаранда барои дандонаҳои (шипҳои) TungStuds

Тамғаи хула	Таркиби умумии элементҳои Ҷимиявӣ дар хӯла, %									Сахтӣ
	W	Nb	Ti	V	Mo	Cu	Ni	Mn	Cr	
Co-0,2	0,36	0,08	0,0	0,02	0,09	0,32	0,08	0,28	0,06	53,2HRC
CO-3	9,7	0,86	0,26	0,1	0,04	1,55	0,77	0,27	0,1	67,0HRC

Дандона (шип) дар сатҳи металли Ҷимояшуда мустаҳкам мешавад. Барои Ҷимоя ҳалқаи керамики пешбини шудааст. Дар зери таъсири майдони магнитӣ шип ба осонӣ ба боло мебарояд ва камони барқӣ ба вучуд меояд, инчунин ба туфайли он шип ба сатҳи металли мечаспад. Пасон ба масолеҳи гудохташуда дохил карда мешавад. Бо чунин тарз

кафшери мустаҳкам дар ҳамаи сатҳи ташқилдиҳандаҳо ба вучуд меояд ва мо пайвасти тайёро ҳосил менамоем [2].

АДАБИЁТ

1. Кантович Л.И., Гетопанов В.Н. Горные машины - М.: Недра, 1989г.
2. Маводҳо аз рӯи мақолаи илмӣи Воҳидов А.А., Хочибоев Д.Д. ва Мирзамидинов И.М. Конфронси илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ «Муаммоҳои коркарди қонҳои канданиҳои ғойданоқ» ш. Бӯстон ДКМТ 17-феврал 2018с.

АННОТАЦИЯ

ТЕХНОЛОГИЯ ВОССТАНОВЛЕНИЕ КОРПУСА КОВША ВЫКОПОЧНО-ПОГРУЗОЧНЫЕ МАШИНЫ

В представленное научно-практическое статье приводится информации о причинах изнашивание и выхода из строя деталей, механизмы и машины, которые отрицательно влияют на эффективность работы их. Кроме того, понижают период работы и причины прекращения их действия. Поэтому предлагается способы восстановления ковше экскаватора, который лучший способ является сваркой.

Ключевые слова: ковш, изнашивание, детали, машин, механизмы, наплавка, сваркой.

ANNOTATION

TECHNOLOGY RECOVERING THE BODY OF THE SCOOP VYKOPOCHNO-LOADING MACHINE

In presented scientifically-practical article happens to information on reason *iznashivanie* and mortality of the details, mechanisms and machines, which negatively influence upon efficiency of the work them. Besides, lower the period of the work and reasons of the cessation of their action. So it is offered ways of the reconstruction scoop excavator, which best way is a welding.

Keywords: *scoop, wear, parts, machines, mechanisms, surfacing, welding.*

Сведения об авторах:

Буходуров Шукрулло Бурхонвич-доктор технических наук, главный научный сотрудник, отдела механизации сельского хозяйства Филиала Института садоводства, виноградарства и овощеводства ТАСХН в Согдийской области, моб. тел: 92 915 69 10

Воҳидов Ахрорҷон-кандидат технических наук, заведующий кафедры общетехнических дисциплин Горно-металлургического института Таджикистан, г. Бустан, моб. Тел: 927794622

Рашидов Наим Джалолович – доктор сельскохозяйственных наук, дотсент, заведующий кафедры агротехнологии и промышленной экологии, Политехнического института Таджикского технического университета имени ак. М.С.Осими в городе Худжанд, 735700, Таджикистан. гор. Худжанд, пр. И. Сомони, 226. E-mail.: Naimrashidov-tj@mail.ru. Тел.: (+992) 927205057

Information about authors:

Buhodurov Shukrullo Burhonovich-Doctor of the technical sciences, glavniy sciences employee, managing division to mechanizations of the Branch of the Institute horticulture, viticulture and ovosheodstva TASHN in Sogdiyskoy area, моб.тел: 92 915 69 10

Vohidov Ahrorchon-candidate of the technical sciences, managing pulpits Obschetechnicheskikh discipline, is Blazed-metallurgical institute Tadzhiikistan, Bustan, моб. Tel: 92 779 46 22

Rashidov Naim Jalolovich - Doctor of Agricultural Sciences, Dotsent, Head of the Department of Agrotechnology and Industrial Ecology, Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after ak. M.S.Osimi in the city of Khujand, 735700, Tajikistan. Khujand city, avenue I. Somoni, 226. E-mail. naimrashidov-tj@mail.ru. Ph.: (+992) 927205057

УДК: 629.331

ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ ТОРМОЖЕНИЯ В ГОРНЫХ УСЛОВИЯХ

Давлатшоев Р.А.-Таджикский технический университет им. акад. М.С. Осими

Ключевые слова: *динамика торможения, горные условия, уклоны, тормозные силы, эффективность торможения, замедление, распределение нагрузок, коэффициент сцепления*

Введение. Горные дороги характеризуются сложным рельефом, наличием значительных уклонов и изменяющимися дорожными условиями. Безопасность движения автотранспортных средств в горных условиях во многом, зависит от эффективности тормозных систем. Торможение автотранспортных средств в горных условиях представляет собой сложный процесс, который требует учета множества факторов, таких как уклон дороги, нагрузка на оси, состояние дорожного покрытия и термонагруженность тормозных механизмов. Эти факторы существенно влияют на устойчивость и управляемость автомобиля, а также на риск перегрева и отказа тормозов.

В современных условиях, когда интенсивность дорожного движения возрастает, а горные маршруты активно используются в транспортной логистике, особенно важно учитывать динамику торможения на спусках. Недостаточная эффективность торможения на уклонах может привести к увеличению тормозного пути, потере управляемости и аварийным ситуациям.

В данной статье рассматриваются основные аспекты торможения на уклонах, исследуется влияние различных факторов на эффективность торможения и приводятся расчеты, демонстрирующие динамику торможения в горных условиях с учетом распределения тормозных сил по осям. Полученные результаты могут быть использованы при проектировании и модернизации тормозных систем, а также при разработке нормативных требований к безопасности движения в горных условиях.

Исследовательская часть. Для детального анализа динамики торможения на уклонах различной крутизны был проведен расчет характеристик легкового автомобиля Mercedes-Benz E-Class (W211). В исследовании рассмотрены основные параметры, влияющие на процесс торможения, проведены вычисления тормозных сил, нормальных реакций колес и замедления автомобиля.

Основные параметры, влияющие на процесс торможения в горных условиях:

- Угол наклона дороги (α) и его влияние на продольную силу инерции.
- Коэффициент сцепления шин с дорогой (φ) и его изменение в зависимости от погодных условий.
- Нагрузки на оси и перераспределение веса при торможении.
- Термонагруженность тормозных механизмов и возможные последствия перегрева.

В ходе исследования установлено, что с увеличением уклона дороги и снижением коэффициента сцепления колес с покрытием эффективность торможения значительно уменьшается. Анализ расчетных данных показал, что перераспределение нагрузок между осями оказывает существенное влияние на устойчивость автомобиля, а изменение коэффициента распределения тормозных сил может привести к перегреву передних тормозных механизмов и риску блокировки колес.

Для количественной оценки влияния уклона дороги и перераспределения нагрузок на процесс торможения проведен анализ динамики торможения автомобиля на спуске. В расчетах учитываются основные параметры, такие как: суммарная тормозная сила, коэффициент сцепления, продольная составляющая силы тяжести и распределение нормальных реакций между осями.

Основное уравнение динамики торможения на уклоне с учетом распределения тормозных сил имеет следующий вид:

$$F_{\text{торм.}} = F_{\text{торм.п}} + F_{\text{торм.з.}} \quad (1)$$

где:

- $F_{\text{торм.п}}$ – тормозная сила на передней оси,
- $F_{\text{торм.з.}}$ – тормозная сила на задней оси.

Суммарная тормозная сила на уклоне учитывает не только силу сцепления колес с дорогой, но и дополнительную продольную составляющую силы тяжести, из-за наклона. Формула выглядит так:

$$F_{\text{торм.}} = m_a \cdot g \cdot \varphi \cdot \cos \alpha + m_a \cdot g \cdot \sin \alpha, \quad (2)$$

где

m_a – масса автомобиля, кг;

g – ускорение свободного падения, м/с²;

φ – коэффициент сцепления;

α – уклон дороги, град.

Теперь, если выразить $F_{\text{торм.п}}$ и $F_{\text{торм.з.}}$ через коэффициент распределения тормозных сил k , то можно записать:

$$F_{\text{торм.п}} = k \cdot F_{\text{торм.з.}} \quad (3)$$

Подставляя выражения (3) в (1), получим

$$F_{\text{торм.}} = k \cdot F_{\text{торм.з.}} + F_{\text{торм.з.}} = F_{\text{торм.з.}} \cdot (k + 1) \quad (4)$$

Распределение тормозных сил между осями определяется коэффициентом k :

$$F_{\text{торм.з.}} = \frac{F_{\text{торм.}}}{1 + k}, \quad F_{\text{торм.п}} = k \cdot \frac{F_{\text{торм.}}}{1 + k}, \quad (5)$$

где, k – коэффициент распределения тормозных сил.

Коэффициент для автомобиля определяется исходя из центровки массы и параметров тормозной системы.

На уклоне коэффициент распределения тормозных сил учитывает перераспределение нормальных нагрузок между осями и рассчитывается по формуле:

$$k = \frac{R_{z1}}{R_{z2}} \quad (6)$$

где:

- R_{z1} – нормальная сила на передней оси,
- R_{z2} – нормальная сила на задней оси.

Коэффициент k показывает соотношение нормальных реакций на передней и задней осях:

- Если $k > 1$, то передняя ось нагружена больше, чем задняя (например, при торможении, особенно на спуске).
- Если $k < 1$, то задняя ось нагружена больше, чем передняя (например, при разгоне или движении на подъем).
- Если $k \approx 1$, то распределение нагрузки между осями является равномерным.

В горных условиях при торможении на спуске передняя ось получает значительно большую нагрузку, что может привести к перегреву передних тормозов, снижению их эффективности и риску блокировки колёс.

Нормальная сила на передней и задней оси автомобиля определяется по формулам

$$R_{z1} = \frac{m_a \cdot g}{L} \cdot \left(b \cdot \cos \alpha + \frac{h_{ц.м.} \cdot j_3}{g} + h_{ц.м.} \cdot \sin \alpha \right)$$

$$R_{z2} = \frac{m_a \cdot g}{L} \cdot \left((L - b) \cdot \cos \alpha - \frac{h_{ц.м.} \cdot j_3}{g} - h_{ц.м.} \cdot \sin \alpha \right),$$

где

j_3 - замедления, м/с²;

b - расстояние от центра масс до задней оси, м;

$h_{ц.м.}$ - высота центра масс, м;

L - колесная база, м

Замедление автомобиля на уклоне определяется по формуле:

$$j_3^p = \frac{F_{\text{торм.}} - m_a \cdot g \cdot \sin \alpha}{m_a} \quad (8)$$

Подставляя выражения (2) в (8), получим

$$j_3^p = g \cdot \varphi \cdot \cos \alpha \quad (9)$$

На уклоне коэффициент распределения тормозных сил k определяется с учетом перераспределения вертикальной нагрузки из-за наклона дороги:

$$k = \frac{\left(b \cdot \cos \alpha + \frac{h_{ц.м.} \cdot j_3}{g} + h_{ц.м.} \cdot \sin \alpha \right)}{\left((L - b) \cdot \cos \alpha - \frac{h_{ц.м.} \cdot j_3}{g} - h_{ц.м.} \cdot \sin \alpha \right)} \quad (10)$$

Выражение для расчёта коэффициента сцепления φ , необходимого для реализации заданного тормозного режима с учётом уклона дороги.

$$\varphi = \frac{(k \cdot (L - b) \cdot \cos \alpha - b \cdot \cos \alpha - k \cdot h_{ц.м.} \cdot \sin \alpha - h_{ц.м.} \cdot \sin \alpha)}{h_{ц.м.} \cdot \cos \alpha \cdot (k + 1)} \quad (11)$$

Далее проведем расчет этих параметров для различных уклонов дороги и оценим влияние изменения коэффициента распределения тормозных сил на эффективность торможения.

Для анализа эффективности торможения в горных условиях проведены расчеты на примере автомобиля Mercedes-Benz W211.

Исходные данные:

- Масса автомобиля: $m_a = 1700$ кг
- Начальная скорость: $v_a = 20$ м/с
- Угол наклона дороги: $\alpha = 5^\circ$
- Коэффициент сцепления: $\varphi = 0,7$
- Высота центра масс: $h_{ц.м.} = 0,55$ м.
- Колесная база: $L = 2,85$ м
- Расстояние от центра масс до задней оси: $b = 1,7$ м

1. Расчетное значение замедления для различных уклонов дороги определяется по выражению (9).

$$j_3^p = 9,8 \cdot 0,7 \cdot \cos\left(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}\right) = 6,84 \text{ м/с}^2$$

2. Определяем нормальные силы следующим образом:

$$R_{z1} = \frac{1700 \cdot 9,81}{2,89} \cdot \left(1,7 \cdot \cos\left(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}\right) + \frac{0,55 \cdot 6,84}{9,81} \cdot 0,55 \cdot \sin\left(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}\right)\right) = 12428 \text{ Н}$$

$$R_{z2} = \frac{1700 \cdot 9,81}{2,89} \cdot \left(1,7 \cdot \cos\left(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}\right) - \frac{0,55 \cdot 6,84}{9,81} - 0,55 \cdot \sin\left(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}\right)\right) = 4455,7 \text{ Н}$$

3. Коэффициент распределения тормозных сил определяется по выражению (6).

$$k = \frac{12428 \text{ Н}}{4455,7 \text{ Н}} = 2,78$$

4. Вычисляем суммарную тормозную силу на уклоне

$$F_{\text{торм.}} = 1700 \cdot 9,81 \cdot 0,7 \cdot \cos\left(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}\right) + 1700 \cdot 9,81 \cdot \cos\left(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}\right) = 13082,3 \text{ Н}$$

5. Распределяем тормозные силы между осями:

$$F_{\text{торм.п}} = 2,78 \cdot \frac{13082,3}{(1 + 2,566)} = 9629,78 \text{ Н}$$

$$F_{\text{торм.з}} = \frac{11629,52}{(1 + 2,78)} = 3452,52 \text{ Н}$$

6. Расчетное значение коэффициента сцепления φ , необходимого для реализации заданного тормозного режима с учётом уклона дороги, определяется по выражению (11).

$$\varphi = \frac{(2,78 \cdot (2,85 - 1,7) \cdot \cos(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}) - 1,7 \cdot \cos(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}) - 1,7 \cdot 0,55 \cdot \sin(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}) - 0,55 \cdot \sin(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ}))}{0,55 \cdot (2,78 + 1) \cdot \cos(5^\circ \cdot \frac{3,14}{180^\circ})} = 0,63$$

7. Расхождение результатов расчетного значения замедления и коэффициента распределения тормозных сил k при различных значениях уклона дороги

$$\delta^j = \frac{|j_3^{p(\alpha=0)} - j_3^{p(\alpha \neq 0)}|}{j_3^{p(\alpha=0)}}$$

$$\delta^k = \frac{|k_p^{\alpha=0} - k_p^{\alpha \neq 0}|}{k_p^{\alpha=0}}$$

8. Результаты расчёта параметров эффективности торможения для различных уклонов дороги на спуске занесём в таблицу 1 и отобразим на графике 1:

Таблица 1.-Результаты расчета параметров эффективности торможения для различных уклонов дороги

№	Параметр	Обозначение	Размерность	Значение					
1	Уклон дороги	α	Град.	0	5	7	9	11	15
2	Коэффициент распределения тормозных сил	k	-	2,72	2,78	2,81	2,83	2,86	2,91
3	Расчетное значение замедления	j_3^p	м/с ²	6,86	6,84	6,81	6,78	6,74	6,63
4	Значение замедления в соответствии с ГОСТ 33177-2014	j_3^r	м/с ²	5,8					
5	Расхождение результатов расчёта замедления	δ^j	%	0	0,29	0,73	1,17	1,75	3,35
6	Расхождение результатов расчёта коэффициента распределения тормозных сил k	δ^k	%	0	2,21	3,31	4,04	5,15	6,99
7	Расчетное значение коэффициента сцепления	φ	-	0,7	0,63	0,6	0,58	0,55	0,49

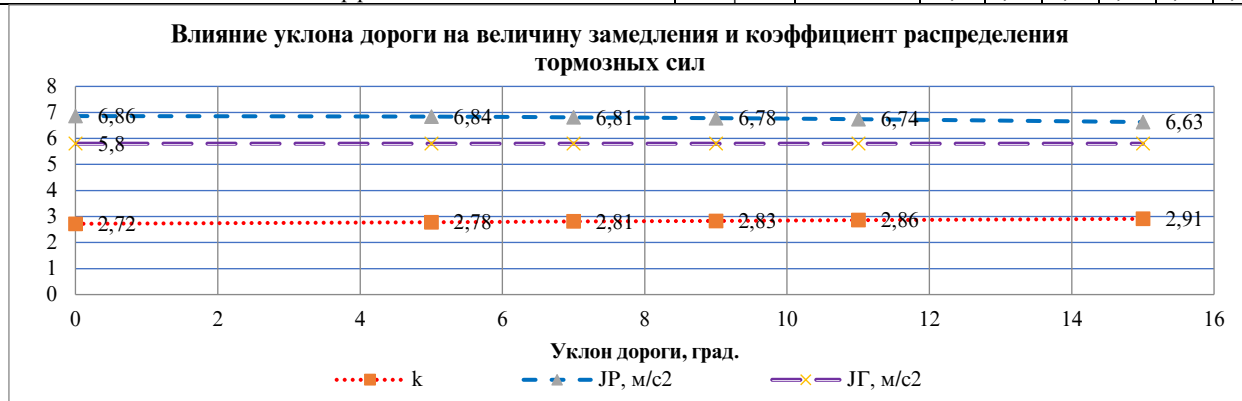

Рисунок 1.-Влияние уклона дороги на параметры, характеризующие эффективность торможения

Результаты исследования. По результатам анализа динамики торможения и расчет характеристик легкового автомобиля Mercedes-Benz E-Class (W211) на уклонах установлено следующее:

- При увеличении уклона дороги коэффициент распределения тормозных сил k возрастает (с 2,72 при 0° до 2,91 при 15°). Это свидетельствует об изменении распределения тормозных сил между осями транспортного средства, что может быть обусловлено перераспределением нагрузки при движении на спуске.
- *Расчетное значение замедления j_z^p :* Значение замедления уменьшается с увеличением уклона дороги (с 6,86 м/с² при 0° до 6,63 м/с² при 15°), что свидетельствует о снижении эффективности торможения на больших уклонах.
- *Расхождение расчетного замедления с нормативным значением $j_z^r=5.8$ м/с² (ГОСТ 33177-2014):* При уклоне 0° расхождение отсутствует, однако с его увеличением оно возрастает, достигая 3,35% при 15° . Это свидетельствует о том, что на больших уклонах реальное замедление значительно ниже нормативного, что может негативно отражаться на безопасности движения.
- *Расхождение коэффициента k относительно начального значения:* Оно увеличивается с ростом уклона (от 0% при 0° до 6,99% при 15°). Это свидетельствует о том, что перераспределение тормозных сил становится более выраженным на крутых спусках, что может повлиять на устойчивость и управляемость транспортного средства.
- С увеличением уклона дороги коэффициент сцепления снижается (от 0,7 при 0° до 0,49 при 15°). Это свидетельствует о том, что на более крутых спусках сцепление колес с дорогой ухудшается, что может негативно отражаться на эффективности торможения и управляемости транспортного средства.

Заключение. В ходе исследования были рассмотрены особенности торможения автотранспортных средств на уклонах, проанализированы факторы, влияющие на эффективность торможения, и проведены расчеты, демонстрирующие динамику распределения тормозных сил.

Результаты расчетов показали, что с увеличением уклона дороги наблюдается снижение расчетного значения замедления, что приводит к расхождению с нормативными требованиями. Перераспределение нагрузок между осями транспортного средства оказывает влияние на коэффициент распределения тормозных сил, что может негативно сказаться на устойчивости и управляемости автомобиля при движении на спуске. Значительное уменьшение коэффициента сцепления на уклонах может привести к увеличению тормозного пути и риску потери контроля над автомобилем, особенно в условиях неблагоприятного дорожного покрытия (например, при наличии льда или мокрого асфальта).

Выявленные закономерности указывают на необходимость учета уклонов при проектировании тормозных систем и разработке методик управления транспортными средствами в горных условиях. Полученные результаты могут быть использованы при совершенствовании нормативных требований к тормозным системам и разработке рекомендаций по обеспечению безопасности движения на участках с затяжными спусками.

ЛИТЕРАТУРА

1. Турсунов А.А., Давлатшоев Р.А. Повышение тормозных свойств АТС в горных условиях эксплуатации. Душанбе, ТТУ 2010. – 248 с.
2. Дорохов В.А. Динамика и прочность автотранспортных средств. – М.: Машиностроение, 2019.
3. Иванов П.П. Тормозные системы автомобилей: теория и практика. – СПб.: Наука, 2021.
4. ГОСТ 33177-2014. Автотранспортные средства. Требования к тормозным системам.
5. Mercedes-Benz W211 Service Manual. – Stuttgart: Daimler AG, 2020.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ ДИНАМИКАИ БОЗДОРӢ ДАР ШАРОИТИ КӢҲСОР

Дар мақола хусусиятҳои динамикаи боздорӣ дар нишебҳо таҳлил гардида, муодилаҳои асосӣ, ки тақсимои қувваҳои боздориро байни меҳварҳо тавсиф мекунад, пешниҳод шудаанд. Ҳамчунин, таъсири тағйири нишебӣ ба самаранокии боздорӣ баррасӣ карда мешавад. Ҳисобҳо барои автомобили Mercedes-Benz E-Class (W211) иҷро шудаанд, ки коҳиши сустшавӣ бо афзоиши нишебӣ ва тағйири коэффициентҳои тақсимои қувваҳои боздориро нишон медиҳанд.

Натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳанд, ки таъсири омилҳои истифодабарӣ ба хосиятҳои боздории автомобилҳо баҳогузорӣ шуда, зарурати такмил ва таҳияи талабот ба бехатарии ҳаракат дар шароити кӯҳсор амалӣ карда шавад.

Калимаҳои асосӣ: *динамикаи боздорӣ, шароити кӯҳсор, нишебҳо, қувваҳои боздорӣ, самаранокии боздорӣ, сустшавӣ, тақсими сарборӣ, коэффиенти частии*

ANNOTATION

FEATURES OF BRAKING DYNAMICS IN MOUNTAIN CONDITIONS

This article analyzes the features of braking dynamics on slopes, presents the main equations that describe the distribution of braking forces between the axles, and examines the impact of slope changes on braking efficiency. Calculations have been conducted for the Mercedes-Benz E-Class (W211) vehicle, demonstrating a decrease in deceleration with an increase in slope and a change in the coefficient of distribution of braking forces.

The results obtained allow for the assessment of the influence of operational factors on the braking properties of vehicles and emphasize the necessity for modernization and the development of safety requirements for traffic in mountain conditions.

Keywords: *Braking dynamics, mountain conditions, slopes, braking forces, braking efficiency, deceleration, load distribution, coefficient of friction*

Сведения об авторе:-

Давлатшоев Рашид Асанхонович- кандидат технических наук, доцент Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. d_rashid71@mail.ru

Information about the author:

Davlatshoev Rashid Asankhonovich- Candidate of Technical Sciences Tajik Technical University named after ac. M.S. Osimi. d_rashid71@mail.ru

УДК 656.075

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ РЫНКА АВТОСЕРВИСНЫХ УСЛУГ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ХУДЖАНД)

Махмудова Ф.М. -Политехнический институт Таджикского технического университета имени М.С. Осими в городе Худжанд

Ключевые слова: *автомобильный транспорт, автомобильный рынок, транспортная услуга, автомобильный сервис, техническое обслуживание, ремонт*

С ростом количества транспортных средств увеличиваются объем и виды услуг, расширяются сети станций технического обслуживания, автозаправочных станций, мойки и косметологии автомобилей, а также строительства гаражей и благоустроенных стоянок, для парковки автомобилей.

Процесс автомобилизации Республики Таджикистан вызывает необходимость решения ряда вопросов, таких как ремонт и техническое обслуживание (Р и ТО) транспортных средств, расширение и улучшение дорожной сети и безопасности дорожного движения.

Автомобильный транспорт в Таджикистане, среди других видов транспорта, первенствует, как по объему перевозок, так и по грузообороту и доля его составляет 96,5%, от общего объема перевозок. Иначе говоря, объем перевозок автомобильного транспорта 27,5 раз превышает все другие виды транспорта вместе взятых.

По данным Управления Государственной автомобильной инспекции МВД РТ на 1.01.2024 года, в Республике Таджикистан было зарегистрировано 666074 единицы транспортных средств (в том числе 52362 грузовых, 16554 пассажирских, 587054 легковых, 6013 специальных транспортных средств и 4071 мотоцикл), что на 64938 единиц или на 10,8% больше, чем аналогичный период предыдущего года.

Население города Худжанд, на январь 2023 года, составило 203900 человек (табл.1). Общее число автомобилей составляет 18150 единиц. Из общего количества автомобилей 16640 единиц принадлежит населению, а 1510 единиц автомобилей принадлежит хозяйственным субъектам региона. В городе Худжанд, ежегодно и стабильно растёт количество автомобилей и численность населения.

По данным, на 1000 человек от общего количества населения соответствует 132 единиц автомобилей, и этот показатель имеет возрастающее свойство. Спрос и требования на ремонт и техническое обслуживание увеличивается вместе с повышением числа автомоби-

лей, а также требует установления дополнительного количества оборудования для предоставления сервиса.

Таблица 1. – Динамика роста населения городов Худжанда, Гулистана, Бустана и Б. Гафуровского района за последние 5 лет (тысяч человек)

Административная единица	Год				
	2019	2020	2021	2022	2023
г. Худжанд	183600	196800	198700	201100	203900
Б. Гафуровский район	380500	383400	388600	394100	400000
г. Бустан	36900	371400	38400	39100	30700
г. Гулистан	42900	49800	50200	50700	51200

Источник: *Статистический ежегодник Согдийской области Республики Таджикистан за 2024.-Худжанд: Главное управление Агенства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – 417с. (24)*

В настоящее время в городе Худжанд эксплуатируются около 80% физически и морально устаревших автомобилей. Для того, чтобы обеспечить внутренний рынок, необходимо наладить производство запасных частей и восстановление изношенных частей, которое является характерной особенностью рынка транспортных услуг.

В городах и районах Согдийской области количество автомобилей по сравнению с другими регионами республики в несколько раз увеличилось. В таблице 2 приведены показатели существующих в субъектах хозяйствования и количество автомобилей собственников, из числа населения.

Таблица 2. – Количество собственников легковых автомобилей, авт./ 1000 человек

Административная единица	Год							
	2016	2017	2018	2019	2020	2020	2022	2023
г. Худжанд	88	95	97	97	105	103	106	132
Б.Гафуровский район	60	73	75	79	81	89	95	115
г. Бустан	84	82	93	92	92	88	86	88
г. Гулистан	62	61	61	60	63	63	59	68

Источник: *Статистический ежегодник Согдийской области Республики Таджикистан за 2023. Худжанд: Главное управление Агенства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – 417 с. (285)*

Большое разнообразие автомобилей, ввозимых в Республику Таджикистан, в частности в Согдийскую область, усложняют организацию их технического обслуживания и ремонта. Производитель пытается сделать машину более прочной и в тоже время, легкой, экономичной, в результате чего мастер автосервиса занимается ремонтом и диагностикой не только с применением своих знаний и умений, еще и внедрением новых технологий.

С появлением на рынке новых моделей автомобилей, соответственно появляется необходимость в соответствующем оборудовании для их ремонта. Сегодня пользуются широким спросом такие приборы и аппараты, как мультиметры, специальные наборы ключей, аппараты диагностики марки Delphi DS150, универсальный, (мотор, АКПП, иммобилайзер грузовых автомобилей) OP.COM-для диагностики автомобилей семейства OPEL и др. применение которых позволяет осуществлять своевременный и качественный Р и ТО автомобилей.

По статистике, в Согдийской области эксплуатируются десятки моделей и марок легковых автомобилей, при этом подавляющее большинство составляют различные модели OPEL и MERCEDES-BENZ (табл. 3), то и ремонт которых осуществляется, в основном, на станциях технического обслуживания, мастерских, принадлежащих собственникам:

Кооперативное предприятие-гараж «Довудия», предприятие «ОАО Сорбон», организация «ЗАО Сомонсугд», предприятие «ОАО Чархи гардон», открытое общество «Сайёр», предприятие «Автобаза – 33», организация «АТП – 4», общество «ОАО Бахромсервис», организация «АРЗ – 4», «Устосервис» (находящийся в городе Бустане).

С целью привлечения клиентов и конкурентоспособности, предприятия и мастерские используют договорную форму обслуживания, при этом стоимость услуг остаётся неизменной.

Таблица 3.-Количество легковых автомобилей по маркам в городе Худжанде на 01.01.2025

Марка автомобиля и его модификации	В распоряжении юридических лиц	В распоряжении физических лиц	Всего	%
LABO	10	204	214	0,95
HYUNDAI	13	0	13	0,05
Другие марки грузовых автомобилей	1	68	69	0,30
BAZ	159	785	944	4,21
GAZ	84	330	414	1,84
YAZ	35	28	63	0,28
ИЖ	7	436	443	1,97
AUDI	1	48	49	0,21
BMW	0	572	572	2,55
CHEVROLET	15	5	20	0,08
DAEWOO	55	1790	1845	8,24
FORD	1	8	9	0,04
HONDA	1	225	226	1,00
HYUNDAI	30	295	325	1,45
INFINITI	1	4	5	0,02
JEEP	0	68	68	0,30
KIA	24	246	270	1,20
LAND ROVER	0	28	28	0,12
LEXUS	1	109	110	0,49
MAZDA	2	47	49	0,21
MERCEDES-BENZ	62	7269	7331	32,7
MITSUBISHI	4	17	21	0,09
NISSAN	30	89	119	0,53
OPEL	50	6706	6756	301
SUZUKI	3	14	17	0,07
TOYOTA	59	367	426	1,90
VOLKSWAGEN	1	101	102	0,45
VOLVO	0	19	19	0,08
Другие типы автомобилей	66	1682	1748	7,81
скорой помощи	14	0	14	0,06
милиция	87	0	87	0,38
Итого	816	21565	22376	100

Источник: данные ГАИ города Худжанд

Предполагается, что спросу потребителей и требованиям рынка, по отношению регулирования стоимости на обслуживание автомобилей используются специальные меры (табл.4).

Таблица 4 – Услуги и средняя стоимость работ в административных единицах (сомони)

№	Перечень оказываемых услуг	марки семей-ства ВАЗ	марки иностран-ных автомобилей	минимум цен	максимум цен
Смазочные работы в стоимостном выражении					
1	Работы по замене смазочных материалов	500	600	300	600
2	Техническое обслуживание по смазке основных частей легковых автомобилей	100	100	80	150
3	Замена воздушного фильтра	20	50	50	100
Ремонт автомобильных двигателей					
4	Капитальный ремонт двигателя	700	2500	2750	6500
5	Замена ремня привода генератора	50	250	50	400
6	Замена стартера	50	200	150	300
7	Замены щетки стартер	50	350	60	400
8	Замены подшипников стартера 2 шт	80	350	350	450
9.	Замена генератора и форсунок	80	400	70	300
10.	Притирки фарсунок	70	400	60	450
11.	Замена водяного насоса	60	300	50	400
12.	Распределительный вал	400	1000	380	1500
13.	свечи зажигания	50	200	40	250
8	Расточка коленчатого вала	100	180	90	200
9	Замена бензонасоса	50	200	40	300
10	Замена провода свечи зажигания	30	50	20	70
11	Установка зажигания двигателя	80	300	70	400
12	Замена входящего коллектора двигателя	50	200	30	250
13	Замена опоры двигателя (подушка)	70	120	50	200
14	передних сайлент -блоков	40	150	40	300
15	задних сайлент-блоков ходовой части, нижний рычаг	70	120	250	400

16	задних сайлент-блоков ходовой части, верхний рычаг	5	110	200	200
17	Замена маховика	70	500	300	600
18	Замена натяжителя ремня коленчатого вала	120	200	100	300
19	Регулировка газораспределительного клапана двигателя	100	350	100	400
Ремонт коробки передач					
20	Полная замена коробки передач	100	120	350	480
21	Механических частей коробки передач	250	-	-	-
22	Раздаточная часть коробки	200	300	400	550
23	коленчатого вала и его замена	45	100	200	250
24	подшипник ступицы и его замена	25	35	50	75
25	ступицы и их замена	20	30	50	65
26	Передние колодки тормозов и его замена	20	80	80	120
27	тормозной шланг и его замена	35	60	85	110
28	опорный диск корзины и его замена	25	90	115	200
29	амортизаторы и их замена	200	350	170	400
30	пружины клапана и его замена	25	110	120	150
31	шаровые опоры передних колес и их замена	15	65	85	110
32	рулевые тяги, рулевые колонки и их замена	110	250	350	500
33	стойки стабилизатора и их замена	100	300	100	350
34	Замена задних тормозных колодок	70	120	60	170
35	Замена карданного вала	150	350	300	500
36	Замена глушителя	100	150	100	200
37	Полуоси трансмиссии и их замена	20	60	150	200
38	Редуктор главной передачи и его замена	100	120	195	250
39	Подшипник полуоси и их замена	20	85	100	150
40	Перекачка тормозов	100	200	100	300
41	Шрус и его замена	45	110	150	200
42	Пыльники и их замена	50	150	50	200
43	Балки моторного отсека и их замена	120	180	200	300
44	Крестовины и их замена	60	-	150	250
45	Рулевые колонки и их замена	80	150	150	400
46	Трос ручного тормоза	50	70	90	150
47	Тормозной барабан и его замена	50	60	80	120
48	Эластичная муфта и их замена	100	120	150	250
49	Амортизатор ходовой части	80	120	200	270
Демонтаж и монтаж частей					
50	Рулевого управления	700	1200	600	2000
51	Двери	40	200	30	400
52	Бампера	20	100	20	200
53	Бокового зеркала	30	100	20	150
54	Зеркала заднего вида	200	200	100	120
55	Капота	60	150	40	200
56	Двигателя	350	1000	300	1500
57	Передней части кузова	100	150	150	200
58	Заднего моста	200	400	180	600
59	Потолка	200	700	150	1000
60	Фары	60	200	50	400
61	Шумоизоляции и теплоизоляции	1000	1500	1000	2000
Жестянные работы					
62	Двери и их регулировка	500	2000	300	4000
63	Бампера и их регулировка	150	500	200	1000
64	Заднего крыла и их регулировка	1000	8000	700	10000
65	Ремонт порога	50	500	50	1000
66	Ремонт капота	800	3000	500	5000
67	Ремонт переднего крыла	700	3500	500	5500
68	Чистка и ремонт дна кузова	1500	10000	1000	15000
69	Лонжероны и их регулировка	500	6000	2000	10000
70	Брызговики автомобильные	50	300	150	500
71	Регулировка зазора между стеклом	200	800	500	2000
72	Передняя панель и ее регулировка	1000	9000	2000	15000
73	Задняя панель и ее регулировка	1800	6000	3000	10000
74	Крышки багажника и ее регулировка	500	4000	2000	10000

75	Боковые зеркала и их регулировка	100	500	100	1000
76	передняя стойка и ее регулировка	2000	7000	3000	12000
77	Регулирование поворотного кулачка	70	100	200	250
Остальные виды ремонта и регулировок					
78	Развал передних колес автомобиля	20	40	80	100
79	Балансировка шины	40	80	30	100
80	Разбортировка колес	40	70	20	100
81	Реставрация элементов колеса	50	300	30	500
82	Покрытие стекла тонированной пленкой	800	1500	1000	3000
83	Мойка кузова	40	100	30	150
84	Химчистка салона сиденье	350	700	350	1000
85	Замена электрооборудования генератора	50	300	40	200
Малярные работы					
86	Покраска одного бампера	250	-	150	600
87	Полная покраска кузова	4500	8000	4000	10 000
88	Наружная покраска кузова	3000	4500	2500	6000
89	Полировка ЛКП	350	800	250	1000

Источник: результат мониторинга обслуживания автосервисами, проведенный автором в пунктах обслуживания

Ввиду конкуренции, мастерские и предприятия обслуживания ввели договорную стоимость и она не увеличивается, для того чтобы привлечь клиентов.

В автомобильном обслуживании должно иметь место специальное отношение к регулированию стоимости, мы считаем, что сервис должен соответствовать спросу потребителей и требованиям рынка.

Вывод. Представлен подробный анализ текущего состояния рынка автосервисных услуг на предприятиях технического обслуживания Согдийской области. Установлено, что регулирование стоимости на автообслуживание требует специального отношения, обслуживание может выполняться согласно спросу потребителей и требованиям рынка.

Рассмотрены вопросы анализа продаж автомобилей на территории Согдийской области и обоснованы факторы, влияющие на рынок автотранспортных услуг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистический ежегодник Согдийской области Республики Таджикистан за 2024 год. – г. Худжанд: Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – 417 с.
2. Сарбаев, В.И. Методы определения рационального уровня запаса запасных частей на предприятиях автосервиса/В.И. Сарбаев. - М., МГТУ, 2011. -765с.
3. Гамбаль, М.Ю. Оптимизация потребности запасных частей большегрузных автосамосвалов на карьерах/М.Ю.Гамбаль. –Иркутск, 2006, -141с.
4. Волгин, И.В. Анализ причин образования сверхнормативных запасных частей/ ГОСНИТИ/И.В. Волгин. -М.: 1988, - 35с.
- 5.Турсунов, А.А. Методика оценки качества нормы расхода запасных частей автомобилей. Материалы научно-практической конференции, посвященной к 25-летию Худжандского филиала ТТУ /А.А. Турсунов – г. Худжанд, 2005.

АННОТАЦИЯ

ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ ҶОРИИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АВТОМОСЕРВИСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ХИЗМАТРАСОНИИ ТЕХНИКӢИ ВИЛОЯТИ СУҒД (МИСОЛИ ШАҲРИ ХУҶАНД)

Дар мақолаи мазкур таҳлили ҳолати ҷорӣ бозори хизматрасонии нақлиёти автомобилӣ дар шаҳри Хуҷанд оварда шудааст. Таҳлили объективӣ бозори автомобилҳо ва хизматрасонии техникӣ Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз он ҷумла дар шаҳри Хуҷанд пешниҳод шудааст. Дар асоси таҳлили фуруши автомобилҳо дар қаламрави вилояти Суғд омилҳои ба бозори хизматрасониҳо таъсиркунанда асоснок карда шудааст.

Калимаҳои асосӣ: нақлиёти автомобилӣ, бозори автомобилӣ, хизматрасонии нақлиётӣ, сервиси автомобилӣ, хизматрасонии техникӣ, таъмир

ANNOTATION

THE CAR SERVICE MARKET AT THE MAINTENANCE ENTERPRISES OF SUGHD REGION (ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF KHUJAND)

The article presents an analysis of the current state of the market for road transport services in the city of Khujand. An objective analysis of the market for cars and car services in general for the Republic of Tajikistan, and in particular for the city of Khujand, is provided. The issues of

analysis and sales of cars in the Sughd region are considered and the factors influencing the market of motor transport services are substantiated.

Key words: *road transport, automobile market, transport service, automobile service, maintenance*

Сведение об авторе:

Махмудова Фарогат Мирзонасриевна – кандидат технических наук, доцент Политехнического института Таджикского технического университета имени академика М. С. Осими в городе Худжанд. mfm-61@mail.ru (+992) 927564340

Author information:

Mahmudova Farogat Mirzonasrievna, candidate of technical sciences, associate professor of the Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in the city of Khujand. mfm-61@mail.ru (+992) 927564340

УДК: 631. 316. 43

ОЦЕНКА И ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЦЕССОВ МЕЖДУРЯДНОЙ ОБРАБОТКИ ПОЧВЫ

Умирзоков А.М., Ясинов Ш.М., Назаров Т.Ш., Амиров Н.Р., Нуров Б.З.

Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: *система оапс, системный подход, надежность, эффективность, ресурс, мта, производительность.*

Введение. Таджикистан – аграрно-индустриальная страна с благоприятными почвенно-климатическими условиями, для выращивания большого разнообразия культур, в том числе технических, зерновых, зернобобовых, овощных и др.

Республика располагает ограниченными земельными ресурсами. Около 30% общей территории страны, что составляет примерно 4,1 млн. га пригодны для ведения сельскохозяйственного производства, причем большая часть которых используется в качестве пастбищ. Из 675 га посевных площадей, только в 470 га являются поливными полщами. На площадях более 180 га возведены сады и виноградники. На этих площадях, включающих поливные и багарные земли, ежегодно выращивают 350–400 тонн хлопка-сырца, около 1,5 млн. тонн зерна, более 900 тыс. тонн картофеля, 1,6 млн. тонн овощей, более 600 тыс. тонн бахчевых и 300 тыс. тонн фруктов.

Эти достижения не являются пределом возможности в производстве продуктов сельского хозяйства, сельскохозяйственного производства, имеются достаточно резервов повышения эффективности сельскохозяйственного производства.

Обеспечение продовольственной независимости, повышение качества продуктов растениеводства и животноводства тесно связаны с динамическим и интенсивным их развития, обусловленного рядом обстоятельств:

- земельная реформа и реорганизация хозяйств;
- принятие Государственных программ по развитию отраслей сельскохозяйственного производства;
- развитие семеноводства;
- повышение плодородия почвы;
- адаптация сортов выращиваемых культур и пород животных к условиям Республики;
- техническое перевооружение сельскохозяйственного производства;
- повышением эффективности механизированных процессов в растениеводстве и животноводстве др.

Последнее обстоятельство было и остается актуальным, в тоже время, одним из сложных проблем, решение которой связано большим количеством, различного и вероятного характера факторов, ограничивающих, а иногда и способствующих интенсивному развитию сельскохозяйственного производства.

Материалы и методы исследования. Согласно стандарта ISO 9000:2015 эффективность (лат. *effectivus*) – это соотношение между достигнутым результатом и использованными ресурсами [1].

Эффективность технической системы, в том числе и системы ОАПС можно определить как степень достижения целей, установленных при ее синтезе, а также соотношение между достигнутыми при функционировании системы результатами и затраченными ресурсами.

Эффективность системы ОАПС способствует выбору оптимальных решений, связанных с обоснованием и разработкой новых направлений развития сельскохозяйственной техники, с установлением и выбором основных технических характеристик и стратегий их функционирования.

Эффективность системы ОАПС можно характеризовать следующими параметрами: качество, надежность, производительность и др. При этом, критерии эффективности принято разделить на **функциональные**, характеризующей степень соответствия результатов функционирования заданным целям, **экономические**, на основе которой устанавливаются затраты для достижения требуемого эффекта при выполнении механизированных процессов и **временные**, направленные на решения задачи по определению минимального времени подготовки системы к применению или по оцениванию минимального времени выполнения поставленной задачи [2].

Эффективность механизированных работ, выполняемых пропашным культиватором, может быть характеризована его производительностью, надежностью, качеством выполнения работ, соответствием параметров процесса культивации агротехническим требованиям, энергетическими, финансовыми и трудовыми затратами и информативностью.

Эффективность, качество и надежность являются ключевыми свойствами функционирования системы, так как они способствуют конкретизации цели, достигаемые при выполнении механизированных процессов. Между ними существует определенная взаимосвязь, которая не является однозначным для системы ОАПС. Неоднозначность, в первую очередь, заключается в том, что здесь надежность может вступать как компонент качества и наоборот, качество может вступать как компонент надежности. Другими словами, если надежность оператора, агрегата и почвенно-климатических условий способствуют формированию качества механизированных процессов из-за своевременности их выполнения, качества почвы, обусловленного гранулированным составом обработанной почвы, улучшенными воздухо- и влагообменными процессами, полным уничтожением сорной растительности и др. Тем же успехом можно говорить и том, что качество функционирования оператора, агрегата и благоприятных почвенно-климатических условия могут способствовать формированию их надежности (рис. 1 а и б).

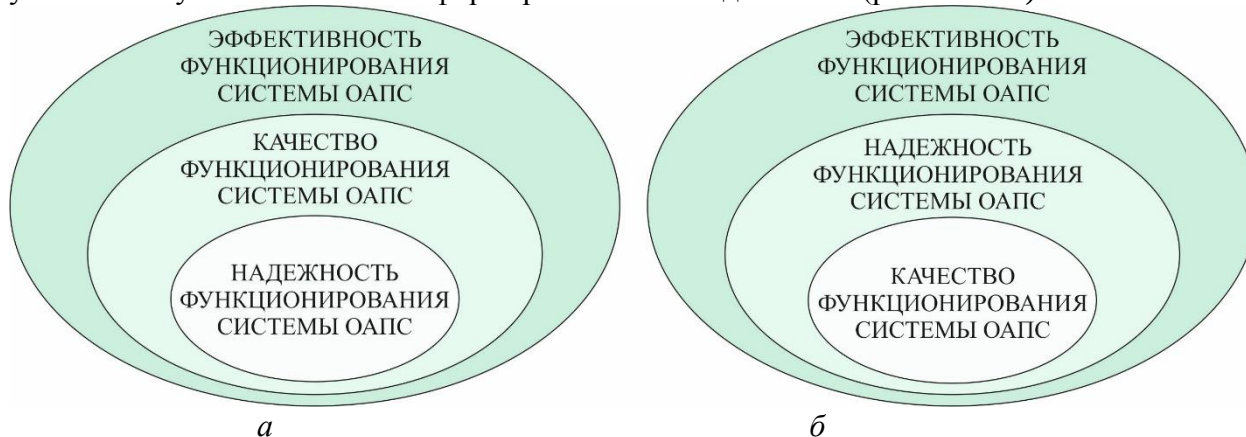

Рисунок 1 – Схема взаимосвязи эффективности качества и надежности системы ОАПС при выполнении механизированных почвообрабатывающих процессов

Большое значение в повышении эффективности функционирования культиваторной системы ОАПС приобретает оценка ее качества и надежности при выполнении механизированных процессов междурядной обработки почвы. Между надежностью, качеством и эффективностью функционирования системы ОАПС существует определенная зависимость. При этом оптимальная эффективность функционирования системы может быть достигнуто при рациональном их сочетании или организации между ними.

Качество культивации оценивается следующими факторами (агротехническими требованиями):

- равномерность обработки почвы в пределах заданной глубины;
- необходимый гранулированный состав;
- максимальное удаление сорных растений и др.

Качественная культивация позволяет ускоренному прогреванию почвы, что позволяет рационально использовать время сельскохозяйственных работ ранней весной, лучше насыщать почву кислородом и удобрениями, улучшать влагообменные процессы, что приводит к заметному увеличению плодородности почвы и повышению урожайности.

Для решения вопросов, связанных с оценкой и повышением эффективности функционирования сложных технических систем, целесообразным является применение системного подхода, который относится к категории наиболее сложных и результативных методов. При этом ориентация исследователя на понимание целостности объекта и выявление его многообразных взаимосвязей и отношений повышает надежность и эффективность научно-исследовательской программы [3]. В научных исследованиях широко применяются такие подходы как структурный, функциональный, модельный, вероятностный и информационный, но наиболее актуальным и потенциально эффективным можно считать –системный, который целесообразно принять в качестве методологической основы исследования механизированных процессов обработки почвы.

Результаты исследования. В связи с важностью системного подхода в решении вопросов повышения эффективности функционирования СТС, по аналогии с общеизвестной системой Водитель-автомобиль-дорога-среда (ВАДС), применяемой как для оценки и повышения безопасности дорожного движения, так и для оценки и повышения эффективности функционирования автомобильного транспорта, с целью адекватной оценки с учетом значимых явлений и аспектов механизированных процессов, связанных с функционированием пропашных культиваторов, предлагается синтезировать и анализировать систему оператор-агрегат-почва- среда (ОАПС).

Не смотря, на то, что на сегодняшний день, эффективность функционирования отдельных элементов системы ОАПС достаточно хорошо изучены, вопросы целостной оценки, вопросы взаимодействия, взаимной обусловленности и отношений между ними, т.е. системного подхода остаются малоизученными. Причем эффективность функционирования отдельных элементов системы ОАПС не дает полноценной, всесторонней и всеохватывающей оценки эффективности системы.

Предлагаемую систему оператор-агрегат-почва-среда можно охарактеризовать следующими свойствами. Она (система оператор-агрегат-почва-среда) – это сложная, целостная, многокритериальная, с наличием устойчивых связей и со свойством синергизма и эмерджентности, материальная, техническая, большая искусственная, нестандартная, стохастическая аналогово-дискретная динамическая неаддитивная, мультипликативная, социальная, многомерная управляемая и эргодическая система или совокупность подсистем. Не смотря, на то, что на сегодняшний день эффективность функционирования отдельных элементов системы ОАПС достаточно хорошо изучены, вопросы целостной оценки, вопросы взаимодействия, взаимной обусловленности и отношений между ними, т.е. системного подхода остаются малоизученными. Причем эффективность функционирования отдельных элементов системы ОАПС не дает полноценной, всесторонней и всеохватывающей оценки ее эффективности.

Часто под системой, упрощенно, понимают множество взаимосвязанных элементов (или подсистем), отношения которых между собой порождают системное качество интегративности, которые в совокупности обладают свойствами, не сводящимися к свойствам отдельных элементов (или подсистем). Фактически такое понимание отождествляет понятие системы с понятием ее структуры. Подсистемы, в свою очередь, являются системами для своих подсистем. Каждая система входит в некоторую надсистему [4].

На рис. 2 представлена иерархическая схема пятиуровневой системы, в которой системы оператор (механизатор), машинно-тракторный агрегат, почва и окружающая среда входят в надсистему (гиперсистему) ОАПС. Агрегат как система, со своей стороны, содержит подсистемы трактор, культиватор и сцепку, при этом подсистемы трактор включает в себя подподсистемы ДВС, трансмиссия, движитель, а подподсистема ДВС состоит из таких элементов, как система питания, система смазки и система охлаждения.

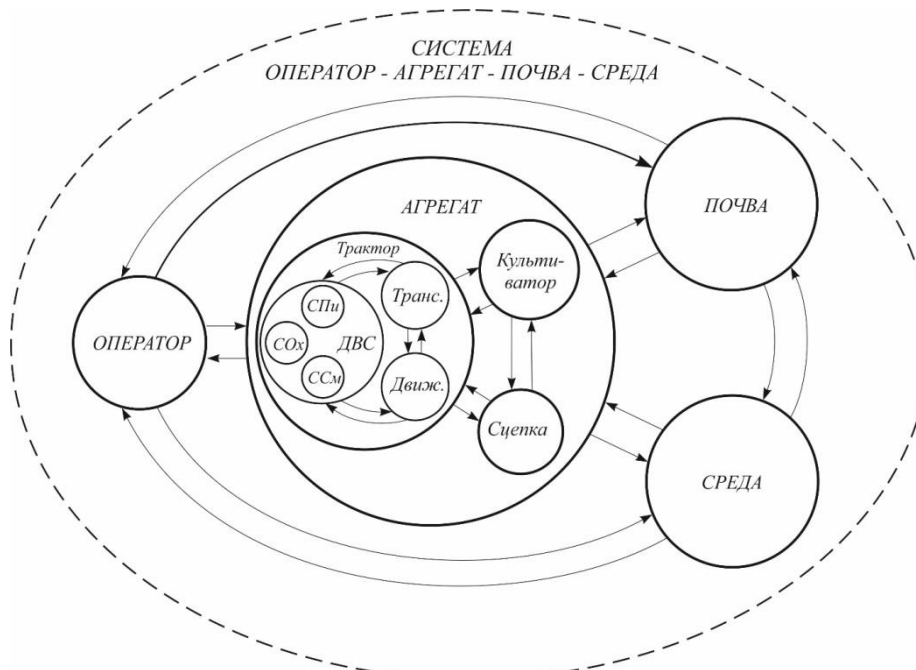

Рисунок 2. – Схематическое представление 5-ти уровневой иерархии системы ОАПС, когда система Агрегат, входящая в надсистему ОАПС, со своей стороны, состоит из подсистем трактор, культиватор и сцепка, а подсистема трактор содержит подподсистемы ДВС, трансмиссия, сцепка, а подподсистемы ДВС включает в себя такие составляющие как система питания, система охлаждения и система смазки

При этом, число уровней системы может быть характеристикой, которая определяет структуру и сложность иерархической системы. Она может варьировать в зависимости от типа системы. Структура многоуровневой иерархической системы, несомненно, оказывает влияние на ее важнейшие характеристики, такие как оперативность, надежность, стоимость [5]. Уровень системы следует выбрать исходя из цели и задач исследования, уровня абстракции процессов и явлений, а также заданного уровня точности достигаемых результатов.

Системный подход для оценки эффективности СТС, в том числе и системы ОАПС, представляет собой совокупность методов и средств, позволяющих исследовать свойства, структуру и функции объектов, явлений или процессов в целом, представив их в качестве систем со всеми сложными межэлементными взаимосвязями [4,11].

Преимущество целого над частным, сложного над простым является главной особенностью системного подхода, для осуществления которого необходим поэтапный анализ системы. Системный анализ включает четыре этапа (табл.1).

Таблица 1 – Этапы системного анализа

№	Этап	Суть этапа	Примечание
1	Постановка задачи	Определение объекта исследования, цели и задачи исследования, критериев для изучения и управления объектом	Объектом исследования являются процессы, связанные с функционированием системы ОАПС при решении вопросов эффективности механизированных процессов
2	Анализ объектов, явлений и процессов	Анализ объектов, явлений и процессов выполняется с учетом поставленной цели. Устанавливается степень взаимодействия и взаимоотношения между составными частями системы.	Целью исследования системы ОАПС- целостная и адекватная оценка и повышение эффективности функционирования системы ОАПС при выполнении механизированных сельскохозяйственных операций
3	Составление математической модели исследуемой системы	Выбор математического аппарата для анализа системы в целом с учетом особенностей процессов в системе. В результате формируются законченные математические модели системы	Математическое моделирование системы ОАПС целесообразно проводить, разбивая ее на отдельные взаимосвязанные подсистемы, каждая из которых рассматривается в рамках своей дисциплины. Подобный подход упрощает как создание и анализ математических моделей. Он может быть реализован в одной из самых мощных программ для научной работы – Matlab [6].
4	Анализ полученной математической модели	Формирование выводов	Формирование выводов осуществляется на основе обобщения результатов теоретических и экспериментальных исследований

Эффективность функционирования системы ОАПС может быть установлена на основе различных критериев оценки (табл. 2).

Таблица 2 – Критериев оценки эффективности функционирования системы ОАПС

№	Критерии и подходы оценки эффективности	Характеристика критерия
1	Функциональные	Характеризуют степень приспособленности системы к выполнению своих задач или степень соответствия результатов функционирования заданным целям [7].
2	Экономические	На основе экономических критериев решаются задачи: какой ценой достигается требуемый эффект функционирования системы, какова стоимость создания системы с заданными показателями функционирования, достижимы ли заданные показатели функционирования при имеющихся в наличии ресурсах [7].
3	Временные	На основе временных критериев решаются, например, задачи по определению минимального времени подготовки системы к применению или по оцениванию минимального времени выполнения поставленной задачи [7].
	Подход с помощью обобщённых рядов Грама-Шарлье	Он хорошо формализуется и позволяет оценивать эффективность автоматических или автоматизированных, дискретных технологических систем, как на этапе разработки, так и на этапе функционирования [7].

Системообразующей подсистемой в этой системе является МТА, состоящая из энергетического средства (трактора или самоходного шасси), передаточного механизма (вспомогательного) механизма (сцепка, ВОМ) и рабочей (технологической) машины, предназначенный для выполнения определенной технологической операции или некоторой группы операций в сельскохозяйственном производстве.

МТА делятся на простые, комплексные и сложные. Простые МТА выполняет одну операцию (например, культивацию, вспашку, боронование и др.), Комплексные МТА, состоящие из отдельных рабочих машин, – 2 последовательные операции (например, пахоту с боронованием), а сложные (например, комбайновый) – 2 и более операций одной машиной [8].

В качестве энергетической машины, как правило, используется трактор или самоходное шасси, где осуществляется превращение тепловой энергии в механическую работу, используемой для перемещения агрегата с тяговой машиной по полю и привода активных органов приводных машин. Основным энергоносителем, наряду с генератором переменного тока и стартерного аккумулятора, служит, как правило, дизельный двигатель, где преобразуется тепловая энергии в механическую работу, которая реализуется в виде крутящего момента на коленчатом вале [9,10]. Последний преобразуется в трансмиссии трактора и передается в ведущие колеса, и далее крутящий момент на ведущих колесах (вращение колеса) преобразуется в прямолинейное движение в процессе взаимодействия колеса с почвой. Преобразование тепловой энергии в полезную работу трактора очень сложный процесс, протекающий в заданных почвенно-климатических условиях, эффективность которого зависит от множества факторов, среди которых особое место занимает мастерство или надежность оператора (механизатора).

Обсуждение. Ввиду того, что все элементы системы ОАПС так или иначе связаны энергообменными процессами, то целесообразность оценка энергетической эффективности функционирования системы не вызывает сомнений.

Схема для оценки энергетической эффективности функционирования системы ОАПС представлена на рисунке 3.

Рисунок 3. – Схема для оценки энергетической эффективности функционирования системы ОАПС

При оценке энергетической эффективности функционирования системы ОАПС, критерием эффективности могут служить минимальные суммарные затраты энергии на всем жизненном цикле системы $\Sigma \mathcal{E}$, а в частности, в различных последовательных этапах преобразования энергии, связанных с осуществлением механизированных процессов

$$\Sigma \mathcal{E} \rightarrow \min.$$

Выводы

1. В связи с важностью системного подхода в решении вопросов повышения эффективности функционирования СТС, по аналогии с общеизвестной системой Водитель-автомобиль-дорога-среда (ВАДС), применяемой как для оценки и повышения безопасности дорожного движения, так и для оценки и повышения эффективности функционирования автомобильного транспорта, синтезирована (создана) сложная социально-техническая система оператор-агрегат (культиваторный МТА), почва и среда (ОАПС).
2. Оценка и изыскание путей повышения эффективности функционирования такой системы произведена при помощи системного подхода, способствующего наилучшим образом осознать целостность системы и выявить многообразные взаимосвязей и отношений между элементами системы.
3. Обоснована неоднозначность взаимосвязи между эффективностью, качеством и надежностью системы ОАПС.
4. Разработана схема для оценки энергетической эффективности функционирования системы ОАПС.

ЛИТЕРАТУРА

1. ГОСТ Р ИСО 9000:2015. Системы менеджмента качества. Основные положения и словарь. – М.: Стандартинформ, 2015. – 53 с.
2. Куренков, В. И. Введение в эффективность технических систем: учеб. пособие / В. И. Куренков // Самар. гос. аэрокосм. ун-т им. С. П. Королева (нац. исслед. ун-т) (СГАУ). – Самара: Изд-во СГАУ, 2014.
3. Фролова, Т. Н. Системный подход и его роль в научном исследовании / Т. Н. Фролова, Г. В. Шашурина // Психология и педагогика служебной деятельности. – № 1. – 2023. С. 158–161.
4. Семенов, С. С. Основные положения системного анализа при оценке технического уровня сложных систем с применением экспертного метода / С. С. Семенов // Надежность и качество сложных систем. – № 4. – 2013. – С. 45–53.
5. Марьясин, В. М. Структура иерархических систем и оперативность управления / О. Ю. Марьясин, В. М. Володин // Научно-практический журнал «Программные продукты и системы». – № 1. – 1977. – С.
6. Руппель, А. А. Математическое моделирование сложных технических систем с помощью Simulink / А. А. Руппель, Е. Д. Комаров // Автоматика и программная инженерия. – 2013. – № 2(4). – С. 71–81.
7. Критерии оценки эффективности сложной технической системы. <https://yandex.ru/search?text> (дата обращения: 10.03.2025).
8. Машинно-тракторный агрегат. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/107491/> (дата обращения: 10.03.2025).
9. Умирзоков, А. М. Классификация системы ВАДС / А. М. Умирзоков, К. Т. Мамбеталин, С. С. Сайдуллозода, А. А. Соилов, А. Х. Абаев, А. Л. Бердиев // Политехнический вестник. Серия: Инженерные исследования. – 2019. № 1 (45). – С. 176–176.
10. Умирзоков, А. А. Эффективность системы водитель-автомобиль-дорога-среда (ВАДС) / А. М. Умирзоков, У. М. Маллабоев, А. А. Сайлов, А. А. Гафаров, Х. Б. Хусейнов // Вестник технологического университета Таджикистана. – № 1 (36) – 2019. – Душанбе, 2019. – С. 59–64.
11. Лисицкий, В. В. Подход оценке эффективности сложных технических систем с помощью обобщенных рядов Грама-Шарье / В. В. Лисицкий, С. И. Дяченко, Ю. В. Железняков // Фундаментальные исследования. – № 3. – 2017. С. 48–52.

АННОТАЦИЯ

БАҲОДИҲӢ ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ РАВАНДҲОИ КОРКАРДИ БАЙНИҚАТОРИ ХОК

Мақолаи мазкур ба мавзуи баҳодиҳӣ ва баланд бардоштани самаранокӣи равандҳои коркарди хок дар байни қаторҳои зироатҳо тавассути култиватори қаторӣ бо дарназардошти эътимоднокии оператор, нишондиҳандаҳои эътимодноқӣ ва техникӣ-иктисодӣи агрегати мошину тракторӣ (АМТ) ва хусусиятҳои хоси шароитҳои хоку-иклимӣ баҳшида шудааст. Бо мақсади ба таври адекватӣ гузошта шудани проблемаҳои вобаста бо амалкарди АМТ-ии коркарди хок, дастрас намудани иттилооти дуруст ва яқлукт дар бораи амалкарди он системаи мураккаби иҷтимоӣ-техникӣи оператор-агрегат-хок-муҳит тартиб дода шудааст. Баҳодиҳӣ ва муайян намудани роҳҳои баланд бардоштани самаранокӣи амалкарди ҷунин система бо ёрии таҳлили системӣ баррасӣ гардидааст, ки он барои беҳтар дарк намудани яқлукту мукаммалии система ва пайдо намудани бисёрҷабҳагӣи алоқамандӣи мутақобиламуносибатҳо байни элементҳои система мусоидат мекунад.

Калимаҳои асосӣ: системаи ОАХМ, таҳлили системӣ, эътимодноқӣ, самаранокӣ, ресурс, АМТ, маҳсулноқӣ.

ANNOTATION

ASSESSMENT AND IMPROVEMENT OF THE EFFICIENCY OF ROW-BY-ROW TILLAGE PROCESSES

This article is devoted to evaluating the effectiveness of row-by-row tillage with a row cultivator, taking into account the reliability of the operator, reliability and technical and economic indicators of the machine tractor unit (MTU) and the characteristics of soil and climatic conditions. In order to adequately identify problems related to the functioning of tillage farms and obtain reliable and complete information about its functioning, a complex socio-technical system has been built, the machine tractor unit, soil and environment (OASE). The assessment and search for ways to improve the efficiency of such a system has been carried out using a systematic approach that helps to better understand the integrity of the system and identify the diverse interrelationships and relationships between the elements of the system.

Keywords: *OASE system, system approach, reliability, efficiency, resource, MTU, productivity.*

Сведения об авторах:

Умирзоков Ахмад Маллабоевич-кандидат технических наук, доцент Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур. 734003. Республика Таджикистан. Город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail: ahmad.umirzokov@mail.ru. тел. (+992) 908877007, 911016096

Ясинов Шамсидин Маматович-старший преподаватель кандидат технических наук, доцент Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур. 734003. Республика Таджикистан. Город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail: yasinovs47@mayl.ru. Tel. (+992) 918624165

Назаров Тоджиддин Шарофович-старший преподаватель кандидат технических наук, доцент Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур. 734003. Республика Таджикистан. Город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail: tojiddintau@gmail.com.

Амиров Нуриддин Ризвонович-кандидат технических наук, доцент кандидат технических наук, доцент Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур. 734003. Республика Таджикистан. Город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail: nuridin_rizvon@inbox.ru. (+992) 552847272

Нуров Бахриддин Зайдуллоевич-кандидат технических наук, доцент Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур. 734003. Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail: b.nurov@mail.ru. тел. (+992) 909793127

Authors informations:

Umirzokov Ahmad Mallaboevich-Candidate of Technical Sciences, Senior teacher Tajik Agrarian University named after. Sh. Shotemur. 734003. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, 146 Rudaki Avenue. E-mail: ahmad.umirzokov@mail.ru. тел. (+992) 908877007, 911016096

Yasinov Shamsidin Mamatovich-senior teacher Department of Technical Service and Machine Repair Tajik Agrarian University named after. Sh. Shotemur. 734003. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, 146 Rudaki Avenue. E-mail. yasinovs47@mayl.ru. Phone: (+992) 918624165

Nazarov Tojiddin Sharofovich-Senior lecturer Tajik Agrarian University named after. Sh. Shotemur. 734003. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, 146 Rudaki Avenue. E-mail. yasinovs47@mayl.ru. Phone: (+992) 918624165. E-mail: tojiddintau@gmail.com.

Amirov Nuriddin Rizvonovich-Candidate of Technical Sciences, Senior teacher of Technical Service and Machine Repair Tajik Agrarian University named after. Sh. Shotemur. 734003. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, 146 Rudaki Avenue. E-mail: nuridin_rizvon@inbox.ru. (+992) 552847272

Hyrov Bahriddin Zaydulloevich-Candidate of Technical Sciences, Senior teacher of «Machinery and technological equipment in agroengineering» Tajik Agrarian University named after. Sh. Shotemur. E-mail: b.nurov@mail.ru. тел. (+992) 909793127

ТДУ 621.01.

СОХТИ МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМШАВАНДАИ ҲАРАКАТОВАРИ ПОШАНДА БАРОИ РАСОНИДАНИ МОЕЪИ ҚОРӢ БА РАСТАНИҲО

Исоев У.П¹., Шарипов Ф.Б²., Валиев С.З¹.

¹ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур

² Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ

Калимаҳои асосӣ: *пахтакорӣ, обёрии растаниҳо, ҳимоя аз зараррасон ва бемориҳо, обпошакҳои ғуборкаш ва милапармағӣ, механизми синусӣ – (фишангӣ) – планетарӣ, фриксия, ирсоли танзимшавандаи моеъи қорӣ.*

Муқаддима. Дар пахтакорӣ барои коркарди кимиёвӣ пахтазор аз обпошакҳо ба таври васеъ истифода менамоянд. Вобаста аз принсипи қорӣ онҳо ба ғуборкаш ва милапармағӣ ҷудо мешаванд. Ҳам ин ва ҳам он намуди обпошакҳо дорои камбудии муайян мебошанд, ки дар натиҷа онҳоро наметавон ҳамчун обпошакҳои универсалии истифодаи васеъ қабул намуд.

Обпошакҳои ғуборкаш дар адабиёти техникӣ ба таври хуб муаррифӣ гардидаанд [1,2]. Миёни онҳо аз мошинаҳои ОВХ – 28, ОВХ – 600 ва ғайра ба таври васеъ истифода менамоянд. Таҷрибаи ин мошинаҳо [3] нишон доданд, ки онҳо дорои як қатор кабудии ба монанди нобаробарии таҳшиншавӣи моеъи пошидашаванда аз рӯйи фароҳии

фарогирии мошина мебошанд. Обпошакҳои милапармавии ОШХ – 12 ва ОШБ – 7 низ дучори якчанд камбудихо, ба монанди вайроншавиҳои механикӣ дар баъзе мавридҳо (аз ҳад зиёд серпанча шудани растаниҳо, зада афтонидани меваҳо ё кураки онҳо) мегарданд. Дар натиҷаи ин барои ҳарду намуди мошинаҳои обпошанда намудҳои афзалиятноки қор мавҷуд аст, яъне онҳо наметавонанд ба сифати мошинаҳои универсалӣ хизмат кунанд.

Таҳлил. Обпошакҳои принципи кори ғуборкаширо барои баргрэзонӣ ва хушконидаи истифода намудан авлотар аст. Ҳолати мазкур ба он алоқаманд аст, ки дар ин намуди мошинаҳо моеъи пошидашаванда аз ҷониби растаниҳои баландияшон гуногун (ҳам паст ва ҳам баланд) хуб қабул карда мешавад. Вобаста аз дараҷаи ҳаракатнокӣ мошинаҳои ғуборкашӣ дорои ҳаракатнокии баланд буда, радиуси хурди ҳамгаштро доранд. Камбудии ин мошинаҳо – тақсимотии якҷояи моеъи корӣ аз рӯйи маркази мошина, талафоти зиёди моеъ аз ҳисоби парокандашавии зиёд (буғшавии зуд аз сатҳи растаниҳо, бурдани қатарҳои моеъ аз ҳисоби шомол берун аз қитъаи корӣ) мебошад. Илова бар ин, барои ин мошинаҳо баъзе мушкилоти конструктивӣ (алвонҷхурии нӯги конусшакли найчае барои мунтазамкунии ҷараёни моеъ) хос мебошад.

Обпошакҳои принципи кори милапармавӣ ҳангоми ҳифзи растаниҳо аз зараррасонҳо ва бемориҳо хуб амал менамоянд, зеро бо ёрии онҳо моеъи кориро метавон ба қисмати поёнии растаниҳо (дар ҷое, ки зараррасонҳо бештар ҷамъ мешаванд) ба осонӣ расонид. Барои ин мошинаҳо ҳароҷоти асосноки моеъи пошидашаванда (алоқаи хуб бо растаниҳо ва зиёд кардани андозаи қатраи моеъ, қимати хурди буғшавӣ аз сатҳи растаниҳо) хос аст. Камбудии ин конструкцияҳо, ки ба ин принципи кори асоснок аст – ҳаракатнокии қамтар нисбати мошинаҳои ғуборкашӣ мебошад ва ин ба тасмаи зиёдшаванда тобхӯрӣ алоқаманд аст.

Камбудии асосии ҳарду намуди мошинаҳо (аз рӯйи принципи ирсоли моеъ) – нобаробарии расонидани моеъи корӣ аз рӯйи фароҳии фарогирии мошина, танзими матлуби ин раванд вобаста аз шароитҳои маҳаллӣ – ҳолати шомолнокӣ, серпанча гардидани растаниҳо, зарурияти сарфаи моеъи корӣ бо сабабҳои иқтисодӣ ва экологӣ ва ғайра мебошад. Таҷҳизоти корӣ аксари вақт ҳамчун воситаи овозон дар воситаи нақлиёт (тракторҳо, кушаҳо, ядакҳо ва ғайра) иҷро мегардад (расми 1).

Расми 1.-Обпошаки намуди ғуборкаш дар асоси трактори чархдор

Муаллифони баррасикунандаи механизм дар мақола [4,5] бартарии асосии механизмро дар тағйирёбандагии тавсифоти кинематикии он мебинанд. Ин тағйирёбандагӣ ба андешаи муаллифон пайвастагии механизми синусиро (фишангиро) бо механизмҳои планетарӣ (аз рӯйи сохтор) ва фриксионӣ (аз рӯйи принципи ҳамкории тақвиятбахшанда) таъмин менамояд (расми 2).

Таҳлилҳои сохторӣ ва кинематикии механизмҳои пешниҳодшавандаи аз ҷониби муаллифон дар мақола баргузоргардида нишон доданд, ки механизмҳои пешниҳодшаванда дар ҳақиқат дорои тағйирёбандагии тавсифоти кинематикӣ (ҷойивазкунӣ, суръат ва шиддатёбии звеноҳо) мебошанд.

Ключевые слова: хлопкосеяние, полив растений, защита от вредителей и болезней, вентиляторный и штанговый опрыскиватели, синусной – (кулисно-) планетарный механизм, трение, регулируемая подача рабочей жидкости.

ANNOTATION

DESIGN OF AN ADJUSTABLE SPRAYER DRIVE FOR APPLYING WORKING FLUID TO PLANTS

Based on the principle of applying the working fluid, spraying machines used in the cotton growing industry are divided into fan and boom sprayers. Machines based on each of these principles have their own area of application, their own advantages and disadvantages. But the main disadvantage that these machines have in common is the structural uncontrollability of the supply of working fluid (irrigation water or pesticides) to the working area, etc. To solve this problem, the authors consider the design scheme of the fluid supply drive, which, according to the authors of the invention, allows for a controlled supply of working fluid to the working area. The proposed mechanism consists of a lever-yoke mechanism and a group of links to create an adjustable fluid supply. This design scheme is applicable for both fan and rod operating principles.

Key words: Cotton growing, irrigation plants, Protection from pests and diseases, Fan and boom sprayers, Sine-planet mechanism, Friction, Adjustable supply of working fluid.

Сведения об авторах:

Исоев Умар Пирназарович - кандидат технических наук, доцент кафедры "Теоретическая механика и инженерная графика" Таджикского государственного университета имени Ш.Шотемур (734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе пр.Рудаки 146). Тел.(992)907212263. E-mail.ru: isoev-1965@mail.ru

Шарипов Фарход Баротович – кандидат технических наук, и. о., доцент кафедры «Теоретическая механика и сопротивление материалов», Таджикского технического университета имени академика М. С. Осими. Адрес: 73042, Республики Таджикистан, город Душанбе, проспект академика Раджабовых, 10^А Телефон: (+992)918-49-02-08. E-mail: abdullo.1982@mail.ru

Валиев Самаридин Зайнулдинович - старший преподаватель кафедры теоретической механики и инженерной графики Таджикского государственного университета им. Шотемура (734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 146). Тел. (992) 918200483. E-mail.ru: valiev_vcz@mail.ru

Authors informations:

Isoev Umar Pirnazarovich - Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of "Theoretical Mechanics and Engineering Graphics" TAU named after Sh. Shotemur (734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 146). Tel. (992) 907212263. E-mail.ru: isoev-1965@mail.ru

Sharipov Farkhod Barotovitch – candidate of technical sciences, acting Associate Professor of the Department of Theoretical Mechanics and Strength of Materials, Tajik Technical University named after Acad. M.S. Osimi, Republic of Tajikistan, Dushanbe, academic street. Radzhabov 10. Tel. (+992) 918-49-02-08. E-mail: abdullo.1982@mail.ru

Valiev Samaridin Zainuddinovich - Senior teacher of the Department of Theoretical Mechanics and Engineering Graphics of the Tajik State University named after Sh.Shotemur (734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 146). Tel. (992) 918200483. E-mail.ru: valiev_vcz@mail.ru

ТДУ: 631.317

Таъсири параметрҳои олотии кории ротатсионӣ ба муқовимати кашиши қиёсӣ ҳангоми коркарди болоии хок дар боғҳои интенсифӣ

Мирокилов Ҷ.Ҳ., Раҳматзода Ш.З.–Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур

Калимаҳои асосӣ: самаранокӣ, олотии кории коркарди хок, олотии кории ротатсионӣ, агрегати муштараки коркарди хок, муқовимати кашиши қиёсии таҳлили регрессивӣ.

Яке аз равандҳои асосии нигоҳубини дарахтҳо дар боғҳои интенсифӣ ин сифати коркарди хок мебошад. Барои ин усули самаранокро истифода намудан лозим аст, усулҳои дурустро истифода намоем, зеро дар ҳолати нодуруст кор кардан ҳосияти агротехнологии хок паст мешавад [1].

Ин ҳолатро ба ҳисоб гирифта, иваз намудани коркарди чаппагардонкунии хок ба коркарди болоии хок пешниҳод карда мешавад. Коркарди технологияи беҳокгардонии хок бо истифода бурдани мошини муштараки коркарди хок, ки дар як рафт метавонад якчанд амалиёти технологиро бигузаронад, чунин амалиёти технологӣ хароҷоти сӯзишворӣ, музди меҳнатро кам намуда, раванди оптимизатсияи хок тайёр намудани хокро беҳтар менамояд. Қайд намудан зарур аст, ки коркарди беҳокгардон (коркарди қабати болоии хок) дар қабати болоии хок боқимондаҳои растаниро нигоҳ дошта аз эрозия ва бодхӯрдашавӣ муҳофизат намуда, ҳамчунин об ва намии заминро низ нигоҳ медорад.

Мошини муштараки тамғаи КМИС – 1,8 дар аввали равандҳои технологӣ белчаҳои қабати болоии хокро мекананд ва баъдан олотии кории ғайри батареяи ротатсионӣ кулӯххоро майда намуда, ҳамвор менамоянд. [5]. Батареяҳои ротатсионӣ дар якҷоягӣ бо белчаҳои акрабақмонанди нармқунанда қабати хокро баробар ва бо сифати баланд

таксим менамоянд. Бартарии коркарди болоии хок бо олооти кори фаъол нисбат ба олооти кори пасив дар он аст, ки сифати нармкунӣ хуб мешавад. Дар раванди таҷриба ошкор гардид, ки нармкунии пешакии хок бо белчаҳои култиватор, ки пеш аз олотҳои кори ротатсионӣ гузошта шудаанд, ба пастшавии баландии максималии лаҳзаи даврзанӣ ба 1,5 маротиба зиёд ба баландшавии сифати нармкунии хок оварда мерасонад. Дар чунин ҳолат омилҳои таъсиррасон ба кори батареяҳои ротатсиониро дида мебароем: суръати кунҷи даврзании устувои хокранда ω , чуқурии коркарди хок h , адади кордҳо n дар қисми устуво ва ҳаракати баргардандаи хокранда ϑ :

– $\omega_{min}, \omega_0, \omega_{max}$ – суръати минималӣ, миёна ва суръати кунҷии максималӣ даврзании хокрандаи устуводор, рад/с;

– h_{min}, h_0, h_{max} – чуқурии минималӣ, миёна ва максималии коркарди хок, мм;

– n_{min}, n_0, n_{max} – шумораи кордҳои минималӣ, миёна ва максималӣ дар диски хокрандаи устуводор;

– $\vartheta_{min}, \vartheta_0, \vartheta_{max}$ – суръати минималӣ, миёна ва максималии ҳаракати баргардандаи агрегат, м/с.

Натиҷаи қиматҳои таҷрибаҳо бо чунин нишондодҳо гирифта шуд:

– $\omega_{min} = 10 \text{ рад/с}$, $\omega_0 = 15 \text{ рад/с}$, $\omega_{max} = 20 \text{ рад/с}$;

– $h_{min} = 100 \text{ мм}$, $h_0 = 140 \text{ мм}$, $h_{max} = 180 \text{ мм}$;

– $n_{min} = 2$, $n_0 = 4$, $n_{max} = 6$;

– $\vartheta_{min} = 1,9 \text{ м/с}$, $\vartheta_0 = 2,6 \text{ м/с}$, $\vartheta_{max} = 3,3 \text{ м/с}$.

Аҳамияти кам ва зиёдро доништа, интервали вариатсияро дар омилҳои дар боло зикргардида муайян намудем:

$$\Delta\omega = \frac{\omega_{max} - \omega_{min}}{2}; \Delta h = \frac{h_{max} - h_{min}}{2}; \Delta n = \frac{n_{max} - n_{min}}{2}; \Delta\vartheta = \frac{\vartheta_{max} - \vartheta_{min}}{2};$$

Ташкил намудани омилҳо бо меъёрҳои беандоза:

$$x_1 = \frac{\omega - \omega_0}{\Delta\omega}; x_2 = \frac{\vartheta - \vartheta_0}{\Delta\vartheta}; x_3 = \frac{h - h_0}{\Delta h}; x_4 = \frac{n - n_0}{\Delta n}$$

Дар чунин ҳолат:

- суръати кунҷӣ $\omega = \omega_{min}$, ки $X_1 = -1$, чунин $\omega = \omega_{max}$, ки $X_1 = 1$, чунин $\omega = \omega_0$, ки $X_1 = 0$;

- суръати баргарданда $\vartheta = \vartheta_{min}$, ки $X_2 = -1$, чунин $\vartheta = \vartheta_{max}$, ки $X_2 = 1$, чунин $\vartheta = \vartheta_0$, ки $X_2 = 0$;

- чуқурии коркарди $h = h_{min}$, ки $X_3 = -1$, чунин $h = h_{max}$, ки $X_3 = 1$, чунин $h = h_0$, ки $X_3 = 0$;

- адади кордҳо $n = n_{min}$, ки $X_4 = -1$, чунин $n = n_{max}$, ки $X_4 = 1$, чунин $n = n_0$, ки $X_4 = 0$;

Таҳлилҳои муқоисавии зарби регрессияи нишон додани омилҳои нақшаи дуюм бо тартиб ҳисоб карда шудааст ва созиши интервалро мувофиқат мекунад, ки бештар дар муқовимати кашиши қиёсӣ ба омилҳои суръати кунҷӣ ω устувои хокранда ва омили кам ба суръати ϑ ва ҳаракати хокрандаи баргарданда таъсир мерасонад (ҷадвали 1).

Ба баландии муқовимати қиёсии кашиши P – омилҳои адади кордҳо n дар устуво таъсири зиёд ва ба омилҳои суръати кунҷии ω устувои хокранда кам таъсир мерасонад. Суръати ϑ ҳаракати баргардандаи хокранда 91%-ро таъсир мекунад, бештари омилҳо таъсир мерасонанд. Боқимондаи зарби регрессия созиши интервалӣ ва барои гузаронидани таҳқиқот нишондодҳои паст доштанд.

Зарби омилҳое, ки ҳангоми дучанд таъсир расонидан бештар дар байни омилҳое, ки таҳқиқот ба суръати ω устувои хокранда, адади кордҳо n дар ҳамвории устуво ва омилҳои камаҳамият – омилҳои суръати ϑ ҳаракати баргардандаи хокранда ва адади кордҳо n дар устувои хокранда мебошад. Боқимондаи зарби регрессия нишондодҳои пасти созиши интервалӣ доштанд ва барои гузаронидани таҳқиқот на он қадар аҳамиятнок будаанд. Таъсири омилҳои таҳқиқотӣ ба баландии муқовимати қувваи кашиши хокранда баъди коркарди натиҷаҳо (ҷадвали 1).

Таҷриба аз рӯйи алгоритми коркарда баромадашуда баҳо дода мешавад [6].

Баъди коркарди натиҷаҳои бисёр омилҳои таҷрибаҳои ҷадвали 1 баробарии регрессия ҳосил шуд:

$$Y = 13,53 + 0,088X_1 + 0,080X_3 - 0,642X_2^2 + 0,457X_4^2 + 0,067X_1X_4,$$

дар ин ҷо; X_1 – суръати кунҷии ω устувои хокранда; X_2 – суръати ϑ ҳаракати баргардандаи хокранда; X_3 – чуқурии h коркарди қабати хок; X_4 – адади n кордҳо дар устувои хокранда.

Ҷадвали 1. – Натиҷаҳои муқовимати кашиши қиёсӣ

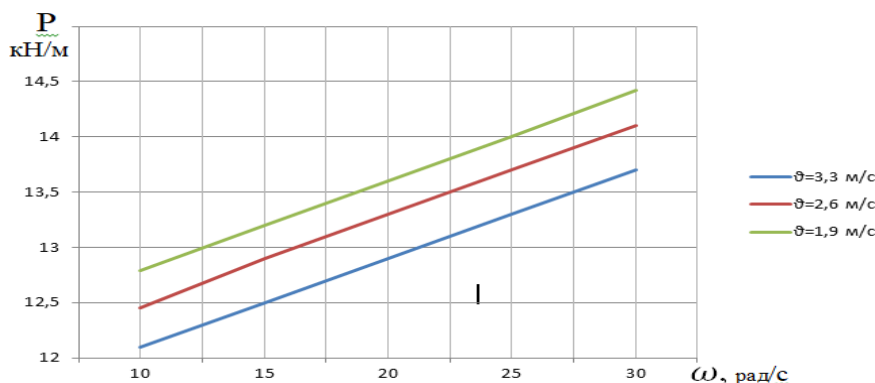
№	Параметрҳои таъкикот				Натиҷаҳои ченкунии муқовимати кашиши қиёсӣ Y , кН/м ²			Нишондоди миёна, Y	Квадрати миёнаи рақардашуда кН/м ²	Хатогии мутлақ Y , кН/м ²	Хатогии нисбӣ 5%
	X_1	X_2	X_3	X_4	1	2	3	Y			
1	-1	-1	-1	-1	13,6	13,3	13	13,3	0,245	0,5	3,68
2	-1	-1	-1	1	13,8	13,6	13,4	13,6	0,165	0,3	2,40
3	-1	1	-1	-1	13,7	13,6	13,8	13,7	0,082	0,2	1,19
4	-1	-1	1	-1	13,4	13,2	13,6	13,4	0,163	0,3	2,44
5	1	1	-1	1	13,5	13,3	13,7	13,5	0,163	0,3	2,42
6	-1	1	-1	1	13,3	13,4	13,2	13,3	0,082	0,2	1,23
7	-1	1	1	-1	13,1	13,2	13,3	13,2	0,082	0,2	1,24
8	-1	1	1	1	13,5	11,5	12,5	12,5	0,816	1,6	13,06
9	1	1	-1	-1	14,4	12,4	13,4	13,4	0,816	1,6	12,19
10	1	-1	-1	1	11	15	13	13	1,633	3,3	25,12
11	1	-1	1	-1	14,9	13,9	12,9	13,9	0,816	1,6	11,75
12	1	-1	1	1	11,4	13,4	15,4	13,4	1,633	3,3	24,37
13	1	-1	-1	-1	10,6	12,6	14,6	12,6	1,633	3,3	25,92
14	1	1	-1	1	12,2	13,2	14,2	13,2	0,816	1,6	12,37
15	1	1	1	-1	11,8	13,8	15,8	13,8	1,633	3,3	23,67
16	1	1	1	1	11,1	14,1	17,1	14,1	2,449	4,9	34,74
17	-1	0	0	0	13,5	13,7	13,9	13,7	0,163	0,3	2,38
18	1	0	0	0	14	13	15	14	0,816	1,6	11,66
19	0	-1	0	0	12,1	13,1	14,1	13,1	0,816	1,6	12,47
20	0	1	0	0	12,7	12,6	12,5	12,6	0,082	0,2	1,30
21	0	0	-1	0	15,2	13,2	11,2	13,2	1,633	3,3	24,74
22	0	0	1	0	14,4	13,4	12,2	13,333	0,899	1,8	13,49
23	0	0	0	-1	11,9	13,9	15,9	13,9	1,633	3,3	23,50
24	0	0	0	1	13,9	14	14,1	14	0,082	0,2	1,17

Дар натиҷаи таҳлил баробарии регрессияро ҳосил кардем, ки бо ба вуҷуд омадани суръати кунҷии ω устувои хокранда, муқовимати кашиши қиёсӣ P баланд мегардад.

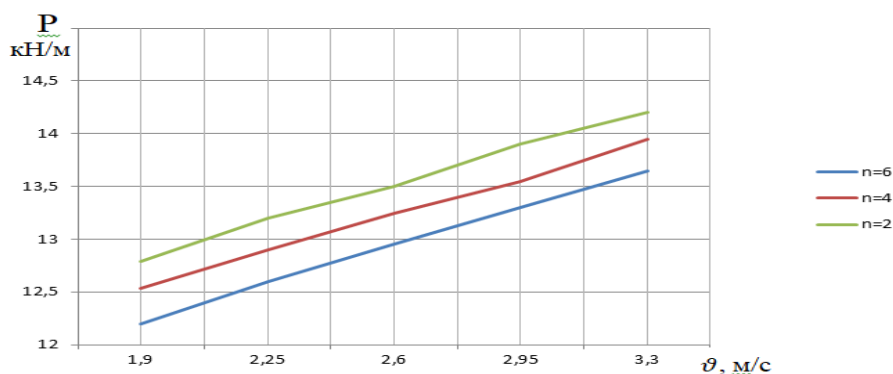
Ҳангоми суръати ҳаракати баргардандаи хокранда $\vartheta=1,9$ м/с ва баландшавии суръати кунҷии ω устувои хокранда дар диапазони 10-30 рад/с муқовимати P кашиши қиёсӣ зиёд мегардад. Ҳангоми адади кордҳо $n=2$ дона ва бо зиёд гаштани суръат ϑ дар интервали 1,9 – 3,3 м/с муқовимати P кашиши қиёсӣ зиёд мегардад.

Ҳангоми суръати кунҷии устувои хокранда $\omega=30$ рад/с ва бо зиёд шудани чуқурии h коркарди қабати болоии хок дар ҳудуди 100-180мм муқовимати P кашиши қиёсӣ зиёд мегардад.

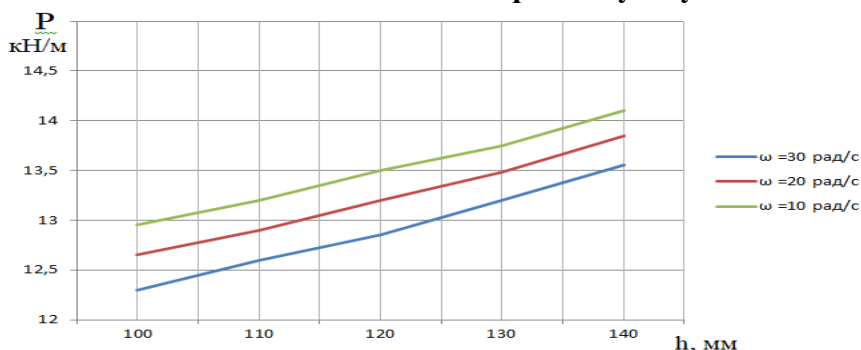
Графики вобастагии муқовимати кашиши қиёсӣ аз суръати кунҷии хокранда ҳангоми суръати гуногуни баргардандаи хокрандаро дида мебароем:

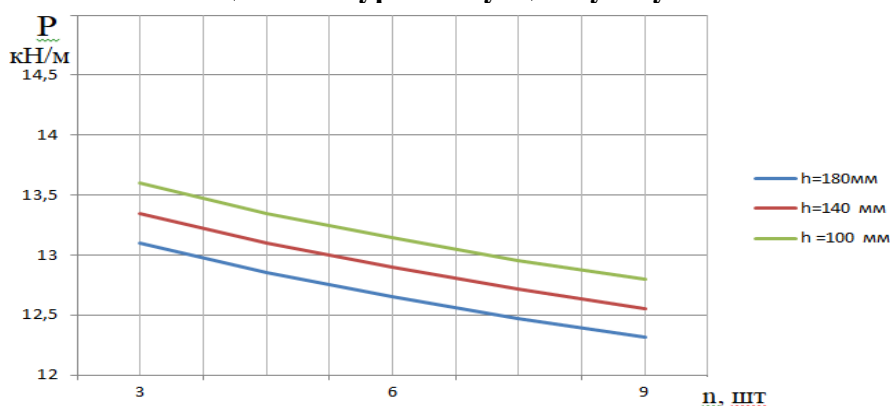
Расми 1. – Таъсири суръати ω кунҷии устувои хокранда ба муқовимати кашиши қиёсӣ P ҳангоми суръати гуногуни агрегат ϑ .

Расми 2. –Таъсири суръати ҳаракати баргардандаи хокранда θ ба муқовимати кашиши қиёсӣ P ҳангоми адади кордҳои гуногун.

Расми 3. –Таъсири чуқурии h коркарди қабати болоии хок ба муқовимати кашиши қиёсӣ P ҳангоми суръати кунҷии гуногун.

Расми 4. –Таъсири адади кордҳои устувона n ба муқовимати кашиши қиёсӣ P ҳангоми чуқурии коркарди гуногун.

Назорат бо ёрии критерияи Фишер [6] ($F_t=2,17$) гипотезаи модел (1) корношоямиро нишон дод, ки онро ба сифати пешгӯйикунӣ истифода бурда, муқовимати кашиши қиёсӣ агрегат бо боварии эҳтимолият 95%-ро ташкил менамояд.

Таҳлилҳои дар боло дарҷгардидаро дида баромада, ба чунин хулоса омадан лозим аст, ки дар таҳқиқоти гузаронидашуда таъсири параметрҳои асосии кори олооти кории ротатсионии агрегатҳои коркарди хокро бо зиёд гаштани муқовимати кашиши қиёсии таъсирасон дида баромада шудааст. Гузаронидани таҷрибаҳои бисёромила ва сохтани баробарии регрессия таъсири ҳар як омил ва таъсири дучандро нишон дод. Муайян карда шуд, ки аҳамияти бештари параметри чуқурии коркарди хок $h=18$ см ва адади кордҳо $n=6$ дар устувона мебошад. Ҳангоми таъсири камсуръати ҳаракати баргардандаи агрегат ошкор гардид, ки нармкунӣ бо белчаи култиватор қобиляти пастшавии лаҳзаи даврзанӣ дар олооти кории фаъол сифати нармкуниро баланд мебардорад. Қиматҳои гирифташудаи речаи оптималии кори агрегати муштаракӣ коркарди хок ва хизмати он барои дар оянда тақмилдиҳӣ ва технологияи захиракунонда тавсия дода мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Аниферов, Ф.Е. Машины для садоводства / Ф.Е.Аниферов, Л.И.Ерошенко, И.З. Теплинский - Л.:Агропромиздат,1990. - 304 с.
2. Синееков Г.Н., Панов И.М. Теория и расчет почвообрабатывающих машин. –М.:Машиностроение, 1977. –

3. Чаткин, М.Н. Кинематика и динамика ротоционных почвообрабатывающих рабочих органов с винтовыми элементами / М.Н. Чаткин; ред. В.И. Медведев, П.П. Лезин - Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2008. - 316 с.
4. Миракилов Дж.Х., Эркинов М.А., Шахобуддини З. Исследования параметров работы ротационного рабочего органа для обработки почвы // Теоретический и научно-практический журнал «Земледелец» (Кишоварз) Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур. – Душанбе, 2019 и. – № 1 (81). – с. 98-100. ISSN 2074-5435.
5. Миракилов Дж.Х., Эркинов М.А., Шахобуддини З. Применение ротационных рабочих органов для обработки почвы междовольных полос в интенсивных садах // Теоретический и научно-практический журнал «Кишоварз» (Земледелец), Таджикского аграрного университета им. Ш.Шотемур. – Душанбе, 2016. – № 4 (72). – С. 71-72. ISSN 2074-5435.
6. Мельников С. В. и др. Планирование эксперимента в исследованиях сельскохозяйственных процессов. /С.В. Мельников, В.Р. Алешкин, П.М. Рошин. - 2-е изд., перераб. и доп.-Л.: Колос. Ленингр. отд-ние, 1980. - 168 с.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ПАРАМЕТРОВ РАБОТЫ РОТАЦИОННЫХ РАБОЧИХ ОРГАНОВ НА УДЕЛЬНОЕ ТЯГОВОЕ СОПРОТИВЛЕНИЕ ПРИ ПОВЕРХНОСТНОЙ ОБРАБОТКЕ ПОЧВЫ В ИНТЕНСИВНЫХ САДАХ

В статье рассматривается влияние основных эксплуатационных параметров комбинированной почвообрабатывающей машины КМИС-1,8 на удельное тяговое сопротивление при поверхностной обработке почвы в интенсивных садах. Проведён многофакторный эксперимент с использованием нормированных переменных, на основе которого построено уравнение регрессии второго порядка. Установлено, что влияние на удельное тяговое сопротивление оказывает количество ножей и глубина обработки, поступательная скорость агрегата. Результаты исследования позволяют рекомендовать оптимальные режимы работы машин с целью повышения энергетической эффективности и качества обработки почвы в междовольных полос в интенсивных садах

Ключевые слова: эффективность, почвообрабатывающие орудия, ротационный рабочий орган, комбинированный почвообрабатывающий агрегат; удельное тяговое сопротивление; фреза; регрессионный анализ.

ANNOTATION

THE INFLUENCE OF OPERATING PARAMETERS OF ROTARY WORKING BODIES ON SPECIFIC TRACTION RESISTANCE DURING SURFACE TILLAGE IN INTENSIVE GARDENS

The article examines the influence of the main operating parameters of the combined soil-cultivating machine КМИС-1,8 on the specific traction resistance during surface soil cultivation in intensive gardens. A multifactorial experiment was conducted using normalized variables, on the basis of which a second-order regression equation was constructed. It was found that the number of knives and the depth of processing, and the forward speed of the unit have an effect on the specific traction resistance. The results of the study allow us to recommend optimal operating modes of machines in order to improve energy efficiency and the quality of soil cultivation in inter-trunk strips in intensive gardens.

Key words: efficiency, tillage implements, rotary working element, combined tillage unit; specific traction resistance; cutter; regression analysis

Сведения об авторах:

Миракилов Джамшед Хамзаевич. – к.т.н., зав. отд. механизации Научного центра механизации сельского хозяйства и инновационных технологий; э-почта: mirakl_j@mail.ru; тел: (+992) 905-45-77-88

Рахматзода Шахобуддини Зувайдулло. – докторант PhD Таджикского аграрного университета им. Ш. Шотемур; э-почта: rshz-91@mail.ru, тел: (+992) 918-53-00-52

Authors Information:

Mirakilov Dzhamshe Hamezaevich. – c.t.s, Head of the Mechanization Department of the Scientific Center for Agricultural Mechanization and Innovative Technologies; e-mail: mirakl_j@mail.ru; tel.: (+992) 905-45-77-88

Rakhmatzoda Shahobudini Zuvaidullo. – PhD student of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur; e-mail: rshz-91@mail.ru, tel.: (+992) 918-53-00-52

УДК: 631.32:66.325

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ НАДЁЖНОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРОПАШНОГО КУЛЬТИВАТОРА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ясинов Ш.М.-Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: надёжность, культиватор, условия эксплуатации, испытания, запыленность, чугуны, эффективность

Введение. Почвенно-климатические условия функционирования пропашного культиватора в Республике Таджикистан характеризуются большим разнообразием, непостоянством и труднопредсказуемостью. Проблема повышения надёжности и эффективности

функционирования машинно-тракторных агрегатов, при сложной совокупности эксплуатационных условий, связана с относительно низким их ресурсом, обусловленной высокой интенсивностью износа деталей машин, в частности, нехваткой запасных частей или низким их качеством, необходимою для обеспечения требуемого уровня работоспособности пропашного культиватора, что вызывает необходимость постоянного поиска материалов и их оптимальных сочетаний, для изготовления новых и восстановления изношенных деталей, а также методов повышения показателей надежности и эффективности их функционирования. При этом, требуется повышение качества изготовления новых и восстановления изношенных деталей, особенно с точки зрения сопротивляемости, их поверхности к истиранию и повышение износостойкости с одновременным снижением материальных и трудовых затрат на их изготовление и восстановление.

Материалы и методы исследования. Основные методы (направления) повышения надежности пропашного культиватора принято разделять на: конструктивные, технологические, эксплуатационные и ремонтные. Подробная классификационная схема методов повышения надежности пропашного культиватора представлена на рис. 1.

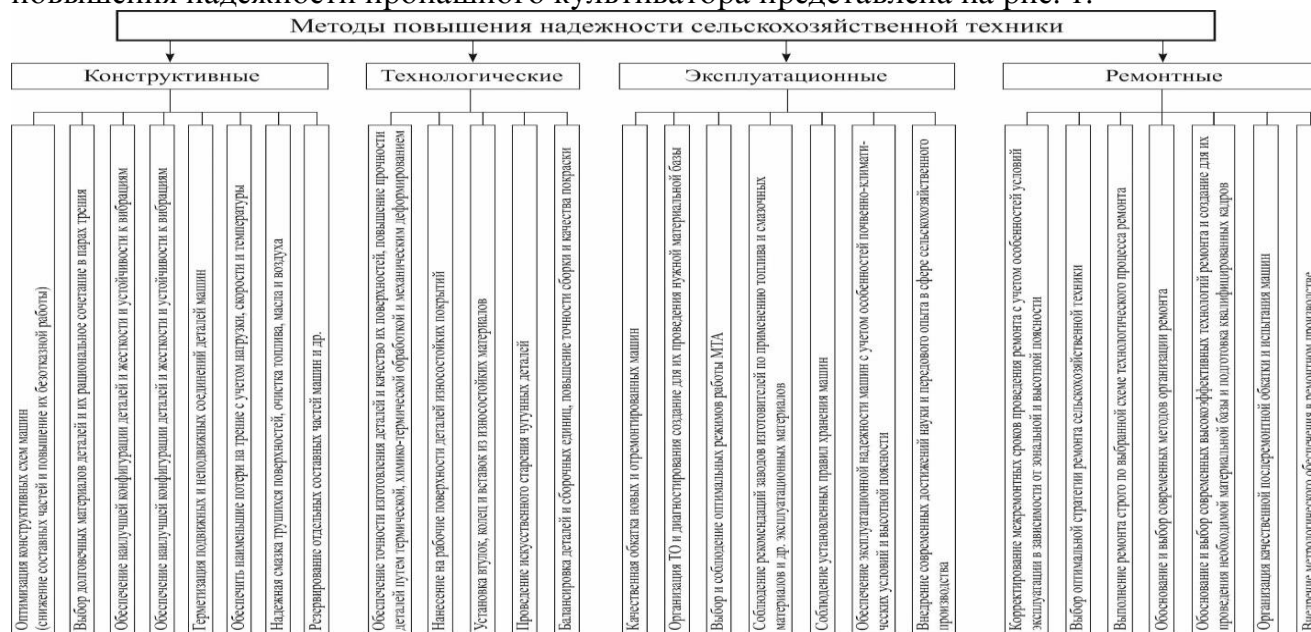

Рисунок 1. – Методы повышения надежности пропашного культиватора

Сложность повышения надежности пропашного культиватора связана с многообразием методов, и, как следствие, выбором единственного из них, применение которого привел бы к желаемым результатам. Исходя из этого, для адекватной оценки и повышения надежности пропашного культиватора, необходим комплексный или системный подход, при выборе методов и обосновании оптимальных их сочетаний, для повышения надежности пропашного культиватора. С другой стороны, сложность повышения надежности пропашного культиватора связана обоснованным выбором методов организации и оптимальной стратегии технического обслуживания и ремонта (ТО и Р), и хранения, обеспечения запасных частей, изготовления новых и восстановления изношенных деталей.

Немаловажным фактором, значимо влияющим на формирование надежности пропашного культиватора, являются условия эксплуатации.

В большинстве регионах Республики Таджикистан, особенно в хлопкосеющих хозяйствах, машинно-тракторные агрегаты эксплуатируются в сложных, а порой в суровых условиях, обусловленных следующими особенностями:

- жаркий и сухой климат, характеризуемый тем, что в летние месяцы (с мая по сентябрь) температура воздуха в тени нередко превышает 40 °С, при незначительной относительной влажности, достигающей едва ли 40 ... 50%;

- горный и высокогорный ландшафт местности, характеризуемый низкой плотностью воздуха, обусловленной низким давлением воздуха. Если в низовьях Амударьи, где высота над уровнем моря составляет 300 м над уровнем моря (н.у.м.) давление воздуха достигает зимой чуть более 98 кПа, а летом-96 кПа, то на высотах около 2000 м н.у.м.-давление

воздуха снижается до уровня 80 кПа. Пониженное давление воздуха, и, как следствие, снижение его плотности, является основным фактором, который способствует ухудшению рабочего процесса двигателя внутреннего сгорания (ДВС) и снижению его эффективной мощности, которое, в зависимости от конструктивной особенности и технического состояния ДВС, может составлять 10 ... 15 % на каждый километр высоты н.у.м. [1,2];

– высокая интенсивность и относительно высокая годовая загрузка МТА, из-за большого объема и разнообразия механизированных сельскохозяйственных работ (в южных равнинных регионах тракторы эксплуатируются почти круглогодично), а также по причине нехватки, или ограниченного условного количества пропашного культиватора, отнесенного на 1 га площади посевов;

– почвы с высоким содержанием кварца и окиси алюминия (глинозема), которые способствуют интенсивному абразивному износу рабочих органов почвообрабатывающих машин, а также повышению запыленности воздуха. Минералогический и гранулометрический состав некоторых типов почв, распространенных в равнинных и горных регионах Республики Таджикистан представлены в табл. 1, согласно которой, для различных типов почв, содержание двуокиси кремния (кварца) варьирует в пределах 43...63%, глинозема–12...20%, а окиси железа–4...9%. Немаловажным фактором, определяющим интенсивность износа пар трения пропашного культиватора, является гранулометрический состав пыли. Как видно из анализа данных, приведенных в табл.1, частицы размером менее 10 мкм обладают достаточно высоким удельным весом. Этот показатель, особенно, высок для таких типов горных коричневых почв, как карбонатные и типичные, характеризующиеся более мелким гранулированным составом пылеобразования (примерно, 50% от общего состава почвы), которые легко проникают в зазоры между трущими поверхностями сопряжений и способствуют интенсивному изнашиванию пар трения машин.

Таблица 1.–Минералогический и гранулометрический состав некоторых типов почв в Республике Таджикистан, %

Тип почвы	Глубина, см	Минеральный состав				Гранулометрический состав, мкм			
		<i>SiO₂</i>	<i>Al₂O₃</i>	<i>Fe₂O₃</i>	<i>CaO, MgO, Na₂O, K₂O</i>	100...250	50...100	10...50	< 10
Высокогорные лугово-степные	0 ... 4	56...60	18...20	5...7	5...6	22...23	48...49	9...10	29...30
Горные коричневые карбонатные	0...18	61...63	13...14	8...9	9...10	4...6	46...47	13...14	48...49
Горные коричневые типичные	0...14	43...45	12...13	6...7	12...13	2...3	29...31	17...18	50...51
Сероземы светлые	0...30	53...57	13...15	4...5	8...9	8...9	61...62	9...11	19...21

– высокая запыленность воздуха, которая усугубляется частыми пыльными бурями, в зависимости от характера последних, содержание пыли в воздухе может достигнуть 2,0 г/см³ и более [3,10]. При этом, воздушная пыль преимущественно состоит из кварцевых частиц, твердость которых по шкале Мооса составляет 7, когда твердость стали по этой шкале варьирует в пределах от 4 до 8, в зависимости от конкретного состава. Износы пар трения ДВС, трансмиссии, а также почвообрабатывающих машин, в основном, обусловлены густой пылью, образующейся в процессе выполнения сельскохозяйственных операций, в связи с взаимодействием тракторов, комбайнов и сельскохозяйственных машин с почвой, растениями и продуктами растениеводства. Густота воздушной пыли зависит от минералогического и гранулометрического составов почвенного покрова, скорости и направления ветра, влажности, температуры воздуха, а также, и пространственно-го, и временного распределения числа дней с пыльными бурями (табл.2).

Почвенный покров на территории Республики Таджикистан отличается значительным разнообразием, в зависимости от высотной поясности. Выделяются четыре пояса: 1) равнинно-низкогорный, в основном с сероземными почвами; 2) среднегорный с горными коричневыми почвами; 3) высокогорный с высокогорными лугово-степными, степными, пустынно-степными, занговыми и пустынными почвами; 4) нивальный пояс (рухляковые почвы среди ледников, снежников и скал). [4].

Как следует из табл. 2, наибольшая запыленность воздуха наблюдается при уборке хлопка в сероземах. Этот показатель особенно высок в южных хлопкосеющих регионах, где в сочетании высокой температура воздуха, нередко достигающей 40°C и более, в сезон уборки хлопка и пыльной бури он может достигать 4,2%. Что касается пар трения почво-

обрабатывающих машин, то они тоже функционируют в условиях повышенной концентрации пыли, состоящих из твердых частиц кварца и глинозема.

Таблица 2 – Запыленность воздуха при выполнении различных операций, с учетом значимых факторов

Операция	Пыльная буря	Серозем*		Луговая*	
		$t = 25\text{ }^{\circ}\text{C}$	$t = 40\text{ }^{\circ}\text{C}$	$t = 25\text{ }^{\circ}\text{C}$	$t = 40\text{ }^{\circ}\text{C}$
Пахота	отсутствует	0,50...0,70	0,70...0,80	0,35...0,45	0,40...0,55
	есть	0,65...0,85	0,85...0,90	0,42...0,58	0,50...0,66
Боронование	отсутствует	1,28...1,32	1,45...1,55	1,02...1,13	1,22...1,30
	есть	1,38...1,50	1,68...1,75	1,15...1,22	1,35...1,45
Посев	отсутствует	1,10 ... 1,40	1,24 ... 1,56	0,80 ... 0,95	0,94 ... 1,12
	есть	1,18 ... 1,60	1,35 ... 1,75	0,92 ... 1,12	1,08 ... 1,20
Культивация	отсутствует	1,18 ... 1,28	1,40 ... 1,50	0,86 ... 0,92	0,98 ... 1,16
	есть	1,36 ... 1,44	1,72 ... 1,82	1,12 ... 1,18	1,20 ... 1,30
Уборка хлопка	отсутствует	2,8 ... 3,4	3,2 ... 3,8	2,6 ... 2,8	2,9 ... 3,1
	есть	3,2 ... 3,7	3,6 ... 4,2	2,9 ... 3,1	3,3 ... 3,4
Уборка зерновых	отсутствует	1,7 ... 2,1	2,2 ... 2,4	1,9 ... 2,3	2,1 ... 2,3
	есть	2,3 ... 2,7	2,7 ... 3,0	2,3 ... 2,5	2,5 ... 2,7

Результаты исследования. Эти и другие факторы, определяющие суровость условий эксплуатации, являются причиной значительного снижения надежности пропашного культиватора, обусловленной повышенной интенсивностью износа их рабочих органов и пар трения. В этих условиях, рабочие органы почвообрабатывающих машин изнашиваются значительно интенсивнее, чем детали тракторов, комбайнов и автомобилей. Путей снижения износа и повышения надежности машин достаточно много, однако наиболее предпочтительным из них считается разработка и подбор материалов для деталей и сопряжений пропашного культиватора, а также проектирование и разработка надежных, эффективных машин.

С этой целью, сотрудниками кафедры «Технический сервис и ремонт машин» Таджикского аграрного университета разработаны марганцовистые чугуны с высокой износостойкостью, например, марганцовистые чугуны с добавками теллура, свинца и др., которые хорошо работают в условиях ударных нагрузок и абразивной среде. Испытания подшипников скольжения сельскохозяйственных машин, изготовленных из антифрикционных марганцовистых чугунов, показали их высокую износостойкость и они могут быть рекомендованы для изготовления и повышения износостойкости вкладышей подшипников дисковых батарей, которые в два раза превышают по износостойкости серого чугуна, работающего в паре со втулкой из стали 35Л.

Кроме этого, втулки колёс плугов П-5-35М, тяжелых дисковых борон БДТ-2,2, хлопковых сеялок СТХ-4Б, а также втулок четырехзвенников грядилей пропашного культиватора, выполненных из марганцовистых чугунов, предложенных сотрудниками кафедры, имеют в два – три раза большую износостойкость, чем стандартные из серого чугуна СЧ 18 – 36. Износостойкость втулок коромысла клапанов тракторных двигателей из марганцовистого чугуна в 1,2...2,1 раза выше, чем стальных стандартных при меньшем износе валов в 1,3...2 раза.

Применение новых антифрикционных чугунов взамен серого, ковкого высокопрочного чугуна, бронзы, латуни и металлокерамики для изготовления деталей сельскохозяйственных машин, работающих на износ, могут увеличивать их износостойкость в 2...3 раза. Экспериментальные испытания по установлению износостойкости втулок и пальцев шарниров четырехзвенников и опорных колес грядилей культиватора КУХ-4, выполненных из антифрикционных марганцовистых чугунов, проводились согласно ОСТ 70/23.2. – 82 [5,6], на полях опытного хозяйства машинно-испытательной станции Таджикской ССР "Хосилот".

В процессе работы подшипника скольжения культиватора-растениепитателя КХУ-4 из серого чугуна и металлокерамики и оси, изготовленные из Ст.45, подвергаются значительным динамическим нагрузками, интенсивному абразивному износу и химическому воздействию внешней среды.

Поэтому повышение износостойкости этих узлов трения является актуальной задачей.

В связи с этим, было предпринято изучение возможностей применения более износостойких материалов для изготовления рабочих органов и подшипников скольжения поч-

вообрабатывающих машин. Анализ структуры и свойств различных материалов показал, что в качестве материалов, способствующих снижению износа и повышению надежности почвообрабатывающих машин, в частности, пропашных культиваторов, могут быть применены следующие материалы;

- аустенитный марганцовистый чугун, легированный марганцем и кремнием [7], который имеет высокую износостойкость, в частности, при работе подшипниковых узлов сельскохозяйственных машин, в условиях знакопеременной нагрузки и абразивной среды;
- износостойкие марганцовистые чугуны с добавкой свинца [8], которая способствует дальнейшему повышению антифрикционных свойств, износостойкости и улучшению обрабатываемости резанием;
- износостойкие марганцовистые чугуны с добавкой теллура [9], хорошо рекомендовавший себя для работы в узлах сельскохозяйственных машин.

Были проведены сравнительные эксплуатационные испытания втулок шарниров четырехзвенников и опорных колес грядилей культиватора-растениепитателя КХУ-4, изготовленных из чугунов АМЧ-10, АМЧ-10С, СЧ-18 и металлокерамики ЖГр 1,5 Д 2,5 К 0,8. Экспериментальные втулки были изготовлены из антифрикционного марганцовистого чугуна с добавкой свинца АМЧ-10С следующего состава: 3,0-5,0%–углерод; 3,0-6,0%–кремний; 8,0-10,0% марганец; 1,0-2,5%–свинец; до 0,15%–фосфор; 0,10%–сера. Пальцы шарниров четырехзвенников и распорные ушки опорных колес грядилей культиватора-растениепитателя КХУ-4 были изготовлены из стали 45 и разделены на четыре группы по твердости: 1–HRC 18-22; 2–HRC 30-35; 3 – HRC 40-45; 3–HRC 50-55.

Наработка культиватора составила 495 часов чистого времени (469 физ. га.) из них 157 час (140 га.) при посеве с внесением удобрений передними секциями культиватора КХУ-4, 80 час (100 га.) при нарезке поливных борозд и 257, 3 час (229 га.) при культивации.

По результатам сравнительных лабораторных и эксплуатационных испытаний износостойкости экспериментальных и серийных втулок шарниров четырехзвенников и втулок опорных колес грядилей культиватора-растениепитателя КХУ-4, установлено, что износостойкость деталей машин из марганцовистого чугуна с добавками свинца и теллура, в значительной степени обуславливающих надежность машины, в разы превышают износостойкость серийных втулок (рис. 2 и 3).

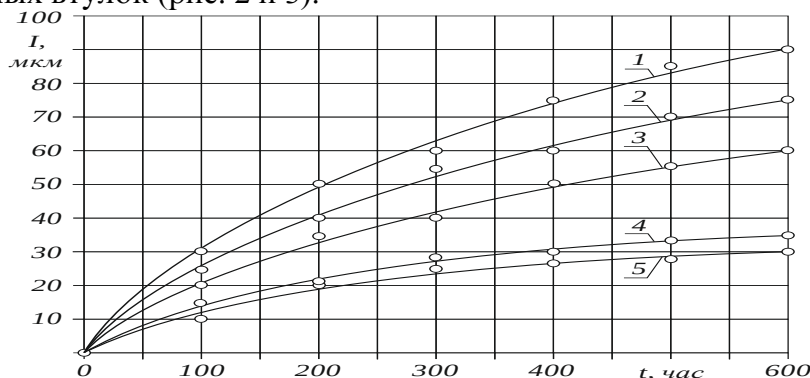

Рисунок 2. – Зависимость линейного износа (I) втулок шарниров четырехзвенников от продолжительности их работы (t): 1 – серый чугун; 2 – металлокерамика; 3 – чугун АМЧ- 10; 4 – марганцовистый чугун с добавкой свинца; 5 – марганцовистый чугун с добавкой теллура

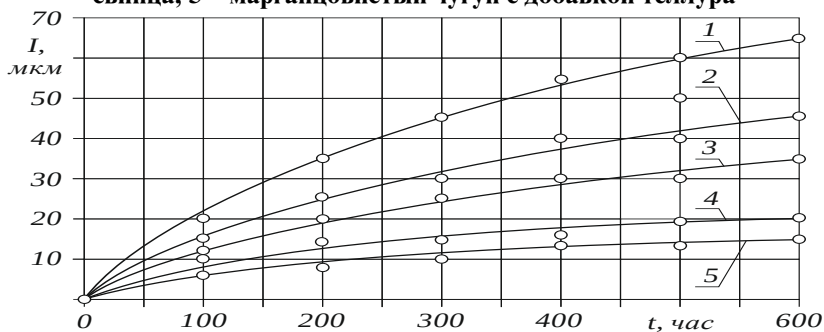

Рисунок 3. – Зависимость линейного износа (I) стальных пальцев шарниров четырехзвенников от продолжительности их работы (t) в паре: 1 – с серым чугуном; 2 – с металлокерамикой; 3 – чугуном АМЧ- 10; 4 – марганцовистым чугуном с добавкой свинца; 5 – марганцовистым чугуном с добавкой теллура

Обсуждения. Из анализа графиков следует, что износостойкость деталей машин из марганцовистого чугуна со свинцом значительно выше, чем из других применяемых материалов. Для втулок шарниров четырех четырехзвенников в 2-2,5 раза выше, чем втулок изготовленных из серийных металлокерамических материалов; в 2,0-3,0 раза выше, по отношению к втулкам из серых чугунов; в 1,3-2,0 раза, чем втулки из чугуна АМЧ-10.

Износостойкость втулок опорных колес грядилей из марганцовистого чугуна со свинцом в 2,0-3,0 раза, чем втулки, изготовленные из серых чугунов и серийных металлокерамических материалов; в 1,5-2,0 раза выше, чем из чугуна АМЧ-10.

Следует отметить, подшипники скольжения, изготовленные из марганцовистого чугуна с добавкой свинца, могут работать с валами твердостью НКС 18-55, т.е. как с "сырым", так и с закаленным валом.

Выводы:

1. Представлена классификационная схема методов надежности пропашного культиватора.
2. Предложен комплексный или системный подход для выбора методов и обоснования оптимальных их сочетаний, с целью повышения надежности пропашного культиватора.
3. Приведен анализ почвенно-климатических условий эксплуатации пропашного культиватора.
4. По результатам сравнительных лабораторных и эксплуатационных испытаний износостойкости экспериментальных и серийных втулок шарниров четырехзвенников и втулок опорных колес грядилей культиватора-растениепитателя КХУ-4, установлено, что износостойкость деталей машин из марганцовистого чугуна с добавками свинца и теллура, в значительной степени, обуславливающих надежность машины, в разы превышают износостойкость серийных втулок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Саидов Ш.В., Направление и перспективы повышения надежности тракторных дизелей воздушного охлаждения: Обзорная информация/Ш.В. Саидов, Р.И. Кульчицкий, А. Саидов, и др. – Душанбе: ТаджикНИИТИ, 1981. -35 с.
2. Кадыров, С.М. Пути повышения долговечности автотракторных дизелей в условиях Средней Азии/С.М. Кадыров. – Ташкент: Изд-во «Фан», 1981.–136 с.
3. Ходжахон, М.И. Минералогический состав пылевого аэрозоля в период пылевых бурь/ М.И. Ходжахон, Б.И. Назаров, С.Ф. Абдуллаев, Р.А. Кариева. – Доклады академии наук Республики Таджикистан. – 2017. – т. 60. – № 1-2. – С. 64-67.
4. Почвы Таджикистана. https://studwood.net/1274117/geografiya/pochvy_tadzhikistana (дата обращения 10. 03.2025).
5. ГОСТ 27.002-2015. Межгосударственный стандарт надежность в технике. Термины и определения. – М.: Стандартинформ, 2016. – 30 с.
6. ОСТ 70/23.2. – 82. Испытания сельскохозяйственной техники. Надежность. Сбор и обработка информации. М., 1983. - 122 с.
7. АС № 460322. Лядский В.Б., Андрианов И.
8. АС № 642366. Лядский В.Б., Андрианов И. Ясинов Ш.М.
9. Малый патент № Тj 1514. Ясинов Ш.М., Хасанов Б., Сафаров Х., Бердиев С.А., Умирзоков А.М.
10. Гранулометрический состав почвы. <https://bigenc.ru/c/granulometricheskii-sostav-pochvy-dl1cdec> (дата обращения 10. 03.2025).

АННОТАЦИЯ

РОҲҶОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ЭЪТИМОДНОКИИ КУЛТИВАТОРИ ҚАТОРӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба масъалаи таъмини эътимоднокии култиватори қаторӣ дар шароити шадиди кӯҳсор ва гарм истифодашаванда бахшида шудааст. Таснифи усулҳои баланд бардоштани эътимоднокии култиватори қаторӣ ба таври мушаххас оварда шудааст. Таҳлили шароити ҳоку иқлимии истифодабарии култиватори қаторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти минтақабандии баландӣ оварда шудааст. Таркиби минералогӣ ва гранулометрии хокҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳншуда таҳлил карда шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқоти таҷрибавӣ оид ба фарсудашавии ҷузъҳои култиваторҳои қаторӣ, мукамалкунии заводӣ, инчунин бо ҷузъҳои, ки аз ҷуянҳои тобовар ба фарсудашавӣ бо дарназардошти шароити истифодабарии муштарак сохта ва пешниҳод карда мешаванд. Дар натиҷаи озмоишҳо оид ба самаранокии маводи конструктивии пешниҳодшуда барои шароити истифодабарии култиваторҳои қаторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хулосаҳо бароварда шудаанд.

Калимаҳои асосӣ: *эътимоднокӣ, култиватор, шароити истифодабарӣ, озмоиш, чанг, ҷуян, самаранокӣ.*

ANNOTATION

WAYS TO INCREASE RELIABILITY OF ROW CULTIVATOR OPERATION IN CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the problem of ensuring the reliability of a row cultivator in harsh mountainous and hot operating conditions. The classification of methods for improving the reliability of a row cultivator has been clarified. The analysis of the soil and climatic conditions of operation of a row cultivator in the Republic of Tajikistan, taking into account the zonal and altitude zonality, is presented. The mineralogical and granulometric composition of soils common in the Republic of Tajikistan is analyzed. The results of experimental studies on the wear of parts of row cultivators, factory equipment, as well as parts made of wear-resistant cast iron under the considered set of operating conditions are presented. Based on the test results, conclusions were drawn about the effectiveness of the proposed structural materials for the operating conditions of row cultivators in the Republic of Tajikistan.

Key words: *reliability, cultivator, operating conditions, testing, dustiness, cast iron, efficiency*

Сведения об авторе:

Ясинов Шамсидин Маматович-старший преподаватель кафедры технического сервис и ремонт машин Таджикского аграрного университета им. Ш. Шотемур. 734003. Республика Таджикистан. город Душанбе, проспект Рудаки, 146. E-mail. yasinovs47@mayl.ru. Телефон: (+992) 918624165.

Author information:

Yasinov Shamsidin Mamatovich-Senior teacher Department of Technical Service and Machine Repair Tajik Agrarian University named after. Sh. Shotemur. 734003. Republic of Tajikistan. Dushanbe city, 146 Rudaki Avenue. E-mail. yasinovs47@mayl.ru. Phone: (+992) 918624165.

ТДУ: 631.67:633.71 (575.3)

ТАТБИҚИ УСУЛИ ОБЁРИИ ҚҶЯКӢ-ФОСИЛАВӢ ҲАНГОМИ КИШТИ ПАХТА ДАР ЗАМИНӢОИ САНГЛОҢИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Раҳимов Қ.З., Сайфуллоев Т.Х.

Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик

М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд

Калимҳои асосӣ: *замини санглох, захираи об, обёри импульсӣ (фосилавӣ, канда-канда), обёрии порча -порча, истифодаи оқилонаи захираҳои об, обёрии зироатҳои кишоварзӣ, вилояти Суғд.*

Дар шароити афзоиши камобӣ ва тағйирёбии иқлим, истифодаи сарфакоронаи захираҳои обӣ дар соҳаи кишоварзӣ аҳмияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Махсусан дар вилояти Суғд, ки дорои иқлими гарму хушк ва захираҳои маҳдуди об мебошад, ҷорӣ намудани системаҳои обёрии каммасраф муҳим арзёбӣ мешавад. Тибқи маълумоти Каримов М.А. [2019], сатҳи шӯршавӣ ва паст шудани қобилияти истехсолии хокҳои минтақа аз мушкилоти асосӣ ба шумор меравад.

Заминҳои санглох дар бисёр заминҳои даштиву кӯхдоманӣ, аз ҷумла дар вилояти Суғд, фаровонанд ва аксаран барои кишти зироатҳо истифода мешаванд. Бо вучуди мушкилоти табиӣ, дар сурати истифодаи дурусти об ин заминҳо метавонанд маҳсулнокии хуб диҳанд. Дар санглохзаминҳо об ба ҷои дар қабати реша нигоҳ дошта шудан, зуд ба поён ҷорӣ мешавад ё аз рӯйи хок ҷорӣ шуда боиси талафи зиёди он мегардад. Ин гуна заминҳо ҳамчунин зуд хушк мешаванд ва ниёз ба обёрии бештар доранд. Аммо зиёд додани об на танҳо самара намедихад, балки метавонад боиси эрозия ва нестшавии моддаҳои ғизоӣ гардад. Аз ин хотир, дар заминҳои мушкилоб, бехтарин роҳ - маҳдуд кардан ва танзими ҳаҷми оби додешаванда тавассути усулҳои нави обёрӣ мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити обёрии анъанавӣ (давомдор), дар чунин заминҳо то 60-70% об бе манфиат талаф меёбад. Ин талафотҳо ба бухоршавӣ, ҷоришавии сатҳӣ ё фуру рафтани об ба қабатҳои чуқури хок марбутанд. Аз ин рӯ, истифодаи об на танҳо ғайрииқтисодӣ, балки ба паст шудани ҳосилнокии зироат низ оварда мерасонад.

Яке, аз роҳҳои самаранокӣ коҳиши талафоти об -истифодаи обёрии фосилавӣ (дискретӣ) мебошад. Дар ин усул об ба замин бо танаффус дода мешавад: фазаи обдиҳӣ бо фазаи таваққуф навбат мегирад. Ин имкон медиҳад, ки об вақт дошта бошад, то дар хок ҷабида шавад, бе он, ки ба сатҳ ҷорӣ гардад ё ба қабатҳои поён ҷорӣ шавад. Ҳамин тавр, тақсмоти намӣ баробар мегардад ва замин барои решаҳои зироат шароити бехтар пайдо

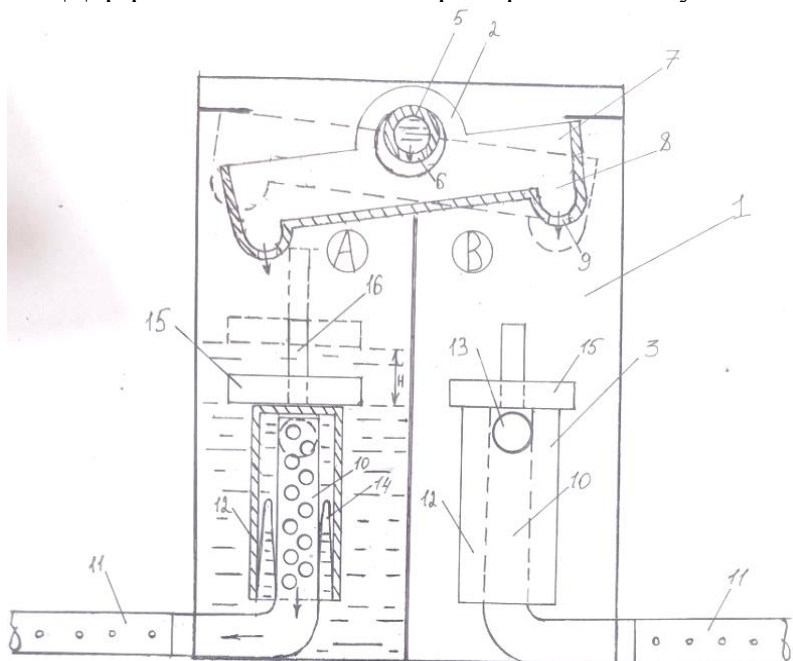
мекунад. Бо кам шудани талафи об ва бехтар шудани тақсимои намӣ дар замини санглох, зироатҳо – махсусан пахта пиёз ва ғалла - нашъунамои хуб нишон медиҳанд. Ғайр аз он, обёрии сарфакорона монеи эрозия, шӯршавӣ ва фурӯрафти моддаҳои ғизой мешавад. Ин раванд муҳити зистро муҳофизат карда, дарозмуддат устувории истехсолотро таъмин мекунад. Аз ин рӯ, татбиқи системаи обёрии чӯякӣ - фосилавӣ дар заминҳои мушкили об на танҳо зарурат, балки шартҳои муҳими рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз унсурҳои калидии системаи обёрии чӯякӣ - фосилавӣ дастгоҳи обтақсимкун ё дозатори импульсӣ мебошад, ки вазифаи он таъмини тақсими об ба шакли импульсҳо (бо фосила) мебошад. Ин дастгоҳ ба ҷои он ки обро пайваста ба чӯякҳо равона кунад, онро бо фазаҳои обдихӣ ва танаффус таъмин менамояд, ки барои афзоиши самаранокии обёрии аҳамияти калон дорад.

Вазифа ва нақши дастгоҳ аз танзими ҷараёни об (кушода ва бастанӣ он дар муддати муайян), тақсимои баробар ва идораҷавандаи об дар дарозии чӯяк ва пешгирии аз талафи об тавассути фурӯрафти амик ё ҷоришавии зиёд иборат мебошад. Аз рӯи навъҳо дастгоҳҳои обтақсимкун ба гидравликӣ, барқӣ ва механикӣ тақсим мешаванд.

Дастгоҳи обтақсимкуни гидравликӣ бо истифода аз фишори об кор мекунад, бе нури барқ. Барқӣ бо таймер ва сенсорҳо идора мешавад, дақиқтар аст, вале ба таъминоти барқ нисбат дорад. Аз ҳама содда ва камхарҷ дастгоҳи обтақсимкуни механикӣ мебошад, ки тавассути фишори об ва шиновар танзим мешавад.

Чуноне, ки аз таҳлилҳои дастгоҳҳои мавҷудаи обтақсимкун маълум гардид ҳамаи дастгоҳҳои мавҷудаи обёрии фосилавӣ сохтори мураккаб дошта, наметавонанд ҷараёни моеъро дар фосилаҳои муайян ба таври автоматикӣ иваз намоянд. Аз ин хотир, барои баланд бардоштани самаранокии, соддагардонии конструксия ва бозэтимодии системаи обёрии фосилавии чӯякӣ, инчунин барои таъмини обёрии лӯлагӣ бо имконияти иваз кардани ҷараёни моеъ дар фосилаҳои муайян ва таъмин намудани додани об бо масрафи доимӣ, мо системаи обёрии фосилавӣ - чӯякиро пешниҳод намудем [Сайфуллоев Т., Раҳимов Ҷ.З., №ТҶ 1478].

Дар расми 1 системаи обёрии фосилавӣ - чӯякии пешниҳодшуда нишон дода шудааст.

Расм. -Системаи обёрии фосилавӣ-чӯякӣ: 1- дастгоҳи обтақсимкун; 2- гузардиҳандаи ҷараёни обёрий; 3- танзимгари масрафи доимии об; 4- лӯлаи обрасон; 5- лӯлаи резиши об; 6- сӯрохи оббарор; 7- механизми тавозункунанда; 8- сӯрохиҳои ҳалқавӣ; 9- сӯрохиҳои обпарто; 10- лӯлаи суроҳдор; 11- лӯлаи обтаъминкунанда; 12- лӯлаи ҳаракаткунанда; 13- сӯрохиҳои оббарор; 14- шланги чандир; 15- шиноварак; 16- роҳбалад.

Дастгоҳи пешниҳодшуда ба тарзи зерин кор мекунад: Механизми танзимкунанда -7 бо як нуғи худ ба яке аз қисмҳои (дар расми 1, қисми А) моил аст. Ҳангоми ба кор даровардани дастгоҳ, об аз сӯроҳи-6, ба воситаи лӯлаи резиши об -5, сӯроҳии барориши об -9, ҳалқаҳо -8 ва механизми танзимгар ба қисми А ворид мешавад ва онро то сатҳи шиноварак -15 пур мекунад. Танзимгари масраф-3, тавассути сӯроҳиҳои оббарор -13, лӯлаи ҳаракаткунанда -12 ва лӯлаи суроҳдор -10, ба лӯлаи обтаъминкунанда -11 об медиҳад. Фишори об (Н) тавассути сӯроҳиҳои оббарор -13 вабаста ба эҳтиёҷ танзим

мешавад ва таваккуфҳо байни ҳаракати шиноварак -15 тавассути роҳбалад -16 анҷом меёбанд. Дар ҳамин ҳол, масрафи доимии об ба воситаи сӯроҳӣ -13 бо ёрии шланги чандир нигоҳ дошта мешавад, ки онро бо лӯлаи ҳаракаткунанда -12 ва шиноварак дар мувофиқат бо сатҳи об дар қисми А мепайвандад. Дар натиҷа лӯлаи ҳаракаткунанда боло ва поён ҳаракат мекунад ва ҳамин тавр фишор дар сӯроҳии -13 доимӣ боқӣ мемонад.

Баъди он, ки фарқи фишори об дар қисми А ба сатҳи муайян мерасад, об тавассути сӯроҳӣ бароришаванда -1 ва танзимгари масраф-3 ба берун баромада , қисмати А-ро холи мекунад. Ҳамзамон, механизми танзимгар -7 мавқеи худро тағйир медиҳад, қисми дигараш (масалан , Б)-ро паст мекунад ва он қисм ба қор мебарояд. Об тавассути халқаҳои тарафи дигари танзимгар -7 ва сӯроҳҳои навбатӣ -9 ба қисми Б дохил мешавад ва раванд такрор мешавад.

Дар ҷадвали 1 хarakterистикаи дастгоҳи обтақсимкуни обёрии фосилавӣ – ҷўякӣ оварда шудааст.

Ҷадвал - Параметрҳои асосии дастгоҳи обтақсимкуни обёрии фосилавӣ – ҷўякӣ

Қутри лӯлаи резини об, мм	Қутри асоси обтақсимкун и цилиндр шакл, мм	Суроҳии барориши оби танзим-гар, мм	Коэффисиенти масрафи суроҳии барориши об	Фишор дар болои суроҳии танзим-гари доимии об, мм		Қутри лӯлаи обтаъминку нанда,мм
				Min	max	
100	1000	50	0, 71	100	250	100

Хулоса. Заминҳои санглох, ки қаблан дар бархе ҳолатҳо барои кишоварзӣ номусоид ҳисоб шудаанд, имруз ба тӯфайли усулҳои сарфакоронаи обёрӣ метавонад ба заминҳои ҳосилдеҳ табдил ёбанд. Бо истифодаи оқилонаи об , хусусан бо роҳи обёрии фосилавӣ-ҷўякӣ, мумкин аст самаранокии обёрӣ афзоиш ёбад, сифати замин беҳтар гардад ва ҳосилнокии зироатҳо боло равад. Аз ин рӯ, татбиқи чунин усулҳо дар заминҳои мушкилоб на танҳо зарурат, балки шарти муҳимми рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Каримова М.А. Биомелиорация засоленных почв в условиях Таджикистана. Диссертация кандидата биологических наук. Худжанд: ХГУ, 2019. – 154 с.
2. Сайфуллоев Т., Раҳимов Ҷ.З. /Системаи фосиладори (какнд-канда)-№ТҚ 1478. Дар Феҳрасти давлатии ихтироҳои ҚТ 27 март с. 2024 ба қайд гирифта шуд.

АННОТАЦИЯ

ПРИМЕНЕНИЕ БОРОЗДКОВО-ИМПУЛЬСНОГО МЕТОДА ОРОШЕНИЯ ПРИ ВЫРАЩИВАНИИ ХЛОПЧАТНИКА НА КАМЕНИСТЫХ ПОЧВАХ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

В условиях ограниченных водных ресурсов и изменения климата рациональное использование воды в сельском хозяйстве становится особенно актуальным. Каменистые почвы, обладающие низкой водоудерживающей способностью, требуют применения водосберегающих методов полива. В статье рассматриваются особенности таких почв, анализируются потери воды при традиционном орошении, а также предлагаются эффективные подходы, включая импульсное (дискретное) орошение. Показано, что внедрение этих методов позволяет значительно снизить водные потери, повысить урожайность сельскохозяйственных культур и обеспечить устойчивое земледелие в условиях водного дефицита.

Ключевые слова: каменистые почвы, водосбережение, импульсное орошение, фрагментарный полив, рациональное водопользование, орошаемое земледелие, Согдийская область

ANNOTATION

IMPLEMENTATION OF THE FURROW IMPULS IRRIGATION METHOD FOR COTTON CULTIVATION ON STONY SOILS IN SUGHD REGION

In the context of limited water resources and climate change, the rational use of water in agriculture becomes especially important. Stony soils, which have low water retention capacity, require the application of water-saving irrigation methods. This article discusses the characteristics of such soils, analyzes water losses under traditional irrigation, and proposes effective approaches, including impulse (discrete) irrigation. It is shown that the implementation of these methods can significantly reduce water losses, increase crop yields, and support sustainable agriculture under conditions of water scarcity.

Keywords: stony soils, water conservation, impulse irrigation, fragmented irrigation, rational water use, irrigated agriculture, Sughd Region

Сведение об авторах:

Сайфуллоев Толмас Хайруллоевич – кандидат технических наук кафедры агротехнологии и промышленной экологии, Политехнического института Таджикского технического университета имени ак. М.С.Осими в городе Худжанд, 735700, Таджикистан. гор. Худжанд, пр. И. Сомони, 226. E-mail: tolmass54@gmail.com Тел.: (+992) 927166523

Рахимов Джурабек Забирджонович – докторант PhD Политехнического института Таджикского технического университета имени ак. М.С.Осими в городе Худжанд, 735700, Таджикистан. гор. Худжанд, пр. И. Сомони, 226. E-mail: jurabek.rahimzoda@gmail.com Тел.: (+992) 935840866

Author Informations:

Sayfulloev Tolmas Khairulloevich – Candidate of Technical Sciences, Senior Lecturer of Agrotechnology and Industrial Ecology, Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after ak. M.S.Osimi in the city of Khujand, 735700, Tajikistan. Khujand city, avenue I. Somoni, 226. E-mail: tolmass54@gmail.com Ph.: (+992) 927166523

Jurabek Rakhimov Zahirjonovich – Doctor of PhD, Institute of Tajik Technical University named after ak. M.S.Osimi in the city of Khujand, 735700, Tajikistan. Khujand city, avenue I. Somoni, 226. E-mail: jurabek.rahimzoda@gmail.com Ph. (+992) 935840866

ТДУ: 631.67:633.71(575.3)

ТАҲИЯИ УСУЛҲОИ НАВИ ТАЪМИНИ БАРОБАРИ ТАҚСИМОТИ ОБ ДАР ОБЁРИИ ЧЎЯКӢ

Раҳимов Ҷ.З., Боқичонов. Н.-Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд

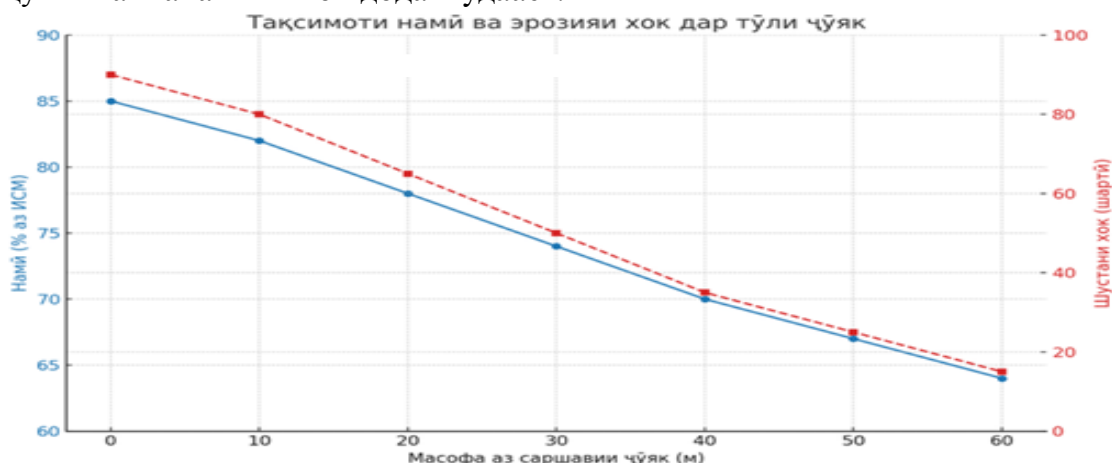
Калимаҳои асосӣ *обёрӣ, чўякӣ, пахтакорӣ, хок, намми хок, эрозия, иқлим дарозии чўяк*

Яке аз мушкилоти асосии обёрии анъанавии чўякӣ дар соҳаи пахтакорӣ ва сабзавоткорӣ-нобаробарӣ дар тақсими об мебошад. Дар усули обёрии чўякӣ, қисми болоии чўяк аз об сер мешавад, дар ҳоле, ки қисми охири он норасоии обро эҳсос мекунад. Ин боиси нашъунамои нобаробари рустанӣ ва талафи маҳсулот мегардад (Каримов М.А.2020).

Чуноне, ки Саидов Ш.Р.(2018) дар таҳқиқоти худ қайд мекунад, таъхири расидани об ба охири чўяк сабаб мегардад, ки намии зарурӣ ба он қисм нарасад, дар натиҷа барои растаниҳо шароити ғайримусоид ба вучуд меояд. Ин ҳолат дар шароити хокҳои санглох бо нишебӣ бештар мушоҳида мешавад.

Сабаби асосии нобаробар тақсим шудани об ин дарозии зиёди чўяки обмонӣ мебошад, ки об дар қисми болои зиёдтар ва дар қисмати охир ба миқдори зарурӣ нарасад. Инчунин, дар қисми боло бо сабаби фишори зиёд ва вақти тўлонӣ, хок шуста мешавад ва қабати ҳосилхез аз байн меравад.

Дар расми 1 диаграммаи тақсими намӣ ва эрозияи хок дар тўли чўяк бо усули обмонии чўяки анъанавӣ нишон дода шудааст.

Намии хок (хати яклукhti кабуд) Шустани хок(хати сурх)

Расми 1. -Диаграммаи тақсими намӣ ва эрозияи хок дар тўли чўяк бо усули обмонии чўякӣ анъанавӣ.

Чуноне, ки аз диаграмма дида мешавад намӣ дар оғози чўяк баланд аст ва тадриҷан коҳиш меёбад, ки нишонаи тақсими нобаробари об мебошад. Шустани хок дар қисмати болоии чўяк баланд буда ва дар охир коҳиш меёбад, ки ин ҳолат хос ба эрозияи гидравликӣ мебошад.

Ин ҳолат асоснок месозад, ки барои беҳтар кардани самаранокии обёрӣ ва пешгирии эрозия, чўякҳои кўтоҳ, усули фосилавӣ ва автоматикунонии чараёни об дар оқилона ва самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ, махсусан об, яке аз масъалаҳои калидии иқтисодиву экологӣ махсуб меёбад. Дар вилояти Суғд, ки дорои иқлими гарму хушк ва хокҳои санглох мебошад, масъалаи норасогии об ва самаранокии истифодаи он аҳмияти махсус пайдо мекунад. Аз ин рӯ, чори намудани технологияҳои инноватсион, аз ҷумла системаи обёрии дискретӣ, метавонад воситаи асосии ҳалли ин мушкилот гардад.

Вазъи ҷуғрофӣ ва иқлимии вилояти Суғд, ки дорои мавзёҳои васеи хокҳои санглох мебошад, чори намудани системаи обёрии дискретиро (фосилавӣ) ҳамчун зарурати стратегӣ барои баланд бардоштани ҳосилнокии пахта ва ҳифзи захираҳои табиӣ талаб менамояд.

Обёрии дискретӣ талаб мекунад, ки об ба чўяк(қисм-қисм) ва ба фосила дода шавад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ин усул метавонад миқдори обро то 30-40% кам кунад, дар ҳоле, ки ҳосилнокии пахта то 20-25% афзоиш ёбад (Иванов ва дигарон, 2018).

Гарчанде ки дар соҳаи обёрӣ таҳқиқотҳои зиёд анҷом дода шудаанд, ҳанӯз низомҳои обёрии фосилавӣ-чўякӣ дар шароити хокҳои санглох пурра омӯхта нашудаанд.

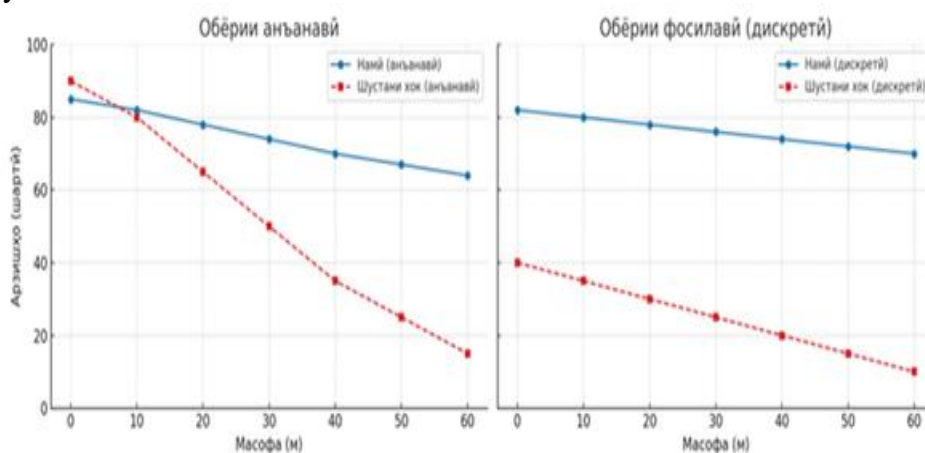
Барои муайян кардани таъсири обёрии чўякӣ-фосилавӣ ба баробар тақсимшавии намӣ ва шусташавии хок дар заминҳои пахтаи ноҳияи Бобоҷон Ғафуров бо муқоиса бо обмонии чўякӣ-анъанавӣ таҳқиқотҳо гузаронида шуд. Заминҳо асосан санглох ва бо нишебии то 3% буданд. Дарозии чўякҳо дар таҷрибаҳо 25, 40 ва 60 м интиҳоб карда шуда буд. Барои ҳар як навъи чўяк чунин ҳулосаҳо гирифта шудаанд. Дар ҷадвал натиҷаҳои миёна (барои як бор обдиҳи) оварда шудаанд.

Ҷадвал. - Натиҷаҳои обмонии анъанавӣ ва чўякӣ-фосилавӣ

Усули обмонӣ	Сатҳи намнокӣ	Сарфаи об(%)	Ҳосилнокӣ(т/га)
Анъанавӣ(пайваста)	60-65	100	2,3
Фосилавӣ-чўякӣ	88-92	65	3,1

Чуноне, ки аз ҷадвал дида мешавад, истифода аз усули обёрии фосилавӣ-чўякӣ тақсимои баробари об дар тамоми дарозии чўяк нисбати анъанавӣ таъмин карда мешавад.

Дар расми 2 графикаи муқоисаи тақсимои намӣ ва шустани хок дар ду усули обёрӣ нишон дода шудааст.

А) анъанавӣ

Б) фосилавӣ-чўякӣ

Намӣи хок (хати яклухти кабуд)

Шустани хок (хати сурх)

Расми 2. -Муқоисаи тақсимои намӣ ва шустани хок дар ду усули обмонӣ

Чуноне, ки аз график дида мешавад дар усули обмонии ананвӣ, намӣ дар аввал баланд ва дар охир паст мебошад. Шустани хок дар оғози чўяк шадид аст.

Дар обёрии фосилавӣ-чўякӣ намӣ тақрибан яксон боқи мемонад ва эрозияи хок хеле кам аст.

Ҳулоса. Обёрии фосилавӣ(дискретӣ) дар заминҳои санглох ва нишебтар тақсимои беҳтари об ва коҳиши эрозияро таъмин мекунад, ки барои пахтакорӣ дар шароити иқлими камобу релефи мураккаб мувофиқ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Каримова М.А. Биомелиорация засоленных почв в условиях Таджикистана. Диссертация кандидата биологических наук. -Худжанд: ХГУ, 2019.
2. Саидов Ш.Р. Таҳқиқоти хусусиятҳои тақсими об дар шароити хокҳои нишеб ва санглох. Душанбе, 2018

АННОТАЦИЯ

РАЗРАБОТКА НОВЫХ МЕТОДОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАВНОМЕРНОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ВОДЫ ПРИ БОРОЗДКОВОМ ОРОШЕНИИ

Статья посвящена проблемам традиционного метода бороздкового орошения в хлопководстве и овощеводстве. Основная проблема-неравномерное распределение воды по длине борозды, что приводит к неоднородному росту растений и эрозии почвы. Такая ситуация особенно часто наблюдается на каменистых и наклонных почвах. В качестве решения предлагается использование метода дискретного (прерывистого) бороздкового орошения, при котором вода подаётся по участкам и с интервалами для более эффективного распределения.

Ключевые слова: орошение, борозда, хлопководство, почва, влажность почвы, эрозия, климат, длина борозды.

ANNATATION

DEVELOPMENT OF NEW METHODS FOR ENSURING UNIFORM WATER DISTRIBUTION IN FURROW IRRIGATION

The article is dedicated to the challenges of the traditional furrow irrigation method in the fields of cotton and vegetable cultivation. The main problem is the uneven distribution of water along the furrow, which leads to irregular plant growth and soil erosion. This situation is especially noticeable in stony and sloped soils. To address this issue, the article proposes the use of the discrete (intermittent) furrow irrigation method, where water is applied in sections and intervals to ensure more efficient and balanced irrigation.

Keywords: irrigation, furrow, cotton cultivation, soil, soil moisture, erosion, climate, furrow length

Сведения об авторах:

Бокиджонов Наби–преподаватель кафедры агротехнологии и промышленной экологии, Политехнического института Таджикского технического университета имени ак. М.С.Осими в городе Худжанд, 735700, Таджикистан. гор. Худжанд, пр. И. Сомони, 226. E-mail: nabibojon@gmail.com Тел.: (+992) 929524900

Рахимов Джурабек Забирджонович–доктарант PhD Политехнического института Таджикского технического университета имени М.С. Осими в городе Худжанд, 735700, Таджикистан. гор. Худжанд, пр. И. Сомони, 226. E-mail: jurabek.rahimzoda@gmail.com. Тел.: (+992) 935840866

Author Information:

Boqijonov Nabi–department teacher of Agrotechnology and Industrial Ecology, Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after M.S.Osimi in the city of Khujand, 735700, Tajikistan. Khujand city, avenue I. Somoni, 226. E-mail: nabibojon@gmail.com. Ph. (+992) 929524900

Jurabek Rakhimov Zabirjonovich–Doctor of PhD, Institute of Tajik Technical University named after M.S.Osimi in the city of Khujand, 735700, Tajikistan. Khujand city, avenue I. Somoni, 226. E-mail. jurabek.rahimzoda@gmail.com. Ph. (+992) 935840866

УДК 626.8 (075):338.45

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИИ ДИСКРЕТНОГО ПОЛИВА ПО БОРОЗДАМ

Абдусаматов М.-Институт водных проблем, гидроэнергетики и экологии НАНТ

Ключевые слова: прерывистая водоподача, дискретный полив, скорость впитывания, длина добега струи, равномерность увлажнения, такт водоподачи, длительность водоподачи, степень уплотнения борозды, коэффициент равномерности увлажнения, объем впитавшейся воды, графики, номограмма.

Введение. В технической литературе имеется небольшое число публикаций, как в странах Союза Независимых Государств (СНГ), так и в странах Дальнего зарубежья, посвященных исследованиям полива с дискретной (прерывистой) водоподачей в борозды [1,2]. Технология дискретной (импульсной) подачи воды в борозды, до настоящего времени, является малоисследованной, хотя и известна давно, благодаря улучшению равномерности увлажнения и экономии воды. В странах СНГ, исследованиям в области дискретной подачи воды в борозды и вопросу технологии полива прерывистой струей посвящены работы: Носенко В.Ф., Юсупова Т.Ю., Шахматова А.М., Хамраева Н.Р., Хорста М.Г., Терпигорева А.А., Арефьева В.А., Богда-

нова О.К., и др. Работы и исследования их защищены авторскими свидетельствами на изобретение, или получены положительные решения на них [6,10].

По поручению Министерства мелиорации и водного хозяйства Таджикистана, исследования по дискретной водоподаче в борозды впервые были проведены 1989-1991 годах. В проведении полевых исследований участвовали: к.т.н., с.н.с. Богданов О.К., с.н.с. Митьков Ю.Ю. (ВНПО «Радуга»), к.т.н., доцент Абдусаматов М., инженер-гидролог Юсупов Н.С. (ТГМЭ) и техники из местных жителей [8,9].

Основной целью производственных экспериментальных исследований являлось изучение технологии полива с прерывистой водоподачей в борозды, при парном режиме работы поливных водоводов, для определения технико-экономических показателей, разработки схем оросительной сети с применением поливной установки АШУ 4, приспособленной для условий дехканских хозяйств с площадью 4-16 га.

Указанная цель достигалась решением опытным путём следующих задач: определение закономерностей в изменении скорости добегаания при различных сочетаниях длительности тактов водоподачей; числа тактов и подаваемого расхода воды в борозду; определение скорости впитывания воды в борозды при ее движении по сухой и мокрой борозде; определение закономерностей увлажнения почвенного профиля по длине борозд.

Объект исследования - технология полива с дискретной (прерывистой) водоподачи в борозды. Исследования проводились на хлопковом участке бывшего колхоза «40-лет Октября» Колхозабадского района (ныне район Дж.Балхи), почвы участка незасоленный серозем обыкновенный, со средним гранулометрическим составом и уклоном поля 0,008, глубина залегания грунтовых вод более 2,5-х метров в 1989-1991 годы (табл. 1) [8,9].

Таблица 1.-Характеристика почвенных условий ОПУ

Наименование показателя	Единица измерения	Величина показателя
Зона		предгорная
Тип почвы		Серозем обыкновенный, среднесуглинистый
Наименьшая влагоёмкость метрового слоя	% массы сухой почвы	22
Полная влагоёмкость, средняя для слоя 0-100 см	% массы сухой почвы	23,5
Объемная масса для слоя: 0-50 см	т/м ³	1,2-1,5
51-100 см		1,4-1,54
Средняя для слоя 0-300 см	т/м ³	1,44
Продольный уклон участка		0,005-0,007
Глубина борозды	см	12-17
Длина борозды	м	200
Расстояние между поливными бороздами	м	1,2-0,6
Наименование культуры		хлопчатник
Уровень грунтовых вод	м	>2,5

Среди существующих схем водоподачи, наиболее эффективной является водоподача с переменными струями, частотой и подаваемым расходом воды в борозду. Эта схема наилучшим образом может соответствовать характеру изменения скорости впитывания воды для любых видов почв.

Все известные в настоящее время способы полива с дискретной водоподачей в борозды, условно можно объединить в две группы. В первой группе прерывистость водоподачи создается настройкой водовыпусков на ту или иную схему водоподачи и перемещением их поперек борозд (шланговые устройства АШУ), которая явилась логическим завершением по совершенствованию способа полива по бороздам, с подачей воды через водовыпуски с регулированием расхода, перемещаемых поперек борозд (рис.1).

Для исследования элементов технологии полива продолжительность тактов водоподачи, при поливе прерывистой струей, число тактов и скважность определялись исходя из общего времени водоподачи постоянной струей, длительность тактов водоподачи были приняты 20,30,45 и 60 мин.

Методика определения скорости добегаания при дискретной водоподаче, аналогична общепринятой при постоянной водоподаче [3,11].

Борозды (200 м) разбиты на створы через 10 м (20 м) и обозначены вешками. При первых поливах, когда водоподача осуществлялась через борозду, вода распределялась на 8 борозд (4 борозды с одной стороны, 4- с другой).

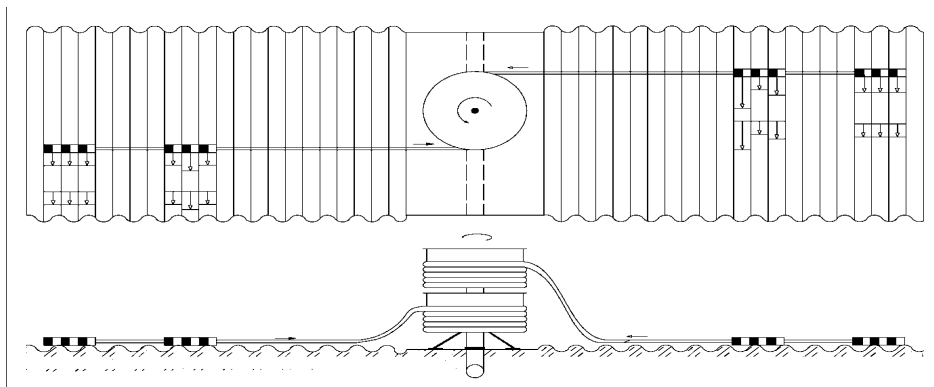

Рисунок 1.-Схема дискретного полива по бороздам, разработанные ВНПО Радуга

При поливе в каждую борозду, за каждый такт, вода подавалась одновременно в восемь борозд. Таким образом, повторность опытов четырех, восьми и шестнадцатикратная. В течении первых тактов, при дискретной водоподаче и в течении всего полива постоянной струей, скорость добегания фиксировалась через 10 м. Начиная со второго пуска, скорость добегания потока иногда фиксировалась через 20 м ввиду малого времени пробега (10 м за 1-2 мин).

Для фиксирования времени добегания, а также наполнения контрольных емкостей, использовался обычный секундомер. Расход воды из водовыпусков оценивался объемно-весовым способом, при помощи мерной емкости объемом 10 л и секундомера в пятикратной повторности. Сбросной расход определялся с помощью треугольного водослива, смоченный периметр-гибким портняжным метром, глубина наполнения борозды и ширина по урезу воды-металлической линейкой.

Выявление наиболее эффективной схемы полива с дискретной водоподачей, из числа исследованных вариантов, осуществлялось путем определения степени равномерности послойного распределения влажности по длине борозд [10,11]. Содержание влаги в почве определялось термостатным весовым способом. Взятие проб на влажность по длине борозд осуществлялось в 4-5 точках через 50 м и производилось через 2-2,5 суток, после полива на глубину до 1 м, в трехкратной повторности. При этом скважины располагались на расстоянии 20-25 см друг от друга, одна на гребне борозды, вторая на откосе борозды. Образцы почв брались со следующих горизонтов: 0-10; 11-20; 21-40; 41-60; 61-80; 81-100 см. Бурение скважин производилось вручную буром типа Измаильского, с длиной штанги 120 см, градуированной через 10 мм.

Дискретная водоподача в борозды осуществлялась из специально созданной для этого экспериментальной установки. Металлическая часть трубопровода длиной 10 м оснащена регулируемыми водовыпусками. Для точной водоподачи в борозды и уменьшения возможного появления воронки размыва, водовыпуски снабжены рукавами (гасителями).

Последующий, за механической частью трубопровод, выполнен из мелиоративной ткани. Эта часть установки использовалась для водоподачи в борозды постоянной струей. Длина участка под полив с постоянной водоподачей составляла 8 м.

Ширина захвата экспериментальной установки за каждый опыт составляла 18 м, что соответствовало расстоянию между гидрантами, к которым запитывался трубопровод.

Скважность такта водоподачи равнялась 0,5 или $1/2$ т.е. длительность времени водоподачи равняется продолжительности паузы. Частота тактов водоподачи, т.е. число тактов водоподачи за единицу времени или за определенный промежуток времени, принималось также постоянной в процессе одного опыта и менялась в другом. Иными словами, например, за десять часов поливная норма была выдана: за 1 такт (постоянная водоподача) $1/n = 1/1$; за 10 тактов (по 60 мин) - $1/10$; за 20 тактов по 30 мин) $1/20$ и т.д. Расход воды в борозде, также сохранял свое постоянное значение в течении одного полива. Борозда во всех опытах была проточная.

Целью наших экспериментальных исследований являлось определение оптимального соотношения частоты тактов водоподачи и длины поливных борозд для конкретных почвенных условий, т.е. установления элементов технологии полива. При этом, скважность сохраняла свое постоянное значение равное $1/2$, расходы воды в борозде измерялись в диапазоне от 0,3 до 1 л/с, борозды проточные.

Проведенные нами опыты с длительностью такта водоподачи 10 мин, показали, что при длительности тактов менее 10 мин и соответствующей частоте менее 1/30 длина добегаания, практически, не отличается от длины добегаания постоянной струей. В табл. 2 и 3 приведены данные относительного удлинения пробега струи при различных способах водоподачи.

Однако, несколько иную скорость продвижения имела поливная струя, которая двигалась по бороздам вслед колесу трактора.

На рисунке 2 представлен график добегаания поливных струй, при различной степени уплотнения борозд.

Таблица 2.-Относительное удлинение пробега струи при различных способах водоподачи

Длительность такта водоподачи, мин	Общее время водоподачи, мин	Частота тактов	Длина смоченной борозды, м		Относительное удлинение, %
			Ldix	Lconst	
30	300	1/10	178	148	20,3
30	270	1/9	168	147	14,3
45	315	1/7	205	149	37,6
45	270	1/6	200	147	36,1
60	270	1/4	203	146	39,0
90	270	1/3	227	151	50,3
240	240	1/1	-	146	0
300	300	1/1	-	148	0

Таблица 3.-Относительное удлинение пробега струи при различных способах водоподачи клапанным комплектом дискретного полива

Длительность такта водоподачи, мин	Общее время водоподачи, мин	Число тактов	Длина смоченной борозды, м		Относительное удлинение, %
			Ldix	Lconst	
20	320	16	176	149	18,1
30	240	8	188	152	23,7
45	270	6	194	152	27,6
240	240	1	-	154	0

Из графика четко прослеживается, как велика разница добегаания поливной струи за первый такт, потом эта разница при последующих тактах водоподачи нивелируется. Необходимо отметить, что относительная длина добегаания не зависит от степени уплотнения борозды.

Для оценки равномерности увлажнения по длине борозды, кроме коэффициентов Кср и α , необходимо знать время стояния воды по створам. С этой целью, по полученным графикам добегаания, были построены графики стояния воды по створам (рис. 3), на примере подачи воды 30-минутными тактами водоподачи.

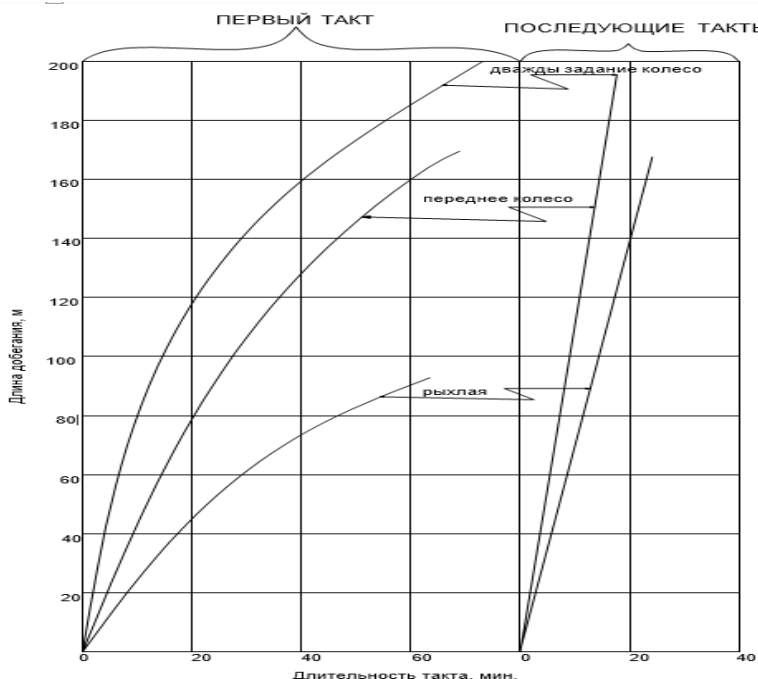

Рисунок 3.-График добегаания поливных струй, при различной степени уплотнения борозд

Исходя из логических размышлений, поливная струя в бесконечности достигает некоторого предела, поэтому зависимость времени стояния воды по длине борозды, несомненно, кривая, переходящая в прямую линию параллельную оси абсцисс.

В результате обработки полевых исследований, нами разработана номограмма для определения коэффициента равномерности увлажнения почвы по длине борозды, которая зависит от длины борозды, характеристик впитывания воды K_{cp} и α , принятой длины борозды и время полива (рис. 4).

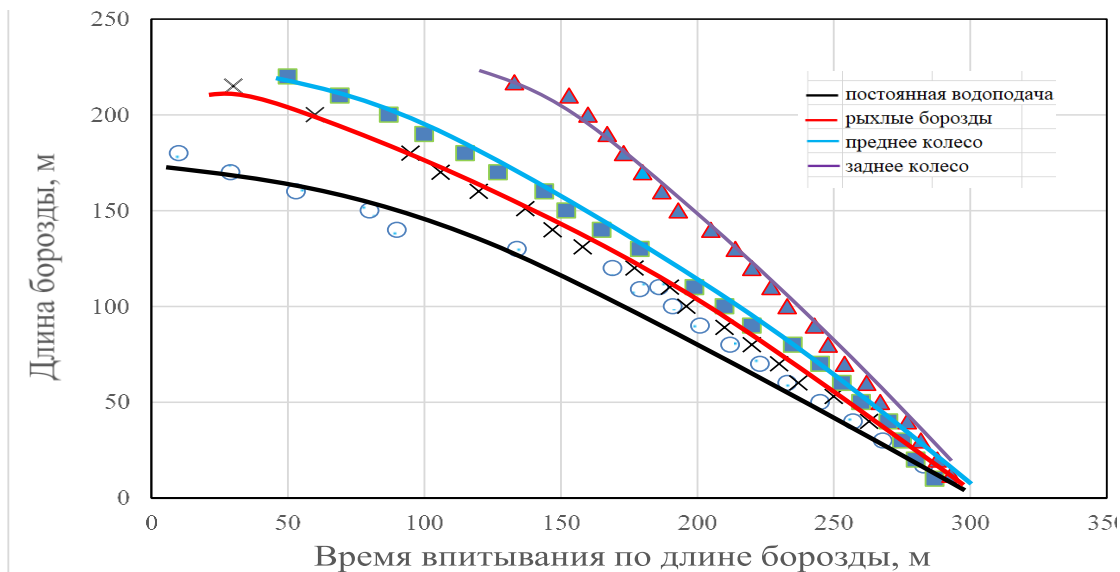

Рисунок 3. График изменения времени впитывания воды по длине борозды

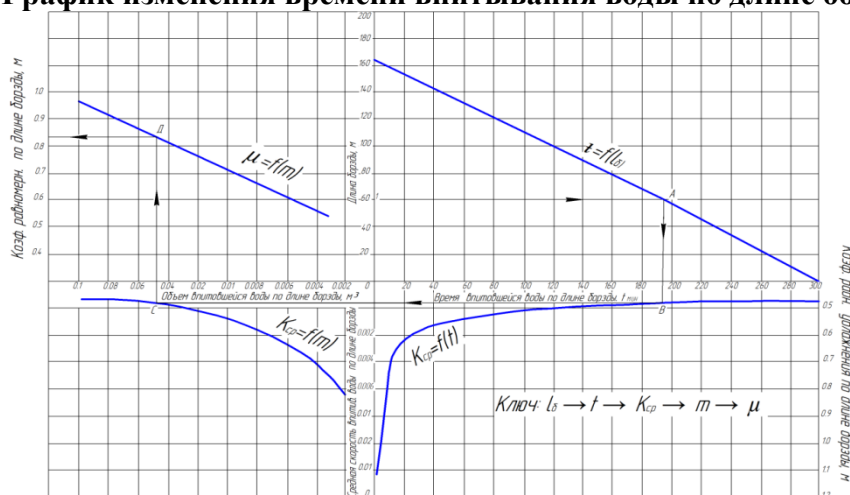

Рисунок 4.-Номограмма определения коэффициента равномерности увлажнения по длине борозды

Пример пользования номограммой.

Даны: длина борозды (створа)- 60 м; время впитывания в данном створе - 180 мин.

Через деление с пометкой 60 на вертикальной оси l_6 проводим горизонталь до пересечения с кривой $t=f(l_6)$. Из полученной точки А проводим вниз вертикаль до пересечения с горизонтальной осью t , отвечающей $t=194$ мин. Из этой точки проводим вертикаль до пересечения кривой $K_{cp}=f(m)$, из полученной точки В проводим горизонталь до пересечения с вертикальной осью K_{cp} , по шкале которой найдем, что $K_{cp} = 0,0016$ м/мин. Из данной точки проводим горизонталь до пересечения с графиком $K_{cp}=f(m)$ в точке С. Из точки С проводим вертикаль до пересечения с горизонтальной осью m по шкале которой найдем, что $m = 0,048$ м³. Из полученной точки проводим вертикаль до пересечения с графиком $\mu = f(m)$ в точке Д. Из точки Д проводим горизонталь до пересечения с осью μ , по шкале которой найдем, что $\mu = 0,83$.

Предложенная номограмма не представляет затруднений найти зависимость между любыми значениями переменных, проводя графическое интерполирование, которое не требует вычислений [5,10,11].

Выводы

1. Дискретная водоподача позволяет поливать по более длинным бороздам, чем при поливах постоянной струей. При этом глубина промачивания воды при дискретном поливе достигла более 1 м, тогда как при постоянной водоподаче глубина составила 70 см.
2. При дискретной водоподаче изменяется и процесс впитывания поливной воды. Наличие прослоек воздуха, который появляется после каждого такта подачи воды по влажной борозды резко снижает скорости впитывания воды в борозду не зависимо от степени уплотнения борозды, поэтому повышается коэффициент равномерности увлажнения почвы по длине борозды по сравнению с поливом постоянной струей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Костяков А.Н. Основы мелиорации (6-е издание, доп. и переработанное// -Москва. Сельхозгиз, 1960, - 662 с.
2. Веденяпин Г.В. Общая методика экспериментального исследования и обработка опытных данных. -Москва."Колос", 1973.
3. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. -Москва, «Колос». 1979. – 416 с.
4. Дементьев В.Г. Орошение. -Москва, «Колос». 1979. -303 с.
5. Емельянов В.А. "Способы измерения влажности почв при орошении". "Гидротехника и мелиорация", -М.1983, №2, -С.56- 60.
6. Терпигоров А.А. Технология дискретного полива, сущность и пути реализации//ЦБНТИ Минводхоза СССР, вып. 4. - Москва, 1989. – 75с.
7. Терпигоров А.А. Водосберегающие механизированные технологии полива по бороздам. Ж. Мелиорация и рекультивация, экология. -Москва. № 4, 2008. –С. 20-24.
8. Абдусаматов М., Богданов О. К., Соколовский Ю. И. и др. Автоматизированное шланговое устройство (АШУ - 32). Информац. листок Таджикское РПВА НТО. -Душанбе, 1990, - 5с.
9. Отчет о научно-исследовательской работе по теме «Разработка технологии орошения и внедрения поливной машины АШУ -32 в НПС Кургантюбинской области. // Рукопись. Регистр. №2, ТГМЭ ММиВХ, Душанбе, 1990, -73 с.
10. Отчет о научно-исследовательской работе за 1990 г. «Разработать оборудование и технологические схемы дискретного полива по бороздам»// Рукопись. ВНПО «Радуга». Коломна, 1990. -68 с.
11. Хамраев Н.Р., Юсупов Т.Д., Назаров С.А. //Методические указания по дискретной (импульсной) технологии автоматизированного и механизированного полива. -Ташкент, 1988 г.

АННОТАЦИЯ

НАТИЧАИ ТАҲҚИҚОТИ ТЕХНИКА ВА ТЕХНОЛОГИЯИ ОБЁРИИ ДИСКРЕТӢ БО ЧӮЯКҲО

Дар мақола натиҷаи таҳқиқот оид ба технологияи обдиҳии дискретии пахтазор дар майдони таҷрибавӣ-истехсолӣ дар ноҳияи Ҷ. Балхӣи вилояти Хатлон оварда шудааст. Технологияи обмонӣ бо чӯякҳо ва схемаҳои обмонии дискретӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, вобастагии тағирёбии вақти чаббиши об ва ҳаҷми оби чаббидашуда дар дарозии чӯякҳо аниқ қарда шуданд. Барои ҳисоб қардани зарифи баробарии намшавии хок дар дарозии чӯякҳо номограмма пешниҳод гардидааст.

Калимаҳои асосӣ: обдиҳии канда-канда, обмонии дискретӣ, суръати чаббиши, дарозии дави об, баробарии намшавӣ, такти обмонӣ, мӯҳлати обмонӣ, дараҷаи зичшавии чӯякҳо, зарифи баробарии намшавӣ, ҳаҷми оби чаббидашуда, графикҳо, номограмма.

ANNOTATION

RESULTS OF RESEARCH ON THE TECHNIQUE AND TECHNOLOGY OF DISCRETE FURROW IRRIGATION

This article presents the results of a study on discrete water supply technology conducted at a pilot production site in the J. Balkhi district of the Khatlon region. The study examines discrete furrow irrigation methods and provides schemes for their implementation. The dependencies of water infiltration time and absorbed moisture volume along the furrow length are analyzed. A nomogram has been developed to determine the coefficient of uniformity of moisture distribution along the furrow.

Keywords: intermittent water supply, discrete irrigation, infiltration rate, jet travel distance, moisture uniformity, irrigation cycle, water supply duration, furrow compaction degree, moisture uniformity coefficient, absorbed water volume, graphs, nomogram.

Сведения об авторе:

Абдусаматов Мунимджон – академик Инженерной академии Таджикистана и Международной инженерной академии, кандидат технических наук, доцент, соискатель Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии НАНТ, тел.: (+992) 939303761, E – mail: abdusamadm@rambler.ru.

Information about the author:

Abdusamatov Munimjon – candidate of the technical science, docent, Academician of the Engineering Academy of the Republic of Tajikistan and IEA, Institute of Water Problems, Hydropower and Ecology of the National Academy of Sciences. Tel.: (+992) 939303761, E-mail: abdusamadm@rambler.ru.

ЗНАЧЕНИЕ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ (ГТС) ИРРИГАЦИОННЫХ СИСТЕМ В РАЗВИТИИ «ЗЕЛЕННОЙ ЭНЕРГЕТИКИ» РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

Рауфов Р.Н., Азизов Н.Х., Кулматова Л.С.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Ключевые слова: *зелёной энергетики, природных ресурсов, малая гидроэнергетика, устойчивому развитию, малых - ГЭС, водные ресурсы, экономической эффективности, гидротехнических сооружений (ГТС), ирригационных систем, модернизация.*

Глобальное изменение климата оказывает значительное влияние на водные ресурсы Таджикистана, страны с преобладающей горной территорией и высокой зависимостью от гидроэнергетики. В этих условиях, особую роль играют гидротехнические сооружения (ГТС) ирригационных систем, которые могут быть использованы не только для сельскохозяйственного водоснабжения, но и как элементы устойчивой зеленой энергетики.

В условиях глобального изменения климата и растущего спроса на экологически чистую энергию, Республика Таджикистан, обладающая значительным водным потенциалом, сталкивается с необходимостью поиска инновационных решений для устойчивого развития. Основу экономики страны составляют гидроэнергетика и сельское хозяйство, тесно связанные через водные ресурсы. Однако нерациональное использование воды, устаревшая инфраструктура и воздействие климатических изменений создают новые вызовы [2, с.102].

ГТС, являясь ключевым элементом ирригационных систем, обеспечивают управление водными ресурсами и могут стать основой для развития «зеленой энергетики». Малые гидроэлектростанции (МГЭС), встроенные в оросительные ГТС, способны повысить доступ к электроэнергии в отдаленных горных районах, сократить углеродный след и минимизировать воздействие на окружающую среду.

Таблица 1.-Значение ГТС ирригационных систем в развитии зеленой энергетики Республики Таджикистан

Аспекты	Описание
Функции ГТС	Включают регулирование стока, водоснабжение, предотвращение паводков, энергообеспечение
Потенция типы малых ГЭС (малый-ГЭС, мини-ГЭС, микро-ГЭС и пико-ГЭС)	Установка на каналах, водосбросах, акведуках, гидротурбинах, плотинах позволяет использовать кинетическую энергию воды
Повышение энергоэффективности	Снижение потерь воды, модернизация систем водоиспользования, цифрового управления
Адаптация к изменению климата	Оптимизация работы водохранилищ, создание агроэнергетических комплексов, цифровизация управления
Экологические и экономические выгоды	Снижение выбросов CO ₂ , повышение энергонезависимости, улучшение водопользования

В настоящей статье рассматривается значение ГТС оросительных систем для реализации потенциала возобновляемой энергии и устойчивого водопользования. Это таблица структурирует ключевые аспекты роли ГТС в зеленой энергетике Таджикистана. ГТС и их роль в ирригационных системах (ирригационные системы Таджикистана), включая каналы, плотины, водохранилища, гидротурбины, акведуки и насосные станции, являются основой сельского хозяйства, которое потребляет до 80 % водных ресурсов. Они предназначены для регулирования водного стока, предотвращения засух и наводнений, а также поддержания стабильности аграрного производства. [14, с.45]

Наиболее важными объектами являются Нурекское и Байпазинское водохранилища, которые одновременно выполняют функции орошения и энерго - генерации. Однако более 60 % гидротехнической инфраструктуры страны построено ещё в советский период и требует модернизации. Значительные потери воды, вызванные утечками и низкой эффективностью управления, увеличивают нагрузку на водные ресурсы и ограничивают их использование для гидроэнергетики [10, с.110].

Развитие малой гидроэнергетики (МГЭ) в рамках ирригационных систем открывает новые возможности для обеспечения устойчивого энергоснабжения. Установка гидротурбин на ГТС (каналах, шлюзах, быстротоках и др.) позволяет использовать энергию воды без изменения ее основного назначения.

МГЭС имеют ряд преимуществ:

- Экологичность - минимальное воздействие на окружающую среду;
- Доступность - возможность обеспечения энергией удаленных регионов;
- Экономическая и социальная эффективность - снижение затрат на электроэнергию для сельского хозяйства;

Согласно исследованиям, только на основе существующих ирригационных систем Таджикистан может дополнительно генерировать до 5 миллиардов кВт.ч. электроэнергии в год, которые составят около 15 % от общего потребления страны.

МГЭС (малые-ГЭС, мини-ГЭС, микро-ГЭС и пико-ГЭС) на ирригационных ГТС, особенно каналах, могут стать важным дополнением к традиционным гидроэлектростанциям [2, с.101]. Пример расчета потенциальной мощности представлен ниже:

Таблица 2.-Энергетический потенциал МГЭС на ирригационных каналах [3, с.17]

Регионы	Количество каналов	Потенциальная мощность (МВт)
Хатлонская область	120	350
Согдийская область	90	280
ГБАО	50	120
Всего	260	750

Изменения климата и вызовы для гидроэнергетического сектора. Изменение климата оказывает значительное влияние на водные ресурсы Таджикистана. Ускоренное таяние ледников и изменение характера осадков приводят к колебаниям речного стока, увеличению частоты наводнений и засух. Эти процессы ставят под угрозу стабильность водоснабжения и энерго - генерации. [13, с.17]

Для адаптации ГТС к новым условиям необходимы инновационные решения, такие как:

- Внедрение автоматизированных систем управления водными потоками;
- Реконструкция плотин с учетом современных стандартов;
- Интеграция солнечных и ветровых установок с гидротехнической инфраструктурой;

Международный опыт показывает, что модернизация ГТС способствует увеличению их эффективности и адаптации к изменяющимся климатическим условиям.

Таблица 3.-Влияние изменения климата на водные ресурсы Таджикистана [8, с.162]

Факторы	Последствия
Ускоренное таяние ледников	Снижение долгосрочного стока реки
Увеличение частоты засух	Недостаток воды для ирригации
Изменение характера осадков	Нестабильность сезонного стока

В мировой практике есть успешные примеры использования ГТС для производства электроэнергии. В Норвегии и Швейцарии МГЭС, установленные на ирригационных каналах, покрывают значительную часть потребностей в электроэнергии. В Индии и Китае внедрение МГЭС позволило улучшить энергоснабжение сельских регионов и сократить углеродные выбросы. [15 с.29]

В Таджикистане плотинные проекты МГЭС, такие как установка турбин на ирригационных каналах Хатлонской области, продемонстрировали высокую эффективность. Данные проекты могут быть расширены за счет государственной поддержки и международного финансирования.

Рекомендации и перспективы.

- ✓ Для эффективного использования ГТС ирригационных систем в развитии «зеленой энергетики» в Таджикистане необходимо:
- ✓ Модернизировать ирригационные системы с учетом их потенциала для энерго - генерации.
- ✓ Разработать национальную стратегию малой гидроэнергетики, включающую меры по интеграции возобновляемых источников энергии.
- ✓ Привлекать международные инвестиции и технологии для строительства различных типов МГЭС, таких как малые-ГЭС, мини-ГЭС, микро-ГЭС и пико-ГЭС.
- ✓ Повышать осведомленность населения о значении возобновляемой энергии и устойчивого водопользования.

ГТС ирригационных систем обладают значительным потенциалом для развития «зеленой энергетики» в Республике Таджикистан. Их модернизация и интеграция в энергетическую стратегию страны могут стать важным шагом к обеспечению водной и энергетической безопасности.

Использование МГЭС на ирригационных каналах позволит снизить зависимость от углеводородного топлива, сократить выбросы углерода и улучшить доступ к электроэнергии в сельских районах. Реализация этого потенциала требует активного сотрудничества между государством, международными организациями и частными сектором.

ЛИТЕРАТУРА

1. Thomas Brian, Jordan Bill, Mc Ghee Ryan. Pico-Hydropower Franchising: A Test Bed in Rural Honduras (PDF). National Collegiate Inventors and Innovators Alliance. Retrieved 24 August 2018.
2. Azizov N.H., Raufov R.N. The typification of small hydropower station (SHPS). Nur-Sultan (Kazakhstan) 20-22 окт. 2020. p.100 - 105.
3. Стратегия развития малой гидроэнергетики Республики Таджикистан Душанбе. Министерство Энергетики и промышленности Республики Таджикистан, офис ПРООН . 2007. С-17.
4. Очёт - О реализации предварительной стадии технико-экономической оценки возможности строительства и функционирования малых ГЭС на ирригационных сооружениях Республики Таджикистан». Программа Развития ООН, Евразийский Банк Развития. Май - 2013. С- 9.
5. Azizov N. H.. Analysis of opportunities to improve rural electricity supply through the construction of small hydropower station in the upper watersheds of the tributaries r. Syrdarya. Nur-Sultan: IBECCIS - 2022. P- 25.
6. Одинаев Х.А., Давлатзода К. К., Экономика природопользования. Душанбе - 2020 (на основе ПРТ постановление от 1.12.2001 .№551 об утверждении Концепции по рациональному использованию и охране водных ресурсов в РТ.). С- 143.
7. Асроров, К.А. Биоклиматическая характеристика орошаемых земель Таджикистана. Пути интенсификации орошаемого земледелия в хлопкосеющих районах Средней Азии. Душанбе, 1980. – 356 с.
8. Азизов Н.Х., Анализ и оценка гидроэнергетических ресурсов с другими источниками энергосистемы Республики Таджикистан. Душанбе, ДБССТ, 28.дек. 2024. С. 160 - 164.
9. Азизов Н.Х., Экономика-географический подход к исследованию территориальной организации малой гидроэнергетики. Душанбе, ДМТ, 2020. С. 38-45
10. Рауфов Р.Н., Кулматова Л. С., Азизов Н. Х., Гидроэнергетические ресурсы Таджикистана и их роль в индустриализации страны. Нурсултан (Казахстан), 20-22 окт. 2020. С. 109 - 113.
11. Абдулназаров Н.Ч. Оценка состояния гидроэнергетических ресурсов ГБАО. Душанбе: Известия Академия наук Республики Таджикистан отделение общественных наук, 2018. №3, (253) С. 103 - 108.
12. Авезов А.Х. Гидроэнергетический потенциал малых рек Таджикистана и перспективы его использования. Хучанд: Хуросон, 2017. С. 111- 115.
13. Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, «Стратегия развития малой гидроэнергетики Республики Таджикистан». Душанбе, 2007. с. 18-25. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cawater-info.net/library/rus/tj-small-energy-strategy.pdf> (дата обращения: 11 января 2025).
14. Саидов А.А. Анализ гидротехнического потенциала Республики Таджикистан для обеспечения удаленных потребителей с использованием малых ГЭС. Уральский федеральный университет, 2017. с. 45-52. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elar.urfu.ru/handle/10995/57839> (дата обращения: 11 января 2025).
15. Рахимов А. Гидроэнергетика Таджикистана: потенциал сегодня и возможности завтра. Душанбе: «Энергетическая политика», 2023. с. 29-35. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://energypolicy.ru/regiony/2023/13/19/> (дата обращения: 10 января 2025).
16. Тохирова Р.С., Аудит хозяйственных договоров на соответствие законодательству. Вестник Таджикского национального университета. –Душанбе, 2020. -№10. –часть. II. –С.23-27.

АННОТАЦИЯ

АҲАМИЯТИ ИНШООТҲОИ ГИДРОТЕХНИКӢ (ИГТ) - И СИСТЕМАҲОИ ИРРИГАТСИОНӢ ДАР РУШДИ «ЭНЕРГИЯИ САБЗ» ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРӢБИИ ГЛОБАЛИИ ИҚЛИМ

Дар мақола аҳамияти иншоотҳои гидротехникӣ (ИГТ), ки асосии системаҳои ирригатсиониро ташкил медиҳанд, дар заминаи рушди «энергияи сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Дар шароити тағйирёбии глобалии иқлим, камшавии захираҳои анъанавии энергетикӣ ва афзоиши талабот ба энергияҳои обӣ аҳамияти хоса пайдо кардаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ мебошад, метавонад ИГТ-и системаҳои ирригатсионии худро барои истехсоли қувваи барқ аз ҷиҳати экологӣ тоза ва сеъ истифода барад. Дар мақола неругоҳҳои барқии обии хурд (НБОХ), ки ба шабакаҳои мавҷудаи обёрӣ мутобик карда шудаанд, ҳамчун воситаи баланд бардоштани амнияти энергетикӣ, беҳтар кардани сифати зиндагии аҳоли ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодии деҳот мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар ин замина, ба иқтидори НБОХ диққати махсус дода шудааст, ки метавонад 15 % талаботи кишварро бо қувваи барқ қонеъ гардонад ва вобастагӣ аз манбаъҳои карбогидридиро кам кунад.

Калимаҳои асосӣ. *Энергияи сабз, захираҳои табиӣ, гидроэнергетикаи хурд, рушди устувор, неругоҳи барқии обии хурд (НБОХ), захираҳои обӣ, манфиатҳои иқтисодӣ, иншоотҳои гидротехникӣ (ИГТ), системаҳои ирригатсионӣ, азнавсозӣ.*

ANNOTATION

THE IMPORTANCE OF HYDRAULIC STRUCTURES OF IRRIGATION SYSTEMS IN THE DEVELOPMENT OF «GREEN ENERGY» IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN UNDER CONDITIONS OF GLOBAL CLIMATE CHANGE

The article discusses the significance of hydro-technical structures (HTS), which from the foundation of irrigation systems, in the context of developing «green energy» in the Republic of Tajikistan. Amid global climate change, depletion of traditional energy resources and the growing demand for environmentally friendly energy, the efficient use of water resources becomes especially relevant. Tajikistan, has great vast hydropower potential, can utilize its irrigation HTS to produce eco-friendly electricity. The article provides a detailed examination of small hydropower stations (SHPS) integrated into exiting irrigation networks as a means to enhance the country's energy security, improve the population's quality of life and stimulate economic development in rural areas. Particular attention is paid to the potential of SHPS, that could meet up 15 % of the country's energy demand and reduce dependence on hydrocarbon energy sources.

Key words. *green energy, natural resources, small hydropower, sustainable development, small hydroelectric power station (SHPS), water resources, economic efficiency, hydro-technical structures (HTS), irrigation systems, renovation.*

Сведение об авторах:

Рауфов Рахматулло Негматович – кандидат географических наук, доцент кафедры физической географии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, 734003. Республика Таджикистан, город Душанбе. Проспект Рудаки, 121. Телефон: (+992) 918 62 86 58; E-mail: raufov67@bk.ru

Азизов Нейматулло Хасанович – ассистенты кафедры географии экономики и туризма Национального университета Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Фирдавси. Телефон: (+992) 006 55 05 14; E-mail: azizov.nematullo@bk.ru

Кулматова Лутфия Сафаровна - ассистент кафедры физической географии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. 734003. Республика Таджикистан, город Душанбе. проспект Рудаки, 121. Телефон: (+992) 904411366; E-mail: lutfiy80@bk.ru

About the authors:

Raufov Rahmatullo Nematovich – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Head. Department of Physical Geography Tajik State Pedagogical University by name. Sadrididdin Aini, 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe city. 121 Rudaki Avenue. Phone: (+ 992) 918 62 86 58; E-mail: raufov67@bk.ru

Azizov Nematullo Hasanovich - assistants of the department of economic geography and tourism of the National University of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Firdavsi district. Phone: (+992) 006 55 05 14; E-mail: azizov.nematullo@bk.ru

Kulmatova Lutfiya Safarovna – assistant professor of the Department of Natural Geography of the Tajik State Pedagogical University by name. Sadrididdin Aini, 734003. Republic of Tajikistan, Dushanbe city. 121 Rudaki Avenue. Phone: (+ 992) 904411366; E-mail: lutfiy80@bk.ru

УДК 536.6+626/627

МЕТОД КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА УПЛОТНИТЕЛЬНОЙ И КОЗЫРЬКОВОЙ ЦЕМЕНТАЦИИ ОГОЛОВКА СОЛЕВОГО ПЛАСТА ВДОЛЬ ИОНАХШСКОГО РАЗЛОМА

Шамсуллоев Ш.А.-Институт водных проблем, гидроэнергетики и экологии НАНТ

Ключевые слова: *метод контроля качества, солевой пласт, уплотнительная цементация, козырьковая цементация, сосредоточенная фильтрация, плотина, разлом, эмпирические уравнения.*

В 400-500 м от оси плотины Рогунской ГЭС, в основании верхней упорной призмы плотины Рогунской ГЭС по Ионахшскому разлому, выходит наружу солевой пласт. Поверхность пласта соли прослеживается на глубине 20 - 25 м ниже уреза реки и в бортах ущелья на уровне грунтовых вод [1].

В результате выщелачивания соли, образовалось пространство, которое заполнилось брекчией. Эта брекчия представляет собой плотную, загипсованную песчано-суглинистую породу, имеющую коричневатого-красный, реже серый цвет. Она состоит из обломков аргиллита и гипса различных размеров (от 1-2 мм до 3-5 см), а также крупных обломков гипса и ангидрита, достигающих 30 см. Мощность брекчии в интервале глубин 1010-1020 м колеблется от 1-3 до 15-20 метров. Непосредственно над солью брекчия находится в рыхлом состоянии, что подтверждается аномально высокой скоростью бурения и провалами бурового инструмента [1].

Одним из способов предотвращения выщелачивания и суффозионных процессов в соляном массиве, подверженном воздействию гидротехнических сооружений, является создание высокоэффективной цементационной завесы. Данная технология, включающая

уплотнение и формирование козырька, направлена на снижение градиента напора и скорости фильтрации в зоне контакта с солью, что препятствует развитию механической и химической суффозии [1].

На сегодняшний день, контроль качества уплотнительной и козырьковой цементации выполняется известными методами изъятие, керны из контрольных скважин, с целью обнаружения следов цемента и гидроопробованием контрольных скважин, для определения фильтрационных характеристик зацементированных пород.

Работы по цементации оголовка соляного пласта на левобережном участке основания плотины Рогунской ГЭС выполнялись в соответствии с рабочим проектом цементации, разработанным в ГРП Таджикского филиала ОАО «Институт Гидропроект» в 2009 году. Проектом предусматривалась цементация вмещающих пласт соли пород, соответственно до 10,0 м выше и ниже его оголовка. Плановое и высотное положение оголовка пласта соли было принято в проекте на основании геологических материалов ТЭО и Технического проекта Рогунского гидроузла. По проекту 2009 г., работы по цементации оголовка пласта соли подлежали выполнению в 2 этапа. На первом этапе намечалось выполнить опытную цементацию в 30 скважинах, пробуренных вдоль разбивочной оси цементации с шагом 12,0 м; на втором этапе-производственную цементацию. Проектом производственной цементации предусматривалось сооружение 7 рядов цементационных скважин с расстоянием между рядами 0,5–1,0 м и между скважинами в рядах 3,0 м. Цементации рабочих зон должно было предшествовать их гидравлическое опробование нагнетаниями солевого раствора NaCl с концентрацией 320 г/л.

Пример разреза расположения цементационных, контрольных и пьезометрических скважин на пикете 0+62.5 приведено на рисунке 1.

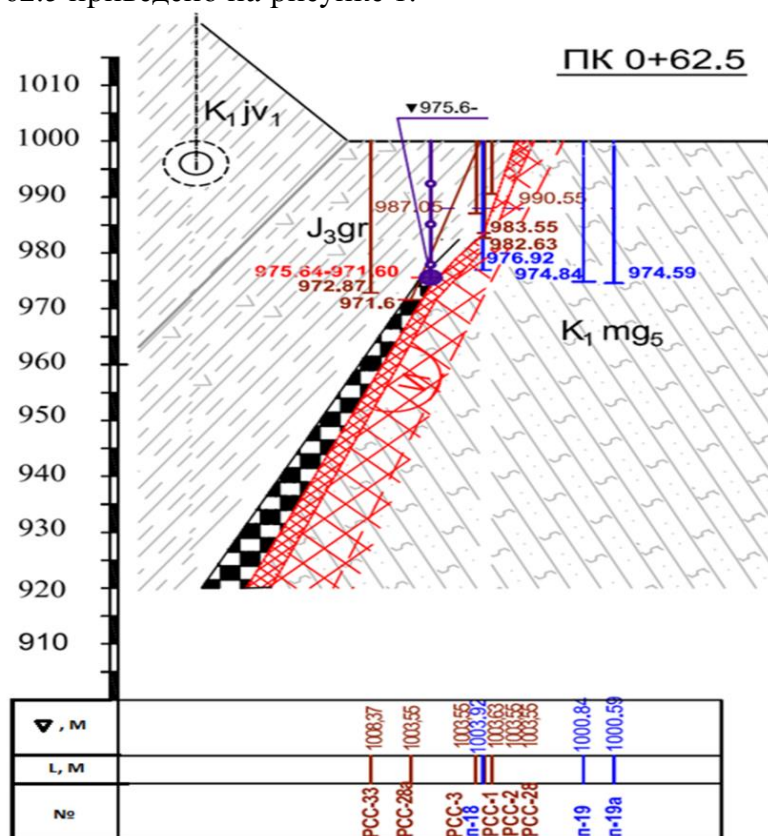

Рисунок 1.-Разрез в створе солевого пласта по ПК 0+62.5

В результате гидравлического опробования зацементированных пород оголовка соли в контрольных скважинах, установлено, что в результате цементации исходная водопроницаемость пород уменьшилась в несколько раз, а обеспеченность заданного в проекте значения удельного водопоглощения $q = 0,05$ л/мин m^2 составляет 80%.

В данной работе рассматривается разработка нового метода определения фильтрационных характеристик зацементированных пород оголовка солевого пласта в теле Ионахшского разлома, основанного на изучении изменения теплового поля Земли в случае формирования путей сосредоточенной фильтрации вдоль разлома.

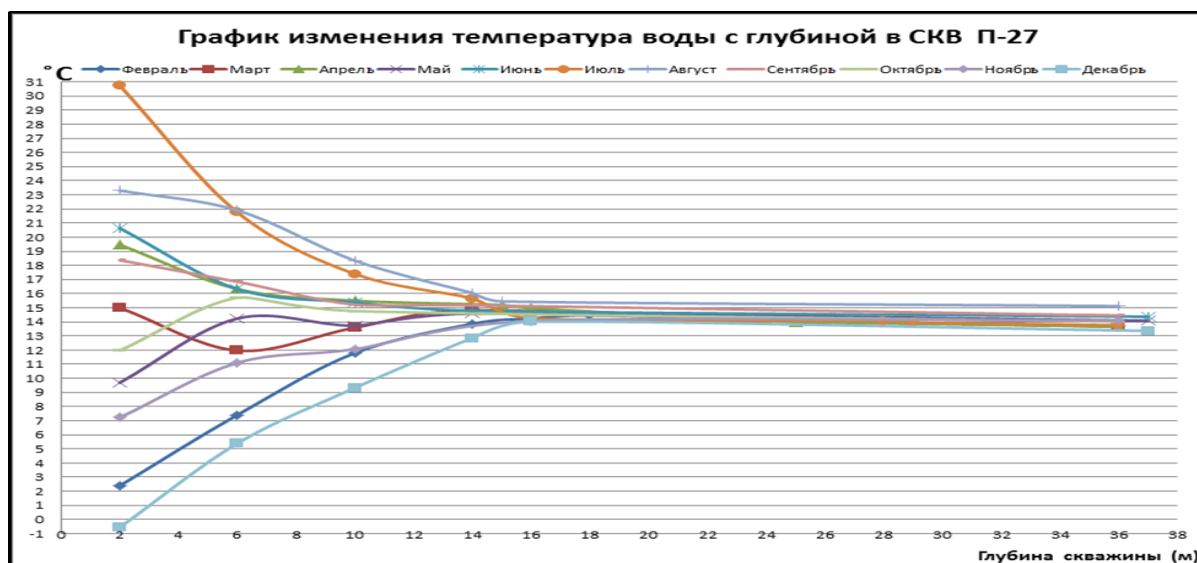
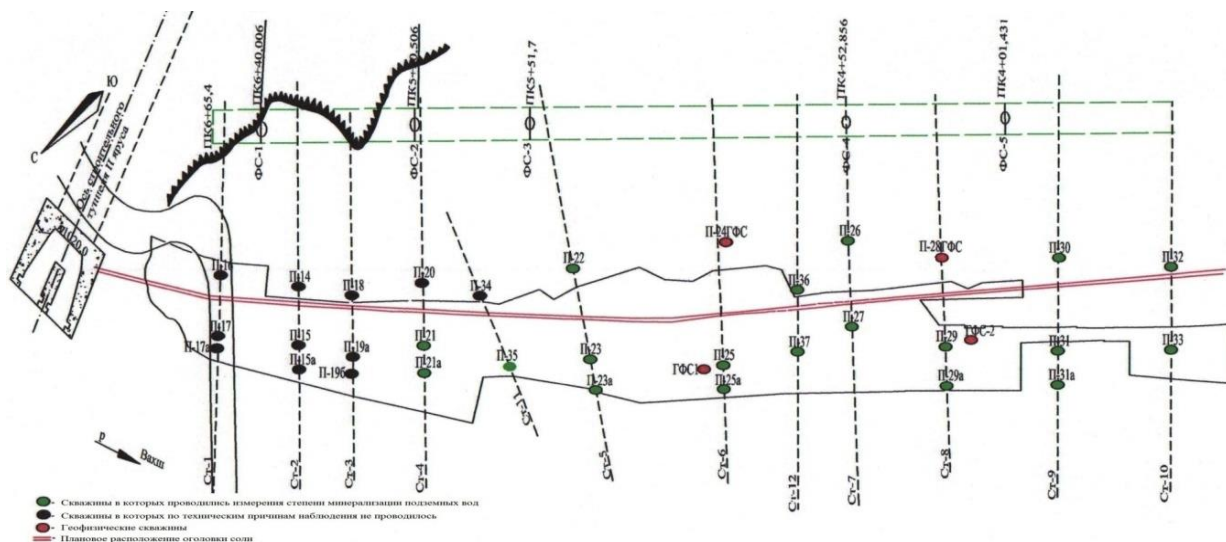
Анализ изменений теплового поля Земли предоставляет информацию о процессах, влияющих на нарушение теплового баланса между литосферой и атмосферой. В контексте гидротехнических сооружений, мониторинг теплового поля в основании позволяет идентифицировать пути концентрированной фильтрации и принимать меры по их устранению на начальных этапах формирования [2, 3].

В 2011 году проведены геотермические исследования по стандартной методике [4] в левобережной части основания плотины Рогунской ГЭС по обеим бокам Ионахшского разлома [5].

В рамках исследований было задействовано 29 пьезометров. Однако, из-за технических неполадок, данные были получены только с 18 пьезометров. В 2011 году было выполнено 39 циклов термокаротажных исследований [6]). Расположение створов и пьезометров отображено на рисунке 2.

С целью оценки эффективности уплотнительной и козырьковой цементации оголовка солевого пласта в левобережной части Ионахшского разлома, в течение года проводился мониторинг температуры в пьезометрических скважинах (П-30, П-31, П-31а, П-32, П-33, П-35, П-36, П-7, П-21, П-23, П-23, П-27, П-29 и П-29а). Термометрические исследования были направлены на выявление изменений в процессах тепломассопереноса (фильтрации воды) [7].

На рисунках 3-4 приведены графики распределения температуры в течение годового сезона проведенные в пьезометрической сети.

Результаты исследований в пьезометрической сети показывают, что в пьезометре П-27 (рисунок 3) изменения температуры по глубине идёт затухающим темпом в сторону уменьшения, причиной, которого являются некачественная цементация оголовка солевого пласта, по которому сформировался путь сосредоточенных потоков фильтрации.

Качественная уплотнительная и козырьковая цементация оголовка солевого пласта по Ионахшскому разлому и улучшение фильтрационной характеристики можно увидеть на графике распределения температуры, в пьезометрах приведенной на рисунке 4.

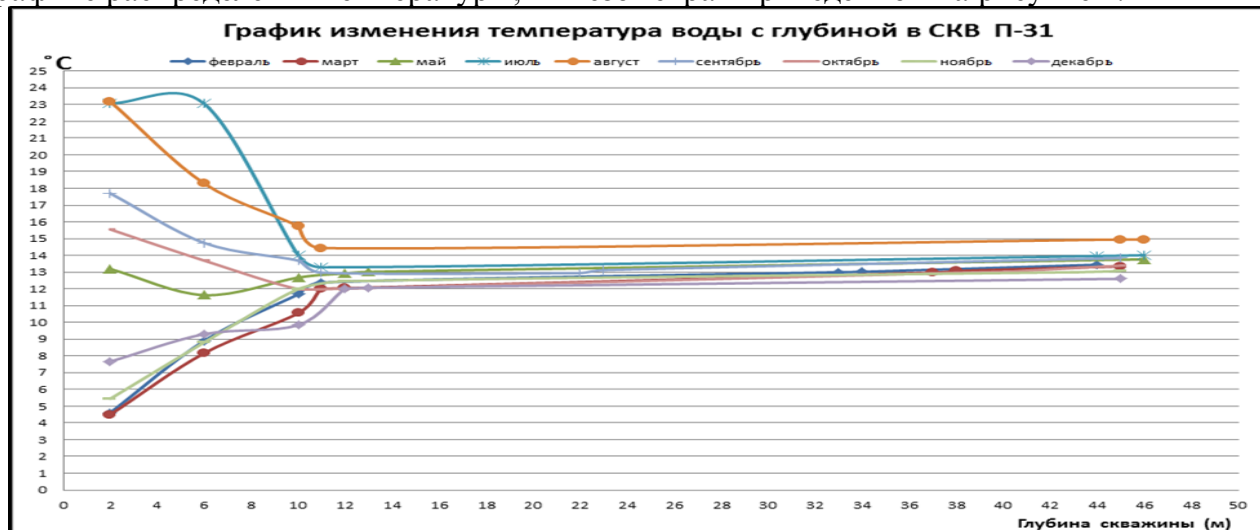

Рисунок 4. - График изменения температуры воды в П-31

Термометрические исследования в пьезометрических скважинах, расположенных в левобережной части Ионахшского разлома (в пределах солевого пласта), позволяют осуществлять мониторинг вертикального распределения температуры. Полученные данные используются для расчета скорости фильтрации и идентификации зон преимущественной фильтрации. Величина температурного градиента прямо пропорциональна интенсивности фильтрационных процессов.

Температурный режим основания грунтовых плотин зависит от инженерно-геологической особенности горных пород основания и климатических условий: температуры воздуха и воды, количества солнечной радиации, теплового состояния основания и теплового режима водохранилища. Температурный режим основания плотины зависит от теплового состояния основания и теплового режима водохранилища. Влияние температуры воздуха и солнечной радиации на основание высоконапорной плотины исключено.

Исследование фильтрации воды в грунтах и пористых материалах имеет важное практическое значение, поскольку результаты этих исследований напрямую применяются в проектировании и строительстве систем водоснабжения, водоотведения и гидротехнических сооружений. В песках и водопроницаемых глинистых породах преобладает ламинарный режим фильтрации грунтовых вод. Турбулентный режим фильтрации возникает преимущественно в крупнообломочных грунтах (гравий, галька), а также в зонах с каменной наброской, сильно трещиноватых скальных массивах и при наличии каналов преимущественной фильтрации.

Теория теплопереноса предоставляет инструменты для определения характеристик фильтрации (коэффициента и скорости) в условиях как ламинарного, так и турбулентного потока жидкости. Поскольку теплоперенос всегда сопровождается переносом, скорость фильтрации оказывает существенное влияние на тепловые процессы. В частности, увеличение скорости фильтрации приводит к интенсификации теплопереноса и, как следствие, к расширению зоны с пониженной температурой [8-10].

Фильтрационные потоки, проходящие через грунты, горные породы и зону Ионахшского разлома, захватывают тепло из вмещающих пород. Измерения температуры в пьезометрической скважине показывают, что минимальное значение температуры равно температуре теплоносителя $t(i)=t_{тн.}$.

Постепенное увеличение гидростатического давления в водохранилище может привести к формированию зоны концентрированной фильтрации в подошве плотины. Это, в

свою очередь, интенсифицирует конвективный теплоперенос, вызывая падение температуры до уровня температуры фильтрующейся воды, выступающей в роли теплоносителя.

Определение фильтрационных характеристик и скорости сосредоточения водного потока вдоль Ионахшского разлома (рисунок 5) осуществляется с помощью системы, включающей вертикальную скважину наблюдательного створа 1. Эта скважина, пробуренная из солевой штольни (2) с железобетонной обделкой, оборудована пятью температурными датчиками 3, установленными с шагом 10 метров и надежно зацементированными. Беспроводной блок передачи данных 4, расположенный в штольне, обеспечивает передачу информации с датчиков.

В соляной штольне, проходящей параллельно Ионахшскому разлому, для обеспечения всестороннего контроля, целесообразно организовать многоточечные измерения вертикального температурного профиля (рисунок 5). Стабильность температурного поля в основании туннеля, обусловленная отсутствием влияния внешних тепловых факторов, позволяет с высокой степенью точности (на несколько порядков) определять скорость локализованного потока воды, выступающей в роли теплоносителя.

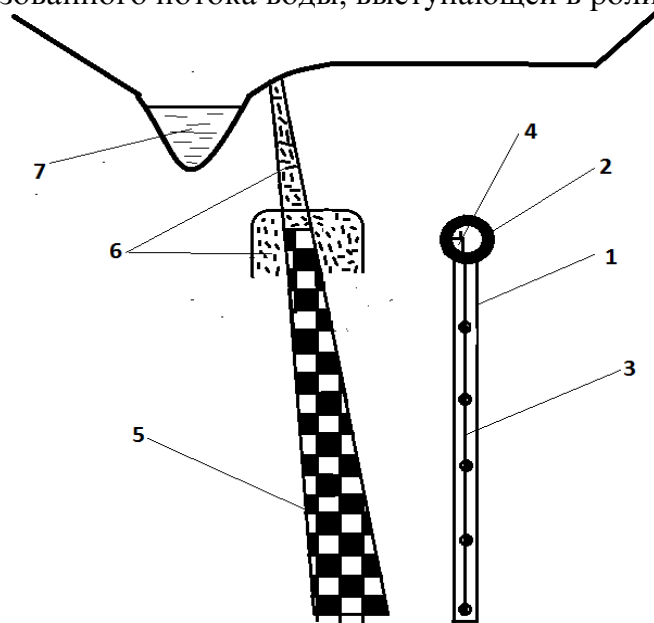

Рисунок 5.-Схема размещения температурных датчиков в скважине пробуренное из солевой штольни (1-скважина обсаженная металлическим корпусом, 2-солевая штольня с железобетонной обделкой, 3- температурные датчики в количестве 5 шт., с шагом 10 м, 4- беспроводной блок передачи данных, 5- солевой пласт, 6- уплотнительная и козырьковая завеса, 7- река Вахш)

В системе мониторинга температуры, состоящей из пяти датчиков, расположенных с шагом 10 метров, для интерполяции значений между точками измерения используется эмпирическое уравнение.

$$t(i, j) = a_i h(i, j) + b_i, \quad (1)$$

где, a_i, b_i – коэффициенты эмпирического уравнения,

h – глубина наблюдения по скважине,

t – температура,

$i = 1 \div n$ – индекс вывода эмпирического уравнения,

$j = 1 \div 3$ – индекс уровня вывода эмпирического уравнения.

Решая уравнение (1), можно определить и проследить зону расширения выравнивания температуры до температуры теплоносителя $t_{тн}$:

$$h(i, j) = \frac{t(i, j) - b_i}{a_i}, \quad (2)$$

где, $t(i, j) = t_{тн}$,

a_i, b_i – коэффициенты эмпирического уравнения,

$h(i, j)$ – глубина выравнивания температуры до температуры теплоносителя $t_{тн}$.

При достижении температуры теплоносителя значения T_1 , данная точка исключается из набора данных, используемого для построения эмпирической модели следующего уровня. Последовательное увеличение температурного диапазона теплоносителя от T_1 до T_5 приводит к последовательному исключению каждой достигнутой температурной точки из данных, используемых для вывода уравнений более высокого порядка.

В таблице 1 показано, как, используя предложенную схему и алгоритм, можно получить эмпирическое уравнение и успешно его применять.

Предлагаемый метод и система наблюдений позволяют определить скорости расширения зоны пониженной температуры в зоне оголовка солевого пласта, свидетельствующий о формировании сосредоточенной фильтрации вдоль Ионахшского разлома представляющий опасность для растворения оголовка солевого пласта.

Таблица 1. - Алгоритм последовательного вывода эмпирического уравнения и его использование

№ п/п	Количество точек	Эмпирические уравнения	Решение	$\Delta h_{\text{тн}}$ при $T(i+1) - T(i)$
1	$T1 \div T5$	$t(i, 1) = a_i h(i, 1) + b_i$	$h(i, 1) = \frac{t(i, 1) - b_i}{a_i}$	$h(i+1, 1) - h(i, 1)$
2	$T2 \div T5$	$t(i, 2) = a_i h(i, 2) + b_i$	$h(i, 2) = \frac{t(i, 2) - b_i}{a_i}$	$h(i+1, 2) - h(i, 2)$
3	$T3 \div T5$	$t(i, 3) = a_i h(i, 3) + b_i$	$h(i, 3) = \frac{t(i, 3) - b_i}{a_i}$	$h(i+1, 3) - h(i, 3)$
4	$T4 \div T5$	$t(i, 4) = a_i h(i, 4) + b_i$	$h(i, 4) = \frac{t(i, 4) - b_i}{a_i}$	$h(i+1, 4) - h(i, 4)$

Метод и система определения фильтрационных характеристик и обнаружения путей сосредоточенной фильтрации в оголовке солевого пласта вдоль Ионахшского разлома можно применить, при контроле качества высокоплотной уплотнительной и козырьковой цементации оголовка солевого пласта.

Выводы. На основании проведенных исследований и обработки материалов исследований можно сделать следующие выводы:

1. В результате гидравлического опробования зацементированных пород оголовки соли в контрольных скважинах, установлено, что в результате цементации исходная водопроницаемость пород уменьшилась в несколько раз, а обеспеченность заданного в проекте значения удельного водопоглощения $q = 0,05$ л/мин м^2 составляет 80%.

2. Наблюдение за температурой воды в скважинах вдоль Ионахшского разлома, где выходит солевой пласт, является методом, позволяющим оценить водопроницаемость пород над соевым пластом и выявить каналы, по которым вода наиболее активно проникает вглубь.

3. Разработанный комплекс, включающий метод, систему и формулу коэффициента фильтрации, предназначен для определения параметров фильтрационного потока (скорости и путей) в зоне Ионахшского разлома. Полученные данные используются для оценки качества цементации оголовка соли, в частности, эффективности уплотнения и формирования водонепроницаемого экрана цементным раствором.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дополнительные проработки, уточняющие материалы проекта по оценке технико - экономических показателей ГЭС при уменьшении емкости водохранилища. 1079 - Т150 ДП. Рогунская ГЭС на реке Вахш. Общая пояснительная записка. -Ташкент, 1993, -907 с.
2. Давлатшоев С.К. Метод определения коэффициента фильтрации по изменению теплового состояния основания плотины. Журнал «Гидротехническое строительство», №11, 2023. –С.47-55.
3. S. K. Davlatshoev. Method for determining the filtration coefficient based on changes in the thermal state of the dam foundation. Power Technology and Engineering. Vol.58, No.1, May, 2024. Pp. 32 – 38.
4. Комплексные инженерно-геофизические исследования при строительстве гидротехнических сооружений / А.И. Савич, Б.Д. Куянджич, В.И. Коптев и др. -М., Недра, 1990. -462 с.
5. Давлатшоев С.К., Сафаров М.М. Кондуктометрический способ и аппаратура измерения уровня минерализации в пьезометрических сетях [Текст] / С.К. Давлатшоев, М.М. Сафаров // Вестник технологического университета. -Казань, Т. 20, №18, 2017. - С.45-51.
6. Давлатшоев С.К., Кобулиев З.В., Сафаров М.М. Измерения диапазона изменения температурного поля во времени в основании плотины Рогунской ГЭС // В сборнике: Современные методы и средства исследований теплофизических свойств веществ. Сборник трудов V Международной научно-технической конференции. 2019. -С. 293-301.
7. Давлатшоев С.К. Измерения теплового потока в пьезометрических скважинах. Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава (научный журнал), серия естественных наук, 2/4 (105), 2022. – С. 38-43.
8. Давлатшоев С.К., Тоирзода С.Т., Шамсуллоев Ш.А., Мирзоева Б.М., Чакалов С.Х. Метод контроля изменения скорости водного потока и гидравлического режима в гидротехнических туннелях / Водные ресурсы, инновация, ресурсо- и энергосбережения // Материалы Межд. н-практ. конференции. –Таджикистан, Душанбе, 6-7 октября 2023г., -С.162-168.
9. Давлатшоев С.К., Тоирзода С.Т., Шамсуллоев Ш.А., Мирзоева Б.М., Чакалов С.Х. Методы и технологии мониторинга изменения скорости потока в гидротехнических туннелях. Журнал «Водные ресурсы, энергетика и экология» - Душанбе: ИМОГЭЭ, 2023, №3(3). –С. 67-73.
10. Давлатшоев С.К., Шамсуллоев ш.А., Тоирзода С.Т., Мирзоева Б.М., Чакалов С.Х. Метод контроля фильтрационных потоков в основании плотин. Журнал «Водные ресурсы, энергетика и экология» - Душанбе: ИМОГЭЭ, 2023, №3(2). – С. 73-82.

АННОТАТСИЯ

ТАРЗИ НАЗОРАТИ СИФАТИ СЕМЕНТКУНОНИИ ҶАФСӢ ВА БОМИИ САРГАҲИ ҚАБАТИ НАМАК ҚАД-ҚАДИ ТАРҚИШИ Ё НАХШ

Яке аз вариантҳои аз шусташи ва суффозия муҳофизат намудани сарғаи қабати намак ҳангоми сохтан ва истифодабарии иншоотҳои гидротехникӣ сементкунонии сарғаи қабати намак бо зичии баланд мебошад, ки дар натиҷаи он масъалаҳои паст кардани суръати ҷараёни ҷад-қадӣ қабати намак ва пешгирии инкишофи суффозияи механикӣ ва химиявӣ ҳал карда мешаванд. Дар мақола коркарди усули нави муайян кардани хусусиятҳои ҷад-қадӣ ҷинсҳои сементшудаи сарғаи қабати намак дар бадани шикасти Ионахш дар асоси таҳқиқи тағйироти майдони гармии Замин дар сурати ба вуҷуд омадани роҳҳои мутамаркази ҷад-қадӣ дида баромада шудааст.

Калимаҳои асосӣ: *усули назорати сифат, қабати намак, сементатсияи фишурдашуда, сементатсияи бомӣ, ҷад-қадӣ мутамарказӣ, сарбанд, шикаст, муодилаи эмпирикӣ.*

ANNOTATION

METHOD OF QUALITY CONTROL OF COMPACTOR AND CANOPIC CEMENTATION OF THE SALT LAYER HEAD ALONG THE IONAKHSHY FAULT

One of the options for protecting the head of a salt formation from leaching and suffusion during the construction and operation of hydraulic structures is the creation of high-density sealing and visor cementation of the salt head, as a result of which the problems of reducing the velocity of filtration flows along the salt formation and preventing the development of mechanical and chemical suffusion are solved. The article discusses the development of a new method for determining the filtration characteristics of cemented rocks of the head of a salt formation in the body of the Ionakhsh fault, based on the study of changes in the Earth's thermal field in the case of the formation of a concentrated filtration path in the fault valley.

Key words: *quality control method, salt formation, compaction cementation, visor cementation, concentrated filtration, dam, fault, empirical equation.*

Сведения об авторах:

Шамсуллоев Шодмон Абдуллоевич – соискатель Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии Национальной академии наук Таджикистана. Республика Таджикистан, Дангаринский район, сельсовет Коре́з, село. Дангараи боло, E-mail: shamsulloev9292@mail.ru.

Information about authors:

Shamsulloev Shodmon Abdulloevich - applicant Institute of Water Problems, Hydropower and Ecology National Academy of Sciences of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Dangarinsky district, Korez village council, village. Dangarai bolo, E-mail: shamsulloev9292@mail.ru.

ТДУ: 332.1

ҲОЛАТИ ЗАМИНҲОИ ТАӢНОТИ КИШОВАРӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН ВА ҶОРАӢОИ БЕӢТАР ГАРДОНИДАНИ ОН

Қоди́ров Р.Н.-Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур

Калимаҳои асосӣ: *омилҳо, самаранокии иқтисодӣ, ташаккул, рушд, заминистифодабарӣ.*

Пас аз ба даст овардани истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамасола афзоиши шумораи аҳоли то ба имрӯз ба назар мерасад. Ин раванди демографӣ боис ба он мегардад, ки сарборӣ ба заминҳои таъиноти кишоварзӣ ҳамасола вобаста ба зиёдшавии аҳоли дар ҳар як минтақаи мамлакат зиёд гардад.

Бо назардошти он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон сарзамини кӯҳсор аст ва захираи на он қадар бузурги заминҳои таъиноти кишоварзӣ дорад, масъалаи самаранок истифодабарии замин дар соҳаи кишоварзӣ то ба ҳол дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст.

Мушкилоти мазкур, баҳри баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ монеа эҷод менамояд, ки ба якҷанд гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. (Расми 1.)

Норасоии дар самти истифодабарии замин, ки дар расми 1 оварда шуд, ба қадри кофӣ аз зарурияти баланд бардоштани маданияти заминистифодабарӣ ва самаранок истифодабарии заминҳои дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда дар ҳамаи минтақаҳои мамлакат шаҳодат медиҳад.

Ҳалли мушкилоти мазкур бевосита аз корҳои ғайриқаноатбахши ташкилию ҳоҷадорӣ дар самти истифодабарии замин дар минтақаҳои алоҳидаи мамлакат вобастагии калон дорад.

Бояд қайд намоем, ки самаранок истифодабарии замин дар иқтисодиёти кишоварзӣ бо меъёр, омил ва нишондиҳандаҳои зиёд алоқаманд буда, баъзе аз онҳоро мавриди таҳлил ва хулосабарорӣ қарор медиҳем.

Иқтисодчии рус И.А. Минаков дар самти истифодаи дурусти замин дар соҳаи кишоварзӣ чунин мешуморад, ки муқоисаи натиҷаи бадастомада бо арзиш ва ё масоҳати майдони замин, ва бо роҳҳои гуногун кам намудани хароҷот ва баланд бардоштани ҳосилхезии ҳок ба мақсад мувофиқ аст [4].

Ба ақидаи мо дар шароити камзаминии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷустуҷӯи роҳҳои аз гардиши кишоварзӣ боз мондани заминҳои таъиноти кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ аст. Илова бар ин гуфтан ба маврид аст, ки истифодаи нодуруст дар самти заминистифодабарӣ метавонад боиси харобшавии заминҳои таъиноти кишоварзӣ гардад. Дар шароити камзаминии Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарорнамоии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ бозмонда, ҷузъи муҳимми идоракунии заминҳои дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда ба ҳисоб рафта, бо ин васила масоҳати заминҳои таъиноти кишоварзиро васеъ намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Расми 1. Камбудихо дар самти истифодабарии замин

Таҳияи муаллиф

Бо дарназардошти он ки раванди барқароркунии заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар мамлакат раванди мураккабу меҳнатталаб дониста мешавад, риояи талаботҳои ба худ хосро талаб менамояд, ки асосан аз шӯршавӣ ва ботлоқшавии заминҳои таъиноти кишоварзӣ ва норасоии об барои обёрии заминҳои соҳаи кишоварзӣ иборат мебошад. Сабаби асосии омилҳои аз гардиши кишоварзӣ боз мондани замин дар минтақаҳои мамлакат, пеш аз ҳама аз истифодаи нодурусти замин ҳангоми кишти зироатҳои кишоварзӣ (аз меъёри муқарраргардида зиёд андохтани нуриҳои минералӣ), аз қор баромадани шабакаҳои каналу иншоотҳои обрасонӣ, риоя нагардидани киштгардон дар майдонҳои кишоварзӣ ба амал омада, сабаби кам гардидани ҳосилнокии замин дар кишоварзӣ мегардад.

Вобаста ба ин масъала овардани суҳанҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ, ки 23.12.2022 ироа гардида буд, ба маврид аст: «Дар солҳои оянда таъсири манфии тағйироти иқлим ба соҳаи кишоварзӣ афзоиш меёбад.

Афзоиш ёфтани солонаи майдонҳои заминҳои истифоданашуда, биёбоншавӣ, камобӣ ва хушкшавӣ сабабгори боз ҳам пастшавии зиёди ҳосилхезии зироатҳои кишоварзӣ мегарданд. Моро зарур аст, мунтазам чораҳоро барои риояи маданияти баланди заминдорӣ қабул намуда, сарфаи хароҷоти об барои обёрии замин, истифодабарии технологияҳои сарфаи нури барқ дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи захираҳои обиро риоя

намоем, зеро зиёда аз 40 ҳазор гектар замин дар ҳолати ғайриқаноатбахши мелиоративӣ қарор дорад.

Рохбарони вилоятҳо, шаҳр ва ноҳияҳо уҳдадоранд дар якҷоягӣ бо Вазорати кишоварзӣ чораҳоро барои афзоишдиҳии масоҳати майдонҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ, сохтмони гармхонаҳо ва сардхонаҳо, таъминоти бозорҳои хӯрокворӣ бо маҳсулоти баландсифат ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи истеҳсолоти худӣ ва афзоишдиҳии ҳаҷми содироти маҳсулоти кишоварзӣ чораҳо андешанд» [1].

Дар ҷадвали 1 маълумот дар бораи заминҳои қораме, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 3 соли охир аз гардиши кишоварзӣ берун мондаанд, пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 1. Динамикаи заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2023, ба ҳисоби гектар

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	Солҳо						Фарқият; соли 2023 нисбат ба соли 2021	
	2021		2022		2023			
	Ҳама- гӣ	аз ҷумла, за- минҳои обӣ	Ҳама-гӣ	аз ҷумла, за- минҳои обӣ	Ҳама-гӣ	аз ҷумла, за- минҳои обӣ	Ҳамагӣ	аз ҷумла, за- минҳои обӣ
Вилояти Сӯғд	1755	1489	2076	1761	2970	2684	-1215	-1195
Вилояти Хатлон	1967	1778	1197	1197	889	889	1078	889
Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон	316	316	57	57	53	53	263	263
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	975	903	954	882	954	882	21	21
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	5013	4486	4284	3897	4866	4508	147	-22

Манбаъ: Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2024 саҳифаи 9 ва ҳисоби муаллифон [2].

Агар ба маълумотҳои ҷадвали 1 назар намоем, пас маълум мегардад, ки масоҳати заминҳои аз гардиши кишоварзӣ бозмонда, соли 2023 дар ҷумҳурӣ 4866 гектарро ташкил намуда, аз он 4508 гектар заминҳои обӣ ба ҳисоб меравад. Агар ин нишондиҳандаҳоро дар миқёси минтақаҳо мавриди таҳлил қарор диҳем, пас маълум мегардад, ки дар вилояти Хатлон, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва ноҳияҳои тобеи марказ ҳиссаи заминҳои умумии аз гардиши кишоварзӣ бозмонда, сол то сол кам гардида, соли 2023 нисбат ба соли 2021 мутаносибан 1078 га, 263 га, 21 га кам гардидааст. Ин нишондод дар вилояти Суғд баръакс ҳол буда, масоҳати майдони заминҳои таъиноти кишоварзӣ аз гардиши кишоварзӣ бозмонда дар соли 2023 нисбат ба соли 2020-ум 1215 гектар зиёд буда, 1195 гектари он ба заминҳои обӣ рост меояд. Сабаби асосии зиёд шудани масоҳати заминҳои аз гардиши кишоварзӣ бозмонда дар вилояти Суғд пеш аз ҳама ба шӯршавии замин, аз қор мондани шабақаҳои каналу иншоотҳо дар соҳаи кишоварзӣ ва норасоии об барои обёрии заминҳои таъиноти кишоварзӣ ба амал омадааст. Аз ин рӯ заминистифодабарандагони вилояти Суғдро лозим аст, ки баҳри ҳар чи зудтар ба гардиши кишоварзӣ боз овардани заминҳои таъиноти кишоварзӣ чораҳои судманд андешанд. Дар ҷадвали 2-юм маълумот дар бораи заминҳои қораме, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024 аз гардиши кишоварзӣ берун мондаанд, вобаста ба сабабҳо оварда мешавад.

Ҷадвали 2.-Заминҳои қораме, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024 аз гардиши кишоварзӣ берун мондаанд ва сабабҳои он, бо гектар

Минтақаҳо	Сабабҳои аз гардиши кишоварзӣ боз мондани замин				Ҳамагӣ аз гардиши кишоварзӣ берун мондани замин
	Шӯршавӣ ва ботлоқшавӣ	Аз қор баромадани шабақаҳои каналу иншоотҳои обӣ	Набудани об барои обмонӣ	Қорҳои ғайриқаноатбахши ташкили ҳоҷатидорӣ	
Ноҳияи Қубодиён		65,09	388,57		453,66
Ноҳияи Шаҳритус			70,0		70,0
Ноҳияи Дӯстӣ	31,0		120,0		151,0
Ноҳияи Данғара		130,0			130,0
Ҳамагӣ дар Вилояти Хатлон	31,0	195,09	578,57	0,00	804,66
Ноҳияи Ашт				191,72	191,72
Ноҳияи Зафаробод			1008,56		1008,56
Шаҳри Конибодом	69,0		17,0	192,0	278,0
Ноҳияи Мастчоҳ			685,26		685,26
Шаҳри Истаравшан		286,0			286,0
Ноҳияи Бобочон Ғафуров		115,55			

Ҳамагӣ дар Вилояти Суғд	69,0	401,55	1710,82	383,72	2565,1
Шаҳри Ваҳдат				116,0	116
Ноҳияи Нуробод		348,0			348
Ҳамагӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ		348,0	0,00	116,0	464,0
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	100,0	944,64	2289,39	499,72	3833,75

Манбаъ: Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳисоби муаллифон

Маълумоти дар ҷадвали 2 овардашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама бештар заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда ба вилояти Суғд рост меояд, ки 2565,1 гектарро дар бар мегирад. Агар ин нишондиҳандаҳоро дар миқёси вилоят таҳлил намоем, маълум мегардад, ки аз ҳисоби шӯршавӣ ва ботлоқшавӣ 39,0 га, аз ҳисоби аз кор баромадани шабакаҳои каналу иншоотҳои обӣ 401,55 га, аз ҳисоби набудани об барои обмонӣ 1710,82 га, ва аз ҳисоби корҳои ғайриқаноатбахши ташкили хоҷагидорӣ -383,72 га аз парвариши маҳсулоти кишоварзӣ берун мондаанд, ки ба шаҳру ноҳияҳои Ашт, Зафаробод, Конибодом, Мастчоҳ, Истаравшан ва Бобоҷон Ғафуров рост меояд. Ин нишондиҳанда дар вилояти Хатлон низ нигаронкунанда арзёбӣ гардида, 804,66 гектар заминҳои кишоварзӣ дар соли 2024 аз гардиши кишоварзӣ берун мондаанд, ки 453,66 га ба ноҳияи Қубодиён, 70 га ба ноҳияи Шаҳритус, 151 га ба ноҳияи Дӯстӣ ва 130 га ба ноҳияи Данғара рост омада, ҳиссаи шӯршавӣ ва ботлоқшавӣ 31 га, аз кор баромадани шабакаҳои каналу иншоотҳои обӣ 195,09 га ва норасоии об барои обмонии зироат 578,57 гектарро ташкил медиҳад.

Дар шаҳри Ваҳдат 116,0 гектар заминҳои кишоварзӣ аз ҳисоби корҳои ғайриқаноатбахши ташкили хоҷагидорӣ аз гардиши кишоварзӣ берун монда бошанд, 348 гектар заминҳои кишоварзии ноҳияи Нуробод аз ҳисоби аз кор баромадани шабакаҳои каналу иншоотҳои обӣ аз гардиши кишоварзӣ берун мондаанд, ки дар умум дар шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ 464,0 гектарро ташкил медиҳад. Дар вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон соли 2024 ин нишондиҳандаҳо ба ҳисоб гирифта нашудааст.

Хулоса, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024-ум 3833,75 гектар заминҳои таъиноти кишоварзӣ аз гардиши кишоварзӣ берун мондаанд, ки 100 гектари он аз ҳисоби шӯршавӣ ва ботлоқшавӣ, 944,64 гектар аз ҳисоби аз кор баромадани шабакаҳои каналу иншоотҳои обӣ, 2289,39 гектар аз ҳисоби набудани об барои обмонӣ ва 499,72 гектар аз ҳисоби корҳои ғайриқаноатбахши ташкили хоҷагидорӣ хоҷагидорон ба амал омадааст.

Дар охир ҳаминро қайд кардан ба маврид аст, ки заминҳои таъиноти кишоварзӣ ҳамчун захираи асосӣ ва ивазнашаванда дар самти истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ доништа шуда, бо мақсади таъмини амнияти озукавории мамлакат ва таъмини рушди иқтисодии мамлакат, инчунин баҳри наслҳои оянда ҳифз карда шавад.

Ба андешаи мо, дар самти истифодабарии заминҳои таъиноти кишоварзӣ амалӣ гардонидани тадбирҳои зерин, баҳри самаранок истифодабарии заминҳои дар соҳаи кишоварзӣ истифодашаванда ба мақсад мувофиқ аст:

- Аз нав тақсим намудани заминҳои таъиноти кишоварзӣ байни дараҷаҳои заминистифодабарандагон, ки заминро барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар дохили хоҷагии худ самаранок истифода мебаранд;

- Назорат ва риояи қоидаҳои агротехникии заминҳои таъиноти кишоварзӣ, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ;

- Ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби давлат ба заминистифодабарандагон, ки заминҳои дар ихтиёрдошташон аз гардиши кишоварзӣ берун мондаанд.

Ба андешаи илмӣ мо дар амал тадбиқ намудани чораҳои дар боло зикргардида метавонад ба самаранокии истифодабарии заминҳои таъиноти кишоварзӣ таъсири мусбӣ ҳудро гузорад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 23.12.2022 // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2024. 152 саҳифа.

3. Акпарзода А. Таджикоти методикаи арзёбии самаранокии истифодабарии захираҳои замин дар минтақаҳои кишвар [Матн] / А. Акпарзода // “Номаи Донишгоҳ”-и МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров”. - Хучанд, 2021. - №3 (58). – С. 95-100.
4. Минаков И.А. Экономика отраслей АПК. – М.: Колос, 2004. – 466с.

АННОТАЦИЯ

СОСТОЯНИЕ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И МЕРЫ ПО ИХ УЛУЧШЕНИЮ

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с эффективным использованием земель сельскохозяйственного назначения и земель, вышедших из сельскохозяйственного оборота, и исследованы основные факторы, влияющие на выход земель сельскохозяйственного назначения из сельскохозяйственного оборота. Кроме того, на основе изучения научных источников и мнений ученых в области экономики, относительно использования земель сельскохозяйственного назначения, было предложено несколько мер по эффективному использованию земель, используемых в сельском хозяйстве, что отражает особенности развития эффективного использования земель сельскохозяйственного назначения.

Ключевые слова: факторы, экономическая эффективность, формирование, развитие, землепользование.

ANNOTATION

STATE OF AGRICULTURAL LANDS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND MEASURES TO IMPROVE THEM

This article considers issues related to the effective use of agricultural land and land that has left agricultural circulation, and examines the main factors influencing the withdrawal of agricultural land from agricultural circulation. In addition, based on the study of scientific sources and the opinions of scientists in the field of economics, several measures have been proposed for regarding the use of agricultural land, which reflects the peculiarities of the development of effective use of agricultural land.

Key words: factors, economic efficiency, formation, development, land use.

Сведения об авторе:

Кадиров Рустам Нарзикулович - преподаватель кафедры управления земель и кадастра, соискатель кафедры организации производства в предприятиях АПК, Таджикского аграрного университета имени Шириншох Шотемур, тел: (+992)918898694; E-mail: Kadyrovrustam166@gmail.com

Information about the author:

Kadirov Rustam Narzikulovich - Teacher at the Department of Land Management and Cadastre, Candidate of the Department of Production Organization in Agricultural Enterprises, Tajik Agrarian University named after Shirinshoh Shotemur, tel: (+992)918898694; E-mail: Kadyrovrustam166@gmail.com

ТДУ 338:636,51.6(575.3)

САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ПАРВАРИШ ВА ИСТЕХСОЛИ МАҲСУЛОТИ МУРҒИ МАРЧОН ДАР ТОҶИКИСТОН

Шарифов З. Р., Бобоазиззода Ш. А.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур,

Калимаҳои асосӣ: *истеҳсол, самаранокӣ, парвандапарварӣ, тухм, гӯшт, вазн, таъминот, мурғи марчон, ҷуҷаҳ.*

Раванди устуворгардонӣ ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолии маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ бағоят мураккаб ва хеле тӯлонӣ буда, ҳалли масъалаи мазкур аз ҷиҳати илмӣ асосноккунӣ, инчунин амалӣ намудани як қатор тадбирҳоро дар давраи муносиби гузариш, аз қабилӣ корҳои ташкилӣ - иқтисодӣ ва идоракуниро дар сатҳи мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ талаб менамояд. Онҳо метавонанд дар асоси принципҳои таҳлили самаранокӣ ҳамчун меёри иқтисодӣ дар илмҳои ҷаҳонӣ, инчунин бо умумигардонии таҷрибаи замонавии рушди соҳа ва фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои парандапарварӣ таҳия карда шаванд.

Яке аз масъалаҳои муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ, дар қатори мавҷудияти ҳӯрокворӣ дастрасӣ ба он мебошад, ки ба қобилияти харидорӣ мардум вобастагӣ дорад. Агар озуқаворӣ мунтазам дастрас набошад, аҳоли аз норасоии доимӣ ё муваққатии озуқаворӣ азият мекашад.

Таҳлили натиҷаҳои бадастомада аз он далолат медиҳанд (ҷадв.1), ки баромади тухмҳои инкубатсионии мурғи марчони сафед қафаси синапахм 83% ташкил дода, нисбати мурғи марчони маҳаллӣ 6% зиёд мебошад.

Ҷадвали 1.-Натиҷаи инкубатсияи тухми мурғи марчон

Гурӯҳ	Миқдори тухми инкубатсионӣ, дона	Баромади тухмҳои инкубатсионӣ,%	Бордоршавии тухмиҳо, %	Баромади ҷӯҷаҳо, %
Сафеди қафаси синапахм	200	83	78	76
Полуятсияи маҳаллӣ	200	77	74	67

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Бордоршавии тухмҳои мурғи марчони сафеди қафаси синапахм- 78% ва популятсияи маҳаллӣ -74%-ро ташкил медиҳад. Баромади ҷӯҷаҳо дар гурӯҳи мурғи марчони сафеди қафаси синапахм 152 сар ё 76% ва дар мурғи марчони маҳаллӣ (н. Ёвон) 134 сар ё 67-ро нишон дод. Аз ҷӯҷаҳои солим 100 сарӣ, бо усули интиҳобӣ, ду гурӯҳ барои парвариш ҷудо карда шуданд. Нишондодҳои санҷиши истеҳсоли оид ба натиҷаҳои асосии парвариши ҷӯҷаҳои мурғи марчони сафеди қафаси синапахм ва популятсияи маҳаллии ноҳияи Ёвон дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.- Нишондодҳои асосии парвариши ҷӯҷаҳои мурғи марчон

Нишондод	Сафеди қафаси синапахм	Мурғи марчони маҳаллӣ
Солимонии ҷавонаҳо, %	89	90
Вазни зинда, г:		
якшабонарӯза	57,8 -0,29	49,6-0,35
8-ҳафтаина	1240,0-9,53	1120,0-9,83
17-ҳафтаина	4022,0-15,16	3790,-23,06
Истифодаи ҳӯрок ба як сар, кг	16,23-0,05	15,97-0,03
Сарфи ҳӯрок ба 1кг, вазнафзункунӣ, кг.	4,09-0,06	4,27-0,04

Вазни зиндаи ҷӯҷаи якшабонарӯзаи мурғи марчони сафеди қафаси синапахм 57,8г ва ҷӯҷаҳои мурғи марчони маҳаллӣ 49,6 граммро ташкил дод, ки фарқият дар байни гурӯҳҳо 4,2% буд. Дар давоми парвариш вазни зиндаи ҷӯҷаҳои мурғи марчони сафеди қафаси синапахм дар синни 8-ҳафтагӣ 1240г, ҷӯҷаҳои мурғи марчони маҳаллӣ 1120г ва дар синни 17-ҳафтагӣ 4022 ва 3790 граммро ташкил намуд, ки мутаносибан фарқияти онҳо 9,7 ва 5,8% мебошад.

Вазнафзункунии шабонарӯзӣ дар ҷӯҷаҳои мурғи марчони сафеди қафаси синапахм зиёд буда, истифодаи ҳӯрок ба 1 сар дар давоми парвариш 16,23кг ташкил дод ва сарфи

он ба 1 кг вазнафзункунӣ- 4,09 кг буд, ки нисбати чӯчаҳои мурғи марҷони маҳаллӣ 4,2% камтар буд.

Нишондодҳои санҷиши истеҳсоли оид ба давраи парвариши ҷуҷаҳои мурғи марҷон аз он далолат медиҳад, ки инкишофи ҷуҷаҳои мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм нисбатан беҳтар буда, парвариши онҳо дар шароити Тоҷикстон самаранок мебошад.

Натиҷаҳои санҷиши истеҳсоли нишон доданд (ҷадв.3), ки солиммонии мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм- 89,7%; тухмноки ба 1 сар -73,1 дона; вазни тухм -81,3 ва ҷуҷаҳои солим 69,8%-ро ташкил дод.

Ҷадвали 3.-Нишондодҳои маҳсулнокии мурғи марҷон (210-410 рӯз)

Гурӯҳ	Солиммонии саршумор, %	Тухмноки ба 1 сар, дона	Вазн тухм, г	Сарфи хӯрок		Баромад, %	
				Ба як сар, г	Ба 10 тухм, кг	Тухмҳои инкубатсионӣ	Ҷуҷаҳои солим
Сафеди қафаси синапахм	89,7	73,1-0,15	81,6-0,23	255,1-3,72	5,98 0,08	81,3	69,8
Популятсияи маҳаллӣ	84,4	66,2-0,37	75,1-0,28	255,1-3,72	6,250, 0,04	75,0	64,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Маълумотҳои дар боло овардашуда нишон медиҳанд, ки сарфи хӯрок ба 1 сар дар мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм 255,1г аст, ки ин нисбат ба мурғи марҷони маҳаллӣ 9,6% бартарӣ дорад. Ҳамзамон, сарфи хӯрок ба 10 дона тухм дар мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм нисбат ба популятсияи маҳаллӣ, мутаносибан 4,5% кам мебошад. Таҳлили маълумотҳои бадастомада аз он далолат медиҳанд, ки санҷиши истеҳсоли натиҷаҳои таҷрибаи илмӣ самаранокӣ парвариш ва нигоҳдории мурғи марҷони сафеди қафаси синапахмро дар шароити Тоҷикистон пурра тасдиқ намуд.

Натиҷаҳои самаранокӣ таҳқиқот аз он далолат медиҳанд, ки саршумори мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм дар синни 120-рӯзагӣ 89 сар буд, ки ин назар ба популятсияи маҳаллӣ 1,0% кам аст. Сарфи хӯрок ба 1 сар мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм дар ин давра 16,23 кг рост омад, ки нисбат ба мурғи марҷони маҳаллӣ 1,6% зиёд аст. Дар давраи таҳқиқот сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ дар мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм 4,09кг буд, ки ин нишондод нисбат ба мурғи марҷони маҳаллӣ 4,2% кам мебошад.

Таҳлили маълумотҳои самаранокӣ парвариши мурғи марҷони зоти сафеди қафаси синапахм ва популятсияи маҳаллӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки тухмнокии миёнаи мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм 73,1 дона буд, ки ин нисбат ба парандаи маҳаллӣ 9,4% зиёд аст. Сарфи хӯрок ба 10 дона тухм дар гурӯҳи мурғи марҷони қафаси синапахм 5,98кг (20,93 сомонӣ) буд, ки ин нишондод дар муқоиса ба популятсияи маҳаллӣ 4,7% (0,98 сомонӣ) кам аст. Хароҷоти умумӣ дар мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм ба 1 сар 73,85 сомониро ташкил дод, ки ин нисбат ба популятсияи маҳаллӣ 2,2 сомонӣ кам мебошад. Ҷоидаи соф аз ғуруши 1 кг ғушт дар мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм 16,6 сомонӣ аст, ки ин нишондод дар мурғи марҷони популятсияи маҳаллӣ 1,7 сомонӣ кам буд. Таҳлилҳо аз он далолат намуданд, ки даромад аз ғуруши 1 сар мурғи марҷони зоти сафеди қафаси синапахм 140,8сомониро ташкил медиҳад, ки ин нисбат ба популятсияи маҳаллӣ мутаносибан 8,1 сомонӣ зиёд аст. Ҷоидаи соф аз парвариши 1 сар мурғи марҷони зоти сафеди қафаси синапахм 66,96 сомонӣ буд, ки дар муқоиса ба мурғи марҷони маҳаллӣ 4,5 сомонӣ зиёд аст ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок мебошад.

Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки даромаднокӣ парвариши мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм (90,7%) нисбат ба популятсияи маҳаллӣ 8,5% зиёд мебошад ва аз нигоҳи иқтисодӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Яке аз омилҳои асосии таъсиркунанда ба маҳсулнокии паранда ин зоти популятсияҳои парандаҳои ба шароити маҳал мутобиқ мебошад. Мувофиқи нақшаи таҳқиқотро оид ба санҷиши муқоисавӣ маҳсулнокии зот ва популятсияҳои маҳаллии мурғи марҷон гузаронидем. натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки солиммонӣ, вазнафзункунӣ, тухмноки, баромади тухмҳои инкубатсионӣ ва сарфи хӯрок, албатта дар

зоти парандаи воридшуда нисбат ба популятсияҳои маҳаллӣ бартарӣ дида мешавад, ки ин ба гуфтаҳои дар боло зикргардида тақвият мебахшад.

Чадвали 4.- Самаранокии иқтисодии парвариши мурғи марҷони популятсияҳои гуногун

Нишондод	Гурӯҳ			
	Сафеди қафаси синапахм		Популятсияи маҳаллӣ (Ёвон)	
Саршумори ҷўчаҳо дар аввали парвариш , сар	100	Сомонӣ	100	Сомонӣ
Вазни зиндаи ҷўчаи якшабонарӯза, г	57,8		49,6	
Вазни зинда дар синни 120-рӯзагӣ, г	4022,0		3790,0	
Саршумор паранда дар 120-рӯзагӣ, сар	89		90	
Сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ, кг	4,09	14,30	4,27	14,95
Сарфи хӯрок ба як сар дар синни 120-рӯзагӣ , кг	16,23	56,8	15,97	55,89
Вазнафзункунии паранда то синни 17-ҳафта, г	3964,2		3740,4	
Сарфи хӯрок барои ҳамаи саршумор, кг	1444,5	3862,60	1437,3	3353,7
Истехсоли гӯшт бо вазни зинда, ҳамагӣ кг	357,96	12528,60	341,10	11398,50
Тухмноки ба 1 сар, дона	73,1		66,2	
Сарфи хӯрок ба 1 сар, кг	51,02	178,57	46,12	161,42
Сарфи хӯрок ба 10 дона тухм, кг	5,98	20,93	6,26	21,91
Хароҷоти дигар ба як сар		17,04		20,16
Хароҷоти умумӣ ба вазни зиндаи 1 сар		73,85		76,05
Ғоиди соф аз ғуруши 1 кг гӯшт		16,64		14,94
Даромад аз ғуруши як сар		140,8		132,7
Ғоиди соф аз 1 сар		6,96		62,5
Даромаднокӣ,%		90,7		82,2

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Аз мушоҳидаҳо маълум гардид, ки суръати афзоиши вазни зиндаи мурғи марҷон, ки барои гӯшт парвариш карда мешавад, аз мурғҳо, мурғобиҳо ва ғозҳо бартарӣ дорад. Вазни зиндаи ҷўчаҳои мурғи марҷон дар давраи парвариш (то 120 рӯз) қариб 80-90 маротиба меафзояд. Бройлерҳои ин паранда ҳангоми забҳ дар синни 90-120 рӯз ба вазни зиндаи аз 4,5 то 5,0кг мерасанд. Сарфи хӯрок барои 1кг вазнафзункунӣ 2,0-2,5 кг қайд шудааст. Натиҷаи таҳқиқоти гузаронидаи мо муайян намуд, ки вазни зиндаи мурғи марҷон дар гурӯҳҳо то синни 17-ҳафтагӣ 70-73 маротиба афзуд. Дар давраи парвариш (17-ҳафта) вазни ҷўчаҳои мурғи марҷон дар гурӯҳҳои таҳқиқоти ба ҳисоби миёна 3,8-4,1кг-ро ташкил дод.Таҳқиқот нишондод, ки сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ 3,9-4,2 кг-ро ташкил намуд, ки ин маълумотиҳои муаллифони тақвият медиҳад.

Кроссҳои вазнашон миёнаро барои гӯшт то синни 17 ҳафтагӣ парвариш менамоянд ва вазни зиндаи онҳо ба 4-4,5кг мерасад. Тухмнокии онҳо 70-90 дона ва вазнашон 80-90 граммро ташкил медиҳад (8,9,32,46). Таҳлили натиҷаҳои таҳқиқоти мо аз он далолат дод, ки вазни миёнаи ҷавонаи мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм дар синни 17 ҳафта 4,1 кг буд. Дар давраи маҳсулноки ба ҳисоби миёна як тухмноки ба 1 сар 63 донро ташкил намуд. Ва вазни миёнаи як тухм ба 80,9г баробар буд, ки ин ба нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда наздик мебошад.

Популятсияҳои мурғи марҷон дар асоси зоту кроссҳои гуногуни мурғи дар солҳои пешин ба ҷумҳурӣ воридгардида офарида шудаанд. Вазни модинаҳои он 7-9кг ва наринаҳо то 11,13 кг мебошад. Вазни ҷўчаҳои онҳо дар синни 4-5-моҳагӣ 2,5-3 кг-ро ташкил менамояд. Тухмнокии онҳо дар як сол 30-50 дона мебошад. Ранги ҷури боли аксари онҳо сиёҳ ва сафед буда, дурағаҳои онҳо метавонанд сиёҳ-сафед (чола) бошанд. Хусусияти беҳтарини онҳо ба ҷаронидан дар ҷарроғҳои кӯҳӣ ва водихо мутобиқ буда, солиммонии онҳо дар давраи парваришу нигоҳдорӣ беҳтар мебошад.

Петраш М.Г. ва дигарон далел меоваранд (50), ки ҳангоми 1 кг вазнафзункунӣ мурғи марҷон нисбат ба бройлерҳо 25% хӯрок зиёд сарф мекунад ва бо онҳо рақобат карда наметавонад. Аммо, коркарди амики гӯшти мурғи марҷон онҳоро рақобатпазир мекунад, зеро маҳсулнокии қисмҳои гӯшт тақрибан 25% баландтар аз бройлерҳо мебошад. Мақолаи мазкур аз он далолат мекунад, ки дар давраи парвариш (0-17-ҳафтагӣ) истеъмоли хӯрок ба 1 сар дар мурғи марҷони сафеди қафаси синапахм 16,6 кг буд, ки нисбат ба мурғи марҷони маҳаллӣ 4,0 ва 4,4% зиёд аст. Инчунин, энергияи мубодилавӣ мутаносибан 3,9 ва 4,4% зиёд буд. Сарфи хӯрок ба 1кг вазнафзункунии мурғи марҷони

сафеди қафасаи синапахм 4,12 кг-ро ташкил намуд, ки нисбат ба мурғи марҷони гурӯҳҳои маҳаллӣ мутаносибан 2,4 ва 2,7% кам аст. Ҳамзамон, сарфи энергияи мубодилавӣ дар мурғи марҷони сафед нисбат ба мурғи марҷони маҳаллӣ мутаносибан 6,8 ва 10,4% кам мебошад.

Қисмҳои умумии истеъмолшавандаи танаи мурғи марҷони сафеди қафасаи синапахм дар қиёс бо мурғони марҷони маҳаллӣ 3,1-3,5% зиёд мебошад. Холи миёна ба ҳолии намуди зоҳирии гӯшт дар гурӯҳи мурғи марҷони сафеди қафасаи синапахм нисбат ба популятсияи маҳаллӣ 3,5 ва 2,3% зиёд буд. Нишондодҳои мазаи гӯшти мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллӣ нисбат ба сафеди қафасаи синапахм 3,5% кам мебошад. Ҳангоми баҳодихии умумӣ дар таҷриба гӯшти мурғи марҷони номбурда соҳиби 43,4 ҳол гашт, ки ин нисбат ба популятсияҳои маҳаллӣ 2,5 ва 2,8% бартарӣ дорад.

Сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ мурғи марҷони сафед 4,12 кг-ро ташкил намуд, ки ин нисбат ба гурӯҳҳои маҳаллӣ мутаносибан ба 2,4-2,7% кам аст. Ҳамзамон, сарфи энергияи мубодилавӣ нисбат ба маҳаллӣ мутаносибан 6,8 ва 10,4% кам мебошад.

Дар синни 410-рӯзагӣ вазни зиндаи мурғи марҷони наринаи зоти сафеди қафасаи синапахм 10,35 кг-ро ташкил намуд, ки ин мутаносибан нисбат ба маҳаллӣ аз 10,9 то 13,8% бартарӣ дошт. Тухмнокии миёна дар мурғи марҷони сафеди қафасаи синапахм ба 1 сар 63 доноро ташкил намуд, ки нисбат ба маҳаллӣ аз 12,7 то 22,2% бештар мебошад. Бо сабаби зиёд будани тухмнокии мурғи марҷони сафеди қафасаи синапахм, сарфи хӯрок ба 10 дона тухм ба гурӯҳҳои маҳаллӣ 4,6-5,6% кам буд.

Санҷиши истеҳсоли натиҷаи таҷрибаҳои якум ва дуюмро пурра тасдиқ намуд. Даромад аз фурӯши 1 сар мурғи марҷони зоти сафеди қафасаи синапахм 140,8 сомони ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба популятсияи маҳаллӣ 8,1 сомонӣ зиёд аст. Фоидаи соф аз парвариши 1 сар мурғи марҷони зоти сафеди қафасаи синапахм 66,96 сомонӣ буд, ки дар муқоиса ба мурғи марҷони маҳаллӣ 4,5 сомонӣ зиёд аст ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок мебошад. Натиҷаи таҳқиқот муайян намуд, ки даромаднокии парвариши мурғи марҷони сафеди қафасаи синапахм (90,7%) нисбат ба популятсияи маҳаллӣ 8,5% зиёд мебошад ва аз нигоҳи иқтисодӣ ба мақсад мувофиқ аст.

АДАБИЁТ

1. Бобозода О.С., Комилзода Д.Қ., Эргашев Д.Д. Асосҳои парвариши мурғи марҷон дар шароити Тоҷикистон, Душанбе: ҚДММ “Собириён”, 2024
2. Бобозода О. С., Усмонов Н. С., Бозоров Ш. Э. Парандапарварӣ. Душанбе, ҚДММ “Собириён”, 224 с.
3. Бобоев С.Б., Комилзода Д.Қ., Роҳҳои бехтар намудани самаранокӣ рушди парандапарварӣ дар Тоҷикистон. Маводи конференсияи илмӣ амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Роҳҳои самарабахшгардонии истеҳсоли тухм ва гӯшти паранда дар шароити гарму хушк». -Душанбе: Эр-граф, 2020. -С 313-315.
4. Бобоазиззода Ш.А., Мадаминов А.А. Муаммоҳои баланд бардоштани самаранокӣ маҳсулоти парандапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монография). -Душанбе: Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2018.- 143 с.
5. Бобоазиззода Ш.А. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокӣ истеҳсоли тухм дар соҳаи парандапарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.А. Бобоазиззода, З. Валиев // Маводи семинари илмӣ амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Таҳлили ҳаҷди ақали сабади истеъмолӣ дар ҚТ-2016”. ДАТ.-С. 76-72.
6. Бобоазиззода Ш. Ресурсосберегающая технология-основа повышения эффективности птицеводства в Республике Таджикистан .Материалы сборник научных статей. -2017.-С.-279-282
7. Комилзода Д.Қ., Раҳматова С.А., Эргашев Д.Д., Бобозода О.С., Усмонов Н.С., Бозоров Ш.Э. Парандапарварӣ. - Душанбе: ҚДММ «Собириён», 2023.- 224 с.
8. Маълумотҳои оморӣ ҚВД «Саноати парандапарварии Тоҷикистон»-и Вазорати кишоварзӣ дар соҳаи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991-2022).
9. Ғаффоров А. Қ., Раҳимов Ш. Т. Парвариш ва ҳӯронидани мурғи марҷон. -Душанбе, 2012. -90 с.
10. Вазъи иқтисодӣ- иқтисодӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, январ-декабри соли 2024. -С.19-26.

АННОТАЦИЯ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВЕДЕНИЯ И ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ ИНДЮКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье, посвященной экономической эффективности разведения индюка на опытных участках, организованной как система предприятий промышленного типа, базирующихся на закупке комбикормов, анализируются многие достижения генетической науки, индустриализации, глубокой специализации производства, высокого уровня концентрации. Следует отметить, что благодаря использованию научно-технических достижений, особенно высокоэффективных технологий в производстве мяса птицы, потребление этого вида продукции питания заняло ведущее место среди населения развитых стран. Также, в

данной статье, на основании полученных результатов можно сделать вывод о том, что адаптация видов и популяций индюка к выбранным районам играет важную роль.

Ключевые слова: *производство, эффективность, разведение, яйца, мясо, вес, поставка, индейка, цыплята.*

ANNOTATION

THE ECONOMIC EFFICIENCY OF BREEDING AND PRODUCTION OF CORAL TURKEY IN THE TAJIKISTON

The article on increasing the economic efficiency of breeding turkeys in experimental areas of the poultry industry, organized as a system of industrial-type enterprises based on the purchase of mixed feed, analyzes many achievements of genetic science, industrialization, deep specialization of production and a high level of concentration. It should be noted that thanks to the use of scientific and technical achievements, especially high-efficiency technologies in the production of turkey meat in developed countries, the use of this type of feed has taken a leading place among the population. Also, in this article, based on the evidence obtained, it can be concluded that the adaptation of the breed and population of coral turkeys to the selected areas plays a major role.

Keywords: *production, efficiency, breeding, eggs, meat, weight, supply,*

Сведения об авторах:

Шарифов Зариф Рахмонович - профессор кафедрой бухгалтерского учета и аудита Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемур, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 146 тел: (+992) 905 00 44 00

Бобоазизода Шамшод Абдугафур - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой менеджмента и предпринимательства Таджикского аграрного университета имени Шириншо Шотемур, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 146 тел: (+992) 939 80 02 02, E-mail: shamshodb@mail.ru

Information about the authors:

Sharifov Zarif Rakhmonovich - professor of the department of accounting and auditing of the Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur, address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 146 tel: (+992) 905 00 44 00

Boboazizzoda Shamshod Abdugafur - Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Management and Entrepreneurship of the Tajik Agrarian University named after Shirinshoh Shotemur

ТДУ: 626.81

САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ ВА РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ОН

Шарифов З.Р.¹, Раҳимӣ А.Ш.² -¹Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур
²Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: *самаранокӣ, об, деҳот, обтаъминкунӣ, ташаббус, Тоҷикистон, манбаъ, захира, система, барнома, чомеъа, кишоварзӣ.*

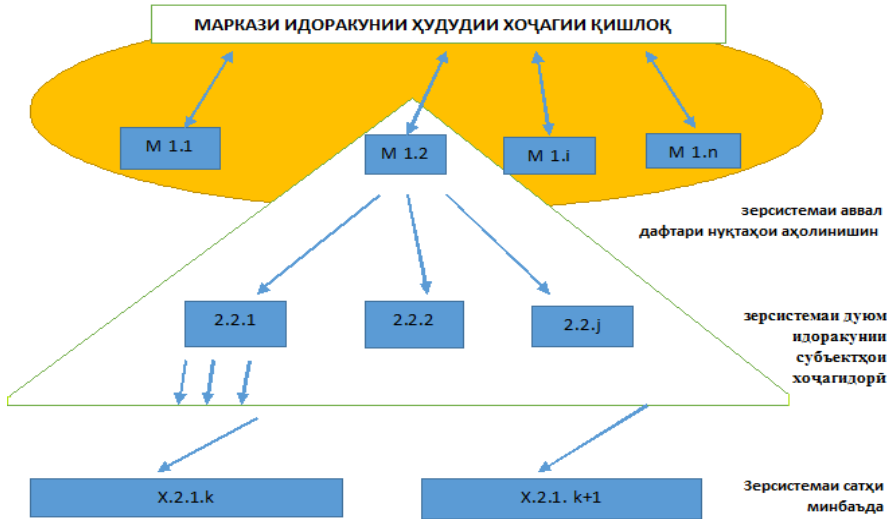
Рушди устувори иқтисодии кишвар ва таъмини самаранокии он бевосита ба равандҳои инноватсионӣ ва татбиқи он, истифодаи ҳаётбахштарин захираҳои табиӣ мебошад, ки ҳамаи фаъолияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ба он вобаста аст. Дар асри ҳозира, бо сарфи назар ба афзоиши аҳоли, тараққиёти саноатӣ ва тағйироти иқлимӣ, масъалаи камшавии об ҳатто дар минтақаҳое, ки пештар аз ин мушкилӣ надоштанд, ҳалнашаванда гардидааст. Истифодаи носамараи захираҳои об, аз ҷумла бадкорӣ дар кишоварзӣ, сарфҳои зиёд дар шаҳрҳо ва саноат, инчунин нобуд кардани манбаъҳои тозаии об, ба мушкилоти ҷиддӣ оварда расонидааст. Барои ҳалли ин мушкилот, зарурати истифодаи технологияҳои муосир ва баландсамараи захираҳои об, аз қабили технологияҳои нави обёрӣ, системаҳои қабули обёрӣ бо самараи баланд, истифодаи такрорӣ ва азхудкунии обҳои истехсолӣ, аз ҷумла татбиқи усулҳои ҳамоҳангсозии идоракунии об ҳатмист. Ин мавзӯ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки ҳалли он метавонад ба таъмини устувори иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва беҳтар кардани шароити зиндагии мардум кумак кунад. Таҳқиқи роҳҳои самарабахши истифодаи об, инчунин шиносӣ бо таҷрибаҳои байналмилалӣ дар ин самт, метавонад ба пешгирии бӯхрони об дар оянда мусоидат намояд.

Самаранокии фаъолияти корхонаҳои хоҷагии кишлоқ ҳамчун система бо самаранокии фаъолияти унсурҳо, хусусан хусусиятҳои кишоварзӣ (гармӣ, намӣ, равшанӣ, ҳосилнокии замин ва ғайра) зич алоқаманд аст. Дарҷаи самаранокии истехсолоти кишоварзӣ ба зерсохторҳои идоракунии, ки дар робитаҳои иттилоотӣ ташаккул ёфтааст, вобастагии зич дорад. Фаъолияти мунтазами одамон, ба ҳал кардани мушкилиҳои ҳалталаб оварда

мерасонад. Яке аз ин мушкилоти рӯзмарра ин хусусиятҳои хоси захираҳои об ва мушкилоти экологии онҳо ба ҳисоб меравад.

Рушди навъи техникий иқтисодиёт тағйиротро дар муҳити зист суръат бахшид, ки ин ба кадри кофӣ ғояҳои мавҷуда дар бораи тавоноии номаҳдуд аз захираҳои бемаҳдуд сабабе надошт, зеро диққати махсус ба муҳити зист дода нашуда буд.

Алоқамандии байни соҳавӣ ва зерсоҳаҳои минбаъдаро дар низоми идоракунии ҳудудии хоҷагии қишлоқ аз маълумотҳои расм мушоҳида кардан мумкин аст.

Расм.- Низоми сохтори иерархиявии идоракунии деҳоти хоҷагии қишлоқ
- таносуби волоият (тирҳои давомдор); - муносибати тобеъ (тирҳои Dashed); - таносуби ҳамкорӣ (тирҳои Barew).

Агар номувофиқатии давлатии воқеӣ банақшагирифта шуда бошад, он гоҳ унсурҳои назорат барои ислоҳи вазъ чораҳои ташкилӣ ва иқтисодиро талаб мекунад. Барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёт дар минтақаҳои деҳот, қабули принципҳои муосир ва ҳамроҳкунии онҳо бо шароитҳои маҳаллӣ зарур аст. Ин раванд метавонад ба оптималӣ истифода бурдани захираҳо, рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва беҳтар шудани ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолии деҳот мусоидат намояд. Татбиқи усулҳои мувофиқ ва мониторинги давлатии натиҷаҳо заминаи таҳкими иқтисодиёти минтақавиро фароҳам меорад (ҷадв.).

Ҷадвал.-Нишондиҳандаҳои рушди соҳаи кишоварзӣ минтақаҳои деҳоти Тоҷикистон барои давраи то соли 2030

Нишондиҳанда	Ҳисоби	Нишондиҳандаҳои нақшавӣ ба сатҳи соли 2024			
		Соли 2026		Соли 2030	
		Ҳамагӣ	Агломератсияҳои деҳотӣ	Ҳамагӣ	Агломератсияҳои деҳотӣ
Нишондиҳандаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ), бо нархҳои муқоисаишаванда, то соли 2024 бо %	90	97	100	100	100
Нишондиҳандаи истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ (дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ), бо нархҳои муқоисаишаванда, бо % то соли 2024	80	98	99	100	100
Нишондиҳандаи истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ (дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ), бо нархҳои муқоисаишаванда, бо % то соли 2024	88	100	100	100	100
Нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ, бо % то соли 2024	93	99	100	100	100

Иқтисодиёти соҳаи кишоварзӣ, ки ҳамчун соҳаи бунёдии иқтисодӣ ва ба омилҳои табиӣ (ҳаво, об, хок ва ғайра) вобаста аст, дар ҳоли ҳозир бо мушкилоти ҷиддӣ, аз қабили тағйироти иқлимӣ, камбудии об, нобудшавии захираҳои табиӣ ва нисбати паст будани самаранокии технологӣ рӯбарӯ аст. Барои бартараф кардани ин мушкилот, зарур аст, ки чораҳои ҳамоҳангшудаи иқтисодӣ, экологӣ ва техникӣ, аз ҷумла истифодаи технологияҳои муосир, идоракунии дурусти захираҳои табиӣ ва таъсиси сохторҳои дастгирикунандаи давлатӣ татбиқ карда шаванд [1, с. 55].

Усули натиҷаҳои иқтисодӣ ва математикӣ нишон медиҳанд, ки ҳамаи параметрҳои рушди минтақаи деҳот ба афзоиши шумораи сокинон, субъектҳои ба иқтисодиёт ва эътидол овардани нишондиҳандаи нархҳо алоқаманд аст. Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки дар давраи ташаккули агломератсияи деҳот, аксуламали рушди яқвақта ба равандҳои ҳамгирӣ ба назар мерасад.

Дар асоси таҳлили омилҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии соҳаҳои рушди агломератсияи деҳот онҳоро бо чунин роҳҳо рушд додан мумкин аст:

- 1) модернизатсияи маҳсулоти кишоварзӣ, ҷорӣ намудани инноватсия;
- 2) тадбирҳо оид ба паст кардани сатҳи бекорӣ дар деҳот;
- 3) истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳо бо мақсади таъсиси бозори умумичаҳони кишоварзӣ;
- 4) тарҳрезии рушди иҷтимоӣ иқтисодии деҳот бо назардошти самтҳои афзалиятнок;
- 5) рушди муносибатҳои муштарак бо созмонҳо ва мутахассисони интихобшудаи соҳаи иқтисодиёти хоҷагии қишлоқ.

Қайд кардан зарур аст, ки захираҳои табиӣ на танҳо манбаи асосии қонеъгардонии эҳтиёҷоти моддӣ инсонӣ, балки асоси ҳифзи устувории экосистемаҳо мебошанд. Барои нигоҳ доштани тавозуни табиат ва таъмини захираҳо барои наслҳои оянда, зарур аст, ки аз онҳо бо роҳҳои оқилона ва дар ҳамкории муҳити зист истифода гардад. Танҳо бо ин роҳ метавон равшанӣ, иқтисодиёт ва муҳити зисти устуворро ба таври ҳамчоя таъмин намуд. Омӯзишҳо нишон доданд, ки истифодаи нодурусти захираҳои табиӣ метавонад ба ноқисҳои ҷиддии экологӣ, аз қабили нобуд шудани навъҳои ҳайвоноту наботот, тағйироти иқлимӣ ва харобшавии заминҳо оварда расонад. Аз ин рӯ, ҳифзи истифодаи оқилонаи ин захираҳо бояд ба яке аз самтҳои асосии сиёсатҳои давлатӣ ва барномаҳои рушди устувор табдил ёбад. Танҳо бо як назардошти ҳамохангии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ аст, ки мо метавонем захираҳои табииро барои ҳозира ва оянда нигоҳ дорем.

Бисёре аз намудҳои захираҳои табиӣ бевосита ё бавосита ба истеҳсолоти кишоварзӣ чалб карда мешаванд. Дар ин ҳолат, гурӯҳи захираҳои асосиро ҷудо кардан лозим аст, ки ба онҳо пеш аз ҳама захираҳои иқлимӣ, обӣ, заминӣ, ҷангал ва гуногунии биологӣ дохил мешаванд. Танҳо дар асоси баҳисобгирии ҳамҷонибаи ҳосилнокии байни замин, намонокӣ, гармии ҳок, обу ҳаво ва иқлим ҳангоми ҳалли доираи васеи вазифаҳои рушди бахши аграрӣ, таъмини фаъолияти устувор ва рушди комплекси агросаноатӣ ҳамоҳанг пешгирӣ кардан мумкин аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таъсири шароити обу ҳаво ҳамчун омил маҳдудкунандаи кишоварзӣ боқӣ мемонад. Гузашта аз ин, фаъолияти афзоиандаи антропогенӣ ҳатто ба афзоиши хушксолӣ ва дигар падидаҳои номатлуб оварда расонд захираҳои об ва замини кишвар мебошанд, ки ба манфиати наслҳои ҳозира ва ояндаи одамон бояд ба таври оқилона истифода шаванд. Аз ин рӯ, раванди интенсификации истифодаи захираҳо бояд бо фаъолият оид ба ҳифз ва такрористеҳсоли онҳо, бо ҳалли ҳамҷонибаи бисёр масъалаҳои муҳими ҳифзи табиат омехта якҷоя карда шавад, дар ниҳоят ба ҳалли яке аз вазифаҳои асосии иқтисодии давлат - баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли равона карда шавад. Таҳлили истифодаи захираҳои об ва замин дар маҷмаи агросаноатӣ самаранокии пасти истифодаи онҳоро нишон медиҳад. Нақши захираҳои об дар биосфера, аз ҷумла дар хоҷагии қишлоқ, бо мавҷуд будани бо технологияҳои муосир муайян карда мешавад [2, с. 32].

Хушбахтона, кишвари мо-Тоҷикистон аз маҷмуи мушкилоти замон дар қанор аст. Ҳоло ба ҳар сокини ҷумҳурӣ соле 12000 м³ об рост меояд ва аз рӯи ин нишондиҳанда кишвари мо дар байни давлатҳои ИДМ яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол менамояд. Бо вучуди ин, баъзе ноҳияҳои ҷумҳурӣ аз нарасидани оби нӯшокӣ мушкилӣ мекашанд. Суръати баланди афзоиши аҳоли ва дар ин асос зиёд намудани маҳсулоти кишоварзӣ тақозо менамояд, ки меъёри истифодаи об дуруст ба роҳ монда шавад.

Айни замон зиёда аз 74 дарсади аҳолии Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Бинобар ин, масъалаи дастрасии аҳоли ба оби нӯшокӣ ва истифодаи самараноки захираҳои обӣ яке аз ҳадафҳои муҳими Рушди ҳазорсола маҳсуб мешавад. Самаранок

истифода намудани захираҳои оби кишвар яке аз масъалаҳои мубрами иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Таъминоти оби нӯшокӣ ба воситаи шабакаҳои обрасон дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 30 дарсадро ташкил менамояд. Қисмати боқимондаи аҳоли обро аз манбаъҳои истифода мебаранд, ки дар баробари дур ҷойгир шудан дар сатҳи пасти шароити бехдошти қарор доранд. Оби нопок ва корношоям боиси паҳн гардидани бемориҳои сирояткунанда дар шаҳру деҳот мегардад. Бинобар ин, истифодаи оқилона, тоза нигоҳ доштани оби ҷӯю дарёҳо ва ҳифзи манбаъҳои он яке аз вазифаҳои муҳими ҳар як сокини мамлакат мебошад. Тоҷикистон дорои манбаъҳои оби тоза бошад ҳам, дар соҳаи таъмин ва дастрасии аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ ба оби барои саломатии сокинон безарар ҳанӯз қорҳои анҷомнаёфта мавҷуданд. Баъзе манбаъҳои об дар минтақаи Бохтари вилояти Хатлон ва вилояти Суғд ба обҳои дуруштиашон 15-22мг/экв.л ва маъданиашон баланд тааллуқ доранд [3, с. 14].

Истифодаи қорхонаҳо иншооти нав, инчунин қорӣ қардани технологияҳои нав, ки ба об таъсири ҳудро мерасонад, бояд истифодабарии оқилонаи обро бо талаботи бехатарии экологӣ ва муҳофизати саломатӣ ва яқуминдараҷа барои эҳтиёҷоти маишию нӯшокии аҳоли таъмин қарда шавад.

Истифодаи қорхонаҳо ва иншооти нав, инчунин татбиқи технологияҳои пешрафта дар соҳаи об, бояд бо принципҳои оқилонагии истифодаи об, ҳифзи муҳити зист ва таъмини бехатарии экологӣ ҳамҷоя гардад. Бо дарназардошти оқибатҳои дарозмуддати экологӣ ва иҷтимоӣ ҳар гуна технология ва иншоот бояд пеш аз ҳама эҳтиёҷоти асосии маишӣ ва нӯшокии аҳолиро таъмин намояд. Таҷдиди технологӣ ва рушди инфрасохторҳо бояд ба сурати ҳамҷоя бо стандартҳои муҳитизистӣ ва талаботи саломатии аҳоли сурат гирад, то ки рушди иқтисодӣ ба ҳаробии экосистемаҳо ва қамбудии захираҳои оби наоранд. Яъне, ҳар як лоиҳаи нав бояд аз нуқтаи назари устувории экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ арзёбӣ шуда, барои наслҳои имрӯза ва оянда манфиатбахш бошад. Танҳо бо ин роҳи ҳамохангсозии рушди технологӣ ва ҳифзи муҳит аст, ки мо метавонем захираҳои обро ба таври устувор идора намуда, ҳамзамон, шароити зисти солим ва фароғати иҷтимоиро барои ҳама таъмин намоем.

Бо ин мақсад аз нигоҳи мо бояд ҷунин масъалаҳои асосӣ мавриди баррасӣ қарор гиранд:

- ба ҳисоб гирифтани обҳои, ки аз захираҳои пирияхҳо гирифта мешаванд;
- тақмили донишу маҳорат ва қобилияти касбии қормандони соҳа;
- муҳофизати об аз ифлосшавӣ ва қамшавӣ;
- пешакӣ оғохонидани истеъмолкунандагон аз таъсири зарари оби нопок;
- маҳдуд қардани фишурдани об то қадди имқон;
- муайян ва ташкил қардани ҳудудҳои муҳофизатии об.

Системаҳои обтаъминқунӣ дар айни қамон зарурати дар ҳолати қорӣ нигоҳ доштан, истифодаи самаранокӣ ва устувориро доранд. Системаҳои обтаъминқунии аз қор монда ҳоло ба ҳамаи мақомоти дахлдори давлатӣ маълуманд. Сабабҳои асосии аз қор мондан ё бесамар будани системаи обтаъминқунӣ аз нигоҳи мо–ин таъмини номунтазами қарқ, нигоҳдории ҳолати бади дастқоҳ ва мошинаҳои қорӣ маблағҳои ноқифоя барои иҷрои қорҳои таъмирий ва сатҳи пасти дониши касбии қормандон мебошад. Барои қартараф қардани ин мушқилот зарур аст, ки сиёсатҳои нави иқтисодӣ ҳамзамон бо ташқили ҳамқории самарабахш байни қорхонаҳо, таъмини устувории экологӣ ва идорақунии оқилонаи об амалӣ қарда шаванд. Танҳо бо ҳамохангсозии ислоҳоти иқтисодӣ бо нигоҳдории захираҳои табиӣ ва таъмини манфиатҳои иҷтимоӣ метавон соҳаи қишварзиро аз ин бўҳрон раҳой дод ва ба рушди устувори он мусоидат намуд.

Яке аз сабабҳои дигари қоҳиш ёфтани фаъолияти истеҳсолӣ ин фарсудашавии фондҳои асосии истеҳсолӣ мебошад, ки мавриди истифодабарияшон қайҳо гузаштааст. Дар ҷумҳурӣ таҷҳизот ва қисмҳои эҳтиётии низоми обтаъминқунӣ истеҳсол намешаванд ва ҳамаи онҳо аз қоричи қишвар ворид қарда мешаванд, ки нархи хело қарон доранд. Бинобар ин, арзиши аслии об ва қизматрасонӣ мегардад, ки ниҳоят ба дӯши истеъмолқарон меафтад. Таии солҳои оқир дар деҳоти ҷумҳурӣ бо ёрии инвестрҳои

хориҷӣ ва ташкилоти хайриявӣ системаҳои обтаъминкунии зиёд сохта шудаанд, ки ба рушди соҳа мусоидат менамоянд, лекин бо сабабҳои риоя нагардидани низоми истифодаи дастгоҳи обкашии баъзе аз онҳо аз қор бозмондаанд. Танҳо дар баъзе деҳаҳо барои ҳалли мушкилоти мавҷудбуда роҳҳои идоракунии системаҳои обтаъминкунии ҷорӣ қарда шудааст. Вақте ки ҷамъиятҳо идораи низоми обтаъминкуниро ба зиммаи худ мегиранд, мақомоти давлатии иҷроияи маҳалҳо ин иқдомро меписанданд, лекин дар эътирофи расмӣ онҳо ҳамчун шарик дар обтаъминкунии кашолқорӣ мекунанд. Дар сурати расмӣ будан, ин ҷамъиятҳо метавонанд фаъолияти қорбарияшонро тақони ҷиддӣ дода (бастанӣ шартномаҳоро, гирифтани қарз ва ғ.), мустақилона пеш баранд.

Бо мақсади ҳалли мушкилоти дар боло зикршуда, бояд қонунгузориҳои ҳозира мавриди тақмил қарор дода шавад. Инчунин, сатҳи дониши касбии қоргарон бояд баланд бардошта шавад ва ба сатҳи зарурӣ барои ҳалли роҳҳои баромадан аз ин вазъият мусоидат намояд. Барои дар сатҳи зарурӣ сурат гирифтани татбиқи даҳсолаи нав дар ин самт лозим аст, ки шарикӣ ҳамдигарфаҳмӣ дар ҳамаи зинаҳо мустақам гардад ва пеш аз ҳама, масъалаҳои маблағгузори, табодули таҷҳизоти муосир, таҷрибаи пешқадам дар соҳаи истифодаи об, ҳифзи захираҳои обӣ ва дигар масъалаҳои вобаста ба об дар рӯзномаи ҷорабиниҳои глобалӣ ва минтақавӣ ҷойи муносиби худро ёбанд.

Истифодаи нодурусти захираҳои табиӣ, махсусан захираҳои обу замин сабаби бухронҳои экологӣ ва садамаҳои экологӣ мегарданд. Бухрони экологӣ ин тағйирёбии зидди ҳолати мувозинаи комплексҳои табиӣ мебошад. Вай на танҳо таъсири таъвоноии одамро ба табиат, балки бо суръати баланд аз тарафи одамон тағйир додани табиатро барои инкишофи ҷамъият инъикос мекунад. Қайд намудан ҷоиз аст, ки сарфи зиёдагии об нафақат боиси талафи об мегардад, балки оқибатҳои дигари манфиро низ пеш меорад. Истифодаи оби барзиёдӣ боиси харобии шабакаҳои захбуру захкашҳо гардида, сатҳи обҳои зеризаминӣ баланд, ботлоқшавӣ ва шӯршавии заминҳои кишт афзун, хонаҳои истиқоматӣ зах кашада хароб мегарданд.

Дар ин самт иҷрои ҷорабиниҳои зеринро зарур мешуморем:

- аз нав ба қайдгирии сарчашмаҳои захираҳои об;
- беҳдошт ва азнавсозии шабакаи обёрӣ дар қаламрави вилоятҳои Суғд, Хатлон ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ;
- пурзӯр намудани назорат дар ҳамаи нуқтаҳои кашадани обҳои зеризаминӣ барои обёрӣ ва эҳтиёҷоти хоҷагидорию маишӣ;
- муқаррар намудани назорат аз болои ҳолати пирахҳо, кӯлҳо ва дигар намудҳои обҳо;
- таҳияи усулҳо ва технологияи нави тоза қардани об ва ба сатҳи меёрҳои қабулшуда расонидани ҳолати обҳои нӯшокӣ;
- истифодаи оқилона ва муҳофизати сарчашмаҳои обҳои маъданӣ;
- арзёбии самаранокии фаъолияти иншооти тозақунада ва дигар ҷорабиниҳо оид ба беҳбудии онҳо дар миқёси ноҳияҳо.

Хулоса. Самаранокии истифодабарии захираҳои об ва роҳҳои баланд бардоштани он яке аз муҳимтарин масъалаҳои асрии замони мо мебошад. Дар шароити афзоиши талабот ба об, тағйироти иқлимӣ ва қам шудани захираҳои обӣ, зарурати идоракунии оқилонаи ин манбаҳо ба назар мерасад. Барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи об, татбиқи технологияҳои нави обёрӣ, таъмини афзоиши самаранокии истеҳсолӣ дар соҳаҳои гуногун, инчунин эҳтимоли истифодаи тақрории обҳои истеҳсолӣ бояд дар назар гирифта шавад. Ҳамзамон, тарбияи аҳоли дар самти нигоҳдории захираҳои обӣ ва қабули қонунҳои ҳимояқунадаи муҳит метавонанд ба ҳалли ин мушкилот мусоидат намоянд.

АДАБИЁТ

1. Бухориев Т.А., Имомов С. Дастур оид ба парвариши зироатҳои лубиёгӣ дар заминҳои оби ва лалмии Тоҷикистон. - Душанбе, Ирфон, 2009.
2. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. - Ростов н/Д: Феникс, 2005. - 451-453, 455-456 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ассотсиатсияи истифодабарандагони об” ш. Душанбе, 2.01.2020.
4. Лукьянчиков Н.Н., Потравный И.М. Экономика и организация природопользования. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - 273, 277 с.

5. Москаленко А.П. Иктисоди идоракунии муҳити зист ва ҳифзи муҳити зист: Китоби дарсӣ. – Москва: МБХ «МарТ», Ростов-на Дону: Маркази нашриёти «МарТ», 2003. - 224 с.
6. Маълумотҳои Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон.
7. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба асоссиатсияҳои истифодабарандагони об. -Душанбе, 2 январи соли 2020.
8. Тавсияҳо оид ба таъмили асоссиатсияҳои истифодабарандагони об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маркази дастгирии ҳусусигардонии ҳоҷагиро дар назди Ҳукумати ҚТ) Душанбе-2008.
9. <http://vtule.ru/events/z15185209>
10. <http://www.bibliotekar.ru/spravochnik-15/134.htm>

АННОТАЦИЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ И СПОСОБЫ ЕЕ ПОВЫШЕНИЯ

В данной статье исследуется эффективность использования водных ресурсов и способы ее повышения, современное состояние обеспечения чистой питьевой водой. Ведь вода – это источник жизни, а вода в них – источник жизни. В связи с этим, для усиления этого процесса и решения региональных водных проблем, эффективного использования водных ресурсов и глобальных проблем, связанных с ними, были обозначены основные вопросы, требующие решения, предложены и обоснованы пути их решения.

Ключевые слова: *эффективность, вода, сельская местность, водоснабжение, инициатива, Таджикистан, источник, ресурс, система, программа, сообщество, сельское хозяйство.*

ANNOTATION WATER RESOURCE EFFICIENCY AND WAYS TO IMPROVE IT

This article examines the efficiency of using water resources and ways to improve it, as well as the current state of providing clean drinking water. After all, the water in them is the source of life, and of life. In this regard, in order to strengthen this process and solve regional water problems, efficient use of water resources and global problems related to them, the main issues that need to be addressed were identified, ways to solve them were proposed and justified.

Keywords: *efficiency, water, rural area, water supply, initiative, Tajikistan, source, resource, system, program, community, agriculture.*

Сведения об авторах:

Шарифов Зариф Рахмонович – доктор экономических наук, профессор Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур, 734003, проспект Рудаки 146

Рахими Алишер Шарофатулло – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент. г. Душанбе, улица Нахимов 64/14, tgfeu@tgfeu.tj. Телефон: (+992)931150994; E-mail: rahimialisher@gmail.com

Author Informations:

Sharifov Zarif Rakhmonovich – Doctor of Economics, Professor of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur, 734003, Rudaki Avenue, 146

Rahimi Alisher Sharofatullo - Tajik State University of Finance and Economics, assistant. Dushanbe, Nakhimov street, 64/14, tgfeu@tgfeu.tj. Phone: (+992) 931150994; E-mail: rahimialisher@gmail.com

ТДУ: 657.1

ТАЪСИРИ ТАТБИҚИ СБҲМ БА РУШДИ ҲИСОБОТИ КОРХОНАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Кошонова М.Р.¹, Окилов Ф.М.², Ҳочиева Ш.А.²

¹Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон,

²Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: *СБҲМ, ҳисоботи корхонаҳо, баҳисобгирии молиявӣ, аудит, стандартҳо, сиёсати баҳисобгирӣ, сармоягуздорон, шаффофият, ислоҳот.*

Гузориши масъала. Дар шароити ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди ҷаҳонӣ зарурати беҳтар намудани сифати ҳисоботи молиявии корхонаҳо меафзояд. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) барои таъмини шаффофият, қиёспазирӣ ва саҳеҳии иттилооти молиявӣ тарҳрезӣ шудаанд, аммо татбиқи онҳо дар амалияи миллӣ бо як қатор мушкilot ҳамради аст. Мушкilotи асосӣ ба нокифоя будани таҳассуси кормандон, маҳдуд будани таъминоти методӣ, номукаммалӣ заминаи ҳуқуқӣ, ҳавасмандии пасти соҳибкорон барои гузаштан ба стандартҳои байналмилалӣ марбутанд. Ин ба рушди низоми муносири баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии корхонаҳои ватанӣ монеа шуда, ҷолибияти сармоягузори онҳоро коҳиш медиҳад. Ҳамин тариқ, таҳлили ҳамаҷонибаи таъсири татбиқи СБҲМ ба ҳисоботи молиявии корхонаҳо дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муайян намудани монеаҳо ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба рафъи онҳо зарур аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Масъалаҳои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан дар қорҳои олимони ватанӣ инъикос ёфта истодаанд. Дар таҳияи ин мавзӯ саҳми Н.А. Абдулмуминзода [1], И.А. Бобиев [2], М.Б. Каримиён [3; 4; 6; 7; 9; 12; 13], Б.Ҳ. Каримов [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11], Г.Т. Қодирова [15], С.Ф. Низомов [12], Қ.Ҳ. Хушвахтзода [14; 15] ва дигар муҳаққиқон назаррас аст. Дар асарҳои онҳо ҷанбаҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ, мутобикати стандартҳои милли ба СБҲМ, инчунин роҳҳои ислоҳоти низоми милли баҳисобгирии муҳосибӣ нишон дода шудаанд. Ҳамин тавр, дар интишороти Б.Ҳ. Каримов ва М.Б. Каримиён равишҳои методологии ташкили низоми милли баҳисобгирии муҳосибӣ бо назардошти талаботи байналмилалӣ пешниҳод шудаанд [6;10], хусусиятҳои ташаккули нақшаи ҳисобҳо тибқи СБҲМ таҳлил шуда [7], мушкilotи баҳисобгирии муҳосибии воситаҳои асосӣ ва сиёсати истеҳлоқ таҳқиқ шудаанд [3;4]. Интишороти таълимию методии муаллифони барои мутобик кардани СБҲМ ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияҳои амалӣ пешниҳод мекунанд [5; 9].

И.А. Бобиев ба таҷрибаи байналмилалӣ дар ташаккули ҳисоботи сегментӣ, ки ҷанбаи муҳим дар заминаи татбиқи СБҲМ мебошад, тамаркуз менамояд [2]. С.Ф. Низомов хусусиятҳои баҳисобгирии воситаҳои асосиро дар партави талаботи СБҲМ ва муқаррароти қонунгузорию андоз таҳлил мекунад [12]. Таҳқиқоти алоҳидаи муаллифони ба масъалаҳои татбиқи баҳисобгирии идоракунии [1], баҳисобгирии қарзҳои дебитории шубҳанок [13] ва ташаккули сиёсати баҳисобгирии қорхонаҳо [15] бахшида шудаанд.

Бояд гуфт, ки сарфи назар аз афзоиши таваҷҷуҳ ба масъалаҳои ислоҳоти низоми милли баҳисобгирии муҳосибӣ, дар адабиёти илмӣ то ҳол таҳқиқоти мукаммали амалӣ ва таҳлили бевосита ба таъсири татбиқи СБҲМ ба сифат, сохтор, шаффофият ва қиёспазии ҳисоботи қорхонаҳо бахшидашуда кам ба назар мерасанд.

Мақсади мақола муайян намудани таъсири татбиқи СБҲМ ба рушди ҳисоботи молиявии қорхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин таҳлили мушкilotе, ки дар раванди мутобиксозии стандартҳои байналмилалӣ ба амалияи милли баҳисобгирии муҳосибӣ ба миён меоянд, мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. СБҲМ маҷмуи принципҳо, қоидаҳо ва талаботе мебошанд, ки аз ҷониби Шурои Стандартҳои Байналмилалӣ Баҳисобгирии Муҳосибӣ (IASB - International Accounting Standards Board) барои таъмини равишҳои ягона ба таҳияи ҳисоботи молиявӣ таҳия шудаанд. Мақсади асосии СБҲМ ноил шудан ба қиёспазирӣ ва шаффофияти иттилооти молиявӣ барои истифодабарандагони манфиатдор – сармоягузoron, кредиторон, танзимгарон ва дигар иштирокчиёни бозори молиявӣ мебошад. Ҳамин тариқ, «ба туфайли ҷунин стандартҳо ҷиҳатҳои муҳими методологияи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ташаккул ёфта ва ифшо гардиданд, ки барои тамоми субъектҳои иқтисодӣ ва гурӯҳҳои гуногуни истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ мақбул ва даркшаванда мебошанд» [10, с.17].

Ҳадафҳои асосии татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд:

- ташкили ҷазои ягонаи иттилоотӣ барои сармоягузoronи байналмилалӣ;
- баланд бардоштани эътимод ба ҳисоботи молиявӣ;
- сода намудани дастрасии қорхонаҳо ба бозорҳои байналмилалӣ сармоя;
- таъмини инъикоси одилонаи вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти қорхонаҳо.

СБҲМ аз қоидаҳои низоми милли баҳисобгирии муҳосибӣ бо як қатор аломатҳои асосӣ фарқ мекунад (ҷадвали 1):

СБҲМ дар ташаккули ҳисоботи молиявии қорхонаҳо, ки ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ аст, нақши калидӣ мебошад. Истифодаи онҳо ба баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ, ҷалибияти сармоягузории қорхонаҳо, эътимод ба шарикон ва муассисаҳои молиявӣ, кам кардани хавфҳои хангоми қабули қарорҳои идоракунии, мутобикгардонии низоми милли баҳисобгирии муҳосибӣ бо амалияи байналмилалӣ

мусоидат мекунад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар доираи ислоҳоти низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ корҳо оид ба ҳамгироӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ идома доранд, татбиқи СБҲМ на танҳо зарурати касбӣ, балки як самти стратегии рушди соҳибкорӣ мебошад.

Ҷадвали 1.-Тафовути байни СБҲМ ва низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ

Аломат	СБҲМ	Стандартҳои миллий
Нишона	Манфиатҳои истифодабарандагони берунӣ	Манфиатҳои мақомоти андоз ва давлат
Принсипҳо	Бартариҳои моҳият бар шакл, муҳокимаронии касбӣ	Муносибати расмӣ, шакли ҳуқуқӣ
Стандартикунонӣ	Меъёрҳои ягонаи байналмилалӣ	Санадҳои меъёрию ҳуқуқии миллий
Сатҳи тафсилот	Доираҳои васеъ бо унсурҳои фасеҳ	Дастурҳои ҳатмӣ
Истифодабарӣ	Умумӣ, барои ширкатҳои байналмилалӣ ва сармоягузoron	Маҳдуд – дар сатҳи давлат ва соҳа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабули як қатор санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрию ҳуқуқие оғоз гардид, ки ба навсозии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ нигаронида шудаанд. Яке аз чунин санадҳои асосӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» мебошад, ки дар таҳрири охирини он (соли 2011) муқаррарот барои ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ кардани қоидаҳои миллий муайян гардидаанд. Асоси ҳуқуқиро инчунин қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи СБҲМ, санадҳои меъёрию ҳуқуқии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) ташкил медиҳанд. Инчунин гурӯҳи кории назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки раванди гузаришро ҳамоҳанг мекунад, таъсис дода шуд. Ҳамоҳангсозӣ инчунин тавассути ҳамкориҳои байналмилалӣ бо Федератсияи байналмилалӣи муҳосибон, Бонки ҷаҳонӣ, иштирок дар барномаҳои минтақавӣ, масалан дар доираи ҳамгироии шарикӣ мамлакатҳои ИДМ амалӣ карда мешавад.

Ба ҳолати имрӯз татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нобаробар аст. СБҲМ дар баҳши бонкӣ бештар истифода мешаванд - ҳамаи бонкҳои тижоратӣ вазифадоранд, ки ҳисоботи молиявиро мутобиқи СБҲМ таҳия кунанд; дар соҳаи суғурта омодашавӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ барои арзёбии хавфҳо ва сармоягузорӣ зарур аст; ҳисоботи молиявӣ дар корхонаҳои бузурги давлатӣ ва фаромиллӣ, ки бо сармоягузoronи хориҷӣ кор мекунанд, махсусан дар субъектҳои дорони манфиати умум, дар асоси СБҲМ тартиб дода мешаванд. Корхонаҳои хурд ва миёна аз сабаби надохтани қарорҳои соҳибхотасос ва хароҷоти баланди гузариш аз шаклҳои содакардашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мутобиқи стандартҳои миллий истифода мебаранд.

Дар раванди татбиқи СБҲМ ташкилотҳои зерин нақши муҳим доранд: Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (мақоми асосие, ки ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва мутобиқкунии стандартҳои миллий ба талаботи СБҲМ-ро ҳамоҳанг месозад, тавсияҳои методӣ мебарорад, шаклҳои ҳисобот ва ҳуҷҷатҳои тавзеҳиро тасдиқ мекунад);

- Бонки миллии Тоҷикистон (ҳамчун танзимгари баҳши молия аз ташкилотҳои назоратшаванда татбиқи ҳатмӣи СБҲМ-ро талаб мекунад. Санадҳои дохилии БМТ, аз ҷумла талабот оид ба ифшои иттилоот ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунад);

- палатаҳои аудиторҳо ва иттиҳодияҳои касбии муҳосибон (ба паҳн намудани донишҳои соҳаи СБҲМ мусоидат мекунанд, курсҳо, семинарҳо ва аттестатсияи мутахассисонро ташкил намуда, дар омодагии касбии муҳосибон ва аудиторҳо нақши муҳим доранд);

- муассисаҳои таълимӣ (дар нақшаҳои таълимӣ фанҳои ба СБҲМ нигаронидашударо ҷорӣ мекунанд, аз ҷумла дар Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатӣи молия ва иқтисоди Тоҷикистон ва ғ.).

Истифодаи СБҲМ ба бехбуди назарраси сифати ҳисоботи молиявӣи корхонаҳо тавассути равишҳои ягонаи эътироф, андозагирӣ ва ифшои иттилоот мусоидат мекунад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳисоботҳо аксаран бо дарназардошти ҳадафҳои андозбандӣ тартиб дода мешаванд, гузариш ба СБҲМ имкон медиҳад, ки таҳрифҳо бартараф ва шаффофияти иттилоот барои истифодабарандагон зиёд карда шавад.

СБҲМ на танҳо ба ҳисоботи берунӣ, балки ба равандҳои идоракунии дохилии корхонаҳо низ таъсири мусбат мерасонад. Ҷорӣ намудани онҳо ба низом даровардани равандҳои назорати дохилӣ, баҳисобгирии хавфҳо ва тақмили ихтисоси кормандонро талаб мекунад. Ин ба таҳкими принсипҳои идоракунии корхонаҳо, шаффофият дар қабули қарорҳо ва масъулияти роҳбарият дар назди саҳмдорон мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муваффақияти бештарро дар татбиқи СБҲМ бонкҳо ва корхонаҳои бузурги дорои уҳдадорихои байналмилалӣ ба даст овардаанд, аз ҷумла: КВД БА ҚТ «Амонатбонк», ҚСҚ «Ориёнбонк» ва дигар бонкҳои низомсоз мутобикӣ талаботи БМТ ва ҳамкорихо бо ташкилотҳои байналмилалӣ мунтазам ҳисоботи дар асоси СБҲМ омодашударо дар сомонаҳои расмӣ худ нашр мекунанд; Гурӯҳи ТАЛКО унсурҳои СБҲМ-ро дар робита ба муттаҳидсозии ҳисоботи молиявӣ ва омодагӣ ба ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ истифода мебарад; корхонаҳое, ки дар лоиҳаҳои байналмилалӣ донорӣ (масалан, дар соҳаи энергетика ва инфрасохтор) иштирок мекунанд, ҳисоботи ҳудро ба СБҲМ дар доираи шартҳои грантҳо ё созишномаҳои қарзӣ мутобик мекунанд. Бо вучуди ин, татбиқи СБҲМ дар баҳши хусусӣ аз сабаби набудани ҳавасмандӣ, хароҷоти зиёд ва нарасидани мутахассисон маҳдуд аст.

Сарфи назар аз эътирофи аҳамияти СБҲМ барои баланд бардоштани сифати ҳисоботи корхонаҳо, раванди татбиқи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор монеаҳои ҷиддӣ рӯбарӯ аст. Ин монеаҳо ҳосияти институтсионалӣ ва амалӣ дошта, суръати мутобикшавии низоми миллии баҳисобгирии муҳосибиро ба талаботи байналмилалӣ суст мекунанд.

Яке аз мушкилоти мубрам ин нарасидани мутахассисони дорои дониш ва малакаи амалии кор бо СБҲМ мебошад, «барои ҳалли мушкилоти раванди ислохот ба мамлакат пеш аз ҳама кормандон-мутахассисони барои кор бо СБҲМ омода лозим буданд. Дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ фанҳои таълимии нав, чун СБҲМ, баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии, баҳисобгирӣ ва ҳисоботи андоз, аудит, менечменти молиявӣ ворид карда шуданд» [11, с.26]. Сабабҳои нарасидани кормандони соҳибхитос инҳоянд: имкониятҳои маҳдуди омӯзиши касбӣ; омодагии нокифоя дар доираи барномаҳои донишгоҳӣ; рушди сусти низоми сертификатсияи муҳосибон ва аудиторҳо тибқи стандартҳои байналмилалӣ (масалан, АССА, СРА). Ин боиси хатоҳо дар татбиқи стандартҳо, муносибати расмӣ ба табдили ҳисобот ва паст шудани сифати иттилоот мегардад.

Барои бисёре аз ширкатҳо, махсусан корхонаҳои хурд ва миёна, гузариш ба СБҲМ бо мушкилоти молиявӣ ва ташкилӣ алоқаманд аст, масалан, хароҷоти хариди нармафзори махсус; оmodасозӣ ва бозомӯзии кормандон; пардохти хизматрасонии мушовирони берунӣ; гузаронидани аудит ва табдили ҳисобот-метавонад назаррас бошад ва дар муддати кӯтоҳ аз ҷиҳати иқтисодӣ номувофиқ ҳисобида мешавад. Ин махсусан дар шароити дастрасии маҳдуд ба захираҳои молиявӣ дарозмуддат ва вазъи ноустувори макроиқтисодӣ мубрам аст.

Истифодаи самараноки СБҲМ автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлил, аз ҷумла модулҳои махсуси низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, воситаҳои коркард ва нигоҳдории ҳаҷми зиёди иттилоот, ҳамгирӣ бо низомҳои назорат ва ҳисоботи дохилиро талаб мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми зиёди корхонаҳо, хусусан дар маҳаллҳои деҳот усулҳои кӯҳнашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташкили дастии ҳуучатҳоро идома медиҳанд, ки татбиқи талаботи СБҲМ-ро душвор мегардонад.

Татбиқи самараноки СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати ҳамаҷониба, аз ҷумла тадбирҳои давлат, муассисаҳои таълимӣ, ҷомеаҳои касбӣ ва ҳуди соҳибкориро тақозо мекунад. Дар зер самтҳои асосие оварда шудаанд, ки агар амалӣ шаванд, метавонанд ба амиқтар кардани ислохот дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ корхонаҳо мусоидат кунанд.

Тадбирҳои зарурии дастгирии давлатӣ. Барои суръат бахшидан ба гузариш ба СБҲМ пурзӯр намудани дастгирии давлатӣ, аз ҷумла таҳия ва татбиқи стратегияи миллии ҷорӣ намудани СБҲМ тавсия дода мешавад; ҷудо намудани субсидияҳои бучетӣ ё имтиёзҳои андоз барои корхонаҳое, ки стандартҳои байналмилалиро татбиқ мекунад; ташкили марказҳои махсуси давлатии дастгирии машваратӣ; ташвиқ намудани истифодаи СБҲМ дар корхонаҳои давлатӣ ва маҳаллӣ ҳамчун намуна барои бахши хусусӣ. Чунин тадбирҳо таваҷҷуҳи корхонаҳоро афзоиш дода, барои бартараф кардани монеаҳои мавҷуда мусоидат мекунад.

Баланд бардоштани ихтисоси кормандон. Яке аз омилҳои асосии татбиқи бомуваффақияти СБҲМ мавҷудияти мутахассисони ботаҷриба мебошад. Ба ин муносибат тавсия карда мешавад, ки барномаҳои донишгоҳӣ оид ба баҳисобгирии муҳосибии байналмилалӣ васеъ карда шаванд; фароҳам овардани шароит барои сертификатсия мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ (АССА, СРА ва ғайра); гузаронидани курсҳо ва семинарҳои кӯтоҳмуддат бо иштироки коршиносони байналмилалӣ; ҷорӣ намудани тақмили ихтисоси ҳатмӣ барои муҳосибон ва аудиторҳои аҳли амал. Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ заминаи устуворро барои татбиқи босифати СБҲМ фароҳам меорад.

Расондани ёрии техникӣ ва методӣ ба соҳибкорӣ. Соҳибкориҳои хурд ва миёна маҳсусан ба дастгирии амалӣ ниёз дорад. Барои гузаштан ба СБҲМ таҳия намудани васоит ва дастурҳои методии намунавӣ, татбиқи платформаҳои онлайн, намунаҳои ҳисобот, ҳавасмандгардонии таҳияи нармафзори ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ лозим аст. Ин барои бартараф кардани душвориҳои техникӣ ва коҳиш додани хароҷоти мутобиқсозии корхонаҳо ба СБҲМ мусоидат мекунад.

Рушди инфрасохтори аудити мустақил. Унсuri муҳими ҳисоботи шаффоф аудити қавӣ ва мустақил аст, ки метавонад дурустии иттилоотро тасдиқ кунад. Вобаста ба ин, ислоҳоти низоми иҷозатномадиҳӣ ва назорати фаъолияти аудиторӣ, таъсис додани палатаи аудити мустақили дорoi вазифаҳои назорати сифат, ҳавасмандгардонии ҳамкорӣ бо ташкилотҳои аудитории байналмилалӣ тавсия дода мешавад. Муҳити устувори аудиторӣ эътимоднокии ҳисоботи молиявии корхонаҳоро дар сатҳи байналмилалӣ афзоиш медиҳад.

Навсозии заминаи меъёрӣ барои гузариш ба СБҲМ. Татбиқи муназзами СБҲМ таҷдиди қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ, аз ҷумла ҳамоҳангсозии нақшаи ҳисобҳо бо талаботи СБҲМ, ворид намудани муқаррароти СБҲМ ба қонунгузориҳои соҳаи молия ва андоз, гузариш ба татбиқи ҳатмии СБҲМ дар бахшҳои алоҳидаро тақозо мекунад. Роҳандозӣ намудани чунин тадбирҳо барои рушди устувори ҳисоботи молиявӣ фазои мусоиди институтсионалӣ фароҳам меорад.

Бо ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот метавон ба хулоса омад, ки татбиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди ҳисоботи корхонаҳо таъсири мусбат расонида, ба баланд шудани шаффофият, саҳеҳӣ ва қиёспазирии иттилооти молиявӣ, инчунин таҳкими эътимоди сармоягузoron ва ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Сарфи назар аз дастовардҳо, раванди татбиқи СБҲМ бо як қатор мушкilot, аз нарасидани кормандони соҳибихтисос ва мушкilotи методологӣ то маҳдуд будани захираҳо ва дастгирии сусти мақомоти танзимкунанда ҳамради аст. Барои рафъи ин монеаҳо кӯшишҳои мақсадноки давлат, ҷомеаи илмӣ ва соҳибкорӣ лозим аст, ки ба рушди захираҳои инсонӣ, тақмили қонунгузорӣ, навсозии технологияҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва бунёди инфрасохтори устувори аудит нигаронида шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдулмуминзода, Н.А., Каримиён, М.Б. Важные аспекты управленческого учета основных средств / Н.А. Абдулмуминзода, М.Б. Каримиён // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем: сборник статей по материалам ХС международной научно-практической конференции, Москва, 10 декабря 2024 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Интернаука», 2024. – С. 9-15
2. Бобиев, И.А. Таҷрибаи байналмилалӣи ташаккулёбӣ ва пешниҳоди ҳисоботи сегментӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии корхона / И.А. Бобиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 1. – С. 78-86
3. Каримиён, М.Б. Пути совершенствования амортизационной политики в Республике Таджикистан / М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён // Экономика: актуальные вопросы теории и практики: сборник статей VII Международной научно-практической конференции, Пенза, 05.11.2024. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2024. – С. 35-39

4. Каримиён, М.Б. Учет затрат на восстановление объектов основных средств в современных условиях / М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 6. – С. 150-157
5. Каримов, Б.Х. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан: учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов. – Душанбе: Институт предпринимательства и сервиса, 2019. – 425 с.
6. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
7. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Составление плана счетов бухгалтерского учета в соответствии с МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 76-83
8. Каримов, Б.Х. Бахисобгирии андоз: васоити таълимӣ / Б.Х. Каримов, Н.А. Ойев, С.Қ. Шоймардонов, С.М. Бухориев. – Душанбе: ДСХ, 2016. – 316 с.
9. Каримов, Б.Х. Бахисобгирии мухосибӣ. Китоби дарсӣ / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе, Ирфон, 2020. – 444 с.
10. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии бахисобгирии мухосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2(41). – С. 15-21
11. Каримов, Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низомии бахисобгирии мухосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 23-34
12. Низомов, С.Ф., Каримиён, М.Б. Бахисобгирии воситаҳои асосӣ: қоидаҳои СБҲМ ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Ф. Низомов, М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 5. – С. 14-24
13. Ойев, Н.А., Каримиён, М.Б. Особенности бухгалтерского и налогового учета сомнительной дебиторской задолженности / Н.А. Ойев, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/8. – С. 86-90
14. Хушвахтзода, Қ.Х., Каримов, Б.Х. Пайдоиш ва рушди бахисобгирии мухосибӣ дар олами ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10-2. – С. 66-71
15. Хушвахтзода, Қ.Х., Қодирова, Г.Т. Сиёсати бахисобгирӣ чун асоси ташаккули низомии бахисобгирии мухосибӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 4-1. – С. 5-13

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ВНЕДРЕНИЯ МСФО НА РАЗВИТИЕ ОРПОРАТИВНОЙ ОТЧЕТНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты внедрения Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в Республике Таджикистан, а также их влияние на развитие корпоративной отчетности. Обоснована актуальность перехода на МСФО в условиях интеграции национальной экономики в мировое финансовое пространство и усиления требований к прозрачности и сопоставимости отчетности. Представлен анализ правовых и институциональных основ реформы системы бухгалтерского учета, обозначены ключевые этапы и особенности внедрения стандартов. Особое внимание уделено влиянию применения МСФО на повышение качества финансовой информации, доверия инвесторов и возможностей привлечения внешнего капитала. Выявлены основные барьеры, сдерживающие процесс внедрения МСФО: нехватка квалифицированных кадров, высокая стоимость перехода, низкий уровень цифровизации учета и методологические сложности.

Ключевые слова: МСФО, корпоративная отчетность, финансовый учет, аудит, стандарты, учетная политика, инвесторы, прозрачность, реформа.

ANNOTATION

IMPACT OF IFRS IMPLEMENTATION ON THE DEVELOPMENT OF CORPORATE REPORTING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the theoretical and practical aspects of the implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS) in the Republic of Tajikistan, as well as their impact on the development of corporate reporting. The relevance of the transition to IFRS in the context of the integration of the national economy into the global financial space and strengthening of requirements for transparency and comparability of reporting is substantiated. The analysis of the legal and institutional foundations of the accounting system reform is presented, the key stages and features of the implementation of standards are outlined. Particular attention is paid to the impact of the application of IFRS on improving the quality of financial information, investor confidence and the ability to attract external capital. The main barriers hindering the process of IFRS implementation are identified: lack of qualified personnel, high cost of transition, low level of digitalization of accounting and methodological difficulties.

Key words: IFRS, corporate reporting, financial accounting, audit, standards, accounting policy, investors, transparency, reform.

Сведения об авторах:

Кошенова Манзура Рахматджоновна – Таджикский государственный финансово-экономический университет, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Электронная почта: manzura@yandex.ru. Тел.: (+992) 935-55-50-72

Окилов Фаридун Мухаммадович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. E-mail: fariddunoqikov@mail.ru. Тел.: (+992) 883-88-30-57

Ходжиева Шаходатхон Абдурахмоновна – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. E-mail: hojieva1977@mai.ru. Тел.: (+992) 987-40-48-14

Information about the authors:

Koshonova Manzura Rahmatjonovna – Tajik State University of Finance and Economics, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. E-mail: manzura@yandex.ru. Tel.: (+992) 935-55-50-72

Oqilov Faridun Muhammadovich – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, assistant of the Department of Accounting and Audit. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: fariddu-noqikov@mail.ru. Tel.: (+992) 883-88-30-57

Hojieva Shahodatkhon Abdurahmonovna – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, assistant of the Department of Accounting and Audit. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: hojieva1977@mai.ru. Tel.: (+992) 987-40-48-14

ТДУ: 332,33-(575-3)

**ОҚИЛОНА ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ ОМИЛИ МУҲИМИ
ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ МАМЛАКАТ**

Шарифов З.Ш.¹, Хусайнов С.М.²

¹Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур

²Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Калимаҳои асосӣ: заминҳои кишоварзӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, захираҳои замин, деҳот, ҳосилнокӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ.

Замин воситаи асосии истеҳсолот ба шумор меравад ва дар навбати худ вазифаҳои гуногуни фаъолияти истеҳсолии одамонро иҷро менамояд. Дар шароити иқтисодӣ бозоргонӣ самаранок истифодабарии заминҳои обёришаванда, ки иқтидорҳои асосии захираҳои табиӣ ҷумҳурӣ ба шумор меравад ва рушди тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ҷумҳурӣ, алалхусус ба соҳаи кишоварзӣ вобастаги дорад. Инчунин бояд қайд намоем, ки истифодабарии самаранок ва оқилонаи заминҳои кишоварзӣ, ки самтҳои асосии ҳадафҳои стратегияи давлат мешуморем, ки танзими давлатии муносибатҳои заминӣ ниҳоят муҳим мебошад. Ба ақидаи мо, ба арзишҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва маънавии аҳолии ҷумҳурӣ таъсир мерасонад. Қобили зикр намуд, ки замин дар ҷумҳурӣ, танҳо моликияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Қайд кардан ба маврид аст, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи Кодекси Замин заминро истифода мебаранд ва бо роҳи пардохти андоз ва пардохти иҷора, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "қайд шудааст муқаррар шудааст, истифода бурда мешавад [1]. Аз ин рӯ, танзими муносибатҳои замин аз тарафи давлат, ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, ҳамин тафр ба рушди саноате, ки барои ашёи ҳоми онҳо истифода мебаранд, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, паст шудани шиддати муҳоҷирони меҳнатӣ, паст намудани сатҳи камбизоатии аҳолии деҳот ва баланд бардоштани сатҳи даромаднокии аҳолии ҷумҳуриро ва хусусан дар мусоидат менамояд.

Дар ин асос бояд қайд кардан лозим меояд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид қадааст, ки: «Дар солҳои оянда таъсири манфии тағйироти иқлим ба соҳаи кишоварзӣ афзоиш меёбад. Инчунин, васеъ намудани майдонҳои заминҳои бекорхобида, биёбоншавӣ, камобӣ ва хушкшавӣ сабаби паст шудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Аз ин рӯ, мунтазам чораҳои барои риояи маданияти баланди заминдорӣ қабул намуда, сарфаи хароҷоти об барои обёрии замин, истифодабарии технологияҳои сарфаи нерӯи барқ дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи захираҳои обиро риоя намуда, ҳамасола зиёда аз 40 ҳазор гектар замин дар ҳолати ғайриқаноатбахши мелиоративӣ қарор доранд. Робита ба ин роҳбарони вилоятҳо, шаҳр ва ноҳияҳо ӯҳдадоранд дар якҷоягӣ бо Вазорати кишоварзӣ чораҳои барои диёд намудани майдонҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ, ташкили сохтмони гармхонаҳо ва сардхонаҳо, таъминоти бозорҳои озуқаворӣ бо

маҳсулоти баландсифат ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи истеҳсоли ватанӣ ва зиёд намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти соҳа чораҳо андешанд» [2].

Бояд зикр намуд, ки дар Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи барои солҳои 2030 рушди устувори соҳаҳои асосии бахши воқеии иқтисодиёт бо баланд бардоштани самаранокии истифодаи сарватҳои милли, сармояи табиӣ, ки дар сохтори он захираҳои заминро об ҷойгир мебошанд, алоқаманди зич дорад. Дар ин хусус рушди устувору мутавозини соҳаи кишоварзӣ яке аз роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ҷумҳурий ба шумор меравад. Қайд кардан ба маврид аст, ки бо дарназардошти нақши бузурги соҳаи кишоварзӣ дар татбиқи яке аз ҳадафҳои стратегияи давлат таъмини амнияти озуқаворие, ки дар СМР-2030 масъалаҳои зерини мушаххаси рушди комплекси агросаноатӣ муайян шудаанд [3].

Таъкид кардан ба маврид аст, ки соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурий тадбирҳо оид ба фаъолияти маблағгузорӣ ба азхудкунии заминҳои нави кишоварзӣ нигаронида шудаанд. Имкониятҳои фаъолияти маблағгузорӣ барои зиёд намудани истеҳсоли нахи пахта аз ҳисоби васеъ гардидани майдони кишти он ба қор андохтани заминҳои нави обӣ нигаронида шудааст. Таҳқиқот нишон додааст, ки дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ сармоягузорӣ дар рушди ҳар як соҳаи хоҷагии халқи Тоҷикистон ва инчунин ба рушди соҳаи кишоварзӣ нақши муҳим мебошад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ташкили комплекси самарабахши озуқаворӣ, ки талаботи аҳолиро ба озуқа таъмин менамояд ва баланд шудани дараҷаи зиндагии аҳолии деҳотро заминаи муҳайё менамояд. Тамоюли кишти майдони зироатҳои кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.-Тамоюли кишти майдони зироатҳои кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаз.га.

	1991	2018	2020	2021	2022	2023	С.2023 нисбати с.1991 ба %
Зироатҳои ғалладонагӣ	231,4	374,9	391,5	394,5	390,5	398,3	172,1
Гандум	143,6	255,5	269,6	274,8	271,2	275,0	191,5
Пахта	310,0	214,6	213,4	202,0	207,2	193,7	-62,4
Картошка	12,8	49,6	52,7	57,2	56,1	56,6	4,4 маротиба
Сабзавот	28,0	68,3	70,4	71,2	70,0	73,5	2,6 маротиба
Мевагӣҳо ва буттамевагӣҳо	52,5	158,9	161,8	160,9	164,4	166,6	31,7 маротиба
Токзорҳо	36,8	38,1	39,8	39,4	39,7	39,9	108,4
Полизиҳо	10,9	19,9	22,7	22,6	20,7	23,8	2,2 маротиба
Зироатҳои ҳӯроқо қорво	226,7	99,2	105,9	113,9	115,1	115,5	-50,9

Сарчашма: Маълумотҳои ҷадвал дар асоси Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омили Кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 2024, саҳ.26,27,29, 120, 124

Аз ҷадвали 1 собит гардидааст, ки майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 108,4% то 31,5 маротиба зиёд шудааст. Зироатҳои ғалладонагӣ соли 2023 нисбати соли 1991 ба -172,1%; гандум ба -191,5%; картошка -4,4 маротиба; сабзавот-2,6 маротиба; мевагӣҳо ва буттамевагӣҳо ба -31,7 маротиба; токзорҳо ба – 108,4%; полизиҳо – ба 2,2 маротиба зиёд шудааст. Инчунин бояд қайд намуд, ки пахта ба – 62,4% ва зироатҳои ҳӯроқо қорво ба – 50,% кам шудааст. Аз таҳлилҳо маълум гардидааст, ки кишти масоҳати пахта ба - 116,3 ҳазор гектар кам шудааст. Бояд қайд намоем, ки бади истиқлолият ҷумҳурий аҳолиро бо маҳсулоти ватанӣ таъмин созеи. Яке аз роҳҳои таъмини амнияти озуқаворӣ зиёд намудани майдони зироатҳои ғалладонагӣ, хусусан гандум мебошад. Сабаби кам гардидани масоҳати кишти пахта зиёд намудани дигар зироатҳои кишоварзӣ мебошад [4].

Қайд кардан ба маврид аст, ки зиёда аз 63,7% майдони кишти пахтаи ҷумҳуриро вилояти Хатлон ташкил медиҳад. Ба ақидаи олими соҳа академик Ҷ. Пиризода “...гузаронидани соҳаи пахтакорӣ вилояти Хатлон ба истеҳсоли пахтаи маҳиннах имкон медиҳад ҳангоми истеҳсоли ҳамон ҳаҷми истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти соҳа тақрибан 1.5 маротиба афзоиш ёбад ва боиси афзоиши даромади дахлдори милли мегардад, ки дар соҳаи кишоварзӣ ба даст омадааст”. Эҳтимоли паст гардидани ҳосилнокӣ ҳангоми иваз намудани пахтаи миёнаҳаҷм дар ҳамаи майдонҳои парвариши он тавассути афзоиши

даромаднокии ҳар як гектар замини пахта пӯшонида шуда, иқтисодиёти хоҷагиро ба таври назаррас таҳким мебахшад [5].

Яке аз нишондиҳандаҳои оқилона истифодабарии заминҳои кишоварзӣ баланд бардоштани ҳосилнокӣ мебошад. Таҳлил нишон дод, ки дар шароити кунунӣ ҳосилнокии кишоварзӣ аз ҳисоби васеъ намудани заминҳои қорам, баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои кишоварзӣ, истифодаи технологияи навӣ инноватсионӣ таъмин карда мешавад. Инчунин яке аз нишондиҳандаи иқтисодии зироатҳои кишоварзӣ – ҳосилнокӣ мебошад. Тамоюли ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. -Маълумотҳои ҷадвал дар асоси Динамикаи ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаз.га

Сабзавот	181,0	256,9	274,2	280,5	286,1	309,9	128,9
Мевагӣҳо	22,6	43,3	42,9	40,3	43,9	55,5	32,9
Ангур	36,4	72,7	69,0	77,6	84,7	53,2	16,8
Полизиҳо	62,0	263,6	266,8	284,5	312,4	332,5	27,0 маротиб

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омили Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 2024, саҳ.42-46

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҳосилнокии маҳсулоти ғалладонагӣ ба – 18,7 сентнер; гандум -20,4; картошка ба-55,3; сабзавот – 128,9; мевагӣҳо – 32,9; ангур ба – 16,8; полизиҳо -27,0 зиёд шудааст ва пахта ба–6,3 сентнер кам шудааст. Яке аз роҳҳои баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ самаранок ва оқилона истифодабарии заминҳои кишоварзӣ, истифодаи технологияи инноватсионӣ мебошад.

Қобили зикр аст, ки афзоиши ҳосили зироатҳо на танҳо аз сабаби шароити обу ҳаво, балки дар натиҷаи риоя намудани қоидаҳои киштгардон низ ба амал меояд. Таҳлилҳо нишон додасат, ки ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2023 нисбати соли 1991 аз 60 маротиб то 923,2 маротиб зиёд ва истеҳсоли пахта ба 42,0% кам шудааст (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Тамоюли истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ, ҳазор тонна

	1991	2018	2020	2021	2022	2023	С.2023 нисба-ти с.1991 бо%
Ғалла	292,0	1296,2	1561,4	1586,3	1756,3	1754,9	60 маротиб
Гандум	149,3	779,0	864,1	876,2	934,3	860,5	5,7 маротиб
Пахта	819,6	300,3	396,0	388,8	404,7	344,3	-42
Картошка	105,9	964,6	1022,5	10451,3	1094,4	1144,9	108,1
Сабзавот	322,5	2119,4	2479,4	2597,6	2714,8	3026,2	938,3 маротиб
Мевагӣҳо	69,8	447,9	467,8	444,4	512,0	654,3	937,3
Ангур	92,6	241,9	239,1	267,5	301,1	190,4	205,6 маротиб
Полизиҳо	55,1	641,7	701,2	756,9	818,8	842,6	152,9 маротиб

Сарчашма: Маълумотҳои ҷадвал дар асоси Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омили Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 2024, -С.35-38. [7].

Аз таҳлилҳои ҷадвали 3 бармеояд, ки дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ рушди устувори иқтисодиёти кишоварзӣ бештар бо самаранок истифода бурдани иқтисодии табиӣ ҷумҳурӣ нигаронида шудааст. Таҳқиқот нишон додааст, ки захираҳои замин бо назардошти аҳамияти ҳосаашон дар таъмини амнияти озуқаворӣ ҷумҳурӣ, қоҳиши вобастагии он аз таъсири омилҳои беруна ҳамчун омилҳои муҳимтарини рушди иқтисоди баромад мекунад.

Ба ақидаи мо, омӯзиши вазъи тамоюли тағйирёбии он дар истифодаи заминҳои кишоварзӣ, инчунин арзёбии натиҷаҳо ва оқибатҳои ислоҳоти замин хеле муҳим ба назар мерасад. Чи хеле, дар боло зикр шуда буд, ки зарурати васеъ қорӣ намудани усулҳои технологияи инноватсионии истифодаи захираҳои замин дар ҷумҳурӣ бо назардошти суръат бахшидан ба равандҳои сармоягузорӣ ва дар ин асос татбиқи гузаштан ба иқтисодӣ сабз асоснок менамоянд.

Хулоса. Барои оқилона истифодабарии заминҳои кишоварзӣ омилҳои муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат зарур мебошад, ки самти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ даромаднок ва ба содирот нигаронидашуда; заминистифодабарандагон имкони сар-

моягузорӣ барои рушд ва беҳбуди захираҳои замин фароҳам орад, гузаштан ба технологияҳои иқтисодӣ рақамикунонӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси Замин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи пардохти замин" Душанбе.-1996 аз 13.12.1996, № 327
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 26.12.2019 17:47 // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.prezident.tj>
3. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. Душанбе.-2016.
4. Мирсаидов С.А. Устойчивое землепользование как основа современного развития земельных отношений // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2019. - № 9. - С. 191-197.
5. Пиризода Ҷ.С. Самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ дар кишоварзии обёришавандаи вилояти Хатлон // Паёми Донишгоҳи давлатӣ тичорати Тоҷикистон.- Душанбе, 2021 №3(37).-с.158-165.
6. Зиёев Б.С. Анализ современного состояния и тенденции использования земельных ресурсов в регионе//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2021. - № 4. - С. 79-90.
7. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 2024.

АННОТАЦИЯ

РАЗУМНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

В данной статье рассматривается разумное использование сельскохозяйственных земель важнейший фактор обеспечения продовольственной безопасности страны. Исследования показали, что увеличение производства сельскохозяйственной продукции, рациональное использование земель сельскохозяйственного назначения способствует созданию новых рабочих мест, снижению оттока трудовых мигрантов, снижению уровня бедности сельского населения, повышению уровня доходности и качества жизни населения республики. Предложено, что обеспечения продовольственной безопасности страны необходимо сосредоточить на производстве прибыльной и экспорт ориентированной сельскохозяйственной продукции; землепользователи получают возможность инвестировать в развитие и улучшение земельных ресурсов и переход к цифровой экономики.

Ключевые слова: *сельскохозяйственных земель, создание новых рабочих мест, земельный запас, сельской местности, урожайность, валовой продукции сельского хозяйства, продовольственной безопасности.*

ANNOTATION

REASONABLE USE OF AGRICULTURAL LAND IS THE MOST IMPORTANT FACTOR IN ENSURING FOOD SECURITY OF THE COUNTRY

This article discusses the rational use of agricultural land, the most important factor in ensuring food security in the country. Studies have shown that increasing agricultural production and rational use of agricultural land contribute to the creation of new jobs, a decrease in the outflow of migrant workers, a decrease in the level of poverty among the rural population, and an increase in the level of income and quality of life of the population of the republic. It is proposed that ensuring food security in the country should be focused on the production of profitable and export-oriented agricultural products; land users will be given the opportunity to invest in the development and improvement of land resources and the transition to a digital economy.

Key words: *agricultural land, creation of new jobs, land reserves, rural areas, crop yield, gross agricultural output, food security*

Сведения об авторе:

Шарифов Зариф Рахмонович-доктор экономических наук, профессор Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур, 734003, проспект Рудаки 146

Хусайнов Сафарали Мирзомуродович - Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни, ассистент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита. 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 121. Телефон: (+992) 987309495. E-mail: mfahim@mail.ru

Information about the author:

Sharifov Zarif Rakhmonovich-Doctor of Economics, Professor of the Tajik Agrarian University named after S. Shotemur, 734003, Rudaki Avenue, 146

Khusainov Safarali Mirzomurodovich - Avicenna Tajik State Pedagogical University Sadrididdina Aini, Assistant of the Department of Accounting, Analysis and Audit. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 121. Phone: (+992) 987309495. E-mail: mfahim@mail.ru

Калимаҳои асосӣ: самаранокӣ иқтисодӣ, хоҷагӣҳои деҳқонӣ (фермерӣ), самаранокӣ иқтисодии истеҳсолот, хавфҳои иқтисодӣ, субъекти хоҷагидорӣ, самаранокӣ истеҳсолот

Тоҷикистон кишвари кӯҳӣ буда, танҳо 7 Ҷоизи ҳудуди онро заминҳои ҳамвор ташкил медиҳанд, ки дар онҳо асосан истеҳсолоти кишоварзӣ ба роҳ монда шудааст. Агар соли 1991 ба сари як сокини мамлакат 0,15 га замини кишт ва 0,12 га замини обёришаванда рост ояд, дар соли 2022 он 0,10 ва 0,06 га-ро ташкил дод. Аз рӯйи ин нишондиҳандаҳо Тоҷикистон дар байни кишварҳои ИДМ яке аз ҷойҳои охиринро ишғол мекунад. Чунин вазъияти ҷуғрофӣ объективӣ моро водор месозад, ки заминҳои таъиноти кишоварзиро нисбатан оқилона истифода намоем. Ҳамасола миқдори аҳолии кишвар 2,1-2,2 Ҷоиз зиёд шуда, таъмин намудани он бо маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсоли худӣ бо назардошти аз истифодаи самарабахши замин ва захираҳои обӣ вобаста мебошад.

Фонди асосӣ ва арзишноки бахши аграрии кишварро тақрибан 861,7 ҳаз.га заминҳои обёришаванда, ки дар онҳо зиёда аз 90%-и маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол мешавад, ташкил медиҳанд [10. С-16].

Нишондиҳандаҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки соҳаи кишоварзӣ 70% аҳолии камбизоат ва 10 Ҷоизи ҷойҳои нави кориро таъмин мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи кишоварзӣ 24,1% ММД соли 2022 ва 50-56 Ҷоизи маҳсулоти озуқаро таъмин менамояд, нигоҳ накарда ба он, ки 93% масоҳати ҷумҳурӣ кӯҳҳо, яъне 3,2% ҳудуди заминҳоро соҳаи кишоварзӣ ташкил медиҳад нигоҳ накарда ба азхудкунии интенсивии заминҳо дар 30 соли охир тамоҷули камшавии заминҳои кишоварзӣ ба назар мерасад.

Аз маълумотҳо бар меояд, ки танҳо сабзавотпарварӣ зиёд намудани харчи меҳнати зинда ва моддиро ба 1 гектар кишт тақозо намуда, аз тағйир додани сохтори зироатҳои сабзавот ва тақмил додани технологияи парвариш, баланд бардоштани сатҳи интенсивигардониро дар назар дорад (расми 1).

Расми 1.-Хусусиятҳои сабзавотпарварӣ ҳамчун соҳаи мустақили растанипарварӣ

Амалан номгӯи хусусиятҳои хоси сабзавотпарвариро давом додан мумкин аст, вале номгӯи овардашуда барои тасдиқ кардани зарурияти мустақилона омӯхтани интенсификунории ин соҳа кифоя мебошад.

Зироатҳои сабзавот аз рӯйи навъҳои баланди интенсивноӣ гурӯҳбандӣ карда шуда, хароҷоти зиёди маблағҳо ва меҳнатро ба ҳар 1 гектари зироат тақозо намуда, дар асоси аз 1 гектари кишт маҳсулоти умумии арзиши баландтар ба даст оварда мешавад. Дар айни замон асосҳои методологии ҷойгиркунӣ, сабзавотпарварӣ ва ҳавасмандгардонии моддии коргарон дар сатҳи нокифоя таҳқиқ ва коркард карда шудаанд [9. С-152]. Сабзавотпарварӣ

- соҳаест, ки бештар аз даҳҳо ва ҳамон қадар ба ном зироатҳои дигарро дар бар мегирад, ки технологияи гуногуни истеҳсол ва дараҷаи механикони гуногун доранд.

Хусусиятҳои муайяне вучуд доранд, ки имкон медиҳанд сабзавоткориро ба як соҳаи алоҳидаи зироаткорӣ чудо карда, муносибати индивидуалиро дар таҳлили ҳолати он тақозо мекунанд. Хусусиятҳои сабзавотпарварӣ ҳамчун соҳаи мустақил ба таври нақшавӣ чунинанд [1. С-73].

Дар шароити заминҳои обёришавандаи вилояти Суғд, ки дар онҳо ба таври интенсивӣ рӯёнидани пиёз, помидор, сабзӣ ва қарам имконпазир аст, ҳалли мушкилоти аз ҷиҳати иқтисодӣ дурусти тухмипарварӣ аҳамияти муҳимро касб мекунад [2. С-43].

Дар ин радиф қонё гардондани талаботи аҳоли ба сабзавот дар асоси интенсивгардонӣ, гузарондани соҳа ба асоси саноатӣ, баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва маҳсулнокии меҳнат вобаста мебошад. Ин самт дар асоси ҳамгироии байниҳочагӣ ва интегратсияи агросаноатӣ сурат гирифта, бо истифода аз технологияҳои нави пешқадам ва навҳою дураҳо майдони кишти зироатҳо дар заминҳои обёришаванда ва сероб зиёд карда шаванд, инчунин воситаҳои механизатсия оқилона истифода бурда шуда, аз ҳисоби намуду навҳои аз ҷиҳати ғизонокӣ нисбатан арзишноки зироатҳои сабзавот номгӯи намудҳои он васеъ карда шаванд [3. С-232].

Маълум аст, ки сабзавот маҳсулоти ивазнашавандаи ғизоӣ, манбаи витаминҳо ва намакҳои маъданӣ буда, дар табодули модҳо дар организми инсон зарур доништа шуда ба ташаккули ферментҳо ва унсурҳои ҳаётан муҳим имконият медиҳад. Сабзавот инчунин як қатор модҳои хушбӯӣ ва хушмаззаро дар бар гирифта, ҳатто баъзеи онҳо дорои модҳои махсус-фитонсидҳо, яъне нобудкунандагони микроорганизмҳои дардофар мебошанд. Сабзавотро аз ҷиҳати доштани сифатҳои баланди ғизоӣ, мазза, парҳезӣ ва шифобахшӣ чашмаи саломатӣ меноманд [4. С-68-73].

Дар ҷумҳурӣ барномае қабул гардидааст, ки дар он то соли 2025 қонё гардондани талаботи аҳоли ба маҳсулоти сабзавоти хушсифати ватанӣ пешбинӣ шудааст. Дар робита ба ин, ҷойгир намудани оқилонаи истеҳсоли сабзавот – ин на танҳо ҷанбаи истеҳсоли молии номгӯи муайяни зироат дар шароити ҳокию иқлимии барои онҳо нисбатан мувофиқи вилояти Суғд мебошад, балки масъалаи мутамарказгардонии заминаи зарурии моддию техникӣ ва мавҷудияти қорхонаҳои қорқарди ин маҳсулоти зудвайроншавандаро ба миён мегузорад. Дар вилояти Суғд солҳои охир дар заминҳои обёришаванда истеҳсоли барвақтии пиёз, помидор, сабзӣ ва қарам бо дуруст шудани ҳолати иқтисодӣ ва роҳ мондани тухмипарварӣ зиёд шуд. Ҷойгир намудани қисми назарраси майдони кишти зироати тухмии сабзавот дар минтақаҳои сербориши баҳорӣ ва намнокии баланди ҳаво (ноҳияҳои Ашт, Айнӣ, Зафаробод, Ғончӣ), вазъи бади шамолгузари массаи замин ва мушкилоти маводҳои кимий ба ҳаҷми бузурги паҳншавии касалиҳо ва зуд қоҳишбӯии ҳосилнокии тухмии зироатҳои сабзавот оварда расонидааст.

Дар натиҷаи он, дар як қатор ҳоҷаҳои ҳосилнокӣ баъзан то 0,2-0,7 сентнер/гектар қоҳиш ёфтааст, ки дар афзоиши истеҳсоли тухмӣ қонё гардидааст. Илова бар ин, таҳлили истеҳсоли тухмии зироати сабзавот дар 10-15 соли охир дар вилоят нишон медиҳад, ки мушкилоти ҷойгирсозии самарабахши зироат ва баланд бардоштани ҳаҷми парвариши тухмӣ ҳалли ҳудро талаб менамояд. Дар ҳамаи ҳоҷаҳои таҳқиқшуда бартариӣ усули аввали кишти помидор мушоҳида мешавад ва дар ҳоҷаҳои вилоят ҳосилнокии помидор бо истифодаи ин усул 66-68 сентнер/гектар ё худ 49,0-66,7% зиёд бидуни назар ба нишондиҳандаҳои усули дуҷоми кишт мебошад. Мутаасифона, табиқи васеи усули барвақтию баҳории парвариши помидор системаи мусоиди тухмипарвариро тақозо мекунад ва чунин ҳолат қанҷоми парвариши пиёз низ дида мешавад.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки ҳосилнокии маҳсулоти соҳа аз як гектар зиёд шуда истодааст, нишондоди ниҳолҳои баҳорӣ солҳои охир 11,5-27,4% зиёд шудааст, ки ҳолати иқтисодии тамоми ҳоҷаҳои вилоят аз сифати тухмӣ ва растаниҳо вобаста аст. Ҷӣ тавре, ки аз маълумоти ҷадвали 1 ба назар мерасад, майдони кишти сабзавот дар қорхонаҳои кишоварзии вилоят афзоиш ёфта истодааст. Қайд қардан одилона аст, ки масоҳати кишти сабзавот дар ҳоҷаҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар панҷ соли охир 5% қам гардидааст.

Чадвали 1.-Майдони кишти сабзавоти вилояти Суғд дар солҳои 2018-2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2018	2019	2020	2021	2022	2022 бо % нисбат ба соли 2018
Ҳамаи категорияи хоҷагиҳо	17840	15887	17886	17850	17850	100,1
Корхонаҳои кишоварзӣ	1269	1144	1277	1310	1310	103,2
Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	8672	6773	8321	8238	8235	-95,0
Хоҷагиҳои алоҳӣ	7899	7970	8288	8302	8305	105,1

***Манбаъ:** Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзӣ. -Душанбе, -2023, -С.102-113.

Дар диссертатсия ибраз мегардад, ки яке аз омилҳои назарраси ба афзоиши маҳсулот, махсусан маҳсулоти озуқаворӣ мусоидаткунанда ин барқарор намудани истеҳсоли суръати азхудкунии заминҳои нав то сатҳи соли 1991 мебошад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ марҳила ба марҳила ба ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) гузаштааст. Таъсири муносибатҳои бозориро бо истеҳсоли сабзавот ва тезу тунд шудани мушкилоти озуқавориро профессорон Умаров Х.У. ва Қудратов Р.Р қайд менамоянд [6. С-10-14, 8. С-66].

Чадвали 2. – Ҷамъоварии умумии сабзавот дар вилояти Суғд (тонн)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2018	2019	2020	2021	2022	2022 бо % нисбат ба соли 2018
Ҳамаи категорияи хоҷагиҳо	517859	494914	560993	572842	580140	112,0
Корхонаҳои кишоварзӣ	33943	38804	43411	39996	41240	121,5
Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	268281	238553	284547	300775	305910	114,0
Хоҷагии аҳоли	215635	217557	232435	232071	232990	108,0

***Манбаъ:** Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзӣ. -Душанбе-2023, -С.170-172

Таҳлили маълумоти чадвали 2 нишон медиҳад, ки айни замон намудҳои гуногуни сабзавот дар бештари ноҳияҳои вилоят парвариш карда мешавад. Лекин ба сатҳи иқтисодӣ хоҷагиҳо ва ноҳияҳо таъсири фарқкунанда доранд. Аз натиҷаи таҳқиқи самаранокии иқтисодии сабзавот дар вилояти Суғд бар меояд, ки вазни қиёсии онҳо дар сохтори маҷмуи маҳсулоти хоҷагиҳо ба тариқи интенсивӣ афзудааст. Соли 2022 дар хоҷагиҳои ин вилоят 580,1 ҳазор тонна сабзавот ё худ 19,4%-и истеҳсоли умумӣ дар ҷумҳурӣ истеҳсол карда шудааст. Инчунин дар вилоят пиёз дар якҷоягӣ бо помидор одатан 70-75%-и майдони кишти тамоми зироати сабзавотро ташкил дода зарурати зуд ҳал намудани як қатор мушкилот дар асоси муайян намудани минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ аз соли 1975 асосноки тухмипарварии молӣ зарур доништа мешавад.

Риоя накардани агротехникаи кишти тухмиҳои пастсифати сабзавот, таъсири омилҳои табиӣ ба ҳосилнокии пиёз дар вилоят таъсир мерасонанд, ҳосилнокии пиёз аз 0,5 то 2,5 сентнера баробар аст, ки дар чадвали 4 оварда шудааст. Чӣ хеле, ки дар боло қайд намудем сабзавот–дар сабзавотпарварӣ зироати аз ҳама меҳнатталаб мебошад. Динамикаи ҳосилнокии сабзавот дар ноҳияҳои вилояти Суғд тӯли солҳои 2006-2022 дар чадвали 3 оварда шудааст.

Чадвали 3. – Ҳосилнокии зироатҳои сабзавот дар вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2018	2019	2020	2021	2022	2022 бо % нисбат ба соли 2018
Ҳамаи категорияи хоҷагиҳо	265,2	277,2	281,1	293,4	295,6	111,5
Корхонаҳои кишоварзӣ	253,9	278,0	281,9	279,6	329,2	117,7
Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	279,7	296,3	304,1	327,6	329,2	117,7
Хоҷагии аҳоли	251,0	260,9	257,9	261,7	263,4	104,9

***Манбаъ:** Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзӣ. -Душанбе-2023. -С.-15-36.

Роҳҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат аз чунин омилҳо вобастаанд:

- Ташкили шаклҳои фарди ва коллективии истифодаи воситаҳо дар кишт;
- Дуруст ба роҳ мондани амалиётҳои меҳнатӣ;
- Дар амал ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар шароити маҳсусгардонӣ.

Зимни таҳқиқот муқаррар карда шуд, ки ҳосилнокии зироати сабзавот дар сатҳи муайян аз муҳлати кишт (шинонида) вобаста мебошад.

- Таҳлил нишон медиҳад, ки ба ақидаи муаллифони дар марҳилаи муосир дар асоси омӯзиши масоили махсусгардонии соҳаи кишоварзии вилоят муайян намудем, ки инкишофи сабзавотпарварӣ дар шароити хело вазнин қарор дораду ўро ҳамчун соҳаи асосӣ қайд накардан имконнопазир аст.

Ба андешаи мо, зуд коҳиш ёфтани самаранокии ин соҳаи муҳимтарин, яъне асоси иқтисодии соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ, дар натиҷаи он ба равиши худ гузоштани оғози рушди он ба амал омадааст. Дар асоси таҳлили марҳилаи имрӯзаи инкишофи соҳаи кишоварзӣ дар вилояти Суғд муайян намудем, ки аз ҳамаи захираҳои истифодабарӣ ҷиҳати баланд бардоштани истеҳсол ва истеъмоли озуқаворӣ барои аҳоли нигаронида шудааст. Таъмини бехатарии озуқаворӣ вилоятро ҳамчун афзалияти стратегӣ, ки аз он рушди иқтисоди миллӣ, умуман ҷомеа вобастагӣ дорад, бояд бо рушди соҳаи кишоварзӣ ва такрористеҳсоли он таъмин кард.

АДАБИЁТ

1. Алексеев В.В. Агропромышленный менеджмент / В.В. Алексеев, В. Агаев, М.А. Сагдеев.- М.: ООО Издательско-Консалтинговое Предприятие «Дека», 2003. –С -73.
2. Бобылев С.Н. Экономическая оценка природных ресурсов и услуг/ С.Н. Бобылев., А.В Стеценко // Вестник МГУ. Серия Экономика. -2000.-№1.-С. -43.
3. Войтов А.Г. Эффективность труда и хозяйственной деятельности: методология измерения и оценки / А.Г. Войтов.- М.: ИТК «Дашков и К», 2009. - 232 с.
4. Давлатов Д.С. Экономическая эффективность производства овощей в Республике Таджикистан в условиях рыночной экономики. // Вестник Таджикского национального университета. –Душанбе: Сино. -2011 №7(71). -С. 68-70.
5. Дорохов М. Методика определения экономической эффективности технологий, сельскохозяйственной техники / М. Дорохов. - М.: Колос, 1998.- 220с.
6. Умаров Х.У. Агробизнес и эффективность землепользования в регионах Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – №3-2. – С. 10-14.
7. Пириев Д.С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства Таджикистана в рыночных условиях.- Душанбе, 2003.- 216 с.
8. Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства (монография) [Текст] / Р.Р. Кудратов, Р. Носиров. Изд. «Статус». – Душанбе, 2005. – 120 С.
9. Рыбалкин А.П. Экономические проблемы производства зерна в Краснодарском крае / А.П. Рыбалкин, В.И. Нечаев.- Майкоп: РИПО «Адыгея», 1999.- 152 С.
10. Сергеев С.С., Черкасов В.А. Повышение эффективности производства, как фактор обеспечения конкурентоспособности предприятий / В.А. Черкасов. -СПб.: Изд-во С.-Петерб. Гос. ун-та экономики и финансов, 2004.- 16 с.

АННОТАЦИЯ

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОВОЩЕВОДСТВА В ОБЛАСТИ

В статье рассматривается современное состояние развития регионального овощеводства. Вопрос методических основ размещения, овощеводства и материального стимулирования работников исследован и проработан на недостаточном уровне. В нем есть определенные особенности, которые позволяют выделить овощеводство в отдельную сферу возделывания и требуют индивидуального подхода при анализе его. Также для удовлетворения спроса населения на овощи одним из направлений является в основном интенсификация, перевод промышленности на индустриальную основу, повышение производительности и производительности труда. В статье указано, что дехканское (фермерское) хозяйство является самостоятельным экономическим субъектом с правом юридического лица, осуществляющим производство, переработку и реализацию сельскохозяйственной продукции на основе использования имущества и земель, находящихся под его управлением. На современном этапе в развитии сельского хозяйства Согдийской области используются все ресурсы, которые представлены для увеличения производства и потребления продуктов питания на душу населения.

Ключевые слова: *экономическая эффективность, дехканские (фермерские) хозяйства, экономическая эффективность производства, экономические тавакали, хозяйствующий субъект, эффективность производства,*

ANNOTATION

STATE AND DEVELOPMENT TRENDS OF VEGETABLE GROWING IN THE REGION

The article considers the current state of development of regional vegetable growing. The issue of methodological foundations for employment, vegetable growing and material incentives for workers has been studied and worked out at an insufficient level. It has certain features that

make it possible to distinguish vegetable growing into a separate area of cultivation and require an individual approach when analyzing it. Also, to satisfy the population's demand for vegetables, one of the directions is mainly intensification, transfer of industry to an industrial basis, increasing productivity and labor productivity. It states that a dekhkan (farm) enterprise is an independent economic entity with the right of a legal entity, carrying out the production, processing and sale of agricultural products based on the use of property and lands under its management. At the present stage in the development of agriculture in Sughd region, all resources that are available are used to increase the production and consumption of food per capita.

Key words: *economic efficiency, farms (farmers), economic efficiency of production, economic risks, economic entity, production efficiency*

Сведение об авторах:

Рустам Рахматзода-доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета. 735700, г. Душанбе улица Нахимова 64/14 тел: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@ru.

Юсуфзода Хамзали Файзулло-соискатель Института экономики и системного анализа сельского хозяйства Таджикской Академии сельскохозяйственных наук, телефон(+992) 935410041

Author Informations:

Rustam Rahmatzoda-Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis, Tajik State University of Finance and Economics. Dushanbe 734025, Nakhimova strit 64/14 Email: tgneu@ Website: www.tgfeu.tj phone: 555022000farzona070489@ru.

Yusufzoda Hamzali Faizullo-applicant for the Tajik academy of agricultural sciences, institute of economics and system analysis of agriculture

УДК 332.1.(575.3)

РОЛЬ МЯСОМОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Каримова М.Т., Мадаминов А.А.

Институт экономики и демографии НАНТ

Ключевые слова: *мясомолочная отрасль, продовольственная безопасность, норма потребления, самообеспеченность, кормовая база, производства мясо и молоко, импортозамещение.*

Продовольственная безопасность – ключевой фактор социально-экономического развития, особенно в условиях климатических и экономических вызовов. В Таджикистане, аграрной стране, мясомолочная отрасль играет важную роль, но сталкивается с зависимостью от импорта, технологической отсталостью и деградацией пастбищ.

Мясомолочная отрасль играет важную роль в обеспечении продовольственной безопасности страны, так как мясо и молочные продукты являются важными источниками белка, жиров, витаминов и минералов [2]. С начала 2000-х годов животноводство в Таджикистане демонстрирует устойчивый рост. Численность крупного рогатого скота увеличилась с 1,06 млн. голов в 2000 году до 2,69 млн. в 2023 году, что эквивалентно росту в 2,5 раза. Поголовье коров возросло с 551,8 тыс. до 1,41 млн. голов, а численность овец и коз увеличилась с 2,22 млн. до 6,79 млн голов или в 3 раза (табл.1).

Таблица 1.-Динамика численности поголовья сельскохозяйственных животных (тыс. голов)

	1991	2000	2005	2010	2015	2020	2023
крупный рогатый скот							
Республика Таджикистан	1390,7	1061,8	1371,9	1896,9	2209,2	2391,5	2686,0
ГБАО	76,5	79,4	92,0	103,6	114,5	100,0	106,8
Согдийская область	372,1	307,4	384,3	510,7	623,9	667,1	781,5
Хатлонская область	597,3	420,9	541,9	794,9	898,7	1011,0	1119,5
РРП	336,3	254,1	353,7	487,7	572,0	613,4	678,0
коровы							
Республика Таджикистан	558,9	551,8	719,7	984,9	1131,9	1244,8	1409,4
ГБАО	28,6	31,6	32,2	38,2	40,7	41,2	46,2
Согдийская область	154,3	161,8	206,3	275,4	333,0	364,0	424,3
Хатлонская область	253,1	219,7	294,4	409,1	459,6	514,6	581,0
РРП	145,4	138,6	186,8	262,2	298,6	325,0	357,8
овцы и козы							
Республика Таджикистан	3354,9	2221,7	3053,6	4394,2	5279,3	5797,5	6786,0
ГБАО	314,3	229,1	262,9	313,1	366,8	334,7	355,6
Согдийская область	113,9	742,9	954,4	1192,0	1466,7	1576,0	1894,0
Хатлонская область	1152,2	844,2	1175,1	1827,4	2095,2	2400,2	2808,4
РРП	732,6	405,5	661,2	1061,6	1350,6	1486,5	1728,0

ПТИЦЫ							
Республика Таджикистан	6586,4	1061,5	2451,2	4402,7	5143,0	9782,7	10646,9
ГБАО	22,7	80,7	93,6	122,3	128,2	94,9	103,6
Согдийская область	2557,0	337,1	686,6	1079,7	1684,4	4635,4	4577,9
Хатлонская область	890,3	393,0	892,7	1445,0	1697,8	2205,2	2715,9
РРП	3109,7	250,6	778,3	1755,7	1632,6	2847,4	3192,7

Источник: *Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте РТ, 2024. – 275 с.*

Наиболее впечатляющая динамика наблюдается в птицеводстве, где количество птицы выросло почти в 10 раз – с 1,06 млн. в 2000 году до 10,65 млн. в 2023 году. Основными факторами этого роста стали расширение фермерских хозяйств, государственная поддержка, внедрение передовых технологий при кормлении кур.

Как видно из табл. 1 темпы роста варьируются по регионам. В Согдийской области поголовье крупного рогатого скота увеличилось с 307,4 тыс. до 781,5 тыс. голов, а в Хатлонской области – с 420,9 тыс. до 1,12 млн голов, что делает их ключевыми производственными центрами страны. В РРП также наблюдается значительное увеличение – с 254,1 тыс. до 678 тыс. голов. В то же время в ГБАО рост более умеренный: за этот же период численность крупного рогатого скота выросла лишь на 34,5%, достигнув 106,8 тыс. голов. Численность овец и коз увеличилась в Согдийской области на 254,9%, Хатлонская область – 332,7, РРП – 426,1 и ГБАО – 155,2%. Такая диспропорция объясняется сложными климатическими условиями, ограниченными пастбищными ресурсами и слабой инфраструктурой.

В период с 2000 по 2023 год, в Республике Таджикистан отмечается значительный рост объемов производства мясной и молочной продукции, что свидетельствует о положительной динамике развития животноводческой отрасли (рис. 1).

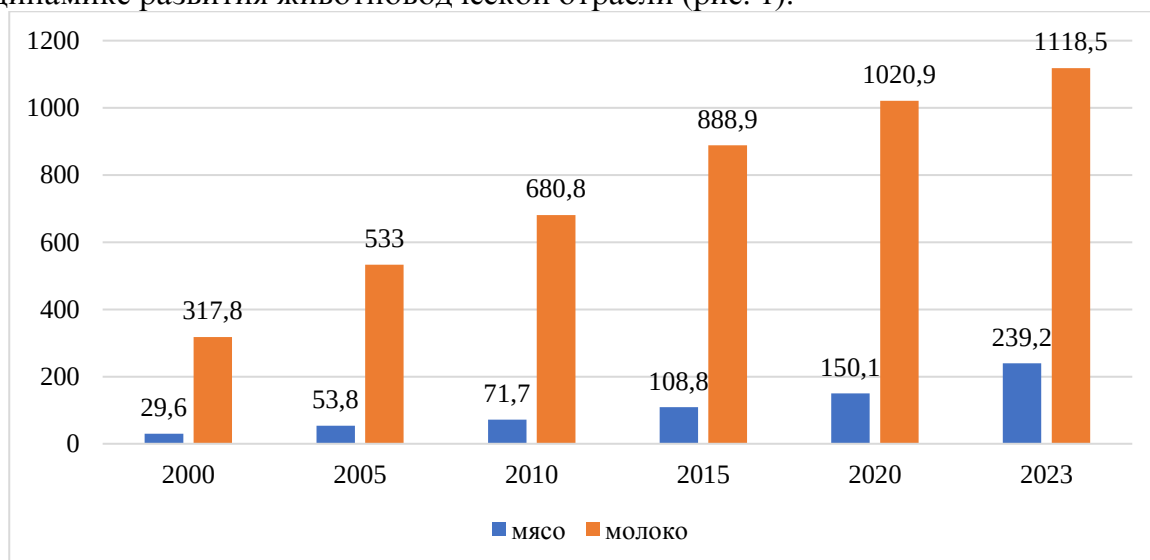

Рисунок 1.-Динамика производства мяса (в убойном весе) и молока в Республике Таджикистан во всех категориях хозяйств, тыс/т [1, 282-286]

Производство мяса увеличилось с 29,6 тыс/т в 2000 году до 150,1 тыс/т в 2020 году, а затем до 239,2 тыс/т в 2023 году, что соответствует приросту более чем в восемь раз. Производство молока, за аналогичный период возросло с 317,8 тыс/т до 1020,9 тыс/т в 2020 году, а затем до 1118,5 тыс/т в 2023 году, что составляет рост в 3,5 раза.

Динамика развития отрасли демонстрирует более высокие темпы роста мясного животноводства по сравнению с молочным. В частности, объем производства мяса к 2005 году достиг 53,8 тыс/т, что на 82% превышает показатель 2000 года. В 2010 году данный показатель увеличился до 71,7 тыс/т (+33% к уровню 2005 года), а в 2015 году достиг 108,8 тыс/т (+52% к уровню 2010 года). К 2020 году производство мяса составило 150,1 тыс/т, что свидетельствует о приросте в 38% относительно 2015 года, а к 2023 году этот показатель увеличился до 239,2 тыс/т, что на 59,4% больше по сравнению с 2020 годом.

В молочном животноводстве, также наблюдался поступательный рост, однако его темпы были менее выраженными. В 2005 году объем производства молока увеличился до 533 тыс/т (+68% к уровню 2000 года), в 2010 году составил 680,8 тыс/т (+28% к уровню 2005 года), в 2015 году достиг 888,9 тыс/т (+30% к уровню 2010 года), а к 2020 году – 1020,9

тыс/т (+15% к уровню 2015 года). В 2023 году объем производства молока увеличился до 1118,5 тыс/т, что на 9,5% превышает уровень 2020 года.

Полученные данные указывают на необходимость комплексного подхода к дальнейшему развитию отрасли, включающего расширение кормовой базы, внедрение инновационных технологий в животноводство, развитие перерабатывающей инфраструктуры и совершенствование логистики. Эти меры позволят обеспечить устойчивый рост производства мясной и молочной продукции, повысить уровень самообеспеченности страны и укрепить продовольственную безопасность Республики Таджикистан. Традиционное размещение мясомолочного сектора сельской экономики в горных районах Согдийской, Хатлонской, Горно-Бадахшанской областях республики и отчасти в пригородных районах, в зонах благоприятных по природно- климатическим и кормовым условиям, вблизи крупных промышленных центров преследует целью снабжения их населения цельным молоком и другой молочной продукцией, имеющей лечебное значение [3].

Таблица 2.-Региональная структура производства мяса и молока, в тоннах

	ВМКБ		Хатлон		Сугд		НТЧ		ш. Душанбе	
	гўшт	шир	гўшт	шир	гўшт	шир	гўшт	шир	гўшт	шир
2000	4257	8388	24545	86078	18714	175737	11772	47544	-	-
2005	6093	12769	48656	212042	28153	192775	24540	115444	-	-
2010	7987	17628	69685	290708	32512	214829	33019	137598	-	-
2015	9534	20509	116903	431947	48131	239014	48133	197430	-	-
2020	8984	17929	17245	515188	66594	272960	52159	214901	-	-
2023	9394	19129	236686	575458	85833	293365	63881	226125	2234	4459

Источник: Регионы Республики Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте РТ, 2024 г. 329 стр.

За период с 2000 по 2023 годы в регионах Республики Таджикистан произошло значительное увеличение производства мяса и молока (табл. 2). В ВМКБ производство мяса выросло на 120,7% (с 4257 до 9394 тонн), молока – на 128,1% (с 8 388 до 19 129 тонн). В Хатлонской области производство мяса увеличилось на 864,3% (с 24 545 до 236 686 тонн), а производство молока - на 568,5% (с 86 078 до 575 458 тонн). В Согдийской области отмечен рост производства мяса на 358,7% (с 18 131 до 85 833 тонн), а производство молока увеличилось на 66,9% (с 175 737 до 293 365 тонн). В НТЧ производство мяса возросло на 442,7% (с 11 772 до 63 881 тонн), молока - на 375,6% (с 47 544 до 226 125 тонн). Таким образом, наибольший прирост производства мяса и молока наблюдался в Хатлонской области, в то время как в ВМКБ и Согдийской области рост был более умеренным.

В таблице 3 приведены как фактические показатели потребления, так и рациональные нормы, рекомендуемые для обеспечения сбалансированного питания. Анализ данных позволяет выявить динамику потребления и степень соответствия фактического потребления установленным нормам, что является важным индикатором уровня продовольственной безопасности и доступности продуктов питания для населения. Анализ таблицы 3 демонстрирует динамику потребления мясомолочной продукции на душу населения в Таджикистане и степень соответствия фактического потребления установленным нормативам. На основе анализа таблицы было установлено, что потребление мясомолочной продукции на душу населения в Республике Таджикистан за период с 2017 по 2023 годы претерпело изменения.

Таблица 3. Потребление мясомолочной продукции на душу населения в РТ (кг/год на одного человека)

Виды продуктов	Рациональные нор- мы потребления, рекомендуемые в РТ	Фактическое потребление							Фактическое пот- ребление к рацио- нальной норме, %	
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2017	2023
Мясо и мясoproductы	40,32	13,9	14,4	14,6	15,4	18,1	18,9	23,2	34,5	57,7
Молоко и молочные продукты	113,76	106,4	107,7	107,4	105,1	105,5	105,6	108,7	93,5	95,6

Источник: Составлено авторами с использованием данных Сельское хозяйство Республики Таджикистан.

Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте РТ, 2024 г. и Постановления Правительства Республики Таджикистан от 26 февраля 2022 года №76.

Потребление мяса и мясoproductов выросло с 13,9 кг в 2017 году до 23,2 кг в 2023 году, что соответствует увеличению с 34,5% до 57,7% от рациональной нормы (40,32 кг на

человека в год). Несмотря на позитивную динамику, данный показатель остаётся существенно ниже рекомендуемого уровня. В то же время, потребление молочной продукции за указанный период оставалось стабильным: фактическое потребление составило 106,4 кг в 2017 году и 108,7 кг в 2023 году, что соответствует 93,5% и 95,6% от рекомендуемой нормы (113,76 кг). Таким образом, потребление молочных продуктов в стране находится на удовлетворительном уровне, близком к рациональной норме, в отличие от мяса, по которому наблюдается явный дефицит, хотя и с тенденцией к постепенному увеличению.

Основными факторами, повлиявшими на изменения в потреблении, являются рост доходов населения, расширение местного производства и государственная поддержка аграрного сектора. Увеличение доступности мясной продукции связано с развитием дехканских хозяйств, внедрением технологий интенсивного животноводства и ростом объема государственных субсидий. Однако сохраняющиеся барьеры, такие как дефицита корма, из-за деградации пастбищ и зависимость от импорта, продолжают ограничивать развитие отрасли. Установлено, что за период с 2017 по 2023 год наблюдается устойчивый рост потребления мясной продукции, что свидетельствует о улучшении доступности мясных продуктов для населения. Потребление молочной продукции оставалось стабильным, с незначительными колебаниями, что также указывает на достаточную обеспеченность населения этим видом продовольствия.

Самообеспеченность мясом и молоком в Таджикистане за последние годы показала положительную динамику. Однако сохраняющийся разрыв между производством и потреблением свидетельствует о необходимости наращивания объемов производства и улучшения качества переработки (табл. 4).

Таблица 4.-Динамика самообеспеченности Таджикистана продукцией мясной и молочной отрасли

Годы	Мясо (в убойном весе)			Молоко		
	собственное производство, тыс. т	Потребление, тыс. т	коэффициент обеспеченности, %	Собственное производство, тыс. т	потребление, тыс. т	коэффициент обеспеченности, %
2017	124,4	360,1	34,5	950	1016	93,5
2018	131,0	368	35,6	983	1038,2	94,7
2019	136,3	375,5	36,3	1000,6	1059,5	94,4
2020	150,1	391,8	38,3	1020,9	1105,4	92,4
2021	179,1	398,6	44,9	1042,6	1124,7	92,7
2022	190,8	406,4	46,9	1064,2	1146,5	92,8
2023	239,2	414,8	57,7	1118,5	1170,4	95,6

Источник: Составлено авторами с использованием данных *Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте РТ, 2024 г. и Постановления Правительства Республики Таджикистан от 26 февраля 2022 года №76.*

В период с 2017 по 2023 год, в Таджикистане наблюдается значительный рост производства мясной и молочной продукции, что оказывает положительное влияние на уровень самообеспеченности страны. В 2017 году объем производства мяса составлял 124,4 тыс/т, а потребление–360,1 тыс/т, что обеспечивало коэффициент самообеспеченности на уровне 34,5%.

Несмотря на увеличение производства до 150,1 тыс/т в 2020 году, потребление также возросло до 391,8 тыс/т, вследствие чего уровень самообеспеченности оставался сравнительно низким–38,3%. Однако к 2023 году производство мяса достигло 239,2 тыс/т, а коэффициент самообеспеченности вырос до 57,7%, что на 23,2 процентных пункта выше, чем в 2017 году.

В молочной отрасли ситуация более стабильна. В 2017 году производство молока составило 950 тыс/т при потреблении 1016 тыс/т, а коэффициент самообеспеченности находился на уровне 93,5%. К 2020 году производство увеличилось до 1020,9 тыс/т, однако коэффициент снизился до 92,4% из-за более быстрого роста потребления. В 2023 году производство молока достигло 1118,5 тыс/т, а уровень самообеспеченности повысился до 95,6%, практически обеспечив внутренний спрос за счет собственного производства.

В условиях нестабильной конъюнктуры на мировых рынках эта зависимость снижает продовольственную безопасность страны и усиливает уязвимость к внешнеэкономическим шокам [7]. Дефицит внутреннего производства молока и молочных продуктов требует разработки долгосрочной стратегии импортозамещения, направленной на увеличение объемов локального производства и укрепление продовольственной безопасности.

Рост доходов населения напрямую влияет на потребление мясной и молочной продукции. В период с 2017 по 2023 год в Таджикистане наблюдался устойчивый рост доходов населения, что способствовало увеличению спроса на мясо и молочные продукты (рис.2).

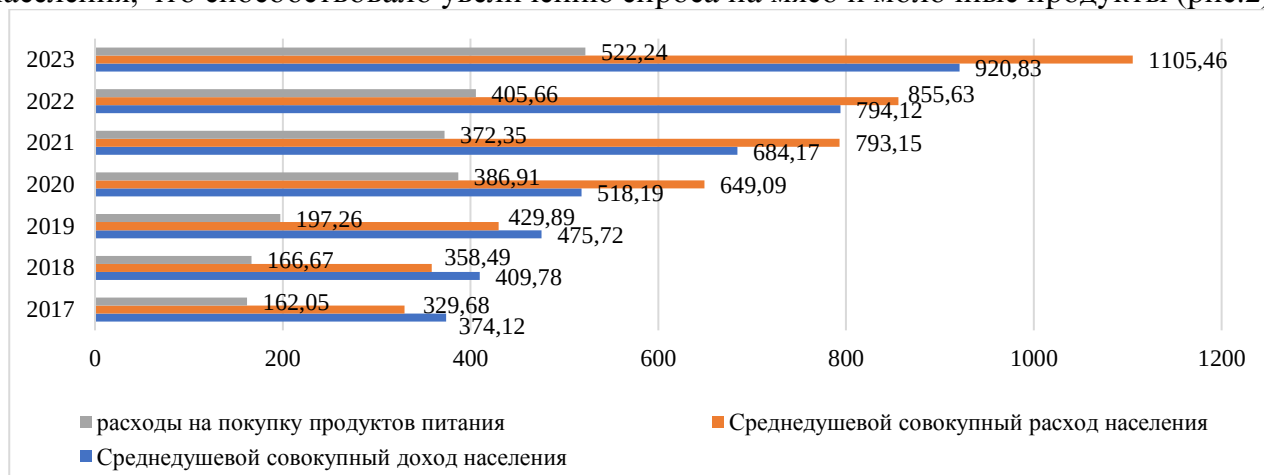

Рисунок 2. -Объём доходов и расходов населения, сомони [5]

Перспективы развития мясомолочного скотоводства должны четко согласовываться с возможностями кормовой базы. Результаты исследований показывают, что в период с 1991 по 2023 год площадь сенокосных угодий сократилась на 25% (с 21,7 до 16,2 тыс/га), пастбищ-на 13,9% (с 3286,5 до 2829,7 тыс/га), а земли, используемые под кормовые культуры, уменьшились на 49% (с 226,6 до 115,5 тыс/га). В период с 1991 по 2000 годы площади кормовых культур сократились в 2 раза, а минимальный уровень (87,7 тыс/га) был зафиксирован в 2010 году. С 2015 года начался рост посевных площадей, однако их объемы до сих пор не достигли уровня 1991 года, что приводит к ограничению в животноводстве, росту цен и увеличению зависимости от импорта.

Программы, принятые в последние годы, нацелены на устранение ключевых проблем сектора. В частности, Программа развития агропродовольственной системы и устойчивого сельского хозяйства на период до 2030 года [9] предусматривает меры по внедрению инновационных технологий в сельском хозяйстве, повышению продуктивности животноводства и улучшению перерабатывающей инфраструктуры. В свою очередь, Комплексная программа развития отраслей животноводства, птицеводства, рыбоводства и пчеловодства на 2023-2027 годы [10] включает мероприятия по развитию специализированных хозяйств, расширению кормовой базы и стимулированию экспорта мясомолочной продукции. Несмотря на рост производства мяса и молока, сохраняются вызовы, такие как нехватка качественных кормов, слабая механизация и недостаточные средства для развития. Внедрение программных мер позволит повысить уровень самообеспеченности и снизить зависимость от импорта.

Выводы. Мясомолочная отрасль играет ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности Таджикистана, однако ее развитие ограничено рядом проблем. Основные из них – высокая зависимость от импорта, недостаточная технологическая оснащенность, деградация пастбищ, дефицит инвестиций и слабое развитие перерабатывающей инфраструктуры. Эти факторы препятствуют росту производства и снижению ценовой доступности продукции для населения. Для повышения продовольственной независимости страны необходимы комплексные меры, включающие модернизацию производства, развитие инфраструктуры, государственную поддержку и привлечение инвестиций [8]. Особое внимание следует уделить внедрению инновационных технологий, расширению кормовой базы и совершенствованию логистики. Эти шаги позволят повысить эффективность отрасли, снизить импортозависимость и обеспечить стабильное снабжение населения качественной мясомолочной продукцией.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сельское хозяйство Республике Таджикистан. Статистический сбор. Аг-во по статис.при Президенте РТ, 2024. 367с.
2. Мадаминов, А. Перспективы развития и размещения предприятий мясомолочной отрасли в регионах Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-2. – С. 217-224. – EDN WIJYSM.
3. Мадаминов, А.А. Экономическая устойчивость предприятий пищевой промышленности как фактор продовольственной безопасности страны // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-2. – С. 49-55. – EDN JYYEVK.

4. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024 г.- 531 с.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан// Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. – 429 стр.
6. Регионы Республики Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте РТ, 2024. 329 с.
7. Каримова, М.Т. Проблемы инфляции на потребительском рынке Республики Таджикистан / М.Т. Каримова, С.К. Маджидзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 9. – С. 181-187. – EDN TAUNHK.
8. Каримова М.Т. Влияние изменений в аграрной политике на продовольственную безопасность // Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан №1 (56) 2017г.- с.61-70.
9. Программа развития агропродовольственной системы и устойчивого сельского хозяйства на период до 2030 года.
10. Комплексная программа развития отраслей животноводства, птицеводства, рыбководства и пчеловодства на 2023-2027 годы

АННОТАЦИЯ

НАҚШИ СОҶАИ ГҶШТУ ШИР ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола нақши соҷаи гҷшт ва ширро дар таъмини амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил менамояд. Дар он мушкилоти соҷа, аз ҷумла сатҳи пасти худтаъминкунӣ, ақибмонии технологӣ, таназзули ҷароғохҳо мавриди баррасӣ қарор гирифта, роҳҳои ҳалли онҳо тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, рушди коркард ва баланд бардоштани сифати маҳсулот пешниҳод карда мешаванд. Перспективҳои рушд, аз ҷумла афзоиши истеҳсолот, иқтидори содиротӣ ва рушди устувор мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар мақола тавсияҳо оид ба таҳкими соҷа, аз ҷумла дастгирии давлатӣ ва ҷалби сармоягузориҳои пешниҳод шудаанд.

Калимаҳои асосӣ: соҷаи гҷшту шир, амнияти озуқаворӣ, меъёри истеъмол, худтаъминкунӣ, пойгоҳи хӯроқа, истеҳсоли гҷшт ва шир, ивазкунии воридот.

ANNOTATION

THE ROLE OF THE MEAT AND DAIRY INDUSTRY IN ENSURING FOOD SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This study explores the significance of the meat and dairy industry in ensuring food security in the Republic of Tajikistan. The paper analyzes key challenges facing the sector, including low self-sufficiency, technological underdevelopment, and pasture degradation, while proposing solutions through the adoption of advanced technologies, the expansion of processing capacities, and improvements in product quality. The research also examines growth prospects, including production expansion, export potential, and sustainable development. Furthermore, the study provides policy recommendations aimed at strengthening the sector, with a focus on state support mechanisms and investment attraction strategies.

Keywords: meat and dairy industry, food security, consumption standards, self-sufficiency, feed resources, meat and milk production, import substitution.

Сведения об авторах:

Каримова Мавзуна Тимуровна – доктор экономических наук, заведующая отделом Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. 734024. Республика Таджикистан. город Душанбе, улица С. Айни, 44.

Мадаминов Асроркул Абдуллоевич – научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. 734024. Республика Таджикистан. город Душанбе. улица С. Айни, 44. E-mail: asrormad11@gmail.com

Information about the authors:

Karimov Mausuna Timurovna - Doctor of Economics, Head of the Department of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. 734024. Republic of Tajikistan. Dushanbe city 44 S. Aini Street

Madaminov Asrorkul Abdulloevich is a researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. 734024. Republic of Tajikistan. Dushanbe city. street S. Aini, 44. E-mail: asrormad11@gmail.com

УДК 338:45

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАК ОБЪЕКТОВ УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫМИ ТАВАКАЛАМИ

Раджабов Р.К. Содиков Р.Х. - Таджикский государственный университет коммерции, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Ключевые слова: хлопок-сырец, предприятия хлопкоочистительной промышленности, хлопководство, хозяйственные тавакалы, текстильная промышленность, хлопок-волокно,

экспорт, тавакал-менеджмент, тавакали производственной деятельности, факторы тавакала.

Хлопок, как ценное сырье, используется для выпуска продукции промышленности и товаров для удовлетворения потребности населения. Хлопковая отрасль в Республике Таджикистан, с одной стороны, считается главным источником дохода субъектов сельскохозяйственного производства, с другой стороны, важным направлением в решении вопросов, связанных с созданием новых рабочих мест, увеличением доходов и повышением уровня благосостояния сельского населения.

Важными звеньями хлопкового комплекса в Республике Таджикистан являются предприятия хлопкоочистительной промышленности (ПХП), которые занимаются производством разных видов хлопковой продукции. Деятельность этих предприятий непосредственно зависит от развития хлопковой отрасли. В результате развития хлопководства и расширения деятельности ПХП их хозяйственные и производственные отношения укрепляются. В современных условиях перед ПХП поставлены определенные требования и преимущества качества производимой ими продукции. Один из важнейших задач ПХП является производство конкурентоспособных и экспортоориентированных продуктов, что может способствовать экспорту хлопковой продукции.

Деятельность хлопкоочистительной промышленности имеет важное значение для развития экономики Республики Таджикистан, так как составляет основу функционирования основных секторов легкой и пищевой промышленности: текстильной, швейной, масложировой и т.д. В нынешних условиях в Республике Таджикистан процесс переработки хлопка до производства готовой продукции находится на восстановительном этапе, но как отмечается в «Национальной стратегии развития производства, переработки хлопка и текстильной промышленности в Республике Таджикистан, на 2024-2040 годы» (далее - Стратегия) предполагается, что этот процесс, в будущем, в результате увеличения притока инвестиционных ресурсов, образования и развития структуры и преобразования основных средств выйдет на качественный уровень развития [5, с.12].

К основным задачам данной Стратегии относятся:

- на основе стабильного и ускоренного развития предприятий текстильной промышленности, увеличить объем переработки хлопка до выпуска готовой продукции;
- систематически повышать экономическую эффективность работы ПХП, а также повысить продуктивность трудовых ресурсов, доходность активов и средств;
- улучшить инвестиционную привлекательность страны, поэтапно увеличить объем притока отечественных и иностранных инвестиций в производство, переработку хлопка и текстильной отрасли;
- осуществить обновление и модернизацию основных средств предприятий;
- ускорить процесс обновления основных фондов, повысить их производительность, обновить технические комплектации предприятий текстильной отрасли, снизить объем потребления электроэнергии в производстве;
- рационально и поэтапно повысить удельный вес готовой продукции из хлопка в структуре валовой промышленной продукции [5, с.22].

Результаты работы ПХП во многом зависят от уровня развития хлопководческой отрасли и, поэтому, нам необходимо провести анализ основных показателей развития данной отрасли (табл. 1).

Таблица 1. - Основные показатели развития хлопководства в Республике Таджикистан

Показатели	2020	2021	2022	2023	2023/1991
Посевная площадь хлопчатника - всего, тыс. га	185,4	173,7	181,5	166,3	-19,1
-том числе тонковолокнистых сортов, тыс. га	0,2	0,2	0,2	0,2	-
Производство хлопка-сырца, всего, тыс. тонн	396,0	388,8	404,6	344,3	-51,7
-том числе хлопка-сырца тонковолокнистых сортов, тыс/т	0,4	0,4	0,3	0,5	+0,1
Урожайность хлопка-сырца всего, ц/га	21,4	22,4	22,3	21,1	-0,3
-том числе хлопка-сырца тонковолокнистых сортов, ц/га	15,4	18,8	14,4	25,4	+10,0
Наличие хлопкоуборочной техники на конец года, всего, единиц	139	92	64	59	-80

Источник: рассчитаны авторами по материалам: Хлопководство в Республике Таджикистан за 1991, 2018-2023 гг. статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - 64 с

По данным таблицы 2, за анализируемый период, уровень развития хлопководства в республике имеет неустойчивую тенденцию. В 2023 году основные показатели развития данной отрасли уменьшились, по сравнению с 2020 годом, за исключением объема производства и уровнем урожайности хлопка-сырца тонковолокнистых сортов.

Анализ статистических данных показал, что уровень урожайности хлопка-сырца за 2020-2023 годов по сравнению с 1991 годом уменьшился, но не значительно (рис. 1).

Как показано на рисунке 1, уровень урожайности хлопка-сырца по республике в 2023 году составил 21,1 центнера с 1 гектара земли, что на 6,3 центнера меньше, по сравнению с 1991 годом.

Другим показателем развития хлопководческой отрасли является производство хлопка-сырца по сортам (рис. 2).

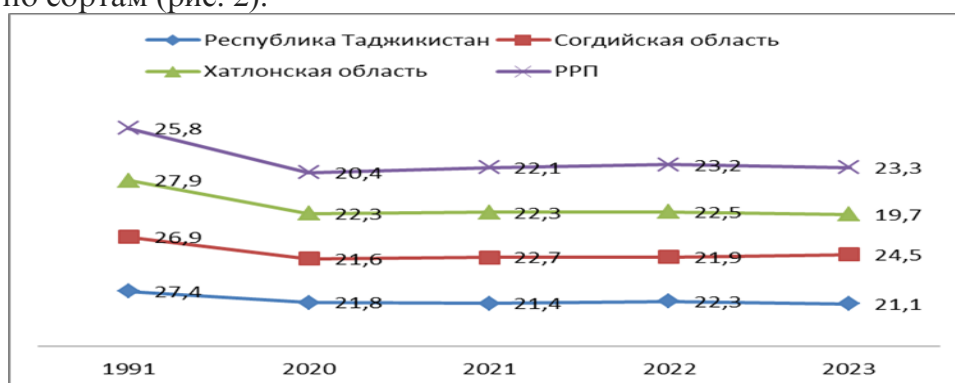

Рис. 1. Уровень урожайности хлопка-сырца (центнеров с 1 гектара)

Источник: рассчитаны авторами по материалам: Хлопководство в Республике Таджикистан за 1991, 2018-2023 гг. статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - 64 с

Данные рисунка 2 показывают, что из общего объема производства хлопка-сырца большую часть составляет первый сорт. Объем первого сорта хлопка-сырца в 2023 году составил 77,3%, что на 16,5% больше, по сравнению с 1991 годом.

По состоянию на 01.01.2024 г., в Республике Таджикистан были зарегистрированы 116 ПХП, которые способны переработать 2,0 млн. тонн хлопка-сырца в год.

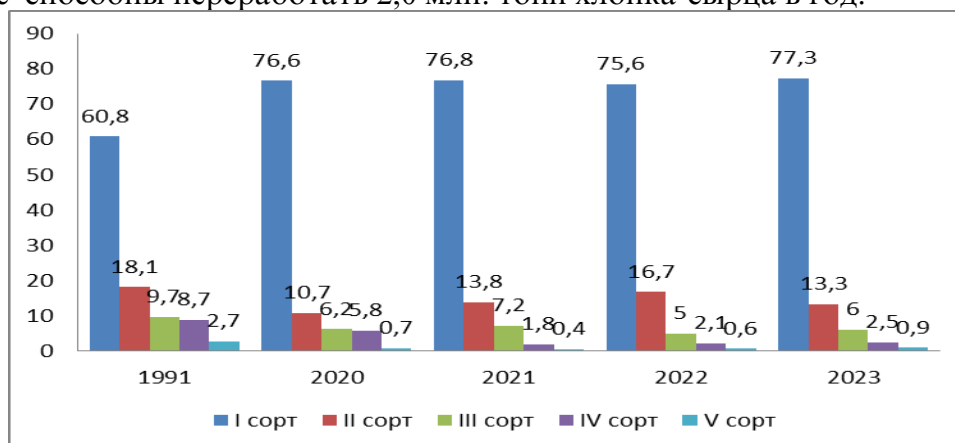

Рисунок 2.-Производство хлопка-сырца по сортам в Республике Таджикистан (в %)

Источник: рассчитаны авторами по материалам: Хлопководство в Республике Таджикистан за 1991, 2018-2023 гг. статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - 64 с

Анализ показывает, что 60 из этих предприятий оборудованы старыми, более изношенными механизмами, машинами и другими техникой, что не позволяет производить высокочащественную и конкурентоспособную продукцию.

Остальные, то есть 56 ПХП оснащены новыми инновационными устройствами и технологиями производства США, Китая и Турции [5, с.23].

По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, по состоянию на 01.01.2024 года, в республике функционировали 484 текстильные и швейные предприятия. Производственная способность предприятий, занимающихся переработкой хлопка-волокна, в настоящее время, составляет всего 60 тыс/т хлопка-волокна в течение

одного года, что не является достаточным, так как это не соответствует объему производства хлопка-сырца в республике.

Вышеназванная Стратегия запрещает деятельность малых ПХП по получению хлопка-сырца, а предусматривает реализации различных мероприятий, направленных на увеличение эффективности земельных участков, посредством применения современных способов в течение 10 лет.

Данной Стратегией предусмотрено, что в период 2024-2040 годов, для производства, переработки хлопка и текстильной промышленности, за счет капитала, как отечественного, так и иностранного, будут привлечены более 1,0 млрд. долларов США [5, с.24].

На основе анализа статистических данных отечественных предприятий, определили, что объем производства продукции на этих предприятиях, в последние годы, имеют положительную тенденцию (табл. 2).

Таблица 2. - Объем производства хлопковой продукции в Республике Таджикистан

Показатели	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2023/2010
Хлопок-волокно, тыс. тонн	95,2	98,4	119,6	119,8	127,1	127,4	+32,2
Семена хлопковые, тыс. тонн	161,6	158,0	156,4	144,9	197,1	192,4	+30,8
Линт хлопковый, тонн	3773	2541	1799	1753	2480	3312	-46,1
Улюк, тонн	2285	23010	2402	2777	2745	3016	+731
Пух, тонн	1618	1741	1891	2105	2325	2542	+924

Источник: Рассчитаны авторами по материалам: *Статистический ежегодник Республики Таджикистан*. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - С. 263. *Промышленность Республики Таджикистан*. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - С. 57.

Данные таблицы 2, показывают, что в 2023 году в республике произведено 127,4 тыс/т хлопка-волокна, что на 32,3 тонн больше, по сравнению с 2010 годом. За анализируемый период, также увеличилось производство семян, улюк, пух.

Хлопок-волокно является один из основных видов экспортируемых продукции из Республики Таджикистан и, поэтому Правительством республики этому направлению уделяется особое внимание. По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, объем экспорта хлопка-волокна в 2023 году составил 109,3 тыс/т, что на 13,4 тыс/т больше, чем в 2019 году (рис. 3). По данным рисунка 3, в 2023 году из республики экспортировано хлопка-волокна в размере 198,6 млн. долл. США, что на 59 млн/долл. США больше, по сравнению с 2019 годом.

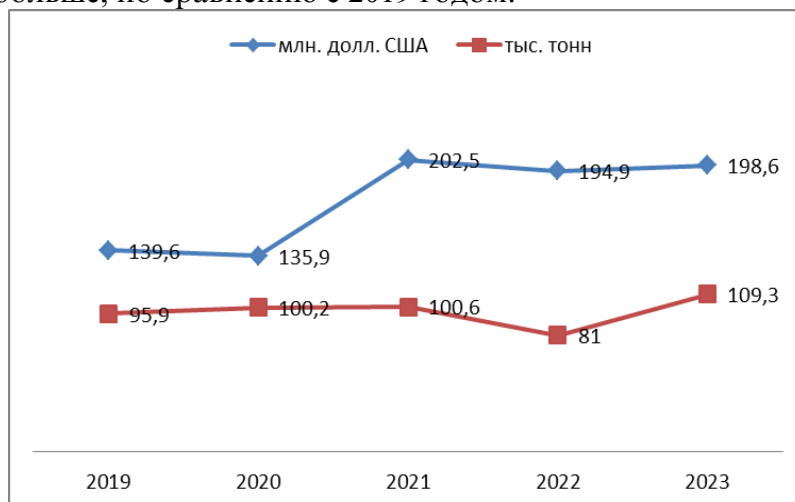

Рисунок 3.-Экспорт хлопка-волокна из Республики Таджикистан

Источник: рассчитаны авторами по материалам: *Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан*. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - 580 с

В современных условиях, в Республике Таджикистан, с целью дальнейшего технического обновления и модернизации производства на ПХП, возникла необходимость в упрочнении объединительных отношений малых предприятий с крупными предприятиями отрасли, а также определения конкретных методов и инструментов предоставления им технической, технологической, информационной помощи от крупных предприятий.

В соответствии с вышеназванной Стратегией, в период 2024-2040 годов, особое внимание уделяется государственному фискально-бюджетному стимулированию и поддержке развития предприятий, которые занимаются переработкой хлопка-сырца до выпуска конечной продукции.

Этим предприятиям, в том числе, предоставляются налоговые и таможенные льготы, бюджетное субсидирование и т.д. Следует отметить, что в системе управления ПХП важное место занимает система тавакал-менеджмента, поскольку деятельность данных предприятий постоянно подвергается различным тавакалам. Тавакали увязываются во всех процессах, присходящих на предприятии.

В процессе реализации проекта предприятие подвергается рыночными, инвестиционными, валютными, финансовыми и другим видам тавакалов. Когда предприятие не проводит никакие операции, но ему все равно сопутствуют некоторые тавакали, например, тавакал неполучения выгоды и т.д. Такая ситуация основана в экономической сущности понятия «предприятие» [3, с.120].

Разрабатывая свою тактику, или стратегию развития, предприятия, в результате наступления тавакаловых ситуаций, может не получить ожидаемые результаты, или есть вероятность, что получить дополнительный доход [4, с.170]. Следовательно, тавакал, на наш взгляд, является вероятность возникновения либо негативных последствий, либо получение определенной выгоды, или шанс на удачу.

Тавакали осуществляются посредством тавакаловых случаев, наступления которых ведут к получению следующих результатов:

- когда отклонения фактически полученных результатов от запланированных будут положительными (σ „+”) - приобретению дополнительного дохода, прибыли или какой-нибудь пользы;

- если разница между фактически полученным и запланированным результатом будет отрицательный (σ „-”) - дополнительным расходам, потерям финансовых, материальных, трудовых, временных и других потенциалов, неполучения или недополучения ожидаемых доходов;

- если отклонения будут нулевым (σ „0”) - не дополнительных расходов и не дополнительных доходов, т.е. ни прибыли и не убытков [2, с.21].

В условиях рыночного хозяйствования прогнозирование деятельности ПХП становится сложным процессом. Здесь имеются ввиду, что предприятиям, при прогнозировании и планировании своей деятельности, необходимо принимать во внимание существование многочисленных тавакалов, которые являются, как объективными, так и субъективными, и обеспечение эффективной деятельности предприятия без них невозможно.

Тавакали для предприятия, с одной стороны, это угроза, опасность, приводящая к получению убыткам, с другой стороны, это возможность реализации своего потенциала и шанс на удачу. Поэтому, вопросы анализа, оценки и управления тавакалами всех видов деятельности предприятия считаются важными и актуальными.

Одно из важнейших направлений деятельности ПХП является производственная деятельность, и, исходя из этого, считаем целесообразным выявить основные тавакали, связанные с данной деятельностью этих предприятий (рис. 4).

Средой возникновения тавакаловых событий является комбинация источников, факторов и причин тавакала в определенной обстановке, в ситуации неопределенности [8, с.112]. Тавакаловые факторы на уровне предприятия-это операции, феномены, обстоятельства, события и действия, которые содействуют появлению тавакалов и описывают непредвиденность и внезапность их влияния.

Процесс организации и функционирования системы тавакал-менеджмента на ПХП связан с различными факторами внешней и внутренней среды (рис. 5), которые оказывают определенное влияние на возникновение тавакалов, а также на их уровень, а, в конечном итоге, на результат деятельности предприятия.

В рыночной экономике производственно-хозяйственная деятельность всех субъектов хозяйствования, безусловно, направлена на уменьшение всех видов издержек, снижение себестоимости продукции, повышение уровня производительности труда и, в конечном итоге, максимализацию прибыли, или получение ожидаемых результатов.

Рисунок 4. -Тавакали производственной деятельности ПХП. Источник: составлено авторами

Изменение результатов деятельности предприятия, как следствие воздействия факторов внешней и внутренней среды, отраженные, как расхождение запланированных объемов от фактически достигнутых результатов, ведут к преобразованию организационно-экономического механизма управления предприятия.

**Рисунок 5. -Факторы, влияющие на возникновение и уровень реализации тавакалов ПХП
Источник: составлено авторами**

Следовательно, исходя из формы, уровня воздействия и сочетания факторов внешней и внутренней среды, степени общего тавакала и продуктивности системы управления тавакалами предприятия, она может располагаться или в области негативного результата осуществления тавакала, которому характерна вероятность получения убытков, лишение определенной части собственных средств, возникновение лишних расходов, или в области положительного исхода, имеющий шанс на получения дополнительного дохода и выгоду. Следовательно, при нахождении в неблагоприятной обстановке, руководству предприятия следует разработать механизм для оптимизации показателей, с целью обеспечения соответствия своей внутренней среды внешним ситуациям нынешней реальности. Таким, более рациональным и эффективным механизмом, является формирование интегрированной системы управления тавакалами, способствующей минимизации возможных хозяйственных тавакалов, совершенствованию функционирования предприятия и, в целом, увеличению его рыночной стоимости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - 580 с.
2. Вяцкова Н.А. Организационно-экономические ситуации функционирования и развития предприятий в условиях тавакала//Вопросы экономики и управления. Международный научный журнал. - 2017. - №3(10). - С. 15-23
3. Домашенко Д.В. Современные подходы к корпоративному тавакал-менеджменту: методы и инструменты. - М.: ИН-ФРА-М. - 2019. - 304 с.
4. Коваленко Т.В. Управление тавакалами в зависимости от стратегии развития предприятия / Т.В. Коваленко // Торговля и рынок. - 2021. - №4(Т.1). - С.167-172.
5. Национальная стратегия развития производства, переработки хлопка и текстильной промышленности в Республике Таджикистан на 2024-2040 годы. Постановления Правительства Республики Таджикистан от 30.12.2023, №593. - 28 с.
6. Промышленность Республики Таджикистан. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - 89 с.
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - С. 263.
8. Управление тавакалами: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. - М.: Изд-во Юрайт. - 2022. - 414 с.
9. Хлопководство в Республике Таджикистан за 1991, 2018-2023 гг. статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2024. - 64 с.

АННОТАЦИЯ

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ҚОРҲОНАҶОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТҲОИ ИДОРАКУНИИ ҲАВФҲОИ ҲОҶАГИДОРӢ

Дар мақолаи мазкур қайд шудааст, ки натиҷаҳои фаъолияти қорҲОНАҶОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ бештар аз дараҷаи рушди соҳаи пахтакорӣ вобаста мебошад. Муаллифон нишондиҳандаҳои асосии рушди пахтакориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карданд. Наҳи пахта яке аз намудҳои асосии маҳсулотест, ки аз Ҷумҳурии Тоҷикистон содир карда мешавад. Муаллифон нишондиҳандаҳои содироти наҳи пахтаро аз Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намудаанд. Таъкид мешавад, ки дар шароити муосир зарурати мустаҳкам намудани робитаҳои муттаҳидшавии қорҲОНАҶОИ ХУРДИ ПАХТАТОЗАКУНӢ бо қорҲОНАҶОИ КАЛОНИ СОҲА БА МИЁН ОМАДААСТ. ҲАВФҲОИ АСОСИЕ, ки бо фаъолияти истеҳсолии қорҲОНАҶОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ алоқаманданд, муайян ва инъикос карда шудаанд. Муаллифон омилҳои муайян намудаанд, ки ба пайдоиш ва сатҳи амалишавии ҳавфҳо дар қорҲОНАҶОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ таъсир мерасонанд.

Калимаҳои асосӣ: *пахтаи хом, қорҲОНАҶОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ, пахтакорӣ, ҳавфҳои ҳоҷагидорӣ, сааноати нассӯҷӣ, наҳи пахта, содирот, идоракунии ҳавф, ҳавфҳои истеҳсолӣ, омилҳои ҳавф.*

ANNOTATION

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF COTTON GINNING INDUSTRY ENTERPRISES AS OBJECTS OF BUSINESS RISK MANAGEMENT

This article notes that the results of the cotton ginning industry largely depend on the level of development of the cotton industry. The authors analyzed the main indicators of cotton development in the Republic of Tajikistan. Cotton fiber is one of the main types of exported products from the Republic of Tajikistan. The authors analyzed the indicators of cotton fiber export from the Republic of Tajikistan. It is emphasized that in the current conditions there is a need to strengthen the unifying relations of small cotton ginning enterprises with large enterprises of the industry. The main risks associated with the production activities of cotton ginning industry enterprises are identified and reflected. The authors highlight the factors

influencing the emergence and level of risk implementation at cotton ginning industry enterprises.

Key words: *raw cotton, cotton ginning industry enterprises, cotton growing, business risks, textile industry, cotton fiber, export, risk management, production risks, risk factors.*

Сведения об авторах:

Раджабов Раджаб Кучакович – доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного университета коммерции, 734061, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти, 1/2, Телефон: (+992) 934444107, e-mail: dradjab@mail.ru

Содиқов Раҳмон Ҳамроевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Носира, 33. Телефон: (+992) 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

Information about the authors:

Rajabov Rajab Kuchakovich - Doctor of Economics, professor of the finance department of Tajikistan State University of commerce, Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Dekhoti, 1/2, Phone: +992 934444107, e-mail: dradjab@mail.ru

Sodikov Rahmon Khamroevich - Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Finance Management. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nosir street, 33. Phone: (+992) 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

ТДУ УДК 338.12 (075.8)

МЕХАНИЗМИ РУШДИ РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР СОҲАИ ЭКОЛОГИЯИ СОҲИБКОРИИ САНОАТИИ МИНТАҚА

Дадоматов Д.Н., Ашӯров С.Х. – Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: *механизми иқтисодӣ, муҳити зист, захираҳои табиӣ, арзёбии иқтисодӣ, зарари экологӣ, тағйирёбии иқлим,*

Таҷрибаи кишварҳои саноаташон рушдёфта собит месозад, ки воситаи муҳимтарини рушди низоми иқтисодии танзимкунандаи соҳаи ҳифзи муҳити зист ин сатҳи маблағгузорӣ ба ин соҳа мебошад. Роҳҳои муайян намудани самаранокии танзими муҳити зист дар мувофиқа ва ҳамоҳангсозии усулҳои идоракунии ва сифати он дар илми иқтисод тасдиқи худро пайдо намудааст. Бо мақсади баланд намудани силсилаи фишангҳои иқтисодии танзими муҳити зист дар доираи мавҷуд будани низоми иқтисодии идоракунии он бо баҳодиҳии объективӣ имконпазир буда, аз қисматҳои зерин иборат аст: баҳодиҳии иқтисодии захираҳои табиӣ ва зарар аз ифлосшавии муҳити зист, арзиши молҳои истеҳсолӣ, баҳодиҳии харҷҳои муҳити зист, самаранокии онҳо ва ғайра. Баҳодиҳии иқтисодӣ ва роҳҳои идоракунии табиат, ки дар давраи иқтисоди маъмурий-фармондеҳӣ ташаккул ёфта, марҳи-лаҳои банақшагирӣ ва лоиҳакашӣ мавриди санҷиш қарор гирифтааст, метавонад ҳамчун заминаи назариявӣ ва амалии рушди механизмҳои танзими муҳити зист гардад. Зеро он аз нишондиҳандаҳои иборат, ки барои ҳамоҳангсозии истеҳсолӣ маҳсулот ва ҳифзи муҳити зист зарур аст. Дар низоми иқтисодиёти миллий, ба роҳ мондани идоракунии муҳити зист аз унсурҳои бозорӣ ба монанди арзиш ва ғанӣ гардонидани бучети ҷумҳурий (андозбандӣ) нақши калидиро мебошад. Бо мақсади ҳавасманд гардонидани истифодабарандагони сар-ватҳои табиӣ ва ҳифз намудани муҳити зист шароити мусоид фароҳам меоварад. Яке аз нишондиҳандаҳои баҳодиҳии иқтисодӣ ба ҳолати муҳити зист ва захираҳои табиӣ нархгузорӣ мебошад, ки ғоида (зарар)-и иқтисодӣ ва экологӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ҳамин лиҳоз, зарар аз вайронкунандагони талаботи ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳифзи муҳити зист тибқи санадҳои меъёрии муқарраршуда ҷуброн ва мучозот қарда шавад.

Зарари экологӣ ба коҳиш ёфтани муҳити зист оварда мерасонад, ки аз натиҷаи ифлосшавӣ, таъсиррасонӣ ба ҳолат ва миқдори захираҳои табиӣ, таъсири манфии иқтисодӣ дорад ва оқибатҳои он бо воситаҳои пулӣ баҳогуздорӣ қарда мешавад. Бояд зикр намуд, ки зарари экологӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад: бад шудани саломати инсон бинобар истифодаи оби ифлос ва ифлосшавии ҳаво (зарари иҷтимоӣ), паст шудани ҳосилнокии замин аз партовҳои саноатӣ, ба итмом расидани муҳлати хизматрасонии олоти таҷҳизот аз ҳисоби фарсудагашавӣ (коррозия) металлҳо ва ғайра. Одатан, ҳангоми муайян кардани зарари экологӣ диққати асосӣ аввал ба омилҳои тағйирот ва баъд ба самаранокии иқтисодӣ дода мешавад.

Тавре дар Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 зикр мешавад: «Дар даврони муосир масъалаҳои экологӣ ва ҳифзи табиат ҷузъи

чудонашавандаи сиёсат, иқтисодиёт, тафаккури мардум, саломатии аҳоли ва пешрафти давлату давлатдорӣ махсуб меёбад. Зеро аз як тараф афзоиши бемайлони аҳолии сайёра, талабот ба маҳсулоти саноатии ҳӯроквории аз ҷиҳати экологӣ тоза ва аз тарафи дигар рақобат дар соҳаи иқтисодиёт боиси сар задани мушкilotи ҷиддии экологӣ, аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, ифлосшавии об ва ҳаво, норасоии оби ошомиданӣ, ҳалал ёфтани мувозинати биологӣ, омилҳои антропогенӣ, офатҳои табиӣ, нобудшавии намудҳои гуногуни биологӣ, ҷамъшавии партовҳо, таназзулҳои замин ва ғайра гаштааст. Ҳамаи ин муаммоҳо инсониятро ҳушдор медиҳад, ки нисбат ба ҳифзи муҳити зист таваҷҷуҳи бештар дошта бошанд» [3].

Аз ҳамин лиҳоз, муаммоҳои асосии соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонро чунин тасниф намудан ҷоиз аст:

- оид ба таъсири саноат ба муҳити зист, маълумот дар сатҳи кофӣ роҳандозӣ ва таҳия нашудааст;
- дар тақсимои замин барои таъмини эҳтиёҷоти корхонаҳои саноатӣ бо мавод (ашёи хом) маълумот пешниҳод намегардад;
- баҳодихии микдори зарар ба муҳити зист дар соҳаи саноати ҷумҳурӣ ба таври кофӣ амалӣ намешаад;
- ҳисобот оид ба микдор ва сифати партовҳо аз субъектҳои иқтисодии саноатӣ пешниҳод намегардад.

Ба андешаи мо, баҳодихӣ ба вазъи иқтисодии муҳити зист ва сарватҳои табиӣ сураат гирад, ки он ба хароҷоти воқеӣ оид ба барқарор кардани вазъи муҳити зист бо назардошти зарари расонидашуда тибқи лоиҳаҳои барқарорсозӣ ва барномаҳои давлатӣ асос ёбад. Агар онҳо мавҷуд набоянд, ҷаброни зарар бояд тибқи меъёрҳо ва усулҳои ҳисоби он ба муҳити зист, ки аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист тасдиқ кардааст ба роҳ монда шавад.

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ механизми танзими муҳити зист ба усулҳои маъмурӣ ва хоҷагӣ асос ёфтааст (ҷадвал). Онҳоро усулҳои танзими мустақим ва ғайримустақим номидан мумкин аст, ки аввала ба танзими соҳаи экологӣ нигаронида шуда, усули ғайримустақим бошад барои ноил шудан ба мақсад, тавассути низомҳои иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Ҷадвал.-Механизми иқтисодӣ – экологӣ танзими соҳибдорӣ экологӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ

т/р	Давлатҳо	Пардохтҳо барои ифлос- кунӣ				Пардохтҳо ба- рои ҷамъоварӣ ва қорқарди дубора	Андози экологӣ дар нархи маҳсулот	Иҷозатно- мадхӣ	Қумаки моддӣ	Воситаи меха- низми бозорӣ		
		Ҳавои атмосферӣ	Обҳо	Шикор	Ғалогӯла					Тичорат	Мудохила ба бозори ашёи хом	Экологӣ
1.	Канада					+			+			
2.	Финляндия					+	+	+	+		+	
3.	Фаронса		+		+	+	4*	+	+			+
4.	Олмон		+		+	+	+	+	+			
5.	Чопон	+			+	+		+	+			+
6.	Британияи кабир				+	+		+				+
7.	ИМА			+	+	+	4*	+	+	+		+
8.	Руссия	+	+	+		+		+	+			+
9.	Ҷумҳурии Тоҷикистон		+	+				+				

Эзоҳ: Аз ҷониби муаллифони тартиб дода шудааст

Тавре дар ҷадвал нишон дода шудааст, фишанги марказии танзими экологӣ ва иқтисодӣ дар шароити муосир чунин низомии идоракунии муҳити зист мебошад, ки пардохтҳои барои истифодаи захираҳои табиӣ, безараргардонии ифлоскунадаҳо ва партовҳо, инчунин ҷаримаҳо ва ҷаброни зарарро дар бар мегирад. Аммо дар марҳилаи гузариш аз як сохтори репродуктивӣ ба сохтори дигар, ки ба бухрони умумии иқтисодӣ дучор шудааст, сатҳи ҳавасмандкунии андозҳои (пардохтҳои) экологӣ он қадар аҳаммияти зиёд надорад ва идоракунии табиат асосан хусусияти фискалиро касб мекунад. Ба фикри мо, таҳлилҳо оид ба ташаккул ва рушди низомии муосири идоракунии муҳити

зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз усулҳои концептуалии муайян кардани пардохт ба ин далолат мекунад. Аз ин лиҳоз, барои кишварҳои дорои иқтисодиёташон гузаранда, бахусус барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бозьтимоди пардохти индексатсионӣ бо назардошти сатҳи таваррум зарур аст.

Дар ин самт маблағгузории мақсадноки тадбирҳо оид ба ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ аҳамияти муҳим дорад. Зеро бо сабабҳои объективӣ ҳар сол бинобар зиёд шудани партовҳои технологӣ ё дигар намуди партовҳо таъсири инсон ба муҳити зист, яъне табиат бемайлони афзоиш меёбад.

Табиист, ки пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифзи муҳити зист" аз 02 августи соли 2011, таҳти №760 ва баъдтар Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 20 ноябри соли 2000, таҳти №34 ва Қонун "Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ" аз 20 июли 1994, таҳти №983 ваколатҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ хеле васеъ карда шуд [5].

Дар шароити муносибатҳои бозорӣ мавқеи соҳибкории саноатӣ дар равандҳои истеҳсоли ва махсусан маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ ба бехатарии экологӣ равона карда шудааст. Безътиной ба меъёрҳо ва талаботи экологӣ дар иқтисодиёт аксар вақт ба талафоти зиёди молиявӣ, ки ба суғурӯ шудани мавқеи бозор ва ба вучуд омадани истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ зараровар мусоидат мекунад боис мегардад. Таҷрибаи давлатҳои хориҷа дар самти ба роҳ мондани низоми талаботҳои экологӣ дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ амалӣ карда шуда истодааст. Ба андешаи мо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таҷриба, дар робита ба нишондиҳандаҳои рушди устувори экологӣ қисман ба роҳ монда шудааст. Дар замони муосир, маҳз дар ин самт имкониятҳои воқеии муттаҳид кардани ҷанбаҳои иқтисодӣ ва экологӣ тибқи рушди устувори саноат вучуд дорад. Баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти саноатӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ ва ҳалли муаммоҳои он, аз мавқеи минтақаҳо вобастагӣ дорад. Аз ҳамин лиҳоз, дар рушди муосири соҳибкории саноатӣ, истеҳсоли маҳсулоти минтақавӣ бо истифодаи технологияҳои инноватсионӣ нақши калидӣ мебозад. Ҳамин тариқ, ба андешаи мо барои истеҳсоли маҳсулоти минтақавии ба талаботи бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ чунин омилҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- аз рӯйи ҷойгиршавии мавқеи ҷуғрофӣ ва захираи минтақа;
- шакли моликияти субъектҳои иқтисодӣ;
- соҳаҳои афзалиятноки истеҳсоли маҳсулоти минтақавӣ;
- танзими давлатии фаъолияти соҳибкории саноатӣ.

Дар таъмини босуботи рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли, хатарҳои экологӣ таъсири манфӣ дорад. Барои бартараф намудани хатарҳои экологӣ ба амнияти муҳити зист танҳо дар сурати риояи муносибатҳои муосир бо технологияҳои рақамӣ байни инсон ва табиат имконпазир аст.

Барои рушди саноат дар сатҳи минтақа, таҳияи низоми меъёрҳои арзёбии бехатарии экологӣ ва гузаштан ба иқтисоди сабз муҳим мебошад. Ин низоми меъёрҳои баҳодиҳии бехатарии экологии истеҳсолоти маҳсулоти минтақавӣ бояд тамоми зинаҳои таъсири мутақобилаи онро ба муҳити зист оғоз аз сатҳи маҳаллӣ то ба минтақавиро (кишвар) бояд фаро гирад. Аз ин лиҳоз, дар таҳлили ҷанбаи минтақавии истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ нишондиҳандаҳои амнияти экологӣ дар сатҳи минтақа ба назар гирифта намешаванд.

Маъмулан, объекти саноатӣ ин минтақаи алоҳидаи ҷойгиршавии корхонаи саноатӣ ё гурӯҳи корхонаҳои саноатӣ буда, онҳо танҳо ҳамчун омилҳои таъсири антропогенӣ арзёбӣ мешаванд.

Бо мақсади идоракунии рушди самаранокии саноати минтақа низоми минтақавии таъмини амнияти экологиро, ки барои вазъи ҳифзи муҳити зист равона гардидааст фароҳам оварад ва манфиатҳои ҳаётан муҳимми минтақа, хатарҳои экологиро пешгирӣ кунад. Низоми муносибатҳо дар соҳаи таъмини амнияти экологӣ тамоми раванди муносибатҳои иҷтимоию иқтисодиро фаро мегирад [2].

Ин ҳолат зарурати танзими давлатии муносибатҳоро бо назардошти ҳамаи самтҳои сиёсати саноатӣ ва иқтисодӣ муайян мекунад. Марҳилаи асосии рушди сиёсати минтақавии саноатӣ, таъмини амнияти экологӣ ин таҳия ва қабули кодекси экологиро тақозо менамояд. Қабули кодекси экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои танзими масоили зерин дар сатҳи минтақа имконият фароҳам меорад:

- танзими ҳамаҷонибаи объектҳои афзалиятноки сиёсати саноатӣ дар минтақа вобаста ба таъмини амнияти экологӣ;
- таҳия ва ҳамоҳангсозии қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи муҳити зист ва қонунгузори захираҳои табиӣ;
- мушаххас кардани вазифаҳои сохторҳои экологӣ.

Бояд зикр намуд, ки самаранокии муҳити зист аз ду ҷанба - иқтисод ва иҷтимоӣ вобаста буда, онҳо дар маҷмӯъ рушди устуворро таъмин менамоянд. Аз ин лиҳоз, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифзи муҳити зист" аз 02.02.2011 барои Тоҷикистон дар самти қонунгузори экологӣ марҳилаи навро оғоз бахшид. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқии сиёсати давлатро дар самти ҳифзи муҳити зист муайян намуда, ба таъмини таносуби манфиатҳои иқтисодӣ, баланд бардоштани маърифати экологии ҷомеа нигаронида шудааст [5].

Бо вуҷуди ин, барои субъектҳои хоҷагидорӣ, ки бо мақсади таъмини солимӣ ва ҳифзи муҳити зист технологияҳои инноватсионӣ муосирро истифода мебаранд-имтиёзҳои андозӣ ва дигар ҳавасамандкуниҳо муқаррар карда нашудаанд. Яке аз омилҳои асосӣ дар самти рушди устувори соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини заминаҳои меъёрии ҳуқуқии мувофиқ мебошад. Тақмили қонунгузори амалкунанда метавонад механизми иқтисодии идоракунии муҳити зистро таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо таъмини бехатарии муҳити зист аз нишондиҳандаҳои рушди устувори иқтисодӣ вобастагӣ дорад. Яъне, бехтар гардонидани сатҳи зиндагии аҳоли, афзоиши истехсолот, ҳамгирии сиёсати иқтисодӣ ва экологӣ бо назардошти омилҳои экологӣ истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, тақмили қонунгузорӣ дар соҳаҳои нархгузорӣ, андозбандӣ ва савдои хориҷӣ, таъмини истифодаи самараноки сарватҳои табиӣ тибқи созишномаҳои байналмилалӣ, ба назар гирифтани афзалияти сармояи инсонӣ (дониш ва таҷриба) иборат мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, қорӣ намудани технологияҳои муосири рақамӣ дар ҳифзи муҳити зист, ки таъсири манфӣ ба фаъолияти иқтисодӣ ва муҳити зистро коҳиш медиҳанд, мувофиқи мақсад мебошад.

Хулоса, механизми пешниҳодшудаи ҳифзи муҳити зисти фаъолияти соҳибкории саноатӣ маҷмӯи мақсадноки ба ҳам алоқаманди усулҳо ва шаклҳо, манбаъҳои маблағгузорӣ, воситаҳо ва фишангҳои ба рушди саноат таъсиррасонанда бо назардошти омилҳои экологӣ дар иқтисодиёт мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров С.Х. Баъзе масъалаҳои методологии баҳодиҳии экологии рушди иқтисодӣ / Ашуров С.Х. // Ахбори ДДХБСТ. Журнали илмӣ – Хучанд, 2013. №4(56). -С. 87-91.
2. Дадоматов, Д. Н. Омилҳои таъсиркунанда ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д. Н. Дадоматов, М. С. Чураева // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – №. 3. – Р. 133-138. – EDN RFWXQN.
3. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 гг. Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27.05.2020 №293. - С. 50.
4. Региональное развитие: опыт России и Европейского союза / Рук. авт. колл. и отв. ред. А.Г. Гранберг. – М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2000.
5. [http://mmk.tj / contenthttp: // mmk.tj / content / қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон / дар-бораи-ҳифзи-муҳити-зист](http://mmk.tj/contenthttp://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон/дар-бораи-ҳифзи-муҳити-зист) (Санаи мурочиат 01.10.2024 с.)
6. http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=34381 (санаи мурочиат 07.10.2024)

АННОТАЦИЯ

МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ЭКОЛОГИИ ПРОМЫШЛЕННОГО РЕГИОНАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В данной статье изучаются и анализируются роль и значение природопользования в обосновании ценовой и налоговой политики, роль экономической оценки в целях стимулирования рационального использования природных ресурсов и повышения охраны окружающей среды. Отмечается, что фактор ценообразования формирует экономическую оценку качества окружающей среды и природных ресурсов, а также экономического и

экологического ущерба. Также показано, что, на законодательном уровне, устанавливается возмещение ущерба, причиненного нарушителями природоохранного законодательства, а в случае деградации отдельных экологических элементов для них определяются наказания.

Ключевые слова: *экономический механизм, окружающая среда, природные ресурсы, экономическая оценка, экологический ущерб.*

ANNOTATION

MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC RELATIONS IN THE FIELD OF ECOLOGY OF INDUSTRIAL REGIONAL ENTREPRENEURSHIP

This article examines and analyzes the role and significance of nature management in justifying pricing and tax policies, the role of economic assessment in stimulating the rational use of natural resources and improving environmental protection. It is noted that the pricing factor forms the economic assessment of the quality of the environment and natural resources, as well as economic and environmental damage. It is also shown that compensation for damage caused by violators of environmental legislation is established at the legislative level, and in the event of degradation of individual environmental elements, punishments are determined for them.

Key words: *economic mechanism, environment, natural resources, economic assessment, environmental damage.*

Сведения об авторах:

Дадоматов Далержон Нишонбоевич, доктор экономических наук, профессор, Таджикского государственного университета права, бизнеса, и политики, Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд. 17 микрорайон, дом 1. 92-856-66-65. e-mail: dalerdn@mail.ru.

Ашуров Сохибназар Худойназарович-кандидат биологических наук, доцент, Таджикского государственного университета права, бизнеса, и политики, Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд. 17 микрорайон, дом 1. Телефон: (+992)92-779-57-68. e-mail: ashurov.s-1@mail.ru.

Information about the authors:

Dadomatov Dalerjon Nishonboevich, Dr. of Economics, Professor Tajik State University of Law, Business, and Politics, Tajikistan, Sughd Region, Khujand City. 17 microdistrict, house 1. e-mail: murodjon.isokov@mail.ru Phone: (+992) 92-606-06-60.

Ashurov Sohobnazar Khudoynazarovich, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Tajik State University of Law, Business, and Politics, Tajikistan, Sughd Region, Khujand City. 17 microdistrict, house 1. Phone: (+992)92-779-57-68. E-mail: ashurov.s-1@mail.ru

ТДУ 631.15:

САРМОЯГУЗОРИХО БА ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИН ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Нурализода Э.Н., Махмадёрв А.У.-Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур.

Калимаҳои асосӣ: *комплексҳои агросаноатӣ, соҳаи кишоварзӣ, рушди устувор, иқтисоди сабз, захираҳои замин, сармоягузориҳо, захираҳои молиявӣ, дастгирии давлатӣ, беҳдошти муҳити зист, инфрасохтори бозорӣ.*

Масъалаи истифодаи самараноки захираҳои замин ва ҷалби сармояҳо дар баҳши кишоварзӣ тайи даҳсолаҳои охир дар иқтисодиёти аксарияти кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ ҷойгоҳи махсус пайдо намудааст. Ин равандро асосан ба муносибатҳои заминдорӣ дар даврони иқтисодиёти нақшавӣ ва таъмини беҳатарии озуқаворӣ дар минтақаҳо алоқаманд дониста, ки он дар аксарияти мавридҳо ба бадшавии вазъи экологии заминҳои кишоварзӣ оварда мерасонид. Аз ҷониби дигар, дар шакли лозима пешниҳод нагардидани ҳавасмандии андозӣ-молиявӣ ба истехсолкунандагони кишоварзӣ ба истифодаи ғайрисамараноки заминҳои обёришаванда ва бадшавии муҳити зист оварда расонидааст. Ин раванд, ҷустҷӯи роҳҳо ва усулҳои баҳои самараноки заминҳои обёришаванда ва ҷалби бештари сармояҳо ба соҳаи кишоварзӣ тақозо менамояд.

Рушди устувори иқтисодиёти мамлакат дар минтақаҳо аз вазъи экологии заминҳои кишоварзӣ, бахусус заминҳои обёришаванда вобастагӣ дошта, он ба ҷалби сармояҳо ба соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, бо назардошти омилҳои табиӣ-иқлимӣ ва махсусгардонии истехсолоти кишоварзӣ ниёз дорад. Мубрамии ин масъала, бахусус дар шароити бӯҳрони озуқаворӣ ҷаҳонӣ ва минтақавӣ хеле зарур ва эҳсос мегардад. Дар ин маврид Арабов Ф. П. қайд менамояд, ки: «...сармоягузорӣ ба захираҳои замин ин раванди ҷалби ҳамаи

арзишҳои амволӣ ва зеҳнӣ ба хоҳири ташкили самараноки низоми заминдорӣ, истифода ва муҳофизати заминҳои кишоварзӣ ба мақсади гирифтани даромад ва ҳифзу нигоҳдории арзиши иқтисодӣ-иҷтимоии онҳо мебошад...»[1, 17]. Ин омилҳо дар навбати худ, ҷалби сармояҳоро истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ ва низоми экологии минтақа ҳомӯҳим мешуморад. Ба андешаи мутахассисони соҳаи кишоварзӣ тайи даҳсолаҳои охир яку якбора истифодаи ғайриоқилонаи заминҳои кишти кишоварзӣ, аз ҷумла заминҳои обёришаванда дар минтақаҳо ба назар мерасад, ки он зарурати чораҳои дастаҷамъонаи такрористеҳсол, ҳифзу нигоҳдории захираҳои замин ва беҳдошти муҳити зистро тақозо менамояд. Барои ҳалли ин масъалаҳо захираҳои сармоявӣ, маданияту фарҳангии заминдорӣ варушди интенсивии соҳаҳои кишоварзӣ муҳим буда, он ба истеҳсоли ҳарчи бештари маҳсулотҳои озукаворӣ ва аз нигоҳи экологӣ тозаю безарарравона мегардад, ки барои он истифодаи самараноки заминҳои обёришаванда ва фазои солими сармоягузорӣ зарур мебошад.

Таҳлили вазъи кунунии истифодаи заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ гувоҳи он аст, ки ифлосшавии бештари заминҳои кишоварзӣ ба ин категория рост меояд, ки он дар аксари мавридҳо ба таназзулбӣ (деградаци)-яи захираҳои замин, махсусан заминҳои обёришаванда оварда мерасонад. Ба андешаи Шералиев Э.Н.: «...зиёда аз 60%-и заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ба эрозия дучор гардида, дар 90% шӯразанӣ ва дар 23%-и заминҳои кишти мазкур баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ ба назар мерасад. Зарари иқтисодӣ аз ҳар як гектар замин бо воҳиди пулӣ, ба ҳисоби миёна ба 1093 сомонӣ баробар мебошад...»[8, 6].

Дар шароити минтақаҳои аридӣ ва камчинии заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ масоили мазкур боз ҳам мубрам ва муҳим буда, зарурати чораҳои маҷмуии маъмурӣ-ҳуқуқӣ, экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-демографиро тақозо менамояд. Ин омилҳо аз он ҷиҳат муҳим мебошанд, ки захираҳои замин, аз ҷумла заминҳои обёришаванда ҳамчун омил ва воситаи асосӣ ва василаи истеҳсолоти кишоварзӣ хизмат менамояд. Иқтисодии захиравӣ-табиӣ минтақаҳои кишоварзӣ, аз ҷумла заминҳои обёришаванда ба ҷалби бештари сармояҳо ниёз дошта, барои истеҳсоли ҳарчӣ зиёди маҳсулотҳои кишоварзӣ ва таъмини истиклолияти озукаворӣ равона мегарданд. Мушкilotи асосӣ дар ин раванд норасоии маблағҳои сармоявӣ ба ҳисоб меравад, ки он дар навбати худ шартҳои муҳими рушди минтақаҳои кишвар мебошад. Дар ин маврид, Тағоев Ҷ. Х. қайд менамояд, ки: "...ҳангоми муайян намудани мақсад ва ҳадафҳои сармоягузорӣ дар маънои васеъ ва мушаххас, яъне дар сатҳи микро ва макроиқтисодӣ, аз нуқтаи назари молиявӣ ё аз мавқеи ғунгунӣ ва истеъмол (боигарӣ ва пасандоз) бояд равшан, дақиқ ва аниқ моҳияти унсурҳои сармоягузорӣ (чиро гузошт, ба кучо, бо чӣ мақсад ва ғайра) муайян карда шавад..."[5, 14]. Ва муҳим он аст, ки ҷалби сармояҳо ба истеҳсоли маҳсулотҳои ватанӣ ва коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ, инчунин ба беҳшавии сатҳи сифати зиндагии аҳолии деҳот равона гарданд.

Аз ҷониби дигар, минтақаҳои Тоҷикистон имконияти хуби ҷалби сармояҳоро ба истифодаи самараноки захираҳои замин ва беҳдошти муҳити зист доранд. Барои расидан ба ҳадафҳо мо бояд хусусиятҳои хоси рушди кишоварзӣ ва омилҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ ва экологӣ-иқтисодиро ба инобат гирифта, механизмҳои ҳавасмандиҳои андозӣ-молиявиро барои нигоҳдорӣ, ҳифз ва такрористеҳсоли заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ равона созем. Махсусан, дар шароити кунунӣ, ки дар минтақаҳои кишвар масъалаи таъмини бехтарии озукаворӣ ва ҳифзи экологии заминҳои обёришаванда бештар ба назар мерасанд, ҷалби сармояҳо бояд бо назардошти рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ, усулҳо ва шаклҳои нави муносибатҳои заминдорӣ роҳандозӣ гарданд. Дар солҳои минбаъда ин омилҳо бояд ба яке аз самтҳои афзалиятноки рушди минтақаҳои кишвар табдил ёфта, механизми ҷалби сармояҳо бояд дар мадди аввал гузошта шуда, онҳо ба истифодаи самараноки заминҳои обёришаванда ва муҳити экологии минтақаҳо равона гарданд.

Сиёсати аграрии давлат тайи солҳои минбаъда бояд ба ҳалли масъалаҳои рушди устувори минтақа, аз ҷумла ташкили корхонаҳои нави коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ ва таъмини ҷойҳои нави корӣ, паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва ғайра равона карда шавад. Барои татбиқи амалии ин ҳадафҳо дар минтақаҳо муҳити институционалӣ, аз ҷумла такмили санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама татбиқи амалии стратегияи миллии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ кишвар дар баҳши кишоварзӣ барои то

соли 2030, Консепсияю барномаҳои давалтӣ ва минтақавӣ оид ба рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва ҷалби сармояҳо ба минтақаҳои агросаноатӣ ва амсоли инҳо дода шавад. Ин ҳама чорабиниҳо метавонад, тавассути дигаргунсозии институтсионалӣ дар баҳши кишоварзӣ ва муносибатҳои заминдорӣ амалӣ гардида, дар интиҳо ба ташккул ва инкишофи иқтисодиёти бисёрҷанба, шаклҳои гуногуни моликиятдорӣ ва хоҷагидорӣ заминаҳои мусоидат фароҳам оранд.

Ҷалби бештари сармояҳо ба минтақаҳои агросаноатӣ аз ҳалли амалии стратегияи рушди иқтисодиёти мамлакат дар баҳши кишоварзӣ ва барномаҳои давлатии ҷалби маблағгузориҳо ба беҳдошти вазъи экологии заминҳои кишоварзӣ, аз ҷумла заминҳои обёришаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастгӣ дорад. Ин масъалаҳо, пеш аз ҳама, ба нарасидани маблағҳои буҷети давлатӣ ва ҷалби сармояҳои дохилию хориҷӣ асоснок карда мешаванд. Дикқати махсус бояд ба коркарди механизмҳои ҷалби маблағҳои ғайрибуҷетӣ ва сармояҳои хориҷӣ ба ҳифзи заминҳои обёришаванда ва рушди соҳаи кишоварзӣ, истифодаи бештари имтиёзу сабукиҳои андозӣ ба истехсолкунандагони ватанӣ, такмили механизми суғуртаи экологӣ, субсидияҳо ва дотатсия, истифодаи грантҳо, меъёри фоизи пасти қарзи бонкӣ ва ғайра дода шавад.

Агар ба маълумотҳои омӯрӣ назар афканем, мушоҳида карда мешавад, ки маблағҳои молиявии истехсолкунандагони кишоварзӣ, бахусус сармояҳои худӣ манбаи асосии сармоягузориҳо ба ҳифз ва такрористехсоли захираҳои замин ва рушди соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, агар солҳои 2012-2022 маблағгузориҳои буҷетӣ ба 6831,4 ҳаз/сомонӣ ё 2,5 маротиба афзоиш ёфта бошанд, пас ҳаҷми сармояи асосии кишоварзӣ аз 4540,2 ҳаз/сомонии соли 2012 ба 99562,0 ҳаз. сомонӣ дар соли 2022 расонида шудааст, ки он нисбати соли 2012 - 70724 ҳаз. сомонӣ ё 3,5 маротиба зиёд мебошад. Дар марҳилаи кунунӣ ҳаҷми ҷалби сармоягузориҳо ба рушди кишоварзӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ хеле кам мебошад (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.-Маблағгузориҳо ба сармояҳои асосӣ дар минтақаҳои кишвар, ки ба ҳифзу истифодаи самараноки захираҳои замин ва беҳдошти муҳити зист равона гардидаанд, млн/сом

Сармояҳо	Солҳо						2022/2012 в %
	2012	2013	2014	2015	2018	2022	
Барои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ	17,8	12,2	35,9	9,1	2,5	-	-
Ба ҳифз ва истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ	8,2	4,4	4,0	6,1	-	11,9	142
Аз ҷумла:							
Ба ҳифзу истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ	8,8	31,9	3,0	9,1	-	11,9	135

Сарчашма: Маҷмуаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омӯрӣ. -Душанбе: АСПРТ, 2023. - С. 341-345.

Аз маълумоти ҷадвали мазкур бармеояд, ки маблағҳои худии истехсолкунандагони кишоварзӣ ва заминистифодабарандагон сарчашмаи асосии сармоягузориҳо ба истифодаи самараноки захираҳои замин ва беҳдошти вазъи экологӣ дар минтақаҳо ба ҳисоб рафта, он тайи солҳои охир тамоюли пастравӣ дорад ва баҳои ҷалби сармояҳо беҳдошти табиат низ хеле кам мебошад. Сухан ин ҷо, сари он меравад, ки дар шароити доимии тағйирёбии нарҳо ба маҳсулотҳои кишоварзӣ ва техникаю технологияи соҳаи мазкур, ҷалби сармояҳо барои чораҳои дастҷамъонаи ҳифзи заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва беҳдошти муҳити зист хеле маҳдуд мебошад.

Дар таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ барои такрористехсол, ҳифзу истифодаи самараноки захираҳои замин ва беҳдошти муҳити зист сармояҳо дар ҳаҷми 3-6% ММД чудо карда мешавад. Аммо дар ҷумҳурии мо бошад ин рақамҳо 0,5%-и маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-ро ташкил медиҳаду халос. Сарфи ками маблағҳои буҷетӣ барои такрористехсоли заминҳои обёришаванда ва ҳифзи муҳити зист, ба баланд бардоштани самаранокии истехсолоти кишоварзӣ на он қадар мусоидат менамояд. Ва сабаби асосии ин вазъро мо дар ҳавфи баланди ҷалби сармояҳои дарозмуҳлат ба истифодаи заминҳои обёришаванда ва рушди соҳаи кишоварзӣ دیدан мумкин аст, ки онякчанд сабабҳои худро дорад:

- мавсимӣ будани ташкил ва рушди истехсолоти кишоварзӣ, инчунин вобастагӣ доштани он аз омилҳои табиӣ-иқлимӣ ва соҳавӣ;
- марҳилаи тӯлонии раванди истехсолот дар соҳаҳои кишоварзӣ ва минтақаҳои кишвар;

- гардиши на он қадар хуби маблағҳои пулӣ дар кишоварзӣ дар муқоиса бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт;
- дараҷаи баланди хурдашавии фондҳои асосии корхонаҳои кишоварзӣ;
- сатҳи на он қадар дурусти пардохтпазирӣ ва норасоии маблағҳои молиявӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ.

Ҷазобияти сармоягузориҳо ба истифодаи самараноки заминҳои обёришаванда ва рушди соҳаи кишоварзӣ аз тақмили сиёсати истеҳлоқӣ дар баҳши кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Ин раванд, пеш аз ҳама бо он асоснок карда мешавад, ки вазъи сармоягузориҳо ба соҳаи мазкур зарурати иловаю тағйиротҳо дар бандҳои 153 п. 1,4,5-и Кодекси андозӣ ҷумхуриӣ дар таҳрири нав, ки аз 1.01.2023 сол мавриди амал қарор дорад тақозо менамояд, ки он ба иқтисодии сармояи ҳиссачудокунӣ истеҳлоқӣ таъсири мусбӣ худро мерасонад. Ин ҷо, ба ҳайати фонди истеҳлоқӣ, ки бевосита аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ харидорӣ карда шудааст ворид гардида, вай истифодаи васеъ ва самараноки истеҳлоқи босуръатро бо назардошти хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ ва даромаднокии корхонаҳои он дар муқоисаи эҳтимолияти усули ғайрихаттӣ аз ҳисоби тағйирот дар қонунгузори амалакунандаи кишвар дар назар дошта шуда, ҳамчун сарчашмаҳои нави маблағгузориҳои молиявӣ баромад мекунад.

Яке аз самтҳои муҳими сармоягузориҳо ба рушди минтақаҳои кишоварзӣ ин ҷалби маблағҳои бонкӣ, аз ҷумла бонкҳои тижоратӣ ба ҳисоб меравад. Аммо ҷуноне, ки амалия нишон медиҳад, ҳиссаи бонкҳои тижоратӣ дар ҷалби сармояҳо ба истифодаи самараноки заминҳои обёришаванда ва рушди кишоварзӣ на он қадар зиёд буда, он ҳамагӣ 10-15%-ро ташкил медиҳаду ҳалос. Механизми ҳавасмандгардонӣ дар ин маврид дастгирии давлатии баҳши кишоварзӣ бо истифодаи лоиҳаҳои давлатӣ ва баҳши хусусӣ ба ҳисоб меравад. Самаранокии он аз ҳисоби истифодаи механизми меъёри ғоизи субсидия, яъне додани қарзҳои имтиёзнок ба соҳаи кишоварзӣ мебошад. Аммо ин усули дастгирии давлатӣ дар таҷриба на он қадар истифода бурда мешавад ва бонкҳои ҷумхуриӣ барои қарзҳои кишоварзӣ на он қадар ғаъол мебошанд. Дар ин раванд, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла кишварҳои ИДМ, ба мисли Руссия, Белоруссия, Ёзбекистон ва ғайра аз манфиат ҳолӣ набуда, онҳо тавассути барномаҳои давлатӣ ва минтақавӣ қарзҳои имтиёзноро ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ пешниҳод намуда, дар мавриди барнагардонидан қисман ва ё пурра онро ҷуброн мекунад. Масалан, дар кишвари Руссия ҳангоми сохтмон ё таҷдиди низоми мелиора-тивии кишоварзӣ қариб 50%-и арзиши хароҷотҳои мазкур тавассути механизми субсидия-кунонӣ пӯшонида мешавад.

Яку якбора кам шудани ҳиссаи маблағҳои бучетӣ ба тақрористеҳсоли заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва раванди экологикунонии баҳши кишоварзӣ зарурати самтҳои нави дастгирии давлатиро ба миён меорад. Ин усули муҳимми амалинамоии барномаҳои мақсадноки ҷумхуриявӣ ва минтақавӣ ба ҳисоб рафта, барои ба даст овардани мақсадҳои мушаххаси сармоявӣ, илмӣ-техникӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ равона мегардад. Таҷриба нишон медиҳад, ки барномаҳои мазкур арзиши баланди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дошта, он сатҳи пасти даромаднокии корхонаҳои кишоварзиро ҷуброн намуда, ғаъолияти институтҳои сармоягузори хусусӣ ва камбудии баҳши кишоварзиро тавассути барномаҳои мазкур пӯшонида, талабот ба маблағгузориҳоро аз ҷониби фармоишгарони давлатӣ таъмин менамояд, ки он ба таври мушаххас манбаъҳои маблағгузориҳои маҷмуиро барои ҳифзу тақрористеҳсоли захираҳои замин ва муҳофизати табиат фароҳам меорад.

Дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ яке аз фишангҳои муҳимми истифодаи самараноки заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва беҳдошти муҳити зист ин ғаъолгардонии ҷалби сармояҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Ҷалби бештари сармояҳои хориҷӣ, дар навбати худ имконият медиҳад, ки истифодаи технологияи нав ва истеҳсоли маҳсулотҳои аз лиҳози экологӣ тоза, рушди интенсивии соҳаи кишоварзӣ таъмин гардад. Дар кишварҳои рушдкардаи кишоварзӣ аз ҳисоби истифодаи омилҳои мазкур ҳосилнокии миёнаи гандум - 4,5 т/га мебошад ва дар муқоиса бо ҷумхурии мо ин рақамҳо ҳамагӣ - 2-2,5 т/га-ро ташкил медиҳад. Инчунин, ҷалби сармояҳои хориҷӣ ба ташкили ҷойҳои нави корӣ, пардохти бештари андозҳо, имкониятҳои нави коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ ва ба баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми деҳот мусоидат менамояд.

Татбиқи амалии ислоҳоти замин ва низоми нави заминдорӣ бо назардошти

хусусиятҳои хоси соҳаи кишоварзӣ ба ҷалби сармоягузориҳо шароитҳои мусоидат фароҳам меорад, ки миёни онҳо чунин тадбирҳои муҳим мебошад:

- истифодаи чораҳои маҷмуии дигаргунсозии институтсионалӣ дар низоми заминдорӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ, ки ба ҷалби сармояҳо ва фазаи мусоиди сармоягузорӣ дар минтақаҳои агросаноатӣ мусоидат менамояд;

- ислоҳоти низоми заминдорӣ ва истифодаи технологияи каммасрафи истифодаи захираҳои заминро ба дар соҳаи кишоварзӣ, ки ба рақобатпазирии маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза ва безарар ва беҳдошти муҳити зист равона мегардад;

- истифодаи бештари барномаҳои мақсадноки давлатӣ ва минтақавӣ, дастгирии шаклҳои нави хочагидорӣ ва моликиятдорӣ, соҳибкории хурду миёна дар дехот, ташкили корхонаҳои муштаракӣ саноатии оид ба истеҳсол, коркард ва то ба фурӯш баровардани маҳсулотҳои агросаноатӣ;

- ҷалби бештари сармояҳо ба истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворие, ки дар сохтори содироти кишвар мавқеи аввалиндараҷа доранд (меваҳо, ангур, пӣёз, сабзавотҳо, асал ва ғайра).

Хулоса, ҳалли амалии чораҳои дастаҷамъонаи истифодаи самараноки захираҳои замин ва беҳдошти муҳити зист ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ мусоидат менамояд. Рушди минбаъдаи минтақаҳои кишвар аз ҷалби бештари сармоягузориҳо ба тақрористеҳсол, ҳифзу нигоҳдории заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ, беҳтаршавии вазъии экологии онҳо ва беҳдошти муҳити зист, баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулоти озуқаворӣ равона гардида, дар заминаи он баланд бардоштани самаранокии экологӣ-иқтисодии заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ва рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат таъмин мегардад.

АДАБИЁТ

1. Арабов Ф.П. Механизм управления инвестициями в эколого-экономическом использовании земельно-водных ресурсов (На примере орошаемого земледелия Таджикистана). Дисс. на соис. учён. степ.к.э.н. – Душанбе, -2019.-С. 17.
2. Бердиев, Р.Б., Одинаев, С.П. Роль инвестиций в повышении темпов экономического роста и благосостояния населения/ Р.Б. Бердиев, С.П. Одинаев //Вестник Таджикского государственного университета коммерции. -Душанбе, 2017. - № 2/7. - С. 8-11.
3. Ганиев Т.Б. Эффективность мирового опыта формирования системы устойчивого менеджмента водного хозяйства и рационального водопользования в условиях глобализации мировой экономики. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2018. - №6. Ч.1. - С. 29-36.
4. Краснощеков В.Н. Экономический механизм природопользования в орошаемом земледелии / Краснощеков В.Н., Кириллов Д.М., Кундиус В.В., Марьин С.В.// Монография. – М.: ФГОУВПО МГУП, 2010. - 187 с.
5. Тагоев Дж.Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий (на примере сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан). - Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 14.
6. Маҷмуаи омории солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи омории. -Душанбе: АСПРТ, 2023. - С. 341-345.
7. Умаров Х.У., Агробизнес и устойчивое землепользование в Республике Таджикистан // Х.У. Умаров, Т.А. Имомназарова / Вестник Таджикского национального университета серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, Сино, 2019. - №4/1. С.15-19.
8. Шералиев Э.Н. Региональные особенности оценки эффективности аридного землепользования в сельском хозяйстве Таджикистана (Теория, методология и практика). Дисс. на соис. учён. степ. д.э.н. – Душанбе, -2023. - С. 6.

АННОТАЦИЯ

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассматриваются пути привлечения инвестиций для эффективного использования земельных ресурсов в аграрных регионах. Предложены основные направления финансирования для развития аграрных регионов и экологии земельных ресурсов в Республике Таджикистан. Анализируются также основные механизмы привлечения инвестиций и внебюджетных средств. Опыт зарубежных стран в устойчивом развитии сельского хозяйства и формировании агропромышленных кластеров, привлечения инвестиций в развитие зелёной экономики и охраны окружающей среды.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, устойчивое развитие, зелёная экономика, земельные ресурсы, инвестиции, финансовые ресурсы, государственная поддержка, охрана окружающей среды, инфраструктура рынка.

ANNOTATION

LAND RESOURCES IN AGRICULTURE INVESTMENTS IN EFFECTIVE USE

The article examines investments in the efficient use of land resources and the development of the agricultural sector. The main areas of investment in the development of agricultural regions and the ecological state of land resources in the Republic of Tajikistan are studied. The

main mechanisms for attracting investments and extra-budgetary funds for the rational use of land resources in agriculture are proposed. The experience of foreign countries in investing in the development of agriculture and the formation of agro-industrial clusters, attracting more investments in the development of the "green economy" and environmental protection is also considered.

Keywords: *agro-industrial complex, agriculture, sustainable development, green economy, land resources, investments, financial resources, state support, environmental health, market infrastructure.*

Сведения об авторах:

Нурализода Эмомали Нурали-доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/4, E-mail: Emomali68@mail.ru. Телефон: (+992) 93-519-81-11.

Махмадёрров Аббос Умурбоевич-Докторант 2 курса, специальность 6D050600 Таджикского аграрного университета имени Шириншоха Шотемура. 734003. Республика Таджикистан. город Душанбе, проспект Рудаки, 146: E-mail: mahmadyorovabbos@gmail.com Телефон: (+992) 931989988

Information about the authors:

Nuralizoda Emomali Nurali-doctor of Economic Sciences, professor, Department of Finance, Tajik State University of Finance and Economics. Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov Street 64/4, E-mail: Emomali68@mail.ru. Phone: (+992) 93-519-81-11.

Mahmadyorov Abbas Umurbovich-doctoral student (phd) 2nd year specialty 6D050600 Department of "Economics in the Agricultural Sector" Tajik Agrarian University named after Sh. Shohtemur. Republic of Tajikistan. Dushanbe, Rudaki Avenue, 146 E-mail: mahmadyorovabbos@gmail.com Phone: (+992)931989988

УДК:631:338.1

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ТРАКТОВКЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

**Мирсаидов А.Б., Туйчизода Л.А.-Институт экономики НАНТ
Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемур**

Ключевые слова: *сельское хозяйство, модернизация, технологические уклады, инновационное развитие, технологическое, социальное и экономическое разделение труда,*

В современных условиях, аграрный сектор экономики находится на пороге трансформационных процессов, которые происходят в социально-экономической системе общества. Во всех странах мира нарастают проблемы продовольственного обеспечения растущего населения, наблюдаются тенденции роста урбанизации территорий, усиливается дифференциация уровня жизни, тем самым доступа к продовольствию. В результате потепления климата ускорился процесс опустынивания сельскохозяйственных угодий, активизировалась антропогенное воздействие на экосистему, что снижает продуктивности аграрных земель. С другой стороны, в рамках реализации концепции устойчивого развития, в многих развитых странах мира, наблюдаются трансформации традиционного земледелия в органическое. Все эти тенденции оказывают существенное влияние на стабильность функционирования отраслей сельского хозяйства всех стран мира. Республика Таджикистан, также неотделима от этих мировых тенденций, наблюдается процесс выхода земельных ресурсов из сельскохозяйственного оборота, эрозия почвы, снижение уровня гумуса в структуре почвы и т.д. В связи с этим, актуализируются вопросы обеспечения продовольственной безопасности республики, реализация курса импорта замещения основных видов аграрной продукции и обеспечения устойчивого развития сельской местности, что требует системных преобразований в аграрной сфере экономики.

Существующие подходы к модернизации этой сферы не позволяют в достаточной мере преодолеть барьеры технологического и рыночного типа, что затрудняет выход производителей на мировые рынки с конкурентоспособной продукцией. Поэтому остро стоит вопрос разработки системного теоретическо-методологического подхода, а также прикладного подхода для осуществления модернизации сельского хозяйства, которые соответствуют требованию современным технологическим трендам.

В настоящее время, в республике, в рамках реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан, на период до 2030 года, идет переход на индустриально-инновационные пути развития. Модернизация и инновационно - индустриальная трансформация сельского хозяйства является составляющим компонентом названного сценария. Поскольку на фоне воздействия мировых тенденций, распространения цифровых

технологий и интеллектуальных производственных систем, вопросы обеспечения повышения конкурентоспособности аграрного предпринимательства входят в ряд приоритетных стратегических задач. Важно активизировать роль аграрной экономики в обеспечении развития всех отраслей национальной экономики. Следует отметить, что модернизация является неотделимым аспектом социально-экономической системы общества и фактором его развития. Осуществление модернизации экономических систем, в том числе модернизации аграрной экономики имеет тесную связь с процессом смены технологических укладов, определяющих тип и особенности организации производственно-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов аграрной экономики. Модернизационное преобразование сферы аграрной экономики связано с заменой технологической платформы на современную, которая основана на достижениях науки и техники.

Для понимания эволюционного развития технологических укладов, прежде всего, следует внести уточнение в понятие категории «модернизация». Данная категория часто используется в научных оборотах и экономических исследованиях, а также в практике стратегического управления экономических систем. Как выше отметили, существует непосредственная и логическая связь между типом модернизации и технологическими укладами. В научной литературе существует плюрализм взглядов на этот вопрос, что подтверждает его сложность.

Модернизация охватывает в себе не только процесс создания новых технологий организации производственно-хозяйственной деятельности и его эффективное внедрение для обеспечения дальнейшего развития, но включает в себя процесс, или способность к распространению технологий (генерация, накопление и передача знаний о них). Если рассмотреть историю возникновения новых технологий в историческом ракурсе, то можно увидеть, что их распространение по регионам мира происходило медленно. Например, если первая промышленная революция возникла в Англии в 1770 г., то во Франции и Германии достигла только к 1850- 1860 гг., а в Российской Империи-к 1880 г. Основным условием возникновения и распространение новых технологий имеет тесную связь с соответствующей системой разделения труда.

Социально-экономическая и технологическая роль общественного разделения труда детально освещены в трудах произведений А.Смита [1]. Однако, теории разделение труда А.Смита, а также теория его экономического роста ограничилась в рамках рынков сбыта. А. Смит, утверждал, что именно развитие и расширение рынков является причиной углубления разделения труда.

Расширенная трактовка понятия технологического, социального и экономического разделения труда дал Макс Вебер. Распределение функций и видов деятельности между работниками он рассматривал, как технологическое разделение труда, возникшие в результате распределения обязанностей, формирования статусов и ролей индивида характеризовал как социальное. Что касается экономического разделения труда, то оно отражает характер распределения функций между агентами экономики, а также размер рынка и объём спроса. Согласно подходу М.Вебера, относительно разделения труда, источником создания добавленной стоимости выступает не всякий технологический элемент, а также, в связи существования ограниченности рынка, не может сложиться в каждой социальной структуре эффективное экономическое разделение труда.

Таким образом, осуществление модернизации экономической системы, в том числе аграрная экономика, требует принятия и разработки системы мер по, способствующий генерации, освоению и распространению новых знаний. Этот процесс, естественно вызывает необходимость появления новых профессий, специальностей, вытесняющих традиционные и относительно неэффективные методы и формы организации экономической деятельности. Английский мыслитель Аллин Янг [2], еще в 1928 году, выявил тенденцию углубления разделения труда, который создает все более новые сегменты рынка. Вместе с тем, данная тенденция порождает ряд проблем в социальном и экономическом устройстве общества. Именно, постановка задач, решение этих проблем требует объективную необходимость проведение институциональных преобразований в социально-экономической системе общества. В результате реформы, формируется предпосылки и условия, которые

способствует повышению уровня и эффективности производства, накоплению и освоению новых знаний.

Например, из истории первой промышленной революции (1700-1850 гг.) известно, что в результате формирования и развития фабрики, был достигнут высокий уровень развития социально-экономической системы общества. Драйвером второй промышленной революции были транснациональные корпорации (возникло в США в 1850-2000 гг.), а модульная технологическая платформа и интернет стала движущей силой третьей промышленной революции (2000 г. - по настоящее время).

Таким образом, в процессе исторического развития экономических систем, именно система разделения труда обуславливает смену технологий, тем самым траекторию развития и способы организации коллективной деятельности. В ракурсе такого развития трансформируются конкретные технологии в компонент постоянной деятельности. Вместе с тем, трансформационный процесс конкретного типа разделения труда к новой, имеет временные особенности, т.е. носит продолжительный или длительный процесс. Поэтому, для любой экономической системы, переходной период носит болезненный характер. В процессе трансформации, экономическая система столкнулась с кризисными ситуациями, сменой типов организации производств, изменений статус социальных классов и профессий. Эти сложные процессы получали отражение в теории «созидательного разрушения» Й. Шумпетера [3]. Теории «созидательного разрушения», хотя построены на основе исследования тенденций развития предпринимательской деятельности, но её содержание имеет более глубокий смысл.

Вышеуказанные теоретические положения, служат для формулировки гипотезы о необходимости разработки современной стратегии модернизации аграрного сектора экономики республики. Современная стратегия модернизации должно разрабатываться с учетом роста значимости и увеличения параметров четвёртой промышленной революции – цифровой экономики.

Среди фундаментальных экономических теорий, заслуживает внимания концепция модернизации Дж. М. Кейнса [4]. Он, модернизацию связал с иницируемый и реализуемые меры со стороны институтами государственной власти. Кейнсианская теория внесла огромный вклад в развитие концептуальных основ и значимости государственного регулирования экономики, которая опиралась на фискальные и денежно-кредитные механизмы, влияющие на рыночный механизм. В данном контексте, в основе модернизации лежат структурные изменения, которые охватывают основные отрасли национальной экономики. Как выше отметили, модернизационные процессы носят неоднозначный и противоречивый характер. Ш. Эйзенштадтом, выделено в модернизации многообразие сущностных дихотомий [5].

Известный ученый экономист, Нобелевский лауреат Г. Мюрдалом установил такие принципы модернизации как: рационализм, экономическое планирование, равенство социального и правового статуса, изменения в общественных институтах и сознании. По его мнению, модернизация представляет собой процесс, который призван согласованно реализовать интересы участников социально-экономических отношений. Но, он не указал на основные элементы её обеспечения, что остается открытым [6].

Стадиальность и этапность модернизации отмечено в трудах С. Блэка [7]. Р. Инглхарт выделил новое направление-«пост модернизация» (следующий за модернизацией), который представляет собой процесс, которые трансформирует характер всех базовых норм и ценностей общества. В научной литературе последних лет встречается новые концепции модернизации. Так, А. Водозаский, с точки зрения экономиста, выделил научно-технологическую и социально-экономическую модернизацию [8].

Поддержание рациональной и эффективной институциональной системы, которая поддерживает стабильную работу, рыночная экономическая система и его институтов (наемного рабочего сила, конкуренции, цена и прибыль) обеспечивает стабильное развитие экономики в рамках технологической модернизации и движение потока инноваций. В результате развития новой эффективной институциональной системы происходит процесс замены старых, или устаревшие институты, слабо реагирующие на инновации, тем самым препятствующих внедрению передовых технологий.

В Таджикистане, система государственного регулирования и государственной поддержки экономики направлены на создание условий и среды для модернизации отраслей экономики, которые базируются на четвёртом и пятом технологических укладах. В данном процессе, границы трансформаций отраслей экономики определяется линией инноваций и технологического обновления.

На новом этапе развития страны и реализации сценариев индустриально-инновационного развития возникает необходимость терминологической определённости в понятийном аппарате. Это связано с тем, что происходит отождествление понятий «модернизация» и «инноватизация». На наш взгляд, понятие «модернизация» больше подходит по содержанию к понятию общего порядка оздоровления экономики, а понятие «инноватизация» связана, прежде всего, с процессом генерации и трансфера инноваций, что и является действенным инструментом ускорителя процессов модернизации. Следует отметить, что в современном мире движение к шестому технологическому укладу и в контексте вызовов глобализации изменился характер модернизации. Ослабилась её связь с индустриализацией и даже инноватизацией, сосредоточившись на преобразовании институциональных структур отраслевых формирований.

Структурно-институционального типа модернизации можно рассматривать как структурные изменения в экономике, происходящий вследствие изменений механизмов взаимодействия участников социально-экономических отношений. Формирование и развитие системы производственно-коммерческих процессов, способствующие достижению сбалансированного или равновесного соотношения структуры производства и потребления, определяет или отражает эндогенное содержание работы механизмов взаимодействия.

Обобщая всё вышесказанное, можно выделить научно-техническую и социально-экономическую модернизацию в аграрном секторе экономики. Цель научно-технической модернизации-повышение уровня технико-технологического развития и овладение технологиями, повышающими производительность труда. Цель социально-экономической модернизации-совершенствование механизмов системы государственного управления и регулирования для достижения, сбалансированного состояния между экономической эффективностью производства и социальной справедливостью.

Эти процессы в системе экономических отношений происходят в первую очередь по следующим направлениям:

- совершенствование отношений собственности;
- работа институтов права собственности и его защита;
- реализация справедливых принципов распределения ресурсов и доходов;
- объективное ценообразование;
- построение системы налогообложения социально ориентированного характера.

Социально-экономическая модернизация, направленная на достижение таких целей и задач, создаёт стимулы для научно-технической модернизации [9].

При оценке модернизации аграрного сектора экономики и перспектив его развития следует использовать концепцию технологических укладов, которые отражают определённый уровень научно-технического развития. В рамках концепции технологического уклада индустриальная трансформация сферы аграрного производства происходит в диалектическом единстве технико-технологического и социально-организационно-экономического совершенствования. Индустриальная трансформация аграрного сектора экономики проявляется в результате сбалансированного развития технологического уровня производства и организационно-хозяйственным механизмом, и формами деятельности. В результате соединение обоих этих компонентов формируется организационно-технологический уклад [10].

На начальных этапах аграрной реформы в республике доминировал организационно-технологический уклад первого типа-«семейные хозяйства, основанный на конно-ручными технологиями». Этот тип является рудиментом, доиндустриального периода развития аграрного производства. Данный уклад производственной деятельности основывается на применении ручного труда, труд членов семьи и для облегчения труда используется

рабочих животных. В рамках данного уклада накоплений знания о технологиях сельскохозяйственного производства происходит из обобщения опыта и результат хозяйственно-практической деятельности.

В современных условиях происходит процесс формирования и развитие другой организационно-технологического уклада, так называемого второго типа – «коллективные механизированные хозяйства». Данный тип имеет механизированная технология в отраслях земледелия. Возрастающей тенденцией применения систем сельскохозяйственных машин (тракторов и технических средств) в производственном процессе определяет технико-технологическая сторона данного уклада. В результате аграрных реформ последних лет снижается доля семейных хозяйств с конно-ручными технологиями, и наблюдается развитие коллективных хозяйств с механизированными технологиями.

В современном этапе развитие республики и индустриальной трансформации отраслей сельского хозяйства, наблюдается процесс формирования организационно-технологические уклады третьего типа – «крупные коллективные хозяйства с возрастающим применением средств интенсификации производства». Развитие интегрированных формирований, базирующийся на принципах квазиинтеграционных подходов является стержнем формирования и развитие данного уклада. Данный тип уклад формирует условия для концентрации ресурсов и его эффективное использование, а также диверсификации хозяйственно-производственной деятельности, тем самым способствует индустриального и интенсивного развития сельскохозяйственного производства.

На новом этапе развития сельского хозяйства республики государственное регулирование должно способствовать поддержке и развитию организационно-технологического уклада третьего типа. Индустриально-инновационное развитие этого уклада формирует признаки, характерные для четвертого уклада, такие как внедрение промышленных технологий, ресурсосбережение и информационное обеспечение производства.

В результате анализа технико-технологической базы сельского хозяйства удалось выявить проблемы модернизации. Низкий уровень модернизации, неустойчивое финансово-экономическое положение сельхозпредприятий, слабое научно-образовательное сопровождение – всё это тормозит внедрение новых технологий. Недостаток сельскохозяйственной техники и её неудовлетворительное состояние ведут к потерям продукции, ежегодно составляющим не менее 25%.

В настоящее время постепенное развитие организационно-технологического уклада второго типа наблюдается через улучшение количественных показателей сельскохозяйственного производства. Повышается уровень производительности труда, урожайности сельскохозяйственных культур и надоев молока от одной коровы (табл.1).

Таблица 1. Основные показатели развитие сельского хозяйства республики

Периоды	Среднегодовой уровень производительности труда		Среднегодовой уровень урожайности зерновых культур		Среднегодовой уровень надоев молока	
	На одного работника, тыс. сомони	Среднегодовой темп роста, % (снижение)	ц/га	Среднегодовой темп роста, %	На одну коров, кг,	Среднегодовой темп роста, %
1991-1995	10474,0	-11	9,4	-5,9	1692,5	-11,8
1996-2000	6490,4	0,37	11,4	7,8	464	7,28
2001-2005	7290,6	4,4	16,1	10,4	1468	3,84
2006-2010	9348,8	6,5	21,8	4,7	1506,5	0,64
2011- 2015	12315,4	6,4	26,1	3,3	1613	1,72
2015-2022	16187,5	6,4	28,9	1,14	1775	2,26

Рассчитано по: Статистический сборник Республики Таджикистан 2016, С. 304-322; Статистический сборник Республики Таджикистан 2023, С. 78, 300.

После распада СССР, в первые годы суверенитета республики и аграрных реформ до 2005 г., доминировал первый тип организационно-технологического уклада. В 1991-1995 гг. производительность труда снизилась с 145172 до 64308 сомони, что составило снижение на 55,7%. Среднегодовой темп снижения составлял -11%. Лишь после 1996 г. началось оживление темпов роста: в период 1996-2000 гг. среднегодовой темп роста составлял 0,37%. В 2000-2005 гг. производительность труда – производство валовой продукции на одного работника – составила 72906 сомони при среднем ежегодном темпе роста в 44%.

Начиная с 2006 г., начали проявляться частичные параметры второго типа организационно-технологического уклада—«коллективные хозяйства с механизированными технологиями в земледелии». В период 2006-2010 гг. среднегодовая производительность труда составила 9348,8 сомони при темпе роста в 6,5%. В дальнейшем, в периоды 2011-2015 гг. и 2015-2022 гг., хотя уровень производительности повысился, среднегодовой темп роста оставался стабильным на уровне 6,4%. Такая тенденция наблюдается также в продуктивности зерновых культур и молочного животноводства, которые традиционно являются главной отраслью сельского хозяйства Таджикистана. Как видно из данных, после 2006 года рост объёма производства этих отраслей замедлился, поскольку рост происходил в основном за счёт экстенсивного развития.

Существует огромные резервы повышения уровня сельскохозяйственного производства. В этом направлении возникает объективная необходимость создания организационно-технологического уклада третьего типа—«крупные коллективные хозяйства с возрастающим применением средств интенсификации производства». Формирование и развитие данного уклада способствует реализации сценария инновационного развития экономики страны, включая аграрный сектор.

Индустриально-инновационная трансформация аграрного производства зависит от характера воспроизводственного процесса в сельском хозяйстве. Этот процесс состоит из двух непрерывных взаимосвязанных фаз:

А). Технологическая фаза, охватывающая все процессы воспроизводства: производство, заготовка, транспортировка, хранение, переработка и реализация.

Б). Экономическая фаза, включающая стадии производства, распределения, обмена и потребления [11].

Формирования рациональных соотношений между этими двумя фазами, а также государственного регулирования этих соотношений определяет траектория эффективная организация сельскохозяйственного производства и обеспечение устойчивого воспроизводственного процесса. Каждый процесс технологической фазы воспроизводственного процесса должен стать объектом государственного регулирования.

Основные направления регулирования включают:

- установление оптимальных ценовых пропорций на сельскохозяйственных продукцию и материальные ресурсы промышленного происхождения;
- организации государственные закупки и внедрение института контрактации, которые стимулирует процесс интенсификацию производства;
- совершенствование механизмы и институты государственную поддержку модернизации транспортной инфраструктуры, которые занимается перевозки аграрной продукции и производственных ресурсов;
- создание стимулов для строительства современных хранилищ сельхозпродукции;
- стандартизацию продукции и развитие электронной торговли.

На оптимизации воспроизводственного процесса должно быть направленно механизмы и основные направления регулирования. Поскольку в технологические фазы воспроизводства или кругооборота синтезируются процесс обмена и потребления, формирующих эффективный рыночный спрос. Именно в сфере обмена наблюдается диспаритет цен сельскохозяйственной и ресурсы промышленного происхождения (прежде всего нефтепродукты, минеральных удобрений и тд.), что необходимо принимать меры для устранения этого дисбаланса, регулирования соотношения затрат и цены, совершенствования механизмов контрактов и других аспектов.

Научные разработки и опыт передовых хозяйств свидетельствуют о высокой эффективности таких современных технологий сельскохозяйственного производства как ресурсосберегающие, которые базируется широкое использовании возможностей биологии и физиологии растений и сельскохозяйственных животных, рациональное использование земельных ресурсов, экономии ресурсов и труда.

В аграрной экономической науке принято выделять два основных типа технологий—экстенсивные и интенсивные. При экстенсивных технологиях успех производства определяется в основном естественных условий, а при интенсивных технологиях активную роль

играет механизмы и инструменты повышение уровень плодородия земель, продуктивности сельскохозяйственных культур и животных, воздействующие на количественные и качественные параметры их роста и содержания.

Интенсивные технологии, в свою очередь, подразделяются на:

- Мало затратные технологии, используемые в благоприятных природных и хозяйственных условиях.
- Затратные технологии, которые требует значительных знаний и максимального использования потенциала воздействия на аграрное производство.

Существующие в экономической литературе классификации технико-технологических инноваций в сельском хозяйстве, как фактора модернизации, не всегда отражают их содержание в полной мере. Для более точного регулирования и управления технико-технологическими инновациями в аграрном секторе целесообразно классифицировать их по следующим критериям:

Таблица 3. - Классификация технико-технологических инноваций в аграрном секторе экономики

№	Признаки	характеристика
1	Отраслевые	Растениеводство, животноводство, птицеводство, рыбоводство, пчеловодство и др.
2	Технические признаки	Двигатели (тракторы и энергетические средства), система машин (комбайны, оборудование), электрические установки и прочее.
3	Технологические признаки	Обработка почвы, удобрения, защита растений, уборка урожая, хранение, содержание животных и их кормление.
4	Сферы использования	Производственные технологии, сервисное обслуживание, расширение применения технологий и средств.
5	Уровень новизны	Улучшающие, модернизирующие, базовые и др.
6.	По урону распространённости	Единичные, локальные, диффузные, стратегические

Составлено автором

Анализ состояния технико-технологической базы сельскохозяйственных предприятий позволил выявить ключевые проблемы модернизации:

- Низкий уровень модернизации и неустойчивое финансово-экономическое положение сельхозпредприятий.
- Неудовлетворительное состояние научно-образовательного и консалтингового сопровождения, которое затрудняет внедрение новых технологий.
- Дефицит сельскохозяйственной техники и доминирование устаревших моделей приводит к потерям продукции, которые ежегодно составляют не менее 25%.

Число тракторов в сельскохозяйственных предприятиях составляет лишь 40-50% от нормативного уровня, что сдерживает индустриальное развитие аграрного сектора.

Несмотря на эти трудности, в аграрной экономике существуют предпосылки для совершенствования организационно-экономического механизма модернизации технико-технологической базы через трансфер инноваций. Эти предпосылки можно разделить на несколько групп:

- Институционально-правовые предпосылки-совершенствование законодательной базы и нормативного обеспечения государственных программ развития сельского хозяйства.
- Организационные-наличие научно-исследовательских институтов, таких как ТАСН и Аграрный университет им. Ш. Шотемур, а также развитие инновационных структур и механизмов трансфера знаний.
- Экономические-растущая потребность в обновлении технической базы и повышении конкурентоспособности продукции.
- Социальные-стремление к улучшению условий труда и повышению квалификации работников сельскохозяйственных предприятий.
- Экологические-необходимость снижения экологической нагрузки на природные ресурсы и производства качественных и безопасных продуктов.

Таким образом, модернизация аграрного сектора требует комплексного подхода, включающего государственную поддержку, инновационные технологии и обновление материально-технической базы сельского хозяйства.

ЛИТЕРАТУРА

1. The Wealth Of Nations. By Adam Smith. The Federalist Papers Project. [Электронный ресурс]. – URL: <http://thefede->

2. ralistpapers.org/wp-content/uploads/2013/01/The-Wealth-of-Nations-by-Adam-Smith.pdf (дата обращения: 01.03.2016).
3. Young, A. A. Jevons's Theory of Political Economy / Allyn A. Young // The American Economic Review. Vol. 2, No. 3 (Sep., 1912) – P. 576–589.
4. Шумпетер, Й. А. Теория экономического развития. Перевод с немецкого В. С. Автономов, М. А. Любский А. Ю. Чепуренко; под. ред. А. Г. Милейковский; Й. А. Шумпетер – М.: Прогресс, 1982. – 401 с.
5. Кейнс, Джон М. Общая теория занятости процента и денег / Джон М. Кейнс. – Москва: Изд-во «Гелиос АРВ», 2015. – 352 с. – Серия: Классики экономической науки – XX век.
6. Eisenstadt, S. N. Modernization: Protestant Change / S. N. Eisenstadt. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1966. – P. 2–5.
7. Мюрдаль, Г. Современные проблемы «третьего мира» / Г. Мюрдаль. – Москва: Прогресс, 1972. – 767
8. Black, C. E. Comparative Modernization / C. E. Black. – New York; London, 1976. – P. 8.
9. Водозаский, А. А. Начала эконофизики и количественная определенность первых экономических законов / А. А. Водозаский. – Новочеркасск: НОК, 2013. – 227 с.
10. Водозаский, А. А. Начала эконофизики и количественная определенность первых экономических законов / А. А. Водозаский. – Новочеркасск: НОК, 2013. – 227 с.
11. Мирсаидов А.Б. Индустриальная трансформация и современные тенденции развития производительных сил в аграрном секторе экономики Таджикистана // Экономика Таджикистан, 2021, № 3, с 15-21
12. Мирсаидов А.Б. Аврорзода А. Институциональное обеспечение процесса воспроизводства в аграрном секторе экономики Республики Таджикистан // Экономика Таджикистан – 2018, №4, с. 23-33

ANNOTATION

THE THEORETICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE ECONOMIC CONTENT OF AGRICULTURAL MODERNIZATION

The article examines the economic content of modernizing the agricultural sector and the economy as an alternative option for achieving sustainable economic growth. This issue is considered against the background of the impact of global trends, the need to ensure increased competitiveness of agricultural entrepreneurship in the context of the growth of intelligent production systems, as well as the activation of the place and role of the agricultural economy in the system of ensuring the development of all sectors of the national economy of the country. Within the context of the agricultural modernization strategy, the article substantiates the necessity for adopting and implementing a set of measures aimed at generating, developing, and disseminating new knowledge, as well as forming new professions that replace ineffective production organizational forms. The assessment of agricultural sector modernization and its development prospects suggests using the concept of technological structures, which signify specific levels of scientific and technological advancement.

Keywords: *agriculture, modernization, technological structures, innovative development, technological, social and economic division of labour*

АННОТАЦИЯ

РАВИШҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҒСИРИ МУҲТАВОИ ИҚТИСОДИИ НАВСОЗИИ (МОДЕРНИЗАТСИЯИ) СОҶАИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола муҳтавои иқтисодии навсозии бахши аграрии иқтисод ва умуман иқтисод чун усули беалтернативаи ба даст овардани рушди устувори иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Ин масъала дар заминаи таъсири тамоюлҳои ҷаҳонӣ, зарурати таъмини баланд бардоштани дараҷаи рақобатпазирии соҳибқории кишоварзӣ дар шароити афзоиши низомҳои зехнии истеҳсолӣ, инчунин ғайригардидани мавқеъ ва нақши иқтисодии кишоварзӣ дар таъмини рушди ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллии мамлакат баррасӣ карда мешавад. Дар стратегияи навсозии кишоварзӣ зарурати қабул ва амалисозии маҷмуи тадбирҳои, ки ба андӯхтан, азхуд ва паҳн кардани донишҳои нав, ба ташаккул додани касбу ихтисосҳои нав ба ҷойи шаклҳои ғайрисамарабахши ташкили истеҳсолот мусоидат менамоянд, асоснок карда шудаанд. Ҳангоми арзёбии навсозии бахши кишоварзӣ иқтисод ва пешомадҳои рушди он истифода бурдани концепсияи оини технологӣ пешниҳод гардидааст, ки дараҷаи муайяни рушди илмию техникаро ифода менамояд.

Калимаҳои асосӣ: *кишоварзӣ, навсозӣ, оини технологӣ, рушди инноватсионӣ, тақсими технологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии меҳнат.*

Сведения об авторах:

Мирсаидов Абдор Бобоевич - доктор экономических наук, профессор, заместитель директора Института экономики Национальной академии наук Таджикистана. e-mail: chirad-58@mail.ru, тел: (+992)904446012

Туйчизода Лоик Абдуманнон - соискатель кафедры экономики АПК Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемура, начальник отдела прессы и информации Министерства сельского хозяйства Республики Таджикистан, e-mail: loik_t@mail.ru, тел: (+99)2931130880

Information about the authors:

Mirsaidov Abror Boboevich - Doctor of Economics Science, Professor, Deputy Director of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Tajikistan. e-mail: chirad-58@mail.ru tel: (+992)904446012

ТДУ 332.333

РУШДИ САМАРАНОКИ ЗАХИРАҲОИ ЗАМИНУ ОБ БАРОИ ХУДТАЪМИНКУНИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ВОДИИ ЗАРАФШОН

Мирзоев Б.- Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шохтемур

Калимаҳои асосӣ: захираҳои заминӣ, худтаъминкунӣ, самаранокӣ, озуқаворӣ, бозор.

Яке аз шартҳои муҳим барои соҳибистиклолии кишвари мо на танҳо фароҳам овардани шароит барои ҳифзи иқтисодиёти хуруқвории ватанӣ, балки боз ҳам бештар имконияти самаранокии истеҳсолоти аграрӣ дар сатҳи минтақаҳои мушаххас – водии Зарафшон мебошад. Аз ин ҷост, ки вазъияти вобаста ба истеҳсол ва таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ барои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусан минтақаҳои алоҳидаи он-Болооби Зарафшон калидӣ аст. Вазъи мавҷуда вобаста ба норасоии хӯроқворӣ ва камғизоӣ дар маҷмӯъ, ба оқибатҳои манфии иҷтимоию иқтисодӣ оварда мерасонад. Аз ин рӯ, зарурияти андешидани сиёсати иқтисодии давлат дар соҳаи кишоварзӣ бо мақсади бартараф намудани таҳдид ба амнияти озуқавории кишвар ба миён омадааст. Чунин сиёсат бояд ба иқтисодии обу замини барои кишвар мавҷудбуда асос ёфта, заминаи ашъи хомро барои саноати хӯроқворӣ таъмин кунад. Ҳадафи ниҳии чунин сиёсат ин ташкили заминаи пуриқтисодии амалкунандаи КАС барои ба даст овардани худтаъминкунии озуқаворӣ мебошад.

Тағйир ёфтани минбаъдаи ислоҳоти бозорӣ дар соҳаи истифодаи захираҳои замину об дар ҷумҳурӣ ташаккули механизми нави иқтисодиро, ки ба талаботи бозор барои танзими муносибатҳои байни таъминкунандагон ва истеъмолкунандагони оби обёрӣ мувофиқ аст, талаб менамояд. Дар давоми даҳсолаҳои охир ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ ба истифодабарии захираҳои заминӣ обӣ, махсусан обёрӣ ва нигоҳубини ташкилотҳои хоҷагии об хеле кам шуд. Дар айни замон маблағҳои бучетӣ барои нигоҳ доштани системаҳои ирригатсионии ҷумҳурӣ ҳамагӣ 10—15 фоизи эҳтиёҷоти ҳақиқии онҳоро ташкил дода, барои иҷрои тадбирҳои пешбинишудаи азнавсозии онҳо кифоя нестанд.

Ҳалли ин масъала омӯзиши амиқи истифодаи самаранокӣ захираҳои замину оби кишвар, махсусан минтақаҳои он ва таҳияи механизми бозории идоракунии захираҳои обу заминро дар минтақаҳо дар бар мегирад.

Мақсади асосии инкишофи самаранокӣ захираҳои замину об ин дар асоси омӯзиши хусусиятҳои табиӣ ҷуғрофӣ, вазъи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва захираҳои моддӣ-техникии комплекси агросаноатии водии Зарафшон ошкоркунии роҳҳои худтаъминкунӣ ва амнияти хӯроқвории аҳолии ҳавзаи дарёи Болообии Зарафшонро дар асоси коркардҳои назариявии нав, консепсияи ягона барои комплекси агросаноатӣ (КАС), коркарди пешниҳодҳои самарабахши агро-иқтисодии илман асоснок мебошад.

- шиносӣ бо вазъи захираҳои моддӣ-техникии комплекси агросаноатии маҳалли таҳқиқот (Болооби Зарафшон);
- ҷамъоварии маълумотҳои ибтидоии омӯрӣ;
- омӯзиши сатҳи истеҳсолот ва гардиши маҳсулот дар бозорҳои дохилӣ;
- омода намудани мақолаҳои илмӣ, иштирок дар конференсияю семинарҳо, баромадҳо дар расонаҳои ахбори омма;
- омода намудани ҳисоботҳои фосилавӣ, солана ва хотимавӣ оид ба мавзӯ.

Дар натиҷаи таҳқиқотҳои гузаронидашуда ва ҳалли вазифаҳои гузошташудаи лоиҳа натиҷаҳои ба даст омаданд, ки ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ оварда расонида, дар баробари ин ташкили коркарди маҳсулот дар минтақа имконият медиҳад, ки ҷойҳои кории нав ва иловагӣ, ғайр гардонидани бучаи минтақа мусоидат карда, ҳадафи ҷоруми стратегияи кишвар – саноатикунониро амалӣ намояд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки аввалин равишҳои методологӣ ба мафҳуми рушди истифодаи самаранокӣ захираҳои заминӣ-обӣ дар охири асри 19 дар таҳқиқоти омории Ф.А. Баталина, В.И. Обухова, А.Ф. Фортунатова, И. Четверикова, Б. Ястржемский ба миён омадаанд. Дар бораи мафҳуми рушди истифодаи самаранокӣ захираҳои заминӣ-обӣ

фикрҳои гуногун вучуд доранд. Минтақаи Болооби Зарафшон дар қисми шимолу ғарбии Тоҷикистон ҷойгир буда, 3 ноҳияи кӯҳиро дар бар мегирад. Ин ноҳияҳо аз ноҳияҳои Айнӣ, Кӯхистони Мастҷоҳ ва шаҳри Панҷакент иборат мебошанд. Минтақа экосистемаи нисбатан пӯшида буда, барои омӯзиши ҳаматарафаи ҷуғрофӣ ниёз дорад.

Шуғли аҳоли дар соҳаҳои иқтисодиёт ва махсусгардонии минтақа нишон медиҳад, ки кишоварзии минтақа як соҳаи муҳимми фаъолияти аҳоли мебошад. Аксарияти корхонаҳои саноатӣ дар шаҳри Панҷакент ҷойгир шудаанд. Дар солҳои охир дар ноҳияи Айнӣ корхонаҳои коркарди захираҳои табиӣ кӯҳӣ ба истифода дода шудаанд. Қисмати бештари аҳоли дар пастхамиҳо ва доманакӯҳҳо маскун гардидаанд, ки иқтисоди истифодаи захираҳои заминӣ-обии минтақаро паст менамояд.

Тахлили тақсимои масоҳати умумии замин ва заминҳои истифодаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки захираҳои замини минтақа аз сабаби дар водии ҷуҷур ҷорӣ шудани оби дарёҳо самаранок истифода бурда намешаванд. Заминҳои кишоварзӣ минтақа имкон медиҳанд, ки навҳои гуногуни маҳсулоти кишоварзӣ дар як минтақаи басо хуб муттаҳид карда шаванд. Намудҳои асосии заминҳои кишоварзӣ дар минтақа заминҳои қорами обӣ, лалӣ ва ҷароғоҳо мебошанд. Дар давоми 20-25 соли охир заминҳои дар натиҷаи нодурусти истифодабарӣ ба таназзули саҳт гирифта шуданд. Қайд кардан ба маврид аст, ки гирифтани моддаҳои ғизоӣ бо ҳосил аз микдори ба замин андохташуда хеле зиёд аст, бинобар ин яке аз қонунҳои асосии кишоварзӣ-қонуни «бозгашт» вайрон карда шудааст. Дар натиҷа заминҳои обӣ-ришаванда хеле кам шуда, ҳосиятҳои физикию химиявии онҳо ниҳоят бад шуда, мувозинати умумии биологӣ вайрон карда шудааст.

Барои боздоштани таназзули минбаъда ва баланд бардоштани ҳосилхезии заминҳои қорам, инчунин таъмини тақрористехсолии онҳо технологияи интенсификации васеътар ҷорӣ карда, системаи истифодаи нуриҳои минералӣ ва органикӣ барқарор карда шаванд, ҷарабаниҳо зидди эрозия, ҳифзи ҷангал ва қорҳои мелиоративӣ ба роҳ монда шуда, беҳтарии экологӣ таъмин намояд. Дар шароити кам будани замин ва зичии зиёди аҳоли яке аз роҳҳои ҳақиқии баланд бардоштани самаранокии истифодаи замин, оқилона истифода бурдани заминҳои қорам, беҳтар намудани киштигардон, васеъ кардани заминҳои обӣ ва зиёд кардани ҳиссаи зироатҳои ҳуҷроқорӣ мебошанд.

Аз рӯи мушаххасоти дар боло зикршуда, ташаккули бахшҳои тамоку, зироатҳои гармхонагӣ, гиёҳҳои шифобахш ва растаниҳои нодир ҳамаҷун соҳаҳои сердаромад бартаъин пайдо менамоянд. Махсусан аз нав эҳё кардани истеҳсоли тамоку, ки дар замони шуравӣ барои аҳолии минтақа даромади хуб меод, зарурат пайдо шудааст.

Ташаккули заминаи бозғирмои базаи ашӣи хом, ҳамаҷун асос барои ояндаи комплекси агросаноатии Болооби Зарафшон аз ҳисоби вуҷуд ёфтани соҳаи зироатқорӣ, инчунин рушди соҳаи моҳипарварӣ, мавҷудоти обӣ ва растаниҳо, ки ба захираҳои мавҷудаи обанборҳо, кӯлҳо ва дарёҳо мансубанд, раванқ меёбад, ки афзалиятҳои зеринро доро мебошад:

- дастрасӣ ба бозорҳои хориҷии кишоварзӣ, дар асоси андозбандии оқилона ва тарифҳо ба маҳсулоти содиротии кишоварзӣ ба миён меояд;
- риояи уҳдадорӣҳои байналмилалӣ ва мустақам намудани мавқеи минтақа дар ғуфтушунидҳои тичорати байналмилалӣ таъмин мегардад;
- сиёсати заминдорӣ бо дарназардошти як қатор ҷарабаниҳои истифодаи оқилона ва ҳавасмандкунии истеҳсолот тадбиқ мегардад;
- истифодаи заминҳои кишоварзӣ ва васеъ намудани ҳудуди кишоварзӣ маданӣ ҳавасманд гардонида мешавад;
- самтҳои истифодаи оқилона ва ҳифзи заминҳои таъминоти кишоварзӣ тибқи талаботи замон муайян карда мешаванд.

Дар натиҷаи омӯзиши адабиёт ва ғояҳои олимони хориҷию ватанӣ ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст:

- аз нуқтаи назари рушди истеҳсолоти кишоварзӣ дар заминаи захираҳои маҳдуди замин ва тавсеаи зироатқорӣ маданӣ имконияти дохилӣ бо таҳвили он маҳсулоте, ки дар сатҳи маҳаллӣ дастрас нестанд ё бо сабабҳои иқтисодӣ истеҳсол карда намешаванд, оқилона ҷойгир карда шаванд;

- рушди истеҳсолоти кишоварзӣ бояд дар заминаи ташкили оқилонаи зироаткорӣ ва самаранокии сиёсати он, ки дар майдонҳои ҳамвори зироатҳои киштшаванда ва нишебиҳо, дарахтони мевадихандаи бисёрсола (боғдорӣ ва тоқпарварӣ) ва дар баландкӯҳҳо хоҷагии ҷангал бо мақсади ташкили заминаи ашёи хом барои саноати ҳӯрокворӣ ва коркарди ҷӯб ҷойгир карда шаванд;

- ташкили соҳаҳо дар заминҳои киштшаванда бо рушди афзалиятноки намудҳои зудвайроншаванда ва мушкил интиқолшавандаи озукаворӣ сураат мегирад, ки афзалияти интиҳобро ба манфиати соҳаҳои сабзавотпарварӣ, картошкапарварӣ, боғдорӣ пешбинӣ менамояд;

- рушди ҷорводорӣ дар заминаи базаи ҳӯроки ҷорво асос меёбад, ки дар он ҷорводорӣ ширӣ асосан ба истеҳсоли сабзавот, картошка, киштгардони ҳӯроки ҷорво, инчунин дар асоси ҷарогоҳҳои баландкӯҳ ва доманакӯҳҳо парвариши гӯсфанд, буз, ҷорвои калони шохдор ва паранда дар назар гирифта мешавад, ки барои алафи хушсифат, ғалладона, ҳӯрокаи дурушт аз боқимондаҳои маводҳои органикӣ истеҳсолшуда, ҳамчун ашёи хом истифода бурда мешавад;

- яке аз ҷанбаҳои муҳимме, ки аҳамияти дохилиминтақавӣ дорад новобаста аз омилҳои ташилкунандаи рушди соҳаи ҳӯрокворӣ, ин рушди соҳаҳои тамоқпарварӣ, маҳсулоти ҷармӣ ва пашмӣ, гиёҳҳои шифобахш, асал, ҳайвоноти нодир (кутосҳо) ва маҳсулоти хушкардашудаи содиротӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Коваленко Н. Я. Экономика сельского хозяйства. -М.: ЮРАЙТ, 2017. - 406с.
2. Мирзоев Б. Экономическая эффективность интенсификации кормопроизводства (Монография)–Душанбе, Ирфон, 2016 - С.272.
3. Сорокин В.С. «Экономика сельского хозяйства».- М., 2009 - 120с.
4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, Душанбе, 2024. - 479с.
5. Кишоварзии ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ, Душанбе, 2024. - 368с.

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНОЕ РАЗВИТИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ И ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ САМООБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВИЕМ В ДОЛИНЕ ЗЕРАВШАН

В статье отмечает, что одним из важнейших условий независимости нашего государства является не только создание условий для защиты отечественной продовольственной экономики, но и создание эффективное развитие земельных и водных ресурсов для самообеспечения продовольствием в долине Зеравшан и возможности эффективного агропроизводства на уровне конкретных регионов–верховьев Зарафшана. По этой причине ситуация, связанная с производством и обеспечением населения продуктами питания, является ключевой для населения Республики Таджикистан и особенно отдельных ее регионов - верховьев Зарафшана.

Ключевые слова: *земельные ресурсы, самодостаточность, эффективность, продовольствие, рынок*

ANNOTATION

Mirzoev B.-EFFECTIVE DEVELOPMENT OF LAND AND WATER RESOURCES FOR FOOD SELF-SUFFICIENCY IN THE ZERAVSHAN VALLEY

The article notes that one of the most important conditions for the independence of our state is not only the creation of conditions for the protection of the domestic food economy, but also the creation of opportunities for effective agricultural production at the level of specific regions – the upper reaches of Zarafshan. For this reason, the situation related to the production and provision of food to the population is key for the population of the Republic of Tajikistan and especially its individual regions - the upper reaches of Zarafshan.

Keywords: *land resources, self-sufficiency, efficiency, food, market*

Сведения об авторе:

Мирзоев Бобо—кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики АПК Таджикского аграрного университета им. Ш. Шотемур, 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Тел.: (+992) 919-02-88-48, bobojon.1954@mail.ru

Author Information:

Mirzoev Bobo—Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics of the Agro-Industrial Complex of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Tel.: (+ 992) 919-02-88-48, bobojon.1954@mail.ru

Калимаҳои асосӣ: *корхонаҳои кишоварзӣ, сарфаи энергия, ташиқил, механизми ташиқилӣ-иқтисодӣ, кишоварзӣ, истеҳсолот, неруи барқ, захираҳо, самаранокӣ энергия*

Сабзавоткорӣ – як қисми асосии соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, аҳолиро бо маҳсулоти озуқа, соҳаи чорводориро бо ҳӯрокҳои гуногун ва саноатро бо ашёи хом таъмин менамояд. Яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар, ки бевосита ба соҳаи кишоварзӣ тааллуқ дорад, ин таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад. Барои расидан ба ин мақсад, моро зарур аст, ки самаранок истифодабарии замин ва самаранок истифодабарии заминро намудҳои гуногуни энергия ва сарфачӯиҳои онҳоро дар соҳаи кишоварзӣ мавриди амал қарор диҳем.

Тараққиёти соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан ҳолат ва дурнамои ташаккули сохтори субъектҳо ва муносибатҳои бозоргонӣ, чорабиниҳо ва дигар тадбирҳои гуногуни иқтисодӣ дар истеҳсолоти кишвар рӯз аз рӯз рушд карда истодаанд. Гуногунии шаклҳои моликият, ба вучуд омадани молистеҳсолкунандагон, афзоиш ва мукамал гардидани хоҷагиҳои хурду калон, тезонидани соҳаи коркард ва нигоҳ доштани маҳсулотҳои гуногуни соҳаи кишоварзӣ, барои таъмини рушди саноат дар асоси баркикунонӣ ва автоматикунонии равандҳои истеҳсолӣ, инфрасохтори дехот ва ташкили таъминоти муҳандисӣ-техникии он, таҳлил, омӯзиш, ҳулосаҳои амиқ ва ҷиддиро талаб менамоянд. Ислоҳоти гузаронидашудаи иқтисоди бозоргонӣ дар комплекси агросаноатии кишвар, бо гузариш аз марҳилаи бухронӣ, бо марҳилаи барқароршавии соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ амалӣ мегардад. Рушди истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ дар ояндаи наздик, дар ҳоле тараққи мекунад, ки пойгоҳи моддию техникии корхонаҳо (ба воситаи неруи барқ ва сӯзишворӣ қор мекунад), аз нав таҷдидсозӣ ва барқарор карда шаванд.

Дар истеҳсолоти кишоварзӣ самаранок истифодабарии неруи барқ ҳангоми ташкил, коркард ва маҳсусгардонӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ мамлакат, барои рушди фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меоварад. «Таъмини доимии неруи барқ дар истеҳсолот ва истифодаи оқилонаи он, боиси фаъолияти муътадили ҳамаи низомҳои дохилӣ ва рушди соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат, инчунин ҳаёти босуботи аҳоли мегардад. Чуноне ки маълум аст, неруи барқ дар дехот истифодашаванда, ҷузъи муҳими комплекси агросаноатӣ буда, асосан барои қонё гардонидани талаботи энергетикӣ соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз он ҷумла, иқтисодиёт ва иҷтимоиёт қарор мегирад» [7].

Исбот шудааст, ки «хоҷагиҳои энергетикӣ корхона – ин маҷмуи неругоҳҳо, таҷҳизотҳо ва дастгоҳҳои ёрирасон, ки барои таъмини корхона бо намудҳои гуногуни энергия пешбинӣ шудаанд, мебошанд. Низомии таъминоти неруи барқ, муҳимтарин ҷузъи базаи энергетикӣ мебошад ва аҳамияти он дар таъмини равандҳои технологӣ, инчунин коҳиш додани меҳнатталабии равандҳои истеҳсолӣ амалӣ гардида, метавонад маҳсулнокии меҳнатро ба таври назаррас баланд бардорад, ки дар натиҷа арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда арзон мегардад» [1].

Чуноне ки К.Маркс иброз намудааст, сарфи меҳнати гузашта ба истеҳсоли мол, сарфи меҳнати зиндари коҳиш дода, дар натиҷа ҷамъи хароҷоти меҳнати сарфшуда ба як воҳиди маҳсулот кам гашта, самаранокӣ истеҳсолот меафзояд ва ақидаи зерин барои рушди ҷамъият, ворид намудани дастовардҳои илм ва техника, заминаи асосии иқтисодиро муҳайё менамояд. Таъминоти доимии неруи барқ дар ҳама соҳаҳо, аз он ҷумла корхонаҳои кишоварзӣ, ба афзоиши доимии истеҳсоли маҳсулот таъсири бевосита мерасонад. Аммо ба таври ғайримӯтадил таъмин намудани неруи барқ, ҳолатҳои садамавӣ дар шабакаҳо ва таҷҳизотҳо, аз ҷумла фарсудашавӣ ва кам гаштани муҳлати хизматрасонии онҳоро ба вучуд меоварад, чунки дар вақти васли таҷҳизотҳои барқӣ, аз ҷумла муҳаррикҳои барқӣ, қувваи чараён аз 5-7 маротиба дар муддати 3-5 сония зиёд мегардад, ки ҳолати мазкур шабакаҳоро қорношоям мегардонад.

Хусусияти асосии таъмини неруи барқ дар корхонаҳои хурди инфиродӣ ва маҳаллаҳои аҳолинишин дар он аст, ки шумораи зиёди хоҷагиҳои камиқтидор дар ноҳияҳо ҷойгир шудаанд ва айни замон, як қисми муайяни маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ҷумхуриро, маҳз онҳо истеҳсол менамоянд. Ислоҳоти соҳаи аграрии иқтисодиёти ҷумхурий ва канда шудани алокаи давлатҳо, хоҷагиҳо боиси афзоиши арзиши ёфтани нархи востаҳои гардон, аз он ҷумла, энергия гардид, аз ин лиҳоз, масъалаи оқилона истифодабарии захираҳои сӯзишворию энергетикӣ, ки дар соҳаи кишоварзӣ сарф мегардад, барои баҳодиҳии натиҷавӣ ва самаранокии истеъмоли энергия, меёру нишондодҳои онро ба назар гирифтани лозим аст [4,8].

Қазияҳои зиёди ба вучуд омадаи «экосистемаҳои табиӣ ва дар маҷмӯъ биосфера, мушкилоти сарфачӯӣ ва самаранокии энергия дар соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ, ҳамчун масъалаи мубрами имрӯза доништа шавад. Истифодабарии манбаҳои гуногуни энергия, дараҷаи тараққиёт ва ҳолати моддию техникии ҷамъиятро муайян намуда, норасоии он бошад, ба некуаҳволӣ ва коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатии аҳоли, мушкилоти зиёд ба вучуд меорад, ки сабабҳои асосии он қатъ гардидани танзими давлатӣ дар муносибатҳои иқтисодии байни корхонаҳои саноатӣ, комплексҳои сӯзишворию энергетикӣ ва аграрӣ мебошад, ки боиси нобаробарии нархҳо ва муфлис гаштани истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мегардад» [8].

Ҳамин тариқ, «мураккабии мушкилоти бо неруи барқ таъмин намудани соҳаи саноат ва кишоварзӣ айён буда, таҳияи принципҳои бунёдии сиёсати сарфачӯӣ ва самаранокии энергия дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, аз он ҷумла, соҳаи саноат ва кишоварзӣ аҳамияти хоса дорад» [9].

Сарфачӯӣ ва самаранокии энергия мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфачӯӣ ва самаранокии энергия, ворид намудани тағйиротҳо дар баъзе санадҳои қонунгузорӣ ва амалӣ намудани тадбирҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, техникӣ, технологӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва дигар ҷорабиниҳо, кам кардани ҳаҷми захираҳои энергетикӣ истифодашуда, ҳангоми нигоҳ доштани самаранокӣ ва мувофиқ ба онҳо (аз ҷумла, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда, корҳои иҷрошуда, хизматрасонӣ)» ташкил ва иҷрои онҳо, бояд вазифаи ҳар фарди ҷамъият бошад [2].

Вазифаи асосии сарфачӯӣ ва самаранокии энергия нисбати корхонаҳои комплекси агросаноатӣ, таъмини истифодаи иқтисодии воситаҳои истеҳсолот ва таносуби байни истеъмоли энергия ва нишондиҳандаҳои рушди иқтисодии он мебошад.

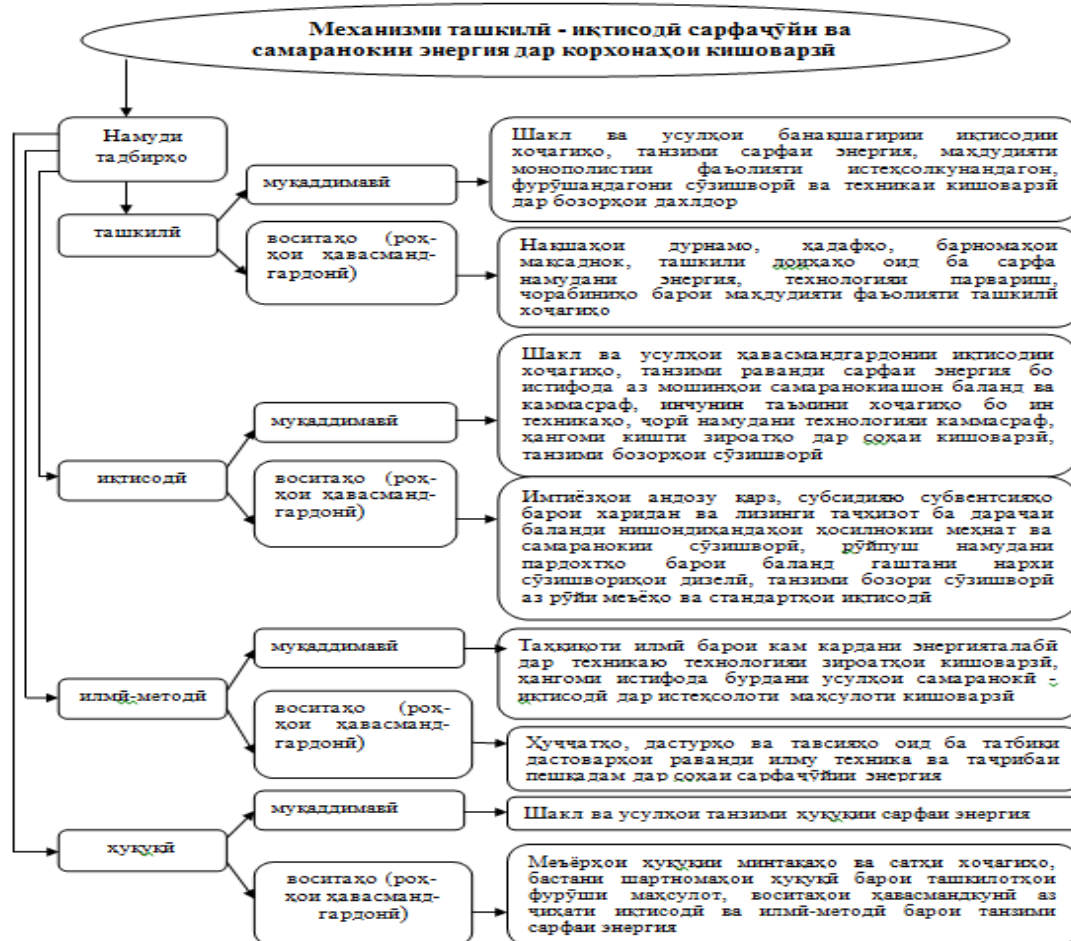
Олим ва муҳаққиқ Н.Ф.Илинский «сарфачӯӣ ва самаранокии энергияро, ҳамчун омили солимгардонии молиявии корхонаҳои кишоварзӣ ҳисоб намуда, дар амал мавриди иҷрои он ба рафъи ноустувории нархҳо, байни захираҳои сӯзишворию энергетикӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ равона мегардад, яъне сарфаи неруи барқро ҳамчун низоми фасеҳ, ки механизми муассири ташкилӣ-иқтисодиро ҳал ва инчунин қобилияти нигоҳ доштани моҳияти худ ва мутобиқ шудан ба шароити динамикии иқтисодиёт мегардад» [5].

Механизми ташкилӣ-қисодии сарфачӯӣ ва самаранокии энергия- маҷмуи ҷорабиниҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад, ки бо мақсади ҳавасмандгардонӣ оид ба сарфаи захираҳои сӯзишворию энергетикӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо, анҷом додани тадбирҳои сарфачӯӣ ва самаранокии энергия мебошад. Барои исбот ва асоснок намудани механизми мазкур, онро ба таври зерин пешниҳод менамоем (расм).

Ҳамаи унсурҳои механизми ташкилӣ-иқтисодӣ вазифаҳои муайяноро иҷро мекунанд ва ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд: таҳлилӣ ва танзимкунанда.

Механизми ташкилӣ-иқтисодии сарфачӯӣ ва самаранокии энергия дар истеҳсолоти кишоварзӣ, воситаҳои (фишангҳои ҳавасмандгардонӣ) ташкилӣ, шаклҳои иқтисодиёт, танзим, маҳдудият, фаъолияти истеҳсолкунандагон ва ғурушандагони намуди сӯзишворӣ ва техникаи кишоварзӣ, стратегияҳо, барномаҳои мақсаднок, лоиҳаҳои сарфачӯӣ ва самаранокии энергия, технологияи кишоварзӣ, имтиёзҳои андозу қарз, субсидия ва суб-вентсияҳо барои гирифтани техникаю таҷҳизот, расидан ба дараҷаи баланди ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии он ба роҳ монда шуда, нақши асосиро мебозанд. Ҳамин тавр,

фаъолияти механизми ташкилӣ-иқтисодӣ дар хоҷагӣ, муайян намудани омилҳои ташкилӣ, баргараф намудани камбудҳои дар низомии корхонаҳо мебошад.

Расм.- Механизми ташкилӣ-иқтисодӣ сарфаҷӯӣ ва самаранокӣ энергия дар корхонаҳои кишоварзӣ

Механизми мазкур, муносибатҳои байни давлат ва корхонаҳои кишоварзӣ, банақшагирӣ ва роҳҳои сарфаи энергияро танзим намуда, барои дастрасии техника ва технологияи нав дар корхонаҳо мусоидат намуда, инчунин бартарии дигари механизми пешниҳодгардида дар он аст, ки бо амалӣ гаштани механизми мазкур, дар дохили корхона, ташкилот ва муносибати байни ҳуди корхонаҳо ва коргарон, ҳангоми иҷрои равандҳои технологӣ, ки натиҷаҳои сарфаҷӯӣ ва самаранокӣ энергия аз фаъолияти онҳо вобаста аст, мутобиқ мегардонад.

Низомии таъмин ва вазифаҳои асосии истифодаи оқилонаи энергия, чунин аст:

- ташкили муносибатҳои тиҷоратӣ, ахборотӣ-иттилоотӣ ва маҳсибӣ;
- таҳлили истифодаи энергия дар ҳамаи равандҳои энергияталаби истеҳсолӣ, таҷҳизот ва дастгоҳҳо барои муайян кардани сарфи энергия дар равандҳои истеҳсолот;
- меъёри истифодабарии энергия.

Ҳалли масъалаи баланд бардоштани самаранокӣ истифодабарии энергия барои ҳар як ташкилот хусусияти хоси худро дорад. Якчанд роҳҳои ҳалли масъаларо ба таври мушаххас мавриди таҳлил қарор медиҳем. Солҳои охир хоҷагҳои вилоятҳо, ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (НТЧ) ва кооперативҳои истеҳсолӣ ба ғайр аз истеҳсолӣ навъҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, аз он ҷумла, ғалладонагӣ, картошка ва сабзавот, ки дар заминҳои кушод ва пӯшида (гармхонаҳо) кишт карда мешаванд, диққати махсус медиҳад, ки дар натиҷа, талаботи аҳолиро ба сабзавоти тару тоза, дар тамоми фасли сол қоне мегардонад ва ин яке аз вазифаҳои муҳимтарини соҳаи аграрӣ мебошад.

Сабзавот-яке аз қисми ососии соҳаи кишоварзӣ ба шумор рафта, аҳолиро бо маҳсулоти озуқа, соҳаи чорводориро бо ҳӯроқаҳои гуногун ва саноати маҳаллиро бо ашёи хом таъмин менамояд. Соҳаи сабзавоткорӣ шакли пӯшида метавонад, ҳамчун омили

таъмин намудани аҳоли бо маводи ғизоӣ дар тамоми фасли сол, баланд бардоштани даромаднокии соҳа ва ба гардиши истеҳсолот ворид намудани заминҳои бекорхобида мусоидат менамояд. Бартариҳои гармхонаҳо дар он аст, ки маҳсулоти истеҳсолшудаи ватанӣ, як қисми мушкилоти бехатарии озуқавориро ҳал намуда, барои ғани ғаштани иқтисодиёти соҳа ва некуаҳволи мусоидат менамояд.

Парвариши сабзавоти ниёзи мардум, аз ҷумла помидору бодиринг, қаламфуру боимҷон, кабудиҳо дар фасли тирамоҳу зимистон ва баҳор, танҳо дар гармхонаҳо ё иншооти махсусгардонидашуда имконпазир буда, ки хароҷоти камтарин ва заминҳои хурдро талаб менамоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон парвариши парварда (кучат) ва ниҳолҳои мевадихандаю ороишӣ низ ба роҳ монда шудааст, ки ин кори боғпарварон ва деҳқононро хеле осон намуда, имконият медиҳад, ки маҳсулоти барвақтӣ ва хушсифат ба даст оварда шавад.

Сабабҳои асосии бухрони гармхонаҳо, ин шумораи ками онҳо ва фарсудаҷавии пойгоҳи моддию техники, номукамалии технологияи истеҳсолӣ, махсусан барои таъмини гармӣ ва хароҷоти энергия, ба тариқи механикӣ ва барқикунӣ амалӣ нагардидани равандҳои меҳнатталаб, боиси коҳиш ёфтани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ дар як қатор гармхонаҳои мавҷудбуда мегардад.

Дар таъмини микроклим ва ҳарорати лозимаи ғизодихии растаниҳо, риоя нагаштани қоидаҳои агротехникӣ, агрокимиявӣ, биологӣ мушоҳида карда мешавад. Дар ҳолати бартараф ва ислоҳ накардани ин қазияҳо, истеҳсоли маҳсулоти дар гармхонаҳо парваришёфта коҳиш ёфта, ҳатто ба қатъ гардидани фаъолияти онҳо оварда мерасонад.

Ҳалли мушкилоти мазкур, дар натиҷаи барқарору бунёд ва аз ҷиҳати техники ҷиҳозонидани гармхонаҳо амалӣ гашта, бо истифода аз технологияҳои муосир (рақамӣ) барои таъмини микроклими лозима ва ба тарзӣ автомати танзим ва идора гаштани онҳо, инчунин мубориза бар зидди касалиҳо ва ҳашаротҳоро метавон бартараф кард.

Дар айни замон, молистеҳсолкунандагони инфиродӣ барои истеҳсоли маҳсулотҳои зарурӣ (гармиталаб, яъне аз иқлим вобастагӣ доранд), гармхонаҳои гуногунро истифода мебаранд. Дар онҳо барои амалӣ намудани речаи зарурии ҳарорат усулҳои гуногунро гармкуниро аз ҷумла: биологӣ, табиӣ (оғтобӣ) ва техникаро истифода менамоянд.

Маълум аст, ки системаи гармитаъминкунии гармхона ва иншоотҳои зарурии соҳаи кишоварзӣ, ки маҳсулот истеҳсол мекунад, аз усули биологӣ, ки дар натиҷаи пӯсидани моддаҳои гуногун органикӣ: пору, партовҳои маишӣ ва саноатӣ (пӯст, ҷӯб), пасмондаи зироатҳо ва ғайра, сарчашма мегирад, дар натиҷаи фаъолияти микроорганизмҳо-оксигенҳаво, миқдори муайяни гармӣ, аз рӯи дараҷаи пӯсиш ва ҳарорате, ки аз онҳо хориҷ мегардад, фарқ мекунад (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1 - Хусусиятҳои асосии баъзе навъҳои сӯзишвории биологӣ

Сӯзишвории биологӣ	Кислотагӣ	Рутубати миёна	Ҳарорати сӯзиш		Давомнокӣ сӯзиш, рӯз
			сарчин (штабеле) °C	гармхона °C	
Компости саноатӣ, аз партовҳо	pH7-8	То 50	50-60	30-35	120-180
Партовҳои маишӣ	pH7-9	35-60	60-65	36-48	80-100
Навъи поруҳо:					
Асп	pH8-9	75-80	60-72	33-38	70-90
ҷорҳои калони шохдор	pH6-7	75-80	40-52	12-20	75-100
гӯсфанд	pH7-8	65-67	55-60	30-35	90-120
аррамайдаи ҷӯб	pH5-6	30-60%	30-40	15-20	40-60
пӯсти дарахтон	pH5-7	60-75%	40-60	20-25	100-120

Сарчашма: <https://garden.wikireading.ru/1488>

Маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки бехтарин навъи сӯзишвории биологӣ, ки гармии зиёдеро ихроҷ менамояд, ин поруи асп аст, ки гармии ҳарорати он 60-70°C дар давоми як ҳафта таъмин намуда, муддати дароз нигоҳ дошта мешавад, вале аз сабаби гуногунии соҳаи кишоварзӣ ва шароити ҳозираи асппарварӣ, дастрасии поруи он ба деҳқонон хеле мушкил буда, ба ҷойи он поруи гӯсфандонро васеъ истифода мебаранд, ки ҳангоми пӯсиш дар гармхона, ҳароратро як ҳел нигоҳ медорад.

Шакли дигари таъмини гармхонаҳо бо ҳарорати лозима, ки дар бисёр давлатҳои рушдёфта истифода мешаванд, гармидихии оғтобӣ (табиӣ), асосан дар ноҳияҳои иқлимашон гарм,

иншооти зироаткории пӯшида (гармхонаҳо), ҳамчун усули иловагӣ, нисбати гармкунии биологӣ ва техникӣ, васеъ истифода бурдан мумкин аст.

Дар Тоҷикистон энергияи офтобро барои истеҳсоли неруи барқ ва ҳамчун воситаи гармидиҳӣ истифода менамоянд ва он нисбат ба ҳосил кардани неруи барқ аз шамол ва биомасса бартарии калон ва имкониятҳои васеъ дорад. Давомнокии умумии шуои офтоб дар як сол ба ҳисоби миёна 2500-3000 соатро ташкил медиҳад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи истифодаи нури офтоб 60-80% -и талаботи аҳолии кишварро бо неруи барқ таъмин кардан мумкин аст, махсусан дар минтақаҳои, ки зимистони онҳо на он қадар хунук ва дараҷаи сарди ҳарорати ҳаво то минус -5-6⁰С ва давомнокии рӯзҳои сард 10-15 рӯз буда, истифодаи гармхонаҳо, хусусан барои истеҳсоли меваҳои ситрусӣ дар ин мавзӯҳо, хеле самаранок ва мувофиқ мебошад.

Тайёр намудани мутахассисони варзида дар истифодабарии технологияҳои муосири соҳаи кишоварзӣ, барои таъмини рушди соҳаи сабзавоткорӣ, дастрас намудани аҳолии кишвар дар тамоми фасли сол бо сабзавоти тару тоза, мусоидат менамоянд.

Дар асоси тавсияҳои агротехникӣ оид ба парвариши сабзавот (помидор) дар мисоли гармхонаҳои Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур (ДАТ), ки фосилаи истеҳсолии он 150 рӯзи тақвими (як даври истеҳсолӣ) дар бар мегиранд, бо назардошти меъёри лозимаи нуриҳо ва нархи онҳо (хароҷоти нуриҳои органикӣ-пору 500 сомонӣ, нуриҳои маъданӣ (минералӣ) 1500 сомонӣ) маблағ сарф шудааст, ки дар маҷмӯъ, хароҷотҳои умумии нуриҳо 2000 сомонино ташкил намудааст, дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Хароҷоти дигар, барои ғимояи растанӣ аз касалиҳо ва зараррасонҳо мебошад, ки заҳркимӣҳо бар зидди онҳо истифода мебаранд. Давраи истеҳсоли ин сабзавот, муҳлати муайянеро дар бар мегирад, ки бо назардошти шароит ва иқлими гармхона, бевосита ба касалӣ ва ҳучуми зараррасонҳо дучор мегарданд, ки онро дар таҷрибаи парвариши помидор дар гармхонаи навъи туркии донишгоҳ исбот менамояд.

Давраи нашъунамо, гирифтани ҳосил, ки аз аввали моҳи март то охири моҳи июн, яъне панҷ моҳро дар бар мегирад, бо назардошти равандҳои тақрибии истифодаи доруворӣ, маводҳои заҳркимӣ ва хароҷоти онҳо, ба ҳисоби миёна 1000 сомонӣ сарф шудааст. Чуноне ки маълум аст, ҳар як раванди истеҳсолӣ ва амалӣ намудани талаботи агротехникӣ, технологӣ ва ташкилӣ хароҷоти муайянеро талаб менамоянд, ки дар арзиши аслии молу маҳсулот ва нархи он ҳамроҳ мегардад.

Ҷадвали 2 –Хароҷотҳои умумӣ барои истеҳсоли помидор дар гармхонаи навъи Туркии ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Р/т	Намуди хароҷотҳо	Ҳамагӣ	ба 1 кг
1.	Музди меҳнат	10515	2,60
2.	Амортизатсия ва нигоҳубини техникӣ	746,0	0,18
3.	Парварда (нихол)	2160,0	0,53
4.	Ҳамагӣ нуриҳо, сомонӣ	2000,0	0,49
	Органикӣ	500,0	0,12
	Маъданӣ (минералӣ)	1500,0	0,37
5.	Заҳркимӣ	1000,0	0,24
6.	Об	44,20	0,01
7.	Неруи барқ	23,40	0,01
8.	Гармӣ	5400,0	1,33
9.	Дигар хароҷотҳо	437,8	0,11
	Ҳамагӣ хароҷотҳо	22326,4	5,51

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи нишондиҳандаҳои гармхонаи навъи Туркии ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Равандҳои технологӣ, ки бе истифодаи воситаҳои асосӣ, механизм, мошин - олот амалӣ гашта наметавонад, ҳамчун хароҷоти бевосита ба арзиши аслии маҳсулот ворид мегарданд, инчунин нигоҳдорӣ ва коршоямии воситаҳои мазкур, низ ба ин хароҷотҳо илова гардида, муайян намудани онҳо зарур аст.

Дар гармхонаи мазкур, барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ, таъмини аҳоли бо помидор ва бодиринг дар фасли зимистон ва гирифтани самарои беҳтарин, олимону мутахассисони ин донишгоҳ бо ҳамроҳии донишҷӯён, бо истифода аз технологияҳои

муосири давлатҳои Туркия ва Куриёи Ҷанубӣ ҳамаҷуза таҳқиқот ва хароҷоти онро муайян менамоянд.

Ҳангоми истифодаи воситаҳои асосӣ, ба монанди бинои ҳуди гармхона, таҷҳизот, асбобу ашёи лозима, ки ҳангоми таъмини иҷроиши равандҳои технологӣ истифода мешаванд, хароҷоти хӯрдашавӣ, (амортизатсия ва нигоҳубини техникаи ҷорӣ онҳо) ба миён меояд ва муайян намудани шакли арзиши онҳо зарур аст.

Мувофиқи ҳисобҳои амалигашта, маблағи лозимаи хароҷот, асосан барои нигоҳубини техникаи воситаҳои асосии гармхона (харидаи плёнка, қисмҳои эҳтиётӣ, таъмир, нигоҳубин ва ғайра) 746 сомонӣ маблағ сарф шудааст.

Хароҷотҳои бевосита, ки муайян намудани онҳо дар раванди истеҳсолот зарур мебошанд, ки яке аз онҳо ин сарфи неруи барқ ва арзиши он буда, бо формулаи зерин муайян менамоем:

$$\text{Неруи барқ} = N \text{ кВт} \times \text{Нарх}, (1)$$

дар ин ҷо:

N кВт – миқдори сарфи неруи барқ, кВт.соат;

Нарх – Нархи 1 кВт неруи барқ, сомонӣ.

Мувофиқи низоми муайяншуда, ҳаққи пардохти неруи барқ дар донишгоҳ, ба ҳар 1 кВт.соат неруи барқ, мувофиқи тарофаҳои давлатии ШСХК “Барқи Тоҷик” 0,30 сомонӣ, муайян шудааст. Дар ин сурат хароҷоти арзӣ, барои сарфи неруи барқ, чунин муайян мешавад:

Раванди амалишавии технологияҳо дар муҳлати истеҳсоли сабзавот ва ҳамаи таҷҳизотҳои барқии гармхонаи мазкур, дар умум 78 кВт тавоноӣ дошта, дар натиҷа сарфи хароҷоти неруи барқро бо ифодаи зерин муайян менамоем:

$$\text{Неруи барқ} = 78 \times 0,3 = 23,40 \text{ сомонӣ}$$

Чуноне ки маълум аст, ҳамаи растанӣҳое, ки дар табиат мавҷуданд, хусусияти ҳоси гармӣ ва сардиро талаб менамоянд. Барои нигоҳ доштани муҳити муътадили гармӣ дар фасли зимистон, гармхона тавассути усулҳои гуногун, аз он ҷумла, истифодаи неруи барқ, ангиштсанг ва ғайра амалӣ гардида ва дар ҳолати гармии аз ҳад зиёд, бо боддихақҳо (вентилятор) шароити муътадили лозими таъмин менамояд.

Дар гармхонаи мазкур, таъмин намудани гармӣ дар рӯзҳои сарди зимистон бо истифодаи ангиштсанг амалӣ мегардад ва онро бо ифодаи зерин муайян менамоем:

$$\text{Гармӣ} = \text{Др.} \times \text{Анг.} \times \text{Нарх}, \text{сомонӣ}, (2)$$

дар ин ҷо:

Гармӣ – хароҷоти таъмини гармӣ, сомонӣ;

Др. – рӯзҳои сард, шабонарӯз, ба ҳисоби миёна- 60 рӯз;

Анг. - меёри сарфи ангишт, дар як шабонарӯз, кг – 50 кг;

Нарх – 1 кг ангишт бо нархи бозор, сомонӣ – 1,8 сомонӣ.

Дар натиҷа, хароҷот барои таъмини лозимаи гармӣ, мувофиқи технологияи истеҳсолӣ, чунин сурат мегарад:

$$\text{Гармӣ} = 60,0 \times 50,0 \times 1,8 = 5400,0 \text{ сомонӣ}$$

Технологияи истеҳсоли помидор дар гармхона ва заминҳои кушод, истифодаи обро талаб менамояд, ки бе об мувофиқи физиологияи растанӣ, ягон намуди зироат нашъунамои хуб карда наметавонад.

Хароҷот барои хизматрасонии об, яке аз хароҷотҳои мебошад, ки бевосита ба истеҳсолот ворид карда мешавад. Дар гармхонаи донишгоҳ мувофиқи технологияи қабулшуда, 13 маротиба ба ниҳолҳои помидор, бо истифодаи технологияи муосир ба таври катрагӣ об дода мешавад, ки ба воситаи ин усул дар ҳолатҳои зарурӣ, ғизоидиҳӣ низ амалӣ мегардад. Дар гармхонаи мазкур, речаи обмонӣ як маротиба дар муддати ду шабонарӯз ба роҳ монда шудааст, ки дар як шабонарӯзи обдиҳӣ 1000,0 м³ об сарф мешавад ва арзиши 1 м³ об -1,7 сомонӣ ва ҳамагӣ рӯзҳои обмонӣ -26 рӯзро ташкил медиҳад. Дар маҷмуъ хароҷоти обро бо таври зерин муайян менамоем:

$$\text{Об} = \text{Меър} \times \text{Рӯз} \times \text{Нарх}, \text{м}^3/\text{сомонӣ}, (3)$$

дар ин ҷо:

Об- хароҷоти хизматрасонии об, сомонӣ;
 Меъёр – 1 шабонарӯз, м³;
 Рӯз – рӯзҳои обмонӣ, шабонарӯз;
 Нарх – нархи ҳақиқии хизматрасонии 1 м³ об, сомонӣ.
 Дар натиҷа, хароҷоти об 44,2 сомони ро ташкил медиҳад:

$$\text{Об} = 1,0 \times 26 \times 1,70 = 44,2 \text{ сомонӣ}$$

Ҳангоми амалӣ гаштани равандҳои истеҳсоли, хароҷотҳои дигар низ пайдо мегарданд, ки дар ҳаритаи технологияи зироаткорӣ акси худро наёфтаанд ва ғайринақшаӣ мебошанд, мо онҳоро шартан ба ҳисоби миёна 2-3% аз маҷмуи хароҷотҳои истеҳсоли, қабул менамоем ва бо формулаи зерин муайян менамоем:

$$\text{Х иловагӣ} = (\text{Хр.} \cdot \text{меъёр}) / 100 \text{ сомонӣ, (4)}$$

дар ин ҷо:

Х иловагӣ – хароҷоти иловагӣ, сомонӣ;

Хр. - ҳамагӣ хароҷоти бевосита, сомонӣ;

Меъёр - меъёри қабулшуда, %.

Ҳамагӣ хароҷотҳо 21888,6 сомонӣ бошад ва аз он 2% қабул намоем, пас хароҷоти иловагӣ:

$$\text{Хи.} = (21888,6 \cdot 20) / 100 = 437,8 \text{ сомонӣ}$$

Дар баробари хароҷотҳои бевоситаи истеҳсоли, хароҷотҳои ғайриистеҳсоли низ вуҷуд дорад.

Муайян намудани хароҷотҳои ғайриистеҳсоли. Дар қисми мазкур, хароҷотҳои соҳаи хизматрасонӣ, идоравӣ, таъминотӣ ва ғайра, ки дар раванди фаъолияти хоҷагӣ, соҳа, зироат ба миён меояд, бояд пардохт шаванд.

Мувофиқи методикаи тавсияшуда мутаносибан ба соҳа ва зироатҳо тақсим менамоянд. Бо ин хароҷотҳо нигоҳдории идора, биноҳои ёрирасон ва музди меҳнати роҳбарон, мутахассисон, коргарони ёрирасону техникаӣ, хурдашавии воситаҳои асосии хоҷагӣ, андоз ва ғайра шомил мебошанд. Ҳар яки онҳоро муҳосиб – иқтисодчӣ, бо шаклҳои гуногун, миқдори мушаххас ва соҳаю зироатҳои мухталиф ҳисоб менамояд.

Дар мисоли истеҳсоли помидор дар гармхонаи донишгоҳ, ки он ҳамчун қитъаи таҷрибавӣ барои донишҷӯён, ҳампайвасти назария бо амалия, бо истифодаи технологияҳои пешқадами муосир, акси худро ёфта, ҳамчун як раванди таълимӣ-таҷрибавӣ хизмат намуда, қариб ки хароҷотҳои ғайриистеҳсоли мавҷуд нест. Аз ин лиҳоз, ҳамагӣ хароҷот барои рӯёнидани ҳосили помидор дар гармхонаи навъи турки ДАТ фақат хароҷотҳои истеҳсоли мебошанд.

Муайян намудани нишондиҳандаҳои асосии самаранокии истеҳсолот (маҳсулот) қисми асосӣ ба шумор рафта, натиҷаи фаъолияти банақшагирифтаи ниҳии истеҳсолотро нишон медиҳад. Дар ҳолати самарайи наҷандон баланд ба даст овардан, фаъолияти он мавриди таҳлил қарор гирифта, омилҳои таъсиркунандаи хароҷотҳоро муайян ва барта-раф кардан ҳатмист. Дар асоси нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда, самаранокии истеҳсоли помидор дар гармхонаи навъи туркии донишгоҳ дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3 - Самаранокии истеҳсоли помидор дар гармхонаи навъи туркии ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Р/т	Намуди хароҷотҳо	Ҳамагӣ
1.	Майдони гармхона, м²	500
2.	Ҳамагӣ ҳосилнокӣ, кг аз он ҷумла, аз 1 м², кг	4050 12,5
3.	Арзиши аслии 1 кг	5,51
4.	Нархи фурӯши 1 кг	8,0
5.	Миқдори фурӯш, кг	4000,0
6.	Ҳамагӣ даромад, сомонӣ	32009,0
7.	Ҷоида, сомонӣ	9673,6
8.	Дарачаи даромадноқӣ бо %	43,33
9.	Хароҷоти меҳнат, одам/соат	1928,0
10.	Маҳсулнокии меҳнат, сомонӣ, одам/соат	16,60

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи нишондиҳандаҳои гармхонаи навъи туркии ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 3 шаҳодат медиҳанд, ки самаранокии истифодаи гармхонаҳо дар давраи истеҳсоли он, аз 1 м²–9-12 кг помидор ба даст оварда мешавад ва аз 1 га - 90000,0 кг ё он ки-900,0 сентнер ҳосил рӯйёнидан мумкин аст. Ҳоло он, ки дар заминҳои кушод, аз 1 гектар помидори навъи баландҳосил 450-500 сентнер маҳсулот ба даст оварда мешавад. Бартарии дигари гармхона дар он аст, ки мо бозори истеъмолиро, хусусан дар фасли зимистон то аввалҳои тобистон, (яъне, шартан 210 рӯз) маҳсулоти тару тозаро ба аҳоли пешкаш намуда метавонем, ки ин ба бозори дохилӣ ворид гаштани маҳсулотро аз хориҷи кишвар коҳиш медиҳад ва барои мустаҳкам шудани иқтисодиёт мусоидат менамояд.

Бартарии дигари гармхонаҳо дар он аст, ки мо метавонем дар мавзёҳои, ки заминҳояшон барои истеҳсоли дигар маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ, начандон мувофиқ мебошанд, онҳоро барои гармхонаҳо истифода намоем. Олимон ва мутахассисони ин соҳа тавсия медиҳанд, ки дар ноҳияҳои, ки шумораи аҳолиашон зиёд, самти асосии иқтисодиёти истеҳсолиашон саноатӣ ва заминҳои начандон васеъ доранд, бунёди гармхонаҳо, самарайи беҳтарин медиҳад. Ҳалли қазияи мазкур ва самаранокии иқтисодӣ - истеҳсоли он, дар таҷрибайи гармхонаи навъи туркии ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемп, ки дар шаҳри Душанбе ҷойгир шудааст, исботи ҳудро ёфтааст.

Дигар роҳҳои сарфаҷӯӣ ва самарак истифодабарии энергия дар раванди таъмини равшанидихии иловагӣ, барои растаниҳо (гармхонаҳо) ин истифодаи лампаҳо мебошад. Мушкилоти асосӣ дар он аст, ки дар фасли тирамоҳу зимистон ва аввали баҳор, парвариши сабзавоти тару тоза дар шароити иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар гармхонаҳо ва дигар иншоотҳои махсус имконпазир аст. Коҳиш ёфтани гармии табиӣ ва кӯтоҳ гаштани соатҳои рӯзҳо, онро бо нуриҳои иловагии сунӣ ҷуброн кардан, аз ҷиҳати иқтисодӣ мувофиқ ва самаранок мебошад.

Истифодаи нуриҳои сунӣро бо ягон усули дигари агротехникӣ ва усули парвариш, иваз кардан мумкин нест, зеро ғизодиҳии муътадили карбон ва дар зери таъсири шуоҳои оптикӣ, сабздани растаниҳо, асоси мавҷудият ва ҳосилнокии онҳо мебошад. Танҳо дар зери таъсири шуоҳои оптикӣ метавонад, яке аз реаксияҳои фотобиологии дар табиат маъмул (реаксияи фотосинтез) ба амал ояд, ки дар он энергияи шуоҳои оптикӣ дар ҳузури об ва молекулаҳои газӣ карбон ба энергияи кимиёвии пайвастиҳои органикии растаниҳо табдил меёбад.

К.А. Тимирязев исбот карда буд, ки манбаи энергия барои фотосинтез асосан қисми дарозмавҷи спектр (шуоҳои сурх) буда, таъсири қисми мавҷи кӯтоҳ (кабуд ва сабз) камтар аст. Исбот шудааст, ки интенсивҳои мусоидтарин барои парвариши растаниҳои рушноидӯст дар ҳудуди 150-220 Вт/м мебошанд. Бо истифодаи чунин рӯшноидихии сунӣ назар ба рӯшноидихии муқаррарӣ (табиӣ) якчанд маротиба зиёд ва дар муҳлати кӯтоҳ, ҳосил ба даст оварда мешавад.

Лампаҳои LED - муҳлати истифодабарии хеле зиёд дошта, аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок мебошад. Лампаҳои светодиоди низ барои равшанӣ мувофиқ буда, дастгоҳҳои дар асоси онҳо сохташуда метавонанд, ба сарфаҷӯӣ ва самаранокии энергия мусоидат кунанд, аммо манбаи эҳтимолии сӯхтор ё таркиш мебошанд. Бинобар ин, се манбаи нур - лампаҳои натрий (ДНАТ), LED ва светодиодно тавсия менамоем. Ҳамин тариқ, дар марҳалаи тараққиёти соҳаи кишоварзӣ, роҳҳои ҳақиқии баланд бардоштани самаранокии энергия ва кам кардани хароҷотҳои беҳуда дар ҳамаи корхонаҳои кишоварзӣ, мавҷуд буда, барои рушди соҳаи мазкур имкониятҳои васеъ фароҳам мебошанд.

Соҳаи кишоварзӣ - ҳамчун омили асосии таъмин намудани аҳоли бо маводи ғизӣ ба ҳисоб рафта, бо истифода аз намудҳои гуногуни энергия дар гармхонаҳо, метавонем аз як замин 2-3 ҳосил гирифта, дар тамоми фасли сол маҳсулоти хушсифатро истеҳсол намоем.

АДАБИЁТ

1. Бурмистров В.Н., Горлов А.Н., Дидорин В.С. и др. Эколого-энергетические аспекты повышения энергоэффективности и безопасности энергетики России //Электрика, №10. - 2011.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 сентябри соли 2013, таҳти №8-9 «Дар бораи сарфаҷӯӣ ва самаранокии энергия».
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024.
4. Ивакина Е.Г., Шишкин С.А. Динамика тарифов на электроэнергию для сельских потребителей //Электрика. – 2002. - №4.
5. Ильинский Н.Ф. Электропривод: энерго- и ресурсосбережение //Учебное пособие. –М.: Академия. – 2008.
6. Миндрин А.С. Энергосбережение в сельском хозяйстве //АПК: экономика и управление. -2008. - №9. – С. 17-19.

7. Миндрин А.С. Энергоемкость сельскохозяйственного производства: теория, методы, оценка. –М.: Изд-во ООО НИИАЦ «Восход». -2009.
8. Некрасов С.А. К вопросу выбора пути и эффективности различных вариантов развития энергетики Российской Федерации //Электрика. – 2010. -№1.
- 9.Сузьменко В.А. Региональные аспекты энергопотребления АПК //АПК: экономика и управление. – 2001. - №1.
10. <https://garden.wikireading.ru/1488>

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭНЕРГИИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ОТРАСЛИ

В данной статье описывается эффективное и экономное использование энергии в сельском хозяйстве, а также различные способы ее использования на примере теплиц Республики Таджикистан; состояние микроклиматического обеспечения и приоритетные пути использования природных ресурсов с конкретными фактами и цифрами. Доказано, что организационно-экономический и эффективный механизм использования энергии на сельскохозяйственных предприятиях предусматривает проведение мероприятий по экономическому планированию хозяйств, регулированию энергосбережения, методами стимулирования, сокращением трудоемких процессов, а также взаимоотношениями между государством и предприятиями.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные предприятия, энергосбережение, организация, организационно-экономический механизм, сельское хозяйство, производство, электроэнергетика, ресурсы, энергоэффективность*

ANNOTATION

THE EFFECTIVE USE OF THE ENERGY IN AGRICULTURE SPHERE

This article describes the efficient and economical use of energy in agriculture, as well as various ways of using it using the example of greenhouses in the Republic of Tajikistan, the state of microclimatic provision and priority ways of using natural resources with specific facts and figures. It is proved that the organizational, economic and effective mechanism of energy use in agricultural enterprises provides for measures for economic planning of farms, regulation of energy conservation, methods of stimulation, reduction of labor-intensive processes, as well as the relationship between the state and enterprises.

Key words: *agricultural enterprises, energy saving, organization, organizational and economic mechanism, agriculture, production, electric power industry, resources, energy efficiency*

Сведения об авторах:

Улфатзода Абуумуслим Гаюр – кандидат экономических наук, доцент кафедры организации производства на предприятиях АПК, Таджикского аграрного университета имени Шириншоха Шотемур. Проспект Рудаки 146. Тел.: - (+992) 91-874-07-20 93-901-09-85. abumuclim@mail.ru

Шарифзода Шохрух Шариф – соискатель кафедры организации производства в предприятиях агропромышленного комплекса, Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемур. Проспект Рудаки 146. Тел.: - (+992) 88-000-00-20

Information about authors:

Ulfatzoda Abumuslim Ghayur - assistant Professor in the Department of the Organization of production in the enterprises of the agro-industrial complex, Tajik Agrarian University named after Shirinshoh Shotemur. Tell.: - (+992) 91-874-07-20 93-901-09-85. abumuclim@mail.ru

Sarifzoda Shohruh Sharif – post graduate student of the department of organization of Production in Agro-industrial Complex Enterprises of the Tajik Agrarian University named after Shirinshoh Shotemur. Rudaki Avenue 146. Tell.: - (+992) 88-000-00-20

ТДУ:658.8

ШАКЛҲОИ НАВИ АГРОМАРКЕТИНГ ДАР МАРҲИЛАИ МУТОБИҚШАВӢ БА ША- РОИТҲОИ МУОСИРИ БОЗОР

Ғуломов Х.Ҳ., Андалибова М.Б.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шотемур

Калимаҳои асосӣ: *агромаркетинг, таҳқиқоти маркетингӣ, инноватсия, агроинноватсия, агротуризм.*

Омили муҳими муайянкунандаи рушди устувор дар соҳаҳои гуногуни иқтисод таҳия ва татбиқи сиёсати самарабахши инноватсионӣ мебошад, ки ҳадафи асосии он ҷорӣ намудани технологияи нав, навовариҳо, шаклҳои идоракунии истеҳсолот, ташкили меҳнат, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулот мебошад ва аз комёбиҳои пешрафти илмию техникии асос ёфтаанд.

Дар рушди инноватсионии бозори агросаноатӣ дар низоми агромаркетинг имрӯзҳо як қатор ҳамкориҳои васеи мутақобилан судманди сегментҳои бозорҳои агроғизоӣ ва инно-

ватсионӣ амал намуда истодааст, ки боиси дар бозори озукаворӣ пайдо шудани маҳсулоти нави инноватсионӣ ва технологияҳои нави инноватсионии истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, дар бозори хизматрасонии меҳмонхонагӣ пайдо шудани намудҳои нав – агромеҳмонхонаҳо, ки солҳои охир талаботашон зиёд шуда истодааст, рушд намуда истодаанд. Қабули қарорҳои оптималӣ дар соҳаи идоракунии фаъолияти инноватсионии корхона дар заминаи истифодаи равиши маркетинг имконпазир аст [1, -С. 37–44.]. Агро-маркетинг нисбат ба дигар намудҳои маркетинг хусусиятҳои худро дорад, зеро соҳаи кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисод хусусияти хоси худро дорад [2, -С. 136-139].

Хизмати агромаркетингӣ бо моли талаботи аввалиндараҷаи ҳаётан муҳим сару кор дорад, бинобар ҳамин зарур аст, ки бо назардошти синну сол, ҷинс, анъанаҳои миллӣ, вазъи саломатии истеъмолкунандагон талабот ва ҳавасмандии онҳоро саривақт бо ҳаҷм ва номгӯи лозимии молҳо таъмин кардан лозим аст. Маҳсулоти кишоварзӣ чун қоида хусусияти зудвайроншавандагӣ дорад, бинобар ҳамин фаврияти молрасонӣ, бандубасти ба мақсад мувофиқ, хизматрасонии сервисӣ ва эстетикиро талаб мекунад.

Ғуногунии шаклҳои моликият дар низоми КАС ба замин, воситаҳои истеҳсолот, маҳсулоти фурӯхташаванда рақобати ғуногунҷабҳоро муайян мекунад, ки танҳо тавассути талаботи истеъмолкунандагон ва қонеъ намудани онҳо идора карда мешавад. Ҳамин аст стратегия ва тактика, сазою кӯшиш барои мукамалгардонии шаклҳо ва усулҳои агро-маркетинг, мувофиқгардонии онҳо ба ниёзмандии ва ҳавасмандии истеъмолкунандагон. Ба ҷумҳурӣ аз хориҷи кишвар маҳсулоти хӯроқа зиёд ворид мегарад, ки ин вазъиятро боз ҳам душвортар мегардонад, бинобар ҳамин таъминоти маркетинги ватанӣ бояд бо ширкатҳои хориҷӣ муваффақона рақобат намояд.

Стратегияи агромаркетингӣ як бахши нақшаи умумии агромаркетинг, як барномаи васеъмиқёси амалҳои мебошад, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои асосии агромаркетинг нигаронида шудааст. Он рушди бозорҳои мақсаднок (сегментҳои бозор), комплекси агро-маркетингӣ ва буҷети агромаркетингӣ, инчунин муайян кардани вақт ва муҳлатҳои фаъолияти асосии агромаркетингиро дар бар мегирад.

Вобаста ба шаклҳои мавҷуда низоми маркетинги кишоварзӣ ташаккул меёбад, ки он аз рӯи вазифаҳо, сатҳи идоракунӣ, мутабиқшавӣ ба шароит ва талаботи истеъмолкунандагон фарқ мекунад. Илова бар ин, маркетинги кишоварзӣ ҳамчун илм дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад ва нисбат ба дигар соҳаҳо, сатҳи илм ва санъати фаъолияти маркетингӣ дар КАС нисбатан паст аст, бинобар ин, тавсияҳои илман асоснокшуда оид ба амалисозии он кор карда барои мо намуна нест. Хушбахтона, дар солҳои охир вазъият дар ин самт беҳтар шуд. Мисол, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишоварзӣ ба тайёр намудани мутахассисони соҳаи маркетинг оғоз намуданд. Вале то ҳол барои омӯзиши курсҳои махсус ва гузаронидани омодакунии касбии мутахассисони ояндаи соҳаи кишоварзӣ равишҳои дақиқ муайян карда нашудааст. Он нисбат ба дигар намудҳои маркетинг мураккабтар аст.

Тавре маълум аст, натиҷаҳои иқтисодӣ дар хоҷагии қишлоқ аз шароитҳои табиӣ вобастаанд. Ин хусусияти агробизнес на танҳо барои истеҳсолот, инчунин барои ташкили фаъолияти маркетингӣ низ асосӣ мебошад. Самаранокии фаъолияти маркетингиро танҳо дар он сурат баҳо додан мумкин аст, ки агар тамоми низоми пешбурди фаъолияти кишоварзӣ (истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулот) ба инобат гирифта шавад. Агар дар ягон марҳила интиқоли иттилоот нокомона анҷом ёбад, метавон тахмин кард, ки баҳодиҳии минбаъда нодуруст хоҳад буд ва самарайи беҳтаринеро, ки тавассути қори ҳамаҷониба дар ҳама марҳилаҳо ба даст овардан мумкин аст, наметавонем.

Бозори кишоварзӣ аз фурӯши маҳсулоти соҳа ва дигар хизматрасониҳои ёрирасон аз ҷониби субъектҳои бозор (ташкилотҳо, соҳибкорони инфиродӣ ва шарикон) иборат аст, ки маҳсулоти чорводорӣ, зироатҳои кишоварзӣ истеҳсол мекунанд ва фаъолияти кишоварзӣ мебаранд.

Соҳаи кишоварзӣ ба парвариши растаниҳо, нигоҳубини ҳайвонот ва паррандагон муваззаф аст, ки барои истеҳсоли ғизо, матоъ, нах, сӯзишвории биологӣ, доруворӣ ва дигар маҳсулоте, ки барои нигоҳдорӣ ва беҳтар кардани ҳаёти инсон нигаронида шудааст.

Агромаркетинг соҳаи муҳимтарини агробизнес мебошад. Чорабиниҳое, ки ба маркетинги кишоварзӣ дохил мешаванд, ба ноил шудан ба таносубҳои муайян барои таъмини иҷрои оптималии вазифаҳои он марбутанд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло метавон тахмин кард, ки вазифаҳои агромаркетинг дар соҳаи кишоварзӣ ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд:

- а) вазифаи мубодила (харид - фурӯш);
- б) вазифаҳои табиӣ (нигоҳдорӣ, интиқол, коркард);
- с) вазифаҳои истеҳсоли (стандартикунонӣ, маблағгузорӣ, қабул ва баҳисобгирии хатарҳо, таҳқиқотҳои маркетингӣ).

Вазифаҳои асосии мутахассисони соҳаи агромаркетинг, ки дар ин самт фаъолияти касбӣ доранд, аз инҳо иборатанд:

- муқаррар намудани нархҳои ҳақиқӣ ба маҳсулоти истеҳсолшаванда вобаста ба миқдор ва сифати он;
- риоя намудани муҳити рақобати солим, ки барои мутобиқ шудан ба талаботи бозор мусоидат мекунад;
- танзими фаъолияти маркетингӣ тавассути стандартҳо ва дастурҳои меъёри танзим;
- ҷустуҷӯи имкониятҳо барои баланд бардоштани дараҷаи концентратсияи истеҳсолоти кишоварзӣ;
- пешниҳоди хизматрасониҳо ба монанди идоракунии хатари иттилооти маркетингӣ, гузаронидани таҳқиқоти маркетингӣ ва ғайра;
- гузаронидани харидҳо, ҷамъ кардан, нигоҳ доштан ва аз нав фурӯштани маҳсулоти зиёдагии маҳсулоти назоратшаванда ва ғайра;
- пешниҳоди механизмҳои мусоид бобати ҷалби маблағгузорӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ ва дигар намудҳои фаъолият дар низомии маркетинги кишоварзӣ.

Бинобар сабаби душвор будани татбиқи барномаҳои зиддибуҳронӣ дар бахши кишоварзии иқтисодиёт, аҳамият ва муҳимияти ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии ташаккули системаҳои маркетинги кишоварзӣ мунтазам афзуда истодааст.

Алёхина Т.А. дар мақолаи худ «Хусусиятҳои амалисозии ташаббуси технологияи миллӣ» менависад: «Агромаркетинг равандест, ки аз қабули қарор оид ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ оғоз мешавад. Он тамоми ҷанбаҳои сохтор ё низомии бозорро (ҳам функционалӣ ва ҳам институтсионалӣ) дар асоси мулоҳизаҳои техникӣ ва иқтисодӣ, инчунин амалиётҳои пеш ва баъд аз ҷамъоварии ҳосил, яъне ҷамъоварӣ, ба навҳо ҷудо кардан, нигоҳдорӣ, интиқол ва тақсими маҳсулотро дар бар мегирад» [3, С. 68-71.].

Воқеан, агромаркетинг аз маркетинги саноатӣ, тичоратӣ, бонкӣ ва ғайра фарқ мекунад. Ин аз рӯйи хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ муайян карда мешавад: вобастагии натиҷаҳо аз шароитҳои табиӣ, мавҷеъ ва аҳамияти мол, гуногунии шаклҳои моликият, номувофиқии давраи қор ва давраи истеҳсолот, мавсимӣ будани истеҳсолот ва гирифтани маҳсулот, гуногунии шаклҳои ташкилии хоҷагидорӣ ва диалектикаи он, алоқаҳои берунаи иқтисодӣ, иштироки органҳои давлатӣ дар рушди КАС ва соҳаҳои он. Ҷараёнҳои табиӣ ва иқтисодӣ дар фаъолияти агробизнесӣ якҷоя мешаванд ва барои истеҳсолот ва ташкили маркетинг шароитҳои мусоид фароҳам меоранд.

Вобаста ба ин, дар ҷараёни таҳқиқот бояд хусусиятҳои равандҳои маркетингии такрористеҳсолкунии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ муайян карда шаванд ва хусусиятҳои истифодаи консепсияҳои маркетинг дар соҳаи сектори аграрии иқтисодиёт, хусусиятҳои такрористеҳсолкунии фондҳои асосии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ омӯхта шаванд.

Омили муҳими муваффақона ворид шудан ба бозор ва нигоҳ доштани сегментҳои бозор давраи ҳаётии маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсолшуда ба ҳисоб меравад. Ин ба сиёсати нархгузорӣ алоқаманд аст, ки ҷузъи асосии он қобилияти пардохтпазирии истеъмолӣ мебошад.

Дар омӯзиши бозори озуқаворӣ ягонакунонии шаклҳои нархҳои чандирии талабот, ки ҳар кадоми онҳо имкон медиҳанд, ки ба ҳадди ниҳой расида, аз фурӯши маҳсулоти пешниҳодшуда сатҳи гуногуни даромад ба даст оранд, аҳамияти калон дорад. Қобили зикр аст, ки чандирии талаботи истеъмолӣ ба маҳсулоти мушаххас аз рӯйи нархи он да-

рачаи тағйирёбии ҳаҷми талаботро (яъне ҳассосияти он) дар ҷавоб ба тағйирёбии нархи фурӯши ин маҳсулот инъикос мекунад.

Тезонидани фаъолияти соҳибқории корхонаҳои кишоварзӣ ва ташаккули инфра-сохтори динамикии бозор имкон медиҳад, ки барои ташкили самараноки фаъолияти маркетинг дар соҳаи КАС дар асоси таҳқиқоти маркетинг замина фароҳам оварда шавад.

Талаботи асосиро ба раванди таҳқиқоти маркетинг дар бозори мол ва хизматрасонӣ дар соҳаи кишоварзӣ муайян мекунем [4].

1. Фаъолият/раванди мунтазам ва пайваста. Таҳқиқоти маркетинг як раванди мутта-сил аст. Ин табиист, зеро дар ҷараёни маркетинги маҳсулот ва хидматҳо ногузир мушки-лоти нави маркетинг ба миён меоянд.

2. Фарогирии васеъ ва ҳамаҷониба. Таҳқиқоти маркетинг доираи васеъ дорад, зеро он ба тамоми ҷанбаҳои маркетинги молҳо ва хизматрасониҳо дар бозори озуқавории ки-шоварзӣ дахл дорад.

3. Гузаронидани таҳқиқоти маркетинг барои ширкат ва истеъмолкунандагон барта-риҳо фароҳам меорад, зеро он дар бораи бозор, истеъмолкунандагон, рақибон маълумот медиҳад ва аз ин рӯ он барои таҳияи стратегияи рушди маркетинги кишоварзӣ асос ме-бошад.

4. Эквиваленти тиҷоратии иқтишофи ҳарбӣ. Таҳқиқоти маркетинг як намуни фаъолияти таҳқиқотии тиҷоратӣ мебошад. Ин ҷорабиниҳои дар соҳаи агромаркетинг ба нақша гирифташударо осон мекунад. Таҳқиқоти маркетинг ҳамчун воситаи идоракунии зеҳнӣ амал мекунад.

5. Таҳқиқоти амалӣ. Таҳқиқотҳои маркетинг ин донишҳои амалӣ мебошанд. Онҳо бо мушкилоти мушаххаси маркетинг алоқаманданд ва роҳҳои ҳалли алтернативӣ ва натиҷаи эҳтимолии ҳар як алтернативаро пешниҳод мекунанд.

6. Фарқияти байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро кам мекунад. Таҳқиқоти маркетинг як замимаи муҳими маркетинги рақобатпазир мебошад. Ин барои фаҳмидани ниёзҳо ва интизориҳои истеъмолкунандагон муфид аст. Онҳо фарқияти байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро бартараф мекунанд ва фаъолияти марке-тингиро барои қонё гардонидани ниёзҳои истеъмолкунандагон танзим мекунанд.

7. Таҳқиқоти маркетинг маҳдудиятҳо дорад. Таҳқиқотҳои маркетинг як илми дақиқ нестанд. Онҳо ба менечери маркетинг танҳо ҳалли имконпазирро барои баррасӣ ва инти-хоб пешниҳод мекунанд.

8. Истифодаи усулҳои гуногун. Таҳқиқоти маркетингро метавон бо истифода аз усулҳои гуногун анҷом дод. Маълумотро тавассути пурсиш, саволнома, мусоҳиба ё бо ёрии таҳқиқоти идоравӣ ҳам кардан мумкин аст. [5, С. 47-53.].

Масалан, таҳқиқоти маркетинг дар бозори хизматрасонӣ ба омӯзиши ҳар як ҷузъи хидмат барои муайян кардани дараҷаи қаноатмандии истеъмолкунандагон нигаронида шудааст. Ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти маркетингии бозори хизматрасонӣ як қатор вазифаҳои асосӣ ҳал карда мешаванд, ки барои ба даст овардани ҳадди аксар ҳаҷми итти-лоот нигаронида шудаанд: арзёбии аҳамияти ҳар як ҷузъи хизматрасонӣ; зарурати ис-лоҳот ба маъракаи таблиғотӣ; пешгӯии қаноатмандии муштарӣ аз хидмат пас аз тағйирот.

Усулҳои гузаронидани таҳқиқоти маркетинг мунтазам такмил ёфта, мураккабтар ва гарантар мешаванд.

Тағйироти доимӣ ва назаррас дар бозорҳои фурӯш, технологияҳои истеҳсолот, ниёзҳои муштарӣ ва талаботи онҳо ба маҳсулот ва хидматҳо имрӯз як чизи маъмулӣ шудааст. Гузаронидани таҳқиқот оид ба мутобиқ намудани корхонаҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, алаҳхусус корхонаҳои КАС ба шароити мураккаб, сатҳи баланди номуайяни ба шароитҳои тамоюлии хоҷагидорӣ басо актуалӣ мебошад.

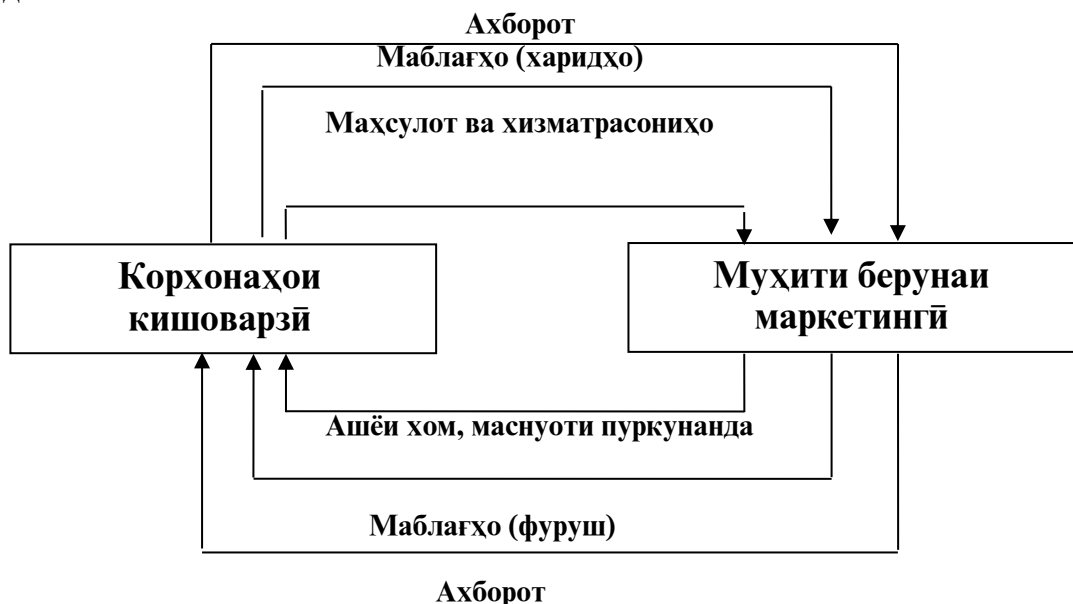
Корхонаҳои муосири КАС дар шароити муборизаи рақобатӣ маҷбуранд, ки фаъоли-яти худро пайваста такмил диҳанд. Агромаркетинг низоми мураккаб буда, танзим ва идоракуниро талаб мекунад. Корхонаи кишоварзӣ худтаъминкунанда нест, бинобар ҳамин байни он ва муҳити маркетингии атроф мубодилаи захираҳо ва ахборот ба амал меояд. Воқеияти мавҷудияти он аз таъсири муҳити атроф вобастагӣ дорад. Барои он ки фаъолияти худро идома диҳад, корхонаи кишоварзӣ маҷбур аст, ки аз як тараф ба

ивазшавии муҳити маркетинги беруна мутобиқ шавад ва аз тарафи дигар-вобаста ба имкониятҳои худ ба он таъсир расонад.

Қобилияти роҳбарият барои қабули қарорҳои дуруст аз салоҳияти он, аз ҷумла дони-стани тамоюлҳои муносири рушди тичорат вобаста аст (расми 1).

Дар баробари ин, роҳбар бояд дар бораи майлу хоҳиши истеъмолкунандагон аз натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳои КАС-ташрифоварандагон, инчунин дар бораи ҷӣ тавр кор кардани корхона дар маҷмуъ, бо таъминкунандагон ва истеъмолкунандагони беруна ҷӣ гуна муносибат мекунад, кор дар ҳар як шӯба ҷӣ гуна ба роҳ монда шудааст, бо таъминкунандагон, мизоҷони мақсаднок ҷӣ гуна муносибат доштан, дар бораи вазъияти микроиклим дар коллектив, яъне дар ҳар як ҷойи кор маълумот дошта бошад. Роҳи муно-сиби ба даст овардани чунин маълумот метавонад эҷоди модели бизнес ва таҳлили он бошад.

Агромаркетинг барои таъмини рушди бозори кишоварзӣ бо мақсади қонё гардонидани талаботи истеъмолкунандагон, беҳтар намудани сифати маҳсулоти хӯрокворӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат мекунад. Татбиқи тамоми вазифаҳои таъмини бо-зори агросаноатӣ бояд дар асоси принципҳои ҳамкорӣ дар соҳаи агросаноатӣ ба амал ба-роварда шавад, яъне принципҳои мутобиқшавӣ, қабулкунӣ ва худидоракунӣ нақши калон мебозад.

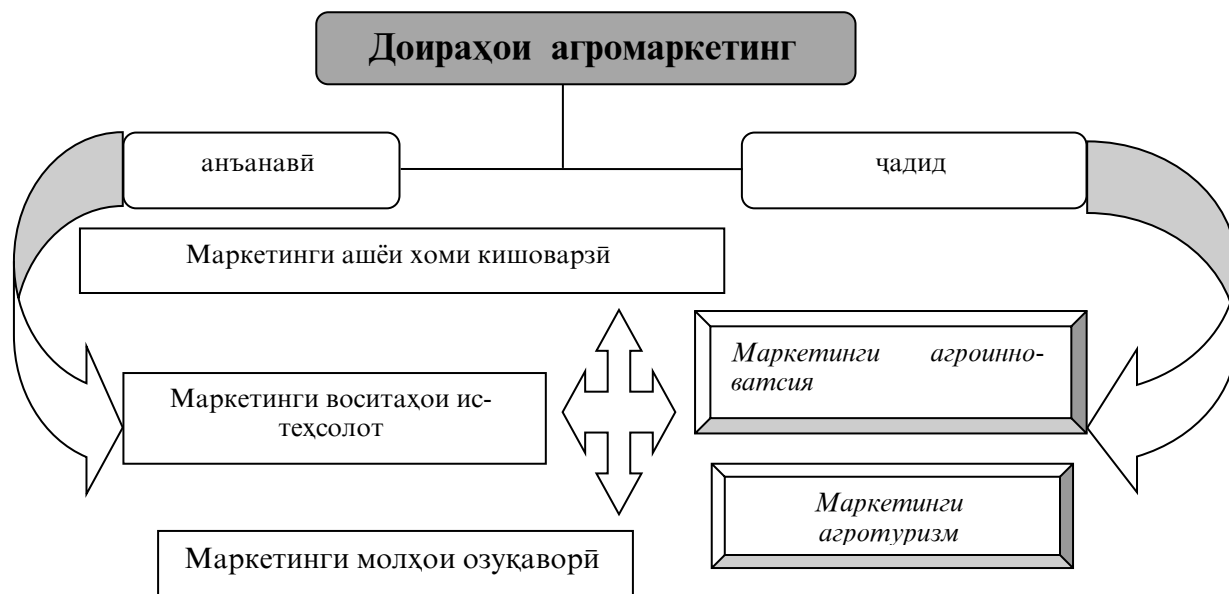
Расми 1.- Нақшаи ҳамкориҳои корхонаҳои кишоварзӣ бо муҳити берунаи маркетингӣ

Таъмини иҷрои ҳамаи вазифаҳои ба миён гузошташуда ҳангоми истифодаи бурдани воситаҳои истеҳсолот, бозор, фуруш ва маркетинг бомуваффақият ва самарабахш хоҳад буд. Худи механизми таъмини рушди бозори кишоварзӣ бояд ҳамкориҳои мутақобилаи ҳамаи иштирокчиёни бозор, истифодаи воситаҳои махсуси маркетинг ва ташаккули таъминоти пурраи инфрасохтори бозори озуқаро дар бар гирад.

Механизми таъмини рушди бозори кишоварзӣ барои таҳияи минбаъдаи стратегияи рушди агромаркетинг зарур аст; ба раванди кор карда баромадани системаи самарабахши ташкили агромаркетинг, равандҳои агромаркетинг дохил карда мешавад; дар заминаи он занҷирҳои таъминоти логистикӣ дар бозори озуқа ташкил карда мешаванд; принципҳои асосии механизми таъмини рушди бозори кишоварзӣ асоси ташаккули сиёсати таъмини амнияти озуқаворӣ хоҳанд буд.

Дар шароити муносири мутобиқшавии маркетинги кишоварзӣ ба шароити тағйирёбандаи бозор таҳия ва истифодаи фаъолони дастовардҳои илму техника, ҷустуҷӯи шаклҳои нави фаъолияти маркетинги кишоварзӣ дар бозор бо мақсади пурратар қонё гардонидани талаботи истеъмолкунандагони ниҳой ба маҳсулоти кишоварзӣ ва хизматрасонӣ самти муҳим мебошад.

Ин зарурати тавсеаи объектҳои агромаркетингро тавассути агроинноватсия ва агро-туризм ба миён меорад, ки барои ташаккули соҳаҳои муносири агромаркетинг имкон фароҳам овард (расми 2).

Расми 2.-Типологияи агромаркетинг дар шароитҳои мутобиқшавӣ ба шартҳои тағйирёбии бозор
АДАБИЁТ:

1. Никулина, О. В. Маркетинговая концепция реализации инновационных идей / О.В. Никулина, В.О. Покуль // Национальные интересы: приоритеты и безопасность, 2009. – № 24. – С. 37–44.
2. Крылова, Л.В. Совершенствование агромаркетинга на этапе развития агропромышленного комплекса / Л.В. Крылова // Цифровая экономика: перспективы развития и совершенствования: Сборник научных статей 2-й междунар. науч.-практ. конф., (30 июня 2021 года), Юго-Зап. гос. ун-т, Курск: Юго-Зап. гос. ун-т, 2021. – С. 136-139.
3. Алёхина, Т.А. Особенности реализации национальной технологической инициативы / Т.А. Алёхина // Ученые записки, 2017. – № 3 (23). – С. 68-71.
4. Marketing Research MR Concept, Marketing Research Process [Электронный ресурс]. – Режим доступа открытый: <https://kalyancity.blogspot.com/2010/07/marketing-research-mr-concept-marketing.html>
5. Петенко, И.В. Маркетинговые исследования на рынке товаров и услуг / И.В. Петенко // Торговля и рынок, 2020. – Вып. 4(56), т.2, ч.2. – С. 47-53.

АННОТАЦИЯ

НОВЫЕ ФОРМЫ АГРОМАРКЕТИНГА НА ЭТАПЕ АДАПТАЦИИ К СОВРЕМЕННЫМ РЫНОЧНЫМ УСЛОВИЯМ

В данной статье рассматриваются вопросы инновационного развития агропродовольственного рынка и появление на агропродовольственном рынке новых инновационных продуктов, а на рынке ресурсов – новых инновационных технологий производства и переработки сельскохозяйственной продукции. Принятие оптимальных решений в сфере управления инновационной деятельностью предприятия возможно на базе применения маркетингового подхода. В современных условиях адаптации агромаркетинга к изменяющимся рыночным условиям важным направлением является освоение и активное использование научно-технических достижений, поиск новых форм агромаркетинговой деятельности на рынке, с целью более полного удовлетворения спроса конечных потребителей в сельскохозяйственной продукции и услугах.

Ключевые слова: агромаркетинг, маркетинговые исследования, инновация, агроинновация, агротуризм

ANNOTATION

NEW FORMS OF AGROMARKETING IN THE PROCESS OF ADAPTING TO MODERN MARKET CONDITIONS

This article considers the issues of innovative development of the agro-food market and the emergence of new innovative products on the agro-food market, and new innovative technologies for the production and processing of agricultural products on the resource market. Making optimal decisions in the field of managing the innovative activities of an enterprise is possible based on the application of a marketing approach. In modern conditions of adaptation of agricultural marketing to changing market conditions, an important direction is the development and active use of scientific and technical achievements, the search for new forms of agricultural marketing activities in the market in order to more fully satisfy the demand of end consumers for agricultural products and services.

Key words: agromarketing, marketing research, innovation, agroinnovation, agrotourism.

Сведения об авторах:

Гуломов Хуршед Халимович-доцент кафедры маркетинга и агробизнеса ТАУ им. Ш.Шотемур E-mail:khurshed_1962@mail.ru, тел: +992 918 66 18 40 адрес: г.Душанбе, ул. Б.Хамдамова 2/2 м5 д. 2 кв.4;
Андалибова Мохитобон Бахриддиновна-старший преподаватель кафедры маркетинга и агробизнеса ТАУ им. Ш.Шотемур E-mail:shahri140371@mail.ru, адрес: г.Душанбе, ул. Гагарина 9а

Authors information:

Gulomov Khurshed Khalimovich Associate Professor of the Department of Marketing and Agrobusiness TAU named after. Sh. Shotemur E-mail: khurshed_1962@mail.ru, tel: +992 918 66 18 40 address: Dushanbe, st. B. Khamdamov 2/2 m5 d 2 sq. 4.

Andalibova Mokhitobon Bakhriddinovna, Senior teacher of the Department of Marketing and Agrobusiness, TAU named after Sh. Shotemur E-mail: shahri140371@mail.ru, address: Dushanbe, Gagarin St. 9a

УДК:61:04 - 8/3901

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Набиев И.И.¹, Рахимов Дж.О.²-Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемур, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Проведённые реформы в Республике Таджикистан, в том числе переход на самоокупаемость, привели к изменению организационно-экономических, правовых и социальных условий функционирования аграрного сектора, а это повлияло на основные экономические факторы деятельности отдельных сельскохозяйственных предприятий. Особенно, не было уделено должного внимания, при реорганизации сельскохозяйственных предприятий, научно-обоснованным нормам организации производства, их рациональному размеру, соотношений производственных ресурсов, которые создавали бы предпосылки для полного использования их производственного потенциала.

Несовершенство системы управления, постоянный рост закупочных цен производственных ресурсов, неиспользование современной техники и ресурсосберегающих технологий, соответственно, низкий уровень производительности труда, до сих пор, остаются основными проблемами сельскохозяйственных предприятий. Несмотря на множество исследований, до сих пор неразрешёнными остаются некоторые важные аспекты теории эффективности в условиях рыночных отношений, в частности уточнение сущности эффективности производства, система показателей оценки экономической эффективности сельскохозяйственных предприятий. Анализ трудов учёных экономистов относительно понятия эффективности показал, что их взгляды постепенно менялись в течение определённого периода времени. Споры о содержании понятия экономической эффективности идут ещё с 20-х годов XX века, однако, до сих пор существуют разные теории об эффективности. В 60-е годы 20-го века, после XXIV съезда Коммунистической партии СССР, вышли в свет партийные указания, которые уже признавали показатели прибыли и рентабельности важными первостепенными показателями оценки хозяйственной деятельности. Однако, данное постановление было принято не для действительного применения, а в большей степени для политической сенсации, доводы которых отражены в трудах так называемых «рыночных» экономистов В.Г. Венжера [3], И.Н.Буздalова [1], Л.Н. Кассирова [5]. В контексте обоснования теоретических основ экономической эффективности, нами изучена терминология, отражающая успешность хозяйственной деятельности (рисунок 1).

В условиях рыночных отношений, эффективность сельского хозяйства и сельскохозяйственных товаропроизводителей зависит не только от основных производственных этапов, но и, в большей степени, отрезультативности деятельности этапов распределения, обмена и потребления. Другими словами, в условиях развития рыночных отношений предприятия должны больше уделять внимания поддержанию финансовой устойчивости и необходимой платёжеспособности, так как именно финансовое состояние определяет общую эффективность их функционирования.

Исходя из этого, на основе изучения специальной литературы и результатов исследований учёных экономистов Л.Г. Садыковой [10], И.Буробкина [2], В. Свободина [11], В.Нечаева [7], нами предложена собственная трактовка понятия «экономическая эффективность сельскохозяйственных предприятий», которая отражает особенность современного развития рыночных отношений: «Эффективность сельскохозяйственных предприятий – это результативность хозяйственно-финансовой деятельности субъектов хозяйствования сельского хозяйства, выражающая их способность в достижении полезности работ-

ников, высоких показателей продуктивности производства, экономии ресурсов, высокой коммерческой рентабельности и выгоды инвестирования» [6].

Термин	Содержание
Результативность (performance)	1. Совокупность показателей действенности, экономии, качества продукции, производительности, качества трудовой жизни, инноваций, прибыльности, с учётом их динамики. 2. Соотношение достигнутого результата и затрат
Действенность (effectiveness)	Соотношение количества фактически произведённой продукции и его плановый уровень
Экономичность (efficiency)	Деление количества ресурсов, предназначенных для потребления (по плану) на количество ресурсов фактически потреблённых ресурсов
Производительность (productivity)	Соотношение количества произведённой продукции и количества использованных ресурсов для его производства
Прибыльность (profitability)	Соотношение всех доходов и всех затрат, в денежном выражении
Норма прибыли (rate of return)	Соотношение прибыли и затрат
Доходность (profitability)	Соотношение денежных доходов и денежных затрат
Эффективность распределения (efficiency in distribution)	Положение, когда улучшение удовлетворённости человека возможно без ущерба удовлетворённости другого человека (В.Парето)
Полезность (benefit)	Соотношение полученной пользы в денежном выражении и стоимостной оценки трудовых ресурсов
Выгодность (profitability)	Выгода в пользу предприятия от совершения отдельных операций

Рисунок 1-Классификация терминов для оценки успешности сельскохозяйственных предприятий

***Источник:** Составлено авторами

На наш взгляд, в каждой государственной формации, понятие эффективность приобретает определённую форму осмысления. В период развития рыночных отношений, существующие термины недостаточны для отражения всех сторон хозяйственной деятельности. Развитие многоукладной экономики в агропромышленном комплексе и формирование рыночных отношений требуют неотложного пересмотра существующих методических указаний, и теоретических основ определения эффективности сельскохозяйственных предприятий. Поэтому, с целью обеспечения полноты оценки успешности сельскохозяйственных предприятий, нами предлагается включение понятий «полезность» и «выгодность» в систему оценки эффективности их хозяйственной деятельности.

Понятие «полезность» рекомендуется при оценке вклада работников в формирование общего результата предприятия, которая определяется делением стоимости внесённого вклада на стоимостную оценку трудовых ресурсов. Понятие «выгодность» можно применить для отражения выгоды от совершения той, или иной отдельной операции, в частности, при оценке выгоды предприятий от выполнения совместных проектов и заказов, от участия в деятельности других предприятий и социально-культурных, экологических, политических, благотворительных мероприятиях.

В качестве объекта исследования, были выбраны сельскохозяйственные предприятия различных форм: 2 хозяйства района Рудаки: ОАО «Улджабой» (3133 га), ОАО «А.Фирдавси-2000» (526 га); 4 хозяйства города Гиссар: ООО имени А.Юсупова (3388 га), коммерческий кооператив (далее КК) «Баракати Ватан» (946 га), ООО «Баракати чорводор» (583 га), КК имени Латиф Мурода (3996 га); одно хозяйство Шахринавского района: производственный кооператив (далее ПК) «Навруз» (1808 га); 4 хозяйства города Турсунзаде: КК «Дусты» (389,4 га), дехканское хозяйство (далее ДХ) «Боги Сомон» (589 га), ДХ «Ватан-2008» (93,2 га), КТ имени Кенджа Назирова (1083,69 га) [4].

В выбранных хозяйствах, соотношения посевных площадей орошаемых земель и площади под пастбища имеют значительные отличия. Так, доля посевной площади в АОО «Улджабой» района Рудаки занимает до 9,5%, а в ДХ «Ватан-2008» города Турсунзаде – до 80,5%. Удельный вес орошаемых земель в других исследуемых хозяйствах, также различается от 5,6% в АОО «Улджабой» района Рудаки до 78,2% в ПК «Навруз» Шахринавского района. Анализ структуры земель, выбранных хозяйств, показывает, что высокая доля пастбищ наблюдается у хозяйств, специализирующихся на производстве животноводческой продукции. К таким хозяйствам относятся: в районе Рудаки - ОАО «Улджабой», в городе Гиссар - ООО имени А.Юсупова, КК имени Латиф Мурода, КК «Баракати Ватан». За исключением ДХ «Боги Сомон» города Турсунзаде, доля площадей, отведенных под многолетние насаждения, в других анализируемых хозяйствах незначительна. Анализ дея-

тельности показывает, что по показателю прибыли на 1 центнер продукции растениеводства в хозяйствах достигнуты различные результаты [4].

С целью сравнения предприятий, нами дана оценка экономической эффективности производства молока и мяса, по относительным показателям, в расчёт одного центнера продукции: себестоимости, цены, прибыли и производственной рентабельности. Сравнение относительных показателей эффективности свидетельствует о том, что среди анализируемых хозяйств рентабельность производства молока на уровне 30% сложилась, в основном, за счёт низкого уровня себестоимости (в КК имени Латиф Мурода), высокой цены на единицу продукции (в ООО «Баракати чорводор»). По уровню средней производственной рентабельности, по двум отраслям сельского хозяйства (растениеводства и животноводства), в совокупности высокие результаты у ДХ «Боги Сомон»-49,1%, ООО имени А.Юсупова-43,1%, КК «Дусти»-41%. Лучшие результаты, по уровню средней производственной рентабельности, в совокупности по двум отраслям сельского хозяйства (растениеводства и животноводства), сложились в ДХ «Боги Сомон»-49,1%, в ООО имени А.Юсупова 43,1%, в КК «Дусти» - 41%. Анализ по отраслям показывает, что, за исключением ООО «Баракати чорводор», прибыль в большинстве хозяйств получена за счёт отрасли растениеводства. Доля прибыли растениеводства в хозяйствах колеблется от 66% до 98%. В ООО «Баракати чорводор» среднегодовой надой молока с 1 коровы составляет 6440 кг, среднесуточный привес – 383 грамма, на 100 голов коров получено 93 голов приплода. Среди анализируемых хозяйств, за исключением ОАО «Фирдавси-2000», доля растениеводства в формировании общей прибыли, покрывающая точку безубыточности, незначительна [6].

За последние годы, среди учёных участились споры относительно вопросов комплексной оценки эффективности сельскохозяйственных предприятий. О преимуществе и недостатках единого, или же множества критериев экономической эффективности, в экономической литературе, приведены различные теории и концепции. Большинство авторов поддерживают целесообразность применения единого критерия. Вопросы разработки интегрального показателя экономической эффективности на уровне регионов и отдельных предприятий рассмотрены во многих научных работах русских учёных. Однако, предложенные показатели, в большей степени, отражают финансовую составляющую хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий.

По нашему мнению, одной из перспективных методов комплексной оценки сельскохозяйственных предприятий является рейтинговая оценка экономической эффективности субъектов хозяйствования сельского хозяйства, которая может способствовать обоснованию различных вариантов управленческих решений и прогнозирования их деятельности. Сущность данного метода состоит в том, что общий результат деятельности сельскохозяйственных предприятий оценивается по показателям эффективности различных направлений их деятельности:

- производственной деятельности (показатели урожайность культур и продуктивность скота);
- экономической деятельности (показатели бюджета доходов и расходов);
- финансовой деятельности (показатели движение денежных средств, дебиторская и кредиторская задолженность);
- логистики (показатели покупки и остатка ресурсов на складе);
- социальной сферы (показатель текучести кадров).

В результате подсчёта среднего показателя, каждое сельскохозяйственное предприятие получает соответствующий рейтинг (место) эффективности. Результаты рейтинговой оценки показали, что по экономической эффективности первые четыре места занимают хозяйства города Гиссар: ООО имени А.Юсупова с рейтингом 1,532; ООО «Баракати чорводор» с рейтингом–1,381; КК имени Латифа Мурода с рейтингом–1,287; КК «Баракати Ватан» с рейтингом–1,283. Положительные отклонения показателей деятельности ООО имени А.Юсупова от других хозяйств позволило получить ими высокого рейтинга. Так, за отчётный год, по сравнению с прошлым периодом, в данном хозяйстве рост фондообеспеченности составил 1,7 раза, фондовооружённости – 4,3 раза, энергия-вооружённости - 2,2 раза. Две трети рейтинга ООО «Баракати чорводор» достигнут за счёт хороших показателей отрасли животноводства, урожайности зерновых, овощей, а также за счёт выполнения

доходной части бюджета. Положительная динамика деятельности КК имени Латиф Мурода получена за счёт показателей производства хлопка-сырца, овощеводства и животноводства. На эффективность функционирования данного хозяйства за отчётный период отрицательно повлияли рост затрат, увеличение кредиторской задолженности, низкая урожайность картофеля [8].

На экономическую эффективность деятельности хозяйств наибольшее влияние оказывает размер сельскохозяйственных площадей. Для подтверждения этого положения, с помощью метода статистической группировки, проанализировано влияние размера 11 сельскохозяйственных площадей объектов исследования на их финансовый результат. Исследования показали, что с увеличением размера посевной площади хозяйств наблюдается умеренный рост уровня производственной рентабельности.

Так, в группе I, куда входили ДХ «Ватан-2008», ДХ «Боги Сомон», «ОАО Улджабой», ООО «Баракатичорводор», средний размер посевной площади составил 258,5 га, а средняя рентабельность – 36,2%. В третьей группе (это ООО имени А.Юсупова, КК имени Латиф Мурода, ПК «Навруз») средняя посевная площадь равна 1277 га, а рентабельность составила уже 42,7%. Мы пришли к выводу, что эффективность производства отдельных видов растениеводства, в большей степени, зависит от размера площади, от организационно-правовых форм хозяйствования и доли орошаемых земель сельскохозяйственных предприятий [6].

Также нами была выявлена степень влияния внутрихозяйственных организационно-экономических механизмов на экономическую эффективность сельскохозяйственных предприятий. В частности, на примере КК имени Латиф Мурода и ООО имени А.Юсупова оценена возможность активизации таких механизмов как: оптимизация организационно-производственной структуры, размер трудовых коллективов, внутрихозяйственное планирования, совершенствование бухгалтерского учёта и стимулирование работников. Исследования в этом направлении показали, что хозрасчётные отношения в двух анализируемых хозяйствах используются неодинаково. Особенно недостаточно используются возможности планирования, материального стимулирования, учёта и экономического анализа. Итак, реорганизация положительно повлияла на результаты хозяйственной деятельности КК имени Латиф Мурода, где наблюдается рост производственного потенциала, фондообеспеченности, фондовооружённости, энерговооружённости, урожайности, в животноводстве – снижение среднесуточного привеса КРС. Высокий уровень фондообеспеченности позволил ООО имени А.Юсупова своевременно закончить полевые работы, снизить трудоёмкость продукции, повысить эффективность производства. За этот период снизились затраты труда на центнер основных видов продукции растениеводства (за исключением зерна). Мы считаем, что реализация нижеследующих предложений могут способствовать обеспечению эффективности сельскохозяйственных предприятий и региональному развитию сельского хозяйства [9]:

1. Государственное финансирование должно направляться не только в успешные крупные предприятия, а финансовая государственная поддержка должна реально охватывать всех товаропроизводителей, особенно сельскохозяйственных.

2. Инвестиционный климат на основе усиления государственной финансовой поддержки (регулирование цен, процентные льготы при банковском кредитовании) должны обеспечить инвестиционную активизацию сельскохозяйственных предприятий и привлечь иностранные инвестиции.

3. В налогообложении и в других случаях определения стоимости земель, должна учитываться экономическая оценка земель и оценка земельного кадастра. В современных условиях, для рационального использования земель и повышения их экологической устойчивости, необходим стимулирующий механизм, способствующий повышению ответственности землепользователей. Здесь, необходимо предоставить налоговые льготы тем субъектам хозяйствования, которые имеет определённые достижения по улучшению использования земель и защиты окружающей среды.

4. Необходимо изменить налоговую систему в сторону снижения налоговой базы для сельскохозяйственных товаропроизводителей. Здесь важно чтобы товаропроизводители,

обрабатывающие и свою продукцию внутри страны, были наделены определёнными налоговыми льготами.

5. Несмотря на то, что в условиях рыночных отношений, в ценообразовании, приоритетными являются рыночные законы, мы считаем, что с целью контроля над резким изменением цен на сельскохозяйственную продукцию, необходимо сохранить государственное регулирование цен. Таким образом, предложенные рекомендации могут содействовать улучшению финансового положения и повышению эффективности сельскохозяйственных предприятий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Буздалов И.Н., Экономическая эффективность интенсификации сельскохозяйственного производства. - М.: Наука, 1966. - 216 с.
2. Буробкин И. Н. К теории экономических интересов в системе аграрных экономических интересов /И. Н. Буробкин //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – М., 2000. -№1.
3. Венжер В. Г (1990). Как было, как могло быть, как стало, как должно стать: Вопросы истории нашего строя. М.: Наука. [Wenger V. G. (1990). As It Was, How-Could It Be, as It Became, as It Should Be. Questions of History of Our System. Moscow: Nauka.]
4. Годовые отчёты хозяйств Гиссарской зоны Республики Таджикистан.
5. Кассиров Л.Н., Никитина М.В., Рукусуев П.Н. и др. /Эффективность сельскохозяйственного производства: вопрос теории и методологии; отв. ред. В.А. Тихонов; АН СССР, Ин-т экономики. -М. 1971. - 387 с.
6. Набиев И.И. Повышение экономической эффективности сельскохозяйственных предприятий (на примере предприятий Гиссарского региона Республики Таджикистан): автореф. дис. канд. экон. наук. –Душанбе, 2019. – 32 с.
7. Нечаев В.И., Тюпаков К.Э., Сайфетдинова Н.Р. Эффективность экономического и технико-технологического потенциала в растениеводстве //Экономика сельского хозяйства России. - М.: ЗАО "Крестьянские ведомости медиа-группа". -2012. -С.70-84
8. Рахимов Ч.О. Набиев И.И. Баҳодиҳии рейтингии самаранокии иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ /Набиев И.И., Рахимов Ч.О//Кишоварз - Душанбе, 2019. - №2 (82). - С.194-199.
9. Рахимов Ч.О., Набиев И.И. Баъзе масъалаҳои рушди истеҳсоли кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/Набиев И.И., Рахимов Ч.О// Кишоварз. – Душанбе, 2017. - №4 (72). -С. 90 – 91.
10. Садыкова Л. Г. Исследование факторов, определяющих эффективное функционирование малых форм хозяйствования в аграрном секторе экономики / Л.Г. Садыкова// Экономика и предпринимательство, 2016. -№ 4 (ч. 2) - С.621 – 626
11. Свободин В.А. Системное исследование эффективности сельского хозяйства //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, 1997. - № 9. - С.8–12.

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРАРНОГО СЕКТОРА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье исследованы теоретические основы экономической эффективности сельскохозяйственных предприятий и методологических основ экономической оценки, проанализирована эффективность сельскохозяйственных товаропроизводителей Гиссарской зоны Республики Таджикистана основе рейтинговой оценки. В статье отдельное внимание уделено активизацию мер по повышению эффективности сельскохозяйственных предприятий в финансировании, кредитовании, налогообложении и ценообразовании.

Ключевые слова: экономическая эффективность, сельскохозяйственные предприятия, финансовое состояние, доход, прибыль, рентабельность.

ANNOTATION

EFFICIENCY OF AGRICULTURAL SECTOR ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

The article examines the theoretical foundations of economic efficiency of agricultural enterprises and the methodological foundations of their economic assessment, analyzes the efficiency of agricultural producers in Gissar zone of the Republic of Tajikistan based on a rating assessment. The article pays special attention to the activation of measures to improve the efficiency of agricultural enterprises in financing, lending, taxation and pricing.

Key words: economic efficiency, agricultural enterprises, financial condition, income, profit, profitability.

Сведения об авторах:

Набиев Иномджон Илхомович - Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемур. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: (+992) 939971217, [E-mail: inomnabi@list.ru](mailto:inomnabi@list.ru)

Рахимов Джамшед Одинабекович - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 938454488, [E-mail: rahjam@mail.ru](mailto:rahjam@mail.ru)

Authors' information:

Nabiev Inomjon Ilkhovich-Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: (+992) 939971217, E-mail:inomnabi@list.ru

ТДУ: 302.312 (575.3)

ТАМОҶОЛИ РУШДИ НИШОНДИҲАНДАҶОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ТОҶИКИСТОН

Рузиев А.Т.¹, Рачабов К.Р.², Кабирзода С.Қ.¹

¹Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

²Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур

Калимаҳои асосӣ: нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, иқтисодиёт, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, таҳлил, даромад, сатҳи камбизоатӣ, захира.

Албатта, барои ҳар як давлату миллат рушди иқтисодиву иҷтимоӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, барои амалӣ намудани ин ҳадафҳо аз ҳамаи имкониятҳои захираҳои мавҷуда самаранок истифода менамоянд.

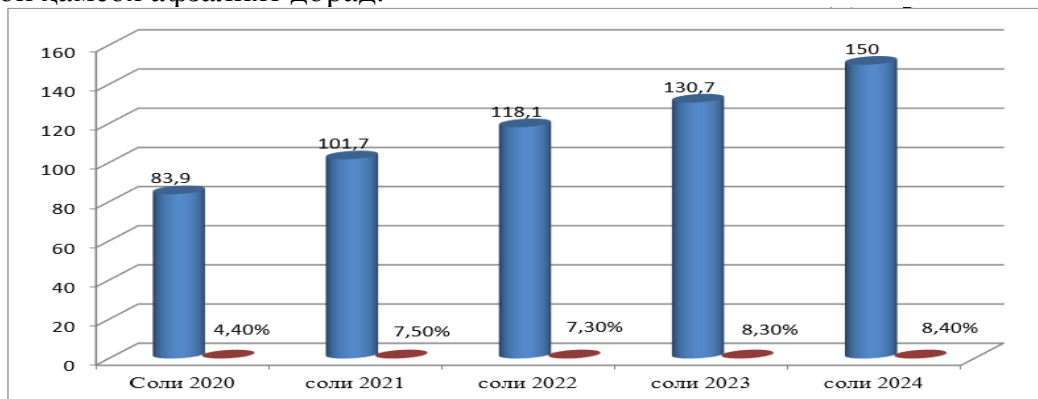
Хусусан, мураккабшавии вазъи сиёсӣ дар сартосари кишварҳои ҷаҳон ва тағйирёбии бесобиқаи иқлим, аз ҷумлаи масъалаҳои меҳварӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста аз шиддат гирифтани муҳолифатҳои сиёсӣ, тағйирёбии иқлим ва болоравии нархҳо дар бозори ҷаҳонӣ, тавонист бо сиёсати дурбинонаву хирадмандонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди иқтисодиву иҷтимоии кишварро таъмин намояд.

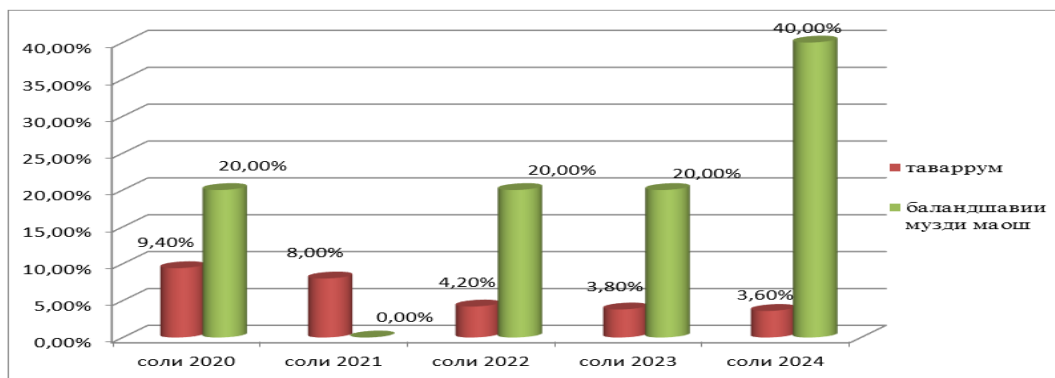
Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фарогири ҳамаи самтҳои ҷомеа буда, дар он масъалаҳои гуногуни соҳаҳои кишвар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, дурнамои рушди иқтисодӣ ва вазифаҳои ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои муҳимми стратегияи кишвар ироа гардиданд.

Дар ин ҷода моро зарур аст, ки дар заминаи амалисозии ҳадафҳои стратегияи кишвар, пеш аз ҳама, амнияти миллӣ ва рушди устувори иқтисодиро таъмин намоем ва сатҳи сифати зиндагии мардумро боз ҳам баланд бардорем. Барои расидан ба ин ҳадафҳо, пеш аз ҳама, инфрасохтори зарурӣ барои таъмини мутавозунии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва шароит барои бехтар гардонидани афзоиши сармоягузорию таъмин намоем [1]. Новобаста аз мушкilotи иқтисодии ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷониби Ҳукумати кишвар ҷиҳати амалисозии тадбирҳои саривактии зиддибуҳронӣ чораҳои зарурӣ андешида мешаванд. Дар робита ба ин, афзоиши ММД-и кишвар нисбат ба соли 2023-8,4 дарсад зиёд гардида, аз 130,7 миллиард сомони соли 2023 ба беш аз 150 миллиард сомонӣ дар соли 2024 расонида шуд. Бешубҳа, суръати рушди иқтисодии кишвар нисбат ба солҳои қаблӣ ба маротиб фарқкунанда буда, дар панҷ соли охир суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна 8,4 дарсадро ташкил медиҳад [2].

Ҳаҷми ММД дар соли 2024 нисбат ба соли 2020-66,1 млрд. сомонӣ зиёд гардида, сатҳи зиндагии мардум рӯз то рӯз бехтар гардида истодааст. Ҳамзамон, давоми чанд соли охир чунин сатҳи рушди иқтисодӣ дар баъзе кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба назар намерасад, дар баробари ин суръати рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати кишварҳои ҳамсоя афзалият дорад.

Диаграммаи 1.-Суръати рушди ММД ва ҳаҷми он дар давоми солҳои 2020-2024
(млрд.сомонӣ)

Диаграммаи 2.-Динамикаи афзоиши нишондиҳандаҳои воқеии иқтисодиёти миллӣ

Новобаста аз болоравии арзиши маҳсулот дар бозорҳои ҷаҳонӣ, соли 2024 сатҳи таваррум 3,6 дарсад нигоҳ дошта шудааст ва ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2023-0,2 банди фоизӣ паст мебошад. Дар давоми чор соли қаблӣ сатҳи таваррум аз 9,4 то 3,8 дарсадро ташкил дод [2].

Ҳамзамон, даромади пулии аҳоли сол то сол зиёд гардида, соли 2024 ба 147 млрд. сомонӣ баробар гардид, ки ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 120,7 млрд. сомонӣ баробар буд. Даромади аҳоли дар соли 2021-ум 80,5 млрд. сомонино ва соли 2022-95,1 млрд. сомонино дар бар мегирифт. Хотирнишон бояд сохт, ки сатҳи даромаднокии аҳоли рӯз то рӯз баланд гардида, аз болоравии натиҷаҳои соҳаҳои воқеии иқтисоди миллӣ, махсусан, соҳаи кишоварзӣ саноат ва нақлиёт энергетика бо дарназардошти рушди хизматрасониҳои молиявӣ шаҳодат медиҳад.

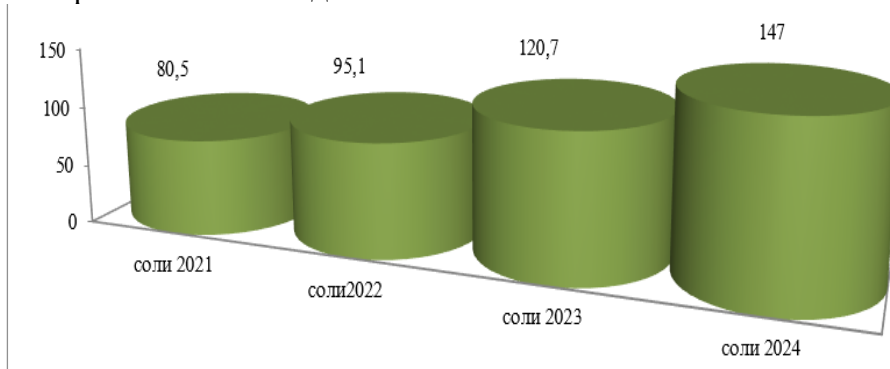
Айни замон соҳаи мошинсозӣ ва коркарди металл талаботи иқтисодиётро қоне намуда наметавонад. Ҳаҷми зиёди маҳсулот аз хориҷ воридот карда мешавад, воридоти маҳсулоти мошинсозӣ назар ба содирот чандин баробар зиёд мебошад. Сабаби асосии сатҳи нокифояи тараққиёти технологӣ ва самаранокии истеҳсолот дар соҳаҳои мошинсозӣ он аст, ки маҳсулнокии меҳнат дар корхонаҳои машинсозии ҷумҳурӣ нисбатан паст мебошад [2].

Таҳияи барномаҳои давлатӣ, қабули стратегияҳои рушди миллӣ ва таҳияи концепсияҳои рушди соҳавӣ бо мақсади таъмини шаҳрвандон бо шугли пурмаҳсул ва дар ин замина паст намудани сатҳи камбизоатӣ аз ҷумлаи ҳадафҳои миллӣ ба ҳисоб меравад.

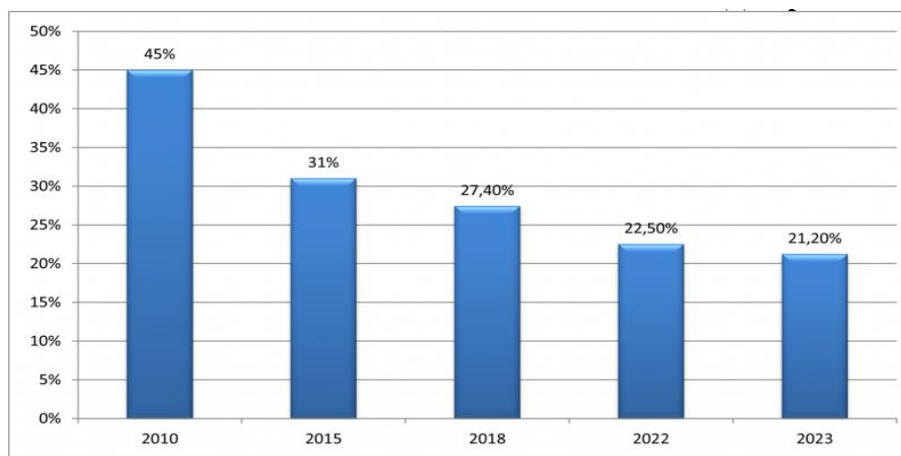
Ҳамин тавр, ҳар сол зиёда аз 1,5 дарсад сатҳи камбизоатӣ коҳиш ёфта, сатҳи зиндагии мардум торафт хубтар гардида истодааст. Масалан, сатҳи камбизоатӣ дар соли 2010-ум 45 дарсади аҳолиро ташкил медод ва дар соли 2023 бошад, ба 21,2 дарсад баробар гардид [2].

Коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатӣ низ аз рушди иқтисоди миллӣ вобаста буда, дар ин замина бо ҷойҳои корӣ таъмин намудани аҳоли, коркарди бештари ашёи хоми ватанӣ ва содироти молу маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда дар соҳаҳои кишоварзӣ саноат ба паст гардидани ин нишондиҳанда мусоидат менамояд [2].

Дар воқеъ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ санаи 28 декабри соли 2023 ба Ҳукумати мамлакат супориш дода буданд, ки чиҳати дар ҳафт соли минбаъда то ба 10 дарсад коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ чораҳои мушаххасро амалӣ намоянд.

Диаграммаи 3.-Сатҳи даромаднокии аҳоли бо млрд. сомонӣ

Диаграммаи 4.-Сатҳи камбизоатӣ дар адвоми солҳои 2010-2023 (бо фоиз)

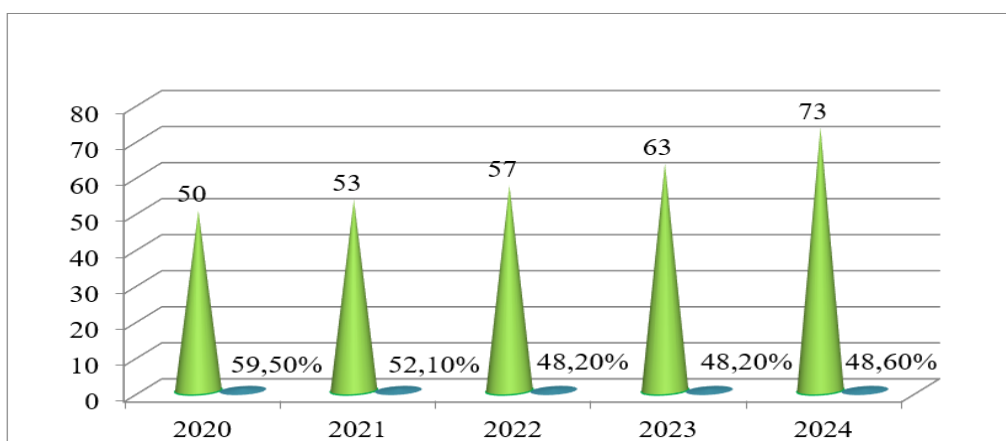
Вобаста ба ин, зарур аст, ки тавассути татбиқи самаранокии барномаву нақшаҳои қабулгардида, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсад гузоштааст, ки то соли 2030 бо истифода аз тамоми имконияту захираҳои мавҷуда, ММД-ро ба ҳар сари аҳоли то 3 баробар афзоиш дода, сатҳи камбизоатиро беш аз ду баробар паст намояд ва ҳиссаи аҳолии дорои даромади миёнаро аз 22 то 50 дарсад зиёд гардонад.

Яке аз соҳаҳои дигаре, ки саҳми назаррас дар рушди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ оварда мерасонад, ин соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда, таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳамчун ҳадафҳои стратегии кишвар доништа шуда, баҳри таъмини босубот ва мутаносиби аҳолии кишвар, бо озуқаворӣ тавассути афзоиши мунтазам ва устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромаднокӣ ва таъмини шугли аҳоли, инчунин, ҳифзи захираҳои табиӣ барои такрористеҳсолкунӣ замина фароҳам меоварад.

Дар соҳаи кишоварзӣ замин муҳити асосиест, ки дар он зироатҳои кишоварзӣ парвариш карда мешавад. Растанипарварӣ бевосита бо киштукори замин, истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ кишоварзӣ барои одамон ва ашёи хом барои саноат алоқаманд аст. Чорводорӣ ҳам алоқаи бевосита дорад: хӯрок барои чорводориро замин таъмин мекунад, онҳо дар замин парвариш карда мешаванд ва бе онҳо мавҷудияти ин соҳа имконнопазир мебуд [3]

Мусаллам аст, ки тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат ба мунтазам афзоиш ёфтани истеҳсоли маҳсулот дар соҳаи кишоварзӣ ва беҳтар таъмин гардидани талаботи истеъмоливу саноатии кишвар мусоидат карда истодаанд [2].

Нишондиҳандаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 50 миллиард сомони соли 2020-ум ба 73 миллиард сомонӣ дар соли 2024-ум расидааст, яъне дар чор соли охир солҳои 2020-2024-ум 1,46 маротиба афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 5.-Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ҳиссаи он дар ММД давоми солҳои 2020-2024 (млрд. сомонӣ)

Ҳамзамон, бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда, масъалаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, инчунин, ниғадориву афзоиш додани содироти он ба хориҷи кишвар замина фароҳам оварем. Дар айни ҳол оид ба рушди соҳаҳои мошинсозӣ саноати кимиё, оид ба таъмини соҳаи кишоварзӣ бо техника ва технологияҳои нав, инчунин талобот бо порӯҳои маъданӣ, доруҳои минерали ҷораҳои мушшахасс андешем.

Ҳамасола, бо дарназардошти рушди нишондиҳандаҳои соҳаҳои воқеии иқтисодӣ, соҳаи кишоварзӣ низ ҷорӣ ҳиссаи ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии кишварро ташкил намуда истодааст. Аз ҳамин сабаб соҳаи мазкурро яке аз бахшҳои муҳим дар иқтисоди миллӣ ном мебаранд ва рушди соҳаи мазкур ба яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати мамлакат-таъмини амнияти озуқаворӣ алоқаманд мебошад.

Амнияти озуқаворӣ ҳадафи асосӣ ва сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб рафта, Ҳукумати кишвар кӯшиш менамояд, ки ҳамаи кишрҳои ҷомеа имконияти воқеӣ ва иқтисодӣ дошта бошанд. Яке аз самтҳои таъминномаи дараҷаи амнияти иқтисодӣ ва рушди минбаъдаи он аз соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад. Маҳз соҳаи рушдбандаи кишоварзӣ ва фаъолияти самараноки он метавонад тамоми нишондиҳандаҳои амнияти озуқаворӣ ва оромию осудагии мамлакатро таъмин намояд.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (28.12.2024).
2. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2020-2024
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
5. Абдуалимов Б. Асосҳои назарияи ташкили истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ (ҷароғоҳҳои мавсимӣ) ба мақсади таъмини рушди устувори соҳа / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – № 1. – Р. 61-67
6. Акрамов А.З. Приоритетные направления инновационного развития отрасли машиностроения и металлообработки Таджикистана / А.З. Акрамов // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. -Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 304-307.
7. Каюмов Н.К. Иқтисодиёти гузариши Тоҷикистон: консепсияҳо, мақсадҳо ва механизмҳои рушд. -Душанбе 2013. – 882с
8. Назаров Т.Н. Иқтисодиёти Тоҷикистон: сифати нав. Известия Академии наук Республики Таджикистан, 2020 №1 (259) -7-21с.
9. Саидмуродов Л.Х. Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики. -Душанбе: Дониш, 2022 – 414 с.
10. Ашуров И.С., Кабиров С.Ҷ. Такмили истифодаи даромади бучети хонаводаи аҳолии деҳот (Монография). – Душанбе:Аршам, 2024. -154с.
11. Кабиров С.Ҷ. Ҳолати даромадҳои бучети хонаводаҳои аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷиктсон Маводҳои Конфронси илмӣ- амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Самтҳои инноватсионии рушди иқтисодиёти кишоварзӣ ва рақамикунонии он» (ДАТ ба номи Ш.Шохтемур, 25.09.2024). -Душанбе, 2024. - С.141-148.

АННОТАЦИЯ

ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье, на основе анализа основных экономических показателей, рассматриваются вопросы развития национальной экономики Республики Таджикистан. Проведен анализ таких показателей, как: валовой внутренний продукт, уровень дохода населения, уровень бедности и производство сельскохозяйственного продукта, с помощью которых определены меры по решению задач развития национальной экономики.

Ключевые слова: *экономические показатели, экономика, валовой внутренний продукт, отрасль, анализ, доход, уровень бедности, резервы.*

ANNOTATION

KEY INDICATORS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article, based on the analysis of the main economic indicators, consider and the development of the national economy of the Republic of Tajikistan. The analysis of such indicators as the gross domestic product, the level of income of the population, the level of poverty and the production of agricultural products has been carried out, with the help of which measures have been identified to address the challenges of developing the national economy.

Keywords: *economic indicators, economy, gross domestic product, industry, analysis, income, poverty level, reserves.*

Сведения об авторах:

Кабирзода Самариддин Джума, – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского аграрного университета имени Ш.Шотемур. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки. 146. Телефон: (+992) 908.00.33.75 E-mail: s.23.02.90@mail.ru

Раджабов Кози Рахимович – ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной Академии наук. 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 44. Телефон: (+992) 93 155 77 70. E-mail: krajabov@mail.ru:

Рузиев Аббор Толибович – старший научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 44. Телефон: (+992) 93 402 27 27. E-mail: abror_r@mail.ru;

Information about the authors:

Kabirov Samariddin Dzhumakhonovich, Candidate of economic sciences, assistant professor of the department of economic theory, Tajik agrarian University named after Sh. Shotemur. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 146. Phone: (+992) 908.00.33.75 E-mail: s.23.02.90@mail.ru

Rajabov Kozi Rahimovich is a Senior Researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences : 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 44 Now Street. Phone: (+992) 93 155 77 70. E-mail: krajabov@mail.ru:

Abbor Tolibovich Ruziev is a Senior Researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 44 Now Street. Phone: (+992) 93 402 27 27. E-mail: abror_r@mail.ru.

ТДУ: 348. 47 (588.3)

МУҲИТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Самиева М.Б.-Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: *соҳибкорӣ, инноватсия, технология, иқтисод, муҳити зист, даромад, тиҷорат, сатҳи зиндагӣ, дастгирӣ соҳибкорӣ.*

Соҳибкорӣ фаъолияти мустақилонаю ташаббускоронаи одамон мебошад, ки ба гирифтани фоида нигаронида шудааст. Соҳибкор молу маҳсулотеро истеҳсол мекунад ё хизматрасониеро ба анҷом мерасонад, ки дар бозор ба он талабот вучуд дорад. Талаботи афзояндаю тағйирёбандаи одамон дар навбати худ соҳибкорро маҷбур месозад то доимо дар ҷустуҷӯи роҳҳои муосири фаъолият: пешниҳоди молу хизматрасониҳои нав бо нархҳои мувофиқ, истифодаи технологияи нав, беҳтар намудани сифати молу маҳсулот ва ғайра бошад [7,с.130].

Ҷадвали 1.-Барномаи рушди шугли истеҳсоли ва соҳибкорӣ оммавӣ барои солҳои 2021-2026

Номгӯ	Барномаи рушди шугли истеҳсоли ва соҳибкорӣ оммавӣ барои солҳои 2021-2026
Асоси рушди барномаи мазкур	Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки пешбинӣ менамояд: «Нуктаҳои рушди институтсионалӣ метавонанд барномаҳои ҳадафманди мусоидат ба шугл бошанд; барномаҳои самаранокӣ кӯтоҳмуддати шугл "(с.87).
Нишон додани мақомоти давлатӣ, ки барои таҳия ва татбиқи барномаи давлатӣ масъуланд	Вазорати меҳнат, шугли аҳоли ва муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи рушди маҳалли Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ғ.
Мақсад	Мусоидат ба шугли пурмаҳсули аҳоли ва ҷалби онҳо ба соҳибкорӣ
Вазифаҳо	1. Тайёр кардани кадрҳои дорои маълумоти техникӣ ва касбӣ бо дарназардошти талаботи бозори меҳнати минтақавӣ ё маҳаллӣ. 2. Омӯзондани кадрҳои коргарӣ дар курсҳои кӯтоҳмуддат вобаста ба талаботи бозори меҳнат. 3. Таълими асосҳои соҳибкорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна. 4. Инкишоф додани қарздиҳии хурд дар деҳот. 5. Мусоидат дар таъмини шугли аҳолии бекор ва мустақилан машғул ба фаъолияти соҳибкорӣ. 6. Таъсиси барномаи ягонаи рақамӣ барои шугли пурмаҳсул ва фаъолияти соҳибкорӣ.
Муҳлати татбиқи барнома	Солҳои 2021-2026 –ро дар бар мегирад.
Нишондиҳандаҳои мақсаднокӣ барнома	Бо иҷрои вазифаҳои дар Барнома гузошташуда, то соли 2026 нишондиҳандаҳои зерини мақсаднок ба даст оварда мешаванд: 1) Сатҳи бекорӣ аз ҳад зиёд нахоҳад буд; 2) Ҳиссаи захираҳои меҳнатӣ бо маълумоти умумӣ ва ибтидоӣ дар қувваи корӣ - на бештар аз 20%; 3) Ҳиссаи шуглмандони бекор дар аҳолии мустақил аз 10% зиёд нахоҳад шуд; 4) Афзоиши солонаи қорхонаҳои хурди фаъол, ки 11% -ро ташкил медиҳанд.
Манбаъҳо ва ҳаҷми маблағгузорӣ	Бучаи давлатӣ - 20%, баҳши хусусӣ 80%

Манбаъ: *Аз ҷониби муаллиф таҳия карда шуд.*

Рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёнаро метавон омили муҳимми баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ҳисобид, чунки метавонад ба чунин натиҷаҳо оварда расонад: чалби аҳолии қобили меҳнат ба фаъолияти соҳибкории хурду миёна ва кам кардани сатҳи бекорӣ дар кишвар; таъмини аҳоли бо шуғл; баланд бардоштани музди меҳнати кормандони соҳаҳои гуногуни ҷомеа; кам кардани дараҷаи нарх ва ғайра.

Ҳамзамон, дар ҷорҷӯбаи рушди иқтисодиёт дар баробари масъалаҳои сохторӣ, ки ба ғунҷоиши бозори меҳнат иртибот доштанд, масъалаи таъмини ҷойҳои корӣ бо мутахассисони соҳибкасб ва ба талаботи бозори меҳнат рақобатпазир, норасоии кадрҳои ватанӣ, дастрасӣ надоштани соҳибкорон аз муваффақиятҳо ва дастовардҳои кишварҳои пешрафта ва ғайра ҳалношуда монд. Бо мақсади ҳал намудани масъалаҳои мавҷуда дар бозори меҳнат ва дигар самтҳои фаъолият андешидани ҷораҳои иловагӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифа гузошта шуд, ки соҳибкории хурду миёнаро рушд дода, аҳолии бекорро бо ҷойҳои кории мавсимию доимӣ таъмин намоянд.

Азнавсозии сиёсати таъмин бо шуғл ва пардохти музди меҳнат, баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ, дастгирии мунтазами соҳибкорон ва ғайра аз ин мавқеъ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз масъалаҳои калидӣ ба ҳисоб рафт. Дар робита бо ин коркард ва татбиқи Барномаи рушди шуғли пурмахсул ва соҳибкорӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар барои бунёди системаи афзалиятноки қабули навовариҳо дар бозори меҳнат, рушди соҳибкорӣ, модели афзалиятноки ҳамкориҳои меҳнатӣ мусоидат намуд. Дар ин замина, мо Барномаи намунавии рушди шуғлнокии пурмахсул ва соҳибкориро дар ноҳияи Айнии вилояти Суғд пешниҳод менамоем. Ноҳияи Айни ноҳияи кӯҳистон маҳсуб меёбад, аммо бо туфайли рушди соҳаҳои саноати истихроҷ ва гидроэнергетикӣ метавонад дар оянда ба як ноҳияи саноатии мамлакат табдил ёбад. Бинобар ин, нигоҳ доштани захираҳои меҳнатӣ ва тағйир додани сохтори касбияти онҳо, ки моҳияти индустриалӣ дошта бошад, вазифаи муҳим маҳсуб мешавад [6,с.3].

Барои татбиқи Барномаи рушди шуғли пурмахсул ва соҳибкории оммавӣ барои солҳои 2021-2026 зарур аст, ки дар назди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Айни Комиссия оид ба мусоидат ба шуғл ва рушди соҳибкорӣ таъсис дода шавад. Барнома иштирокчиёни зеринро фаро мегирад:

- операторони барномаҳо - мақомоти иҷроияи маҳаллӣ;
- «Фонди дастгирии молиявии тиҷорати хурд дар деҳот»;
- таъсис додани Маркази шуғл - маҷмуи ҷорабиниҳо оид ба мусоидат ба миёнаравии меҳнат, таъмини ҳамкориҳои байни корфармоён, корҷӯён ва агентҳои шуғли хусусӣ;
- ташкили таҳсилоти касбӣ - муассисаи таълимии касбӣ ё маркази таълимӣ ва филиалҳои он;
- омода намудани коргарони баландихтисос ва мутахассисони сатҳи миёнаро дар барномаҳои ҳамгирошудаи таълимии таҳсилоти касбӣ-техникӣ пешбинӣ намудан;
- ташкили таҳсилот бо давраҳои ҳатмӣ таҳсил ва амалия дар корхона бо додани ҷойҳои корӣ ва ҷубронпулӣ ба донишҷӯёни дорои масъулияти баробари корхона, муассисаи таълимӣ ва донишҷӯ муттаҳид намудан;
- маркази сайёри омӯзишӣ, ки барномаҳои таълимии таҳсилоти иловагиро бо таъмини амалия ва қобилияти интиқол додани унсурҳои сохторӣ ва таҷҳизот ба ҷои таълим амалӣ менамояд;
- ташкилотҳои қарзӣ, ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд;
- роҳнамоии касбии иҷтимоӣ-маҷмуи ҷорабиниҳои бо ҳам алоқаманд, ки ба расонидани кӯмаки амалӣ дар интиҳоби касб, тағйир додани касб ва тақмили ихтисос бо назардошти дониш, малака, манфиатҳои шахсӣ ва талаботи бозори меҳнат равона карда шудаанд;
- ҷои кори иҷтимоӣ - ҷойи коре, ки корфармо дар асоси шартнома бо маркази шуғли аҳоли барои шуғли бекорон бо ёрдампулии музди меҳнаташон таъсис додааст;
- ташкили ҷорабиниҳои фаъоли мусоидат ба шуғл иштирок мекунанд, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои тарафҳо, шароити кор, ҳаҷм ва шартҳои пардохти музди меҳнат, муҳлат ва манбаъҳои маблағгузориҳо таъмин мегардонад;

- пешниҳоди маълумот дар бораи вазъи бозори меҳнат, имкониятҳои шугл аз рӯйи ихтисоси мавҷуда, бозомӯзӣ, такмили ихтисос;
- хизматрасониҳо барои ба даст овардани даромад, аъзои кооперативҳои истехсолӣ, коргарони бемузди корхонаҳои оилавӣ (фермаҳо) ва корфармоён, истифодабарандагони меҳнати коргарони кироӣ;
- намуди фаъолияти меҳнатӣ, ки онро хатмкунандагони ташкилотҳои таълимие, ки барномаҳои таълимии таҳсилоти техникӣ, касбӣ, пас аз миёна, оӣ ва баъд аз муассисаи олии таълимиро бо мақсади аз худ кардани таҷрибаи ибтидоии корӣ аз рӯйи ихтисос (ихтисос)-и бадастомада амалӣ мекунанд;
- бекорон - шахсоне, ки ба аҳолии шуглдор тааллуқ надоранд, дар ҷустуҷӯи кор ва омодагӣ ба кор мебошанд;
- агентии шугли хусусӣ-шахси воқеӣ ё ҳуқуқие, ки миёнаравиро бо шугл таъмин менамояд, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шудааст;
- корҳои ҷамъиятӣ - намудҳои фаъолияти меҳнатӣ, ки аз ҷониби марказҳои шугл ташкил карда мешаванд, омодагии пешакии касбии коргарро талаб намекунанд ва самти манфиатовари иҷтимоиро барои таъмини шугли муваққатии онҳо дорад [2,с.77].

Иштирокчиёни Барномаи таълими кадрҳо бо дастгирии давлатии хароҷоти таҳсил, хӯрокҳои яквҷтаи гарм, идорапулӣ ва сафар таъмин карда мешаванд. Шартҳои иштирок ва пешниҳоди чораҳои дастгирии иҷтимоӣ ба иштирокчиёни Барнома бо Қоидаҳои ташкили таълими кадрҳои дорои маълумоти техникӣ ва касбӣ ва таълими кӯтоҳмуддат, ки аз ҷониби мақоми ваколатдор дар соҳаи маориф тасдиқ карда шудааст, муайян карда мешаванд.

Рӯйхати ихтисосҳо ва касбҳо бо назардошти таҳлил ва пешгӯии талаботи бозори меҳнат дар минтақа, ки аз ҷониби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ оид ба масъалаҳои шугл дар якҷоягӣ бо марказҳои шугли аҳоли ва ассотсиатсияҳои соҳибкории минтақавӣ гузаронида мешавад, муайян карда мешавад.

1.2. Таълими кӯтоҳмуддати касбии иштирокчиёни Барнома дар ташкилотҳои таълимӣ бо унсурҳои модели дугонаи таълими кадрҳо, аз ҷумла тавассути марказҳои таълимии сайёр гузаронида мешавад. Барои омӯзонидани малакаҳои саводнокии рақамӣ, инчунин таълими кӯтоҳмуддати касбӣ дода мешавад.

Ба иштирокчиёни барномае, ки аз таълими кӯтоҳмуддати касбӣ мегузаранд, дастгирии давлатии хароҷоти таҳсил ва сафар таъмин карда мешавад. Афроде, ки дар деҳоти дурдаст зиндагӣ мекунанд, метавонанд тавассути марказҳои таълими сайёр омӯзиши касбии кӯтоҳмуддат гиранд.

Тартиби ташкили таълими кӯтоҳмуддати касбӣ тавассути марказҳои таълими сайёр бо қоидаҳои ташкили таълими кормандони дорои маълумоти техникӣ ва касбӣ ва таълими кӯтоҳмуддат аз ҷониби мақоми ваколатдор дар соҳаи маориф муайян карда мешавад.

Рӯйхати муассисаҳои таълимӣ барои гузаронидани таълими кӯтоҳмуддати касбӣ, рӯйхати касбҳо, малакаҳо ва тақсимои ҷойҳо аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ ва касбҳо, малакаҳо аз ҷониби Комиссияи мусоидат ба шугл муайян карда мешаванд. Ташкилотҳои таълимӣ ба рӯйхати пешниҳодшуда дохил карда шудаанд:

- истифодаи унсурҳои омӯзиши дугона бо мураббӣ;
- доштани таҷрибаи яқсолаи омӯзиши касбии кӯтоҳмуддат бо додани шаҳодатномаи шакли муқарраршуда ё шаҳодатнома ба шахсоне, ки имтиҳони таҳассусиро супоридаанд.

Ба иштирокчиёни Барнома, ки омӯзиши касбии кӯтоҳмуддатро хатм кардаанд ва имтиҳони таҳассусиро супоридаанд, аз ҷониби ташкилоти таълимӣ шаҳодатномаи шакли муқарраршуда, шаҳодатномаи таъиноти таҳассусӣ дода мешавад. Пас аз ба итмом расонидани таълими кӯтоҳмуддати касбӣ Комиссия оид ба мусоидат ба шугли аҳоли ба иштирокчиёни барнома тибқи Қонун дар ёфтани ҷои кор кӯмак мерасонанд.

2. Барнома иҷрои вазифаҳои зеринро пешбинӣ мекунад:

2.1. Тренинги асосҳои соҳибкорӣ ба омӯзгорони малакаҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла принципҳои ташаккули соҳибкорони хурд ва оилавӣ, кооперативҳо, инчунин дастгирии

лоиҳаҳои тижоратии онҳо равона карда шудааст. Иштирокчиёни омӯзиши соҳибкорӣ, асосан бекорон мебошанд, новобаста аз бақайдгирӣ дар марказҳои шуғл ва худмаблағгузороне, ки иқтидори соҳибкорӣ доранд ва дар шаҳракҳои деҳотӣ ва марказҳои ноҳия зиндагӣ мекунанд. Ба иштирокчиёни Барнома, ки аз рӯи асосҳои соҳибкорӣ дар доираи лоиҳа таҳсил мекунанд, бояд аз ҷониби давлат бо стипендия ва пардохти таҳсил таъмин карда шаванд.

Дар раванди омӯзиш, ба иштирокчиёни Барнома идеяҳо оид ба пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва дониши сохторӣ дар бораи асосҳои соҳибкорӣ пешниҳод карда мешавад [4,с.27].

Омӯзиши асосҳои фаъолияти соҳибкорӣ аз марҳилаҳои зерин иборат аст: санҷиш; омӯзиши амалӣ дар гурӯҳҳо аз рӯи принципи машварати инфиродӣ; омодагӣ ба ҳимоя (муаррифӣ)-и лоиҳаи тижоратӣ; дастгирӣ дар татбиқи лоиҳаи тижоратӣ то 12 моҳ. Давомнокии умумии раванди таълим 30 рӯзи тақвимӣ муқаррар карда мешавад.

2.2. Дастгирии ташаббусҳои соҳибкорӣ. Қарзҳои хурд ба иштирокчиёни Барнома, ки лоиҳаҳои тижоратиро дар шаҳракҳои деҳот амалӣ мекунанд ё ба нақша гирифтаанд, дода мешавад. Иштирокчиёни Барнома бекорон мебошанд, новобаста аз бақайдгирӣ дар марказҳои шуғл ва худмаблағгузори дорои иқтидори соҳибкорӣ ва кооперативҳои кишоварзӣ ва аъзои онҳо.

Бо мақсади қарздиҳии хурд ба иштирокчиёни Барнома шартҳои зерини қарзи буҷетӣ пешниҳод карда мешавад:

1) дар тӯли 7 сол аз рӯи принципҳои пардохт, фаврӣ ва пардохт бо меъёри солонаи музди меҳнат 0,01%;

2) қарздиҳии хурд ба лоиҳаҳои тижоратӣ дар доираи Барнома мебошад.

Қарзҳои хурд барои мақсадҳои истеъмолий, пардохти қарзҳои қаблӣ, харидан ва сохтани амволи ғайриманқули манзилӣ, хариди замин, истеҳсоли маҳсулоти зераксизӣ дода намешаванд. 3. Рушди бозори меҳнат тавассути мусоидат ба шуғл ва ҳаракатҳои меҳнат.

3.1. Бо мақсади таъмини шуғл, ба иштирокчиёни Барнома тадбирҳои зерини дастгирии давлатӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод карда мешаванд:

1) кӯмак дар интиҳоби касб, роҳнамоии касбии иҷтимоӣ, маслиҳатҳо оид ба таълим ва шуғл, фаъолияти соҳибкорӣ;

2) ҷустуҷӯи ҷойҳои кории мувофиқ ва маоши хуб;

3) ташкили ҷойҳои кории иҷтимоӣ;

4) ташкили таҷрибаи ҷавонон дар раванди фаъолият;

5) ташкил ва пеш бурдани корҳои ҷамъиятӣ.

Иштирокчиёни Барнома, ки дастгирии шуғл мегиранд, корчӯён, бекорон ва дигар шахсоне мебошанд, ки тибқи Қонун афзалият доранд.

Роҳнамои касбӣ барои корчӯён, бекорон, донишчӯён, муҳассилини мактабҳои миёна пешниҳод карда мешавад. Самтгирии касбӣ аз ҷониби марказҳои шуғли аҳоли, ташкилотҳои таълимӣ бо ҷалби палатаи минтақавии соҳибкорон (ПМС) ва агентҳои шуғли хусусӣ ва ё ташкилотҳои дигар мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фармоиши давлатии иҷтимоӣ, грантҳо ва мукофотпулӣ барои ташкилотҳои ғайриҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хариди давлатӣ муайян карда мешавад. Марказҳои шуғли аҳоли ба иштирокчиёни Барнома дар шуғл кӯмак мерасонанд:

1) барои ҷойҳои кории холии мавҷуд буда;

2) ҷойҳои коре, ки корфармоён эълон кардаанд;

3) ҷойҳои корӣ, ки дар доираи барномаҳои амалишавандаи давлатӣ ва соҳавӣ таъсис дода шудаанд;

4) ҷойҳои корӣ тавассути агентҳои шуғли аҳоли.

Ҷои кори иҷтимоӣ аз ҷониби корфармо дар мувофиқа бо маркази шуғли аҳоли барои шуғли бекорон таъсис дода мешавад. Ҷойҳои иҷтимоӣ дар корхонаҳо ва ташкилотҳои тамоми шаклҳои моликият ташкил карда мешаванд. Шумораи ҷойҳои кории иҷтимоӣ метавонанд маҳдуд набояд. Давомнокии иштироки шахрвандон дар корҳои иҷтимоӣ на

бештар аз 12 моҳ аст. Чойҳои иҷтимоӣ барои бекорон муҳайё карда мешаванд. Маркази шуғли аҳоли тибқи рӯйхати тасдиқшуда бо корфармо оид ба ташкил ва маблағгузорию чойҳои кори иҷтимоӣ барои шуғли бекорон шартнома мебардад ва дар асоси он фаъолиятро пеш мебаранд. [5,с.23].

Мувофиқи қоидаҳои ташкил ва маблағгузорию чойҳои кори иҷтимоӣ бекорон ариза ва ҳуҷҷатҳоро ба марказҳои шуғли аҳоли пешниҳод мекунанд. Марказҳои шуғли аҳоли ба бекорон дар масъалаи шуғл барои чойҳои иҷтимоӣ маслиҳат медиҳанд ва агар онҳо розӣ бошанд, ба кори иҷтимоӣ роҳат медиҳанд. Корфармо дар давоми се рӯзи корӣ пас аз ба қор қабул шудан ӯ рад кардани маркази шуғло огоҳ мекунанд.

3.2. *Баланд бардоштани фаъолияти захираҳои меҳнатӣ.* Бо мақсади таъмини шуғл дар қувваи корӣ, бартараф кардани номутаносибӣ дар бозори меҳнат, Барнома ҳаракатҳои ҳудудии захираҳои меҳнатиро тавассути мусоидат ба муҳочирати ихтиёрӣ ҳавасманд мекунанд. Иштирокчиёни Барнома вобаста ба муҳочирати ихтиёрӣ ба маҳалли зисти нав шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва аъзои оилаҳои онҳо мебошанд. Дастгирии давлатии иштирокчиёни Барнома пешниҳоди субсидияро барои кӯчонидан ва ҷуброни хароҷоти иҷораи манзил ва пардохти хизматрасонии коммуналӣ дар бар мегирад.

Татбиқи ин соҳаҳо эҷоди барномаи ягонаи рақамиро барои шуғл талаб мекунанд. Пойгоҳи ягонаи иттилоотии бозори меҳнат - бояд маълумотро дар бар гирад:

1) системаи автоматикунонидашудаи иттилоотӣ (AIS) «Бозори меҳнат», ки ба системаи ягонаи иттилоотии соҳаи иҷтимоию меҳнатӣ дохил мешавад ва бо системаҳои иттилоотии мақомоти давлатӣ муттаҳид карда шудааст;

2) пойгоҳи додаҳои агентҳои шуғли хусусӣ;

3) портали интернетӣ барои ҷустуҷӯи қор ва интиҳоби кормандон (минбаъд - портал).

AIS "Бозори меҳнат" барои автоматикунонии фаъолияти марказҳои шуғл бо мақсади миёнаравӣ дар шуғл, мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ, ҳамкории байниидоравӣ, аз ҷумла ҳамгироӣ бо системаҳои иттилоотии мақомоти давлатӣ пешбинӣ шудааст.

AIS "Бозори меҳнат" аз ҷониби марказҳои шуғл ташкил карда мешавад ва дорои маълумот дар бораи қорҷӯён, бекорон ва худкормандон, чойҳои кори ҳоли (чойҳои ҳоли) ва пешниҳоди тадбирҳои фаъол барои мусоидат ба шуғл ва миёнаравии меҳнат мебошад. Маълумот дар бораи қорҷӯён ва чойҳои ҳолии қорӣ (чойҳои ҳоли), ки дар бозори меҳнати AIS тавлид шудаанд, дар портал озодона дастрасанд.

Бо мақсади дастгирии минбаъдаи рушди соҳибқорӣ ва ҷалби сармоя Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки то январи соли 2027 ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ (ба истиснои санҷишҳои мақомоти андоз) мораторий эълон карда шавад.

Соҳибқорӣ ва инноватсия бо ҳам алоқаманданд ва рушди яке метавонад ба пешрафти дигаре мусоидат кунад. Барои соҳибқорон қорӣ кардани инноватсия имкон медиҳад, ки дар бозор пешсаф бошанд, мушкilotи мавҷудбударо ҳал кунанд ва фаъолияти худро дар сатҳи баландтар рушд диҳанд [8. с.79]. Иттилоотикунонӣ (рақамикунонӣ) яке аз самтҳои асосии ба фаъолияти соҳибқорӣ инноватсионӣ мусоидаткунанда ба шумор меравад.

Яке аз шартҳои муҳими рушди соҳибқорӣ мавҷудияти маблағи аввалия барои пардохт ба бизнес ва васеъ намудани истехсолоти кишвар мебошад. Давлат мақсад дорад ба субъектҳои соҳибқорӣ аз ҳисоби фондҳои бучетӣ ва гайрибучетӣ дастгирии молиявӣ намояд [9. с.33].

Соҳибқорӣ ин раванди ташкили тижорат, идоракунии ва пешбурди фаъолияти иқтисодӣ бо ҳадафи гирифтани фоида мебошад.

Инноватсия-ин қорӣ кардани идеяҳо, маҳсулотҳо, хидматҳо ӯ равандҳои нав мебошад, ки метавонанд самаранокӣ тижорат ва иқтисодиётро беҳтар кунанд.

Инноватсия метавонад дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодиёт, илм, технология, маориф ва тандурустӣ татбиқ шавад. Он метавонад шаклҳои гуногун дошта бошад:

1. Технологӣ – эҷоди технологияҳои нав ӯ тақмили технологияҳои мавҷуда;
2. Иҷтимоӣ – тағйирот дар сохторҳо ва равандҳои ҷамъиятӣ;

3. Иқтисодӣ – такмил додани моделҳои тиҷоратӣ ва раавандҳои истеҳсоли;
4. Молиявӣ – эҷоди воситаҳои нави маблағгузорӣ ва идоракунии захираҳо.

Соҳибкори муосир дар як муҳити динамики ва рақобатпазир фаъолият мекунад, ки бо истифода аз технологияи муосир, стратегияи маркетинг ва тарҳҳои инноватсионӣ метавонад на танҳо ба рушди тиҷорати худ, балки барои дигарон ҳам муфид ва самарабахш бошад. Вай бояд ҳамеша бо тағйирот мубоқиш шуда, имкониятҳоро барои рушд ва инноватсияҳо истифода барад.

АДАБИЁТ:

1. Азрили, А.Н. Новый экономический словарь /А.Н.Азрили, О.М.Азрили, Е.В.Калашникова, О.В.Квардакова. - Москва, 2008. - 950с.
2. Бобков, В.Н. Проблемы оценки уровня жизни в современной России. Монография / В.Н. Бобков. - М., 1995. - 258 с.
3. Исламов, С.И. Особенности репродуктивного поведения в семье. /Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. [Текст]: /С.И.Исламов. - М., 1986.-212.
4. Иттилоотикунории ҷомеа омили асосии баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар Тоҷикистони муосир [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2019, №5. – С.129-135.
5. Кадыров, Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния. [Текст]: /Д.Б. Кадыров. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 231с.
6. Комилов, С.Ҷ., Алиева, Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди фаъолияти навҷорсозӣ (инноватсионӣ). [Матн]: / Комилов С.Ҷ., Алиева Г.Ш. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 220 с.
7. Народное благосостояние: тенденции и перспективы / Е.М. Аврамова [и др.]: АН СССР, Госкомтруд СССР, Ин-т соц-экон. проблем народонаселения; отв. ред. Н.М. Римашевская, Л.А. Оников. - М.: Наука, 1991. - 253 с.
8. Муносибатҳои методологӣ оид ба баҳодиҳии сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ISSN 2413-5151, 2020, №10. – С.77-81.
9. Мирсаидов, А.Б. Ҳамкори муштараки давлату соҳибкорӣ: баъзе масъалаҳои назариявӣ [Матн]: /А.Б.Мирсаидов /Маводи конференсияи душанбегии байналмилалӣ илмӣ амалӣ, - Д., 2012. - 199с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои муаззами миллат Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллий, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон .28.12.2024, шаҳри Душанбе.
- 11.Маҷаллаи идоракунии давлатӣ . Мақола “асосҳои назариявии таҳлили категорияи сатҳи зиндагии аҳоли” сах. 76-80 . Самиева М.Б.

АННОТАЦИЯ

ИННОВАЦИОННАЯ СРЕДА В РАЗВИТИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В данной статье отмечается, что инновационная среда имеет важное значение в развитии малого и среднего предпринимательства. Концепции предпринимательства и инноваций усиливают друг друга и играют важную роль в экономическом, социальном и культурном развитии, и прогрессе. Предприниматели играют важную роль в генерации новых идей и внедрении инноваций в бизнес, и на рынке что приводит к созданию новых продуктов, услуг и процессов. Внедрение инноваций в бизнес может помочь повысить конкурентоспособность, успех и увеличить прибыль. Эту среду можно назвать инновационной эко – системой, в которой компании, учреждения, сотрудники и ученые сотрудничают и разрабатывают новые идеи, современные технологии и успешные стратегии.

Ключевые слова: *предпринимательская деятельность, инновация, технология, экономика, среда, доходы, бизнес, уровень жизни.*

ANNOTATION

INNOVATIVE ENVIRONMENT IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP

This article notes that the innovation environment is important in the development of small and medium-sized businesses. The concepts of entrepreneurship and innovation reinforce each other and play an important role in economic, social and cultural development, and progress. Entrepreneurs play an important role in generating new ideas and introducing innovation into the business, and in the market, which leads to the creation of new products, services and processes. Bringing innovation to the business can help increase competitiveness, success and increase profits. This environment can be called an innovative eco-system in which companies, institutions, employees and scientists collaborate and develop new ideas, modern technologies and successful strategies.

Key words: *entrepreneurship, innovation, technology, economy, environment, income, business, standard of living.*

Сведения об авторе:

Самиева Мехрангез Бобоевна - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита.

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 888-83-01-20

Information about the author:

Samieva Mehrangez Boboevna - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of economic sciences, Associate Professor of the department of accounting and audit. 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Phone: (+992) 888-83-01-20

ТДУ:631.587(575.3)

**ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ТАЪМИНИ ИСТИФОДАИ
САМАРАНОКИ ЗАМИН ДАР ШАРОИТИ КЌҲСОРИ ТОҶИКИСТОН**

Абдуалимов Б.А.-Институти иқтисодиёт ва демография (АМИТ)

Калимаҳои асосӣ: захираҳои замин, истифодаи оқилонаи замин, кишоварзӣ, чорводорӣ, чарогоҳӣ.

Асоси истеҳсолоти моддӣ ва ғайри моддӣ истеҳсоли чомеаро замин ташкил медиҳад. «Замин (аз назари иқтисодӣ, об ҳам ба он тааллуқ дорад), сараввал одамро бо озуқа, воситаҳои тайёри зиндагӣ таъмин намуда, ҳамчун объекти умумии меҳнати инсон бе ягон ёрии ӯ (яъне инсон) вучуд дорад».

Бе омӯзиши амиқи масъалаҳои истифодаи замин, муносибатҳои заминистифодабарӣ ва заминсозӣ ҳалли вазифаи асосии истифодаи оқилона ва самаранокии он номумкин аст.

Замин ҳамчун асос на танҳо барои тараққиёти кишоварзӣ, балки барои саноат, нақлиёт ва ҳамаи соҳаҳои дигари ҳоҷагии халқ, макони бунёдкорӣ ва ҳаёти деҳоту шаҳрҳо хизмат мекунад. Олимони аҳамияти бузурги заминро дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ борҳо қайд кардаанд. Академик ВАСХНИЛ С.А.Удачин дар назарияи замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот саҳми бузурге гузоштааст. Ӯ дар асарҳои худ қайд кардааст, ки «дар байни шароитҳои моддӣ барои ҳаёт ва истеҳсолоти одамон зарурӣ мавқеи махсусро замин бо қабати хок, қабри худ, ҷангал ва обаш ишғол менамояд, ки вай нахустин замина ва моҳияти табиӣ ҳар як раванди истеҳсолот мебошад. Бе он ягон истеҳсолот, инчунин мавҷудияти ҳуди инсон низ ғайриимкон аст. Вай бо меҳнати инсон бордор шуда, озукаворӣ, сару либос, ҷои зист ва ғайраро таъмин менамояд»[1].

Дар раванди тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда ҳамаи ҳудудҳои заминҳои нав ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб карда мешаванд, вале ин моҳияти масъаларо тағйир намедихад-замин ҳамчун соҳаи ғайри моддӣ инсон доимӣ мемонад. Аммо маҳдуд будани замин ҳамчун асоси фазоӣ маънои маҳдудияти ҳосиятҳои истеҳсолии онро, ки беҳудуд аст, надорад ва муқаррар намудани ин ҳад амалан имконнопазир аст.

Дар вақташ академик П.П.Лукашенко навишта буд: «Илм ва техника ҷӣ тавре тараққӣ кунад ҳам, некуаҳволии инсон, саломатӣ ва ғизои вай ба замин вобаста аст. Ҳол он ки замини мо беҳудуд нест. Гектарҳо, заминҳои қорам абадан ҷунин хоҳанд монд. Пас ҳосилхезии онро баланд бардошта, ҳосилро зиёд кардан лозим аст»[3].

Хусусияти дигари замин ивазнашаванда будани он аст. Онро бо ягон воситаи дигари истеҳсолот иваз кардан номумкин аст, вай воситаи ҳамешагии истеҳсолот мебошад. Ҳар як предмет, ашё, дастгоҳ фарсуда шуда, ҳатто агар бо он бо эҳтиёт қор кунад ҳам, баъд аз муҳлати муайян аз қор мебарояд. Пас аз муҳлати муайян тамоми воситаҳои истеҳсолот дар истеҳсолоти худ хароб мешаванд, ки ин раванди муътадил аст. Аммо бо муносибати эҳтиётқорона ғамхорона ба он, замин ҳосилхезии ҳудро гум намекунад, агар дар баробари ин тавсияҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ кишоварзӣ риоя карда шаванд.

Маҳдудият, ивазнашаванда ва абадӣ будани замин ҳамчун воситаи истеҳсолот зарурати истифодаи самараноки онро барои ҳар як эҳтиётчи ҳоҷагии халқ ҳолисона талаб мекунад. Ҳамин тавр, дар соҳаи кишоварзӣ ин маънои истеҳсоли ҳадди аксари маҳсулот дар як воҳиди майдон бо харҷи камтарини воҳиди маҳсулотро дорад [2]. Дар соҳаҳои ғайрикишоварзӣ истифодаи самараноки замин ҳамчун асоси ҳудудӣ бо роҳи дар қитъаҳои хурдтарини замин ҷой додани микдори зиёдтарини воситаҳои истеҳсолот ифода меёбад. Ҳеҷ як бинокорӣ ва қорхонаи саноатӣ бе замин қор карда наметавонад. Масалан, дар саноат замин фақат фазоест, ки дар он қорхонаҳо ҷойгир шудаанд (воқеъ мебошанд). Ва қомилан табиист, ки вай ин ҷо дар тараққиёти истеҳсолот нақши ғайри моддӣ наметавонад ба истеҳсоли маҳсулот ба он вобаста нест.

Барои корхонаи саноатӣ аҳамияте надорад, ки бинои иншооти он дар кадом қитъаи замин-ҳосилхез ё беҳосил ҷойгир аст. Ба ибораи дигар ғуем, ҳуди истеҳсолот бо замин ва сифати хок ба таври органикӣ алоқаманд нест.

Ба баъзе хусусиятҳои хоси замин ҳамчун сарвати табиӣ дахл намуда, бояд гуфт, ки «...ҳар як намуди сарвати табиӣ баҳои иқтисодии ҳудро талаб мекунад, агар он барои эҳтиёҷоти хоҷагии халқ истифода бурда шавад,... на танҳо ба хароҷоти азхудкунии ибтидоӣ (дар шароити ҳозира), балки барои кадом навъҳои маҳсулоти кишоварзӣ истифода бурдани он низ вобаста аст» [4].

Дар соҳаи кишоварзӣ замин муҳити асосиест, ки дар он зироатҳои кишоварзӣ парвариш карда мешавад. Растанипарварӣ бевосита бо киштукори замин, истеҳсоли маҳсулоти озукавории кишоварзӣ барои одамон ва ашӣи хом барои саноат алоқаманд аст. Чорводорӣ ҳам алоқаи бевосита дорад: хӯрок барои чорводориро замин таъмин мекунад, онҳо дар замин парвариш карда мешаванд ва бе онҳо мавҷудияти ин соҳа имконнопазир мебуд. Чорводорӣ бошад, ҳам ғизои инсон (ғушту шир, тухм ва ғ.) ва ҳам ашӣи хоми саноат (пашм, пӯст ва ғ.) мебошад. Бо назардошти шароити табиӣю иқлимӣ ин соҳа аз ҷиҳати вазни қиёсӣ дар Тоҷикистон баъд аз растанипарварӣ ҷои дуюмро ишғол менамояд ва дар ин ҷо чорводорӣ чарогоҳӣ (мавсимӣ) ҳукмфармост. Илова бар ин, чарогоҳҳо хусусияти мавсимии истифода (тобистона, зимистона, баҳору тирамоҳӣ) доранд ва онҳо на танҳо дар дохили ноҳияҳову хоҷагиҳои худ, балки асосан дар ҳудуди дигар ноҳияҳо, вилоятҳо ва мамлакатҳо ба ихтиёри хоҷагиҳо ва ноҳияҳо вобаста карда шудаанд [5]. Ин яке аз душвориҳои асосии ташкилию хоҷагӣ дар чорводорӣ чарогоҳӣ (мавсимӣ) мебошад. Ба назардошти он, ки бо мурури афзоиши ҳарсолаи аҳоли (2-2,5%) истеҳсоли маҳсулоти чорво дар ояндаи наздик бояд хеле зиёд шавад, барои васеъ намудани манбаи хӯроки чорво захирахоро дарёфт кардан лозим меояд.

Дар байни захираҳои асосӣ, сараввал, баланд бардоштани ҳосили зироатҳои хӯроки чорво дар соҳаи растанипарварӣ (ва дар дигар киштгардонҳо), ки барои он тамоми имкониятҳо мавҷуданд ва дуюм, баланд бардоштани ҳосилонокӣ чарогоҳҳо бо роҳи амалӣ намудани тадбирҳои пешбинишуда барои беҳтар намудани сатҳи чарогоҳу алафзорҳо. Танҳо маҷмуи тадбирҳои тартибдошудаи заминсозӣ ба ҳалли масъала ёрӣ мерасонад, зеро “дар сурати дуруст кор фармудани он, замин мунтазам беҳтар мегардад” [6].

Барои пайдо кардани маълумот оид ба заминҳои кишоварзӣ дар зер динамикаи тағйироти заминҳои кишоварзиро дар давоми солҳои 1970-1990 ва ба ҳолати 01.01. соли 2024 дар ҳудуди ҷумҳурӣ ва яке аз минтақаҳои калони кишоварзӣ – вилояти Хатлон дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.-Динамикаи тағйироти заминҳои кишоварзӣ дар давоми солҳои 1970-1990 ва ба ҳолати 01.01 соли 2024 (ҳаз.га)

Солҳо	Киштзор		Боғот		Заминҳои партов		Алафзор		Чарогоҳҳо		Ҷамъи заминҳои кишоварзӣ	
	Ҳамагӣ	Аз ҷумла обӣ	Ҳамагӣ	Аз ҷумла обӣ	Ҳамагӣ	Аз ҷумла обӣ	Ҳамагӣ	Аз ҷумла обӣ	Ҳамагӣ	Аз ҷумла обӣ	Ҳамагӣ	Аз ҷумла обӣ
Ҷумҳурӣ												
1970	757,4	420,8	59,1	61,7	9,1	2,5	32,5	1,2	3162,3	8,2	4020,4	494,4
1980	782,6	502,7	72,4	61,4	33,3	2,0	28,5	1,1	3241,6	11,8	4158,4	579,0
1990	819,0	556,0	82,3	63,9	21,3	1,2	25,6	1,0	3230,4	7,1	4178,6	629,2
2024	673,3	471,5	124,6	98,8	20,0	17,4	18,9	1,4	3858,2	3,7	4733,6	619,6
Вилояти Хатлон												
1970	193,8	169,5	6,9	5,5	6,2	0,8	4,6	-	575,6	5,9	787,1	181,7
1980	210,3	190,6	7,8	6,4	2,3	0,3	4,6	-	601,6	5,3	826,6	202,6
1990	221,3	206,9	9,4	7,0	2,0	0,3	2,2	-	623,9	3,1	858,8	217,3
2024	334,8	238,5	33,3	18,8	15,7	14,2	7,2	0,1	1232,3	0,1	1634,3	277,8

Манбаъ: Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1970, 1980, 1990 ва ба ҳолати 01.01. соли 2024), Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе; – 2024, -С. 1-71.

Афзоиши масоҳати заминҳои кишоварзӣ дар ин давраҳо ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам дар вилояти Хатлон аз ҳисоби ба гардиши кишоварзӣ ҷалб намудани заминҳои бекорхобида, фонди ҷангал ва заминҳои эҳтиётӣ ба амал меояд.

Дар баробари инкишофи илму техника, тағйир ёфтани шароит ва хусусияти истеҳсолот, хусусияти истифодаи замин низ тағйир меёбад [7].

Тағйироти ҳудудҳо аз ҳисоби зиёд кардани (азхудкунии) заминҳои қорам ва ниҳолҳои бисёрсола, яъне миқдори заминҳои ҳосилхез зиёд шудааст. Аз ин рӯ, заминҳои бекорхобида, алафзор ва дигар заминҳои, ки дар кишоварзӣ истифода намешаванд, мутаносибан кам шуданд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар институти илмӣ-таҳқиқотии «Тоҷикзаминсоз» ҳамчун ташкилоти лоиҳакашӣ барои оқилона ва самараноктар истифода бурдани фонди замин қорҳо мунтазам ба роҳ монда шудааст.

Сохтори табақабандии замин ба шароитҳои гуногуни табию иқлимӣ ва шароити тараққиёти истеҳсолоти кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Бинобар ин, дар зер истифода бурдани заминҳои кишоварзӣ дар шароити минтақаҳои табию иқтисодии ҷумҳурӣ муфассалтар баррасӣ карда мешавад [8].

Дар масъалаи истифодаи оқилона ва самараноки замин васеъ намудани навъҳои ҳосилхези замин ба масъалаи дар истеҳсолот то чӣ андоза дуруст истифода бурдани қувваи асосии истеҳсолкунанда аҳолии қобили меҳнат, мавҷудияти он, ҷойгиршавӣ ва низоми ҷойгиркунонии он аҳамияти калон дода мешавад. Аммо азбаски низоми ҷойгиркунонӣ бевосита мавзӯи омӯзиш нест, дар бораи он танҳо тасаввуроти умумӣ дода мешавад.

Дар бораи ҷойгиркунонӣ ва шаклҳои он дар бисёр сарчашмаҳо, ки солҳои гуногун нашр шудаанд (1, 3,10) маълумот оварда шудааст.

Агар дар қисми обёришавандаи зироаткорӣ обӣ шумораи қоргарон аз будаи зиёд бошад, пас дар қисмҳои лалмӣ ва ҷарогоҳҳои кӯҳӣ кам будани онҳо ба таври возеҳ ба назар мерасад. Солҳои охир тамоюли тарки минтақаҳои кӯҳсор, ки дар он ҷо хоҷагии интенсивии кишоварзӣ ҳанӯз ба вучуд намодааст, зиёд шуда, низоми истифодаи механикони тамоман ба шакли ноқофӣ истифода бурда мешавад ва дар робита ба ин самаранокии меҳнат ва даромаднокии ҳам хоҷагии кӯҳсор ва ҳам хоҷагии ҷарогоҳӣ паст мегардад.

Натиҷаи ҳамин аст, ки дар солҳои охир заминҳои лалмӣ хеле кам шуда, дар онҳо дар баробари ғалла ва дигар зироатҳо хӯроки чорво низ кишт карда мешавад [9].

Пароканда будани маҳалҳои хурди аҳолинишини кӯҳсор ба беҳтар шудани дараҷаи зиндагонӣ ва хизматрасонии маданияту маиши аҳоли ҳалал мерасонад, “дар баробари ин, сарватҳои табиӣ минтақаҳои кӯҳсор калон ва серсоҳа буда, барои хоҷагии халқи мамлакат аҳамияти калон доранд”.

Дар солҳои 1930-1990 дар Тоҷикистон ҳазорҳо гектар заминҳои қорам ва бекорхобида аз худ карда шуда буданд, дар давраи пеш аз инкилоб замини обӣ дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза 2,5 баробар афзуд, ки дар умум дар ҳамон вақт 211 ҳазор гектар, яъне ҳоло бошад танҳо дар вилояти Хатлон 238,5 ҳазор гектар замини қорами обӣ истифода шуда истодааст. Ин аввалин омиле буд, ки ба шаклҳои ҷойгиркунонии қувваҳои истеҳсолкунанда таъсири мусбӣ расонид.

Сониян, азхуд намудани заминҳои навқорами водӣҳои Ёвону Обикииқ, ки ба ҳайати Ёвон, инчунин қисман ноҳияҳои А. Ҷомӣ, Н. Хусрав ва Хуросони вилояти Хатлон, ки ба ин ҷойҳо кӯчонда шудани шумораи зиёди аҳолии кишлоқ дар назар дошта шуда буд, ба шаклҳои ҷойгиркунонии қувваҳои истеҳсолкунанда осори ҳудро гузоштааст.

Дар вилоят асосан се шакли ҷойгиркунонӣ истифода мешуд - гурӯҳи хурд, пароканда ва танҳо қисман калон, ки асосан барои маҳалҳои аҳолинишин дар заминҳои азхудкунии ҷадид, аз ҷумла мавзёҳои дар боло қайдгардида ва баъзе ноҳияҳои дигар (Вахш, Дӯстӣ, Шаҳритӯз) хос аст, ки дар он ҷойҳо раванди азхудкунии заминҳои нав ба амал омада буд.

Дар хусуси чорводорӣ ҷарогоҳӣ метавон шакли парокандаи ҷойгиркунонӣ, вале бо дараҷаи хеле камро қайд намуд: кишоварзӣ танҳо якҷанд кишлоқҳои хурди дорои ҳавлиро дар шароити ҷарогоҳӣ дар назар дорад, аслан ба ҷаро баровардан аз моҳи май то октябр

бо назардошти табиати гарму муътадил сукувати чорводорон дар хаймаҳо сурат мегирад ва барои чарогоҳҳои зимистонӣ, кашарҳо ва оғилхонаҳои гарм, ғусфандпарварии стационарӣ ва фермаҳои ширию молӣ мавҷуданд.

Низом ва шакли ҷойгиркунонӣ дар ҳудуди ноҳияҳои минтақаи Вахш решаҳои таърихӣ доранд. Омилҳои асосии муайянкунандаи онҳо дар айни замон мавҷудияти оби нӯшокӣ ва обёрии чарогоҳҳо ва мавҷудияти роҳҳо мебошанд.

Чорводории чарогоҳӣ дар ҷумҳурӣ хусусияти эпизодӣ-мавсимӣ дорад, ба ибораи дигар ғуём, чорводорӣ шакли махсуси ташкили чорво мебошад, ки дар он ҳайвонот дар чарогоҳҳои дур аз марказҳои асосии хоҷагии халқ дар фаслҳои муайяни сол нигоҳ дошта мешаванд. Аз ин рӯ, дар ҳудуди чарогоҳҳои, ки барои истифодаи пешбинӣ шудаанд, на ягон объекти истеҳсоли ва на дигар объектҳо воқеъ нестанд.

Барои эҳтиёҷоти истеҳсолии фардии хоҷагӣ, истифодабарандагони чарогоҳ дар асоси шартнома баъзе биноҳоро (анборҳо, оғилхонаҳо ва ғайра) аз хоҷагии дар маҳал воқеъгардида ба иҷора мегиранд. Масалан, хоҷагии ноҳияи А. Ҷомӣ дар чарогоҳҳои дурдасти худ, ки дар ҳудуди сарҳадии ноҳияи Рашт ва Тоҷикобод воқеъ гардидаанд, як кишлоқи шакли ҳавлигиро ба иҷора мегиранд ва як қисми биноҳои навӣ кӯҳнаро дар хоҷагии ҳамсоии ноҳияи Рашт ба иҷора медиҳанд.

Ташкили ҳама гуна объекти истеҳсолии асосӣ дар ин ҷойҳо ба мақсад мувофиқ нест, зеро онҳо дар муддати тӯлонӣ аслан ҳамчун «сармояи мурда» бесоҳиб монда, дар давоми солҳои тӯлонии минбаъда соҳаи мазкур доимо зиёновар боқӣ мемонад.

Дар чарогоҳҳои тобистона барои чорводории чарогоҳӣ аслан системаи ҷойгиркунонӣ вучуд надорад, чорводорон дар ин ҷойҳо бо хайма ва кулбаҳои ҷупонӣ маҳдуд мешаванд ва ба ҳамин мазмун ҳангоми ҷарои зимистона зимистонгузаронии чорво дар ҳудуди истифодаи асосии замин дар назди марказҳои амвол сурат мегирад.

Дар шароити Тоҷикистон барои рушди бомуваффақияти чорводории чарогоҳӣ ба обёрии чарогоҳҳо аҳамияти калон дода мешавад.

Чарогоҳҳои обёришаванда—чарогоҳҳои мебошанд, ки дар онҳо маҷмуи иншооти обёрӣ дорои таҷҳизот мавҷуд буда, чорвои ҳисобшударо (мувофиқи мавҷудияти ҳӯроки онҳо) ва масофаи муқарраршудаи чорво аз нуктаҳои мучаҳази обдиҳӣ (радиуси нуктаи обдиҳӣ) бо об таъмин мекунад.

Ба чарогоҳҳои аз об таъминшаванда чарогоҳҳои дохил мешаванд, ки дар онҳо обдиҳӣ аз ҳисоби манбаъҳои табиӣ об (кӯлҳо, дарёҳо, чашмаҳо ва дарёчаҳо) сурат мегирад.

Иншоотҳои обёрикунанда асосан барои ҷарои зимистонаи пешбинӣ шудаанд.

Аксарияти системаҳои обёрии ин чарогоҳҳо дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дошта, ба азнавтаъмиркунӣ ва ба азнавсозӣ ниёз доранд.

Ғайр аз ин, дар заминҳои ба қадри кофӣ сероб чорворо назар ба меъёри иҷозатдодашуда 2-3 баробар зиёд нигоҳ медоранд, ки ин боиси пажмурда шудани ҳосили алаф, коста шудани сифати он ва дар баъзе мавридҳо ба хошок табдил ёфтани теъдоди калони заминҳои табиӣ мегардад.

Чарогоҳҳои баҳорию тирамоҳӣ ва тобистонӣ аз ҳисоби манбаъҳои табиӣ об (дарёю дарёчаҳо ва чашмаҳо), вале асосан дар моҳҳои март, апрел, назар ба моҳи май таъминоти об бадтар мегардад.

Чарогоҳҳои тобистонаи ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, ноҳияҳои Айнӣ ва Кӯҳистони Мастҷоҳи вилояти Суғд, ноҳияи Дарвози ВМКБ бо об ба қадри кофӣ таъмин мебошанд. Ба ғайр аз дарёю дарёчаҳо дар ин ҷойҳо чашмаҳо бисёранд. Оби чашмаҳо тоза мебошанд. Танҳо як қисми онҳо каме минералӣ мебошанд.

Дар ноҳияҳои минтақаи Вахш ва Кӯлоб бо вучуди он ки дар ин ҷойҳо дарёҳои калон, монанди Кофирниҳон, Вахш, Панҷ, Қизилсӯ ҷорӣ мешаванд, чарогоҳҳои, ки иншоотҳои обёрикунӣ надоранд, бо об суғурта таъмин карда мешаванд, аксар вақт об тавассути мошинҳои обкашонӣ сурат мегирад.

Дар аксар қаторкӯҳҳо дарёҳои хурд тобистон қариб хӯшк мешаванд ва илова бар ин, дар ин ҷойҳо чашмаҳо низ зиёд набуда, дебиташон хурд аст.

Аксар вақт онҳо оби талху шӯр ва барои нӯшидан номувофикро доро мебошанд. Дар мавриди истифодаи самараноки чарогоҳҳои сероб ва умуман ҳама намуди чарогоҳҳо дар ҳамаи фаслҳо гузаргоҳҳо ва майдонҳои хуроки чорво нақши муҳим мебозанд.

Гузаргоҳҳо унсури ташкили истифодаи чорводорӣ чарогоҳӣ буда, ҳамчун масири таърихан муқарраршудаи ҳаракат ва бозгашти чорво (асосан чорвои майда – гӯсфанд, буз ва қисман асп, рамаи мол) барои аз чарогоҳи зимистона ба чаргоҳи тобистонаи баландкӯҳ баровардан хизмат мекунад.

Дарозии умумии гузаргоҳҳои асосии (шакли ҷумҳуриявӣ) дар ҷумҳурӣ зиёда аз 2,5 ҳазор км-ро ташкил мекунад.

Гузаргоҳҳои асосӣ барои ноҳияҳои минтақаи Вахш муқарраршуда ҳангоми рондани чорво ба чарогоҳҳои тобистонӣ, аз ҳудуди як қатор ноҳияҳо мегузаранд.

Рондани чорво дар Тоҷикистон дар фаслҳои баҳор ва тирамоҳ муддати хеле дарозро дарбар мегирад (дар баҳор 1,5 моҳ ва тирамоҳ 1,5-2,0 моҳ), бинобар ин роҳҳои рондани чорво нақши калон мебозанд.

Онҳо бояд кӯтоҳтарин масофаи гузаришро таъмин кунанд, базаи бехатарии озуқа дошта бошанд; ҳар рӯз рондани чорво ҳангоми ҷаронидани чорво бояд 7-10 километр, ҳангоми ҳолати ҳаракат бо қадам-15-20 километрро дар бар гиранд ва дар ҳар 10-15 километр ҳангоми гузаронидани чорво ҷойҳои ист ва хурокиҳои бо нуқтаҳои обдӣ таъмин карда шаванд. Аммо на ҳамаи гузаргоҳҳо ва майдончаҳои хӯроки чорво мувофиқи талаб ҷиҳозонида шудаанд.

Бо назардошти аз чарогоҳҳои тобистонӣ 200-400 км дур будани корхонаҳои кишоварзии минтақаи Вахш ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, рондани чорво тавассути гузаргоҳҳои таҷҳизониданашуда боиси талафи зиёди вазни зинда мегардад, зеро дар ин ҳангом чорво ҳатто ҳаҷми ҳадди ақалии хӯрокро намегирад.

Як қисми заминҳои ҳудуди гузаргоҳҳои чорво ва хӯроки чорворо хоҷагиҳо барои кишти зироатҳо, шинондани ниҳолҳои бисёрсола ва ҳатто барои қитъаҳои наздиҳавлигӣ ҷудо кардаанд. Ба ин сабаб чорво маҷбур мешавад, ки тавассути роҳи ҳатарнок гузарад. Ғайр аз ин, ҳангоми рондани чорво нуқтаҳои обдӣ ба қадри кофӣ вучуд надоранд.

Дар айни замон чарогоҳҳои зиёди тобистона аз сабаби набудани роҳҳои ҳаракати чорво-роҳҳо, пайраҳҳо, пулҳо (масалан, дар қитъаҳои Дубурса, Ғориф, Даштихирсонӣ ноҳияи Рашт, дар болооби Обихингови Нуробод ва қад-қад соҳили чапи дарёи Хингови ноҳияи Дарвоз) ба таври бояду шояд истифода намешаванд.

Барои истифодаи бехтари чарогоҳҳои тобистонӣ корҳои бехсозиро дар самти гузаргоҳҳо ва майдончаҳои хӯроки чорво идома додан лозим аст: ишора гузоштани онҳо тавассути сутунҳои нишондор; пурзӯр намудани назорат аз болои истифодаи заминҳои самтҳои гузаргоҳ; муҷахҳаз гардонидан бо нуқтаҳои обдӣ; сохтани роҳҳо пайраҳҳо, пулҳо; ба расмӣ даровардани ҳуқуқи истифодаи замин тавассути тартиби муқарраршуда; минбаъд қонуни гардонидани ҳамаи тағйирот дар самти истифодаи гузаргоҳҳо ва майдончаҳои хӯрокиҳои. Аз гуфтаҳои боло қайд кардан ба маврид аст, ки агар ҳамаи тавсияҳо ва тадбирҳои илмӣ дар тарҳ ва лоиҳаҳои заминсозӣ, саривақт ва дуруст дар таҷриба истифода шаванд, дар ҷумҳурӣ ва махсусан, дар минтақаҳои Вахш, Кӯлоб, Рашт барои самаранок истифода бурдани заминҳои чарогоҳ ва интенсификатсияи соҳаи чорводорӣ ҳама гуна шароит муҳайё мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Абдуалимов Б.А. Землеустройство сезонных пастбищ Таджикистана. – Душанбе, 2003. – С. 111-112.
2. Абдуалимов Б.А., Мадаминов А. А. Истифодабарии самаранокии заминҳои қорами обӣ, омилҳои асосии таъмини бехатарии озуқавории мамлакат // Журнал «Экономика Таджикистана» - №4(1), 2021, с. 52-58
3. Абдуалимов, Б.А. Муносибатҳои заминистифодабарӣ, таърихи заминдорӣ ва истифодаи замин дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, дар давраи гузариш / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – №. 2. – Р. 34-39. – EDN IKCKRO.
4. Мадаминов, А. Перспективы развития и размещения предприятий пищевой промышленности Республики Таджикистан. Экономика Таджикистана. – 2021. – № S2. – С. 201-206. – EDN MVGGHX.
5. Мадаминов, А. Перспективы развития и размещения предприятий мясомолочной отрасли в регионах Республики Таджикистан. Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-2. – С. 217-224. – EDN WIJYSM.
6. Мадаминов, А.А. Экономическая устойчивость предприятий пищевой промышленности как фактор продовольственной безопасности страны. Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-2. – С. 49-55. – EDN JYEVK.

7. Абдуалимов, Б. Асосҳои назарияи ташкили истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ (чарогоҳҳои мавсимӣ) ба мақсади таъмини рушди устувори соҳа / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 1. – P. 61-67. – EDN OMYWMV.
8. Абдуалимов, Б. Асосҳои илми таъмини истифодаи самараноки чарогоҳҳои мавсимӣ дар шароити кӯҳсори Тоҷикистон / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – No. 4-1. – P. 57-64. – EDN JSFOEV.
9. Абдуалимов, Б. Асосҳои истеҳсоли ва илмӣ барои таҷдиди хоҷагиҳои деҳқонӣ / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – No. 1. – P. 83-86. – EDN EZTSFA.
10. Абдуалимов, Б.А. Заминастифодабарии устувор – асоси таъмини беҳатарии озукаворӣ мамлакат. –Душанбе: Институт эконимики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 2024. – 202 p. – ISBN 978-99985—0489-9. – EDN CNJGVE.

АННОТАЦИЯ

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ГОРНЫХ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматриваются организационно-экономические особенности обеспечения рационального и эффективного использования земельных ресурсов в условиях ограниченности земель в Таджикистане. Авторы анализируют роль земли как основного средства производства в сельском хозяйстве, а также факторы, влияющие на ее использование. Исследуются вопросы повышения плодородия почвы, оптимизации структуры землепользования и интенсификации сельскохозяйственного производства. Отдельное внимание уделено проблемам пастбищного животноводства, рациональному использованию сезонных пастбищ и мерам по повышению их продуктивности. Представленные в статье данные и аналитические выводы могут быть полезны для разработки эффективных стратегий управления земельными ресурсами в республике.

Ключевые слова: *земельные ресурсы, рациональное землепользование, сельское хозяйство, пастбищное животноводство.*

ANNOTATION

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FEATURES OF ENSURING EFFECTIVE LAND USE IN MOUNTAINOUS CONDITIONS OF TAJIKISTAN

This article considers the organizational and economic aspects of ensuring the rational and efficient use of land resources in the context of land scarcity in Tajikistan. The authors analyze the role of land as a fundamental means of production in agriculture and discuss the factors influencing its utilization. Issues related to improving soil fertility, optimizing land use structure, and intensifying agricultural production are studied. Special attention is given to pasture livestock farming, the rational use of seasonal pastures, and measures to enhance their productivity. The presented data and analytical findings can be useful for developing effective strategies for land resource management in the country.

Keywords: *land resources, rational land use, agriculture, pasture livestock farming.*

Сведения об авторах:

Абдуалимов Бахром Абдулазимович-кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. 734024. Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. С. Айни 44 E-mail: b.abdualimov@bk.ru

Information about the author:

Abdualimov Bahrom Abdulazimovich-candidate of economic sciences, associate professor, leading researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe. 44 S. Aini St. E-mail: b.abdualimov@bk.ru

ТДУ: 636.22/28.

НАҚШ ВА МАҚОМИ ЧОРВОДОРИИ ГЎШТӢ ДАР СИСТЕМАИ ТАЪМИНИ МАВОДИ ОЗУҚАВОРӢ

Расулзода Д.Б.- Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.

Калимаҳои асосӣ: *чорводорӣ, гӯшт, озукаворӣ, таъминот, зотпарварӣ, кишоварзӣ, самаранокӣ, маҳсулот.*

Бо мақсади таъминсозии амнияти озукаворӣ дар мамлакат зарурат ба амлигардонии ин ё он чорабинӣ оид ба корбурди дурусти заминро об, боло бурдани маҳсулнокии замин, аз ҷумла ду ё се ҳосилгирӣ аз ҳар як қитъаи замини обӣ, чорисозии ашҳоли ҳозираи ҳуқуқӣ ва ташкилии хоҷагиҳо ба вучуд омадааст.

Яке аз масоили муҳимтарин дар соҳаи кишоварзӣ барои мамлакати мо, таъминсозии бозори истеъмолӣ бо маҳсулоте мебошад, ки дар кишвари мо истеҳсол карда шудааст. Бо

ин мақсад, боло бурдани маҳсулнокии соҳаҳои паррандапарварию чорводории мамлакат яке аз самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад [1.с.29].

Барои боло бурдани сатҳи амнияти озуқаворӣ дар кишвар соҳаи чорводорӣ, хусусан ғуштиро бояд инкишоф дод. Он ба зиёд кардани ғушт ва маҳсулотҳои ғуштӣ дар кишвар равона буда, воридоти ғушт ва маҳсулоти ғуштиро коҳиш медиҳад. Чорводории ватанӣ дар мамлакати мо зимни ислоҳот дар соҳаи кишоварзӣ, дигаргуншавиҳои микдориву манфиву сифатиرو паси сар кард.

Баъд аз дохилшавӣ ба СУС (Созмони умумичаҳонии савдо) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди худ вазифаи баланд бардоштани рақобатпазирии комплекси агросаноатии ватаниро дар бозори ҷаҳонии озуқаворӣ мегузорад. Дар Барномаи мақсадноки ҷумҳуриявӣ «Консепсияи рушди кишоварзӣ барои солҳои 2016 - 2030» тасмими зиёд кардани истеҳсоли ғушт то соли 2030 нисбат ба соли 2016 муайян карда шудааст.

Сармоягузории нокифоя ба чорводории ғуштӣ сабабгори рушд наёфтани соҳа мегардад, чунки соҳаи мазкур меҳнатталаб ҳисоб меёбад ва барои ҷишонидани хароҷоту дарёфти даромад муддати тӯлоние лозим аст. Омилҳои муҳимтарини афзудани ҳаҷму самаранокии истеҳсол кардани ғушти чорво инҳоянд: фаъолияти сусти чорводорӣ, норасоии техникаю технология барои ин соҳа корбурди нодурусти майдонҳои кишти хӯроки чорво нокифоягии база барои хӯроки чорво, маҳсулотнокии начандон баланди соҳаи чорводорӣ, нобаробарии мубодилоти натоиҷи корҳои ҳар як корхонаи маҳсулоти хому коркарди он ва ғайра [2.-с.112]

Бинобар ин, проблемаи зиёд кардан ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти чорвои ғуштӣ актуалӣ баҳисоб меравад, ҳамаи ин бо мақсади дар солҳои наздик барқарор намудани мавқеҳои аз даст рафта ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сатҳу сифатан нави истеҳсол ва истеъмоли ғушти гов расидан аст.

Миёни масоили таҳлилталаб боло бурдани сатҳи босамари чорводории ғуштии ватанӣ масоили рушди маҷмуи он, ҷойгиркунии оқилонаи он бо дарназардошти вижаҳои ҳар як минтақа ҳалли худро наёфтанд. Ҳоло дар бозори ҷаҳонӣ бозори мамлакати мо, дорои мавқеи муҳимро маҳсулоти ғуштӣ дорад. Вазифаи муҳимтарини зермаҷмуи ғуштӣ, таъмин кардани халқ бо маҳсулоти сифатноки ғуштӣ, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол мегардад, мебошад ва он инчунин ба таъмин намудани амнияти озуқаворӣ мамлакат равона аст. Ҳадафи муҳимтарини рушди чорводории ғушти ватанӣ муеъҷҳои босамари ин соҳа, тибқи ҳар як стандарти оқилонаи истеъмолии таъминӣ, сифатнокии халқ ҳисоб меёбад [3.с.155].

Самтнокии асосӣ - ин таъминсозии кишвар бо ғушти сифатнок ва рушди чорводории ғуштӣ, махсус дар созмонҳои хоҷагии қишлоқи мамлакат ҳисоб меёбад. Рушди чорводории ғуштӣ махсус чараҳои ҷанбаи гуногундошта буда, фарогирандаи рушди иқтисодиёту тағйирёбии хоҷагии қишлоқ бо нобаробарии марҳилаҳои нашъунамову таназзулот, дигаргуниҳои микдориву сифати ҳозира камолоти мусбӣю манфӣ ҳисоб меёбад. Бинобар ин, тараққиёти чорводории ғуштии мамлакат дар марҳилаҳои миёнаву дарозмуҳлат дар ҳар як минтақаву ҷумҳурӣ, дар умум мавриди баррасии ҳоса бояд қарор ёбад. Дар заминаи талаботҳои қонунҳои биологӣю иқтисодӣ, ҳар як шартҳои рушди чорводории ғушти мамлакатро муқаррар намудем:

-интиҳоб кардани зоти ҳайвонот барои чорводории ғуштии мамлакат бо баҳисобирии шароитҳои табиӣю иқлим, иқтисодиёт ба он мусоидат менамояд, ки теъдоди сершумори ғуштҳои босифат, ки ҳарчи хеле ками меҳнату воситаҳоро барои маҳсулоти алоҳида дар назар дорад, истеҳсол карда шавад;

-корбурди пурраи потенциали ирсии зиёдшавӣю рушди чорво, чунки зиёдшавии маҳсулноки дар истеҳсолот ба коҳишёбии нархи асли барои ҳар як маҳсулот кӯмак мерасонад;

-истеҳсол намудани теъдоди зиёди хӯроки чорвои босифат, нигоҳдории мувозинат миёни ниёзмандӣ ва вучуд доштани хӯроки чорво аз рӯи баҳисобирии теъдоду маҳсулнокии чорвои ғуштӣ, вучуд доштани бинову чарогоҳҳо (аз таҷоруби ИМА ва Канада);

- корбурди ҳар як технологияе, ки заҳоирро сарфа мекунад ва ба коҳиш додани харчи меҳнату васоити моддӣ барои ҳар як маҳсулоти истеҳсолшуда равонанд;

- вучуд доштани мутахассисони соҳибтаҷриба ва ихтисосманд.

Инкишоф додани чорводорӣ гӯштии кишвар ба ҳаллу фасли се мушкилоти муҳим равона аст:

- *Якум, муносибгардонии сохти чорводорӣ ватанӣ бо баҳисобгирии шароитҳои гуногун. Ҳамзамон, ба афзоиш додани маҳсулноки чорво нисбат ба афзоиш додани теъдоди чорво бояд бартарӣ дод. Баъдан, норасоии ҳӯроки чорвои сермаҳсул маҳсусан протеини баланд.*

- *Дуюм, номувозинатӣ байни чорво ва базаи ҳӯроки чорво, сабаби асосии истифодаи сусти потенциалҳои генетикии ҳайвонот буд ва мемонад.*

- *Сеюм, ҳимояи истеҳсолкунандагони ватанӣ аз воридоти азими маҳсулоти чорводорӣ.*

Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла, гӯшти гов ва самаранокии истеҳсолот аз микдори зиёди омилҳо вобаста аст. Омилҳое, ки ба рушди самаранокии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ таъсир мерасонанд, онҳо бо табиату вивағҳои хеш аз ҳамдигар дар тафовут қарор доранд. Бо роҳи бонизомдарории авомили пешраванда ва босамари маҳсулотҳои гӯштии дар мамлакат истеҳсолшаванда, дар заминаи асосноккунии ҳар як самти бартаридоштаи рушди он, ҳамаи ин таҷрибаҳои худро меёбад [4, с.50].

Рушду даромаддиҳои чорводорӣ гӯштии мамлакат аз бароҳмонии такрористеҳсолкунӣ вобастагии калон дорад: фароҳам овардани шароити мусоид бо мақсади бунёди чорвои гӯштӣ, истифодабарии бемаҳдуди убуркунии саноати модаговҳо аз зоти маҳаллии хеш бо барзаговҳо, ки зоти гӯштиро истеҳсол менамоянд, парвариш қардани чорвои омехтаи маҳаллӣ, корбурди чорвои зотии ин ё он минтақа, боло бурдани потенциалҳои маҳсулнокии гӯшти ҳайвонот ба воситаи бо суръат парвариш қардани гусолаҳои маҳаллӣ. Маҳсулнокии маҳсулотҳои чорводорӣ гӯштии мамлакат, як андоза аз пуррагии талабот ва корбурди технологияи муосири суръатнок барои кишту қори ҳӯроки ҳайвонот вобастагӣ дорад. Миёни авомили бароҳмонии чорводорӣ, омилҳои оқилона – ин ҷойгиркунии чорво дар ноҳияҳои серҷароғҳо мебошад.

Амиқ маҳсусгардонидану муттаҳидсозӣ ба афзоиши чорводорӣ гӯштӣ оварда мерасонад: маҳсулнокии зиёд мешаваду харҷ барои ҳар як маҳсулот коҳиш меёбад. Яке аз авомилҳои асосӣ-ин бароҳмонии муносибати иқтисодӣ дар дохили хоҷағҳои маҳаллӣ мебошад.

Таъсиррасонандагони асосӣ ба даромаднокиву ғоиданокии хоҷагӣ, авомилҳои иқтисодӣ ҳисоб меёбанд. Ҳамзамон, ғоидагирӣ аз харчи истеҳсоливу нархҳои фуруштани маҳсулот вобастагӣ дорад. Хароҷот барои истеҳсоли фуруштани маҳсулот дар бозори маҳалливу ҷаҳонӣ, муайянсозандаи рақобарпазириву самаранокии истеҳсолоти маҳсулоти гӯштӣ мебошад. Аз ин рӯ, яке аз вазоифи муҳимтарини истеҳсолкунандагони маҳсулоти гӯштӣ, қамкунии хароҷот ҳисоб меёбад. Авомили асосиву муътадилгардонии босамари чорводорӣ гӯштии маҳаллӣ, муносибати муфиди иқтисодӣ миёни ҳар як қорхонаи қишварзӣ, қорқарду фуруш муаррифӣ меғардад.

Дар замони ҳозира бо гӯшт таъминкунии аҳолии қишвар, бо маротиб афзудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои гӯштии маҳаллӣ имкон дорад. Бинобар ин, андешидани ҷораҳои афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти гӯштиву боло бурдани самаранокии он хеле зарур аст. Яке аз унсурҳои система барпо намудани базаи оқилона ташкил қардашудаи ҳӯроки чорво мебошад, ки он беҳтар намудани ташкили истеҳсоли ҳӯроки чорво, зиёд қардани ҳосили зироатҳои ҳӯроки чорво ва сифати ҳӯроки чорво дар бар меғирад [5, с.19].

Дар сохтори арзиши аслии маҳсулоти чорвои калон ҳӯроки чорво бештар аз 50 ғоизро ташкил медиҳад. Бинобар ин, барои қам шудани арзиши аслии ҳӯроки чорво аз ҳисоби парвариши зироатҳои серҳосил, аз сафеда бӯй (наҳуд, бедаи ширин, юнучқа, рапс), инчунин истифодаи системаи мошинҳоро дар тайёр қардани ҳӯроки чорво ва ба таври қатъӣ риоа қардани технологияи тайёр қардани онҳоро, амали оқилона мешуморем.

Барои зиёд қардани истеҳсоли ҳӯроки чорво дар саҳро, истеҳсоли ҳӯроки саҳроӣ мувофиқи системаи хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, сохтори оқилонаи заминҳои қорам бо вазни ҳоси 35-36% зироатҳои ҳӯроки чорво қорӣ қарда мешавад.

Баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои хӯроки табиӣ бо роҳи кулӣ ва рӯякӣ обод кардани марғзори чарогоҳҳо, ба вучуд овардани чарогоҳҳои дарозмуддати маҳсулотӣ, ки аз як гектар 150-200 тонна алафи сабз гирифтани мумкин аст, таъмин карда мешавад.

Дар заминаи таҳқиқоти мазкур мо хулосабарорӣ кардем: аз мавқеи вижагиҳои биотехнологиву нишондодҳои сифати хеш ҳар як зоти аллову сиёҳ, калласафедҳои казоқиву шведӣ ба шароитҳои табииву иқлимии минтақаҳои мамлакати мо зиёдтар мутобиқ мешаванд.

Ҳамгирозии якхелаи субъектҳои ин ё он ташкилот аз амовили асосии рушду боло бурдани маҳсулнокии истеҳсоли коркард намудани чорвои гӯшти маҳаллӣ ҳисоб меёбад. Муносибати ҳар як иттиҳодияи бо истеҳсоли коркард намудани маҳсулоти гӯшти маҳаллӣ дар мамлакати мо шуғлварзанда инкишоф намеёбад, гарчанде ки зарурати объективӣ вучуд дорад.

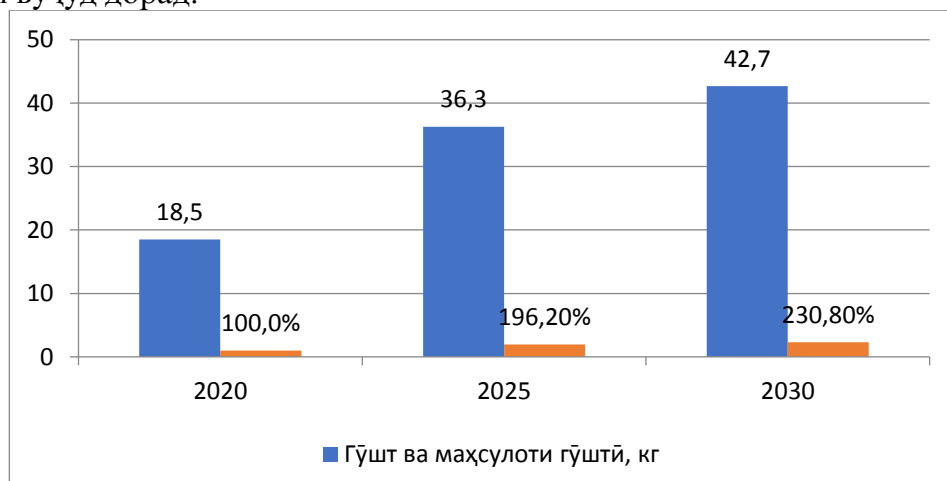

Диаграмма. -пешгуии таъминоти талаботи аҳоли бо маҳсулоти асосии чорводорӣ то соли 2030

Манбаъ: - аз тарафи муаллиф дар асоси маводи омории ҳарсолаи ҚТ-Душанбе, 2020 ва ҳисобҳои пешгуишаванда тартиб дода шудааст.

Рушди чорводории гӯштӣ бидуни дастгирии давлат ба беҳтар намудани натиҷаҳои молиявӣ, баланд бардоштани даромаднокӣ, ки дар соли 2020 ҳамагӣ 12,5% ташкил дод, ки ин ғайриимкон аст. Ба ғайр аз дастгириҳои давлатӣ, ки дар ҷумҳурӣ амал мекунанд, навҳои нави дастгириҳои давлатӣ ба монанди ҳавасмандгардонӣ ба рафти ивазкунии чорвои гӯштӣ бо модаговҳои ширдеҳ бо ҳосилнокии паст нигаронидашуда; ташкили корхонаи зотпарварӣ ва бордоркунии сунъии ҳайвонот; ҳавасманд гардондани истеҳсоли хӯроки серпротеин ва ба кор андохтани корхонаҳои коркарди гӯшти ҷумҳуриявӣ бо чорвои гӯшти вазнашон пурра, ки вазни зиндашон камаш 450 килограмм аст; пурзӯр намудани фаъолияти харида [6.с.188].

Барқарор кардан ва тараққӣ додани соҳаи гӯшт бо анъанаи ба ҷумҳурии мо хос дараҷаи таъмини аҳолии ҷумҳуриро бо гӯшт ва маҳсулоти гӯшти худӣ баланд мебардорад, аз ин сабаб, норасоии ғизои пурарзиши рағбандор ва сафеда дар шароити шадиди табиӣ коҳиш хоҳад ёфт. Дар асоси пешгуии истеҳсоли гӯшт баланси истеҳсол ва истеъмоли гӯшти чорвои калон барои оянда ҳисоб карда мешавад.

Таъмин кардани параметрҳои перспективии пешниҳод кардашуда таъминоти аҳоли бо маҳсулоти хӯроквории ватании чорводорӣ, аз нигоҳи мо асоси бозьтимоди таъмини бехатарии хӯроквории ҷумҳурӣ мебошад [7.с.85].

Муҳимтарин шарт баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти чорвои гӯштӣ - ин ташкили системаи самараноки молӣ дар асоси оптимизатсияи гардиши мол ва молиявӣ дар бозори озуқаворӣ ва кам кардани хароҷоти муомилоти мол ва ба эътидол даровардани нархи маҳсулоти гӯштӣ мебошад. Тараққиёти истеҳсолоти агросаноатӣ аз сабаби набудани системаи фуруши кафолатноки истеҳсолкунандагонӣ хоҷагии қишлоқ суст мешавад.

Барои воридшавӣ ба бозори минтақаи хешу бозори минтақаҳои дигари мамлакат онҳо монеаро ба вуҷуд меоранд: баланд набудани нархҳо барои фурӯши маҳсулоти ғушӣ, мавсимӣ будани истеҳсолот, ноустуворӣ ва ҳаҷми ками таъминот мебошанд, инчунин пардохти баланд барои ворид шудан ба шабакаҳои чакана ва мушкилот дар рафти ҳуҷҷатгузорӣ мебошад.

Ғушт тез вайрон мешавад, он ҳар рӯз мавриди истеъмол қарор меёбад, ба дуконҳои ғуштфурӯшӣ мунтазам равона мегардад. Низоми мазкур ба муқаррарсозии речаи оид ба тақсимкуниву зудтар расонидани маҳсулоти ғушӣ равона шуда, бо қорбурди ҷаҳдону методҳои муносири бастабандии режим муносиб нигоҳ доштани онро аз назари технологӣ месозад. Низоми имрӯзаи нигоҳдорӣ, фурӯшу интиқоли маҳсулотҳои ғуштии маҳаллӣ ба талаботҳои имрӯза ҷавоб дода наметавонанд. Бароҳмонии бозорҳои ғуштии маҳсус зарурати объективи таракқиёти динамики зеркомплекси ғушӣ дар ҷумҳурӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2012. -29с.
2. Мадаминов А.А. Проблемы устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана: Монография.- Душанбе, 2006. - 112с.
3. Садриддинов Н.Т. Рушди соҳаи қорводорӣ – омили муҳим дар таъмини амнияти озуқаворӣ. Монография. -Бохтар, 2020.-С155.
4. Асроров З.У. Механизмы обеспечения продовольственной безопасности. -Душанбе, 2015. -С.50.
5. Наимзода Б.К. Рушди соҳибқории хурд ва миёна дар соҳаи кишоварзӣ дар мисоли вилояти Хатлон. Монография. -- Бохтар.2021. -С.19.
6. Раҳимов З. Особенности инвестиций и инвестиционных проектов в сфере сельскохозяйственного производств. Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, 2019. №1/1 (59), –187 с.
7. Шодиев Б.С. Рушди устувори соҳаи қорводорӣ дар вилояти Хатлон. Монография. -Душанбе, “ЭР-граф”, 2018.- С.85.
8. Ашуров И.С., Кабиров С.Ҷ. Роҳҳои баландбардории самаранокии истеҳсолот дар соҳаи парандарпарварӣ ва дурнамои он. Паёми ДМТ, ISSN 2413-5151, Душанбе,– 2015. 2/8 (181)

АННОТАЦИЯ

РОЛЬ И МЕСТО МЯСНОГО СКОТОВОДСТВА В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВИЕМ

В данной статье исследуются вопросы состояния животноводческой отрасли, проблемы отрасли, развитие животноводческой отрасли, а также устранение препятствий и предложения по обеспечению продовольственной безопасности. Автор отмечает, что восстановление и развитие отрасли животноводства, с учетом традиций нашей республики, повысит уровень обеспечения населения республики мясом и мясopодуктами, благодаря этому, дефицит ценных белковых продуктов питания сократится в экстремально естественных условиях. В основу обсуждения вопроса легли статистические данные о животноводстве, пастбищных угодьях, продуктивности и обеспеченности населения мясом.

Ключевые слова: *животноводство, мясо, продовольствие, снабжение, селекция, сельское хозяйство, эффективность, продукция.*

ANNOTATION

ROLE AND PLACE OF MEAT CATTLE BREEDING IN THE FOOD SUPPLY SYSTEM

This article discusses the problems and considerations of livestock development, removal of barriers, tasks, proposals for food security. The author emphasizes the restoration and development of the meat industry in a tradition specific to our republic, which raises the level of supply of the population of the republic with meat and meat products themselves, for this reason, malnutrition of fatty foods and protein will be reduced in extreme natural conditions. He also notes that ensuring the proposed promising parameters is to provide the population with domestic food, in our view, as a reliable basis for ensuring food security in the country.

Keywords: *livestock, meat, food, supply, breeding, agriculture, efficiency, production.*

Сведения об авторе:

Расулзода Давлатмо Бури-кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 901-06-09-75; e-mail; rasulzoda 1975@mail.ru.

Information about the author:

Rasulova Davlatmo Burievna-Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Economic Theory of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. fone: (+992) 901-06-09-75; rasulzoda 1975@mail.ru.

БАРОБАРКУНИИ ШАРОИТИ ИСТИФОДАИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР АСОСИ БАҲОИ ИҚТИСОДИИ ЗАМИН

Қурбонов К.Ю. - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: заминҳои кишоварзӣ, сифати замин, баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ, баҳои иқтисодии замин, андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ.

Мубраиҷ. Муҳайё сохтани шароити мусоиди иқтисодӣ барои истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар замони имрӯза яке аз масъалаи рӯзмарра ба ҳисоб меравад. Ҳалли ин масъала бо масъалаи дар асоси баҳои иқтисодии замин баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ вобастагии зич дошта, вай ба таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат мусоидат менамояд.

Баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар асоси баҳои иқтисодии замин имконият медиҳад, ки маҳсулоти сифатноки истеҳсоли ватанӣ афзоиш ёфта, талаботи бозорҳои дохилию хориҷӣ бо маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тозаю рақобатпазир қонеъ карда шавад, ки дар натиҷа вай боиси беҳтар шудани шароити иҷтимоии аҳолии деҳоту фаровонии дастархони мардуми кишвар ва ҳавасмандии кормандони соҳаи кишоварзӣ мегардад.

Мақсади таҳқиқот баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар асоси баҳои иқтисодии замин дар хоҷагиҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба шумор меравад.

Натиҷаи таҳқиқот ва муҳокимаи он. Дар ҷумҳурӣ соҳаи кишоварзӣ соҳаи ҳаётан муҳим буда, раванди истеҳсолоту натиҷаи вай аз истифодаи заминҳои кишоварзӣ вобаста мебошад. Замин манбаи ҳаёт аст, зеро вай мардуми мамлакатро бо маводи ғизоии асосӣ, соҳаи саноатро бо ашёи хоми босифат таъмин карда, ҳамчун воситаи асосӣ буда, хусусиятҳои хоси зеринро доро мебошад ва бо онҳо вай аз воситаҳои дигари истеҳсолоти кишоварзӣ фарқ менамояд: • замин бо меҳнати инсон бунёд намегардад; • вай маҳдуд мебошад; • воситаҳои дигари истеҳсолоти кишоварзӣ онро иваз карда наметавонанд; • дар ҳолати оқилона истифода намудани он метавонад ҳосилнокии гумкардаи худро барқарор сохта, сифати худро баланд бардорад.

Истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар замони имрӯза яке аз масъалаи муҳим буда, истифодаи самараноки он бо баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар асоси баҳои иқтисодии замин вобастагии калон дорад.

Ба ақидаи муаллиф “Баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ муҳайё сохтани шароити хуби иқтисодӣ ба хоҷагиҳои кишоварзӣ мебошад, ки ҳалли он самаранокии иқтисодиро дар фаъолияти хоҷагиҳои кишоварзӣ таъмин менамояд” [2, с. 198].

Баҳои иқтисодии замин дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001, тахти рақами 18 ва «Дастури услубӣ оид ба баҳои сифати хок ва баҳои иқтисодии заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» [1], барои заминҳои гуногуни кишоварзии хоҷагиҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ шуда истодааст ва баҳои иқтисодии замин имконият медиҳад, ки дар асоси нархи дақиқи заминҳои кишоварзӣ, ки вай аз маҳсулнокию хусусияти технологияи хок вобаста мебошад, меъёри андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ андозаи кредити ипотекаӣ муайян карда шавад ва дар натиҷа вай масъулияти истифодабарандагони заминҳои кишоварзиро баланд менамояд.

Таҳқиқи масъалаи баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар асоси баҳои иқтисодии заминро муаллиф дар мисоли хоҷагиҳои кишоварзии ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мавриди омӯзиш қарор дода, ҳолати заминҳои кишоварзии онҳоро дар асоси ҳисоботи омӯрӣ экспедитсияи хокшиносӣ ва баҳои замини Институти давлатии лоиҳакашии заминсозии «Тоҷикзаминсоз» [3] муайян намуд, ки вай дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1. – Ҳолату вазни қиёсии заминҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ

Ноҳияҳо	Сифати замин бо балл									
	Ҳуҷ		Миёна		Паст		Аз ҳад паст		Ҳамагӣ	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
Данғара	3427,3	3,6	3070,7	3,2	738,4	0,8	88880,9	92,5	96117,3	100
Мир сайид Алии Ҳамадонӣ	2491,3	6,3	5026,3	12,7	3546,1	9,0	28459,2	72,0	39522,9	100
Ҳамагӣ	5918,6	4,4	8097	6,0	4284,5	3,2	117340,1	86,5	135640,2	100

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи омӯрӣ оид ба сифати замин дар хоҷагиҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ.

Маълумотҳои ин таҳқиқот нишон дод, ки дар хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳар ду ноҳия ба ҳисоби миёна 4,4% заминҳои қорами обӣ дар ҳолати ҳуҷ, 6,0% дар ҳолати миёна, 3,2% дар ҳолати паст ва 86,5% дар ҳолати аз ҳад паст қарор дошта (чадвали 1), ин далелҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки барои истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ ҳавасманд кардани истифодабарандагони онҳо, баробаркунии шароити истифодабарии заминҳои кишоварзӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Гуруҳбандӣ кардани заминҳои кишоварзӣ хоҷагиҳои ноҳияҳои номбурда дар асоси сифати замин барои баробаркунии шароити истифодаи онҳо нишондиҳандаи муҳим мебошад ва вай дар чадвали 2 пешниҳод шудааст.

Аз маълумотҳои чадвали 2 аён гашт, ки хароҷоти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, меъёри андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, нархи 1 гектар замин барои заминҳои қорами обию лалмӣ, дарахтҳои бисёрсолаи обию лалмӣ вобаста аз сифати замин, аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Муаллиф баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ хоҷагиҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Алии Ҳамадониро бо истифодаи дифференциатсияи меъёри андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бо баҳисобгирӣ сифату баҳои иқтисодии 1 гектар заминҳои гуногуни кишоварзӣ амалӣ намуд, ки вай дар чадвали 3 нишон дода шудааст.

Чадвали 2. – Гуруҳбандии хоҷагиҳои кишоварзӣ ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ

№ гуруҳ	Гуруҳҳо дар асоси сифати замин	Микдори хоҷагиҳои ноҳияҳо	Майдони кишт дар ноҳияҳо, га	Бали миёна дар гуруҳҳо	Хароҷот барои 1 га, сомонӣ	Истеҳсоли маҳсулот аз 1 га, сомонӣ	Андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба 1 гектар, сомонӣ	Нархи 1 га замин бо баҳисобгирӣ хароҷот-отҳо барои азхудкунии замин, сомонӣ
Заминҳои қорами обӣ								
1.	22-38	6	2882,57	31	4419,4	5624,0	183,0	62162,1
2.	39-55	7	9450,27	49	3824,8	7576,9	276,7	94026,2
3.	56-71	12	8369,2	64	3245,4	9427,4	366,6	124551,9
Заминҳои қорами лалмӣ								
1.	6-11	11	3005,02	8	791,7	791,7	20,2	51558,1
2.	12-17	11	16521,44	15	671,1	671,1	22,8	57339,5
3.	18-24	8	4429,16	18	657,3	657,3	23,5	60123,8
Дарахтзорҳои бисёрсолаи обӣ								
1.	20-37	4	53,05	28	4391,5	18839,5	187,2	231530,9
2.	38-55	8	410,99	53	3725,7	22669,3	232,5	287727,3
3.	56-73	11	639,83	60	3617,0	37603,3	384,4	475760,5
Дарахтҳои бисёрсолаи лалмӣ								
1.	7-19	10	773,05	14	1324,0	3142,6	13,8	82232,5
2.	20-32	6	1793,86	23	1072,9	4758,3	18,6	99618,8
3.	33-45	2	22,35	42	1012,5	8484,0	27,5	146945,3

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи омӯрӣ оид ба сифати замин дар хоҷагиҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ.

Аз маълумотҳои чадвали 3 аён гашт, ки ҳаҷми солонаи андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагиҳои кишоварзӣ ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ки дар асоси баҳои иқтисодии замин ҳисоб карда шудааст ба 7148109,5 сомонӣ баробар буда, вай аз ҳаҷми солонаи андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ки ҳар сол аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон барои 1 гектар муқаррар карда мешавад ва он 7069135,7 сомони ро ташкил медиҳад, зиёд мебошад. Андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси баҳои иқтисодии замин ҳисобкардашудаи муаллиф, ки вай аз сифати замин вобаста аст, боиси ҳавасмандии истифодабардагони заминҳои гуногуни кишоварзӣи хоҷагӣҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Али Ҳамадонӣ мегардад.

Ҷадвали 3. - Баробаркунии шароити истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар асоси баҳои иқтисодии замин дар хоҷагӣҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Али Ҳамадонӣ

Сифати замин	Майдони кишти ноҳияҳо, гектар	Нархи 1 гектар замин, сомонӣ	Меёри андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои 1 га/сомонӣ		Суммаи солонаи андозаи ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, сомонӣ	
			бе назардошти сифати замин	бо назардошти сифати замин	бе назардошти сифати замин	бо назардошти сифати замин
Заминҳои қорами обӣ						
22-38	2882,57	62162,1	296,6	183,0	854970,3	527510,3
39-55	9450,27	94026,2	296,6	276,7	2802950,1	2614889,7
56-71	8369,2	124551,9	296,6	366,6	2482304,7	3068148,7
Заминҳои қорами лалӣ						
6-11	3005,02	51558,1	22,4	20,2	67312,4	60701,4
12-17	16521,44	57339,5	22,4	22,8	370080,3	376688,8
18-24	4429,16	60123,8	22,4	23,5	99213,2	104085,3
Дарахтзорҳои бисёрсолаи обӣ						
20-37	53,05	231530,9	314,6	187,2	16689,5	9931,0
38-55	410,99	287727,3	314,6	232,5	129297,5	95555,2
56-73	639,83	475760,5	314,6	384,4	201290,5	245950,7
Дарахтҳои бисёрсолаи лалӣ						
7-19	773,05	82232,5	17,39	13,8	13443,3	10668,1
20-32	1793,86	99618,8	17,39	18,6	31195,2	33365,8
33-45	22,35	146945,3	17,39	27,5	388,7	614,6

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи оморӣ оид ба сифати замин дар хоҷагӣҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Али Ҳамадонӣ.

Хулоса. Ҳамин тариқ, баробаркунии шароити истифодабарии заминҳои кишоварзӣ дар асоси баҳои иқтисодии замини хоҷагӣҳои ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Али Ҳамадонӣ ҳавасмандии истифодабардагони заминҳои гуногуни кишоварзӣи ин ноҳияҳоро баланд бардошта, имконият медиҳад, ки сифати заминҳои онҳо баланд гардида, шароити хуб барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣи рақобатпазир пайдо шуда, бо қори доимӣ аҳолии деҳот таъмин гардад ва ба ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои ҳушсифат мусоидат кунад.

АДАБИЁТ:

1. Абдалимов А., Бобоев Д., Абидова Н.Д., Муҳиддинова С.С. Инструксияи методикӣ ва таърифи баъзе аз сифати заминҳо барои баҳои иқтисодии заминҳо. - Душанбе, 2002. - 65 с.
2. Қурбонов К.Ю. Баробаркунии шароити истифодабарии заминҳои гуногуни кишоварзӣи шаҳри Ҳисор дар асоси баҳои иқтисодии замин / К.Ю. Қурбонов, Г.К. Қурбонова // Кишоварз. Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ истеҳсолӣ ДАТ, №1 (98) 2023, саҳ. 198-201. ISSN 2074-5435.
3. Институти давлатии лоиҳаҳои заминсозии «Тоҷикзаминсоз», экспедитсияи ҳокиминоӣ ва баҳои замин, ҳисоботи оморӣ иқтисодии ноҳияҳои Данғараю Мир Сайид Али Ҳамадонӣ. – Душанбе -2006.

АННОТАЦИЯ

ВЫРАВНИВАНИЕ УСЛОВИЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ НА ОСНОВЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ЗЕМЛИ

В статье рассматривается задача выравнивания условий использования сельскохозяйственных земель на основе экономической оценки земли на примере хозяйств районов Дангара и Мир Саид Али Хамадони. Автор утверждает, что выравнивание условий использования сельскохозяйственных угодий на основе экономической оценки земли в районах Дангара и Мир Сайид Али Хамадони повышает заинтересованность пользователей различных категорий сельскохозяйственных земель этих районов, даёт возможность улучшить качество их земель, создаёт нормальные условия для производства конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции, обеспечивает постоянную занятость сельского населения, а также будет способствовать решению задачи обеспечения продовольственной безопасности и доступа населения к качественным продуктам питания.

Ключевые слова: сельскохозяйственных земель, качество земли, выравнивание условий

использования сельскохозяйственных земель, экономическая оценка земли, ставка единого налога для производителей сельскохозяйственной продукции.

ANNOTATION

EQUALIZING CONDITIONS OF AGRICULTURAL LAND USE BASED ON ECONOMIC ASSESSMENT OF LAND

The article examines the problem of equalizing the conditions for the use of agricultural land based on the economic assessment of land using the example of farms in the Dangara and Mir Said Ali Hamadoni districts. The author argues that equalizing the conditions for the use of agricultural land based on the economic assessment of land in the Dangara and Mir Said Ali Hamadoni districts increases the interest of users of various categories of agricultural land in these districts, makes it possible to improve the quality of their land, creates normal conditions for the production of competitive agricultural products, ensures permanent employment of the rural population, and will also contribute to solving the problem of ensuring food security and access of the population to quality food products.

Key words: *agricultural land, land quality, equalization of conditions for the use of agricultural land, economic assessment of land, single tax rate for agricultural producers.*

Сведения об авторе:

Курбонов Кенджа Юлчиевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры информационной и коммуникационной технологии Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 918-41-95-64. E-mail: kendja1959@mail.ru

Information about the author:

Kurbonov Kendja Yulchievich - associate professor of the department of Information and communication technology Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 918-41-95-64. E-mail: kendja1959@mail.ru

ТДУ:334.330

МУАММОҲОИ МУБРАМИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИСОДИЁТИ КОРХОНАҲОИ ХОҶАГИИ КИШОВАРЗӢ ДАР МИНТАҚА

Каримов И.И.¹, Каримов П. И. ²⁻¹Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд» - и Донишгоҳи
байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

²Донишгоҳи давлатӣи Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Калимаҳои асосӣ: *корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, содирот ва воридоти маҳсулотҳои кишоварзӣ, дастгирии давлатӣи рушди корхонаҳои кишоварзӣ дар минтақаҳо.*

Муаммоҳои имрӯзаи идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногунҷанба буда, ба ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ташкилии инфрасохторӣ таъсир мерасонанд. Дар баробари ин, соҳаи кишоварзӣ дар зиёд намудани ҷойҳои корӣ дар дигар соҳаҳои иқтисодиёт нақши бузург мебозад. Дар сурати баланд шудани дараҷаи ташкилӣ, технологӣ ва техникаи истеҳсолоти агросаноатӣ, шумораи корҳо хеле меафзояд. Ҳама гуна тағйироти сохторӣ дар соҳаи кишоварзӣ ногузир буда, дар бисёр соҳаҳои саноат – аз мошинсозӣ то савдои бозорӣ тағйироти мувофиқро ба вучуд меорад.

Бинобар ҳамин идоракунии иқтисодиёти корхонаҳои хоҷагии кишоварзӣ яке аз соҳаҳои асосӣ ва ҳаётбахши хоҷагии халқ мебошад. Вазифаи асосии хоҷагии кишоварзӣ аз он иборат аст, ки аҳолиро бо озуқаворӣ ва соҳаи саноат бояд бо ашёи хом таъмин бошад. Маҳсулотҳои озуқаворӣ ва молҳои саноатӣ, ки аз ашёҳои хоми хоҷагии кишоварзӣ истеҳсол карда мешаванд, бештар аз $\frac{3}{4}$ қисми молҳои сермасрафро ташкил медиҳад.

Зиёда аз нисфи аҳолии ҷумҳурӣ дар хоҷагии кишоварзӣ кор меkunанд. Хоҷагии кишоварзӣ яке аз таъминкунандагони асосии ашёи хоми соҳаҳои саноат, ба монанди саноати сабук, ҳӯрокворӣ, ҳӯроки чорво ва ғайра мебошанд, дар навбати худ хоҷагии кишоварзӣ ҳам истеъмолкунандаи молҳои саноатӣ мебошад. Дар он аз техника, нуриҳои маъданӣ, сӯзишворию рағанҳои молиданӣ ва ғайра васеъ истифода бурда мешаванд [4, с. 34]. Бинобар ин, тараққиёти баъзе соҳаҳои саноат бештар ба хоҷагии кишоварзӣ вобаста аст, ҳол он, ки кори бомуваффақияти истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ бо дараҷаи тараққиёти саноат муайян карда мешавад. Хоҷагии кишоварзӣ ба парвариши зироатҳои ғалладона (чав, гандум, картошка, зироатҳои ҳӯроки чорво ва ғ.) бартарӣ дорад [7, с.52].

Иқтидори технологӣ ва захираҳои зироаткорӣ ва чорводорӣ ҳанӯз кам истифода бурда мешавад. Дараҷаи бо маблағҳои муомилоти худӣ таъмин намудани хоҷагӣҳо паст аст. Таносуби байни фондҳои асосӣ ва қорӣ нигоҳ дошта намешаванд.

Давлат ба хоҷагии кишоварзӣ ёрии бисёртарафа мерасонад. Вижагии хоҷагии кишоварзиро нисбат ба дигар соҳаҳои хоҷагии халқ ҳангоми ташаккул додани базаи моддию техникии соҳа, ташкилу идоракунии истеҳсолот, муайян кардани самарҳои иқтисодии истифодаи захираҳои истеҳсолот ҳаматарафа таҳлил намуданро талаб мекунад.

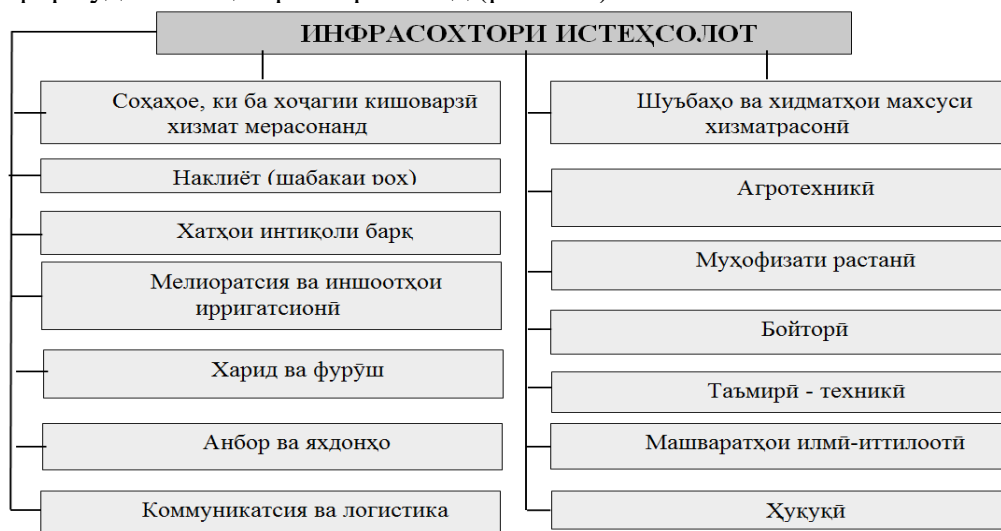
Вусъат додани истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ, инфрастихтори саноатӣ ва саноати хизматрасониро ба қор меандозад. Аз ин муқаррарот бармеояд, ки кишоварзӣ на танҳо ғайолияти соҳаҳои дигарро ташаккул медиҳад, балки умуман ҳолат ва рушди иқтисодиёти кишварро муайян мекунад.

Мушкилоти асосии идоракунии қорхонаҳои кишоварзӣ асосан дар нарасидани захираҳои об ва обёрии бесамари замин мушоҳида мешаванд. Истифодаи оқилонаи захираҳои об ва идоракунии бесамари он боиси талафоти то 40% об ҳангоми обёрӣ мегардад. Гузашта аз ин мушкилоти идоракунии об дар сатҳи паст қарор доштани ҳосилнокии зироатҳо инъикос ёфта, дар партави тағйирёбии иқлим хатар эҷод мекунад, зеро зиёда аз 90% маҳсулоти кишоварзӣ дар заминҳои обӣ истеҳсол мешавад.

Дигар муаммоҳои мубрами идоракунии иқтисодиёти қорхонаҳои кишоварзӣ дар минтақаҳо, ин аз паст будани сатҳи технологияи истеҳсолот низ гувоҳӣ медиҳад. Бисёре аз қорхонаҳои кишоварзӣ дар минтақаҳо ҳанӯз ҳам бо усулҳои қуҳна ва анъанавӣ ғайолият мекунанд. Мошинҳо ва таҷҳизоти фарсудаи қуҳна қобилияти баланд бардоштани ҳосилнокиро надоранд. Маблағгузориҳои давлатӣ ва хусусӣ дар бахши кишоварзӣ нокифоя буда, мушкилот дар ин самт дида мешавад. ас. Дастрасӣ ба қарзҳо душвор буда, ғайоли баланди қарзҳои бонкӣ кишоварзонро дар ҳолати душвор қарор медиҳад.

Ҳамзамон, норасоии мутахассисони соҳибтаҳассус ба назар мерасад. Дар минтақаҳо мутахассисони аграрӣ, иқтисоддонҳои бахши кишоварзӣ ва менечерони соҳибтаҳриба намерасанд. Камбудии кадрҳо ба сифати идоракунии ин самт таъсири манфӣ мерасонад.

Дар хусуси инфрастихтори истеҳсолии кишоварзӣ бошад, соҳаҳои саноатро дарбар мегирад, ки қори муътадили воситаҳои истеҳсолотро таъмин намуда, ҷиҳати ба муддати дароз қор фармудани онҳо ёрӣ мерасонад (расми 1).

Расми 1.-Инфрастихтори истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ

Норасоии инфрастихтор, инчунин набудани роҳҳои ҳуби низоми обёрии замонавӣ ва нигоҳдории маҳсулот боиси талафи маҳсулот ва кам шудани даромади истеҳсолкунандагон мегардад. Оид ба бозори фурӯши маҳсулот ва нархгузорӣ ба маҳсулот, мушкилоти ғайолияти маркетингӣ ва набудани дастрасӣ ба бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мушоҳида мегардад. Гарчанде, боз фарқияти зиёд байни нархи аслии маҳсулот ва нархи фурӯш (маҳсусан ҳангоми ғайолияти миёнаравҳо), эҳсос қарда мешавад.

Таъсири иқлим ва обу ҳаво низ номусоид буда, хушксолӣ ва обхезиҳо таъсири манфӣ мерасонанд. Норасоии об барои обёрӣ як мушкили ҷиддиест, ки хусусан дар минтақаҳои даштӣ ва нимбиёбон аён аст.

Вобаста ба ин номукаммалии қонунгузорӣ ва сиёсати давлатӣ доир ба қонунҳои вобаста ба замин, молиёт ва дастгирии давлатӣ ба таври возеҳ амалӣ намешаванд. Сиёсатҳои кӯтоҳмуддат ва тағйирёбии пайвасти қонунгузорӣ эътимоди сармоягузoronро коҳиш медиҳанд.

Новобаста ба ин хоҷагҳои кишоварзии ҷумҳурӣ босуръат таракқӣ карда истодаанд, вале дараҷаи механизатсиякунонӣ ҳанӯз паст аст. Барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва устуворӣ ба тағйирёбии иқлим Барномаи рушди механикони инноватсионии кишоварзӣ барои солҳои 2025-2029 таҳия шудааст. Барномаи мазкур ба ҷорӣ намудани техника ва технологияи ҳозиразамон, барои баланд бардоштани самараи истеҳсолоти хоҷагҳои кишоварзӣ нигаронида шудааст.

Ҳамчунин, дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ махсусан барои занон ва пиронсолон маҳдуд аст, ки рушди соҳаи кишоварзиро душвор мегардонад, дар ҳоле ки норасоии кадрҳои баландихтисос ва ташкили нокифояи хоҷагидорӣ ба назар мерасад, ин боиси паст шудани ҳосилнокӣ мегардад ва иқтисодии рушди соҳаро маҳдуд мекунад.

Саҳми хонаводаҳо дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳо 45,7 фоизро ташкил дода, нишондиҳандаи баландтарин дар вилояти мухтори кӯхистони Бадахшон (62,3 фоиз) ва вилояти Суғд (33,8 фоиз) ташкил медиҳад.

Дар ҷумҳурӣ соли 2024 ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ 73,98 миллиард сомониро ташкил дод, ки нисбат ба соли қаблӣ 10,6% бештар аст. Истеҳсоли маҳсулоти зироаткорӣ 13,4 фоиз, маҳсулоти чорво 4,8 фоиз афзуд.

Дар сохтори истеҳсолоти зироаткорӣ 45,13 миллиард сомонӣ (+12,6%), зироатҳои асосии ғалладона, картошка, сабзавот, зироатҳои полезӣ, меваю ангур ва дар соҳаи чорводорӣ 15,75 миллиард сомониро (+6,2%) ташкил дода, афзоиши истеҳсоли шир ва гӯшт мебошад.

Мушкилоти идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2024-2025 дар асоси маълумот ва гузоришҳои охири дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. – Муаммоҳои идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ барои солҳои 2024–2025

Мушкилот	Тавсиф	Манбаъ
Нарасидани оби обёрӣ	Дар як қатор ноҳияҳо номунтазам таъмин кардани об ба амал меояд, ки ин боиси аз киштгардон баровардани замин мегардад.	«Азия-Плюс», 17 декабри соли 2024
Сатҳи пасти Механикони	Маҳдудияти истифода бурдани техника ва технологияҳои ҳозиразамони хоҷагии кишоварзӣ афзоиши ҳосилнокии меҳнатро суст мекунад.	Pressa.tj, 29 ноябри соли 2024
Сатҳи пасти даромаднокӣ	Истеҳсоли кишоварзӣ ҷойҳои қорӣ устувор эҷод намекунад, ки ба муҳочирати аҳолии қобили қор мусоидат мекунад.	«Азия-Плюс», 2 октябри соли 2023
Сатҳи пасти нақши занон дар хоҷагии кишоварзӣ	Занон аксар вақт дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла дастрасӣ ба замин, молия ва технология ҳуқуқҳои баробар бо мардон надоранд.	«Азия-Плюс», 2 октябри соли 2023

Дар асоси натиҷаҳои таҳлил бояд қайд намуд, ки мушкилоти идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ дар Тоҷикистон гуногунҷабҳа буда, ҳам мушкилоти дохилии ташкилӣ ва ҳам омилҳои берунии иҷтимоию иқтисодиро дар бар мегирад инҳоянд:

- Набудани технология ва таҷҳизоти муосир:
 - бисёр хоҷагӣ бо техникаи кӯҳна қор мекунанд;
 - дастрасии маҳдуд ба технологияҳои инноватсионии кишоварзӣ.
- Норасоии кадрҳо:
 - нарасидани агрономҳо, инженерҳо, духтурони ветеринарӣ;
 - баромада рафтани мутахассисони ҷавон ба хориҷа.
- Мушкилоти молиявӣ:
 - дастрасии маҳдуд ба қарз ва сармоягузорӣ;
 - фоизи баланди қарзҳо.
- Инфрасохтори сустинкишофёфта:
 - Ҳолати бади роҳҳо, низомҳои обёрӣ, анборҳо;

- набудани яхдонҳо барои нигоҳдории ҳосил.

5. Мушкилоти фурӯши маҳсулот:

- Набудани логистика ва дастрасӣ ба бозорҳои фурӯш;

- Вобастагӣ аз фурӯшандагон ва нархҳои ноустувор.

6. Вобаста ба шароити иқлим:

- хушксолӣ, обҳезӣ ва дигар офатҳои табиӣ.

Вилояти Суғд, ки як минтақаи муҳими кишоварзии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, дар он ба рушди соҳаи кишоварзӣ аҳамияти махсус дода мешавад. Соли 2024, дар вилоят ба маблағи умумии зиёда аз 22,3 миллиард сомонӣ маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол гардид. Тибқи нақшаи кишти тасдиқгардида, кишти зироатҳо дар майдони 282,8 ҳазор гектар замин гузаронида шуд.

Дар баҳши парандапарварӣ, дар вилояти Суғд 132 корхона фаъолият мекунад, ки аз он шумораи умумии 228 корхона дар кишвар, 101 адад ба истеҳсоли тухм ва 113 адад ба истеҳсоли гӯшти паранда машғуланд. Аз ин миқдор, 6 корхона дар вилояти Суғд дар соли 2023 таъсис ёфта, ба истеҳсоли тухм ва гӯшти паранда машғул мебошанд [2, с.82].

Дастовардҳои асосии идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2024-2025 дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. - Дастовардҳои асосии идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ барои солҳои 2024–2025

Нишондиҳанда	Мохият	Манбаъ
Ҳаҷми маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ	60,88 миллиард сомонӣ дар 10 моҳи соли 2024, ки ин нисбат ба ҳамин давраи соли 2023, 10,0 фоиз зиёд аст.	Avesta.tj, декабри соли 2024
Гиёҳ дар растанӣ	45,13 миллиард сомони ро ташкил дода, ба 12,6 фоиз афзуд.	Avesta.tj, декабри соли 2024
Рушд дар чорводорӣ	15,75 миллиард сомони ро ташкил дода, ба 6,2 фоиз афзуд.	Avesta.tj, 2 .12.2024
Ҳиссаи фермаҳои давлатӣ	12,5 фоиз аз ҳаҷми умумии маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ	Avesta.tj, 2.12.2024

Дар соли 2024, вазъии иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ вилояти Суғд бо нишондиҳандаҳои мусбат ва рушди устувор ба назар мерасад. Мувофиқи маълумоти расмӣ мақомоти вилояти Суғд, дар ин давра истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди инфрасохтор дар соҳаи кишоварзӣ афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 3. - Нишондиҳандаҳои асосии истеҳсоли маҳсулотҳои корхонаҳои кишоварзӣ дар соли 2024

Маҳсулот	Миқдор (ҳаз/т)	Суръати афзоиш нисбат ба соли 2023
Сабзавот	686,8	105,8%
Пиёз	206,2	110,1%
Картошка	658,5	109,7%
Полезӣ	236,0	106,4%
Мевағиҳо	253,9	114,1%
Зардолу	174,8	111,2%
Ангур	62,7	122,2%
Зироатҳои хӯроки чорво	545,7	100,9%

Сарчашма: Раёсати оморӣ вилояти Суғд, <https://.stat.tj>

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2024 ба маблағи зиёда аз 22,3 миллиард сомонӣ расида, суръати афзоиш ба 108,3% баробар гардидааст. Дар маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ҳиссаи вилояти Суғд 27,7%-ро ташкил додааст.

Барои дарк кардани вазъии иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ дар вилоят, маълумоти оморӣ ва таҳлилий дар бораи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатӣ мавҷуд аст. Бинобар ҳамин дар баҳши кишоварзӣ, таваҷҷуҳ ба истифодаи самараноки гармхонаҳо ва парвариши зироатҳои гуногун зиёд шуда истодааст. Дар вилояти Суғд соли 2024 ба майдони умумии кишти сабзавот 524 гармхона (19,98 гектар) фаъолият дошта, маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ истеҳсол карда шудааст [2, с.62].

Ҳамзамон, 166 корхонаву муассисаҳои истеҳсолии нави саноатӣ дар соли 2024 бо 2060 ҷойи корӣ ба фаъолият шурӯъ карданд, ки ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулот ба 30 миллиард сомонӣ баробар шуд. Агар муқоиса бо соли гузаштаи 2023 намоем, ба маблағи 18,5 миллиард сомонӣ маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол шуд, ки 115,1%-ро нисбат ба соли 2022 ташкил дод.

Гузашта аз ин, ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ дар соли 2023 ба 2,7 миллиард доллар баробар шуд, аз он ҳаҷми содирот 756,7 миллион долларро ташкил дод.

Дар майдони 282,8 ҳазор гектар замин кишоварзони вилоят дар соли 2024 кишти зироатҳо гузарониданд, ки дар натиҷа истеҳсоли сабзавот ва 561,5 ҳазор тонна, картошка ба 457,0 ҳазор тонна, полезӣ ба 220,5 ҳазор тонна ва мевагиҳо ба 203,7 ҳазор тонна расид.

Ҷадвали 4. - Маҳсулоти чорводорӣ ва паранда

Маҳсулот	Микдор	Суръати афзоиш нисбат ба соли 2023
Гӯшти чорвою паранда (вазни зинда)	92,8 ҳаз/т	108,2%
Гӯшти паранда	19,3 ҳаз/т	100,0%
Моҳӣ	1,0 ҳаз/т	101,2%
Шир	311,1 ҳаз/т	106,0%
Тухм	768,9 млн/дона	100,3%
Асал	1,6 ҳаз/т	101,7%
Пашм	1,7 ҳаз/т	102,9%

Сарчашма: Раёсати омили вилояти Суғд, <https://stat.tj>

Аз рӯи пешгӯиҳо тибқи сохтори кишти тасдиқгардида, соли 2025 дар корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонии вилоят кишти баҳорӣ дар майдони 173 ҳазору 835 гектар замин пешбинӣ гардидааст ва дар ҳамин сол тибқи омили пешбинишуда, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоят афзоиш ёфта, ба 22,3 миллиард сомонӣ бояд расад.

Бо вучуди афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, дар соли 2024 истеҳсоли пахта 64,4 ҳазор тонна (28,1%) ва моҳӣ 101,5 тонна (2,6%) нисбат ба соли гузашта кам гардидааст.

Бар асоси маълумоти расмӣ соли 2024 соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғд нишондиҳандаҳои мусбат нишон додааст, ки эҳтимолан дар соли 2025 низ идома ёбад.

Ҷадвали 5. - Нишондиҳандаҳои асосии соҳаи кишоварзӣ дар соли 2024

Нишондиҳанда	Микдор/Натиҷа
Андозаи умумии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ	1,365 млн сомонӣ
Андозаи умумии ҳаҷми истеҳсол дар соҳаи чорводорӣ	1,341 млн сомонӣ
Андозаи умумии ҳаҷми истеҳсол дар соҳаи растанипарварӣ	24 млн сомонӣ
Нисбат ба соли гузашта афзоиши рушд	110% (чорводорӣ), 107% (растанипарварӣ)
Масоҳати кишти баҳорӣ (гектар)	173,835 гектар
Масоҳат барои пахта	59,633 гектар
Масоҳат барои картошка	18,500 гектар
Масоҳат барои сабзавот	9,311 гектар
Масоҳат барои ҳӯроки чорво	9,759 гектар

Сарчашма: Раёсати омили вилояти Суғд

Масоҳати кишт барои пахта, картошка, сабзавот ва ҳӯроки чорво дар соли 2024 ба таври назаррас афзоиш ёфта, ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоят ба 5,3 миллиард сомонӣ ташкил дод, ки ин нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 13,1% зиёд мебошад. Аз ин микдор, 2,9 миллиард сомонӣ ба соҳаи растанипарварӣ ва 2,4 миллиард сомонӣ ба соҳаи чорводорӣ рост меояд. Истеҳсоли ғалладонагиҳо 109,6 ҳазор тонна, аз ҷумла гандум 74,6 ҳазор тонна, сабзавот 95,1 ҳазор тонна, картошка 55,5 ҳазор тонна, ползӣ 17,5 ҳазор тонна ва мевачот 111 ҳазор тонна расонида шуд. Истеҳсоли себ ва зардолу мутаносибан 2,6 ҳазор тонна ва 103,9 ҳазор тонна ба қайд гирифта шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуд, ки дар соли 2025 суръати рушди иқтисоди кишвар бояд на камтар аз 8% бошад. Доир ба ин ҳадафҳои асосӣ дар ин самт инҳо мебошанд:

- ташаккули “иқтисоди сабз”;
- рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ;
- истифодаи васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ.

Ҳамчунин, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии ҷумҳурӣ барои давраи солҳои 2025-2027 таҳия кардааст, ки мувофиқи он, ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ дар дурнамои нархи солҳои дахлдор ҳамамола тақрибан 7,5% боло меравад.

Бо назардошти ин маълумот, эҳтимол меравад, ки дар соли 2025 соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғд бо суръати афзоиш ва рушди устувор идома ёбад. Бар асоси маълумоти

расмӣи дастрас, вазъи иқтисодиёти корхонаҳои кишоварзии вилояти Суғд дар соли 2024 нишондиҳандаҳои мусбатро нишон медиҳад.

Ҷадвали 6. - Натиҷаҳои асосии соҳаи кишоварзӣ дар соли 2024

Нишондиҳанда	Миқдор/Андоза	Суръати афзоиш нисбат ба соли гузашта
Маҳсулоти кишоварзӣ	22,527 млн сомонӣ	113%
Масоҳати умумии кишт	282,832 гектар	—
Ғалладонагиҳо (бе ҷуворимакка)	119,824 гектар	—
Гандум	54,271 гектар	—
Чав	48,625 гектар	—
Шолӣ	9,619 гектар	—
Лӯбиёгиҳо	4,828 гектар	—
Ҷуворимаккаи дон	6,862 гектар	—
Картошка	29,005 гектар	—
Сабзавот	18,550 гектар	—
Пиёз	4,919 гектар	—
Полезӣҳо	5,545 гектар	—
Зироатҳои ҳуҷраи чорво	45,126 гектар	—

Сарчашма: Раёсати оморӣ вилояти Суғд, <https://stat.tj>

Ҳамин тавр, кишоварзони вилоят дар соли 2024 ба маблағи зиёда аз 22,3 миллиард сомонӣ маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол намуданд, ки суръати афзоиш нисбат ба соли қаблӣ 113% -ро ташкил медиҳад.

Дар марҳалаи ҳозираи дигаргунсозии бозори иқтисодиёт умуман идоракунии корхонаҳои хоҷагии кишоварзӣ ба қадри кифоя инкишоф наёфтааст, ки ин боиси душвории бартараф намудани тамоюли ашъи хом ва истифодаи қувваи қорӣ арзон барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва хушсифат дар корхонаҳои мамлакат мегардад [5, с.152].

Гузашта аз ин, фаъолияти роҳбарияти корхонаҳои кишоварзӣ заминаи асосии татбиқи минбаъдаи инноватсияҳо, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва ба эътидол овардани вазъи ҷомеа мебошад.

Ба фикри мо барои беҳтар гардонидани ин самт чунин пешниҳодҳоро мавриди зарурӣ меҳисобем:

- Модернизатсияи техника ва технологияҳои истеҳсолӣ;
- Фароҳам овардани имконоти қарздиҳӣ бо шартҳои мусоид;
- Тақвият бахшидан ба соҳаи таълими кадрҳои соҳа;
- Инкишофи инфрасохтори деҳот ва роҳҳои дастрасӣ ба бозорҳо;
- Ташкили кластерҳои аграрӣ ва кооперативҳо;
- Тарҳрезии сиёсати давлатии дарозмуддат барои рушди кишоварзӣ ва ғ. мебошад.

Ҷиҳати дастгирии рушди соҳаи кишоварзӣ, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани донишу малакаи қормандони соҳа, тақмили ихтисос, бозомузӣ, робита бо муассисаҳои таълимӣ, дастрасии навоҳариҳои муосир дар соҳа, адабиёти методӣ, тавзеҳӣ ва тавсиявӣ, машварати электронӣ ва рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ, Қорхонаи воҳиди давлатии “Маркази тақмили ихтисос ва рақамикунонии соҳаи кишоварзӣ” таъсис дода шудааст.

Бар асоси дурнамои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар солҳои 2025–2027 ҳамасола тақрибан 7,5% афзоиш хоҳад ёфт. Ин нишондиҳандаҳо бо мақсади қам қардани вобастигӣ аз қоридот ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар кишвар таҳия шудаанд.

Ҳамин тариқ, вазъи иқтисодиёти қорхонаҳои кишоварзии вилояти Суғд дар соли 2024 нишон медиҳад, ки соҳа дар самти истеҳсол ва қоридот рушд намудааст. Дурнамои рушди минбаъда низ мусбат буда, афзоиши истеҳсолот ва қам қардани вобастигӣ аз қоридот дар нақша аст ва дар оянда баҳри рушди минбаъдаи соҳаи кишоварзӣ, Барномаи рушди соҳаи механикунии инноватсионии кишоварзӣ қорои солҳои 2025-2029 қабул шудааст. Ин барнома бо мақсади истифодаи техника ва технологияҳои муосир дар кишоварзӣ, баҳри баланд бардоштани ҳосилнокии қамин ва беҳтар қардани ҳолати мелиоративии онҳо таҳия шудааст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. 28.12.2024с.
2. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024. Маълумотномаи Кумитаи давлатии оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе.-2024.
3. Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2012с.
4. Аграрная экономика: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. М. Н. Малыша. - СПб.: Лань, 2002. — 688 с.
5. Агропромышленный комплекс (сельское хозяйство). Т.1, составил М.И. Русый, В.И. Зиновский, А.Н. Дозоров, С.Б. Шапиро, В.С. Метеж.4-е изд. Мн.: Белорусский Дом печати, 2003.-304с.
6. Аминов И. А. Продовольственный рынок: проблемы развития товарного бизнеса. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 180с.
7. Васильева И. В. Перспективные пути развития и повышения эффективности деятельности малых форм хозяйствования в АПК: монография. - М.: Изд-во ФГОУ ВПО РГАЗУ, 2011. - 196 с.
8. Каримов И.И. Нақши давлат дар тараққиёти корхонаҳои хурд ва миёнаи бизнеси иқтисодӣ миёнаҳои (дар мисоли вилояти Суғд Ҷумҳурии Тоҷикистон). «Ахбороти ДДХБСТ силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ» №2 (75) 2018.
9. Назаров Т.Н. Таджикистан: стимулы экономического роста // Экономика Таджикистана: стратегия развития №2, 2005. – С. 178.
10. Экономика сельскохозяйственного производства: Петренко И.Я., Чужинов П.И.- Алма-Ата: Кайнар, 1992.
11. <https://stat.tj>
12. <http://www.customs.tj>

АННОТАЦИЯ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕГИОНЕ

На современном этапе формирования рыночной экономической системы в сельскохозяйственных предприятиях наблюдаются неоднозначные взаимоотношения. Таким образом, современные проблемы управления сельскохозяйственными предприятиями в регионах Республики Таджикистан включают в себя, как экономические, так и организационные, инфраструктурные и социальные аспекты. В то же время, в условиях недостаточности финансовых ресурсов для развития национальной экономики, необходимо использовать зарубежный опыт для стимулирования роста предприятий аграрного сектора. Поэтому необходимость дальнейшего совершенствования теории и практики анализа технико-экономической эффективности предприятий агропромышленного комплекса обуславливает актуальность данной научной статьи.

Ключевые слова: *сельскохозяйственные предприятия, экспорт и импорт сельскохозяйственной продукции, государственная поддержка развития сельскохозяйственных предприятий регионов.*

ANNOTATION

TOPICAL ISSUES OF ECONOMIC MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE REGION

Relevance of the research topic. At the present stage of the formation of a market economic system, ambiguous relationships are observed in agricultural enterprises. Thus, modern problems of agricultural enterprise management in the regions of the Republic of Tajikistan include both economic and organizational, infrastructural and social aspects. At the same time, in the context of insufficient financial resources for the development of the national economy, it is necessary to use foreign experience to stimulate the growth of enterprises in the agricultural sector. Therefore, the need for further improvement of the theory and practice of analyzing the technical and economic efficiency of enterprises in the agro-industrial complex determines the relevance of this scientific article.

Key words: *agricultural enterprises, export and import of agricultural products, the state support for the development of agricultural enterprises in the regions.*

Сведения об авторах:

Каримов Ином Исмоилович-кандидат экономических наук, доцент Государственного учреждения «Худжандский международный институт» Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 735700. Республика Таджикистан, город Худжанд. 27 микрорайон, 1. E-mail: inom-70@mail.ru телефон: (+992) 92-844-84-45;

Каримов Парвиз Иномович. докторант PhD Худжандского государственного университета имени Б. Гафурова. 735700. Республика Таджикистан, город Худжанд. Проезд Мавлонбекова, 1. E-mail: parviz_k99@mail.ru телефон: (+992)05-238-44-44

Author Informations:

Karimov Inom Ismoilovich-Candidate of Economic Sciences, Associate Professor State Institution "Khujand International Institute" International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. 735700. Republic of Tajikistan, Khujand city. 27 microdistrict, 1. E-mail: inom-70@mail.ru phone: (+ 992) 92-844-84-45;

Karimov Parviz Inomovich. doctoral student PhD, Khujand State University named after B. Gafurov. 735700. Republic of Tajikistan, Khujand city. trafficway Mavlonbekova, 1. E-mail: parviz_k99@mail.ru, phone: (+ 992) 05-238-44-44

ТДУ:

НАҚШИ ТАШАККУЛҒИИ ФАЗОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ МАМЛАКАТ

Умарова С.И. –Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: кишоварзӣ, рушди устувор, фазои институтсионалӣ, хоҷагӣҳои деҳқонӣ, замини кишт.

Бо мақсади таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баланд бардоштани сатҳи истеҳсолкунандагони ватанӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ солҳои охир тадбирҳои мушаххас амалӣ гардида истодааст.

Барои мутобикгардонии фаъолияти соҳаи кишоварзӣи мамлакат ба талаботҳои иқтисодӣ бозорӣ барномаҳои гуногуни махсуси давлатӣ қабул ва татбиқ карда мешаванд, ки ташаббускори онҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд.

То соли 1991 бахши хоҷагидорӣи ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги биноҳои истеҳсолӣ, техникаи кишоварзӣ ва базаи таъмири он, инфрасохтори васеъ ва таҷҳизоти таъиноти иҷтимоӣи маишӣ, инчунин шабакаҳои васеи обёрӣи захираҳои, роҳҳо ва хатҳои интиқоли барқ буд. Ҳамчунин, корхонаҳои давлатие фаъолият доштанд, ки ба корхонаҳои кишоварзӣ, чи аз ҳисоби давлат ва чи аз ҳисоби худӣ хоҷагӣҳои корҳои сохтмониро анҷом доданд. Айни замон соҳибони фондҳои колхозу совхозҳо амалан аз байн рафтаанд ва ворисони ҳуқуқи онҳо аниқ муайян нагардиданд. Хоҷагӣҳои деҳқонӣи хурду миёна бошанд, ворисони ҳуқуқи онҳо буда наметавонистанд, чунки онҳо шахсони ҳуқуқӣ махсуб наёфта, имконияти молиявӣ ба тавозуни худ гирифтани ва дар ҳолати корӣ нигоҳ доштани ин иншоотҳо надоштанд. Ҳамаи ин фондҳои асосӣ тибқи қонунгузори бояд ба тавозуни вазорату идораҳои дахлдор, муассисаҳои иҷтимоӣи маишӣ, маъмуриятҳои маҳаллӣ ва ҷамоатҳо супорида мешуданд. Вале ин амал бо сабабҳои гуногун иҷро нагардид.

Тибқи таҳлилҳои рушди миёнаи солҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар давоми солҳои 1997-2020–ум 7,3 фоизро ташкил дода, ҳаҷми он дар ин давра 5 баробар афзоиш ёфта буд. Соли 2019-ум истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 39 миллиард сомонӣ ва соли 2024 бошад он ба 73 миллиард сомонӣ расидааст, ки дар панҷ соли охир ба баробар афзудааст.

Таҳлили вазъи имрӯзаи пешбурди соҳаи нишон медиҳад, ки ҷиҳати ба шароити иқтисодӣ бозорӣ мутобик намудани фаъолияти соҳа дар сохтори соҳавӣи он дигаргунӣ ба миён омада, мавқеи соҳаҳои боғу тоқпарварӣ, картошкапарварӣ, сабзавоткорӣ, парандапарварӣ, занбӯриасалпарварӣ ва рушди дигар соҳаҳои барои таъмини амнияти озуқаворӣ зарур назаррас гардида истодааст. Аз таҳқиқотҳои гузаронидашуда маълум мегардад, ки масоҳати заминҳои боғу тоқзор наздик ба 20%, кишти сабзавот 30% ва ҳаҷми истеҳсоли меваю сабзавот 50% зиёд гардида, ҳаҷми истеҳсоли дигар намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ тамоюли афзоиш доранд. Қабули «Барномаи рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» оид ба бунёди боз 20 ҳазор гектар боғу тоқзорҳои нав дар бораи ба соҳаи асосии иқтисодӣи кишоварзӣи мамлакат табдил додани боғу тоқпарварӣ гувоҳӣ медиҳад.

Дар солҳои охир дар рушди соҳаи кишоварзӣ як қатор қонуну қарорҳо ва чораҳои зарурӣ андешида шуданд, ки яке аз онҳо бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.08.2012 қабул гардидани Барномаи ислоҳоти кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 собит месозад, ки барои афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири кишоварзӣ ва ба содирот нигаронидани он, солҳои наздик дар масъалаҳои истифодаи ҳама тарафаи иқтидорҳои соҳаи кишоварзӣи мамлакат ва ташкили инфрасохтори марбутае, ки рушди содиротро таъмин мекунад, тадбирҳои андешида мешаванд. Дар ҳалли болозикр ва тақмили роҳҳои дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” қайд гардидааст, ки ислоҳот дар бахши аграрӣ ва об ба анҷом расида, гузариш ба низомии барқарорсозии ҳосилхезии хок, пешгирии таназзулҳои он ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо истифодаи технологияҳои баланди инноватсионӣ таъмин мегардад, мисоли асосӣ шуда метавонад.

Гузаронидани ислоҳот дар соҳа барои таъмини адолати иҷтимоӣ ва ташаккули имкониятҳои иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ имкониятҳои васеъро ба миён овард. Дар натиҷаи ислоҳот ҳар як деҳқон бо ҳуқуқи истифодаи якумраи меросӣ замини худ ва мустақилона дар он хоҷагидорӣ намудан соҳиб гашт. Дар соҳаи кишоварзӣ мамлакат шаклҳои гуногунии хоҷагидорӣ ба миён омада, ҳоло зиёда аз 160000 адад хоҷагии деҳқонӣ ташкил гардиданд, ки аз расидан ба мақсади асосии ислоҳот гувоҳӣ медиҳад. Ҳамзамон, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷудаи соҳа беҳбудиро талаб менамояд. Тибқи маълумотҳои оморӣ сатҳи ҳосилнокии зироатҳо ва маҳсулнокии чорво барои баланд бардоштани даромадноки мусоидат намекунад. Дар соҳаи чорӣ гардидани муносибатҳои иҷоравии ғайрирасмӣ барои ба миён омадани замини истифодабарандагони дуҷумла сеюмдараҷа, аз истифодабарии кишоварзӣ берун мондани қитъаҳои замин, бад гаштани ҳолати мелиоративии заминҳо ва истифодаи ғайриоқилонаи оби фазоӣ сабаб гардида истодааст. Масъалаҳои ҷори намудани киштигардон, ба талаботи бозори дохилию беруна мутобиқ намудани сохтори кишт, хушзоткунии чорво, истифодаи оқилонаи чарогоҳ ба масъалаҳои ҳалталаби соҳа табдил ёфтаанд. Ҳамчунин, тақвияти чараёни маҳсусгардонӣ, ташкили хоҷагиҳои калонҳаҷми кишоварзӣ, мустаҳкам намудани инфрасохтори истеҳсолӣ ва ташаккулёбии фазои институтсионалӣ, ки рушди устувори соҳаро таъмин менамоянд, ҳалли саривақтии ҳудро талаб менамоянд.

Мушкилиҳои мавҷударо вобаста ба заминаҳои ба миён омадани онҳо ба сабабҳои объективӣ ва субъективӣ дошта ҷудо намудан мумкин аст. Таҳлилҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар соҳа нишон медиҳанд, ки дар аксар ҳолатҳо сабабҳои субъективӣ барои баланд бардоштани самарани ислоҳот дар соҳа мушкилиҳо ба миён меоваранд.

Бояд таъakkур дод, ки соҳаи кишоварзӣ бахши пешбарандаи иқтисодиёти миллии ба шумор рафта, дар солҳои охир новобаста аз таъсири оғатҳои табиӣ ва омилҳои бӯхронӣ дар сатҳи зарурии устувор қарор дошта, ба ҳисоби миёна 18-21% маҷмуи маҳсулоти дохилиро таъмин менамояд. Бо вучуди ҳамаи ин то ҳол масъалаҳои муҳими сиёсати аграрӣ, аз ҷумла номуайянии шаклҳои рушди минбаъдаи соҳаи кишоварзӣ, ки дар бахши иқтисодӣ асосӣ ҳисобида мешаванд, баррасӣ нашудаанд. Бинобар он бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва амалигардонии Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.05.2009, №663 «Дар бораи чораҳои иловагии дастгирии бахши кишоварзӣ» Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон боз як қарори дигарро аз 2 июли соли 2009, №406 «Дар бораи таҳияи Барномаи ислоҳоти бахши кишоварзӣ» қабул намуд [1.с.6]

Пешбурди соҳаи кишоварзӣ аз ташаккулёбии фазои институтсионалӣ бештар вобастагӣ дорад. Институтҳо қоидаҳои рафтори аз ҷониби одамон ба вучуд оварда мебошанд, ки сохтори амалҳои якҷояи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии онҳоро муайян менамоянд. Яъне, институтҳо тартиби «қоидаҳои бозӣ»-ро дар ҷамъият муайян месозанд. Нақши асосии онҳо аз кам намудани номуайянии дар амалҳои якҷояи одамон бо роҳи ҷорӣ намудани таркиби устувори ҳамкорӣ байни якдигар мебошанд.

Фазои институтсионалӣ бо роҳи ворид намудани маҳдудиятҳо ба рафтори субъектҳои иқтисодӣ дар шакли қоидаи дастурамалҳо, тартиби муайян намудани вайронкунии қоидаҳо, меъёрҳои рафтор дар заминаи қоидаҳои қабулгардида ва истифодаи фишанги маҷбуркунии риояи қоидаҳои мавҷуда ташаккул меёбад. Бо ибораи дигар фазои институтсионалии мукамал ҳамдигарфаҳмии одамонро барои пешбурди устувори фаъолияти хоҷагидорӣ кафолат медиҳад. Он дар асоси ба шакли муайян даромадани интизориҳои мувофиқашудаи одамон бо роҳи мубодилаи иттилоот ба миён меояд.

Қоидаҳо ва меъёрҳои гуногун, ки дар чараёни фаъолияти хоҷагидорӣ ба миён меоянд, ба қоидаи рафторҳои расмӣ ғайрирасмӣ тақсим мешаванд.

Қоидаҳои расмӣ мақсаднок бо роҳи қайди ҳаттии онҳо дар ҳуҷжатҳо аз ҷониби давлат ҷорӣ карда мешавад. Қоидаҳои расмӣ барои субъектҳо, ки дар фаъолияти хоҷагидорӣ иштирок мекунанд, ҳамчун маҳдудкунандаи интиҳоби маҷмуи рафтори имконпазир баромад мекунанд. Масалан, тибқи Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодабарии қитъаҳои замин бо мақсадҳои дар ҳуҷжатҳои тасдиқкунандаи ҳуқуқ ба қитъаи замин нишондодашуда, амалӣ гардонида мешавад.

Қоидаҳои ғайрирасмӣ агарчӣ фаъолияти субъектҳои хоҷагидориро низ маҳдуд намоянд ҳам, аммо дар ҳуччатҳо ба тариқи хаттӣ нишон дода намешаванд. Аммо онҳо моҳиятан ҳамчун қоидаҳои рафтори таҳминии мақбули умум мавриди иҷроиш қарор мегиранд. Нақши қоидаҳои ғайрирасмӣ дар танзими ҳамкорию ба созиш овардани муносибатҳои субъектҳои дар фаъолияти хоҷагидорӣ иштироккунанда хеле намоён мебошад. Қоидаҳои ғайрирасмӣ дар соҳаи кишоварзӣ бештар зоҳир мегарданд, ки аз мавҷудияти чунин хусусиятҳо бармеоянд:

1. Дар кишоварзӣ қоидаҳои ғайрирасмӣ дар пешбурди хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ғайрирасони шахсӣ, истифодаи дастҷамъонаи чарогоҳ, бо тариқи ҳашар гузаронидани қорҳои саҳроӣ ва ғ. бештар намоён мешаванд. Ањана, расму одатҳо ва фарҳанги хоҷагидорӣ, ки дар шуури кишоварзон ҳангоми тарбияи касбӣ ташаккул меёбанд, барои интиҳоби рафтор дар ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ таъсири худро мерасонанд.

2. Дар деҳот институтҳои махсуси ғайрирасмӣ амал мекунанд, ки онҳо таърихи ҳазорсолаҳо дошта, дар мутобикгардонӣ ва танзими қисми зиёди равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фаъолона иштирок менамоянд. Қоидаҳои ғайрирасмие, ки ҷамъомадҳои аҳолии деҳот, Шӯрои мӯйсафедон, рафокатҳо ва дигар ҷамъиятҳои ғайрирасмӣ муқаррар менамоянд, дар истифодаи воситаҳои асосии истеҳсолоти васеъ истифода бурда мешаванд.

3. Қоидаҳои ғайрирасмӣ дар сурати мутоқиб наомадани институтҳои расмӣ дар танзими муносибатҳои иқтисодӣ (масъалан, ташкили хоҷагиҳои калони кишоварзӣ, низоми андозбандӣ, ғоизҳои баланди қарзҳои бонкӣ ва ғ.) метавонанд ба танзимкунандаи асосии фаъолияти хоҷагидорӣ табдил гарданд, ки барои пешрафти назарраси институтсионалӣ ва амалигардонии сиёсати самараноки аграрӣ метавонанд монеахоро ба миён оранд.

Таҳлили ҳама тарафаи фаъолияти институтҳои ғайрирасмӣ имконият медиҳад, ки афзалиятҳои онҳо дар мушаххас гардонидани сиёсати аграрӣ истифода бурда шаванд [6,с.91]. Дар ин самт бо роҳи дастгирии ташкилотҳои ҷамъиятӣ ташаккулдиҳии фазои ягонаи фарҳангии кишоварзонро таъмин намудан мумкин аст. Таҳия ва табиқи маҷмуи тадбирҳои ҳавасмандгардонии ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар татбиқи ислоҳоти институтсионалӣ имконият медиҳад, ки таҳкими қаноатмандии иҷтимоии кишоварзон ба натиҷаи меҳнати ниҳой таъмин карда шавад.

Аз ин лиҳоз, баланд бардоштани самарои ислоҳоти аграрӣ инобатгирии ҳама тарафаи таъсири институтҳои ғайрирасмиро ба фаъолияти соҳа талаб менамояд. Лозим аст, ки баробари ташаккулёбии фазои институтсионалӣ ба масъалаи иштироки институтҳои ғайрирасмӣ дар идоракунӣ ва ҳимояи манфиатҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба инобат гирифта шаванд.

Дар қараёни арзёбии ташаккулёбии фазои институтсионалӣ бояд натавонӣ мувофиқат омадани институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ба инобат гирифта шавад, балки муайян карда шавад, ки то дараҷае онҳо байни ҳамдигар зиддиятхоро ба миён наоранд. Танҳо дар ин сурат боздеҳии баланди фаъолияти институтҳои расмӣ ва ғайрирасмиро таъмин намудан мумкин аст.

Таҳлилҳои ҳамкориҳои институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ дар соҳаи кишоварзӣ мамлакат нишон медиҳанд, ки дар баъзе ҳолатҳо фаъолияти мақомоти давлатӣ дар идоракунӣ соҳа барои ба даст овардани манфиатҳои умум равона нагардида, барои расидан ба мақсадҳои таъмини рушди устувор мусоидат наменамояд. Бар тараф кардани номувофиқатҳои фаъолияти институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ пеш аз ҳама бояд дар асоси баланд бардоштани сатҳи ташкили ҳамкориҳои онҳо таъмин карда шавад.

Ташаккулёбии фазои муккамали институтсионалиро дар соҳаи кишоварзӣ мамлакат бо роҳи ҳалли масъалаҳои зерин амалӣ намудан мумкин аст:

1. Амалигардонии қорҳои мураттаб дар самти баланд бардоштани мавқеи институтҳои ҷамъиятӣ (ташкили ассосиатсияҳо, марказҳои машваратдиҳӣ, институтҳои боварӣ ва ҳамкориҳои тарафҳои манфиатдор дар таъмини рушди соҳа ва ғ.), дар ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист, татбиқи қонунҳо ва дигар санадҳои меърии ҳуқуқӣ. Дар ҳалли ин масъала бояд на давлат, балки ҳуди кишоварзон ҳавасмандӣ зоҳир намоянд. Баррасии фаъолияти ассосиатсияҳои истифодабарандагони об, ки асосан

бо ташаббуси давлат ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ чиҳати таъмини истифода ва нигоҳдории шабакаҳои обёрӣ барои ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ ташкил карда шудаанд, имрӯзҳо бо пуррагӣ вазифаҳои худро иҷро наменамоянд. Дар натиҷаи ба инобат нагирифтани манфиатҳои ҳар як узви ассосиатсия, масъалаи тақсимои одилонаи оби ползӣ ба муаммо табдил ёфтааст.

2. Мустаҳкам намудани мавқеи институтҳои ғайрирасмӣ дар қабули қарорҳои дахлдор оид ба нигоҳдорӣ ва истифодаи захираҳои иқтисодӣ, аз ҷумла захираҳои замин, ки барои рушди маҳал(минтақа) равона гардидаанд. Ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ додани салоҳиятҳои алоҳида, яъне ғайримарказонидани таркиби идоракунии соҳа дар истифодабарии захираҳо метавонад барои ташаккулёбии низоми идоракунии соҳа, яъне таъмини иштироки фаъолонаи кишоварзон дар ташаккулёбии сиёсати аграрӣ замина фароҳам оварад. Бо қадри кифоя баробари мақомоти давлатии идоракунии соҳа ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ додани ҳуқуқ ва имкониятҳо дар сафарбаркунии захираҳои молиявӣ, барои ҳифзи манфиатҳои ниҳони ҷамъиятӣ низ мусоидат менамояд. Масалан, қорӣ намудани қоидаҳои манфиатбахши шарикии эътимодноқ байни хоҷагиҳои деҳқонӣ аҳоли ва соҳибқорони ватанӣ (корхонаҳои коркард, ташкилотҳои савдо ва ғ.) дар фуруши маҳсулоти кишоварзӣ метавонад натавонанд вазъи бозори аграрию ба эътидол оварад, балки барои рушди кооператсия ва якҷояшавии агросаноатӣ равона карда шавад.

Ҳамзамон, таҷрибаҳо собит месозанд, ки истифодаи оқилонаи замин аз муайян намудани самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ оид ба замин, ки рушди ояндаи соҳа ва баланд бардоштани рақобатпазирии онро ба танзим мебарорад, вобастагӣ дорад [9,с.57]. Тибқи моддаи 2 Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин бо ҳуқуқи бегона намудани он объекти махсуси муносибатҳои ҳуқуқи шахрвандӣ буда, метавонад предмети хариду фуруш, тўхфа, иваз, иҷора, гарав ва дигар аҳдҳо бошад ва инчунин ба тариқи мерос ва бо тартиби умумии ба даст овардани ҳуқуқ, ки Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузорию шахрвандӣ муқаррар намудааст, ба дигар шахс гузарад. Лозим аст, ки ташаккули бозори ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин бо ҳуқуқи бегона намудан сари вақт ҳалли худро ёбад, то ки имконият барои ба танзим даровардани муносибатҳо дар тақсимои, идоракунии ва мувофиқа намудани хароҷотҳо ва даромадҳо аз истифодаи захираҳои замин таъмин карда шавад.

Ҷазои институтсионалӣ дар кишоварзии мамлакат бояд бо назардошти хусусиятҳои фарҳанги хоҷагидории ба мардуми тоҷик хос ташаккул ёбад. Истифодаи таҷрибаи дигар давлатҳо бо роҳи нусхабардорӣ ё иқтибоси институтҳои алоҳида, ки бо назардошти маданият, ахлоқу одоб, хусусиятҳои рушди минтақавии дигар кишвар ба миён омадаанд, барои ба миён омадани ҳаргуна сарбастии институтсионалӣ метавонанд сабаб гарданд [7,с.85]

Дар ҷараёни баррасии масъалаи ташаккулёбии ҷазои институтсионалӣ лозим аст, ки ҳам масъалаҳои ҳавасмандгардонӣ ва ҳам маҳдудкунии институтҳои мавҷуда ва нав рушдкунанда ба инобат гирифта шавад. Истифодаи фишанги таъсиррасонии беруни бе таҳлили ҳамаҷаҳаи низоми ташкили фаъолияти хоҷагидории аз ҷониби институтҳои ғайрирасмӣ муқарраршуда, метавонад барои пастравии самаранокии истеҳсолоти таъсири худро расонад. Масалан, бо якборагӣ маҳдуд намудани истифодаи коркунони кироа ба корҳои саҳроӣ, ки бе бастании шартномаи меҳнатӣ аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун қувваи қорӣ ҷалб карда мешаванд, ба натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ таъсири манфӣ мерасонад. Тибқи мушоҳидаҳо ба коркунони кироа дар асоси гуфтугӯи пешакӣ роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонӣ ба тариқи нақдӣ музди меҳнат пардохт менамоянд. Коркунони кироа дар асоси ташкили гурӯҳ (бригада) дар давоми сол дар корҳои саҳроӣ иштирок менамоянд. Лозим аст, ки бо роҳи ҳавасмандгардонӣ, фаъолияти онҳо дар асоси талаботи қонунҳои амалкунанда ба роҳ монда шаванд.

Ҳамин тавр, таҳлили муҳтасари вазъи ташаккулёбии ҷазои институтсионалӣ дар соҳаи кишоварзии мамлакат нишон медиҳад, ки қоидаҳои ғайрирасмӣ дар пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ хусусиятҳои худро доранд. Ҳамзамон, қоидаҳои расмӣ ба фаъолияти кишоварзон таъсири гуногуни худро мерасонанд. Танҳо лозим аст, ки баробари истифодаи имкониятҳои институтҳои ғайрирасмӣ дар пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ онҳо барои қорӣ намудани институтҳои нави расмӣ истифода бурда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи ислохоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. Саҳ. 6-7
2. Консепсияи рушди инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон № 144 аз 3.03.2014с
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. –Душанбе, 2016
4. Воҳидов В.В. Продовольственная самообеспеченность и стратегия роста аграрного производства//Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2001. - № 4. - С. 88-96.
5. Воҳидов В.В., Фафуров Х. Модель аграрной экономики Таджикистана в 21 веке 1-е изд. - Душанбе: ЧДММ: «Экспресс», 2004. - 203 с.
6. Голиченко О.Г. Основные факторы развития национальной инновационной системы//Вопросы экономики. - М., 2012. - № 5. - С. 152-155.
7. Исоков М.Т. Развитие институциональной среды в животноводстве//Кишоварз. Теоретический и научно-практический журнал. - Душанбе: Мехргон, 2015. - № 3(67). - С. 84-86.
8. Мадаминов А.А. Производство конкурентоспособной продукции - основа устойчивого развития АПК. - Душанбе, Ношир, 2003. - С. 54-60.
9. Мадаминов А.А. Основные цели маркетингового исследования в аграрном секторе//Национальная конференция. - Душанбе, 2003. - С. 122-131.
10. Мадаминов А.А. Устойчивое развитие аграрного сектора Таджикистана: состояние перспективы. - Душанбе, 2006. - 228 с.

АННОТАЦИЯ

РОЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА В РАЗВИТИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА СТРАНЫ

В статье исследуются и анализируются вопросы теоретических основ и формирования институционального пространства в аграрном секторе Республики Таджикистан. При этом в статье отражены состояние и развитие отраслей садоводства и виноградарства, картофелеводства, овощеводства, птицеводства, пчеловодства как факторов обеспечения продовольственной безопасности страны. Кроме того, были затронуты вопросы реформирования аграрного сектора, перехода к системе восстановления плодородия почв, предотвращения их деградации, производства сельскохозяйственной продукции с использованием высокотехнологичных, инновационных технологий.

Ключевые слова: сельское хозяйство, устойчивое развитие, институциональная среда, крестьянские (фермерские) хозяйства, пахотные земли.

ANNOTATION

THE ROLE OF INSTITUTIONAL SPACE FORMATION IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S AGRICULTURAL SECTOR

The article examines and analyzes the issues of theoretical foundations and formation of institutional space in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. At the same time, the article reflects the state and development of the horticulture and viticulture, potato growing, vegetable growing, poultry farming, beekeeping as factors in ensuring food security of the country. In addition, the issues of reforming the agricultural sector, transition to a system of restoring soil fertility, preventing their degradation, production of agricultural products using high-tech, innovative technologies were touched upon.

Key words: agriculture, sustainable development, institutional environment, peasant (farm) households, arable land.

Сведения об авторе:

Умарова Саодатхон Ибрагимовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры Таможенного дела Таджикского Государственного университета права, бизнеса и политики. 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 микрорайон, дом 1. Тел: (+992) 927049804. E-mail: umarova.aodat@mail.ru

Author information:

Umarova Saodatkhon Ibragimovna - candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Customs Affairs of the Tajik State University of Law, Business and Politics. 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 17th microdistrict, house 1. Phone: (+992) 927049804. E-mail: umarova.aodat@mail.ru

ТДУ:338.245.4.

ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ДАВЛАТИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Ахмедов Д.Х., Аҳлиддини Ф. –

Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ

Калимаҳои асосӣ: сармоягузорӣ, дастгирии давлатӣ, созмонҳои молиявӣ, сармояи дохилӣ, КАС, кишоварзӣ, иқтисодиёт, истеҳсолот, хоҷагии халқ.

Гуфтан мумкин аст, ки роҳи пешгирифтаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ба бештар ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва инчунин рушди афзалиятҳои асосии кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Вазифаҳо ва принципҳои, ки вобаста ба бештар намудани ҷалби сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аллакай дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” инъикос ёфтаанд. Аз ин нуқтаи назар, сиёсати сармоягузори давлатӣ бояд ба фароҳам овардани шароити муъдатил ва фазои мусоиди сармоягузори ва рафъи маҳдудиятҳои қонунгузори ва институтсионалии афзоиши сармоягузори ба истехсолот, таҳкими самти иҷтимоии онҳо, озод кардани ташаббуси бахши хусусии иқтисод, паст кардани сатҳи таваккалҳои молиявӣ, рушди бахши хусусӣ, муқовимат ба таҳдидҳои, ки пас аз таҳаввулоти бӯҳронҳои ҷаҳонии молиявӣ ба вучуд омадаанд, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ва дар ин баробар поин бурдани сатҳи камбизоатӣ, баланд бардоштани рейтингӣ байналмилалӣ кишвар, нигоҳ доштани сатҳи экосистемаи табиӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ равона карда шавад.

Вобаста ба ин, пеш аз ҳама, сиёсати давлатии сармоягузориҳо ба рушди соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи минтақа бояд ҳадафҳои зеринро амалӣ намояд: - барқарор намудани неруи захиравии табиӣ, бештар намудани вазъи экологии деҳот, баланд бардоштани вазъи иҷтимоию иқтисодии агросаноатӣ; - баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи агросаноатӣ дар асоси инкишофи бахши хусусӣ; - баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ; - гузариш ба низомии агроэкологӣ ва экологикунории истехсолоти соҳаи кишоварзӣ бо роҳи рақамикунонӣ ва раванди он; - ташкили кластерҳои илмию истехсолӣ, васеъ намудани шабакаи паркҳои технологӣ, технополисҳо, инкубаторҳо.

Вобаста ба ин, сиёсати давлатии сармоягузори ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи захираҳои табиӣ бояд пеш аз ҳама ба баланд бардоштани сатҳи некуахлоқии аҳоли, ҳифзи экосистемаи табиӣ, танзими ҷаъолияти иҷтимоӣ, экологӣ ва идоракунии ширкатҳои тичоратӣ, идораи муҳити зист, иҷтимоӣ ва идоракунӣ таъсир расонад. Истифодаи ғайрисамараноки захираҳои табиӣ ва дар ин баробар барқарор накардани сатҳи ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ боиси ба деградатсия гирифтӣ шудани заминҳои кишоварзӣ гардида, ҳосилнокии он поин рафта, ба таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ва минтақаҳо таъсир расонида, арзиши маҳсулоти аввалияро дар бозори дохилӣ баланд мебардорад.

Барои тағйир додани низомии идоракунии рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва роҳандозии сиёсати давлатӣ дар самти рушди устувор ва низомии иқтисоди даврӣ зарур аст: - сараввал механизмҳои арзёбии пардохтҳои экологӣ муайян карда шуда, самтҳои равона намудани онҳо мушаххас карда шавад. Дуюм, раванди ҷамъоварии ин маблағҳо ва назорат аз болои онҳо бояд пурзӯр карда шавад; - арзиши маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза тибқи стандарти давлатӣ муайян карда шуда, борҷомаи он бояд аз дигар навъи маҳсулотҳо 124 фарқкунанда омода шуда, арзиши он низ нисбати дигар маҳсулотҳо бояд баланд бошад, то ин ки кишоварзон ҳавасманд шаванд; - дар сатҳи давлатӣ базаи маълумотӣ вобаста ба корхонаҳои, ки ба коркарди дуюмдараҷаи партовҳо машғуланд таҳия карда шуда, барои рушди минбаъдаи ҷаъолияти онҳо ҷораандешӣ карда шуда, аз ҳама пардохтҳои андозӣ озод карда шаванд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва норасоии маблағҳои бучаи давлатӣ, корхонаҳои кишоварзиро зарур аст, ки лоиҳаҳои сармоягузори ба рушди соҳаҳои гуногуни комплекси агросаноатӣ равонашударо таҳия ва роҳандозӣ намоянд. Таъмини илмӣ методӣ ва дастгирии ҷаъолияти сармоягузори ҷиҳати таҳияи асосноккунии бизнес-нақшаҳои ояндадори лоиҳаҳои сармоягузори корхонаҳои кишоварзӣ, таҳияи усулҳои таҳлили самаранокӣ ва имконпазирии хароҷот, арзёбӣ ва баҳисобгирии лоиҳаи хавфҳои сармоягузори, инчунин, аудиити лоиҳаҳои сармоягузори ҷорӣ бояд дар ҳамкориҳои бахши хусусӣ бо давлат роҳандозӣ карда шавад. Ҳамзамон қайд карда мешавад, ки рафти азхудкунии маблағ ва иҷрои нақшаҳои молиявӣ дар доираи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори давлатии амалкунанда дар соҳаи кишоварзӣ аз руи принципҳои амалкунанда амал намуда барои

ичрои муваффақонаи ғаёлияти сармоягузори шароит ба вучуд овардан зарур буда дар нақшаи 1 оварда шудааст.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 мушоҳида карда мешавад, ки рафти азхудкунии маблағ ва иҷрои нақшаҳои молиявӣ дар доираи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории давлатии амалкунанда дар соҳаи кишоварзӣ, ки маблағи умумии сармоягузори 191122 ҳазор долари амрикоӣ мебошад, ба ҳолати 1 сентябри соли 2023 аз ин маблағ 67% иҷрои нақшаи молиявиро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 1.-Маълумот оид ба рафти азхудкунии маблағ ва иҷрои нақшаҳои молиявӣ дар доираи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории давлатии амалкунанда дар соҳаи кишоварзӣ
(ба ҳолати 1 сентябри соли 2023) бо ҳазор доллар

Номгӯи агентҳои амалкунанда	Номи лоиҳа/сарчашмаҳои маблағгузори	Давраи татбиқи лоиҳа	Маблағи умумии лоиҳа	Маблағи азхудшуда аз оғози татбиқи		Азхудкунии маблағ дар соли 2023		
				(ҳаз. долл. ИМА)	(%)	Маблағи азхудшуда (ҳаз. долл. ИМА)	Нақшаи молиявӣ (ҳаз. долл. ИМА)	Иҷрои нақшаи молиявӣ (%)
МД «Маркази идораи лоиҳаи «Рушди ҷорводорӣ ва ҷароғохҳо»	Лоиҳаи «Дастгирии соҳаи кишоварзӣ дар заминаи ҷомеа» (Фонди байналмилалӣ рушди соҳаи кишоварзӣ, сарҳим Ҳукумати ҚТ, ташиқлотҳои хизматрасон ва аҳоли)	08.02.2018 31.03.2024	39 322,0	29 093,7	74%	6 928,05	5 150,0	134%
МД «Маркази идораи лоиҳаи «Рушди ҷорводорӣ ва ҷароғохҳо»	Лоиҳаи «Дастгирии соҳаи соҳаи кишоварзӣ дар заминаи ҷомеа (CARS+)» (Фонди байналмилалӣ рушди кишоварзӣ)	19.04.2023 30.06.2030	43 800,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0%
Кумитаи ҳифзи муҳити зист				0,0	0,0	0,0	0,0	0,0%
МД «Рушди соҳибдорӣ дар соҳаи кишоварзӣ»	Лоиҳаи «Баланд бардоштани устувории кишоварзӣ» (Бонки Ҷаҳонӣ)	30.06.2021 30.11.2026	108 000,0	9 982,04	9%	4 276,7	11 479,4	37%
Ҳамагӣ дар соҳа			191 122,0	39 075,7	20%	11 204,7	16 629,4	67%

Сарчашма: Кумитаи давлатии сармоягузори ва идораи амвол давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бояд гуфт, ки дастгирии давлатии лоиҳаҳои сармоягузории кишоварзӣ дар Тоҷикистон як масъалаи муҳим мебошад, ки бо мақсади рушди иқтисодиёти кишвар ва таъмини амнияти озуқаворӣ равона шудааст. Ин дастгирӣ метавонад дар шаклҳои гуногун ифода ёбад.

- **Молиявӣ**—грантҳо ва субсидияҳо вобаста ба ин давлат метавонад грантҳо ва субсидияҳоро барои кишоварзон пешниҳод намояд, то ки онҳо тавонанд лоиҳаҳои худро амалӣ намоянд;

- қарз бо фоизи паст—ташқилотҳои қарзӣ метавонанд қарзҳоро бо фоизи паст ба кишоварзон пешниҳод намоянд;

- омузиш—ҳукумат метавонад барномаҳои омузиши соҳавиро барои баланд бардоштани кишоварзон ташкил кунад;

- консалтинг-фароҳам овардани хизматрасониҳои консалтингӣ барои кишоварзон дар соҳаҳои технологияҳои инноватсионӣ ва идоракунии хоҷагӣ;

- **Инфрасохтор**—таъмини об ин вобаста ба сохтмони низомии самаранокӣ обёрии заминҳои кишоварзӣ;

- роҳҳои нақлиётӣ-беҳтар намудани инфрасохтори нақлиётӣ барои осон кардани расонидани интиқоли молу маҳсулотҳои кишоварзӣ ба бозор;

- технология-истифодаи технологияҳои муосир барои ташқиқ истифодаи технологияи замонавӣ соҳаи кишоварзӣ ба монанди кишоварзони таҷрибадор;

- **Маҳсулот ва бозор** — вобаста ба ташқиқ намоишҳои маҳсулоти кишоварзӣ ярмаркаҳо ташкил бояд кард;

- сохтани бренд-ташвиқу тарғиби аломати маркетинги маҳсулоти кишоварзӣ вобаста ба он доир ба афзоиши фурӯш;

- **Ҳамкорихо**—шарикӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, ҳамкорихои фаъол бо созмонҳои байналмилалӣ барои ҷалби сармоягузориҳо ва таҷриба;

- созмонҳои ғайридавлатӣ-ҷалби созмонҳои ғайридавлатӣ барои дастгирии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва барномаҳои кишоварзӣ;

- **Энергетика**—энергияи сабз вобаста ба ташвиқотҳои истифодаи манбаъҳои энергияи нав ва тозаӣ барои соҳаи кишоварзӣ;

- корҳои ободонӣ барои сохтани низоми самараноки ободонӣ, ки барои рушди кишоварзӣ зарур мебошад;

- **Таъсир нарасонидан ба муҳити зист**—кишоварзии устувор ин усулҳои пешрафтаи кишоварзии устувор ва экологӣ, ки ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонад.

Дастгирии давлатии лоиҳаҳои сармоягузориҳои кишоварзӣ на танҳо барои рушди иқтисодӣ, балки барои беҳтар кардани сифати зиндагии мардум низ муҳим аст. Ин раванд метавонад бо ҳамкориҳои давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеа беҳтар шавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамавақт роҳҳои дурусти дастгирии сармоягузориҳо барои ҷалби сармоя бо шарту шароитҳои мусоид вобаста ба рушди истеҳсолоти комплекси агросаноатӣ дастгирӣ менамояд. Ин раванд гузаронидани ислоҳоти амиқи ҳуқуқӣ, сохторӣ ва ниҳодӣ, инчунин зерсохтори муносиби бозорӣ, истеҳсолӣ ва иқтимоиро дар назар дорад. Ҳамзамон, сатҳи таъмини корхонаҳои кишоварзӣ бо техникаву технология, раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди он, ҷорӣ намудани технологияи инноватсионӣ дар раванди парвариш ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, талофияти сармоягузорӣ ва баргардонидани онҳо низ муҳим мебошад.

Ин ҳолати муҳим дар таҳқиқотҳое, ки ба такмили назария ва амалияи қабули қарор дар соҳаи танзими ҷараёни инвестиция ва қарзҳои ба комплекси агросаноатӣ равона карда шудаанд, қомилан ба назар гирифта намешавад. Зарурати муқоисаи имкониятҳои ҷалб намудани сармоягузорӣ қарзҳо аз ташкилотҳои шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқии соҳибдорӣ, инчунин самарайи иқтисодии истифодаи онҳо низ қам ҷаҳод мекунад. Ҳар як категорияи сармоягузориҳои имконпазир дар байни замон ифодакунандаи манфиатҳои худ мебошад, ки бо рушди минбаъдаи истеҳсолоти КАС алоқаманданд. Бинобар ин, дар асоси ба назар гирифтани манфиатҳои иқтисодии иштироккунандагони асосии протсесс инкишоф додани ҳавасмандгардонии аз ҷиҳати илмӣ асоснокӣ маблағгузорӣ вазифаи муҳим аст. Ба инҳо истеҳсолкунандагони бевоситаи моли комплекси агросаноатӣ, ки ба сармоягузорӣ қарз эҳтиёҷ доранд, аз ҷумла корхонаҳои қалони хоҷагии қишлоқ, хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ ва хоҷагиҳои шахсии мутақобила амалкунанда мебошанд. Сармоягузориҳои эҳтимолии берунӣ бояд соҳибони корхонаҳои хусусӣ, сармояи саноатӣ ва тижоратӣ, фондҳои давлатии сармоягузориҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ бошанд. Яке аз намоёндагони асосии манфиатҳои ин ҳамкорихо аҳолии минтақаҳое мебошад, ки маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол ва истеъмол меkunанд.

Баҳодиҳии рейтингии иқтидори сармоягузориҳои корхонаҳои кишоварзии вилоят ба таври зайл сурат мегирад. Дар ибтидо мавқеи корхона дар байни дигар ташкилотҳои минтақа аз рӯйи рейтингҳои инфиродии хусусӣ (истеъмолкунанда, меҳнатӣ, истеҳсолӣ, инфрасохторӣ, молиявӣ, инноватсионӣ, захиравӣ) ҷойи он вобаста аз аҳамияти нишондиҳандаҳое, ки онро тавсиф мекунад муайян карда мешавад.

Ба назар гирифтани лозим аст, ки барои пешбурди соҳаи иқтидорҳои мавҷударо самарабахш истифода бурда, нишондиҳандаҳои асосии онро ба монанди истеъмолкунанда, истеҳсолкунанда, қувваи корӣ ва ғайраҳо ба назар гирифтани қобили қабул буда, инфрасохторе, ки бо нишондиҳандаҳои дур будани корхона аз маркази ноҳияву вилоят, аҳамияти минималӣ тавсиф дода мешавад. Вобаста ба сатҳи иқтидори сармоягузорӣ ҳамаи корхонаҳои соҳаро аз рӯйи маблағи ҳолҳо ба гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст, арзёбии умумии иқтидори сармоягузориҳои онҳо. Мо рейтингҳои корхонаҳои иқтидори сармоягузориҳои сатҳи баланд, сатҳи миёна, муътадил ва сатҳи пасти иқтидори сармоягузориҳо мегирем. Ҷузъи дуҷумлаи ҷолибияти сармоягузориҳои корхона сатҳи ҳавфи сармоягузориҳои он мебошад, ки аз ду ҳавфи мушаххас - иқтисодӣ ва молиявӣ иборат аст.

Мо хурдашавии фондҳои асосии истеҳсолиро ҳамчун нишондиҳандаи интиҳоб кардем, ки хавфи иқтисодиро муайян мекунад. Хавфи молиявӣ аз аҳамияти нишондиҳандаҳои зерин иборат аст: сатҳи даромаднокӣ аз рӯйи тамоми ҷаъолиятҳо, ҳиссаи қарзҳои кредиторӣ ба таъхир афтада, коэффисиенти устувории молиявӣ (норасоии сармояи худӣ).

Дар асоси арзишҳои ин нишондиҳандаҳо мавқеи корхона дар силсилаи рейтинг муайян карда мешавад. Илова бар ин, ба назар гирифтани лозим аст, ки барои баъзе нишондиҳандаҳо (беҳтарин аз рӯйи хавф) арзиши максималӣ ва барои дигарон, баръакс, минимум хоҳад буд. Масалан, сатҳи даромаднокӣ бо арзиши баландтар хавфи камтарро нишон медиҳад. Миқдори зиёди нишондиҳандаҳо оид ба ҳиссаи қарзи кредиторӣ ба таъхир афтада, хурдашавии фондҳои асосӣ ва норасоии сармояҳои худӣ аз мавҷудияти хавфи калони сармоягузорӣ шаҳодат медиҳанд. Масъалаи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатии кишвар хусусияти худро дорад. Ҷаъолияти сармоягузорию ташкилотҳои хоҷагии кишлоқ аксар вақт танҳо ба нигоҳ доштани иқтисодии ҷамъшудаи то ислоҳот оварда мерасонад. Агар дар бораи рушди ширкатҳо ва лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ сухан ронем, пас буҳрони охири молиявӣ иқтисодӣ ислоҳот ворид кард: гарон шудани қарзҳо ва мураккаб шудани тартиби гирифтани онҳо ба коҳиш ва қатъи барномаҳои рушд оварда расонд. Имкониятҳои навсозии фондҳои асосӣ аз ҳисоби манбаъҳои беруна танг шуданд ва бисёр корхонаҳои аграрӣ маҷбур шуданд, ки аз ҳисоби маблағҳои худ навсозӣ кунанд. Миқдори вазъи ҷаъоии сармоягузорӣ метавонад аз рӯйи миқёс ва динамикаи сармоягузорӣ арзёбӣ карда шавад. Аз ин нуқтаи назар, солҳои охир вазъият дар бахши аграрӣ хеле мусоид аст.

Ёдовар мешавем, ки дарвараҳои пас аз истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии муҳим қабул гардидаанд, ки ба рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти ҷумҳурӣ мусоидат менамоянд, ҳамзамон таъмини қафолати сармоягузoron дар назар дошта шудааст. Ин санадҳои меъёрии ҳуқуқие ба ҳисоб мераванд, ки оид ба дастгирии соҳибкории хурду миёна ва коҳишдиҳии хароҷоти ба он вобаста буд, ба ҳавасмандии сармоягузорӣ равона шудааст.

Хулоса, ҷалби сармоягузорӣ барои бемайлон рушд намудани соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ, аз ҷумла ба баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ бояд заминаи мусоид фароҳам оварда шуда, бо назардошти манфиатҳои иқтисодӣ нигаронида шавад, ки истеҳсолоти кишоварзӣ дар назди худ вазифаҳои гузашташударо самаранок иҷро намояд. Мавриди зикр аст, ки муҳимтарин самти сармоягузорӣ барои истеҳсолоти кишоварзӣ аз он вобаста аст, ки ба такрористеҳсоли соҳаи ҷалби бештари сармоя, инчунин ҷорабиниҳо дар самти баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, ҳамзамон баланд бардоштани ҳосилнокии маҳсулотҳои кишоварзӣ арзёби мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Аҳмедов Д.Х., Маҳмудова Ш.Х. Ҷаъоии мусоиди сармоягузорӣ - омили асосии ҷалби сармоя дар комплекси агросаноатӣ. Гузориши Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. №4 (78) 2023. -С. 108-113.
2. Аҳмедов Д.Х., Бобоазиззода Ш.А. Проблемы эффективности садово-виноградарческого подкомплекса Таджикистана. Монография. –Душанбе, 2019. -128 с.
3. Аҳмедов Д.Х., Бобоазиззода Ш.А. Механизми рушди устувори боғу тоқпарварӣ дар вилояти Хатлон//Паёми ДОТ ба номи С.Айнӣ. 2015.№5 (66). -С. 110-114.
4. Абдурашидова У.Ҷ. Омилҳои таъсиррасон ба ҷолибияти сармоягузории соҳаи кишоварзӣ. Кишоварз, №4(98). 2022. - С. 113-116.
5. Аҳмедов Д.Х. Сармоягузори омили рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Кишоварз, 2021. -№1(90).
6. Бақоев Ш.С. Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории ноҳиявӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон). Автореферати диссертатсия. -Хучанд, 2020.
7. Зувайдуллоева Г.Х. Такмили механизми идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ. Афтореферат, - Душанбе, – 2021.
8. Комилов Н.Б. Татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар самти заминҳои кишоварзии ноҳияи Кӯлоб:мушкilot ва дурнамо. Маҷаллаи илмӣ Маркази тадқиқоти стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Тоҷикистон ва ҷаъони имрӯз», – Душанбе, -2018. -№2(61). -С.182-189.
9. Қудратова Ф.Р.Самаранокии иқтисодии сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ.Афтореф.–Душанбе, 2020.
10. Мадамино А.А., Бобоазиззода Ш.А., Аҳмедов Д.Х. Состояние и развития продуктов растениеводства в Республике Таджикистан. Сборник научных статей// Кишоварз, 2018. №4. - С-170-175.
11. Маҳмудова Ш. Х. Формирование и развитие рынка садоводческой продукции Республики Таджикистан. Диссертация. -Душанбе -2009. -81 с.
12. Маҷмааи оморӣ кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024.
13. Садриддинов Н.Т. Роль садово-виноградарческого комплекса а республике// Кишоварз.2016.№1,-С.65-67.

14. Серова Е.В. Аграрная экономика. Оценка экономической эффективности садоводства. - Москва. 1995. - 506 с.
15. Шарифов З.Р., Ахмедов Д.Х. Бозори маҳсулоти боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми ДМТ. 2024. №1, - С. 184-190.

АННОТАЦИЯ СТИМУЛИРОВАНИЯ ПОДДЕРЖКА ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В ОТРАСЛИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

В данной статье рассматривается государственная поддержка инвестиционных проектов, как фактор привлечения инвестиций в агропромышленный комплекс Республики Таджикистан, в современных условиях. При этом, отмечено, что государственная поддержка инвестиций является одним из основных механизмов экономического развития АПК и играет решающую роль в достижении значимых достижений в отрасли. Также отмечаем, что привлечение иностранного капитала в агропромышленный комплекс, внедрение научных результатов, связанных с инвестиционными проектами, совместно с международными финансовыми организациями и внутренними инвестициями в Таджикистане, привело к тому, что в республике производится больше отечественной продукции, создаются рабочие места. В то же время следует отметить, что инвестиции являются одним из основных механизмов экономического развития любой страны, играя решающую роль в производстве национальной экономической продукции.

Ключевые слова: *инвестиции, государственная поддержка, финансовые институты, внутренние инвестиции, прямые иностранные инвестиции, сельское хозяйство, экономика, производство, национальная экономика.*

ANNOTATION STATE SUPPORT OF INVESTMENT PROJECTS IN AGRICULTURE

The article considers state support of investment projects as a significant factor in attracting investment in the agro-industrial complex of the Republic of Tajikistan in the current conditions of the modern world. At the same time, we recall that state support of investment is one of the main mechanisms for the economic development of the agro-industrial complex and plays a decisive role in achieving significant achievements in the sector. We also note that the attraction of foreign capital to the agro-industrial complex, the implementation of scientific results related to investment projects in cooperation with international financial organizations and domestic investment in Tajikistan, will lead to the production of more domestic products and the creation of additional jobs. At the same time, it should be noted that investment is one of the main mechanisms for the economic development of any country, playing a decisive role in the production of national economic products.

Keywords: *investment, state support, financial organizations, domestic investment, agriculture, economy, production, national economy. Маълумот дар бораи муаллифон*

Сведения об авторах:

Ахмедов Давлатали Хайталиевич – кандидат экономических наук, доцент зав.отделом изучения и мониторинга инвестиций в АПК Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. 734049, г. Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 171 11 99. E-mail: davlat_1118@mail.ru;

Ахлиддини Ф. – доктор PhD Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. 734049, г. Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 171 11 99. E-mail: davlat_1118@mail.ru;

Information about the authors:

Akhmedov Davlatali Haytalievich - candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of study and investment monitoring at AIS of the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of Tajik Academy of Agricultural Sciences: Dushanbe city, Hayoti Nav 306; tel: 918-68-49-05.

Ahliddini F. – doktor PhD of the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of Tajik Academy of Agricultural Sciences: Dushanbe city, Hayoti Nav 306; tel: 93-171-11-99.

ТДУ:631.587(575.3)

ЗАМИН – ВОСИТАИ АСОСИИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР КИШОВАРЗӢ

**Абдуалимов Б.А.-Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон**

Калимаҳои асосӣ: *заминҳои обӣ, кишоварзӣ, заминҳои қорам, истифодаи самараноки заминҳо, фонди замин, заминҳои кишоварзӣ.*

Бо вучуди он ки қорбурди самараноки заминҳои обӣ омили асосии таъмини бехатарии озукавории мамлакат аст, вале ҳолати имрӯзаи заминҳои обии мо таваҷҷуҳи

хосаро ба худ талаб менамояд. Мо бо така ба маълумоти омили расмӣ кӯшиш мекунем, ин мавзӯро таҳлил ва тадбирҳоеро барои ҳалли масъала пешниҳод намоем.

Мо, зарурати самаранок ва оқилона истифода бурдани заминҳои қорами обиро ба пуррагӣ дарк намуда, вазъиятро дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ бо далелҳои дақиқ тавзеҳ медиҳем. Таваҷҷуҳи махсус ба камшавии заминҳои қорами обӣ дар 33 соли охир, дақиқтар гуем, дар давоми солҳои 1991-2024 дода шудааст [2]. Алаҳхусус, динамикаи камшавии заминҳои қорами обӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ вобаста ба зиёдшавии аҳоли дар минтақаҳо ва аз ҷумла, шаҳри Турсунзода дар ҷадвали 3 нишон дода шудааст. Манбаи омили, ки истифода мебарем, маълумоти Қумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз ин рӯ, эҳтимолияти иштибоҳ хеле кам аст.

Ҷадвали 1.-Динамикаи тағйироти намуди заминҳои кишоварзӣ ба ҳолати 1.01.2023 нисбати ба ҳолати 1.01.2024 (ба ҳисоби гектар)

Намуди заминҳо		ба ҳолати 1.01.2023		ба ҳолати 1.01.2024		Фарқ
		Майдон (ҳаз/ га)	%	Майдон (ҳаз/ га)	%	
1	Замини қорам -ҳамагӣ	671979	4,75	673256	4,76	1277
	аз ҷумла обӣ	470262	61,60	471525	61,53	1263
2	Дарахтони бисёрсола- ҳамагӣ	161691	1,14	163287	1,15	1596
	аз ҷумла обӣ	124310	16,28	125539	16,38	1229
3	Заминҳои партов - ҳамагӣ	20303	0,14	20061	0,14	-242
	аз ҷумла обӣ	17610	2,31	17413	2,27	-197
4	Алафдарав- ҳамагӣ	18812	0,13	18830	0,13	18
	аз ҷумла обӣ	1424	0,19	1425	0,19	1
5	Чарогоҳ-ҳамагӣ	3852579	27,25	3858181	27,29	5602
	аз ҷумла обӣ	3729	0,49	3729	0,49	0
6	Ҳамагӣ заминҳои кишоварзӣ -ҳамагӣ	4725364	33,42	4733615	33,48	8251
	аз ҷумла обӣ	617335	80,86	619631	80,86	2296
7	Заминҳо, ки дар даври сохтмони мели-оративӣ қарор доранд	2686	0,02	1279	0,01	-1407
8	Заминҳои наздиҳавлигӣ - ҳамагӣ	215430	1,52	216871	1,53	1441
	аз ҷумла обӣ	107861	14,13	108409	14,15	548
9	Заминҳои хоҷагиҳои ёрирасон шахсии шаҳрвандон -ҳамагӣ	58844	0,42	58492	0,41	-352
	аз ҷумла обӣ	32939	4,31	32930	4,30	9
10	Чангалу буттазор - ҳамагӣ	554989	3,93	555341	3,93	352
	аз ҷумла обӣ	5333	0,70	5333	0,70	0
11	Дигар заминҳо - ҳамагӣ	8580594	60,69	8572309	60,63	-8285
	Дар ҷумҳурӣ - ҳамагӣ	14137907	100,00	14137907	100,00	0
	аз ҷумла обӣ	763468	100,00	766303	100,00	2835

Манбаъ: Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01 соли 2024)

Тибқи тартиби муқаррагардида ҳамасола ба ҳолати 1 январ фонди заминҳои ҷумҳурӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, тасдиқ мешавад [3]. Мақсад аз ин иқдом он аст, ки вазорату идораҳои соҳавӣ ба масъалаи мазкур барои сифатан беҳтар намудани фонди заминҳои ҷумҳурӣ чорабиниҳо андешида, онҳоро бояд амалӣ кунанд. Таҳлили маълумотҳо дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, бо вучуди бетағйир будани ҳудуди ҷумҳурӣ, дар намуд (категорияҳо)-и заминҳо тағйиротҳо ҷой доранд [10]. Барои саҳеҳ гаштани ин масъала, мо ҳолати заминҳои қорамро дар 33 соли охир (1991-2024) таҳлил мекунем.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамъи заминҳои кишоварзӣ ба ҳолати 01.01.2024-4733615 гектарро ташкил мекунанд, ки аз он ҷумла 619631 гектар заминҳои кишоварзии обӣ мебошанд. Агар дар ин муддат ба тағйирёбии ин қисмати заминҳо нигарем, мебинем, масоҳати заминҳои қорам тамоюл ба камшавӣ доранд (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2.-Миқдори заминҳои қорам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (гектар)

№	Намудҳои замин	Соли 1991	Соли 2024	Фарқият
1	Масоҳати заминҳои қорам (га)	811200	673256	-137944
2	Аз он ҷумла заминҳои қорами обӣ (га)	568000	471525	-96475

Манбаъ: Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01.2024)

Аз ҷадвали 2 маълум мегардад, ки миқдори заминҳои қорами кишоварзӣ 137944 гектар, аз он ҷумла, заминҳои қорами обӣ 96475 гектар кам гардидаанд.

Сабабҳои асосии камшавии заминҳои таъиноти кишоварзӣ аслан чунинанд:

1. Зиёдшавии аҳолии ҷумҳурӣ, ҳамасола тахминан дар доираи 2-2,5 % ва ба ин сабаб чудо намудани заминҳои таъминоти кишоварзӣ барои таъмини аҳоли бо қитъаҳои замини назди ҳавлигӣ, таъсиси маҳалҳои аҳолинишини нав [1].
2. Сохтмони роҳҳо, иншооти нави инфрасохторӣ барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли [4].
3. Аз як намуд (категория) ба намуди дигар гузаронидани заминҳое, ки солҳои охир мавриди истифода қарор нагирифтанд ва хеле суст гаштани чараёни аз худкунии заминҳои нав [5].

Асосан бо ин сабабҳо, масоҳати заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар 33 соли охир коҳиш ёфтааст.

Агар масъаларо дар сатҳи вилоят, ноҳия ё шаҳр баррасӣ намоем, ҳолати ташвишваре ба назар мерасад. Мисол дар шаҳри Турсунзода, ки яке аз шаҳрҳои ҳам саноатӣ ва ҳам кишоварзӣ аст, дар чордахсоли охир (2010-2024) масъала ба таври зайл шарҳ мегардад:

Ҷадвали 3.-Истифодаи заминҳои қорами обӣ дар шаҳри Турсунзода дар давоми солҳои 2010 ва 2024 (га)

№	Заминҳои қорам	Ба ҳолати 01.01.2010	Ба ҳолати 01.01.2024	Фарқият (+-) ба ҳолати 01.01.2024
1	Ҳамагӣ	17284	14484	-2800
2	аз он ҷумла обӣ	10724	8949	-1775

Манбаъ: Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01 соли 2024)

Агар дар ин давра мувофиқи факту рақамҳои оморӣ ба шумораи аҳоли нигарем, зиёдшавии аҳоли баръало ба чашм мерасад. Яъне, миқдори аҳоли дар ин шаҳр то 01.01.2010 с. 186200 нафар ва ба ҳолати 01.01.2024-320200 нафарро ташкил намуда, дар ин давра аҳолии шаҳр 134000 нафар зиёд шудааст. Ё замини қорами обиро ба як одам тақсим кунем, ба ҳолати 01.01. 2010 - 0,06 га ва ба ҳолати 01.01.2024 - 0,03 га рост меояд [6].

Чунин ҳолатро қариб дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои кишоварзии ҷумҳурӣ дидан мумкин аст. Аз ҳама ташвишвараш он аст, ки азхудкунии заминҳои нав, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани онҳо маблағгузори ҳарсолро талаб мекунад. Аҳолии шаҳру ноҳияҳо бошад новобаста аз кам гаштани заминҳои қорами обӣ ҳарсола рӯ ба зиёдшавӣ доранд. Албатта, тавсияҳои олимони деҳқонони ҷаҳонро ба қарор гирифтани заминҳои кишоварзӣ, яъне дар асл истифода бурдани технологияи нав, навъҳои серҳосили зироатҳои кишоварзӣ [7], истифодаи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҳамасола нашр гардида барои истифода тавсия мешаванд, аммо на дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо мавриди истифода қарор мегиранд. Ҳолати дигаре, ки солҳои охир дар таъмини истифодаи самараноки заминҳои қорами обӣ ба чашм мерасад, ин аз гардиши кишоварзӣ берун мондани қитъаҳои алоҳидаи заминҳои қорами обӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ мебошад.

Агар ба динамикаи ин раванд нигарем, аз соли 2019 то соли 2023 чунин рақамҳо ба чашм мерасанд (ҷадв.4).

Ҷадвали 4.-Динамикаи заминҳои қорами аз гардиши кишоварзӣ берун монда дар 5 соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (гектар)

Номгуи вилоятҳо (минтақаҳо), га	Заминҳои қорам	Солҳо				
		2019	2020	2021	2022	2023
Вилояти Суғд	ҳамагӣ	2296	1954	1753	2076	2970
	обӣ	2191	1638	1489	1761	2684
Вилояти Хатлон	ҳамагӣ	2277	1314	1967	1773	889
	обӣ	2110	1314	1778	1197	889
ВМКБ	ҳамагӣ	735	324	316	57	53
	обӣ	735	324	316	57	53
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	ҳамагӣ	36	1402	975	954	954
	обӣ	1154	1240	903	882	882
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	ҳамагӣ	6644	4994	5013	4284	4866
	обӣ	6190	4566	4486	3897	4508

Манбаъ: Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01 соли 2024)

Чй тавре аз чадвали 4 маълум мешавад, дар 5-соли охир миқдори заминҳои қорами аз гардиши кишоварзӣ берун монда рӯ ба камшавӣ доранд. Ин ҳолат ҳамчун фактори мусбӣ арзёбӣ мегардад [8]. Яъне, дар натиҷаи чорабиниҳои амалигашта дар 5 соли охир (солҳои 2019-2023) миқдори заминҳои қорами аз гардиши кишоварзӣ берун монда 1778 гектар кам шудааст. Ҳамзамон, миқдори заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда дар як минтақаи ҷумхурий: вилояти Суғд 674 гектар зиёд шудааст. Аз ин рӯ, мақомоти иҷроияи вилояти Суғдро зарур аст, ки дар ин замина чораҳо андешад [9]. Барои ғанӣ гардонидани фонди ягонаи замини ҷумхурий, алалхусус заминҳои қорами кишоварзиро аз ҳар гуна таъсири манфӣ, ба монанди камшавӣ ва паст гаштани сифатнокиашон чун гавҳараки чашм бояд ҳимоя намоем. Мо оид ба динамикаи тағйироти фонди замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таҳлилҳоеро дорем, ки дар чадвали 5 пешниҳод мегардад.

Чадвали 5.-Динамикаи тағйироти фонди замин дар ҳудуди маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1.01.2023 нисбат ба ҳолати 1.01.2024 (ба ҳисоби га)

Гурӯҳҳои замин		ба ҳолати 1.01.2023		ба ҳолати 1.01.2024		Фарқ
		Майдон (ҳаз/га)	%	Майдон (ҳаз/га)	%	
1	Заминҳои таъиноти кишоварзӣ-ҳамагӣ	6844090	48,4	6851456	48,5	7366
	аз ҷумла обӣ	682197	89,4	684451	89,3	2254
2	Заминҳои маҳалҳои аҳолинишин- ҳамагӣ	189346	1,3	191515	1,4	2169
	аз ҷумла обӣ	67170	8,8	68050	8,9	880
3	Заминҳои саноат, нақлиёт, алоқа, муҳофизат ва таъиноти дигар - ҳамагӣ	179148	1,3	181092	1,3	1944
	аз ҷумла обӣ	4438	0,6	4436	0,6	2
4	Заминҳои ҳифзи табиат, соҳилгардонӣ, рекреатсионӣ ва таърихӣ маданий- ҳамагӣ	2745449	19,4	2751834	19,5	6385
	аз ҷумла обӣ	323	0,0	318	0,0	-5
5	Заминҳои фонди давлатии ҷангал-ҳамагӣ	1332825	9,4	1331381	9,4	-1444
	аз ҷумла обӣ	4664	0,6	4612	0,6	-52
6	Заминҳои фонди давлати об-ҳамагӣ	38168	0,3	32326	0,2	-5842
	аз ҷумла обӣ	1044	0,1	1024	0,1	-20
7	Заминҳои захираи давлатӣ ҳамагӣ	2808881	19,9	2798303	19,8	-10578
	аз ҷумла обӣ	3632	0,5	3412	0,4	-220
8	Дар ҷумхурий- ҳамагӣ	14137907	100,0	14137907	100,0	0
	аз ҷумла обӣ	763468	100,0	766303	100,0	2835

Манбаъ: Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсими он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01 соли 2024)

Дигар масъалае, ки дар ояндаи наздик бояд ҳалли худро ёбад, ин зиёд кардани майдони заминҳои қорами обӣ барои кишти зироатҳоест, ки аз онҳо рағбани растанӣ истеҳсол мешавад. Дар мадди аввал бояд майдони кишти пахта ва дигар зироатҳои лубиёгӣ зиёд шаванд.

Кишоварзони ҷумхурий таҷрибаи ғанӣ оид ба истеҳсоли пахта доранд. Зиёд кардани майдони кишти ин зироати стратегӣ ба якҷанд ҷабҳаҳои иқтисоди кишоварзӣ тақони бузурге медиҳад, чунончӣ: Зиёд кардани майдони кишти пахта – ин пайдо гаштани ҷойҳои қори иловагӣ, тибқи меъёрҳо барои қоркарди 1,0 гектар пахта (нигоҳубин аз кишт то ҷамъоварӣ) 3-4 нафар қувваи қор зарур аст.

Пахта ва маҳсулоти пахтагӣ маҳсулоти содиротӣ буда, воридоти маблағҳои иловагӣ аз ҳисоби андозҳо ба буҷети ҷумҳуриро зиёд мекунад. Дехқонони кишвар солҳои тӯлонӣ аз рағбани пахта дар рӯзгор истифода мебарданд ва имрӯз ҳам истифода мебаранд. Тибқи маълумотҳои мавҷуда қариб 60-80% рағбани истеъмолӣ имрӯз аз хориҷи кишвар ворид мегардад. Агар ба ҳосилнокии пахта дар солҳои охир назар афканем чунин рақамҳо ба чашм мерасанд. Ҳосилнокии миёнаи пахта дар солҳои 2010-2015 аз 19,3 то 17,3 соли 2019 буд, ҳоло он ки ин нишондод дар ҷумхурий дар солҳои 1990-1991 аз 1 га ба ҳисоби миёна 27,4 сентнерро ташкил меод.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки солҳои охир ҳам майдони кишти пахта ва ҳам ҳосилнокии он қоҳиш ёфтааст. Майдони кишт аз 298,8 гектар дар соли 1991 ба 185,6 гектар дар соли 2019 қоҳиш ёфта, ҳосилнокии ин зироат аз 27,4 сентнер/га дар соли 1991 ба 22,0 сентнер/га дар соли 2019 кам шудааст. Дар ҳоле ки моро лозим аст, аз ҳар як ваҷаб қитъаи замин

хосили баланди зироатхоро ба даст оварда, барои расидан ба яке аз хадафҳои асосӣ “Таъмини бехатарии озуқаворӣ мамлакат” бояд имконоти бештар фароҳам оварем.

АДАБИЁТ:

1. Программа развития пастбищ в Республике Таджикистан на 2023-2027 год,». 29.11.2022.
2. Закона Республики Таджикистан «О пастбищах» от 20 июня 2019 года №1618.
3. Абдуалимов Б.А. Землеустройство сезонных пастбищ Таджикистана. -Душанбе, 2003. -С. 111-112.
4. Абдуалимов Б.А., Мадаминов А. А. Истифодабарии самаранокии заминҳои қорами обӣ, омили асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ мамлакат// Ж. Экономика Таджикистана. - №4(1), 2021. -С. 52-58
5. Абдуалимов, Б. Муносибатҳои заминистифодабарӣ, таърихи заминдорӣ ва истифодаи замин дар минтақаҳои ҷумҳури, дар давраи гузариш / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон –2023. –№2.–Р.34-39.–EDN IKCKRO.
6. Мадаминов, А. Перспективы развития и размещения предприятий пищевой промышленности Республики Таджикистан / А. Мадаминов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № S2. – С. 201-206. – EDN MVGGHX.
7. Мадаминов, А. Перспективы развития и размещения предприятий мясомолочной отрасли в регионах Республики Таджикистан / А. Мадаминов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-2. – С. 217-224. – EDN WIJYSM.
8. Мадаминов, А.А. Экономическая устойчивость предприятий пищевой промышленности как фактор продовольственной безопасности страны / А. А. Мадаминов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-2. – С. 49-55. – EDN JYUEVK.
9. Абдуалимов, Б. Асосҳои назарияи ташкили истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ (чарогоҳҳои мавсимӣ) ба мақсади таъмини рушди устувори соҳа / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 1. – Р. 61-67. – EDN OMYWMV.
10. Абдуалимов, Б. Асосҳои илми таъмини истифодаи самаранокии чарогоҳҳои мавсимӣ дар шароити кӯҳсори Тоҷикистон / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2022. – No. 4-1. – Р. 57-64. – EDN JSFOEV.
11. Абдуалимов, Б. Асосҳои истеҳсоли ва илмӣ барои таҷдиди хоҷагиҳои деҳқонӣ / Б. Абдуалимов, А. Мадаминов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – No. 1. – Р. 83-86. – EDN EZTSAFA.

АННОТАЦИЯ

ЗЕМЛЯ – ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО ПРОИЗВОДСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Статья посвящена анализу состояния сельскохозяйственных угодий, особенно орошаемых, в Республике Таджикистан. Авторы проанализировали основные причины сокращения сельскохозяйственных угодий, такие как перенаселение, строительство инфраструктуры и выведение земель из сельскохозяйственного оборота. В статье с углубленным статистическим анализом и предложением практических мер по улучшению состояния сельскохозяйственных угодий, особенно орошаемых, представлена полезная информация для специалистов в области сельского хозяйства, экономистов и политиков.

Ключевые слова: орошаемые земли, сельское хозяйство, пахотные земли, эффективное использование земель, земельный фонд, сельскохозяйственные угодья

ANNOTATION

LAND IS THE MAIN MEANS OF PRODUCTION IN AGRICULTURE

The article is devoted to the analysis of the state of agricultural lands, especially irrigated ones, in the Republic of Tajikistan. The authors analyzed the main reasons for the reduction of agricultural land, such as overpopulation, infrastructure construction and the withdrawal of land from agricultural circulation. The article provides useful information for agricultural specialists, economists, and policy makers with an in-depth statistical analysis and a proposal for practical measures to improve the condition of agricultural land, especially irrigated land.

Keywords: irrigated lands, agriculture, arable lands, efficient land use, land fund, agricultural lands

Сведения об авторах:

Абдуалимов Баҳром Абдулазимович-кандидат экономических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана. 734024. Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. С. Айни 44 E-mail: b.abdualimov@bk.ru

Information about the author:

Abdualimov Bahrom Abdulazimovich-candidate of economic sciences, associate professor, leading researcher at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe. 44 S. Aini St. E-mail: b.abdualimov@bk.ru

УДК: 338 (575.3)

ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мироватова Б.Ф.-Ходженский государственный университет им. акад. Б.Гафурова

Ключевые слова: развитие потребительского рынка, конкурентоспособности, импорт товаров, принципов импорт замещения, стратегия импорт замещения.

Потребительский рынок-это ядро всей рыночной системы, которое определяет ее эффективность, и развитие во времени и пространстве. Именно этот рынок «завершает» движение товара и дает оценку их производителям.

Потребительский рынок представляет собой территориальную организацию сферы обращения, призванную обеспечить население товарами на основе развития товарно-денежных отношений при минимальных издержках обращения» [1]. На наш взгляд, это очень широкая трактовка понятия потребительского рынка, так как она не конкретизирует, о каких товарах идет речь. Поскольку мир товаров слишком велик, к нему можно отнести большое количество видов товаров и услуг, не включаемых в категорию потребительских. Некоторые исследователи под потребительским рынком понимают совокупность деловых операций и условий, определяющих производство, и сбыт именно потребительских товаров. Например, И.К. Беляевский, Г.Д. Кулагина и А.В. Короткая отмечают, что «потребительский рынок охватывает продажу ограниченных по размеру и количеству товаров и услуг массовым и индивидуальным покупателям» [2], что, с одной стороны, конкретизирует это понятие, а с другой - расширяет его посредством введения понимания массовости, что скрывает потребительский характер поведения конкретных потребителей. В экономической литературе встречается и более широкое институциональное определение потребительского рынка, охватывающее всю совокупность товарно-денежных отношений, выражающих социально-экономические связи между производством и потреблением. Так, например, А. Хоскинг отмечает, что «рынок существует тогда, когда люди встречаются прямо или через своих посредников, с тем чтобы продать или купить товары и услуги. При этом выделяется рынок товаров и услуг, закупаемых или арендуемых отдельными лицами или домохозяйствами для личного потребления. Здесь, наряду с сугубо экономическими факторами, присутствуют и социально-психологические моменты в поведении потребителя» [3]. Такая характеристика потребительского рынка объективизирует систему экономических отношений, однако, не отвечает на вопрос, кто выступает субъектом этих отношений. Другая точка зрения, представленная в экономической литературе, снимает, на наш взгляд, противоречия многих определений потребительского рынка, так как представляет такой рынок как систему отношений конкретно между продавцами и покупателями, с помощью которых осуществляется обращение товаров. Например, Ф. Котлер в своей знаменитой работе «Основы маркетинга» отмечает, что «потребительский рынок-это отдельные лица и домохозяйства, приобретающие товары и услуги для использования их в личном потреблении» [4]. Такие различные определения категории потребительского рынка показывают, что выявление его сущностного характера в пределах анализа отношений отдельных рынков без взаимосвязи с системой экономических отношений на национальном уровне не может отражать реальные социально-экономические отношения в обществе.

В силу специфики перехода к рыночной экономике Республики Таджикистан, динамика изменений отечественного потребительского рынка говорит о необходимости адаптации зарубежного опыта и использования инновационных механизмов его развития с целью соблюдения конкурентных условий хозяйствования и построения высокоэффективной экономики, направленной на конечного потребителя.

Особые условия развития потребительского рынка состоят в том, что они учитывают особенности текущего периода социально-экономического развития: состояние экономики, роль государственных институтов управления рынком, шкалу общественных приоритетов, уровень развития материальных и духовных потребностей населения и т.д. Вместе с тем они должны включать и универсальные правила управленческой деятельности, независимо от текущих особенностей. Следовательно, функционирование потребительского рынка - это сложный механизм взаимодействия социальных, экономических, правовых, административных, политических и других факторов. Этот рынок можно определить, как сферу проявления причинно-следственных связей между производителями и потребителями материальных, нематериальных и духовных благ в форме товарно-денежного оборота, между потребностями, спросом и потребительным производством.

Потребительский рынок - это интегральная категория, где происходит удовлетворение личных потребностей населения, оказывающее действенное воздействие на все фазы воспроизводственного процесса.

Формирование и развитие потребительского рынка необходимо рассматривать в трех аспектах: количественном, качественном и социально-экономическом, каждый из которых имеет свои принципы формирования и формы проявления.

Наряду с такими факторами, как технологический уровень производства и обеспечение свободного и гармоничного развития каждого человека, образующими конкурентоспособность экономики развитых рыночных стран, немаловажными факторами, влияющими на специфику потребительского рынка в переходных экономиках, выступают ликвидация проблемы бедности, сокращение безработицы и повышение качества жизни населения. В силу специфики перехода к рыночной экономике Республики Таджикистан, динамика изменений отечественного потребительского рынка говорит о необходимости адаптации к зарубежному опыту и использования инновационных механизмов его развития с целью соблюдения конкурентных условий хозяйствования и построения высокоэффективной экономики, направленной на конечного потребителя.

Механизм формирования и развития потребительского рынка представляется как взаимодействие объективно действующих факторов, явлений и процессов в сфере производства, распределения, обмена и потребления товаров и услуг.

Факторы, влияющие на покупательское поведение, носят экономический, социальный и психологический характер, на которые непосредственно влияют доходы, цены, групповые интересы, демографическая ситуация, традиции, мотивация и т.п. Наиболее важным из них в условиях переходного периода является экономическое положение индивида. Оно определяется размерами расходной части доходов, размерами сбережений и активов, кредитоспособностью и взглядами на расходование средств в противовес их накоплению. Исследование потребительского рынка непродовольственных товаров показало более значительные масштабы проникновения импортных товаров на потребительский рынок страны по сравнению с рынком продовольственных товаров. Такая ситуация свидетельствует о низкой конкурентоспособности отечественных непродовольственных товаров по сравнению с импортными вследствие их относительно высоких цен при среднем уровне качества, недостаточно привлекательного внешнего вида и упаковки, а также несоответствия моде и требованиям современных технологий.

Приоритетным направлением на современном этапе развития экономики страны является насыщение внутреннего потребительского рынка отечественными конкурентоспособными товарами и постепенное вытеснение импортных товаров отечественными с доведением доли импорта в общем объеме товарного предложения на рынке до 60%. Это необходимо для того, чтобы не только обеспечить экономическую безопасность страны, но и способствовать преодолению безработицы, росту доходов как потребителей, так и производителей, развитию инвестиций в экономику.

Сегодня Республика Таджикистан находится на переходном к рынку пути, поэтому функции потребительского рынка в стране также имеют переходный характер, поэтому действие закона спроса имеет свои особенности. Особенность потребительского рынка Республики Таджикистан состоит в том, что спрос в физическом выражении на отдельные продукты питания ведет себя несколько иначе, чем спрос на продовольствие в целом. Это проявляется в том, что увеличение уровня денежных доходов потребителей приводит к росту спроса на одни виды продуктов и к снижению на другие.

В Республике Таджикистан на рынке потребительских товаров продовольственного назначения рыночный механизм саморегулирования не в состоянии обеспечить равновесие спроса и предложения даже при ценах и доходах, паритетных с промышленными. Поэтому в отраслях пищевой промышленности, особенно сельскохозяйственного производства, необходимо проведение политики государственного регулирования конъюнктуры, направленной на расширение спроса и его уравнивание с растущим предложением. При насыщенности спроса государством могут быть приняты меры по стимулированию роста предложения продуктов питания. В условиях относительно высокого уровня бедности государственное воздействие на спрос возможно не только через доходы потре-

бителей, но и через соответствующую политику бюджетного субсидирования и регулирования розничных цен на продовольствие.

Потребительский рынок, являясь одной из отраслей рыночной экономики страны, взаимодействующей с остальными отраслями по правилам, установленным государством, в то же время является автономной системой, в которой отношения между участниками взаимосвязаны и регулируются, прежде всего, государственными правовыми актами. Такая система не может функционировать и развиваться на основе саморегулирования. Это непосредственно проявилось во время современного мирового экономического кризиса, который существенно повлиял на потребительский рынок страны.

Возможности импорт замещения как фактора дальнейшего развития потребительского рынка в Республике Таджикистан во многом определяются уровнем развития экономики и влиянием внутренних и внешних условий.

Наиболее важной задачей в развитии потребительского рынка страны является снижение сезонности производства, а для этого необходимо использовать новые технологии, разнообразные виды сырья и производство зимних сортов готовых продуктов. Для этого в перспективе необходимо развитие сферы хранения и маркетинговой работы на потребительском рынке. Дело в том, что за счет гибкой ценовой потребительской маркетинговой и налоговой политики и предоставления других льгот необходимо поднять значение и роль продукции отечественных производителей и добиваться постепенной реализации импортозамещающих программ. Дальнейшее развитие пищевой промышленности должно осуществляться в соответствии с главными направлениями развития экономики страны на основе динамичного и пропорционального развития отраслей и производств, повышения эффективности производства, ускорения научно-технического прогресса, роста производительности труда и улучшения качества продукции.

Очень важное значение при этом имеет вопрос защиты отечественных производителей. Тарифное регулирование импорта пищевых продуктов (особенно на те виды, по которым можно обеспечить рынок отечественными продуктами) позволит увеличить объем финансирования отрасли (при условии целевого распределения полученных средств) и привлечь отечественных и зарубежных инвесторов к реализации продовольственных проектов в Таджикистане. Таким образом, для реализации политики импорт замещения на потребительском рынке необходимо повышение конкурентоспособности отечественных продуктов за счет определенных государственных мер регулирования.

Необходимо ввести гибкую систему таможенных тарифов, защищающую отечественных производителей от проникновения импортных товаров по демпинговым ценам. Необходимо также упорядочить паритет цен в целом по стране, что позволит снизить себестоимость и повысить конкурентоспособность отечественных пищевых продуктов.

Также необходим предельно жесткий таможенный контроль в отношении крупных оптовых организаций, торгующих продовольствием. На наш взгляд, субъектам потребительского рынка, реализующим продукцию, должны устанавливаться обоснованные предельные размеры посреднических и торговых наценок по видам конечной продукции относительно закупочной цены на продукты сельского хозяйства или оптовой цены на продукцию перерабатывающих предприятий, а также предельный уровень наценок для снабженческих и Агро сервисных предприятий.

В целом, сегодня Таджикистану нужна динамично развивающаяся пищевая промышленность и для этого республика располагает всеми необходимыми ресурсами. С точки зрения дальнейшего развития потребительского рынка страны важно добиться роста реальных доходов населения и снижения уровня бедности. Именно низкие доходы значительной части населения не позволяют, в достаточном количестве, закупать на продовольственном рынке мясную и молочную продукцию, а также продукцию ряда других отраслей, тем самым, ограничивая спрос, что приводит к замедлению развития данных секторов пищевой промышленности. Хотя проблема преодоления бедности находится вне сферы функционирования пищевой промышленности, но она требует своего решения, в противном случае, доведение потребления пищевых продуктов до рекомендуемого уровня и обеспечение продовольственной безопасности республики становится проблематичным.

Сегодня номенклатуру импорта важнейших товаров продукции составляют: пшеница, сахар, нефть и нефтепродукты, газовый конденсат, машины и оборудование. Импорт основных видов продукции осуществляется прежде всего из России, Европы и стран Азии.

Переориентация отечественного потребителя с внутренних на внешние источники обусловлена прежде всего низкой конкурентоспособностью отечественных товаров, как на внутреннем, так и на внешнем рынках, в сочетании со спадом производства и прекращением их хозяйственной деятельности, в силу чего страну захлестнул поток импорта дешевой продукции низкого качества. Это одна из главных причин возникновения проблемы импорт замещения.

Попытки изменить специализацию отечественных предприятий от сырьевой направленности не получили реальной поддержки. В настоящее время сложилась парадоксальная ситуация, в которой, концентрация усилий на сырьевом экспорте республики (при его относительной обособленности от внутреннего рынка) выступила одновременно и фактором роста и дестабилизации экономики. В целом же в структуре внешней торговли не произошло прогрессивных сдвигов. В экспорте продолжалось увеличение доля сырьевой составляющей, а в импорте рост доли потребительских и капитальных товаров.

Ориентируясь на импорт замещение как на стратегическое направление, следует признать неизбежность сохранения частичной импортной зависимости на достаточно длительную перспективу. Однако, это справедливо для стран с нормально функционирующей экономикой.

Тем не менее, подобный шаг должен учитываться при корректировке государственных мер тарифного и нетарифного регулирования импорта. Это позволит защитить внутренний рынок от экспансии демпинговых товаров, а также уменьшить контрабандный ввоз товаров. В этих целях было бы целесообразно повысить пошлины на некоторые виды сельскохозяйственной продукции и продовольствия. Импортируемые товары должны содержать инструкцию по применению и сертификат на понятных для отечественного потребителя языках.

Опыт последних лет показал, что, когда импорт товаров на внутренний рынок практически не ограничивался, доходы обрабатывающей промышленности практически были равны нулю. Сопоставив перечень наименований со списком товаров, ввоз которых ограничивался решениями Правительства следует отметить, что при общем падении промышленного производства наблюдается рост именно в тех производствах, где были применены защитные меры. Возможности импорт замещения во многом определяются уровнем развития экономики и влиянием внутренних и внешних факторов.

Если к внутренними факторами, сдерживающими развитие процесса импорт замещения можно отнести такие как, несовершенство налогового законодательства, несостоятельность развития таможенной политики, деформированная структура промышленного сектора, слабое развитие инвестиционного сектора экономики и неконкурентоспособность отечественной продукции на внутреннем рынке, то к внешним можно отнести не конкурентоспособность отечественных товаров на рынках сопредельных стран, высокая конкурентоспособность промышленной продукции высокоразвитых стран и ряда стран СНГ на внутреннем рынке страны, а также зависимость реального сектора экономики от крупнейших транснациональных компаний.

Все это означает, что без диверсификации промышленного производства и активной структурной политики, как в территориальном, так и в отраслевом аспектах решать проблему импорт замещения представляется крайне сложным. Решение же проблемы возможно лишь в контексте с указанными выше общеэкономическими проблемами.

В современных условиях необходима разработка новых принципов импорт замещения, которые должны быть ориентированы на решение следующих задач:

- разработка структурной политики с удалением внимания на развитие импортозамещающих отраслей;
- обоснование рациональной структуры импорта;
- ограничению импорта за счет развития перерабатывающей промышленности, с уменьшением сырьевого экспорта и увеличением продажи готовой продукции.

Стратегия импорт замещения должна будет коснуться прежде всего легкой и пищевой промышленности. Необходимо предпринять меры по оздоровлению, прежде всего аграрного сектора, для чего требуются не только финансовые средства, но и соответствующие условия.

Сложившиеся диспропорции в структуре промышленного производства за последние годы еще более усугубились под влиянием современного кризиса и в этой ситуации своевременным и необходимым является определение приоритетных целей промышленной политики на ближайшую перспективу, где ключевым фактором должно стать импорт замещение.

Вопрос импорт замещения представляет собой часть взаимосвязанных между собой проблем, последовательное решение которых определит конечный результат. К сожалению, с момента обретения Республикой Таджикистан суверенитета, в национальной экономической системе не были четко определены роль и место проблемы импорт замещения. Решением данной проблемы должен стать комплексный подход, включающий в себя, прежде всего, создание разумной структурной политики и диверсификации отечественного промышленного производства.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Беляевский И.К. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз. – М.: финансы и статистика, 2001.
2. Кулагина, А. В. Короткое и др. - М.: Финансы и статистика, 1997.- С. 12.
3. Котлер Ф. Основы маркетинга. - М.: Прогресс, 1992. -С. 108.
4. Методические рекомендации по анализу и прогнозированию товарных рынков. – М.: «Издательский Дом «Новый ВЕК», Институт микроэкономики, 2001.
5. Рахимов Р.К. Теоретические вопросы стратегии развития экономики Республики Таджикистан в переходной период // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2001.
6. Статистика рынка товаров и услуг: Учебник/И. К. Беляевский, Г. Д.
7. Хоскинг А. Курс предпринимательства: Практическое пособие. - М.:1993. -С.104 -105.
8. Шнипер Р. И., Новоселов А. С. Региональные проблемы рыночного поведения. Экономический аспект. - Новосибирск: Наука, 1993.- С. 238.

АННОТАЦИЯ

ИВАЗКУНИИ ВОРИДОТ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ ГУЗАРИШИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии рушди бозори истеъмоли, ивазкунии воридот ва роҳҳои муҳофизати истеҳсолкунандагони ватанӣ, имкониятҳои ивазкунии воридот, ки асосан аз сатҳи рушди иқтисодиёт ва таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна муайян карда мешаванд, дида баромада шудааст. Барои татбиқи сиёсати ивазкунии воридот дар бозори истеъмоли, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ тавассути чораҳои муайяни танзими давлатӣ зарур аст.

Калимаҳои асосӣ: рушди бозори истеъмоли, рақобатпазирӣ, воридоти молҳо, принципҳои ивазкунии воридот, стратегияи ивазкунии воридот.

ANNOTATION

IMPORT SUBSTITUTION AS A FACTOR AIMED AT CONSUMER MARKET DEVELOPMENT UNDER TRANSITIONAL ECONOMY CONDITIONS OF TAJIKISTAN REPUBLIC

The given article dwells on the main issues beset with consumer market development, import substitution and ways to protect domestic producers, import substitution possibility, which are basically determined by the level of economic development and the influence of internal and external factors. To implement the import substitution policy in the consumer market, it is necessary to increase the competitiveness of home products with the help of certain measures of state regulation.

Keywords: consumer market development, competitiveness, import of goods, principles of import substitution, import substitution strategy.

Сведения об авторе:

Мироватова Бинасиба Файзуллоевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры программирования факультета телекоммуникаций и информационных технологий ГОУ «ХГУ им. акад. Б.Гафурова». Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд,

Author information:

Mirovatova Binasiba Fayzulloevna, Candidate of Economical Sciences, Associate Professor of the Department of Programming, Faculty of Telecommunications and Information Technologies, SEI "KhSu named after acad. B.Gafurov". Tajikistan, Khujand), E-mail: mirovatova6800@mail.ru, tel.: +992928933905

ТАСНИФОТИ УСУЛҲОИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ГӢШТ ВА ШИР

Хамдамзода Х.А.-Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хисрав

Калимаҳои асосӣ: *воридотивазкунӣ, амнияти озуқаворӣ, истеҳсоли маҳаллӣ, технологияҳои нав, маркетинг ва брендинг, стандартизатсия ва сертификатсия, инфрасохтор, субсидияҳо ва имтиёзҳои андоз, рақобатпазирӣ, кластерҳои истеҳсолӣ*

Дар шароити муосири иқтисодӣ чаҳонӣ ва ноустувории геополитикӣ масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ва коҳиш додани вобастагӣ аз маҳсулоти воридотӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Яке аз самтҳои асосии ҳалли ин масъалаҳо стратегияи ивазкунии воридот мебошад, ки ба рушди истеҳсолоти ватанӣ ва иваз кардани молҳои воридотӣ бо маҳсулоти истеҳсоли маҳаллӣ равона шудааст. Ин стратегия дар соҳаи гӯшт ва шир, ки ҷузъи муҳими бозори озуқаворӣ мебошад ва бевосита ба сифати зиндагии аҳоли таъсир мерасонад, аҳамияти махсус дорад.

Бозори маҳсулоти гӯштӣ ва ширӣ бо рақобати баланд, мураккабии равандҳои истеҳсоли ва вобастагии назаррас аз технологияҳои воридотӣ, таҷҳизот ва ашёи хом тавсиф карда мешавад. Дар робита ба ин, татбиқи стратегияи ивазкунии воридот дар ин соҳа муносибати ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки ҳам ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳам технологиро ба назар мегирад. Таснифи усулҳои татбиқи ин стратегия имкон медиҳад, ки тадбирҳои ба рушди истеҳсолоти ватанӣ равонашуда, баланд бардоштани рақобатпазирӣ он ва коҳиш додани вобастагӣ аз таъминоти беруна ба низом дароварда шаванд [11].

Стратегияҳои воридотӣ-вазкунӣ ба кишварҳо имконият медиҳанд, ки аз тарафи як ҷанба, маҳсулоти заруриро аз бозорҳои хориҷӣ таъмин кунанд ва аз тарафи дигар, маҳсулоти истеҳсоли худро ба бозорҳои байналмилалӣ содир кунанд. Дар бозори маҳсулоти гӯшт ва шир, ин стратегияҳо метавонанд ба таҳкими иқтисодӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат намоянд [2].

Усулҳои татбиқи стратегияи иваз намудани воридот дар бозори маҳсулоти гӯшту шир метавонад ба як қатор самтҳои асосӣ тақсим карда шавад, ки ҳамаи ҷанбаҳои гуногуни рушди ин саноатро дар бар мегиранд. Ин методҳо ҳам ҷарабаниҳои танзими давлатиро ва ҳам ибтикорхоро дар сатҳи корхонаҳо дар бар мегиранд, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти ватанӣ ва коҳиш додани вобастагии ба воридот равона карда шудаанд [1].

Яке аз самтҳои муҳим навсозии иқтидорҳои истеҳсолӣ мебошад, ки ҷорӣ намудани технологияҳо ва таҷҳизоти муосирро дар бар мегирад. Ин ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, беҳтар кардани сифати маҳсулот ва кам кардани хароҷот имкон медиҳад. Рушди заминаи ашёи хом низ нақши калидӣ дорад, зеро таъмини ашёи хоми хушсифат ва ҷорӣ зотӣ ба ҳаҷм ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда бевосита таъсир мерасонад. Татбиқи стандартҳои сифат ва сертификатсия ба таҳкими эътимоди истеҳсолкунандагон ба маҳсулоти ватанӣ мусоидат мекунад [6].

Усулҳои илмӣ-технологӣ навоариҳои истеҳсолиро дар бар мегиранд, ба монанди таҳияи технологияҳои нави коркард, нигоҳдорӣ ва бастабандии маҳсулот. Дастгирии тадқиқоти илмӣ дар соҳаи селекция, байторӣ ва технологияи ҳӯрокворӣ ба эҷоди маҳсулоти рақобатпазир мусоидат мекунад. Усулҳои ташкилию идоракунӣ, ба монанди оптимизатсияи логистика ва рушди ҳамкорӣ байни истеҳсолкунандагон, ба кам кардани хароҷот ва баланд бардоштани самаранокии ҳамкорӣ дар соҳа мусоидат мекунад [15].

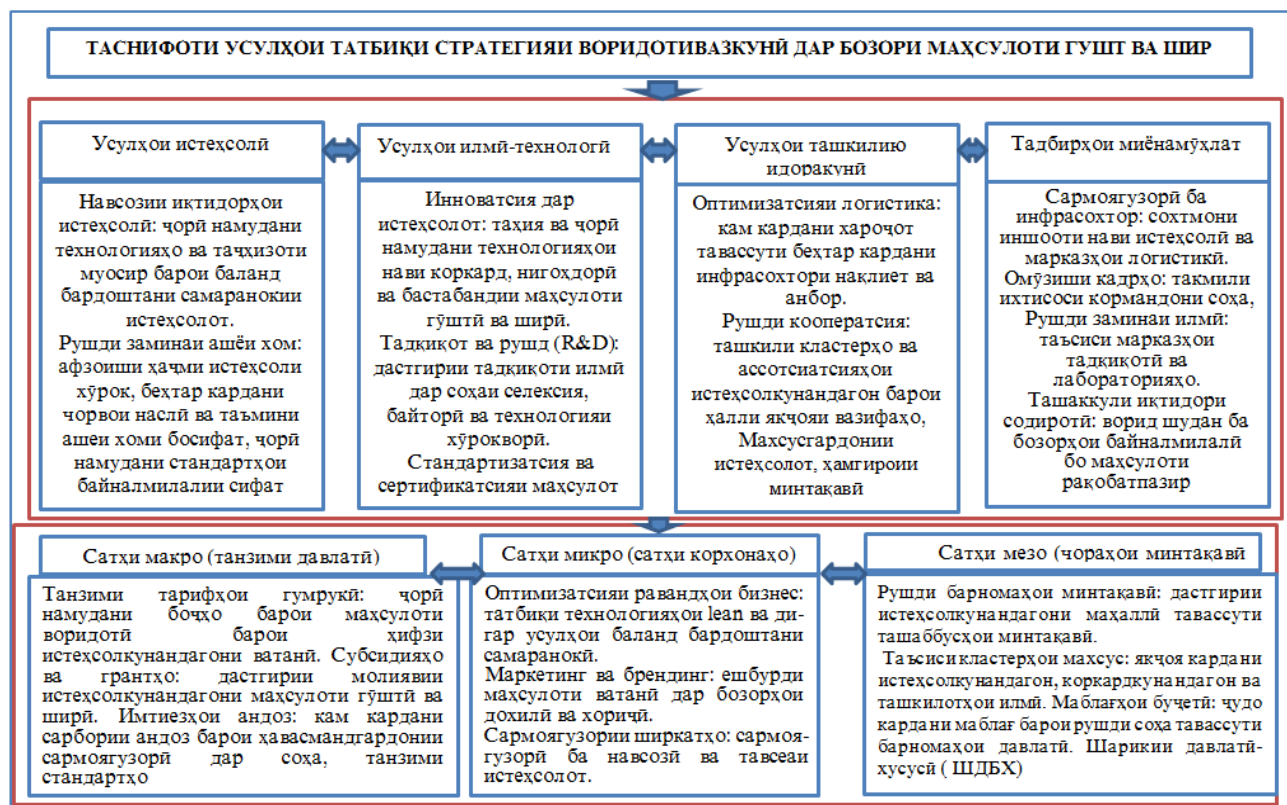
Дар сатҳи макро, ҷараҳои танзими давлатӣ, аз ҷумла танзими гумрукӣ, субсидияҳо, имтиёзҳои андоз ва сатҳтар кардани стандартҳои сифат барои маҳсулоти воридотӣ нақши муҳим доранд. Дар сатҳи минтақавӣ, рушди барномаҳои маҳаллӣ ва ташкили кластерҳои махсус ба таҳкими мавқеи истеҳсолкунандагони ватанӣ мусоидат мекунад. Дар сатҳи корхонаҳо, усулҳои калидӣ оптимизатсияи равандҳои тичорат, ҷорӣ намудани технологияҳои муосири идоракунӣ ва пешбурди фаъолонаи маҳсулот тавассути маркетинг ва брендинг мебошанд [7].

Маблағгузори татбиқи стратегияи ивазкунии воридот метавонад аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ, сармоягузори хусусӣ ё грантҳо ва қарзҳои байналмилалӣ амалӣ

карда шавад. Тадбирҳои кӯтоҳмуддат, ба монанди маҳдудиятҳои воридотӣ ва субсидияи нархҳо, ба зудӣ ба эътидол овардани бозор мусоидат мекунад. Тадбирҳои миёнамӯҳлат сармоягузорӣ ба инфрасохтор ва омӯзиши кадрҳоро дар бар мегиранд, дар ҳоле ки тадбирҳои дарозмуддат рушди заминаи илмӣ ва ташаккули иқтисодии содиротро дар бар мегиранд [9].

Усулҳои анъанавӣ, ба монанди афзоиши истеҳсолот ва кохиши хароҷот, бо равишҳои инноватсионӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва биотехнология пурра карда мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо самаранокии истеҳсолот баланд бардошта шавад, балки барои маҳсулоти ватанӣ афзалиятҳои нави рақобатӣ ба вуҷуд оварда шаванд [10].

Ҳамин тариқ, татбиқи бомуваффақияти стратегияи ивазкунии воридот дар бозори маҳсулоти ғуштӣ ва ширӣ муносибати ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки чораҳои дастгирии давлатӣ, ташаббусҳои тичорат ва ҷорӣ намудани навоариҳоро дар бар мегирад. Ин на танҳо вобастагии воридотро кохиш медиҳад, балки мавқеи истеҳсолкунандагони ватаниро дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мустаҳкам мекунад. Таснифоти усулҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар бозори маҳсулоти ғушт ва шир дар шакли расми зерин тасаввур кардан мумкин аст (расми 1). Таснифи усулҳои татбиқи стратегияи ивазкунии воридот дар бозори маҳсулоти ғуштӣ ва ширӣ метавонад аз рӯи меъерҳои гуногун, аз қабili самти тадбирҳо, сатҳи таъсир, манбаҳои маблағгузорӣ ва ғайра гузаронида шавад.

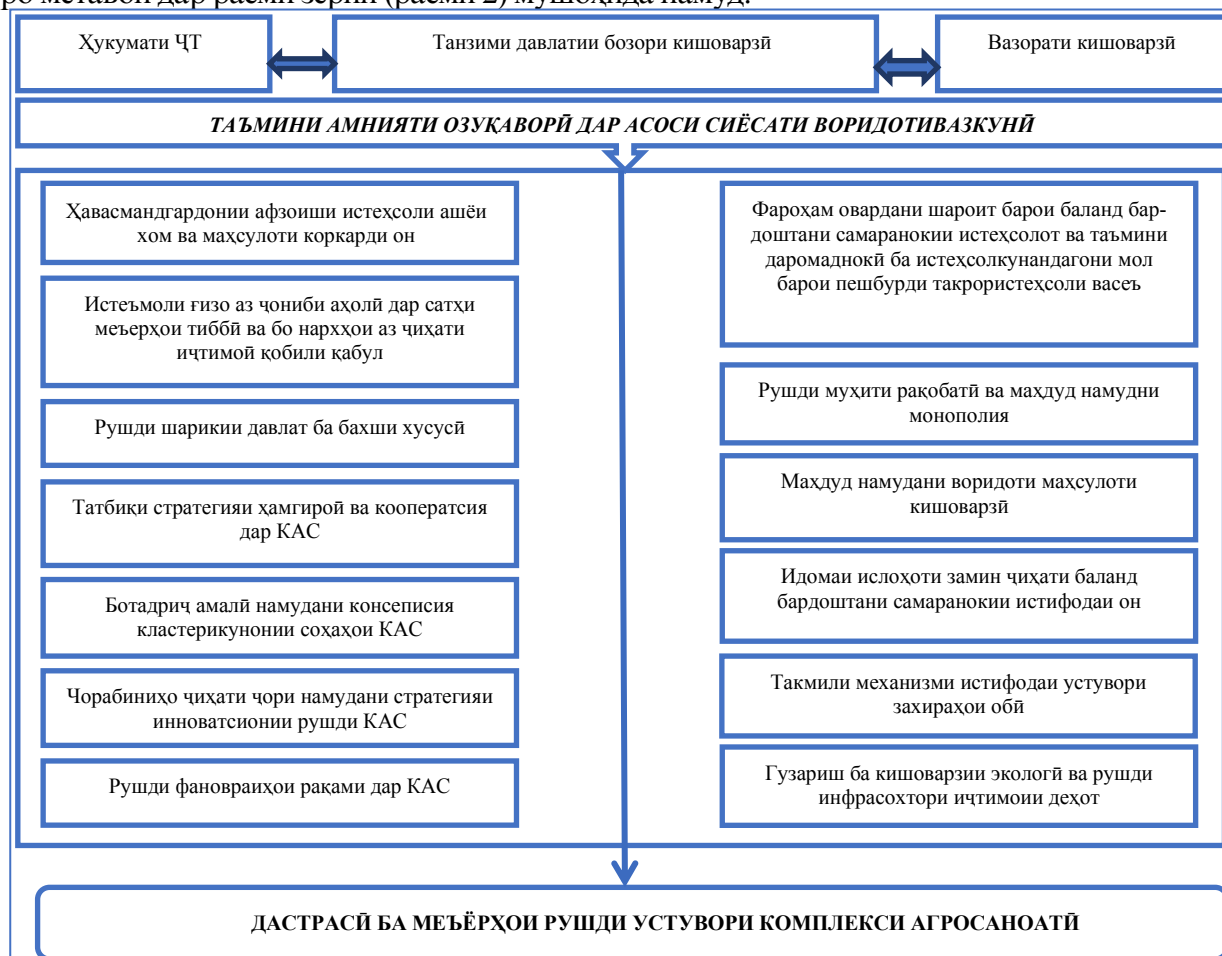

Расми 1.-Нақшаи сохтории усулҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар бозори маҳсулоти ғушт ва шир. Таҳияи маалиф

Таснифи усулҳои татбиқи стратегияи ивазкунии воридот дар бозори маҳсулоти ғуштӣ ва ширӣ имкон медиҳад, ки равишҳо ба ҳалли масъалаҳои дар назди соҳа қарордошта ба низом дароварда шаванд. Татбиқи бомуваффақияти ин стратегия истифодаи ҳамаҷонибаи усулҳои гуногунро талаб мекунад, аз танзими давлатӣ то татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар сатҳи корхонаҳо. Ин на танҳо вобастагии воридотро кохиш медиҳад, балки рақобатпазирӣи маҳсулоти ватаниро дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ низ афзоиш медиҳад. Барои бомуваффақият иваз кардани воридот, тақмили низоми қарзидхӣ ва маблағгузориҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, бартараф кардани номутаносибии байни қарзидхӣ кӯтоҳмуддат ва инвеститсионӣ низ зарур аст. Афзоиши

мушкилоти таъминоти инфрасохторӣ бо афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ алоқаманд аст. Рушди банақшагирифташудаи иқтисодии содиротию озукаворӣ, афзоиши таъминоти хориҷӣ ба иҷрои талаботҳои зиёди сифат ва намуди маҳсулот асос ёфтааст. Дар асоси моддаи 15 қонуни "Дар бораи амнияти озукаворӣ", Ҳукумати Тоҷикистон бо қарори № 359 аз 1 августи соли 2011 Шӯрои амнияти озукаворӣ тахти раёсати сарвазири кишвар бунёд кард, ки самтҳои асосии танзими давлатии бозорҳои аграриро таҳия кардааст.

Вазорати кишоварзӣ барои татбиқи ин қарор масъул аст. Татбиқи Қарори мазкур ба таъмини суръати устувор ва пайвастаи рушди равандҳои истеҳсоли дар асоси инноватсионӣ мусоидат мекунад, ки барои пурра қонеъ кардани талаботи аҳолии ҷумҳурӣ ба маҳсулоти арзишманди ғизоӣ анҷом дода мешавад. Дар шароити қонуни бозбинии қарори мазкур бо таваҷҷуҳ ба тамоюлҳои муносири руши КАС ба назар ҳеле муҳим мерасад, ки унсурҳои асосии онро метавон дар расми зерин (расми 2) мушоҳида намуд.

Расми 2. Танзими бозори кишоварзӣ дар асоси сисёсати воридотивазкунӣ

Ба андешаи олимони рус А.И. Алтухов, М.А. Бабкин ва Г.И. Макин «Бозор – ин мубодила аст, ки мутобиқ ба қонунҳои истеҳсоли мол ва гардиш, маҷмуи муносибатҳои мубодилаи мол, механизми ҳамкории харидор ва фурӯшанда, яъне муносибати арза ва тақозо, соҳаи мубодила дар мамлакатҳо, ки истеҳсолкунандагон ва истеҳсолкунандагонро бо ҳам алоқанд мекунад, ташкил шудааст, мебошад» [3, С. 66].

Профессор Мадаминов А.А. қайд мекунад, ки «бозор фазое мебошад, ки дар он ҷо дар байни ташкилотҳо, шахсони ҳуқуқӣ ва минтақаҳои мамлакат барои гирифтани фоидаи ҳар ҷи қадар зиёд муносибатҳои иқтисодӣ барқарор карда мешавад» [8].

Танзими бозори кишоварзӣ дар асоси сисёсати воридотивазкунӣ бо фаъолияти маркетингӣ алоқамандии ногустанӣ дорад. Маркетинг ва брендинг ҳамчун воситаҳои асосӣ барои пешбурди маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ аҳамияти калон доранд. Маркетинг ба шиносонии маҳсулот бо муштарӣён ва ҷалби онҳо мусоидат мекунад, дар ҳоле ки брендинг тасаввури мусбӣ ва фарқкунанда дар бораи маҳсулотро дар зехни муштарӣён эҷод мекунад. Барои пешбурди маҳсулоти ватанӣ, аввал бояд

тахлили бозор анҷом дода шавад, то талаботи муштариён ва афзалиятҳои маҳсулоти милли муайян карда шаванд. Сегментатсияи бозор ва ҷойгиркунии маҳсулот низ аз ҷумлаи қадамҳои муҳим мебошанд, ки ба маҳсулот имконият медиҳанд дар бозор ҷойгир шаванд [16].

Реклама ва ташвиқот низ ҳамчун воситаҳои қувваманд барои шиносони маҳсулот истифода мешаванд. Истифодаи воситаҳои гуногуни реклама, аз қабili TV, интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, метавонад ба шиносони маҳсулоти ватанӣ мусоидат кунад. Ҳамчунин, нархгузори бояд бо ҳисоб кардани қобилияти харидории муштариён ва рақобати бозор анҷом дода шавад. Дар соҳаи брендинг, эҷоди бренди қавӣ ва ғимояи бренд (Brand Storytelling) аз афзалиятҳои асосӣ мебошанд. Бренд бояд бо фарҳанг ва анъанаҳои милли алоқаманд бошад ва сифати баланди маҳсулотро таъмин кунад. Брендинги фарҳангӣ ва байналмилалӣ низ барои содироти маҳсулоти ватанӣ ба бозорҳои хориҷӣ заруранд. Дастгирии давлатӣ низ ҳамчун омili муҳим барои пешбурди маҳсулоти ватанӣ ба ҳисоб меравад. Субсидияҳо, ғимояҳои иқтисодӣ ва иштирок дар намоишҳои байналмилалӣ метавонанд ба истеҳсолкунандагон кӯмак кунанд. Ҳамчунин, таҳияи инфрасохтор ва истифодаи технологияҳои нав барои баланд бардоштани сифати маҳсулот зарур аст [4].

Намунаҳои муваффақи брендинг ва маркетинги маҳсулоти ватанӣ дар кишварҳои гуногун, аз қабili Чин, Эрон, Туркия ва Ҳиндустон, нишон медиҳанд, ки бо истифодаи стратегияҳои дуруст, маҳсулоти милли метавонанд дар бозорҳои байналмилалӣ ҷойгир шаванд. Ҳамчунин, маҳсулоти хунаҳои дастӣ бо истифодаи анъанаҳои милли ва воситаҳои дигиталӣ метавонанд ба бозорҳои хориҷӣ ворид шаванд.

Мушкилоти асосӣ дар ин роҳ рақобати шиддатнок, номаълумии бренд ва таҳдидҳои экологикӣ мебошанд. Барои ҳалли ин мушкилот, таҳияи стратегияҳои брендинги, ташкили кампанияҳои рекламӣ ва истифодаи усулҳои устувор дар истеҳсолот зарур аст. Хулоса, маркетинг ва брендинг метавонанд ба маҳсулоти ватанӣ имконият диҳанд, ки ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои хориҷӣ ҷойгир шаванд. Дастгирии давлатӣ, истифодаи технологияҳои нав ва эҷоди брендҳои қавӣ аз афзалиятҳои асосии ин раванд мебошанд [14].

Дар сохтори бозори маҳсулоти кишоварзӣ бозорҳои истеҳсоли ғӯшт ва маҳсулоти ғӯштӣ ҷойи махсусро ишғол мекунанд. Инфрасохтори бозори ғӯшт дар бар мегирад тамоми система ва механизмҳои, ки барои истеҳсол, коркард, тақсимот ва фурӯши ғӯшт зарур мебошанд. Инфрасохтор метавонад ба чандин ҷузъҳо тақсим шавад, ки ҳар кадом нақши муҳим дар фаъолияти бозор дорад.

Аввалан, истеҳсоли ғӯшт ба фермерон ва хоҷагиҳои кишоварзӣ вобаста аст, ки гов, гӯсфанд, ҳук ва дигар ҳайвоноти парваришшавандаро нигоҳубин мекунанд. Ин фермерон бояд бо усулҳои муосири парвариш, хӯроки сифатнок ва нигоҳубини дуруст таъмин шаванд, то маҳсулоти солим ва босифат истеҳсол кунанд. Беҳтар кардани ҷорҳои наслӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва парвариши ҳайвонот як раванDEST, ки ба баланд бардоштани сифати генетикӣ, истеҳсолот ва устувории ҷорҳо равона шудааст. Ин раванд метавонад тавассути интиҳоби дуруст, парвариши хос, ва истифодаи технологияи муосир амалӣ гардад. Интиҳоби ҷорҳои наслӣ бо сифати баланд ва ҳосиятҳои генетикӣ беҳтарин муҳим аст. Интиҳоби ҷорҳо бо хусусиятҳои хуб, ба монанди истеҳсоли ғӯшти баланд, шир, ва муқовимат ба бемориҳо, метавонад ба беҳтар шудани сифати насл кумак кунад. Парвариши хос ва муфид, ки ба муҳити маҳаллӣ ва шароити парвариш мувофиқ бошад, метавонад натиҷаҳои хуб ба бор орад. Инчунин, истифодаи методҳои муосир, ба монанди инсеминацияи сунъӣ ва генетикаи молекулаӣ, метавонад ба беҳтар кардани сифати насл кумак кунад. Ҳамчунин, нигоҳубини дуруст ва хӯроки муфид барои ҷорҳо низ аҳамияти калон дорад. Хӯроки муфид ва балансида на танҳо ба рушди беҳтари ҷорҳо кумак мекунад, балки ба саломатии он низ таъсири мусбат мерасонад [5].

Ҷорҳо бояд дар муҳити солим ва бо шароити хуби нигоҳубин нигоҳ дошта шаванд. Инчунин, мониторинги доимии саломатии ҷорҳо ва пешгирии бемориҳо низ барои беҳтар кардани насл муҳим аст. Дар маҷмуъ, беҳтар кардани ҷорҳои наслӣ як раванDEST, ки ба ҳамкориҳои мутахассисон, истифодаи технологияи муосир, ва нигоҳубини дурусти ҷорҳо

ниёз дорад. Ин раванд на танҳо ба баланд бардоштани истеҳсолот, балки ба беҳтар кардани сифати маҳсулот ва устувории соҳа кумак мекунад.

Дуввум, коркард ва нигоҳдории гушт дар заводҳои коркард сурат мегирад. Ин корхонаҳо бояд стандартҳои санитарӣ ва сифатро риоя кунанд, то маҳсулот барои истеъмолкунандагон беҳатар бошад. Технологияҳои муосир ва автоматизатсия дар ин соҳа нақши муҳим доранд.

Сеюм, логистика ва тақсимот барои расонидани гушт ба бозор муҳим аст. Ин шомили нақлиёти хунук, анборҳо ва марказҳои тақсимот мебошад, ки бояд бо стандартҳои махсуси нигоҳдории гушт мувофиқат кунанд. Инфрасохтори нақлиёт ва логистика бояд самаранок ва зуд бошад, то маҳсулот дар ҳолати беҳтарин ба дастрасии истеъмолкунандагон расад. Логистика ва тақсимот барои расонидани гушт як ҷузъи муҳими занҷири таъминот мебошад, ки барои таъмин намудани сифати баланд ва беҳатарии маҳсулот зарур аст. Дар ин раванд, чандин марҳилаҳо ва усулҳо мавҷуданд, ки бояд ба онҳо диққат дода шавад:

- банақшагирии логистика: ин марҳила шомили таҳлили талабот, муайян кардани манбаҳои гушт, ва интихоби роҳҳои самараноки расонидан мебошад; нақшаи логистикӣ бояд ба талаботи бозор ва мизочон ҷавобгӯ бошад;
- нақлиёт: гушт бояд дар шароити махсуси ҳарорат ва гигиенӣ интиқол дода шавад; истифодаи нақлиёти хос, ки барои интиқоли маҳсулоти хунуксозишударо пешбинӣ мекунад, муҳим аст;
- системаи захира: гушт бояд дар анборҳои хунук нигоҳ дошта шавад, то ки сифати он нигоҳ дошта шавад; инчунин, бояд системаҳои идоракунии захираҳо (wms) барои назорат ва идора кардани миқдори гушт истифода шаванд;
- тақсимот: тақсими гушт ба мизочон бояд бо риояи стандартҳои беҳатарӣ ва сифати маҳсулот сурат гирад; ин марҳила шомили интихоби маршрутҳои самаранок ва вақти расонидан мебошад;
- назорат ва мониторинг: истифодаи технологияи муосир, ба монанди GPS ва системаҳои мониторинги ҳарорат, барои назорат кардани шароити интиқол ва таъмини сифати гушт муҳим аст;
- риояи стандартҳо: логистикаи гушт бояд бо стандартҳои байналмилалӣ ва маҳаллӣ, ба монанди HACCP (HAZARD ANALYSIS AND CRITICAL CONTROL POINTS) ва ISO 22000, мувофиқат кунад;

Ин равандҳо ва усулҳо метавонанд ба беҳтар кардани самаранокии логистика ва тақсимот барои расонидани гушт кӯмак расонанд.

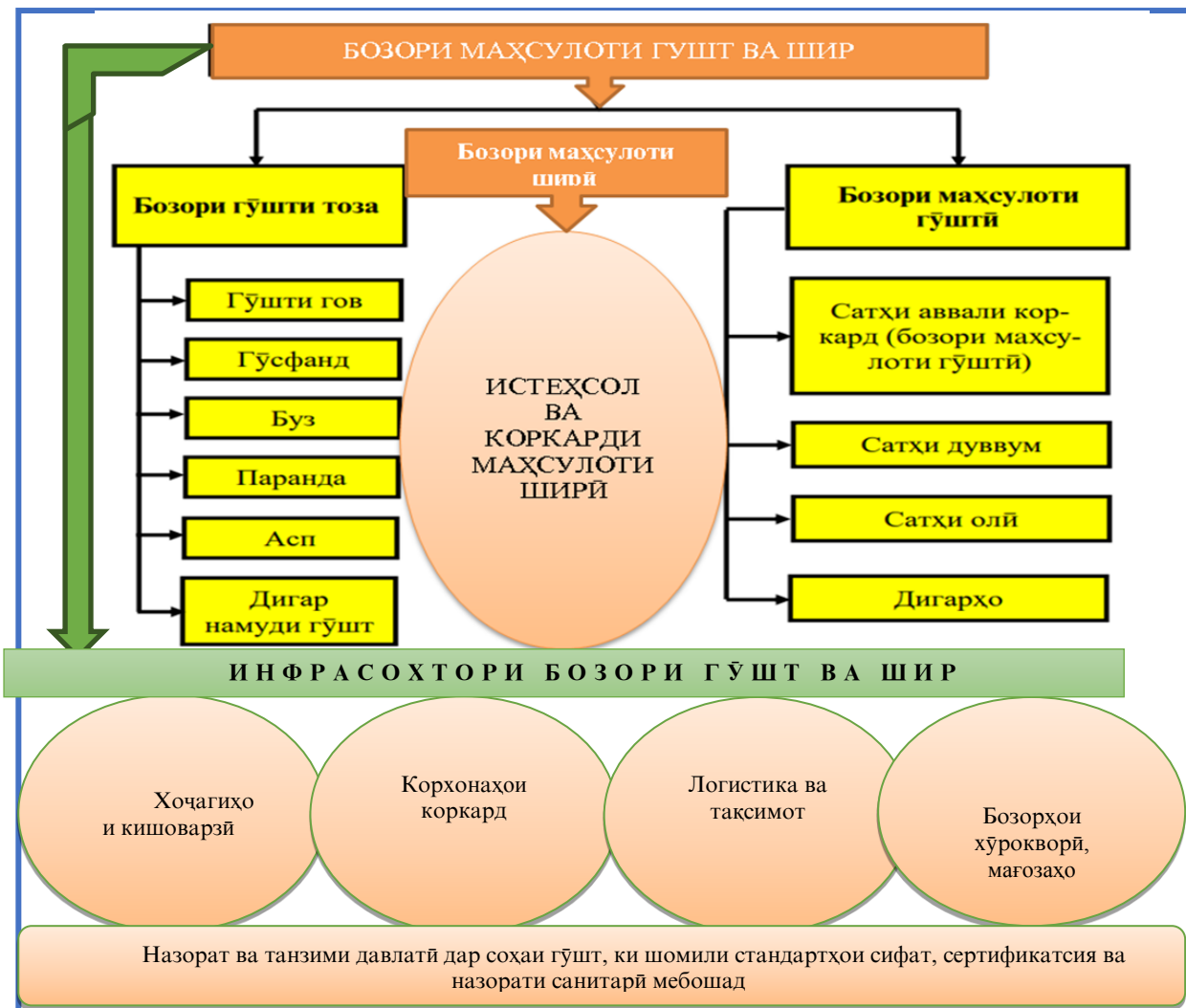
Чорум, фурӯши гушт дар бозорҳои хӯрокворӣ, супермаркетҳо, дӯконҳои махсус ва онлайн сурат мегирад. Инфрасохтори фурӯш бояд ба талаботи истеъмолкунандагон ҷавобгӯ бошад ва имконоти гуногуни пардохт ва расонидани маҳсулотро пешниҳод кунад.

Панҷум, назорат ва танзими давлатӣ дар соҳаи гушт, ки шомили стандартҳои сифат, сертификатсия ва назорати санитарӣ мебошад, барои таъмини беҳатарии маҳсулот ва хифзи ҳукуки истеъмолкунандагон муҳим аст (расми 3.).

Инфрасохтори бозори гушт бо ҳамкориҳои ҳамаи ин ҷузъҳо ва соҳаҳо, инчунин бо истифода аз технологияи муосир ва методҳои инноватсионӣ, метавонад самаранокии истеҳсолот ва фурӯшро беҳтар созад. Дар заминаи ғаёлияти самаранокии соҳибкорони ватанӣ махсус бояд қайд кард. Ғаёлияти соҳибкорӣ дар бозори маҳсулоти гушт ва шир дорои хусусиятҳои махсуси худ мебошад, ки ба шароити иқтисодӣ, талабот ва пешниҳод, инчунин ба фарҳанги истеъмолкунандагон вобаста аст. Яке аз хусусиятҳои асосии ин бозор, рақобатпазирии баланд мебошад. Соҳибкорон бояд барои ҷалби муштарӣ ва нигоҳ доштани ҷойҳои худ дар бозор, маҳсулоти босифат ва хидматрасонии хуб пешниҳод кунанд. Ба анедешаи К.С. Саидзода “Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама соҳаи сердаромад соҳаи аграрӣ ба ҳисоб меравад, ки талаботу эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро қонеъ мегардонад ва ба рушди инкишофи иқтисодӣ кишвар таъсир мерасонад. Барои рушди соҳибкорӣ дар шароити иқтисодӣ бозоргонӣ

фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои фаъолияти соҳибкорӣ ва заминаҳои устувори меъёрию ҳуқуқӣ муҳим арзёбӣ мегарданд. Омилҳои муҳимтарин ташвиқ ва дастгирии соҳибкории истеҳсоли дар баҳши аграрӣ, инчунин, механизми бехтарин тақсмоти замин, мавҷудияти манбаъҳои дастраси қарз, дастгирии моддӣ ва хизматрасонии баъди фурӯш махсуб меёбанд” [18, с.200].

Талабот ба маҳсулоти гушт ва шир дар кишварҳои гуногун фарқ мекунад. Масалан, дар баъзе минтақаҳо истеъмолкунандагон ба маҳсулоти органикӣ ва табиӣ таваҷҷуҳ доранд, дар ҳоле ки дар дигар ҷойҳо маҳсулоти арзон ва дастрас бештар маъруфанд. Ин талабот метавонад бо тағйироти мавсимӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ низ вобаста бошад.

Расми 3. Хусусиятҳои бозори маҳсулоти гӯшт ва шир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти соҳа

Соҳибкорон дар ин бозор бояд ба стандартҳои сифат ва сертификатсияҳо риоя кунанд, зеро ин масъала барои истеъмолкунандагон хеле муҳим аст. Маҳсулоти гушт ва шир, ки стандартҳои сифатро нарасонанд, метавонанд боиси норозигии муштарӣ ва талафоти молиявӣ шаванд. Илова бар ин, маркетинг ва рекламаи самаранок низ барои ҷалби муштарӣ аҳамияти калон дорад. Соҳибкорон бояд стратегияи дурустero барои таълиқи маҳсулот ва шенасоии бренди худ интихоб кунанд. Ин метавонад тавассути рекламаи онлайн, таълиқ дар расонаҳои иҷтимоӣ ва иштирок дар намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳо сурат гирад.

Технология низ дар фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори маҳсулоти гушт ва шир нақши муҳим мебозад. Истифодаи технологияи муосир барои истеҳсол, нигоҳдорӣ ва тақсмоти маҳсулот метавонад самаранокӣ корхонаҳоро афзоиш диҳад. Дар ниҳоят, муносибат бо таъминкунандагон ва дистрибьюторҳо низ барои соҳибкорон муҳим аст. Соҳибкорон бояд

бо таъминкунандагони босифат ва боътимод ҳамкорӣ кунанд, то ки маҳсулоти худро бо сифати баланд ва дар вақти муайян ба даст оранд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори маҳсулоти гушт ва шир бо хусусиятҳои гуногун, аз қабилӣ рақобатпазирӣ, талабот ва пешниҳод, стандартҳои сифат, маркетинг, технология ва муносибат бо таъминкунандагон алоқаманд аст, ки ҳамаи инҳо барои муваффақияти соҳибкорон муҳим мебошанд.

Соҳибкорӣ дар Тоҷикистон, ҳамчун як соҳаи муҳими иқтисод, бо бурду бохтҳои зиёде ҳамроҳ аст. Соҳибкорони тоҷик дар даврони истиқлолият кӯшиш карданд, ки иқтисоди кишварро рушд диҳанд, вале дар ин роҳ бо мушкилоти зиёде рӯбарӯ шуданд. Яке аз бурдҳои асосии соҳибкорони тоҷик ин имкониятҳои нави бозор ва дастрасӣ ба манбаъҳои молиявӣ мебошад. Соҳибкорон метавонанд бо истифода аз грантҳо, қарзҳо ва сармоягузориҳои хориҷӣ, фаъолияти худро васеъ кунанд. Инчунин, рушди технологияи иттилоотӣ ва интернет имконият медиҳад, ки соҳибкорон маҳсулот ва хизматрасониҳои худро ба бозорҳои байналмилалӣ пешниҳод кунанд.

Вале дар ин раванд, бохтҳо низ вучуд доранд. Соҳибкорон бо монеаҳои зиёде, аз ҷумла коррупсия, набудани инфрасохтори зарурӣ, ва мушкилоти ҳуқуқӣ рӯбарӯ мешаванд. Ин омилҳо метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири манфӣ расонанд ва дар натиҷа, бисёре аз соҳибкорон маҷбур мешаванд, ки фаъолияти худро қатъ кунанд.

Ба андешаи А.Б. Мирсаидов ва А.М. Аврорзода “Дар иқтисодиёти соҳибкории хурди бахши аграрии иқтисодиёт модели ба даст овардани манфиатҳои кӯтоҳмуддат нигаронидашуда реша давондааст, ҳаёти “имрӯз” ба меъер табдил ёфтааст. Дар иқтисодиёти деҳоти ҷумҳурӣ фоидаи соҳибкорони аграрӣ аз амалиёти кӯтоҳмуддат, асосан хариду фурӯши молҳо, молҳои воридотӣ, аз фоидаи сармоягузорӣ ба истехсолот хеле зиёдтар аст. Азбаски сармоягузорӣ дар соҳаи истехсоли аграрӣ дар аксари ҳолатҳо натиҷа надод, деҳқонони бовичдон пас аз якчанд кӯшиши номуваффақи сармоягузориӣ дарозмуддат маҷбур шуданд, ки модели рафторро тағйир диҳанд ва фаъолияти худро ба муомилоти кӯтоҳмуддати сердаромад ё истехсоли маҳсулот ба зарари сифати истифодаи табиат, пеш аз ҳама истифодаи замин равона кунанд” [12, с. 91].

Ҳамчунин, рақобати шадид дар бозор ва тағйироти зуд-зуд дар талабот низ метавонанд бохтҳои ҷиддӣ барои соҳибкорон бошанд. Баъзан, соҳибкорон наметавонанд, ки ба талаботи бозор ҷавобгӯ бошанд, ки ин метавонад ба коҳиш ёфтани фоида ва ҳатто ба фалокат оварда расонад. Соҳибкорони ватанӣ дар соҳаи гушту шир дар Тоҷикистон бо рақобати шадид рӯ ба рӯ ҳастанд. Ин рақобат на танҳо байни истехсолкунандагони маҳаллӣ, балки бо маҳсулоти воридотӣ низ ба назар мерасад. Маҳсулоти воридотӣ, ки аксар вақт бо нархҳои паст ва сифати баланд пешниҳод мешаванд, барои соҳибкорони ватанӣ мушкилот эҷод мекунад. Соҳибкорон барои ҷалби муштариён ва нигоҳ доштани бозор бояд ба сифати маҳсулот, хизматрасонии мизочон ва нархгузорӣ диққати махсус диҳанд. Истехсолкунандагони маҳаллӣ кӯшиш мекунад, ки бо истифода аз технологияи муосир ва усулҳои навини истехсолот, сифати маҳсулотро баланд бардоранд. Ҳамзамон, реклама ва маркетинг низ нақши муҳим доранд. Соҳибкорон бояд ба тарғиби маҳсулоти худ таваҷҷӯҳ кунанд, то ки мардумро ба харидани маҳсулоти ватанӣ ташвиқ намоянд. Инчунин, ҳамкориҳои стратегӣ бо фермерон ва таъминкунандагон метавонанд ба бехтар шудани занҷири таъминот ва коҳиш ёфтани хароҷот кӯмак расонанд. Рақобат дар бозори гушту шир на танҳо барои соҳибкорон, балки барои истеъмолкунандагон низ фоидаовар аст, зеро онҳо имконияти интихоби бештар ва нархҳои рақобатпазирро доранд. Вале, барои нигоҳ доштани устувории соҳа, соҳибкорон бояд ба ин рақобат ҷавобгӯ бошанд ва бо усулҳои навини идоракунӣ ва истехсолот пеш раванд [17].

Дар маҷмӯъ, соҳибкорони тоҷик дар роҳи рушди иқтисоди кишвар бо бурду бохтҳои зиёде рӯбарӯ мешаванд. Бо вучуди мушкилот, онҳо кӯшиш мекунад, ки бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда, фаъолияти худро идома диҳанд ва ба рушди иқтисоди кишвар саҳм гузоранд.

Равандҳои инноватсионӣ бояд аз ҷониби давлат тавассути сиёсати инноватсионӣ, ки мунтазам ва ба таври афзоянда ба азнавсозии ташкилӣ, иқтисодӣ, техникӣ ва технологияи

истехсолоти агросаноатӣ, баландбардории самаранокии он мусоидат менамояд, танзим карда шавад. «Рушди бонки Давлатии Аграрӣ нишон медиҳад, ки воситаи идоракунӣ, асосан ба кӯмаки молиявии давлатӣ ва сармоягузорӣ ташаккул ёфтааст ва метавонад ба як бонки мустақил, ки бо ин кумакҳо фаъолият мекунад, табдил гардад» [13].

Ҳамин тавр, таҳлил нишон дод, ки воридотивазкунӣ ҳамчун стратегияи иқтисодӣ метавонад ба рушди бозорҳои маҳаллӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва таъмини рақобатпазирӣ мусоидат кунад. Таснифоти усулҳои татбиқи ин стратегияи воридотивазкунӣ ба се ғурӯҳ асос ёфтааст: усулҳои иқтисодӣ, усулҳои технологӣ ва усулҳои иҷтимоӣ. Усулҳои иқтисодӣ ба таҳлили нархҳо, талабот ва пешниҳод, инчунин ба сиёсати молиявӣ ва андозбандӣ марбутанд. Воридотивазкунӣ метавонад бо коҳиш ёфтани нархҳо ва беҳтар шудани дастрасӣ ба маҳсулот, ба манфиати истеъмолкунандагон бошад. Усулҳои технологӣ ба истифодаи технологияҳои нав ва инноватсионӣ барои беҳтар кардани истеҳсолот ва воридотивазкунӣ равона шудаанд. Технология метавонад ба баланд бардоштани сифати маҳсулот ва самаранокии истеҳсолот кӯмак расонад. Усулҳои иҷтимоӣ ба таъсири иҷтимоии воридотивазкунӣ, аз ҷумла таъсири он ба шуғл, фарҳанг ва одатҳои истеъмолкунандагон марбутанд. Воридотивазкунӣ метавонад ба тағйироти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар ҷомеа оварда расонад. Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар бозори маҳсулоти гушт ва шир на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба беҳтар шудани сифати зиндагии мардум ва таъмини амнияти озукаворӣ мусоидат мекунад. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои мусбат, зарур аст, ки усулҳои воридотивазкунӣ бо ҷамоаҳои сиёсати давлатӣ, дастгирии истеҳсолкунандагон ва баланд бардоштани маърифати истеъмолкунандагон татбиқ шаванд.

АДАБИЁТ

1. Абубекирова, Г.Р. Импортзамещение, как метод повышения эффективности функционирования предприятий АПК. Теория права и межгосударственных отношений. – 2022. – Т.1, № 6(26). – С. 234-238.
2. Алиджанов, Д.А. Возможности и приоритеты продовольственного импортозамещения в условиях Республики Таджикистан / Д. А. Алиджанов // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2015. – № 3(50). – С. 95-104.
3. Алтухов А.И., Макин Г.И., Бабкин М.А. Развитие продовольственного рынка России с.1.- М.: Агри ПРЕСС, 1999.- С.66.
4. Давлатов, К.К. Развитие организационно-экономических основ функционирования регионального рынка мясомолочной продукции / К. К. Давлатов, Х.К. Шоймардонов, М. М. Нурубоева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 9. – С. 5-12.
5. Давлатов, К.К. Рынок мясомолочной продукции центрального Таджикистана: проблемы и перспективы развития / К. К. Давлатов, Х. К. Шоймардонов// – Душанбе : ООО "Ирфон", 2020. – 176 с. – ISBN 978-99975-1-139-3.
6. Курбанов, К.К. Использование ресурсного потенциала регионального АПК при решении задач импортозамещения / К. К. Курбанов, Р. А. Джабраилов, М. К. Махмудов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2016. – № 9(71). – С. 43-49.
7. Лукьянов, А. Н. Импортозамещения в АПК региона: проблемы и методология их решения / А. Н. Лукьянов, Ю. А. Бугай, Г. М. Гриценко // АПК: экономика, управление. – 2016. – № 8. – С. 64-71. – EDN WHGSGP.
8. Мадаминов, А.А. Таҳлили фаъолияти иқтисодии соҳаи ҷорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. А. Мадаминов, Ш. А. Бобоазиззода // Кишоварз. – 2019. – № 2. – С. 154-156.
9. Маджидзода, С.К. Государственная поддержка импортозамещения в сельском хозяйстве. Таджикистан и современный мир. – 2024. – № 1(85). – С. 135-144. – EDN DVYDSP.
10. Махмадизода, Ф.Б. Особенности управления развитием сельского хозяйства в условиях ВТО / Ф.Б. Махмадизода, К.Х. Хушвахтзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 4. – С. 5-13.
11. Махмадизода, Ф.Б. Рушди босуботи кластери минтақавии ғушту шир дар шароити таъмини амнияти озукавории мамлакат / Ф. Б. Махмадизода, Б. М. Саидов, Ф. А. Убайдуллоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2019. – № 9. – С. 73-77.
12. Мирсаидов, А.Б. "Институциональные ловушки" развития предпринимательства в аграрном секторе экономики республики Таджикистан / А.Б. Мирсаидов, А.М. Аврорзода // Таджикистан и современный мир. – 2018. – № 3(62). – С.91. (85-95.).
13. Нуриддинов Б.Х., Дустматов Б.М., Мирзоев У.Ё. Омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодии инноватсионии минтақаи марказии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон 1(35) Душанбе, 2021.
14. Павлов, К.В. Эффективное использование логистических центров при транспортировке мясомолочной продукции из Беларуси на зарубежные рынки / К. В. Павлов, И. В. Зенькова, С. А. Никифоров // Экономика и финансы (Узбекистан). – 2023. – №3. – С. 38-48. – DOI 10.34920/EIF/VOL_2023_ISSUE_3_6.
15. Разуваев, Р.А. Инновационное развитие предприятий АПК России в условиях необходимости импортозамещения. Проблемы современной экономики. -2022.- № 2(82). – С.208-211.
16. Рауфӣ, А. Пуркунии бозори истеъмолӣ бо молҳои озукаворӣ / А. Рауфӣ, З. Р. Шарифов // Кишоварз. – 2020. – № 1. – С. 136-140.

17. Саидзода, К.С. Арзёбии вазъи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт / К. С. Саидзода, А. К. Курбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 7. – С. 68-77.
18. Саидзода, К.С. Механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 6-2. – С. 194-202.

АННОТАЦИЯ

КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТОДОВ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ НА РЫНКЕ МЯСОМОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ

Данная статья посвящена анализу стратегии импортозамещения на рынке мясной и молочной продукции в современных мировых экономических условиях. Автор рассматривает основные вопросы обеспечения продовольственной безопасности, снижения зависимости от импортируемой продукции и развития местного производства. Стратегия импортозамещения была предложена в качестве решений этих проблем, способствующих повышению конкурентоспособности отечественной продукции, укреплению экономики и обеспечению продовольственной безопасности. В статье обсуждаются различные методы реализации этой стратегии, включая модернизацию производственных мощностей, использование новых технологий, укрепление сырьевой базы, стандартизацию и сертификацию продукции, а также меры государственного регулирования и инвестиции в инфраструктуру.

Ключевые слова: импорт, безопасность пищевых продуктов, местное производство, новые технологии, маркетинг и брендинг, стандартизация и сертификация, инфраструктура, налоговые субсидии и льготы, конкурентоспособность, производственные кластеры

ANNOTATION

CLASSIFICATION OF METHODS FOR IMPLEMENTING THE IMPORT SUBSTITUTION STRATEGY IN THE MARKET MEAT AND DAIRY PRODUCTS

This article is devoted to the analysis of the import substitution strategy in the meat and dairy products market in modern global economic conditions. The author examines the main issues of ensuring food security, reducing dependence on imported products and developing local production. The import substitution strategy has been proposed as solutions to these problems, contributing to increasing the competitiveness of domestic products, strengthening the economy and ensuring food security. The article discusses various methods of implementing this strategy, including upgrading production facilities, using new technologies, strengthening the raw material base, standardization and certification of products, as well as government regulatory measures and investments in infrastructure.

Keywords: import, food safety, local production, new technologies, marketing and branding, standardization and certification, infrastructure, tax subsidies and benefits, competitiveness, production clusters

Сведение об авторе:

Хамдамзода Хурсанд Акбар-кандидат экономических наук, доцент кафедры банковской деятельности Бохтарского государственного университета имени Н.Хусрава. Тел.: (+992) 918-73-36-39; E-mail: khursand77@mail.ru.

Author information:

Hamdamzoda Khursand Akbar-PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Banking at Bokhtar State University named after N.. Khusrav. Tel.: (+992) 918-73-36-39; E-mail: khursand77@mail.ru .

ТДУ: 348. 47 (589.4)

МОҲИЯТИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА

Самиева М.Б.-Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Калимаҳои асосӣ: диверсификатсия, истеҳсолот, рушд, соҳибкорӣ хурду миёна, стратегия, даромад, музди меҳнат, гуногунрангӣ, иқтисодӣ, меҳнат, замин, сармоя.

Меҳнат, замин ва сармоя - ин се омили асосии истеҳсолот, сарчашмаҳои даромади аҳоли пиндошта мешаванд. Пайваста бо рушди иқтисодӣ, васеъгардонии шаклҳои шуғл дар алоқамандӣ бо даромадҳо дар шакли музди меҳнат, ғоиз ва ғоида категорияи нави даромадҳои фард-трансфертҳои иҷтимоӣ, ҳамчун шакли азнавтасимномаи маҷмуӣ даромади сохташуда ба миён омад, ки азнавистеҳсолкунии муътадилро таъмин месозад. Дар алоқамандӣ бо ин дар муносибатҳои муносири тасимномаи даромадҳои аҳоли имкониятҳои ба даст овардани неъматҳо аз ҷониби онҳо дар натиҷаи истифодабарии захираҳои, ки аз меҳнат, замин ва сармоя ва инчунин трансфертҳои иҷтимоӣ пешниҳод

гардидаанд аз назар гузаронида мешавад. Мафхуми мазкур, инчунин моҳияти диверсификатсияи сарчашмаҳои ташкилнамоии даромадро инъикос менамояд. Сатҳ ва сохтори даромадҳои аҳоли ва инчунин дифференциатсияи онҳо, аз шароитҳо ва хусусиятҳои мушаххаси таърихӣ, миллий, минтақавӣ вобаста мебошанд, ки бо муносибатҳои ҳукмрони моликият ва ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоие, ки давлат амалӣ месозад, вобаста мебошанд [8. с.79].

Ҳар як нафар аҳоли кӯшиш менамояд, ки даромади калонро ба даст орад ва ин манфиатҳо, бахусус дар мавриди номуътадили иқтисодиёт, ки бештар ба иқтисодиёти деҳот хос аст, мувофиқи стратегияи зинда мондан бештар ҷоннок мегарданд. Дар ин ҳолат барои зинда мондан ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ соҳиби якчанд самти фаъолият будан зарур аст, ба ибораи дигар, он бояд фаъолна диверсификатсия гардад.

Рушди муносибатҳои бозорӣ фазоро барои диверсификатсияи сарчашмаҳои даромади аҳоли васеъ мекунад. Пасандозҳои муҳлатноки аҳоли дар бонкҳои мамлакат бо ғоизи мувофиқ, яке аз манбаҳои даромадро дар раванди диверсификатсияи даромадҳо ташкил медиҳад. Бояд дар ин маврид қайд намуд, ки болоравии сатҳи некуаҳволии мардумро чунин хизматрасониҳои бонкӣ, ба монанди қарздиҳӣ ба шахсони воқеӣ, лизинг, қарзҳои ипотекаӣ, овердрафт ва ғайраҳо бо тариқи ғайримустақим таъсир мерасонад [6. с.79].

Ба мафхуми диверсификатсия таърифҳои зиёде дода шудааст, ки аз ҷиҳати мазмун ба ҳам монандӣ доранд. Аммо вобаста ба навъҳои мушаххаси он ба диверсификатсия наметавон ҳамчун консепсияи илмӣ таърифҳои якмазмуна ва шабеҳи ҳамдигарро баён кард. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ диверсификатсия аз калимаи латинӣ *diversificatio* гирифта шуда, маънои гуногун, гуногунрангӣ, дигаргун карданро дорад. Диверсификатсия – метавон рушди якмаромаи якчанд ё теъдоди зиёде ба ҳам робитанадоштаи намудҳои технологияи истеҳсолот ва ё таъминнамоӣ, зиёдкунии навъҳои гуногуни маҳсулот ва хизматрасониро ифода менамояд.

Диверсификатсия-дар маҷмӯъ, ченаки гуногунрангӣ, консепсияи муҳими маблағгузорӣ мебошад. Он хавфи сабади маблағгузорино пасти карда, ба даромадноки таъсири манфӣ намерасонад.

Ширкатҳои хурду миёна (SME) барои нигоҳ доштани устуворӣ ва рушд дар бозорҳои ноустувор ва рақобатпазир, аксаран бо истифода аз диверсификатсия кӯшиш мекунанд. Ба тағйирот дар хидматҳо ё маҳсулотҳо ва ё ворид шудан ба бозорҳои нави тижорӣ, соҳаҳо ва ё маҳсулоти нави рақамӣ равона мешавад [8. с.129].

Чунин намудҳои диверсификатсияро метавон дар фаъолияти соҳибкории хурду миёна номбар кард:

1.Диверсификатсия дар дохили соҳа-ширкатҳо метавонанд дар ҳамин соҳа ё нишестгоҳи аслии тижорат, ки дар он фаъолият мекунанд, ба истеҳсоли маҳсулот ё хидматҳои нав пайравӣ кунанд. Масалан, як ширкат, ки мебел истеҳсол мекунад, метавонад маҳсулотҳои дигаре, ба монанди ороишот ё таҷхизоти хонагӣ пешниҳод кунад.

2.Диверсификатсия ба соҳаҳои дигар - ворид шудан ба соҳаҳо ё бозорҳои нав, ки бо тижорати аслии ширкат марбут нестанд. Масалан, як ширкати маҳсулоти ғизоӣ метавонад ба соҳаи хизматрасонии онлайн ё саноати бунёди инфрасохторҳо ворид шавад.

3.Диверсификатсия дар бозорҳои нави географӣ - ширкатҳо метавонанд ба бозорҳои хориҷӣ ё минтақаҳои нави ҷуғрофӣ ворид шаванд, ки дар онҳо талабот ба маҳсулот ё хидматҳо вучуд дорад.

Афзалиятҳои диверсификатсия дар соҳибкории хурду миёна метавонад ба чунин натиҷаҳо оварда расонад:

Коҳиши тавакали молиявӣ - бо ворид шудан ба бозорҳои гуногун, ширкатҳои хурду миёна метавонанд хатари молиявии вобаста ба як маҳсулот ё бозорро коҳиш диҳанд. Агар як бозор ё маҳсулот бо мушкилот рӯ ба рӯ шавад, ширкат метавонад аз дигар соҳаҳо ё бозорҳо даромад ба даст орад.

Рушди устувор - диверсификатсия метавонад ба ширкати хурду миёна имкон диҳад, ки ба соҳаҳои нав ворид шуда, талаботро дар бозорҳои гуногун қонеъ кунад, ки дар натиҷа барои рушди устувор мусоидат мекунад.

Ҷалби муштариёни нав - ворид шудан ба бозорҳои нав ва пешниҳоди маҳсулот ё хидматҳои нав метавонад ба ширкатҳо имкон диҳад, ки муштариёни нав ҷалб кунанд ва доираи аудиторияи худро васеъ намоянд.Тавассути рақобатпазирӣ - диверсификатсия

метавонад ширкатҳоро дар бозор рақобатпазиртар кунад, зеро онҳо метавонанд чанд маҳсулот ё хидматро пешниҳод кунанд, ки муштариёро ба худ ҷалб кунанд [4. с.130].

Ширкатҳои хурду миёна метавонанд ба мушкilotи молиявӣ дучор шаванд, вақте ки онҳо сармоягузорию зиёд барои таҳияи маҳсулот ё хидматҳои нав мекунанд ва ҳатман на ҳама вақт даромад ба даст меоранд. Ворид шудан ба соҳаҳои нав метавонад мушкilot дар мавриди набудани таҷриба ва малакаи зарурӣ боис шавад, ки дар натиҷа маҳсулот ё хидматҳои нав муваффақ намешаванд. Ширкатҳои хурду миёна баъзан ба тағйирот ва танзими нав дар тичорат омода нестанд, ки ин метавонад ба иҷрои стратегияи диверсификатсия таъсири манфӣ расонад. Агар диверсификатсия дуруст пландошта ва роҳнамоӣ нашуд, ширкат метавонад захираҳо ва сармояи худро барои инноватсияҳои номатлуб сарф кунад. Роҳҳои амалии диверсификатсия дар фаъолияти соҳибкории хурду миёнаро чунин метавон баррасӣ намуд:

1.Таҳлили амиқ ва омодагии пешакии стратегӣ ин чунин маъно дорад, ки пеш аз диверсификатсия, соҳибкорон бояд таҳлили амиқ дар бораи бозорҳои нав ва эҳтиёҷоти онҳо гузаронанд, то ки хатари номуваффақиятро кам кунанд.

2.Рамзи тичорат ва брендинг-диверсификатсия бояд бо бренди асли ва рамзи тичорат ҳамоҳанг бошад, то ки муштариён бо осонӣ бо маҳсулот ё хидматҳои нав шиносоии хуб пайдо кунанд.

3.Истифодаи шарикони стратегӣ - ворид шудан ба соҳаҳои нав бо ҳамкории стратегӣ бо дигар ширкатҳо ё ташкилотҳо метавонад барои ширкатҳои хурду миёна ба даст овардани манфиатҳо ва кам кардани хатар кӯмак кунад.

4.Таҳияи малакаҳо ва омӯзиш: Барои муваффақ шудан дар диверсификатсия, соҳибкорон ва кормандони онҳо бояд барои ба роҳ мондани амалиёт ва хидматҳои нав малакаҳои нав омӯзада бошанд.

Диверсификатсия дар соҳибкории хурду миёна як роҳест, ки барои коҳиш додани тавакали молиявӣ ва таъмини рушд ва устувории тичорат кумак мекунад. Ворид шудан ба соҳаҳои нав, бозорҳои ғайриоддӣ ё маҳсулотҳои нави рақамӣ метавонад ба ширкатҳо кумак кунад, ки дар шароити мураккаби иқтисодӣ муваффақ бошанд ва ҳамзамон аз хатарҳо дар як бозор ё маҳсулот халос шаванд.

Соҳибкорӣ ва инноватсия ду мафҳуми муҳим дар рушди иқтисодиёт ва ҷомеа ба ҳисоб меравад. Инноватсия ҳамчун як қувваи ҳаракатдиҳанда дар соҳибкорӣ амал мекунад ва ба рушди тичоратҳо, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва афзоиши даромад мусоидат менамояд.

Соҳибкорӣ-ин раванди ташкили тичорат, идоракунӣ ва пешбурди фаъолияти иқтисодӣ бо ҳадафи гирифтани фоида мебошад. Соҳибкорон шахсоне ҳастанд, ки таваккал мекунанд, захираҳоро самаранок истифода мебаранд ва барои қоне кардани талаботи бозор маҳсулот ё хидматҳои нав пешниҳод мекунанд.

Инноватсия-ин ҷорӣ кардани идеяҳо, маҳсулотҳо, хидматҳо ё равандҳои нав мебошад, ки метавонанд самаранокии тичорат ва иқтисодиётро беҳтар кунанд [8. с.79].

Намудҳои асосии инноватсия инҳоянд:

- Инноватсияи маҳсулот-офаридани маҳсулот ё хидмати нав ё такмил додани мавҷудбуда (мисол: смартфонҳои нав бо технологияҳои пешрафта).

- Инноватсияи раванд-такмил додани усулҳои истеҳсолот ё хизматрасонӣ (мисол: автоматизатсия ва истифодаи роботҳо дар корхонаҳо).

- Инноватсияи маркетинг-усулҳои нав барои фуруши маҳсулот ва хизматрасонӣ (мисол: истифодаи рекламаи рақамӣ ва маркетинги иҷтимоӣ).

- Инноватсияи ташкилотӣ-беҳтар кардани сохтор ва идоракунии ширкатҳо барои баланд бардоштани самаранокӣ.

Нақши инноватсияро дар фаъолияти соҳибкории хурду миёна чунин метавон шарҳ дод:

- Тақвияти рақобатпазирӣ-ширкатҳое, ки инноватсияро истифода мебаранд, метавонанд дар бозор пешсаф шаванд.

- Баланд бардоштани самаранокӣ-технологияҳои нав имконият медиҳанд, ки равандҳои истеҳсоли бехтар ва камхарҷтар шаванд.

- Баланд бардоштани фоида-маҳсулот ё хидматҳои инноватсионӣ метавонанд талаботи зиёд дошта бошанд ва фоидаи бештар оваранд.

- Ҳалли мушкилоти ҷомеа-инноватсия метавонад барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва экологӣ, мисли коҳиш додани партовҳо ва сарфаи энергия, мусоидат кунад.

Соҳибкорӣ ва инноватсия бо ҳам алоқаманданд ва рушди яке метавонад ба пешрафти дигаре мусоидат кунад. Барои соҳибкорон, ҷорӣ кардани инноватсия имконият медиҳад, ки дар бозор пешсаф бошанд, мушкилоти мавҷудбударо ҳал кунанд ва фаъолияти худро дар сатҳи баландтар рушд диҳанд.

Диверсификатсия дар соҳибкорӣ-ин равиши стратегист, ки соҳибкорон барои кам кардани хавфи молиявӣ ва таъмини рушд ва устувории бизнеси худ ба он рӯ меоранд. Дар диверсификатсия соҳибкорон кӯшиш мекунанд, ки ба якҷанд бахшҳои гуногуни бозорҳо ё маҳсулот ворид шаванд, ки дар натиҷа миқдори даромад ва манфиатҳои ширкати онҳо бештар мегардад ва аз таъсири манфии як бозор ё маҳсулот кам мешаванд. Намудҳои диверсификатсия дар фаъолияти соҳибкориро чунин метавон номбар намуд:

1. Диверсификатсия дар дохили соҳа-дар ин намуд, соҳибкорон маҳсулот ё хидматҳоро дар ҳамон соҳа ё нишастгоҳи тичории худ таҳия мекунанд. Мисол: Як ширкат, ки таҷҳизоти электрониро истеҳсол мекунанд, метавонад маҳсулоти электронии дигар, ба монанди телевизорҳо, телефонҳо ё таъминотҳои дигарро истеҳсол кунад.

2. Диверсификатсия ба соҳаҳои дигар (Диверсификатсия воқеӣ) - дар ин ҳолат, соҳибкор барои коҳиш додани хавфи молиявӣ ба соҳаҳои дигар ворид мешавад. Мисол: Як ширкати сохтмонӣ метавонад ба соҳаи кишоварзӣ ё туризм ворид шавад.

Афзалиятҳои диверсификатсия барои соҳибкорӣ ба чунин равандҳо сарчашма мегардад:

- Коҳиши тавакали молиявӣ-бо диверсификатсия, соҳибкорон метавонанд 5и вобаста ба як бозор ё маҳсулотро кам кунанд. Агар як бозор ё маҳсулот бо мушкилот рӯ ба рӯ шавад, дигар бизнеси ширкат метавонад устувор бошад.

- Рушди устувор - диверсификатсия ба ширкат имкон медиҳад, ки дар соҳаҳои нав ва ноороми бозорҳо ворид шавад, ки ин барои рушди устувор муҳим аст.

- Бештар кардани фоида-ворид шудан ба бозорҳои нави маҳсулот ё хидматҳо метавонад ба ширкат имконият диҳад, ки даромад ва фоидаҳо зиёд шавад.

- Васеъ кардани мизочон ва бозор-ворид шудан ба бахшҳои гуногуни бозорҳо метавонад ба ширкати соҳибкорон имкон диҳад, ки муштариёни нав ҷалб кунанд.

Пеш аз ворид шудан ба бахшҳои нав, соҳибкорон бояд таҳлилҳои амиқро дар бораи имкониятҳои нави бозор ва талаботи эҳтимолии он гузаронанд. Оғози соҳаи нав эҳтимолан ба таҳассус ва маҳорати нав ниёз дорад. Дар натиҷа, соҳибкорон метавонанд ба омодагии коргарон ва мутобиқсозии тичорат дар бахши нав аҳамият диҳанд. Ворид шудан ба соҳаҳои нав метавонад бехтарин роҳ бошад, ки соҳибкорон бо дигар ширкатҳо ҳамкорӣ кунанд ва кумак бигиранд, то ба муваффақият даст ёбанд.

Диверсификатсия як стратегияи муфид барои соҳибкорон мебошад, ки имкон медиҳад, ки хатари молиявиро коҳиш диҳанд ва ба рушди устувори тичорати худ ноил шаванд. Ин равиш метавонад ба соҳибкорон имкон диҳад, ки дар шароити ноороми бозорҳо муваффақият ба даст оранд, аммо дар айни замон бояд ба хатарҳои ва мушкилоти диверсификатсия низ диққат диҳанд. Диверсификатсия дарк мекунанд, ки агар як тичорат ё соҳа бо мушкилот рӯ ба рӯ шавад (масалан, коҳиш ё бозори маҳдуд), сармоя ва захираҳои ширкат метавонанд ба соҳаҳои дигар, ки камтар бо хатар вобастагӣ доранд, интиқол ёбанд. Ин равиш ба шахс ё ширкат имкон медиҳад, ки манфиатҳои худро дар муддати дароз устувор кунад [4. с.179].

Президенти кишвар ба саҳми занон дар рушди соҳибкорӣ ишора намуда, таъкид карданд, ки ҳар иқдоми анҷомдодаи бонувон дар ин самт шоистаи дастгирист. Дар маҷмӯъ, суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди фаъолияти

сохибкорӣ, ташаккули сохибкории рақамӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди тиҷорат ва дастгирии ташаббусҳои соҳаҳои сохибкорон равона шудаанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ пайваста ба рушди сохибкорӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти сохибкорон таъкид менамоянд. Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024, Сарвари давлат иброз доштанд, ки саҳми сохибкорон дар ободонӣ ва бунёдкирии мамлакат назаррас буда, дар се соли охир бо иштироки фаъолонаи онҳо беш аз 1500 иншооти соҳаи маориф, 660 иншооти соҳаи тандурустӣ, 480 иншооти варзишӣ, 175 иншооти фарҳангӣ ва ҳазорон иншооти дигари истехсоливу иҷтимоӣ бунёд ва ба истифода дода шудаанд.

Бо мақсади дастгирии минбаъдаи рушди сохибкорӣ ва ҷалби сармоя, Президенти кишвар пешниҳод намуданд, ки то 1 январи соли 2027 ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои сохибкорӣ (ба истиснои санҷишҳои мақомоти андоз) мораторий эълон карда шавад.

Ҳукумати Тоҷикистон пайваста барои фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати пешбурди фаъолияти сохибкорӣ тадбирҳо меандешад, аз ҷумла соддагардонии расмиёти бақайдгирии субъектҳои сохибкорӣ, ғимоя ва дастгирии сохибкору сармоягузoron, тақмили низоми андозбандӣ ва коҳиши санҷишҳои фаъолияти сохибкорӣ.

Ин тадбирҳо ва изҳороти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки рушди сохибкорӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти сохибкорон дар маркази таваҷҷуҳи давлат қарор дошта, барои пешрафти иқтисоди миллӣ ва бехдошти сатҳи зиндагии мардум аҳамияти калон доранд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди инноватсия ва иқтисоди рақамӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, ин самтҳоро ҳамчун омили муҳимми пешрафти иқтисодӣ кишвар арзёбӣ мекунанд. Эълони "Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия" яке аз ҷораҳои зарурӣ ва саривақтӣ барои тамоми самтҳои фаъолияти хоҷагии халқ ба ҳисоб меравад. Бо мақсади таҳкими равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт, Президенти мамлакат пешниҳод намуданд, ки солҳои 2025-2030 "Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия" эълон карда шаванд.

Бо мақсади татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ, Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Ин ниҳод масъули таҳия ва амалисозии сиёсати давлатӣ дар соҳаи инноватсия, рақамикунонӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ мебошад.

Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба зарурати рушди инноватсия ва иқтисоди рақамӣ таъкид намуда, онҳоро ҳамчун василаи муҳими баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёт ва бехтар намудани сатҳи зиндагии мардум арзёбӣ карданд. Ин ташаббусҳо ва изҳороти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки рушди инноватсия ва иқтисоди рақамӣ дар маркази сиёсати давлатӣ қарор дошта, барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии кишвар аҳамияти калон доранд.

Ҳангоми диверсификатсия имконият дорад, ки сохибкор аз имкониятҳои баъзе бахшҳои истифода бурда натавонад ва ин метавонад ба сарф кардани маблағҳои зиёде оварда расонад. Ворид шудан ба соҳаҳои нав метавонад ба мушкилоти марбут ба набудани таҷриба ва малакаҳои зарурии хидматрасонӣ оварда расонад. Соҳаҳои гуногун метавонад манбаи сармоя, вақт ва захираҳои сарф кунанд, ки дар натиҷа ба рушд ё самаранокии фаъолияти аслии таъсир мерасонанд.

АДАБИЁТ:

1. Азрилин, А.Н., Азрилин, О.М., Калашникова, Е.В., Квардакова, О.В. Новый экономический словарь. [Текст]: /А.Н.Азрилин, О.М.Азрилин, Е.В.Калашникова, О.В.Квардакова. - Москва, 2008. - 950с.
2. Бобков, В.Н. Проблемы оценки уровня жизни в современной России. Монография / В.Н. Бобков. - М., 1995. - 258 с.
3. Исламов, С.И. Особенности репродуктивного поведения в семье. /Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. [Текст]: /С.И.Исламов. - М., 1986.-212.

4. Иттилоотикунони чомеа омили асосии баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли дар Тоҷикистони муосир [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2019, №5. – С.129-135.
5. Кадыров, Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния. [Текст]: /Д.Б. Кадыров. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 231с.
6. Комилов, С.Ч., Алиева, Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди фаъолияти навҷорсозӣ (инноватсионӣ). [Матн]: / Комилов С.Ч., Алиева Г.Ш. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 220 с.
7. Народное благосостояние: тенденции и перспективы / Е.М. Аврамова [и др.]; АН СССР, Госкомтруд СССР, Ин-т соц-экон. проблем народонаселения; отв. ред. Н.М. Римащевская, Л.А. Оников. - М.: Наука, 1991. - 253 с.
8. Муносибатҳои методологӣ оид ба баҳодиҳии сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ISSN 2413-5151, 2020, №10. – С.77-81.
9. Мирсаидов, А.Б. Ҳамкориҳои муштараки давлату соҳибкорӣ: баъзе масъалаҳои назариявӣ [Матн]: /А.Б.Мирсаидов /Маводи конференсияи душанбегии байналмилалӣ илмӣ амалӣ, - Д., 2012. - 199с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои муаззами миллат Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллий, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон .28.12.2024, шаҳри Душанбе.
11. Самиева М.Б. Асосҳои назариявии таҳлили категорияи сатҳи зиндагии аҳоли. Маҷаллаи идоракунии давлатӣ. -С. 76-80.

АННОТАЦИЯ

СУЩНОСТЬ ДИВЕРСИФИКАЦИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

В статье анализируется сущность и необходимость диверсификации деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства. Диверсификация в современном мире, закладывает основу стабильного развития и снижения тавакалов в экономике. Диверсификация считается важным инструментом для малых и средних предпринимателей в продвижении своей деятельности, развитии и противостоянии кризисам. Автор также отметил, что диверсификация-это стратегия увеличения видов деятельности продукты. Это рынок или услуги, которые способствуют устойчивому развитию и снижению тавакалов.

Ключевые слова: диверсификация, производство, развитие, малый бизнес, стратегия, доход за месяц работы, разнообразие, экономия, труд, земельный капитал и другие.

ANNOTATION

THE ESSENCE OF DIVERSIFICATION IN SMALL AND MEDIUM BUSINESS ACTIVITY

In the article, the essence necessity of diversification of the activities of small and medium enterprises are analyzed. Diversification in the modern word lays the foundation for stable development and reduction of risks in the economy. Diversification is considered an important tool for small and medium – sized entrepreneurs to promote their activities, develop and withstand crises. The author is also noted that diversification is a strategy to increase types of activity product. This is market or services that contribute to sustainable development and reduction of risks.

Key words: diversification, production, development, small business, strategy, income, the month of work, diversity, economy, labor, land capital and others.

Сведения об авторе:

Самиева Меҳрангез Бобоевна- кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита. Международной университет туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 888-83-01-20

Information about the author:

Samieva Mehrangez Boboevna - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, candidate of economic sciences, Associate Professor of the department of accounting and audit. 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5. Phone: (+992) 888-83-01-20

ТДУ: 654.345.6.

САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМТАРИНИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ЗАМОНИ ГУЗАШТА, ҲОЗИРА ВА ОЯНДА

Қудратзода П.Қ.-Донишгоҳи давлатии Данғара

Калимаҳои асосӣ: саноатикунонӣ, сармоягузорӣ, иқтисоди бозоргонӣ, технология, устувор, банақшагири кишоварзӣ.

Дар шароити Тоҷикистон саноатикунонӣ аз марҳилаи нави дигаргунсозии солҳои 1914 оғоз ёфта буд, ки он масъалаи ҳаётан муҳим, натавон барои Тоҷикистон, ҳамчунин барои тамоми мамлакатҳои ИҚШС зарур буд. Роҳҳои ҳалли саноатикунонӣ аз соҳаи иқтисодиёти давраи Шуравӣ вобастагӣ дошт. Масъалаи мазкур ва тақдири оянда, ҳамчунин дурнамои он аз давлати Шуравӣ, ҳосатан Россия вобастагӣ дошт. Иқдоми мазкур дар со-

ҳаи саноатикунонӣ барои навсозии сохти сотсиалистии хоҷагии қишлоқ дар асоси муносибатҳои коллективӣ зарур буд, зеро ин яке аз нақшаҳои муҳимми кишвар ба шумор меофт. Ин иқдом зарурияти муайян кардани аввалин нақшаи стратегии тараққиёти иқтисодиро пешбинӣ намуд, аммо вазифаҳои нави саноатикунонӣ ба нақшаи мазкур мувофиқ набуданд. Бинобар ин, қарор қабул карда шуд, ки ба тартиб додани нақшаҳои перспективӣ амалан ғаёлият намоянд. Мухлати асосӣ 5 сол пешбинӣ карда шуда буд. Зеро дар давоми панҷсола каму беш дуруст муайян кардани талаботи моддии ҷамъият имконпазир буд. Тахмин карда мешуд, ки дар он вақт барои сохтани бисёр объектҳои миёна ва калон тақрибан 5 сол лозим буд.

Дар натиҷаи андешидани тадбирҳои саноатикунонӣ, корхонаҳои хоҷагии қишлоқ истехсолотро бо техникаи нав таъмин карда, мошинаҳои мавҷударо дар ҳолати корӣ нигоҳ дошта, тараққиёти минбаъдаи комплекси агросаноатиро таъмин мекарданд. Дар натиҷаи рушд ёфтани соҳаи саноат зарурияти зиёд кардани масоҳати кишти зироатҳо ба миён омад.

Дар замони саноатикунонӣ афзоиши тараққиёти саноат дар муқоиса бо вазъи саноат дар соҳаи кишоварзӣ фарқ мекард. Майдони кишти зироатҳо боматротиб афзуданд, дар натиҷа сохтори майдони кишт тағйир ёфт. Дар баробари зироатҳои ғалладонагӣ майдони кишти зироатҳои саноатӣ (техникӣ), зироатҳои сабзавотӣ ва зироатҳои хӯроки чорво зиёд шуданд. Аммо бинобар сабаби зиёдшавии аҳоли ва зиёд шудани шаҳру деҳот дар тараққиёти хоҷагии қишлоқ ду тамоюли нугувор ба вучуд омад:

- паст шудани суръати инкишофи соҳа;
- паст шудани ғуруши маҳсулоти ғалла.

Роҳбарияти давр борҳо таъкид карда буданд, ки асоси иқтисодии сохти иҷтимоӣ саноати вазнин ва умуман, тараққиёти соҳаи саноат мебошад, ки ба техникаи пешқадамтарин асос ёфта буд. Дар муҳлати кӯтоҳтарин барқарор намудани саноати вазнин, ҳамчунин, таъмин намудани тараққиёти минбаъдаи онро талаб мекард. Танҳо дар ҳамин шароит бозсозии иқтисодиётро ба амал бароварда, ба мошинсозӣ ва барҳам додани қафомонии иқтисодии соҳаи техника диққати махсус додан мумкин буд.

Дар он замон саноатикунонӣ тақрибан 50 сол кашол ёфт ва дар назди Ҳукумати он-вақтаи ИҶШС вазифа гузошта шуд, ки онро дар зарфи 5-10 сол ба амал барорад. Чунин тар-тиб додани масъала ба дасти давлат сафарбар кардани захираҳои азимро пешбинӣ мекард. Давлат ин сиёсатро ғаёлона пеш гирифт. Ба суръати баланди афзоиши ҷамъоварии маҳсулот, миллӣ кунонидани воситаҳои асосии истехсолот, характери нақшавии иқтисодиёт, барҳам додани исрофкориҳои капиталистӣ дар истифодаи воситаҳои истехсолот мусоидат кард. Манбаи асосии ҷамъкунӣ сектори иҷтимоии хоҷагии халқ буд.

Дар солҳои 1925-1930 даромади андоз аз сектори ҷамъиятӣ 11 баробар афзуд. Сарфаи катъии маблағу воситаҳо дар қарорҳои ҳукуматӣ қайд карда мешуд, ки дар сурати сиёсати сарфаю сариштакорӣ ва муборизаи бераҳмона ба муқобили хароҷоти зиёдагии бесамар ба суръати баланди саноат ноил шудан мумкин аст, амалӣ карда шуд. Барҳам додани бунбасти сиёсати берунии Иттиҳоди Шуравӣ ба инкишофи воридоту содироти маҳсулот мусоидат намуд. Дар соли 1927 дар Иттиҳоди Шуравӣ аввалин «Кредити саноатӣ» дода шуд, ки он пурра дар байни аҳоли ба воситаи системаи кассаҳои амонатӣ тақсим карда шуд. Ҳамаи ин маблағҳо асосан ба тараққиёти саноат равона карда шуда буд. Дар асоси ин дастовардҳо дар давраи ҳеле кӯтоҳи таърихӣ давлатҳои Иттиҳоди Шуравӣ аз давлатҳои қафомондаи аграрӣ ба давлатҳои нисбатан пешрафта саноатӣ табдил ёфтанд.

Истехсоли дастгоҳҳо, пармакунии радиакалӣ, фрезеркунӣ, бурандакунӣ ва ғайраро азхуд карданд. Истехсоли насосҳои чуқур ва дастгоҳҳои пармакунӣ ба роҳ монда шуд. Ба тараққӣ додани саноати тракторсозӣ ва автомобилсозӣ аҳамияти калон дода шуд.

Инчунин, ҷалб намудани қувваи нави коргарӣ дар соҳаи саноат бештар аз 1 миллион нафар афзуд. Тараққиёти бомуваффақияти саноатикунонӣ имкон дод, ки ҳаҷми истехсоли маҳсулоти саноат зиёд карда, истихроҷи ангишт ва нефт афзуд, стансияҳои электрикӣ пуриқтидор гардиданд, вале дар як қатор соҳаҳои саноат ҳанӯз ақибмонӣ ҷой дошт.

Гудохтани оҳан қариб 80 фоизро ташкил дода буд. Нисбат ба соли 1913 истихроҷи маъдани мис – 65 фоиз расонида шуд.

Дар шароити Тоҷикистон дар давраи тобеияти ИҶШС будан пеш аз ҳама соҳаҳои зерин инкишоф ёфтанд. Дар ин марҳила заводҳои пахтадозакунӣ, саноати бофандагӣ, саноати хӯрокворӣ, саноати полиграфӣ, саноати дӯзандагӣ ва пойафзолдӯзӣ, масолеҳи сохтмонӣ, электроэнергетика, саноати сӯзишворӣ, саноати кӯҳӣ, саноати коркарди маъдан қисман ташаккул ёфтанд.

Албатта, бо таъсири саноатикунонӣ дар сохтори хоҷагии қишлоқ дигаргуниҳои муҳим ба амал омаданд. Ҳамаи соҳаҳои саноат дар сохтори умумӣ 48 фоизро ташкил дода буд. Бояд гуфт, ки саноатикунонии хоҷагии қишлоқ ва реконструксияи базаи моддию техникии он дар асоси пай дар пай дар истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ қорӣ намудани системаи мошинаҳо ва технологияи саноатӣ, ки тадричан ба навъи меҳнати саноатӣ табдил додани меҳнати хоҷагии халқро таъмин мекунанд, маҳсуб меёбад ва ин омил яке аз самтҳои асосии прогресси техникии хоҷагии қишлоқ дар шароити нави муносибатҳои иқтисодии бозоргонӣ мебошад. Ҳадафи саноатикунонии хоҷагии қишлоқ – афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва баланд шудани самараи иқтисодии хоҷагии қишлоқ аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар натиҷаи механиконидани комплексӣ ва автоматикунонии истеҳсолот ва протсессҳои ба он алоқамандии табиӣ-биологӣ ва иқтисодӣ, интиҳоби мақсадноки иқтисодии истеҳсолӣ ва хоҷагии қишлоқ, мелиоратсия, концентратсия ва маҳсусгардонии истеҳсолот ва ғайра мебошад.

Саноатикунонӣ боиси тадричан суст шудани вобастагии хоҷагии қишлоқ ба таъсири шароити табиӣ-иқлимӣ, шароити мусоид барои иваз намудани маҳсулоти ғайристандартӣ ба маҳсулоти аз лиҳози илмӣ, истеҳсолӣ, техникӣ ва экологӣ тавлидгардида мегардад. Суръат, самт ва оқибатҳои иҷтимоии саноатикунонӣ бо форматсияи иқтисодии ҷамъияти, ки дар он сурат мегирад, муайян карда мешаванд.

Дар замони Шуравӣ аз солҳои 60-ум бо суръати тез мусаллаҳ гардондани хоҷагии қишлоқ ба воситаҳои истеҳсолот сар шуда буд. Тибқи таҳлилҳо дар солҳои 1960-1985 парки тракторӣ аз 1,1 миллион ба 2,8 миллион адад ва иқтисодии умумии онҳо аз 48 миллион ба 232 миллион қувваи асп афзуда буд. Комбайнҳои ғалладарав – аз 497 ҳазор то 832 ҳазор дона, комбайнҳои картошкагундор – аз 10 ҳазор то 63 ҳазор адад, комбайнҳои лаблабуғундорӣ – аз 34 ҳазор то 53 ҳазор дона, комбайнҳои хӯроқи чорвогундоранда – аз 121 ҳазор то 257 ҳазор расонида шуда буд. Шумораи дастгоҳҳо ва агрегатҳои ширчӯшӣ аз 48 ҳазор ба 402 ҳазор адад расонида шуда буд. Иқтисодии энергетикӣ хоҷагии қишлоқ аз 152,9 миллиони соли 1960 ба 761,2 миллион литр расонида шуда буд.

Соли 1985 барои баланд бардоштани маҳсулнокии соҳаи чорводорӣ кишти ғалла, пахта ва лаблабуи қанд, ҷамъовариҳои ғалла ва зироатҳои силосбоби механиконидашуда, механиконидани кишти картошка, коркарди техникии лаблабуи қанд, ҷуворимаққа, пахта бо усулҳои нави илман асоснокшуда амалӣ гардида буд.

Аз таҷрибаи замонҳои гузашта, ки халқи мо бо заҳматҳои қарин дар саноатикунонии сохти Шуравӣ ҳиссагузор буданд, бармеояд, ки базаи моддию техникии хоҷагии қишлоқ бо мошинолотҳо, таҷҳизоти нави сермаҳсул пурра гардонидашуда буд. Навъҳои самарабахши нуриҳои минералӣ ва воситаҳои химиявӣ аз алафҳои бегона, ҳашароти зараррасон ва касалиҳои муҳофизаткунанда ҳифз намудани растаниҳои истифода бурда мешуданд. Соли 1985 80 фоизи зироатҳои ҷуворимаққа, 60 фоизи лӯбиё, зиёда аз 70 фоизи лаблабуи қанд ва 40% офтобпараст бо технологияи интенсивӣ парвариш карда шуда буданд. Дар комплексҳои чорводорӣ қариб ҳамаи чорабиниҳои меҳнатталаб механиконидашуда буданд. Дар натиҷаи механиконии соҳаҳо, соли 1985 дар комплексҳои истеҳсоли шир 99 фоиз, гушти гов – 97 фоиз, гушти ҳук – 93 фоизро ташкил карда буд.

Комплекси агросаноатӣ яке аз соҳаҳои муҳими байнисоҳа мебошад ва дар иқтисодиёти кишвар аҳамияти стратегӣ дорад. Шуғли аҳоли дар соҳаи саноат 4 %-ро ташкил медиҳад ва дар хоҷагии қишлоқ 70%-и аҳоли кор мекунанд. Ҳамоҳангсозии байнисоҳавӣ барои хоҷагии халқ самараи муҳими мултипликатсионӣ дорад. Аз рӯи таҳлилҳо дар

шароити саноатикунони истехсолоти ватанӣ, як сомонӣ сарфи маблағ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ ба соҳаҳои бо ҳам алоқаманд 4-5 сомонӣ ғоида меорад.

Саноати Тоҷикистон баъди барҳам хурдани низоми Шуравӣ ба бухрони шадиди иқтисодӣ гирифтӣ гардид. Сабаби асосии бухрони шадиди иқтисодӣ пеш аз ҳама ҳолати нооромӣ дар кишвар буд, ки ин сабаб боиси тарк намудани коргарону мутахассисони аз ҷойҳои корӣ зиёде гардид. Яъне дар натиҷаи ҷиҳати Иттиҳоди Шуравӣ аксар минтақаҳои саноатии кишварро ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки боиси таназзули афзоиши даромаднокӣ комплекси агросаноатӣ гардида буд, фаро гирифт. Роҳбарияти давлату ҳукумат барои рафъи мушкилоти иқтисодӣ иҷтимоӣ аҳоли хусусиятҳои деҳотро ҳамчун ҷузъи иҷтимоӣ территориявии ҷамъият ба инobat гирифта, заминро ба соҳиби аслии ҳадаш – деҳқон супорид, ки ин иқдомоти наҷиб дар таъмини Стратегияи “Таъмини амнияи озуқаворӣ”-и мамлакат заминаи бозғайтӣ гузошт. Аммо дар шароити кунунӣ вобаста ба зиёд гардидани шумораи аҳолии мамлакат ва ҷаҳон, тағйирёбии иқлим, зиёд гардидани талаботи бозори ҷаҳонӣ ба маҳсулоти ғизоӣ, дар амал татбиқ намудани Стратегияи “Саноатикунони босуръати мамлакат” чун боду ҳаво барои мардуми мо зарур мебошад.

Дар шароити муносибатҳои иқтисодии бозоргонӣ ин ҷараён бояд ба таври наҷавӣ амалӣ карда шавад, ки онро давлат ба манфиати тамоми ҷамъият таъкил ва роҳбарӣ мекунад. Ин иқдомот ба амалӣ гардидани Стратегияи “Саноатикунони босуръати мамлакат” заминаи бозғайтӣ мегузорад. Чунин стратегия барои ҷалби инвестисияҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти мамлакат шароити мусоид фароҳам меорад. Ҳамчунин, барои бо суръат тараққӣ додани соҳаҳои саноат ҳиссагузор мегардад. Зеро бо чунин роҳу усул хоҷагии кишроқро ба воситаҳои истехсолот таъмин кунонидан мусоид мебошад, ки барои васеъ тараққӣ додани интегратсияи агросаноатӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.

Таҳлилҳои дар боло овардашуда гувоҳӣ медиҳанд, ки дар шароити кунунӣ ва дар таъа ба Стратегияи умумимиллии “Саноатикунони босуръати мамлакат” рӯ овардан ба истехсолоти бо илм, техника ва технологияҳои коммуникатсионӣ асосёфта самаранокӣ истехсолоти ватанӣ ва маҳсулнокии меҳнати сокинонро дар шароити рақобатпазирӣ иқтисодиёт комилан таъмин мегардонад. Имкониятҳои имрӯзаи кишвари офтобии мо – Тоҷикистон дар самти бозоргонӣ, роҳу наҷлиёт, ҳамлу наҷл ва дар заминаи равобити мутақобилан судманди кишвар бо ҷаҳони муосир ҷалби сармояи хориҷӣ, аз худ намудани барномаҳои маблағгузорӣ нисбат ба замони Шуравӣ даҳҳо маротиба фарроҳу мусоид мебошанд. Зикр кардан ба маврид мебошад, ки бо мақсади рушди устувори иқтисодии мамлакат соҳаи саноатро ҳукумати кишвар ҳамчун ҳадафи 4-уми миллӣ пайгирӣ намуд. Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2022-2026-ро “Солҳои рушди саноат” эълон намуданд.

Дар асоси ин ҳадаф солҳои охир корхонаҳои саноатӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар сохта ба истифода дода шуданд, ки теъдоди онҳо сол ба сол зиёд шуда истодааст. Мисол, агар дар соли 1991 дар ҷумҳурӣ 358 корхонаи саноатӣ фаъолият дошт, ба ҳолати моҳи июни соли 2023 миқдори онҳо ба 2800 корхонаи саноатӣ расид. Танҳо соли 2022 дар кишвар 500 коргоҳу корхонаҳои истехсолӣ бунёд гардиданд, ки дар рушди соҳа таққони ҷиддӣ бахшид. Асосҳои назариявии рушди истехсолоти саноатии муосир дар доираи самтҳои саноатикунони босуръат ва ё реиндустриализатсия инъикос ёфтаанд. Аксар вақт фарқияти мантиқии ин истилоҳҳо сода ба мушоҳида мерасад. Аммо тафовут дар миёни ин ду мафҳум вуҷуд дорад, ки ба қадри имкон дар мақола равшанӣ дароварда шудааст.

Саноатикунони босуръат рушди устувор ва босифати иқтисодиётро ифода мекунад, ки омили асосии он истехсоли самаранок ва технологияи баланди саноатӣ мебошад. Ба ибораи дигар, вай ба тартиботи технологияи пешқадами замони мо тааллуқ дорад.

Хусусиятҳои асосии саноатикунони босуръат инҳоянд:

- истехсоли маҳсулоти навъҳои интихобшуда бо истифода аз маводу технологияҳои наҷарин;
- зиёд кардани ҳиссаи соҳаҳои саноат дар сохтори иқтисодиёт;

- автоматикунони истехсолот, баланд бардоштани самаранокии онҳо ва истехсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза;
- бунёд намудани корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ;
- ҷалби оммавии қувваи кори баландихтисоси дорои сатҳи баланди касбӣ;
- густариши ҳамгирӣ ба бозори ҷаҳонӣ, ҷалби фаъолонаи сармоягузорӣ ва коркардҳои илмӣ.

Чунон ки мебинем, саноатикунони босуръат тараққиёти саноатиро технологияи мамлакатро пурра фаро гирифта, дар асл самти технологияи навсозии иқтисодиётро ифода мекунад. Бинобар ин, ҳангоми сухан дар бораи саноатикунони босуръат меравад, онро ҳамчун қисми таркибии консепсияи азнавбарқароркунӣ пешниҳод кардан зарур аст. Ба шарофати ин саноатикунони босуръат асоси конкретӣ пайдо карда, пурмазмуну фаҳмотар мегардад.

Дар баробари ин, соҳаҳои муайяне ҳастанд, ки хеле рақобатпазиранд ва иқтидори рушди пешрафта доранд. Аз ин бармеояд, ки саноатикунони босуръат аз ҷиҳати мантиқӣ ба се блок тақсим мешавад:

- реиндустриализатсия – барқарорсозии як қатор бахшҳои аздастрафта, вале зарурӣ ва ояндадор;
- неоиндустриализатсия – ба сатҳи баланди истехсолоти саноатии кишварҳои пешрафта баробар гардонидани он;
- супериндустриализатсия – ифодакунандаи рушди инноватсионӣ ва татбиқи иқтидори пешрафта.

Аз баланд шудани соҳаҳои саноат, ки базаи моддию техникии хоҷагии халқро ташкил медиҳанд, ба манфиати соҳаҳои коркарди маҳсулот, Консепсияи сармоягузори бахшҳои муҳими саноатро таҳия кардан лозим меояд. Дар ин сурат истифода бурдан лозим аст, ки технологияи санҷидашударо ба қарз гирифта, маблағу вақти бо тараққиёти онҳо вобастаро сарфа мекунад. Рушди инноватсионии интиҳобӣ ба мо имкон медиҳад, ки пешсафиро дар ҷойҳои аллакай ишғолшуда нигоҳ дорем ва онро ба соҳаҳои нави системаи пайдошаванда васеъ намоем. Илова ба таъсиси иқтидорҳои истехсолии маҳсулоти муосири баланди технологӣ, бояд ба тадбирҳои, ки ба баланд бардоштани ҳосилнокии истехсолоти мавҷуда нигаронида шудаанд, диққати зиёд дода шавад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки системаи ҳавасмандгардонӣ таҳия карда шавад, ки ҳам ширкатҳои хусусӣ ва ҳам ширкатҳои давлатиро барои баланд бардоштани самаранокии онҳо ҳавасманд кунанд. Тарафдорони ин равиш дар муайян кардани мавзӯи асосии дигаргунӣ дар баробари тағйирот дар соҳа ва қувваҳои истехсолкунандаро ҳамчун афзалияти навсозӣ таъкид намоянд. Баъзе иқтисодчиён мустаҳкам намудани шакли моликияти давлатӣ ва барпо намудани корпоратсияҳои калони милликунонидашударо даъват карда, инро бо иқтидори баланди сафарбаркунӣ ва имконияти ба нақша гирифтани танзими стратегияи соҳаҳои саноат асоснок мекунанд. Гурӯҳи дигари иқтисоддонҳо моликияти хусусӣ ва муҳити рақобати бозорро ояндадортарин номида, далел меоранд, ки ин ба афзоиши фаъолияти иштирокчиёни бозор ва самаранокии онҳо вобаста аст.

Айни замон саноат соҳаи асосии иқтисодиёти мамлакат буда, даромади зиёди иқтисодиро ташкил намуда истодааст. Рушд ёфтани дигар соҳаҳо низ аз рушди иқтисодиёти ин соҳаи муҳим вобаста мебошад. Фаъолияти самаранокии корхонаҳои саноатӣ ҳамчун унсурҳои асоситарин дар рушди устувори иқтисоди мамлакат беназир мебошад, аммо баъзан хатарҳои ҳастанд, ки барои рушди саноат дар кишвар монеа мешаванд, ки инҳоянд: дурнамои нодуруст, рушди ноустувор, сохтори номукамал, қувваҳои беруна ва низоми нодуруст. Бинобар ин, воситаҳо ва методҳои идоракунии монеаҳои зикргардидаро дар корхонаҳои саноатӣ роҳандозӣ намуда, дар асоси ин идоракунии сармоягузорӣ, идоракунии молиявӣ, идоракунии технологияҳои истехсолӣ, идоракунии тичоратӣ ва дигар намуди идоракуниро роҳандозӣ намудан шарт ва зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Влияние индустриализации на сельское хозяйство-Особенности индустриализации (vuzlit.com)
2. Роль сельского хозяйства как источника средства для индустриализации в СССР. (Studfile.net)
3. Индустриализация сельского хозяйства это... Что такое индустриализация сельского хозяйства? (Academic.ru)

4. Содержание и роль новой индустриализации. - Новая индустриализация в контексте экономической модернизации (Studwood.net)
5. Бакоев Ш.С. Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон). Автореферати диссертатсия, Хучанд, 2020.
6. Зувайдуллоева Г.Х. Такмили механизми идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ. Афтореферат- Душанбе, 2021.
7. Кудратова Ф.Р. Самаранокии иқтисодии сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ. Автореферат, – Душанбе, 2020.
8. Ахмедов Д.Х. Сармоягузори омили рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварз, 2021.-№1(90).

АННОТАЦИЯ

БЫСТРАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ПРОШЛОМ, НАСТОЯЩЕМ И БУДУЩЕМ

В статье анализируется и исследуется быстрая индустриализация, как фактор обеспечения экономической стабильности во все эпохи. Быстрая индустриализация охватывает, также все промышленное и технологическое развитие страны и, фактически, представляет собой технологическое направление экономической модернизации. Поэтому, говоря о быстрой индустриализации, необходимо представлять ее как неотъемлемую часть концепции реконструкции.

Ключевые слова: *индустриализация, инвестиции, рыночная экономика, технологии, устойчивость, сельскохозяйственное планирование.*

ANNOTATION

RAPID INDUSTRIALIZATION AS THE MOST IMPORTANT FACTOR IN ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE PAST, PRESENT AND FUTURE

The article analyzes and examines rapid industrialization as a factor in ensuring economic stability in all eras. Rapid industrialization also covers all industrial and technological development of the country and actually represents a technological direction of economic modernization. Therefore, speaking about rapid industrialization, it is necessary to present it as an integral part of the concept of reconstruction.

Key words: *industrialization, investment, market economy, technology, sustainability, agricultural planning.*

Сведения об авторе:

Кудратзода Парвиз Кудрат – кандидат экономических наук, доцент, декан экономического финансового факультета Дангаринского государственного университета. 735320, Республика Таджикистан. район Дангара, ул. Маркази 25. Телефон: (+992) 93 179 02 54.

About the author:

Kudratzoda Parviz Kudrat – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Dean of the Economic Finance Department of Dangarin State University. 735320, Republic of Tajikistan. Dangara district, Markazi str. 25. Phone: (+ 992) 93 179 02 54.: (+992) 93 179 02 54.

ТДУ 336.02

ЧИҲАТИ НАЗАРИЯВӢ ҲАДАФҲОИ СИЁСАТИ ФИСКАЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Маҳмудзода М.Қ. – **Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.**

Калимаҳои асосӣ: *сиёсати фискалӣ, иқтисодиёти миллӣ, сиёсати мўътадилкунанда, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, раванди такрористеҳсолот, механизмҳои сиёсати фискалӣ*

Амалигардонии сиёсати фискалӣ дар шароити муосири тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои муқаррар намудани самтҳои асосии ҷамъоварӣ ва истифодабарии захираҳои молиявии давлат равона карда мешавад. Одатан барои амалигардонии сиёсати фискалӣ аз тарафи давлат чораҳои бевосита ва ё бавоситаи фискалӣ истифода шуда метавонанд. Аз ҷиҳати таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ, сиёсати фискалӣ ҳамчун намуди паҳнгардидаи сиёсати мўътадилкунанда барои молиягузори раванди такрористеҳсоли васеъ, ба ҷо овардани ҳароҷоти давлатӣ, маблағгузори рушди инфрасохтор, дастгирии татбиқи сиёсати сохторӣ ва дигарҳоро равона карда мешавад. Бо ин мақсад дар назария ва амалия моделҳо коркард шудаанд, ки вобастагии механизмҳои сиёсати фискалиро аз таносуби ҳиссаи инвеститсияҳо дар сохтори ҳароҷоти давлатӣ инъикос менамоянд. Чунин тарзи муносибат ба татбиқи сиёсати фискалӣ имкон медиҳад, ки афзоиши нишондиҳандаи асосии макроиқтисодӣ маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва вазъияти иқтисодиёти миллӣ ба воситаи унсурҳои сиёсати фискалӣ баҳогузорӣ карда шаванд.

Аз ҷиҳати методологӣ сиёсати фискалӣ ҳамчун сиёсати мӯътадилкунандаи макроиқтисодӣ барои таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ аз суръати тағйирёбии ҳиссаи инвестицияҳо дар хароҷоти давлатӣ ва инчунин гаронии андоз вобастагӣ дорад. Ҷоиз ба қайд аст, ки ҳиссаи инвестицияҳо ва гаронии андоз, сиёсати фискалиро тавсиф карда, сиёсати даромад ва хароҷоти давлатиро ифода менамояд. Назария ва амалияи татбиқи сиёсати фискалӣ нишон медиҳад, ки сиёсати даромад ва хароҷот, сиёсати андозиро низ муайян менамояд. Бо баробари ин татбиқи сиёсати фискалӣ аз шароити ба миён омада дар иқтисодиёт вобастагӣ дорад. Ташаққулёбии хароҷоти давлатӣ бевосита самти истифодабарии воситаҳои буҷети давлатиро ифода менамояд. Ин раванд аз муайян намудани афзалиятҳои масъалаҳои аз тарафи давлат ҳал мешуда вобастагӣ дорад. Бинобар ҳамин самаранокии ташаққулёбии даромадҳои давлатӣ дар доираи буҷет ва самтҳои хароҷоти он бо афзалиятҳои давлатӣ дар татбиқи сиёсати фискалӣ муайян карда мешавад. Ҳамзамон пояи асосии ташаққулёбии хароҷоти давлатӣ асоси методологӣ ва меъёрҳои таъминоти буҷети давлатӣ ва харҷи воситаҳои он барои иҷроиши вазифаҳои иқтисодии давлат ба ҳисоб мераванд. Маълум аст, ки асоси методологии ташаққулёбии даромад ва хароҷоти давлатро сохтори буҷет муайян менамояд, ки мутобиқи он хароҷоти давлатӣ ба чунин намудҳо ҷудо мешавад:

- таъиноти функционалии хароҷоти давлатӣ;
- таъиноти иқтисодии хароҷоти давлатӣ;
- таъиноти маъмурии хароҷоти давлатӣ.

Дар асоси ҷудо намудани хароҷоти давлатӣ пешниҳодҳои методӣ оид ба ташаққулёбии буҷетҳои ҳама зинаҳо коркард мешавад. Яке аз чунин пешниҳодҳои маъмул ин риояи принципи таъминоти буҷетии ҳадди ақал мебошад, ки арзиши хизматрасониҳои давлатиро ба ҳисоби ҳар сари аҳоли вобаста аз маблағҳои буҷетҳои сатҳи гуногун муайян менамояд. Ҷорӣ намудани стандартҳои ҳадди ақали иҷтимоӣ аз тарафи давлат ва меъёргузори буҷетӣ барои фарогирии аҳоли бо хизматрасониҳои давлатӣ хизмат мекунад. Дар ҳолати мавҷуд будани имкониятҳои зарурии молиявӣ, давлат метавонад бо дарназардошти иқтидорҳои мавҷуда, меъёрҳои хароҷот барои хизматрасонии давлатиро тағйир диҳад.

Дар назария ва амалияи хоҷагидорӣ одатан шаклҳои такрористеҳсоли оддӣ ва васеъ аз ҳам ҷудо карда мешаванд. Такрористеҳсоли оддӣ такрорёбии раванди стеҳсолотро дар ҳаҷми доимӣ дар назар дошта, такрористеҳсоли васеъ бошад васеъшавии ҳаҷми истеҳсолотро нишон медиҳад. Бо ибораи дигар ҳангоми такрористеҳсоли оддӣ сатҳи истифодабарии техникӣ ва маҳсулнокии доимии меҳнат мушоҳида карда шуда, дар ҳолати таъмини такрористеҳсоли васеъ афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва азнавтаҷҳизонидани истеҳсолот мушоҳида карда мешавад. Тавсифи кӯтоҳи шаклҳои такрористеҳсоли ҷамъиятӣ дар доираи таҳқиқоти мо тасодуфӣ набуда, балки бо мақсади алоқаманд намудани он бо таъиноти татбиқи сиёсати фискалӣ амалӣ карда шудааст. Хароҷоти ҷорӣ буҷети давлатӣ бештар барои эҳтиёфоти ҳаррӯзаи давлат равона шуда, раванди такрористеҳсоли оддиро ифода мекунад. Вале хароҷоти ҳислати сармоягузорӣ доштаи буҷети давлатӣ мантиқан барои таъмини такрористеҳсоли васеъи ҷамъиятӣ равона карда мешавад. Яъне аз нуқтаи назари таъминоти раванди такрористеҳсол гурӯҳбандии хароҷоти буҷети давлатиро дар доираи сиёсати фискалӣ ба хароҷоти ҷорӣ ва сармоягузорӣ ҷудо намудан мумкин аст.

Қайд намудан ба маврид аст, ки танзими раванди такрористеҳсолот ба воситаи механизмҳои фискалӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Механизмҳои сиёсати фискалӣ ҳамавақт унсури мавҷудияти давлат баромад мекунад, зеро табиатан механизмҳои асосии ин сиёсати мӯътадилгардонӣ бо қонуниятҳои иқтисодии муносибатҳои тақсимотӣ муайян карда мешаванд. Бо ибораи дигар механизмҳои сиёсати фискалӣ ҳислаи умумӣ дошта ба ҳама марҳилаҳои раванди такрористеҳсолот таъсир мерасонанд. Сиёсати фискалӣ ба воситаи механизмҳои худ барои ҳавасмандгардонии

рушди иқтисодӣ, тақсимот, азнавтақсимкунӣ ва танзими раванди такрористеҳсолот таъсир мерасонанд. Чунин таъсурот ба иқтисодиёти миллий дар шароити муосир бояд на танҳо аз нуқтаи назари баитмомрасии ислоҳоти иқтисодӣ, балки барои тағйирдиҳӣ, батартибдарорӣ ва бартарафнамоии оқибатҳои ҳамагуна бӯҳронҳо мушоҳида карда шаванд. Ҷоиз ба қайд аст, ки дар ин ҷода диққати марказӣ бояд ба истеҳсолоти моддӣ зоҳир карда шавад. Айнан мусоидат барои инкишофи истеҳсолоти моддӣ дар маркази амалигардонии сиёсати фискалӣ қарор дорад. Сиёсати фискалӣ ба воситаи тағйирдиҳии даромад ва ҳаҷроти давлатӣ қобилият дорад ҳолатҳои номусоиди инкишофи истеҳсолоти моддиро бартараф созад. Бинобар ҳамин ба сиёсати фискалӣ дар барқарор намудани раванди мутасили такрористеҳсолот нақши муҳим ҷудо карда мешавад.

Ҳадафи асосии амалигардонии сиёсати фискалӣ ин таъмини мувозинатӣ ва дар ин васила мусоидат ба рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин росто, татбиқи сиёсати фискалӣ бояд барои истифодабарии ҳадди аксари тамоми иқтидори иқтисодиёти миллий баҳри густариш додани истеҳсолот равона шуданаш лозим аст.

Муайян намудани нақши сиёсати фискалӣ дар таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ ва рушди иқтисодӣ дар натиҷа ифодаёбии дастгирии раванди такрористеҳсолот бо дарназардошти назарияи умумии дарккунӣ ва мантиқӣ амалӣ карда шуданаш лозим аст. Бо ибораи дигар таҳқиқи таъсири механизмҳои сиёсати фискалӣ аз маҷмӯи чораҳои татбиқшаванда оғоз гардида, баъдан ба таҳлили амалигардонии онҳо дар воқеияти аслий гузаштанаш зарур аст. Дар адабиёти иқтисодӣ муносибатҳои мухталиф оид ба муайян намудани механизмҳои фискалӣ дар танзими раванди такрористеҳсолот ва дар ин васила мусоидат ба мувозинатии макроиқтисодӣ мавҷуд аст.

Дар чорҷӯбаи иқтисодиёти сиёсии классикӣ ақидаи Д.Рикардо оид ба механизмҳои сиёсати буҷетӣ-андозӣ диққатҷалбкунанда мебошад. Новобаста ба он, ки Д.Рикардо танҳо таъсири механизмҳои андозиро ба иқтисодиёт мушоҳида менамояд, ақидаҳои ӯро ҳамчун кӯшиши муайян намудани механизмҳои фискалии ба раванди такрористеҳсолот таъсиррасонанда дарк намудан мумкин аст. Ақидаи асосии Д.Рикардо дар он асос меёбад, ки “талабот пешниҳодро ба вучуд оварда, ҳангоми номувозинатӣ байни онҳо зери таъсири мусодирази андозӣ ҳаракати молисеҳсолкунандагон ба соҳаҳои касрат (дефитсит) дошта ба миён меояд, ки дар натиҷа ба таъмини мувозинатӣ оварда мерасонад” [3, с. 175]. Дар ин ҷода Д.Рикардо самараи танзимкуниро дар назар дорад, ки ба андозҳо хос мебошад. Ба фикри ӯ андозҳо қобилият доранд, ки иқтисодиёти миллиро ба ҳолати мувозинатӣ оварда расонанд. Қайд намудан ҷоиз аст, ки чунин самараи андозҳо дар қобилияти ба ҳама соҳаҳо таъсиррасон будани онҳо ифода меёбад. Таъсиррасонии андозҳоро Д.Рикардо ба соҳаҳои муайян дар сатҳи макроиқтисодӣ ҷудо менамояд, ки ба онҳо пеш аз ҳама фаъолияти истеҳсолӣ, хароҷоти давлатӣ, истеъмолати хоҷагӣҳои хонавода дохил мешаванд. Бо баробари ин танзими иқтисодиёт ба воситаи андозҳо бо андозбандии ғоида, музди меҳнат, рента ва ғайраҳо амалӣ карда мешаванд.

Механизми танзимкунии сиёсати фискалӣ ба таври кофӣ дар корҳои Ч.М.Кейнс инъикоси худро ёфтаанд. Ҳамчун тарафдори даҳолати фаъоли давлат ба иқтисодиёт Ч.М.Кейнс механизмҳои сиёсати фискалиро, махсусан андозҳоро ҳамчун мӯътадилку-нандаи автоматӣ мушоҳида менамояд, ки барои бартараф намудани номӯътадили макроиқтисодӣ ва таъмини даромади буҷети давлатӣ хизмат мекунад. Дар таҳқиқоти худ, Ч.М.Кейнс ба андозҳо нақши унсури натиҷавиро мансуб медонад, ки барои таъмини мӯътадили корхонаҳо мусоидат менамояд. Мувофиқи ақидаҳои Ч.М.Кейнс “дар давраи болоравии иқтисодиёт даромадҳое, ки андозбандӣ мешаванд нисбат ба даромадҳои андозии давлат суғтар афзоиш ёфта, дар ҳолати пастравии иқтисодиёт баръакс даромадҳои андозии давлат бо суръати тезтар нисбат ба даромадҳои дигар субъектҳои хоҷагидорӣ коҳиш меёбад” [1, с.364]. Ба чунин ҳулосабарорӣ таъя намуда, Ч.М.Кейнс зарурати даҳолати давлатро ба воситаи механизмҳои фискалӣ, яъне андозҳо ва хароҷоти давлатӣ ба раванди иқтисодӣ асоснок менамояд. Истифодашавии андозҳо ҳамчун механизми татбиқи сиёсати фискалӣ, ба ақидаи Ч.М.Кейнс ба мувозинатии динамикӣ мусоидат карда метавонад.

Пайравони ақидаҳои назарияи иқтисодии неоклассикӣ, хусусан намояндагони равияи монетаристӣ барои табдил додани андозҳо ба механизми ҳавасмандкунандаи ғаёлияти соҳибкорӣ, афзоиши инвеститсияҳо ва ғаёлнокии истеҳсолии агентҳои макроиқтисодӣ баромад мекунад. Ба ақидаи онҳо ҳаҷми андозҳо вазъияти иқтисодӣ ва сатҳи ғаёлнокии хоҷагидорӣ ҳама агентҳои макроиқтисодиро ифода менамояд. Мувофиқи ақидаи тарафдорони ин назария “агар agenti макроиқтисодӣ дурнамои ба даст овардани ғоидаро набинад, он гоҳ ҷалби соҳибкорони нав ба истеҳсолот бо муаммо дучор мешавад” [2, с. 283]. Ҳамзамон тарафдорони назарияи иқтисодии неоклассикӣ манфиатдорӣ воҳидҳои хоҷагидориро барои ба даст овардани қисми зиёди даромад баъд аз пардохти андоз баён менамоянд, ки ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи афзоиши истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ тавсиф карда мешавад.

Аксарияти олимони-иқтисодчиён ақидаро пешбарӣ менамоянд, ки мувофиқи он ҳама равияҳои назарияи иқтисодӣ таъсири механизмҳои фискалӣ ба вазъияти макроиқтисодӣ дарк намуда, ҳадафи асосии ин сиёсати мӯтадилкунандаро дар ҳавасмандгардонӣ ва ё маҳдудкунии ғаёлияти хоҷагидорӣ ба манфиати ҷамъият тавсиф медиҳанд.

Дар шароити муосир таҳлили сатҳи фарогирии амалигардонии сиёсати фискалӣ то рафт васеъ гардида истодааст. Дар ин росто, таъсири механизмҳои сиёсати фискалӣ ба истеҳсолот, нарх ва равандҳои иҷтимоӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешаванд. Бо баробари ин механизмҳои сиёсати фискалӣ ҳамчун тарзи таъсиррасонии давлат ба вазъияти макроиқтисодӣ ҳамчун мӯтадилкунандаи пурқувват баромад мекунад, ки имконияти таъсиррасониро ба тамоми низоми тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ дорад. Вобаста ба ин истифодабарии механизмҳои сиёсати фискалӣ дар шароити аслий бо мақсади таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ бо дарназардошти оқибатҳои имконпазири он аз истифодаи фишанҳои бевосита ва бавосита ба инобат гирифта шуданаш зарур арзёбӣ карда мешавад.

Муайян намудани таъиноти механизмҳои сиёсати фискалӣ дар таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ба воситаи танзими раванди тақрористеҳсол бояд вазъияти муҳимро ба инобат гирифт. Пеш аз ҳама ин ҳислати иқтисодии кушоди хурд дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки бо хусусиятҳои хоси худ тавсиф карда мешавад. Пеш аз ҳама вобастагӣ аз воридоти номгуӣ муайяни молҳо, қабулкунанда нархи ҷаҳонӣ ва вобастагӣ дар муайян намудани мизони ғоиз ва ғайраҳо. Аз ин лиҳоз зарурати муайян намудани муносибати куллан нав ба таҳлили таъсири механизмҳои сиёсати фискалӣ ба раванди тақрористеҳсолот ба миён меояд, ки ҳамзамон пояи асосии рушди иқтисодии мамлакат ба ҳисоб меравад. Чунин муносибат аз рӯи принсипи таъмини ягонагии мушоҳидаи ҳодисаи таҳқиқшаванда бо дарназардошти ҳама алоқамандиҳои он муқаррар карда шуданаш мумкин аст. Барои муқаррар намудани саҳми сиёсати фискалӣ дар таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ ва рушди иқтисодӣ заминаи методологӣ бевосита танзими иқтисодӣ ба воситаи андозҳо ва хароҷоти давлат баромад мекунад, ки қобилияти таъсиррасонии ҳама тарафҳо ба вазъияти макроиқтисодӣ доро мебошанд. Чунин хусусият аз он бармеояд, ки сиёсати фискалӣ ҳамчун низоми мураккаби чораҳо тавсиф карда мешавад. Механизмҳои сиёсати фискалӣ ба тамоми ҷанбаҳои ғаёлияти хоҷагидорӣ субъектҳои таъсир расонида, бо ягонагии дохилӣ, қонуниятҳои махсуси ғаёлият ва инкишоф тавсир карда мешаванд. Аз ҳамин сабаб таъсиррасонии сиёсати фискалӣ ҳислати комплексӣ дошта, мантиқи хоси мавҷудият ва инкишоф дорад.

Заминаи навбатии таҳлили амалигардонии сиёсати фискалӣ ва таъсири он ба раванди мувозинатии макроиқтисодӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ дар ҳолате ифода меёбад, ки мувофиқи он механизмҳои сиёсати фискалӣ ба марҳилаҳои тақрористеҳсол (истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот) таъсир мерасонад. Инчунин механизмҳои сиёсати фискалӣ барои танзимкунии раванди ташаққули инвестицияҳо, муносибатҳои қарзӣ, амалиётҳои берунииқтисодӣ ва ғайраҳо таъсир мерасонад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки амалигардонии сиёсати фискалӣ ҳислати умумӣ дошта, ба ҳама субъектҳои ғаёлияти

хоҷагидорӣ таъсир мерасонад, зеро ҳамаи онҳо ҳамчун иштироккунандагони раванди тақриристеҳсолот баромад мекунад.

Ҳислати алоқамандии механизмҳои сиёсати фискалӣ ва қобилияти таъсиррасонии онҳо ба ҳама намудҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар ҳама марҳилаҳои раванди тақриристеҳсолот барои дастрас намудани самараи макроиқтисодӣ имкон фароҳам меоварад.

Заминаи навбатии амалигардонии сиёсати фискалӣ дар он ифода меёбад, ки механизмҳои он алоқаи хоҷагидорӣ мутасилро байни давлат ва дигар субъектони иқтисодӣ оид ба таҳкил ва фаъолияти онҳо дар ҷорчӯбаи иқтисодиёти миллии нишон медиҳад. Дар ин шакли ифодаёбии худ сиёсати фискалӣ қисми механизми хоҷагидорӣ умумӣ, унсурҳои таркибӣ баромад мекунад, ки бо дигар унсурҳои иқтисодӣ алоқаманд буда дар ҳамбастагӣ амал мекунад.

Боз як заминаи сиёсати фискалӣ дар он ифода меёбад, ки ба воситаи он манфиатҳои давлат ва дигар субъектони хоҷагидорӣ инъикос меёбанд. Давлат сиёсати фискалиро татбиқ намуда, манфиатҳои худро амалӣ менамояд ва ҳамзамон ба манфиати дигар субъектони хоҷагидорӣ таъсир мерасонад. Дар ин ҷода сиёсати фискалӣ метавонад фаъолнокии қисми субъектоне ҳавасанд ва ё боздорӣ намояд.

Ба воситаи истифодабарии муносибатҳои методологии қайдгардида ҳангоми таҳқиқи механизмҳои сиёсати фискалӣ дар раванди танзимкунии тақриристеҳсолот, таъмини мувозинати макроиқтисодӣ ва рушди иқтисодӣ, ин сиёсати мӯътадилкунандаро ҳамчун ҳодиса ва раванди иқтисодӣ тавсиф намудан мумкин аст, ки дар алоқамандӣ ҳамчун воситаи танзимкунандаи давлатии иқтисодиёт баромад мекунад.

Нақши механизмҳои сиёсати фискалиро таҳқиқ намуда, бояд мураккабӣ ва бисёрҷанбагии онро дар назар дошт, ки ҳамчун тарзи ташаккулёбии даромади ва иҷро намудани хароҷоти давлатӣ баромад мекунад. Бо ибораи дигар сиёсати фискалӣ ҳамчун восита ва фишанги таъсиррасонии давлат ба иқтисодӣ ба шарофати ташаккулдиҳӣ, тақсирот ва азнавтасимкунии даромадҳои давлатӣ тавсиф карда мешавад.

Механизмҳои сиёсати фискалӣ таъсири давлатро ба ҳама субъектони хоҷагидорӣ ифода карда, онҳоро водор менамояд, ки қисми даромади бадастовардашударо ба манфиати давлат гузаронанд, то ки давлат хароҷоти худро барои нигоҳдорӣ соҳаҳои муайяни иҷтимоӣ-иқтисодӣ амалӣ намояд. Бояд дар назар дошт, ки механизмҳои сиёсати фискалӣ ба раванди тақриристеҳсолот ба воситаи таъсиррасонӣ ба ҳаҷм ва ҳолати захираҳои молиявӣ, имконияти истифодабарии онҳо барои андӯшт таъсир мерасонад. Қайд намудан ба маврид аст, ки ҳама субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ дар ҷорчӯбаи иқтисодиёти миллии бо механизмҳои сиёсати фискалӣ фаро гирифта мешаванд. Ҳамчун раванди иқтисодӣ амал намудани механизмҳои сиёсати фискалӣ фаъолияти батарибдаровардашудаи фаъолияти субъектони хоҷагидориро дар ҷараёни ташаккулёбӣ ва тақсироти даромадҳо дар назар дорад. Дар ҷараёни гузаронидани санҷиши ташаккулёбии даромадзо ва пешбурди манфиатҳои давлат ва дигар хоҷагидорон самараи танзимкунӣ ба миён меояд, ки барои таъмини мувозинати макроиқтисодӣ ва ҳамоҳангсозии он бо ҳадафҳои рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд. Яъне нақши танзимкунии механизмҳои сиёсати фискалӣ дар ташаккулдиҳии шароитҳои муоид барои таъмини мутасилии раванди тақриристеҳсолот дар асоси мустаҳкам намудани ҳамгироии манфиатҳои дохиливу беруна ва батарибдарории селҳои молиявӣ равона карда мешавад. Аз ин лиҳоз раванди татбиқи сиёсати фискалӣ баҳри таъмини мувозинати макроиқтисодӣ бо дарназардошти таъмини молиявии қабули қарори хоҷагидорӣ алоқаманд мебошад. Мутобиқи ин гуфтаҳо механизмҳои сиёсати фискалии таъмини мувозинати макроиқтисодӣ ҳамчун раванди аслии таъминкунандаи фаъолияти хоҷагидорӣ дар ҳама марҳилаҳои тақриристеҳсолот ифода меёбанд.

Амалигардонии сиёсати фискалӣ бо дарназардошти механизмҳои ҳоси худ ҳамчун фишанги ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва дар ин васила таъмини мувозинати макроиқтисодӣ воқеияти аслии ва муносибатҳои объективонаи истеҳсолиро ифода мекунад. Бо дарназардошти чунин механизмҳои сиёсати фискалӣ татбиқи мақсадноки

онро барои таҳлили раванди мувозинатии макроиқтисодӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ тавсиф додан мумкин аст. Гуногуншаклии субъектони хоҷагидорӣ ногузир бисёрҷанбагии таъсири механизмҳои сиёсати фискалиро ба фаъолияти иқтисодӣ ва ба миён омадани муносибатҳои навро тақозо менамояд, ки бо манфиатҳои давлат дар ҳамзистӣ қарор мегиранд. Чунин муносибатҳо ҳодисаи мустақили иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, бо раванди тақрористеҳсолот алоқаманд мебошад. Механизмҳои сиёсати фискалӣ ва раванди тақрористеҳсолот ҳамчун қисматҳои алоҳида ба ягонагии ҳамдигар мубаддал мешаванд. Бо ибораи дигар онҳо ҳамдигарро пурра карда, низоми комили тақрористеҳсолотро амалӣ мегардонанд. Яъне муносибатҳои дар раванди татбиқи сиёсати фискалӣ ба миён меомада ҳамчун унсури низоми муносибатҳои иқтисодӣ баромад мекунад.

Таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ ва ҳамзамон ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ба воситаи механизмҳои сиёсати фискалӣ дар шаклҳои мухталиф амалӣ карда мешавад. Ба сифати чунин шаклҳо таъсири гуноуни давлат баромад мекунад, ки ба воситаи онҳо субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ ба натиҷаҳои муайян ноил мегарданд. Чунин таъсирот ба шароифати татбиқи манфиатҳои ҷамъият ва субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ ба миён меояд. Механизмҳои фискалӣ аз рӯи принципи ҳамгирии маҷмӯи манфиатҳои иқтисодӣ амал мекунад. Бе дарназардошти мутобиқати манфиатҳои иқтисодӣ, бе қонеъгардонии эҳтиёҷоти субъектони муносибатҳои иқтисодӣ ҳуди раванди мувозинатӣ ва рушди иқтисодӣ имконнопазир аст.

Аз ҷиҳати методологӣ таъкид намудан зарур аст, ки механизмҳои сиёсати фискалӣ дар таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ раванди ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ ва табдилёбии оҳоро ба низоми ягона дар назар дорад. Бо баробари ин тағйирёбии механизмҳои сиёсати фискалӣ ба устувории иқтисодӣ, тағйирёбии он ва дар ниҳоят ба самаранокии иқтисодиёти миллӣ таъсир мерасонад. Бинобар ҳамин ҷамъият ҳамавақт барои амалигардонии чунин сиёсати фискалӣ манфиатдор аст, ки барои пешрафти соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ хизмат намояд.

Амалияи тараққиёти низоми иқтисодӣ ҳолатеро нишон медиҳад, ки мутобиқи он агар давлат мизони андозро баланд намояд, ин ҳолат ба андозсупорандагон маъқул намешавад, зеро ягон субъекти хоҷагидорӣ барои баланд намудани андозҳо манфиатдор намебошад. Дар натиҷаи амалҳои мутобиқатнакардаи давлат бо манфиатҳои субъектони хоҷагидорӣ, миқдори муаяни хоҷагидорон фаъолияти худро қатъ мекунад ва ё ба иқтисодиёти пинҳонӣ мегузаранд. Дар натиҷаи чунин амалҳо ҷудошавии алоқаҳои хоҷагидорӣ ба миён омада, устувории иқтисодӣ вайрон мешавад. Дар сатҳи микроиқтисодӣ ва макроиқтисодӣ ҳолати мувозинатӣ вайрон шуда, оҳиста оҳиста ҳодисаҳои бўҳронӣ пайдо мешаванд. Аз рӯи чунин ҳислатҳои ҳоси таъсири механизмҳои сиёсати фискалӣ ба соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ, махсусан ба раванди тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ таъкид намуда зарур аст. Таъмини мувозинатии макроиқтисодӣ ва рушди иқтисодӣ ба воситаи механизмҳои фискалӣ ба воситаи танзими фаъолияти корӣ амалӣ карда мешавад. Бинобар ҳамин дар аксарияти ҳолат тамоми таркиби қонунӣ ва меъёрии татбиқи сиёсати фискалӣ ба инобат гирифта мешавад. Бо ибораи дигар Чунин таъсиррасонӣ ба мувозинатии макроиқтисодӣ ва рушди иқтисодӣ асосан ба воситаи татбиқи сиёсати фискалии дискретсионӣ ба назар мерасад. Дар чорҷӯбаи татбиқи чунин сиёсати фискалӣ шумораи андозҳо, сатҳи мизони онҳо, шарт ва пардохти онҳо муқаррар карда мешаванд. Субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ дар ин ҳолат ҳамчун андозсупоранда баромад мекарда бо ташаққулёбии пояи андозбандӣ ва риоя намудани мӯҳлати супоридани андозҳо фаъолияти худро пеш мебаранд. Амалҳои номутобиқати рафтори мақомотҳои давлатӣ ва субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ метавонад ба вазъияти номуъайяни оварда расонад, ки дар натиҷа самарайи пешбинишуда таъмин карда намешавад.

Вобаста аз вазъияти иқтисодӣ, номуътадилӣ метавонад дар натиҷаи баландшавӣ ва ё пастшавии мизони андоз, пардохт накардани он, роҳ додан ба андозбандии дукарата ба миён ояд, ки пеш аз ҳама бо фаъолияти субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ алоқаманд мебошад. Лекин дар чорҷӯбаи макроиқтисодӣ, ҳамчун низоми раванди тақрористеҳсоли

ҷамъиятӣ чунин таъсироти манфӣ метавонад ба вайроншавии мувозинати ва ё таъмини он оварда расонад.

Номуайянии ба миён меомада дар раванди таъмини мувозинати макроиқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ба воситаи механизмҳои сиёсати фискалӣ метавонад ҳислати объективӣ ва субъективӣ дошта бошад. Ҳислати объективӣ номуайяни дар шароити муосир аз ҳисоби дигаргуншавии равандҳо ташаккул меёбанд, ки онҳо шартӣ фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳолати макроиқтисодиро тағйир медиҳанд. Вазъияти объективии аниқӣ ифодаёбии номуайяни пеш аз ҳама ин муҳити молиявӣ, фаъолнокии инвестиционии тамоми субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ баромад карда метавонанд. Вазъияти субъективии номуайяни пеш аз ҳама бо тафаккури субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ алоқаманд мебошанд, ки бо дараҷаи боварии онҳо ба институтҳои давлатӣ муайян карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Эксклюзивная классика АСТ. 2024. 544с. С. 364 – 365.
2. Макроэкономика. Теория и российская практика. / Под ред. А.Г. Грязновой и Н.Н. Думной – 6-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2014. – 680с. –С. 283-284.
3. Рикардо, Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо ; переводчик Н. Рязанов. — Москва : Издательство Юрайт, 2025. — 310 с. — (Антология мысли). — ISBN 978-5-534-12150-6. — Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/566780> (дата обращения: 18.03.2025). С. – 175.
4. Саймон Г. А. О применении теории следящих систем для изучения процессов регулирования производства//Процессы регулирования в моделях экономических систем. — М.: Издательство иностранной литературы, 1961. — С. 201.
5. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Д. Сакс, Ф.Б. Ларрен; пер. с англ. - М.: Дело, 1996. – 848 с. – С. 112-146.
6. «Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den ältern Teilen Preussens» (Лейпциг, 1887).

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Статья посвящена рассмотрению роли фискальной политики в обеспечении макроэкономической сбалансированности и стимулировании экономического роста в современных условиях. Используя методы теоретического и прикладного анализа, автор исследует значение механизмов фискальной политики в регулировании процессов воспроизводства, распределения ресурсов и реализации государственных финансовых мероприятий. В статье на основе обзора классических, кейнсианских и неоклассических теорий обобщены различные взгляды на влияние налогов и государственных расходов на экономическое равновесие и рост. Отмечено, что фискальная политика как основной инструмент стабилизации включает в себя возможность воздействия на все стадии производства, распределения и потребления. Наиболее важные практические случаи относятся к ситуации в Республике Таджикистан, зависимость которой от импорта, мировых цен и кредитов является характерной чертой открытой экономики.

Ключевые слова: *фискальная политика, национальная экономика, политика стабилизации, валовой внутренний продукт, воспроизводственный процесс, механизмы фискальной политики.*

ANNOTATION

THEORETICAL OBJECTIVES OF FISCAL POLICY IN MODERN CONDITIONS

The article is devoted to the consideration of the role of fiscal policy in ensuring macroeconomic balance and stimulating economic growth in modern conditions. Using the methods of theoretical and applied analysis, the author investigates the significance of fiscal policy mechanisms in regulating the processes of reproduction, resource allocation and implementation of public financial measures. Based on the review of classical, Keynesian and neoclassical theories, the article summarises various views on the impact of taxes and public expenditures on economic equilibrium and growth. It is noted that fiscal policy as the main instrument of stabilisation includes the possibility of influencing all stages of production, distribution and consumption. The most important practical cases refer to the situation in the Republic of Tajikistan, whose dependence on imports, world prices and credit is a characteristic feature of an open economy.

Key words: *Fiscal policy, national economy, stabilisation policy, gross domestic product, reproduction process, fiscal policy mechanisms.*

Сведение об авторе:

Махмудзода Маъруф Каюм-кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической теории Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики Республика Таджикистан, Согдийская область. город Худжанд, 17 микрорайон, дом 1, телефон: (+992) 92 735 00 73 E-mail: mr.mf@inbox.ru

Author information:

Mahmudzoda Ma'ruf Kayum-Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Economic Theory, Tajik State University of Law, Business and Politics, Republic of Tajikistan, Sughd Region. Khujand city, 17 microdistrict, house 1, phone: (+ 992) 92 735 00 73 E-mail: mr.mf@inbox.ru

ТДУ: 331.101

**ТАШКИЛИ ЧОЙИ КОРӢ ЯКЕ АЗ САМТҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ
САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ**

Ӯсуфзода И.Ӯ.-Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои асосӣ: *ташқил, дараҷаи шугл, меҳнат, собиқаи корӣ, аҳоли, нигоҳдорӣ, коркард, ҷойи корӣ, ғоида, кишоварзӣ, хоҷагӣ, самаранокӣ, соҳа.*

Яке аз сохторҳои, ки таъмини шугли аҳоли ва самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатро изофатан амалӣ намуда метавонад ин ташкили хоҷагиҳо, самти саноатӣ ба монанди коркард, нигоҳдорӣ, хизматрасониҳои шакл ва тарзҳои гуногун, аз ҷумла фуруши маҳсулоти кишоварзӣ ба тариқи тару тоза ва коркардашуда мебошанд.

Тараққиёти инфрасохторҳои ҷамъият, ки дар минтақа, ноҳия ва мавзёҳои истеҳсоли ҷойгиршудаи соҳаи кишоварзӣ ҳамчун сарчашмаҳои, ки ташаккул ва мукамал гаштани ҷойҳои корӣ, таъмини шугли захираҳои меҳнатро дар қисмати иқтисодиёти мамлакат, хусусан кишоварзӣ роҳандозӣ намуда метавонанд, ҳисобидан мумкин аст.

Соҳаи инфрасохтори иҷтимоӣ доираи васеи гуногуни ташкилотҳоро дар бар мегирад, ки дар он самтҳои бисёри хизматрасонӣ мавҷеи ҳосеро ишғол менамоянд, ки яке аз онҳо низоми нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Дар шароити муосир ҳалли мушкилоти вучуддоштаи соҳаи кишоварзӣ, нигоҳдории маҳсулоти он, истеҳсол, нарх, хусусан мевачот, сабзавот, картошка ва ғайра, ки захираҳои зарурӣ ва ҷойи кори навро таъмин мекунанд, мавҷеи ҳосеро дороянд.

Аз ин бармеояд, ки таъмини раванди нигоҳдории боэътимод ва сифатан баланди маҳсулоти кишоварзӣ сарчашмаи афзоиши истифодаи самаранок ва оқилонаи қувваҳои корӣ барои гирифтани даромад, ғоидаи иловагӣ ва аз ҳама муҳимтарин қонё гардонидани талаботи аҳоли бо маҳсулоти баландсифатро низоми мазкур имкон медиҳад. Муҳлати таъмини содироти маҳсулоти кишоварзӣ мол истеҳсолкунандагон ва ҳам истеъмолкунандагон имкон медиҳад, ки мунтазам дар тамоми фасли сол онро амалӣ намояд, ки дар натиҷа ғоида ба даст оранд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, ки бунёди чунин нуқтаҳои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ бояд дар мавзёҳои истеҳсоли онҳо ё дохили ҳуди хоҷагиҳо аз нуқтаи назари самаранокӣ ташкилӣ – иқтисодӣ бартарии ҳосеро дорад, ки онҳоро чунин муаррифӣ намудан мумкин аст:

- фароҳам овардани имконияти саривақтии ҷамъоварии ҳосили маҳсулоти кишоварзӣ гузоштани онҳо дар амборҳои нигоҳдорӣ, ки дар натиҷа талафотро пешгирӣ намуда, сабаби баланд гаштани нишондиҳандаҳои микдорию сифатии онҳо мегарданд;
- қомилан бартараф намудан ё қоҳиш додани шиддатнокии мавсимии истифодаи қувваҳои қорӣ кишоварзон, баробарии тақсими меҳнат дар ҳамаи фаслҳои сол;
- хоҷагиҳои кишоварзӣ, молистеҳсолкунандагон маҳсулоти қорӣ нигоҳдории тӯлониро истифода менамоянд, дар мавсими зимистону баҳор ба таври тару тоза ва сифатан хуб, ки талабот ба он зиёд мегардад, бо нархи баланд мефурушанд ва дар натиҷа ба даст омадани даромад афзуншавии самаранокӣ ҳам хоҷагӣ ва ҳам марказҳои нигоҳдории маҳсулот амалӣ мегарданд;
- маҳсулоти қамсифат ва партовҳои он, ки арзиши харидории қофиро доро нестанд, дар дохили хоҷагӣ коркард ё ҳамчун хӯроқӣ қорво истифода мешаванд, ки он низ қамшавии талафотро таъмин менамояд;
- дар натиҷаи оқилона ташқил намудани системаи нигоҳдории маҳсулот (дар амборҳои хоҷагӣ) шиддатнокии истифодаи воситаҳои истеҳсолот, хусусан нақлиёти борқаш дар мавсими гуногуни ҳосил паст мегардад.

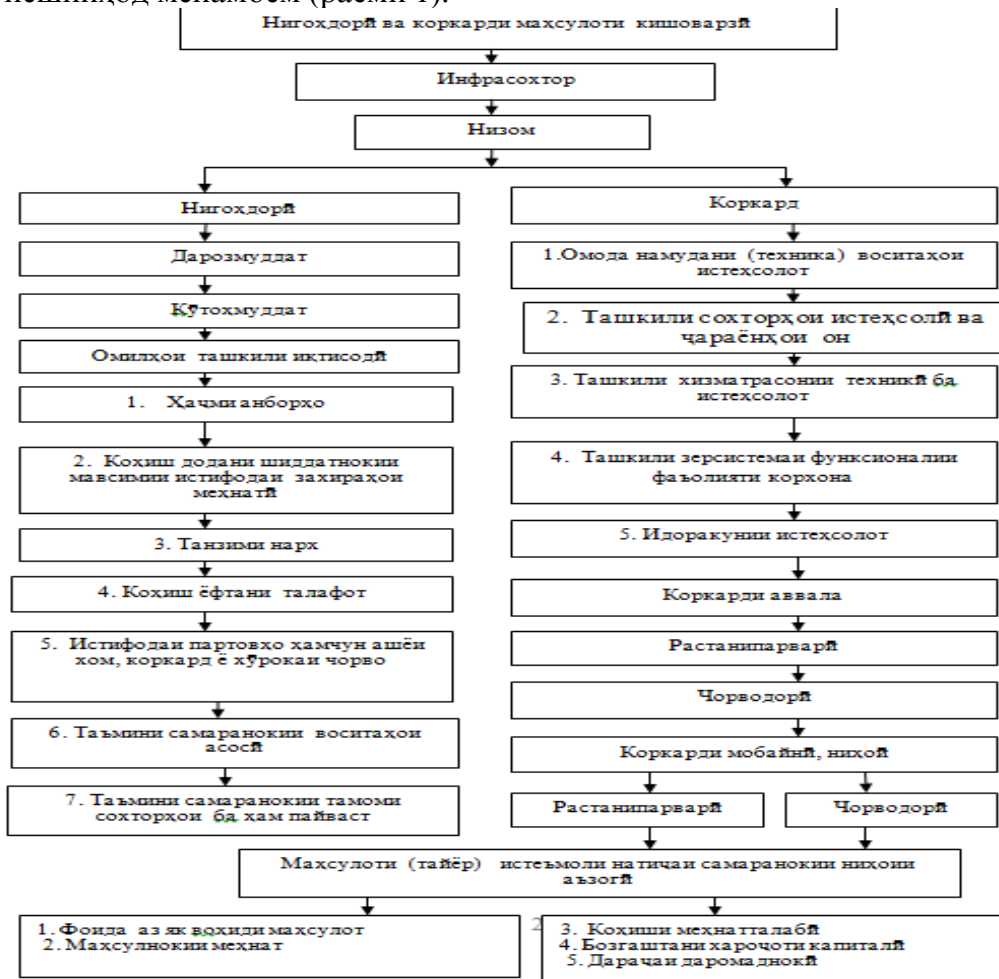
Таҷриба исбот менамояд, ки беҳтар шудани сифати маҳсулот, коҳишёбии талафоти он, дар асоси риоя ва нигоҳдории меъёрҳо, талаботҳои стандарти шароит ва чорабиниҳои самти техникӣ –технологӣ, назоратӣ, ташкили истеҳсолот, аз аввал то ниҳии он (аз сари замин то истеҳсолкунандаи ниҳой) мувофиқи тавсияҳои олимони талафотро то 15-30% кам менамояд.

Аз ин лиҳоз, коҳиш ёфтани талафоти маҳсулот аст, ки аз сабабҳои бисёре амалӣ мегардад онҳоро шартан ба ду гурӯҳ тақсим кардан менамоям:

Якум-талафоте, ки дар чараёни равандҳои корӣ риоя накардани тадбирҳои агротехнологӣ ва ташкили амалӣ мешаванд;

Дуюм-талафоти пас аз зинаҳои истеҳсолӣ ба амалномада.

Ба фикри мо, маҳз дар коҳиш ёфтани талафоти самти дуюм ё тамоман барҳам додани он аҳамият ва таъсири нигоҳдории маҳсулот хеле калон аст, ки онро шартан ҳамчун модел пешниҳод менамоям (расми 1).

Расми 1.-Моделҳои танзими давлатии ташкили нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Чуноне, ки мушоҳида мешавад, амалӣ намудани раванди нигоҳдории маҳсулоти соҳаҳои мухталифи кишоварзӣ аввалан аз дуруст интихоб намудани тарзҳои нигоҳдории онҳо сарчашма мегардад, аз ин лиҳоз ба он аҳамияти ҷиддӣ дода, он аз давраи парвариш, ҷамъоварӣ, коркарди молӣ ва қашонидани маҳсулоти истеҳсолшаванда гузошта мешавад, ба сифати мевачот аз он ҷумла ба натиҷаи ниҳии истеҳсоли фаъолияти хоҷагӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Аз нуқтаи назари илм ва таҷрибаи пешқадам, барои нигоҳдории маҳсулоти мувофиқи муҳлат ду усул истифода бурда мешавад (мувақатӣ ва мавсимӣ); барои амалӣ гаштани усули аввал барои анборҳои саҳроӣ (иншооти оддии мувақатӣ);

Барои усули дуюм- анборҳои доимӣ (иншооти доимӣ – (капиталӣ) табиӣ-сардшаванда, маҷбурӣ-сардшаванда, яхдонҳо), ки хароҷоти капиталӣ ва маблағгузориҳои мушаххасро талаб менамоянд

Усули якум танҳо барои нигоҳдории муваққатии сабзавот истифода бурда мешавад.

Усули дигари раванди мазкури нигоҳдориро дар амалӣ гаштани ҳамаи маҳсулотҳои кишоварзӣ низ истифода намудан мумкин аст, ки он усули нисбатан муосир ва пешрафта ба ҳисоб меравад. Вобаста аз ғунҷоиши хонаҳо, хусусиятҳои техникии тарҳрезии онҳо, низом, муҳлат ва меъёри амалӣ гаштани равандҳои технологӣ оид ба тарзи иҷроиши нигоҳдорӣ, механикони ва ҷо ба ҷогузории маҳсулоти нигоҳдошташаванда зершаклҳои гуногунро дороянд.

Тарзи нисбатан беҳтар ва вобаста аз муайянкунандагони индикаторҳои технологӣ намуди мушаххаси маҳсулот, нигоҳдорӣ ва самаранокии он интиҳоб карда мешавад. Ба омилҳои технологӣ – муҳлати амики нигоҳдорӣ, речаи он ва ҳудудҳои мусоид, ки талафотро коҳиш медиҳанд, баромад менамоянд. Маълумотҳои мазкур аз лоиҳаҳои таҳрирезӣ гашта, тавсияҳо, меъёрҳои ҷойдоштаи иншоотҳои вучуддоштаи самти мазкур дастрас мешавад.

Ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ хароҷоти капиталии ба иншоот сарфшуда ва хароҷот мавриди истифодабарии иншоот пайдошуда дохил мешаванд.

Вобаста аз муҳлати нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ онҳоро ба тарзи кӯтоҳмуддат то 1 моҳ ва дарозмуддат то 7 – 8 моҳ ҷудо кардан мумкин аст.¹

Аҳамияти нигоҳдории маҳсулот гуногун буда, муҳимтарин ҷабҳаҳои он - такмил додани технологияи нигоҳдорӣ ва истифода бурдани сардии сунъӣ, ки дар асоси он муҳлати нигоҳдории ҳамаи намуди маҳсулоти кишоварзиро хеле зиёд кардан мумкин аст. Масалан, муҳлати нигоҳдории сабзавоту мева дар анборҳои (яхдонҳои) махсуси хунуккунанда, назар ба табиӣ 6 ё 8 маротиба дароз мегардад; дар натиҷа муҳлати нигоҳдории истеъмолии маҳсулоти кишоварзӣ дар давоми сол бештар мегардад, ки он аҳамияти иқтисодӣ ва иҷтимоиро дорост.

Барои амалӣ намудани онҳо зарурияти инкишоф додани пойгоҳи моддӣ-техникии системаи нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ чун тадбирҳои ниҳоят муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоиро амалӣ намудан лозим аст, ки ба самаранокии соҳаи кишоварзӣ таъсири ҳудро мерасонад.

Пойгоҳҳои моддӣ-техникии системаи нигоҳдорӣ аз анборҳо, яхдонҳо, долонҳо, майдончаҳо, таҷҳизот, иншоот, техника ва мошинҳои махсуси (ба навъҳо ҷудокунанда, боркунӣ ва борфарорӣ, автокарҳо, воситаҳои нақлиёт, таҷҳизоти ченкунӣ, боркашӣ ва ғайраҳо) аз нигоҳдории он ташаккул меёбанд, иборатанд.

Баробари инкишоф додани пойгоҳҳои моддӣ-техникии низоми нигоҳдории маҳсулот, истифодаи комёбиҳои илму техника ва технологияи нав низ муҳим аст. Масалан, ҳангоми дар муҳити газӣ нигоҳ доштани меваю сабзавот дар яхдонҳо муҳлати нигоҳдории онҳо хело бештар гаштаанд (ҳатто тайи як сол) ва хусусан сифати маҳсулоти мазкур нигоҳ дошта мешавад, ки ба самаранокии он таъсири ҳудро мерасонад.

Агар чанд сол қабл анбор ва нуқтаҳои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзиро бештар ба ҷойи истеъмол (шаҳрҳо) наздик месохтанд, ҳоло баръакси онҳоро, дар назди истеҳсоли онҳо(ҳочагиҳо) амалӣ менамоянд. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ-иҷтимоӣ ин дуруст аст, чунки дар деҳот захираҳои неруҳои қорӣ барои инкишоф ва равнақи анборҳои нигоҳдорӣ вучуд дорад, ки таҷрибаи як қатор ҳочагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ ба мисоли ҳочагиҳои ангурпарварони номӣ Ҳоҷӣ Камол ва Ҳоҷӣ Неъмат далел шуда метавонанд. Сухан, албатта, на дар бораи пурра нигоҳ доштани кулли маҳсулоти кишоварзӣ меравад, балки бархе аз онҳое, ки барои нигоҳдори шароити хубро доро мебошанд ва талаботи доимиро дороянд, дар ин ҳочагиҳо тавсияҳои олимони соҳаи агро-технологӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ, биологӣ ва физиологҳо аз ҷумла ДАТ тавсия ва истифода мегарданд.

Таҷрибаҳои истеҳсолӣ нишон медиҳанд, ки ҳангоми нигоҳ доштани картошка бо таври ғарам (бурт) бо шамолдиҳии бошиддат микдори он назар ба анборҳое, ки шамолдиҳии оддиро истифода мебаранд, дар яхела будани ҳолати ғунҷоиши онҳо самаранокиашон се маротиба зиёд аст.

Дар охири муҳлати нигоҳдорӣ дар анборҳое, ки шамолдиҳии бошиддатро истифода мебаранд, баландии қабати картошкаи нигоҳдошташаванда 2,5 – 3 метр, вазни қиёсии лӯндаи пӯсидаҳо 3 – 4 % ва аз ҳисоби касалшудагон 13 %, дар ҳолати нигоҳдории картошка бо усули шамолдиҳии оддӣ, ки қабати он 1,5 метрро ташкил медиҳад,

¹Эзоҳ – муҳлати нигоҳдорӣ вобаста аз намуди маҳсулот ва тарзи нигоҳдории он дигаргун шуда метавонад.

мутаносибан 11,3 % ва 27,4 % - ро ташкил медиҳанд. Ба ғайри он, аз анборҳои типӣ шамолдиҳии шиддатнок «дидан, ҷудо намудан, неш задан» аз байн рафта, муҳлати нигоҳдории картошка то 1,5 маротиба дароз гашта, хароҷоти меҳнат ба 1 тоннаи он 1,5 маротиба ва хароҷоти моддию пулӣ 1,7 маротиба кам мегардад.

Нишондиҳандаҳои беҳтаринро ҳангоми нигоҳ доштани картошка ва дигар маҳсулотҳои мевағӣ ва сабзавотиро шакли нигоҳдории контейнерӣ таъмин менамояд, ки дар натиҷа дида баромадан, ҷудо кардан, аз як ҷо ба ҷойи дигар гузаронидан аз байн рафта, захмӣ шудани лӯндаҳо, пӯсиш ва неш заданашон аз байн меравад, ба ғайри он, контейнерҳоро якҷанд қабат боло ба боло гузоштан мумкин аст, ки ғунҷоиши анборҳо зиёд шуда, истифодаи мошин, ки механикунии равандҳои кашонидан, боркунӣ ва борфарориро амалӣ месозад, имконпазир мегардад.

Самарнокии ниҳоеи нигоҳдории сабзавот, мевачот, картошка ва дигар маҳсулотҳои кишоварзиро бо таври зайл муайян кардан мумкин аст (ба ҳисоби як воҳиди маҳсулоти нигоҳдошташаванда):

1. Коҳиши партовҳо дар муҳлати нигоҳдорӣ, кг, %;
2. Миқдори фуруши маҳсулот баъди нигоҳдорӣ, кг;
3. Нархи фуруши маҳсулот то ва баъди нигоҳдории он, сомонӣ;
4. Даромад аз фуруши маҳсулот то ва баъди нигоҳдорӣ, сомонӣ;
5. Арзиши аслии истехсоли ва ниҳоеи маҳсулот, то нигоҳдорӣ, сомонӣ;
6. Хароҷотҳо ҳангоми нигоҳдорӣ (аз он ҷумла бо намудҳояш, музди меҳнат ва ғайра), сомонӣ;
7. Арзиши аслии маҳсулот баъди нигоҳдорӣ, сомонӣ;
8. Фоида (зарар) аз фуруш то ва баъди нигоҳдорӣ, сомонӣ;
9. Ҳаҷми фоидаи изофа аз ҳисоби нигоҳдории маҳсулот, сомонӣ/тонна;
10. Дараҷаи даромаднокии маҳсулот то ва баъди нигоҳдорӣ, %;
11. Хароҷоти капиталии анбор ва таҷҳизоти он, сомонӣ;
12. Муҳлати бозгашти хароҷоти капитали, аз ҳисоби фоидаи изофа, сол.

Чуноне, ки нишондиҳандаҳо исбот менамоянд, ҳар яки онҳо мавқеъ, хусусият, ҷолиби-яти иқтисодӣ-иҷтимоӣ, технологиро инъикос менамоянд. Аз ин лиҳоз, дар мавриди лозима ҳамчун омили мушаххаси таъсиркунанда ё муайянкунанда, ки дар маҷмӯъ меҳнат таҷассум мегардад, баромад намуда метавонад.

Бо нишондиҳандаҳои зерин самаранокии нигоҳдории ҳамаи маҳсулоти кишоварзиро, вобаста аз шакл ё системаи қабулшуда муайян намудан мумкин аст, ки ҳавасмандии ҳар як соҳибкорро барои амалӣ намудани нигоҳдорӣ асоснок карда метавонад.

Самт, тарзи дигари таъмини истифодаи самараноки захираҳои меҳнатии соҳаи кишоварзӣ ва рушди он ташкил ва бунёди хоҷагиҳои коркарди маҳсулоти саноатии он мебошад. Аз як тараф кам шудани талафоти маҳсулоти тезвайроншавандаи кишоварзӣ, таъмини ҷойҳои нави корӣ амалӣ гардад, аз тарафи дигар ба ҳадафи 4-уми стратегии давлат саноатикунии он таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Муҳимтарин узви дигари таркибии (инфраструктура) сохторҳои ба кишоварзӣ хизматрасон, коҳиш ёфтани талафшавии маҳсулотро таъмин мекунад, ин инфраструктураи коркарди (ибтидоии аввала) он мебошад. Мутаассифона, чи хеле таҷрибаи нишон медиҳад, дар бисёр хоҷагиҳо оддитарин техника ва таҷҳизоти коркарди маҳсулоти кишоварзӣ истифода намешаванд, чунки молистеҳсолкунандагон, базаи лозимаи техника, таҷрибаи кории кофӣ, маблағи заруриро доро нестанд.

Солҳои охир истехсоли ҳамаи маҳсулоти кишоварзӣ, хусусан мевачот афзоиш ёфтааст, аммо чуноне, ки таҷрибаи як қатор молистеҳсолкунандагон нишон медиҳанд, онҳо сифатан паст мебошанд, ки ташкили коркарди саривақтӣ ва истифодаи онҳо ҳамчун ашёи хом ба даст овардани маҳсулоти тайёри дорои сифатан баландро амалӣ карда метавонанд ва даромади изофа ба даст меояд.

Натиҷаи инкишоф ёфтани робитаҳои иқтисодии ҷумҳурӣ бо мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон аз нав таҷҳизонидани корхонаҳои куҳан ва сохтани корхонаҳои хурду миёнаи нав бо техникаҳои ҳозиразамон барои тараққиёти самти мазкур шароитҳои мусоид фароҳам овардааст.

Ташкили корхонаҳои хурд чунон амалӣ гардад, ки онҳо бо корхонаҳои бузурги самти мазкури вучуд дошта дар бозор рақобатпазир бошанд ва ҳамкорӣ намоянд. Барои нигоҳ доштани шартҳои мазкур молистеҳсолкунандагони хурд номгӯи молҳо ё маҳсулотҳои истеҳсол менамоянд,

ки корхонаҳои бузург бо он машғул намешаванд, чунки аз сабаби кам будани онҳо (ашёи хом) манфиати хуб ба даст намеоранд. Афзалияти корхонаҳои хурд дар он аст, ки онҳо бо осонӣ номгӯй ва миқдори маҳсулоти истеҳсоли хешро тағйир дода метавонанд, таҷҳизонидани техники онҳо начандон гаронанд, аз захираҳои меҳнатӣ таъминанд ва маҳсулоти алоҳидаи мушаххасро истеҳсол намуда метавонанд, вале ба он маҳсулоте, ки онҳо дар корхонаҳои калони маҳсусгардонидашуда истеҳсол мешаванд, рақобатпазир нестанд.

Чуноне, ки дар боло қайд намудем, самаранокии ташкили коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ҳамчун ҷалбкунандаи захираҳои меҳнатӣ баромад менамояд бояд самаранокии худро доро бошанд, ки он дар асоси нишондиҳандаҳои маълуми иқтисодӣ муайян менамоянд, ки онҳоро ҳамчун сифатӣ ва миқдорӣ муаррифӣ намудан мумкин аст:

I. Сифатӣ бо назардошти иштироки маҷмуи захираҳо, ки дар ниҳои худ бо арз чен карда мешаванд; даромад, ҳамагӣ харҷ, нарх ва арзиши як воҳиди маҳсулот, фоида, сатҳи даромаднокиӣ, ки истифодаи захираҳои истеҳсолиро дар ҳамагӣ ва дар алоҳидагӣ аз он ҷумла ба як коргар одам-соат, як гектар майдон, фондҳо, замин, меҳнат ва ғайра ташкил медиҳанд;

II. Миқдори- захираҳои истифодашударо инъикос менамоянд ба монанди: маҷмуан ҳамагӣ замин, коргар, фондҳо, воситаҳои гардон, маблағ, саршумор ва ғайра. Дар маҷмӯъ самаранокии ташкилӣ- иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва иштирокчиёни онҳо акси ниҳои худро мегузоранд, муайян карда мешаванд.

Ташкили коркарди ашёи хоми маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки ашёи хоми коҳиш додани талафот, ҳангоми ғунучин, кашонидан, бору баст намудани ҳосил амалӣ гардад. Аз ин лиҳоз, ташкили сохтмони корхонаҳои коркард дар хоҷагӣҳо ва байнихоҷагӣҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. Мақсади ташкили коркард ва нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагӣҳо натавонанд гирифтани фақат як фоида аз фурӯши маҳсулоти коркардшуда маҳдуд мегардад, балки илова бар ин хоҷагӣҳо партовҳои гуногуни истеҳсолиро ҳамчун хӯрокаи чорво метавонанд истифода баранд.

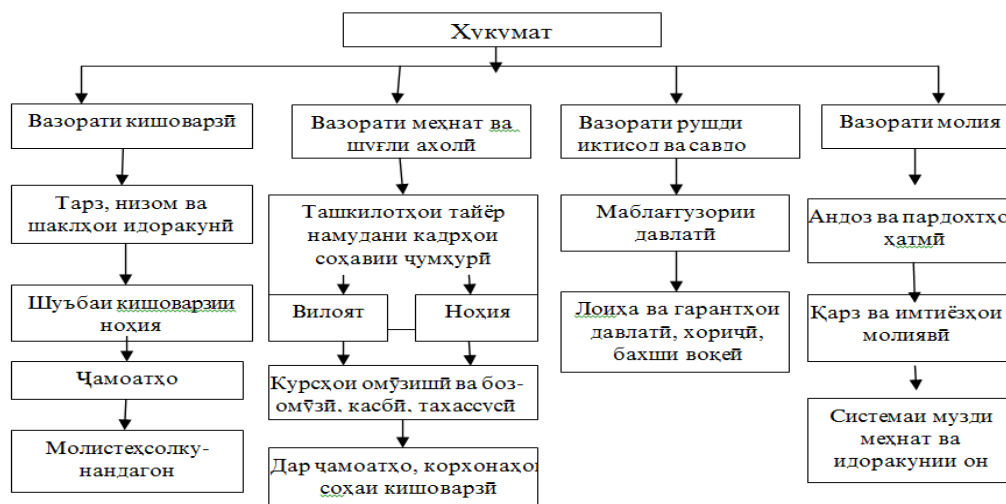
Таъмини баланди сифати маҳсулот, зироат коҳиш ё қатъ намудани талафот дар равандҳои истеҳсолӣ, аз аввал то гирифтани маҳсулот, коркард амалӣ гаштани нигоҳдорӣ, коркард ва ниҳоятан фурӯши он нақши хосеро мебозанд, хусусан оқилона ҷойгир намудан ё нуқтаҳои коркарди маҳсулот дар ҳудуди хоҷагӣ ё наздикии онҳо бо молистеҳсолкунандагони ашёи хом, қомилан амалӣ гаштани технологияҳои саноатӣ-хусусан бепартов, таъмин ва омода намудани ҳолатҳои хуби интиқол ва нигоҳдории маҳсулот кафолати гирифтани самаравӣ бештарро таъмин менамояд.

Иҷрои тавсияҳои мазкур таъмин ва таҷҳизонидани маҷмуи ташкилот ва хоҷагӣҳои кишоварзӣ ва саноатӣ бо техникаи ҳозиразамони самарабахши рушди сармоягузори давлатӣ барои бунёд ва ташкили ҷузъҳо, анборҳо, яхдонҳо ва корхонаҳои коркард, ки пешгирӣ, талафот ва баланд гаштани сифати маҳсулотро амалӣ намуда метавонанд, ёри бевоситаи давлат лозим аст.

Таҷриба, илм, истеҳсолот ва таҳлилҳои амалӣ гашта оид ба ташкили механизмҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ идоракунии он аз ҷониби давлат мебошад. Пешниҳодҳои мо оид ба самтҳои ташкили нигоҳдорӣ, коркард, фурӯш, маҳсулоти хоҷагӣҳои кишоварзӣ, ки бояд амалӣ гарданд, бе иштироки давлат назорат намудан ғайри имкон аст. Яъне, дар равандҳо, амалиётҳои захираҳо, аз он ҷумла меҳнат мавриди истифода қарор мегиранд, дар ҷорчӯбаи қонунҳои конситутсия бояд амалӣ гарданд.

Риоя намудани талаботи моро водор сохт, ки низомро таҳия ва тавсия намоем, ки дар он бахшҳои маҳсус, тарз, низом, шакли оқилона идоракунии захираҳои меҳнатӣ таъсири худро мерасонанд акси худро ёфтаанд. (расми 2).

Низоми тавсиянамуда ҷор вазоратро дар бар гирифта шароити ҳамкории онҳоро амалӣ менамояд. Дар миқёси ҳар як вазорат мушаххас, самт, сохтор, намуд, низоми идоракунӣ, молия, андоз, кадр ва дигар масъалаҳои мубрами ки барои идоракунии захираҳои меҳнатӣ таъсир расонда, натиҷаи меҳнати молистеҳсолкунандагони кишоварзии вилоятро беҳтар менамоянд, хизмат менамоянд. Хусусан Вазорати рушди иқтисод ва савдо дар меҳвари қонунҳои мушаххаси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба самти мазкур нақши муҳимро мебозад.

Расми 2.-Низоми идоракунии захираҳои меҳнатӣ аз ҷониби давлат

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

АДАБИЁТ

1. Аличон Бойматов Маркетинг.- Хучанд, 2005.-С. 198- 207.
2. Глухих М. А. Технология хранения и переработки зерна и семян: учебное пособие для вузов / М.А. Глухих.-2-е изд., стер.- Санкт –Петербург: Лань, 2024.- 116 с.
3. Гафуров Х. Г. Модел аграрной экономики Таджикистана в 21 веке. Душанбе.- 2004.-С. 217- 218.
4. Жиругов Р.Т. Формирование новых распределительных отношений в коллективных хозяйствах.-М., 2004.- С. 200-202.
5. Насыров Р. Эффективность организации интегрированных структур в АПК. Маҷмуи мақолаҳои илмӣ.-Душанбе, 2018, ТАУ.-155-158с.
6. Насыров Р. Инновационные обеспечение материально – технической базы сельского хозяйства Республики Таджикистан. Сборник научных трудов. ТАУ, Душанбе, 2018. -19-22с.
7. Носиров Р., Самандаров И. Х., Шукуров И. Ш., Анваров И. М., Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ.- Душанбе: Маориф , 2018.- С. 324-326.
8. Пириев Дж. С. Концепция аграрной политики Республики Таджикистан.- Душанбе, 2009.- 211 с.
9. Попов А.А. Агропромышленный комплекс России проблема и решения.- М: Экономика, 2003.- 409 с.
10. Самуэльсон П. А. Экономика. изд. 15-е. пер. с англ.- Москва, 1997.
11. Шарофов У. Ш. Иқтисодиёти кишоварзӣ.- Душанбе, 2007.- 227 с.
12. Салимзода А.Ф., Бобохонов Р.С. Технологии коркарди меваҳои буттамевагӣ.- Душанбе, 2021.- С. 426.
13. Широков Е.П., Полегаев В.И. Хранение и переработка продукции растениеводства с основами стандартизации и сертификации. Часть 1. Картофель, плоды, овощи. – М.: Колос, 2000. – 254 с.
14. Дзяченко В.С. Хранение картофеля, овощей и плодов. – М.: Агропромиздат, 1987. – 191 с.
15. Трисятский Л.А. и др. Хранения и технология сельскохозяйственных продуктов.-М.: Агропромиздат, 1991. – 415 с.

АННОТАЦИЯ

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОЧЕГО МЕСТА – ОДНО ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

В данной статье представлен мировой и отечественный опыт организации рабочих мест, как одного из направлений государственного регулирования эффективности использования трудовых ресурсов, создания пунктов хранения сельскохозяйственной продукции на местах производства или в самих хозяйствах, которые имеют определенные преимущества, с точки зрения организационно-экономической эффективности, и представлены в конкретной модели, в которой отражены инфраструктура, система хранения, переработки и конечный результат эффективности каждого участника. Доказано, что наряду с развитием материально-технической базы системы хранения продукции, необходимо также использовать достижения науки и техники, новые технологии. Свидетельством этому может служить опыт ряда дехканских хозяйств республики, к примеру виноградарческих хозяйств Хаджи Камола и Хаджи Немата.

ANNOTATION

ORGANIZATION OF THE WORKPLACE – ONE OF THE DIRECTIONS OF STATE REGULATION OF EFFECTIVE USE OF LABOR RESOURCES

This article presents the world and domestic experience of organizing workplaces as one of the areas of state regulation of the efficiency of using labor resources, creating storage points for agricultural products at production sites or in the farms themselves, which have certain

advantages in terms of organizational and economic efficiency, and are presented in a specific model that reflects the infrastructure, storage system, processing and the final result of the efficiency of each participant. It has been proven that along with the development of the material and technical base of the product storage system, it is also necessary to use the achievements of science and technology, new technologies. Evidence of this can be the experience of a number of dekhkan farms of the republic, for example, the viticulture farms of Hadji Kamola and Hadji Nemat.

Сведения об авторе:

Юсуфзода Исмоил Умарали-ассистент кафедры организация производства на предприятиях АПК Аграрного университета Таджикистан им. Шотемур, 734003, г. Душанбе, пр. Рудаки 151, тел.: (+992 93 933,49,18). E-mail: ismoil.yusufzoda.92@mail.ru

Author information:

Yusufzoda Ismoil Umarali-assistant of the department of organization of production at the enterprises of the agro-industrial complex of the Agrarian University of Tajikistan named after. Shontemur 734003, Dushanbe, Rudaki Ave. 151, tel.: (+992 93 933.49.18). E-mail: ismoil.yusufzoda.92@mail.ru

ТДУ 631.15:634

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАЪСИРРАСОН БА САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ СОҲАИ АНГУРПАРВАРӢ.

Ятимов Ш.Х.-Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур

Калимаҳои асосӣ: омилҳои асосӣ, самаранокӣ, соҳаи ангурпарварӣ, истеҳсол, маҳсулоти кишоварзӣ.

Соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаи муҳимтарини таъминоти аҳоли бо маводи ғизоӣ ва саноатро бо ашёи хом таъмин менамояд баромад мекунад.

Дар солҳои истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузаштан ба иқтисодӣ бозорӣ шаклҳои нави хоҷагидорӣ таъсис дода шуд, ки баҳри баланд бардоштани даромаднокии соҳаи кишоварзӣ мусоидат намуданд.

Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2023-ум 63028,4 млн сомониرو (бо нархҳои муқоисавии соли 2022) ташкил намуд, ки ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли 49,12 фоизро ташкил медиҳад.

Соли 2023 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ 190,4 ҳазор тонна ангур истеҳсол шудааст, ки он шартан ба ҳар нафар аҳоли 19 кг рост меояд, ки ин миқдор хуб аст.

Дар асоси самтҳои гуногуни тоқпарварӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ аз ҳисоби истеҳсоли пешбинишуда дар соли 2025 тақрибан 900 ҳазор тонна ангур, 300 ҳазор тонна навъҳои истеъмоли, барои коркарди саноатӣ-хушккунӣ мавиз 250 ҳазор тонна, аз он ҷумла 60 ҳазор тонна кишмиш, барои шароб 350 ҳазор тонна истифода бурдан мумкин аст. Бо назардошти пурра пӯшонидани эҳтиёҷоти дохили ҷумҳурӣ ва ҳаҷми содироти на камтар аз 700 ҳазор тонна (8маротиба нисбати сатҳи ҳозири зиёдтар) бояд истеҳсол карда шаванд, ки дар натиҷа маҳсулоти умумии он бо нархҳои бозор метавонад беш аз 1,5 миллиард сомониру ташкил диҳад. Ҷанбаи дуҷуми қазияҳои соҳаи мазкур аз он иборатанд, ки ҷойгиршавии майдони тоқзорҳо дар мавзӯҳои мушкилтаъминшаванда аз нуқтаи назари низоми обёрӣ мебошад. Ҳолати мазкур метавонад сармояи иловагиро ҷалб намояд, то ки захираҳои моддию техникаӣ барои дурнамои оянда пешбиншуда амалӣ гарданд. Исбот шудааст, ки дар маҷмуи хароҷоти меҳнат ҳиссаи равандҳои ҳосилгундорӣ тахминан 70%-ро ташкил медиҳад. Дар давраи барои саривақтӣ ва беталаф амалӣ намудани раванди мазкур махсус ҷузьҳо (комплексҳо) таъсис дода шудаанд, ки дар ҳаёти онҳо техника, қувваи корӣ, гурӯҳи махсуси ёрирасони техникаӣ-таъминотӣ шомил буданд, ки дар натиҷа дар муҳлати кӯтоҳтарин ғунҷини ҳосил, кашонидан ва ба ташкилотҳои қабулкунанда расонида мешуданд [3]. Ҳосилнокии баланди меҳнат ва самаранокии хуби ниҳой таъмин мегардиданд. Яъне, истифодаи усули пайдарҳами ҳосилгундорӣ ва кашондани мева аз боғ имконият медиҳад ҳосилнокии меҳнат 1,5 баробар зиёд гардад. Вале бо сабабҳои ташкилӣ, техникаӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ таҷрибаи мазкур то ҳол амалӣ нагаштааст. Ба фикри мо, дар натиҷаи таъсис додани хоҷагиҳои ангурпарварии бузург дар асоси яқҷоякунии истеҳсолот, хоҷагиҳои деҳқонии хурд заминаи ҷорӣ намудани технологияи захирасарфакунада ба миён меоранд ва онҳо тадриҷан амалӣ мегарданд.

Мақсади асосии омӯзиш ва таҳлили омилҳои асосӣ кор карда баромадан ва асоснок кардани таклифҳои илмию амалӣ оид ба тараққиёти минбаъдаи соҳаи тоқпарварӣ мебошад. Зеро сермахсулгардонии истеҳсолот раванди мураккаби иқтисодӣ мебошад, ки таркибҳои нисбатан муҳимтарини ғаёлияти хоҷагиҳои дехотро дар бар мегирад [1]. Самаранокии иқтисодӣ категорияи муҳими иқтисодӣ буда, муносибатҳои муайяни истеҳсолоти кишоварзӣ, аз қабili муносибате, ки дар соҳаи кишоварзӣ вучуд дошта ва он дар асоси истифодабарии захираҳои истеҳсолию табиӣ барои қонеъ гардонидани талаботи аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ ва саноат бо ашёи хом нигаронида шудааст, истифода мегарданд. Самаранокии иқтисодӣ имконият медиҳад, ки ба натиҷаи тамоми ғаёлияти истеҳсолоти соҳаҳои мухталиф дар алоҳидагӣ ва маҷмуан баҳо дода шавад.

Ангур ва маҳсулоти коркарди он ҳамчун маводи пурқимати хуруқворӣ ба шумор меравад, чунки дар таркибаш қанд, кислотаҳои органикӣ, минералҳо ва витаминҳои гуногун мавҷуд буда, ба саломатии инсон таъсири манфӣ мерасонанд. Истеҳсол ва фурӯши ангури тару тоза ва маҳсулоти саноатии он яке аз манбаъҳои муҳими ғанӣ гаштани бучети давлат мебошад. Истеҳсоли ангур ва афшураи саноатии он дар ҷаҳон меафзояд [1]. Рақамҳо исбот менамоянд, ки соҳаи тоқпарварӣ дар Тоҷикистон ҳамчун соҳаи сердаромад ба шумор меравад. Аз сабабе, ки Тоҷикистон минтақаи кӯҳи буда, миқдори қами заминҳои обиро дорост, солҳои 70-уми асри гузашта ангурпарварон ба азхудкунии заминҳои лалмӣ шурӯъ намуда, ҳосили хуб ба даст оварданд. Яке аз онҳо хоҷагии ангурпарварии “Фахробод” ки соли 1971-40 гектар майдони тоқзор дар минтақаҳои миёнакӯҳӣ бунёд намуда, то солҳои 80-уми асри ХХ аз ҳазор гектар зиёд заминҳоро ба ангурзор табдил доданд, ки аз ҳар гектар зиёда аз 60 сентнер ҳосили хуби ангури истеъмолии “Кишмиш” ба даст оварда мешуд. Зиёда аз 16 хоҷагии шӯравии (совхозҳои) дорои корхонаҳо ба парвариш ва коркарди саноатии ангур машғул буданд. Совхозҳои ангурпарварӣ вучуд доштанд, ки солоне аз як гектар то 20 тонна ҳосили ангур мегирифтанд. Ба туфайли боду ҳавои мусоид ва рӯзҳои офтобӣ қанднокии ангурҳои Тоҷикистон 26-28 фоизро ташкил медод, ки беҳтарин дар ҷаҳон муаррифӣ мегаштанд.

Дар доираи меъёрҳои муайяншуда пешомадҳои соҳаҳои гуногуни саноат дар якҷоягӣ онҳо маҷмуан соҳаҳои хоҷагии қишлоқро таҳлил кардан мумкин аст. Вобаста ба ин, мутахассисон омилҳои таъсиррасонро дар бахшҳои боғу тоқпарварӣ омӯхта, қушиш карданд, ки мушкилоти асосие, ки ба онҳо таъсири манфӣ мерасонанд, ошкор созанд.

Яке аз равандҳои таҳлил ва таъмини рушди соҳаи ангурпарварӣ он аст, ки ҳудуди Тоҷикистонро ба панҷ минтақаи тоқпарварӣ тақсим намудаанд:

1. Ҳисор 2. Суғд 3. Вахш 4. Минтақаи Қулоб 5. Минтақаи Рашт

Ангури аввалин пешпазак дар вилояти Хатлони Тоҷикистон, ки минтақаи гармтарин ба ҳисоб меравад бо номи ангури “Ҳисории барвақтӣ” истеҳсол мегардад, ки дар нимаи моҳи май мепазад. Ҳамин тариқ, меваҳои бармаҳал бо нархи гарон аз 1,5 то 2 доллари ИМА ба фурӯш бароварда мешавад, ки ин барои баланд бардоштани сатҳи иқтисодию иҷтимоии хоҷагиҳо ва аҳоли хеле муфид мебошад. Дар Тоҷикистон дар як сол зиёда аз 300 ҳазор тонна ангур истеҳсол гардад ҳам, ҳамааш бомуваффақият ҳамчун маводи ғизоӣ ва коркарди саноатӣ истифода карда мешавад, зеро ин ҳаҷми на он қадар қалон аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки нисфи ҳосили ангур ба хориҷи кишвар чун Афғонистон, Чин, Қазокистон, Руссия содирот мешавад.

Дар Тоҷикистон зиёда аз 200 наъми ангур парвариш карда мешавад, ки қисми зиёдаш барои таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти тару тоза нигаронида шуда ва қисми дигараш барои тайёр намудани маҳсулоти машруботи афшура ва ғайра ба хориҷ ва дохили кишвар истифода карда мешавад.

Самаранокии иқтисодии маҳсусгардонӣ, таъмини маҳсулнокии баланд бештар аз истифодаи пурраи омилҳои моддию техникӣ, биологӣ, иҷтимоию- иқтисодӣ, ташкилӣ ва ғайра вобаста мебошанд. Омилҳои асосии самаранокии иқтисодии маҳсулоти кишоварзиро чунин муаррифӣ намудан мумкин аст:

- табиӣ; замин, хок, релеф, низоми обмонӣ, шароити равандҳои истеҳсолӣ;
- захираҳои меҳнатӣ ва моддӣ;

- дастгирии молиявии давлат;
- наrxгузорӣ, молия ва ҷалби сармояи хориҷӣ.

Омилҳои иқлим дар тоқпарварӣ чун дигар соҳаҳои зироаткорӣ аҳамияти бағоят ҳосеро дороянд. Дар байни омилҳои, ки ба сифати ангур бевосита таъсир мерасонанд, ҳолат ва муҳлати пухта расидани ангур мебошад, ки он доимо дар мадди аввал меистад. Тағйирёбии обу ҳавои ҳар сола ниҳоятан ба ҳосили ангур таъсир ва мусоидат мекунад ё баръакс коҳиш медиҳад. Офатҳои табиӣ, аз қабилӣ жола ё шабнам метавонанд ба микдор ва сифати ҳосил таъсири манфӣ расонанд. Агар пӯсти ангур осеб дида бошад, мева ба пӯсиш осебпазир мешавад.

Омилҳои асосии иқлимӣ ҳарорат, намии ҳаво ва рӯшноӣ мебошанд. Хусусиятҳои ҳок ва таъсири ҳосилхезии он нақши ҳосеро низ мебозад. Ангурҳо хеле тобоваранд ва метавонанд дар ҳокҳои гуногун руғида шаванд, аммо хусусан заминҳои камбизоат ангири сифати баландтар медиҳанд, ба шарте ки маводи ғизоии кофӣ дошта бошанд. Дар сурати 7 дараҷа сард шудани ҳок барои решаҳои ангур хатарноканд. Ҳодисаҳои обу ҳаво низ муҳиманд-шамол, туман, шабнам, барфпӯшӣ ва ғайра. Азбаски ин омилҳо ба нашъунамо ва инкишофи растанӣ ангур таъсири якҷоя доранд, нақш ва аҳамияти ҳар кадоми онҳоро алоҳида муайян кардан мумкин аст. Ангур ба растанӣҳои иқлими мӯтадил тааллуқ дорад.

Барои ангур муҳим ин маҷмуи ҳарорати ғаёол аст. Ҳарорати миёнаи шабонарӯзии $+19+20^{\circ}\text{C}$ барои беҳтар аз худ шудани газӣ карбон дар баргҳо, ба ҳадди ақал ҷамъ шудани шакар дар мева ва дар натиҷа кам гаштани туршии шарбати ангур мусоидат мекунад. Дар марҳилаи пухтан $+28+32^{\circ}\text{C}$ ҳарорати оптималӣ зарур мебошад. Ҳангоми аз ин пасттар гаштани ҳарорат боиси маҳдуд шудани афзоиши растанӣ мегардад. Нури офтоб манбаи энергияест, ки дар асоси он ангур об ва газӣ карбонро ба шакар табдил медиҳад, ки он барои инсон ҷузъи муҳимтарин аст, зеро он маводе мебошад, ки (ҳангоми ҳамроҳ бо ҳамиртуруш) дар натиҷаи туршшавӣ афшураи ангурро ба машрубот табдил медиҳад. Намии махсусан баланд ба ҷамъшавии моддаҳои ранг ва хушбӯй дар ангур мусоидат мекунад. Об дар пухта расидан ва сифати ҳосил хеле муҳим аст.

Мувофиқи технология обмонии ангур аз моҳи апрел то нимаи дуҷуми моҳи октябр ва дар як ҳафта тахминан як маротиба гузаронида мешавад. Дар ноҳияҳои, ки тез-тез борон меборад, тоқпарварони ботадбир қор мекунанд: навъҳои беҳтарини гуногуни ангурро дар нишебиҳо мешинонанд, то ки оби зиёдатӣ тезтар ихроҷ гашта ба решаи ангур таъсири бад нарасонад. Ҳангоми нокифоя будани боришот обёрии сунъӣ истифода бурда мешавад. Дар сурати $41-42^{\circ}\text{C}$ ва транспиратсияи суст сӯхтани баргҳо ва паст шудани ҳосил таъсири манфӣ мерасонад. Давомнокии давраи пухтани ангур вобаста ба навъҳо аз 95 то $105-115$ рӯзро дар бар мегирад. Омилҳои муҳими дигар ин нигоҳубини тоқзор аст. Барои гирифтани ҳосили баланд якҷанд роҳҳо мавҷуд аст: назорат кардани ҳосилбандии ҳар як буттаи тоқ; шакл додани таъмини тоқ бо нури офтоб. Омилҳои мазкур асосан меҳнати дастиро талаб мекунанд, ки дар натиҷаи амалӣ гаштани равандҳои мазкур микдор ва сифати ҳосилро баланд мекунад. Омилҳои дигар:

- навъҳои серҳосил ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқгардида;
- технологияи пешқадами парвариши тоқ:

а) усули тоқдорӣ (парвариши тоқҳои танабаланд бо усули воиш-ҷойлов);

б) сари вақт гузаронидани равандҳои агротехникӣ (нигоҳубин, қоркарди байни қаторҳо ва байни тоқҳо дар қатор, ғизодиҳӣ, обмонӣ, ҳифзи растанӣҳо аз касалӣ ва зараррасонҳо, шаклдиҳӣ, буридан, хомтоқ, қоркард бо навъҳои ғаёоли биологӣ, сари вақт ҷамъоварӣ намудани ҳосил).

Дар асоси гуфтаҳои боло чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

1. Бунёди тоқзорҳо дар майдонҳои, ки нашъу намои хуби ангурро таъмин намуда, бо ҳароҷоти қамтарин ҳосили баланди сифатан хубро медиҳанд, амалӣ карда шаванд.
2. Аз ҳисоби заминҳои бекорҳобидаи доманакӯҳӣ ва миёнакӯҳӣ, ки солҳои охир аз кишт боз мондаанд, ташкил намудани майдони тоқзор ва навъҳои гуногуни хушлаззати ангур мусоидат менамоянд, бояд диққати зарурӣ дод.

3. Баланд гаштани ҳосилнокӣ ва коҳиш ёфтани арзиши аслии маҳсулот (бо ворид намудани технологияи пешқадами ҷаҳонӣ) мусоидат менамояд.
4. Ташкил намудани корхонаҳои саноатии аввала ва ниҳой ангур дар минтақаҳои ангурпарварӣ.
5. Зиёд намудани майдони тоқзор бо усули воиш (ҷойлов).
6. Истифода бурдани технологияи ҳангоми ҷамъоварии ҳосил (ташкили комплексҳои ғунучини ҳосил).

АДАБИЁТ

1. Гулов С.М. Боғпарварӣ. - Душанбе: 2021, - 7 с.
2. Маҷмӯи мақолаҳои илмӣ. Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи "Иқтисодиёт, идоракунии ва молия дар КАС: Ҳолат ва дурнамои рушди илм дар асри 21". - 57 с.
3. Гусаков В.Г. Экономика и организация сельского хозяйства в условиях становления рынка: научный поиск, проблемы, решения. - Минск: Белорус наука, 2008.
4. Пириев Дж.С. Научные основы перспективного размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в рыночных условиях. - Душанбе, 2003

АННОТАЦИЯ

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВИНОГРАДАРСТВЕННОЙ ОТРАСЛИ

В данной статье отражена состояниe виноградарства перспектива ее развития, факторы влияющие на конечные результаты производства особенно естественная биологические, температурные, физиологические виды возделываемых виноград ее переработка.

Ключевые слова: *ключевые факторы, эффективность, виноградарство, производство, сельскохозяйственная продукция.*

ANNOTATION

MAIN FACTORS AFFECTING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE VITICULTURE INDUSTRY

This article shows the state of viticulture, its development, factors influencing the final results of production, features of natural-biological, temperature, physiological types of grown grapes and its processing.

Key words: *key factors, efficiency, viticulture, production, agricultural products.*

Сведения об авторе:

Ятимов Шодмон Хамзаевич-ассистент кафедры информационных технологий АПК Таджикского аграрный университет имени Ш.Шохтемур. тел: (+992)001770734, [E-mail:Shodmonyatimov92@mail.ru](mailto:Shodmonyatimov92@mail.ru)

Author information:

Yatimov Shodmon Hamzaevich- assistant department of information technologist of the agro-industrial complex of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur. [Tel:\(+992\)001 77 07 34](tel:+992001770734), E-mail. Shodmonyatimov92@mail.ru

УДК: 338.43

ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Расулов Дж.К.-Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *регион, устойчивое развитие, природно-ресурсный потенциал, агро-промышленный комплекс, сельское хозяйство, продовольственный независимости, продовольственная безопасность, самообеспечение.*

В современных условиях развитие агропромышленного комплекса в регионах республики во многом зависит от наличия природно-ресурсного потенциала и улучшения состояния региональных экосистем, для удовлетворения потребностей населения в продовольственной продукции и оценки уровня обеспечения продовольствием за счет государственной поддержки развития сельского хозяйства и формирования регионального продовольственного рынка.

Опыт зарубежных стран показывает, что в них налажено стимулирование рыночного механизма для обеспечения эффективности производства пищевых продуктов определенного количества и качества и соответствия региональному рынку пищевых продуктов. Спрос на товары первой необходимости, такие как продукты питания, одежда, жилье, постоянно находится на переднем крае, и их удовлетворение сильно зависит от развития международной и региональной торговли, надежности и устойчивости регионов

страны. Именно обеспечение устойчивого социально-экономического развития заставляет нас, как экономически развитые страны, регулировать ситуацию на продовольственном рынке, одновременно поддерживая спрос на продовольственную продукцию и создавая более благоприятные условия для производителей сельскохозяйственной продукции.

Достижение целей устойчивого развития региона и обеспечение продовольственной безопасности населения невозможно без оценки текущей ситуации на региональном продовольственном рынке. В частности, в условиях малоземелья регионов страны и роста населения эта проблема является очень серьезной. В связи с этим проблемы развития продовольственного рынка, мера оценки уровня продовольственной безопасности, в большей степени зависят, прежде всего, от таких влияющих на него факторов, как темпы роста населения, обеспечение населения качественным питанием и улучшение условий жизни людей. В таблице 1 под названием рост численности населения и прогнозирование спроса на продукты питания в регионах республики приводятся цифры и процентное соотношение этого роста.

Таблица 1. - Численность населения и ее перспективный рост до 2050 года в Республике Таджикистан

Солхо	Численность населения, млн. человек.человек			Сельское насе- ление, %
	Итого	В том числе:		
		Город	Сельская местность	
1991	5505,6	1695,7	3809,9	69,2
2000	6264,6	1666,4	4598,2	73,4
2010	7621,2	2019,6	5601,6	73,5
2022	10078,4	2902,6	7175,8	71,2
2030	10386	2831,4	7974,8	76,8
2040	12255,5	3341,1	9410,3	76,8
2050	14461,5	3942,4	11104,2	76,8

Источник: *Статист. Сбор.: численность населения в Республике Таджикистан. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- 2023. - С.17-21.*

Анализ и оценка безопасности пищевых продуктов, безусловно, не являются достаточным для её гарантии, поэтому местным органам власти необходимо принимать эффективные меры и искать пути достижения этой цели. Ключевой задачей аграрной политики в данном контексте является удовлетворение всевозрастающих потребностей населения в отечественных продуктах питания. Хотя были достигнуты определенные успехи, говорить о проведении подобных мероприятий в регионах пока преждевременно, так как фактический уровень потребления продуктов на душу населения не покрывается предлагаемым.

В международной практике применяются разные метрики для оценки, например динамика и состояние земель, используемых в сельском хозяйстве, а также уровень продовольственной безопасности. Оценка общего положения для определения этого образовательного процесса проводится индивидуально для каждого человека в разных частях страны, принимая во внимание его личные доходы и место жительства. Чтобы определить характер спроса и предложения на конкретных участках региона, анализируют ассортимент и объёмы продовольственных товаров в торговых точках, где наблюдается превышение спроса, соответствие поставок специализированным потребителям, установленным для них тарифам, а также площадь торговых объектов на 1000 жителей и ряд других ключевых показателей [1].

Ключевым индикатором результативности применения природно-ресурсной базы и гарантирования продовольственной независимости служит количество произведенного зерна в расчёте на каждого жителя, а также стабильность продовольственного рынка, которая оценивается объёмом зерновых запасов, остающихся до нового урожая. В международной статистике продовольственная безопасность часто оценивается по питательной ценности суточного рациона, однако этот показатель, как и другие усредненные данные, имеет свои ограничения, поскольку пищевые привычки и ресурсы питания значительно различаются между странами.

В настоящее время одним из рисков для продовольственной безопасности регионов страны является объём производства зерновых культур и зависимость от импорта пшеницы и муки. Динамика производства и потребления пшеницы в Республике Таджикистан представлена в таблице 2.

На основании анализа данных, представленных в таблице 2, можно заключить, что процентное соотношение внутреннего производства пшеницы в общем объеме потребления в Таджикистане оставалось стабильным в период с 2008 по 2023 год. Вместе с тем, абсолютный объем производства зерновой культуры возрос с 590,9 тысяч тонн до 836,9 тысяч тонн. Импорт пшеницы также продемонстрировал значительный рост, увеличившись с 475 тысяч тонн до 774,9 тысяч тонн, что эквивалентно росту в 4,4 раза. Общее потребление пшеницы увеличилось в 1,3 раза. Данная динамика объясняется, прежде всего, увеличением численности населения и, как следствие возросшим спросом на продукты из муки.

Таблица 2. - Динамика общего объема производства и потребления пшеницы в Республике Таджикистан за 2008-2023 годы

Показатели	Годы					2023/ 2008, в %
	2008	2014	2016	2018	2023	
Заготовка урожая пшеницы в Республике Таджикистан, тыс. тонна.	590,9	812,5	947,3	868,4	836,9	141,6
Импорт пшеницы, тыс. тонна.	475	757,7	640,2	774,9	779,0	164,0
Импорт муки, тыс. тонна.	248,7	360,3	243,9	194,2	229,6	92,3
В том числе в виде пшеницы, тыс. тонна, (п.3х1,25)	311	450,3	304,9	242,7	273,3	87,8
Всего потребления, тыс. тонна (Σр.(1,2,4))	1377	2020,5	1892,4	1886,0	1896,2	137,7
Импорт пшеницы, млн. долл. США	54,2	187,1	208,4	231,4	241,3	4,4 раз.
Импорт муки, млн. долл. США	46,1	134,8	106,6	80,6	94,5	2,0 раз.
Импорт всего, млн. долл. США	100,3	321,9	315	312	316,0	3,1 раз.
Цены на импортируемую пшеницу, долл. тонна.	114	246,5	326,4	298,6	314,4	2,7 раз.
Цена импортной муки, долл. тонны	185,4	374,1	437,0	410,0	424,0	2,3 раз.
Доля отечественного производства в общем объеме потребления, %,	42,9	40,2	50,1	46,0	49,1	+6,2

Источник: *Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан/ статистический сборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2019-С.51-58;*

Сельское хозяйство Республики Таджикистан / статистический сборник Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2023.- С. 36, 141.

Для объективной оценки продовольственной безопасности необходимо учитывать уровень доходов населения и их соответствие прожиточному минимуму, а также моделировать различные сценарии доступности продовольствия для разных социальных слоев.

Оценка уровня продовольственной безопасности должна основываться на показателях, комплексно отражающих все аспекты, включая физическую доступность продуктов питания, их социально-экономическую доступность, достаточность с точки зрения объемов и соответствие стандартам качества.

В сфере обеспечения продовольственной безопасности акцент делается на поддержке лиц с ограниченными возможностями. Это подразумевает комплексный подход, включающий финансирование из местных бюджетов, законодательное сопровождение агропромышленных предприятий, стимулирование экологически чистого производства, создание региональных продовольственных резервов для стабилизации рынка, контроль качества пищевой продукции, развитие интеграционных процессов, укрепление рыночной инфраструктуры, а также меры социальной поддержки для малообеспеченных слоев населения. В текущей ситуации каждый регион должен разработать стратегию развития своего агропромышленного сектора, направленную на самообеспечение населения продуктами питания и обеспечение переработки сельскохозяйственного сырья. Это достигается путём мобилизации внутреннего производственного потенциала и рационального распределения труда в агропромышленном комплексе региона.

Наличие ресурсов у частных (семейных) фермерских хозяйств в сельской местности и прогресс агропромышленных компаний обуславливают необходимость обеспечения конкурентоспособности продовольственных товаров на локальных рынках. Это позволяет рассматривать отдельные регионы как одновременно потребителей и поставщиков пищевой продукции, определяя их роль в обеспечении населения продовольствием и его качеством.

Оценка эффективности продовольственной политики не может быть сведена к единственному параметру, так как, помимо обеспечения безопасности продовольствия, она тесно связана с рядом смежных аспектов, включая развитие аграрного сектора, повышение благосостояния сельских жителей и рост доходов сельскохозяйственных предприятий.

Анализируя потребление базовых продуктов питания, важно подчеркнуть их незаменимость для поддержания метаболизма и обеспечения организма необходимыми питательными веществами, требуемыми для нормального функционирования и развития человека. Значимым элементом для продовольственного обеспечения выступает импорт продовольствия, структура которого оказывает влияние на степень экономической независимости государства.

Для точной оценки уровня продовольственной безопасности применяются разнообразные индикаторы, среди которых особое значение имеют:

- биологические особенности пищевой продукции;
- объёмы потребления ключевых питательных веществ;
- пищевая ценность продуктов;
- доля расходов на питание в бюджете разных слоёв населения;
- качество и безопасность импортируемых продуктов;
- размер переходящего запаса зерна в сопоставлении с годовым потреблением;
- объёмы производства отечественной пищевой продукции и другие факторы.

Следовательно, оценка эффективности мер по обеспечению продовольственной безопасности требует детального анализа различных секторов экономики страны с применением специализированных показателей.

В экономических исследованиях для оценки продовольственной безопасности применяются разнообразные индикаторы, включая объёмы производства сельхозпродукции, степень самообеспечения страны продовольствием, масштабы дефицита в потреблении основных продуктов и возможность доступа к продовольствию для малоимущих слоёв населения. Ещё одним важным показателем является номинальный коэффициент защиты, который рассчитывается как соотношение внутренних цен на сельскохозяйственную продукцию (с учётом государственной поддержки) к мировым ценам.

Кроме того, в ряде работ по продовольственной безопасности населения рассматриваются такие факторы, как экономическая доступность продуктов, сокращение случаев голодания среди детей до пяти лет, улучшение системы охраны материнства и обеспечение сельского населения чистой питьевой водой [2].

Для определения степени защищённости продовольствия от угроз применяются разнообразные метрики, некоторые из которых будут рассмотрены далее. Важнейшим критерием безопасности пищевой продукции является её биологическое качество. Полноценное и сбалансированное питание необходимо для поддержания здоровья населения. Безопасность продуктов питания гарантирует отсутствие в рационе компонентов, отклоняющихся от физических норм и нарушающих установленные стандарты. На образ жизни человека существенное влияние оказывают следующие факторы:

- энергетическая ценность рациона;
- содержание основных питательных веществ (протеинов, липидов, углеводов, минералов) и витаминов в потребляемой пище;
- объём потребления продуктов, представляющих опасность (содержащих повышенное количество вредных веществ);
- психоэмоциональное состояние жителей регионов;
- климатические и экологические особенности, влияющие на состояние здоровья человека и производительность аграрного сектора.

Обеспечение безопасности пищевых продуктов в значительной степени зависит от наличия в рационе основных питательных веществ, необходимых для поддержания метаболизма, роста и развития организма. Изучение базовых продуктов питания показывает, что молочные продукты, мясо, картофель, бобовые, растительные масла и сахар являются наиболее важными и незаменимыми, обеспечивая до 90% необходимой человеку энергии.

Для поддержания жизни человеку требуется определенное количество энергии, получаемой из пищи. Кратковременный дефицит калорий оказывает негативное влияние на жизненные процессы, а последующее восстановление питания может иметь нежелательные последствия. Жизнедеятельность человек определяется как его способность функционировать, и при потреблении всего 1000 калорий в день продолжительность жизни резко со-

кращается. Это является ключевым фактором в обеспечении продовольственной безопасности пищевых продуктов[3].

Важным критерием, оцениваемым ФАО, является соотношение доступных запасов зерновых к годовому потреблению, которое указывает на объем запасов, способных удовлетворить годовую потребность. Безопасным порогом считается поддержание мировых запасов на уровне 20% от общемирового потребления, однако в последнее время этот показатель снизился до 16%. В связи с этим, ФАО разработала методологию, предлагающую более тщательный подход к оценке продовольственной безопасности и необходимого объема переходящих запасов.

Кроме того, ряд исследований рассматривает объем зерна, остающегося в хранилищах до следующего урожая, а также производство зерна на душу населения, как индикаторы продовольственной безопасности. Эти показатели позволяют судить об устойчивости продовольственного обеспечения в различных регионах страны и дают уверенность в способности обеспечить население продовольствием в случае возникновения непредвиденных обстоятельств, таких как неблагоприятные погодные условия, засуха или военные конфликты [4].

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Исайнова М.Х. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности населения (на примере районов республиканского подчинения Таджикистана) / Исайнова М.Х. дисс.на соискание уч.степени к.э.н., Душанбе- 2023. - С.46.
- 2.Исайнова М.Х. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности населения (на примере районов республиканского подчинения Таджикистана) / Исайнова М.Х. дисс.на соискание уч.степени к.э.н., Душанбе- 2023. - С.51.
- 3.Исайнова М.Х. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности населения (на примере районов республиканского подчинения Таджикистана) / Исайнова М.Х. дисс.на соискание уч.степени к.э.н., Душанбе- 2023. - С.55.

АННОТАЦИЯ

АРЗЁБИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола самаранокии истифодаи иқтидори захираҳои табиӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ дар як қатор минтақаҳои Тоҷикистонро таҳлил шудааст. Мақсади асосӣ омӯзиши муфассал ва ҳалли масъалаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии марбут ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ мебошад, ки дар навбати худ амнияти озуқавориро таъмин мекунад. Ин ба он вобаста аст, ки аз ҷанбаҳои сирф назариявӣ берун рафта, ба амалияе гузарем, ки ба рушди устувори иқтимоӣ иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ мусоидат мекунад.

Калимаҳои асосӣ: минтақа, рушди устувор, иқтидори табиӣ-захиравӣ, маҷмааи агросаноатӣ, кишоварзӣ, истиқдोलӣ озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, худтаъминкунӣ.

АННОТАЦИЯ

ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор осуществляет анализ эффективности использования природно-ресурсного потенциала и обеспечения продовольственной безопасности в ряде регионов Таджикистана. Основной целью является подробное изучение и решение теоретических, методических и практических задач, связанных с эффективным использованием природных ресурсов, что в свою очередь, позволит обеспечить продовольственную безопасность. Это обусловлено тем, чтобы выйти за пределы чисто теоретических аспектов и перейти к практике, способствующей устойчивому социально-экономическому развитию страны в целом.

Ключевые слова: регион, устойчивое развитие, природно-ресурсный потенциал, агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, продовольственная независимости, продовольственная безопасность, самообеспечение.

ANNOTATION

ASSESSMENT OF FOOD SECURITY INDICATORS IN AGRO-INDUSTRIAL ZONES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author analyzes the effectiveness of using the natural resource potential and ensuring food security in a number of regions of Tajikistan. The main goal is to study in de-

tail and solve theoretical, methodological and practical problems related to the effective use of natural resources, which in turn will ensure food security. This is due to the need to move beyond purely theoretical aspects and move to a practice that contributes to the sustainable socio-economic development of the country as a whole.

Keywords: *region, sustainable development, natural resource potential, agro-industrial complex, agriculture, food market, food security, self-sufficiency.*

Сведения об авторе:

Расулов Джовид Курбанович-старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: ул. Саид Носир 33, jrasulov@mail.ru, тел.: 935707111.

Information about the author:

Rasulov Jovid Kurbanovich-Senior Lecturer at the Department of Public Administration and National Economics at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Said Nosir 33 street, jrasulov@mail.ru, tel.: 935707111.

ТДУ: 336.8

**ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ЗЕРКОМПЛЕКСҶОИ
МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗИИ МИНТАҚАВӢ**

Юсуфзода Ҳамзали Ғайзулло- Институти иқтисод ва таҳлили АИКТ

Калимаҳои асосӣ: *самаранокӣ иқтисодӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), самаранокӣ иқтисодии истеҳсолот, хавфҳои иқтисодӣ, субъекти хоҷагидорӣ,*

Байни олимони ҷангоми асосноккунии маъёру нишондиҳандаҳои самаранокӣ иқтисодӣ бахшо боки монданд. Дар адабиёт оид ба мафҳуми «самаранокӣ» бо нуқтаи назари гуногун дучор шудан мумкин аст. Дар амалияи фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ хеле муҳим аст, зеро истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ воқеъанд набояд модди ва энергияталаб бошад, кам намудани хароҷот ва захираҳо ба як воҳиди маҳсулот ва натиҷаҳои ниҳой ва кишоварзии ҳароҷот, ҷаброни ҳарчи фуруши хело калон мебошад. Дар асоси ин, моҳияти самарабахшӣ на танҳо аз рӯи самараи дар натиҷаи ҳар гуна амал ё истеҳсолот ба амаломата, балки аз рӯи то ҷи андоза асоснок, ё мақсаднок будани ин самара ифода меёбад.

Дар робита ба ин, мафҳумҳои «самаранокӣ» ва «самара»-ро фарқ мекунанд. Самара – ин натиҷаи ба дастомата аз фаъолиятҳои мушаххас мебошад, ки ҳамчун оқибати онҳо ба даст омадааст. Пешрафти ҷамъият ва расонидан ба ҳадафҳои онро самараи иқтисодӣ низомсоз буда маънои онро таҷассум мекунад [1. С-73]. Бисёре аз иқтисоддонҳо П.Г. Бунин, Л.И. Албакин дар ҷунин ақида ҳастанд, ки мафҳуми самаранокӣ ҳамчун натиҷаи истеҳсолот фаҳмида шавад Ақидаи иқтисодчиён самараро ҷунин мешумориданд:

- Всиқанов В.С. – натиҷаи мутлақи истеҳсол ва истеҳсоли маҳсулот ё ғоида гирифтанишуда;

- Б.М. -Болотин Д.М – Громов, Е.М Истаркин., натиҷаҳои, ки дар истеҳсолот, коркард, истеъмолот ба даст меоянд ва ба раванди такрористеҳсол ҷавобгӯ мебошад;

- П.Г. Бунин – ҷунин мешуморанд, ки самаранокӣ иқтисодӣ – ин истифодаи арзиши маҳсулот мебошад. [2. С-36-39]. Б.М. Болотин, Л.М. Громов, Е.М. Четыркин қайд мекунанд, ки Дар ҳолати истифодаи технологияҳои ҳархела, лапиши истифодаи захираҳо дар мавриди таҳлили натиҷаҳои нишон доданд, ки онҳо метавонанд номуваффақ бошанд, ё ин ки бараке ҳароҷотҳои гуногун якхела натиҷа диҳанд. П.Г. Бунин бошад, таҳти самараи иқтисодӣ ифодаи арзишии маҳсулотро мефаҳмад [3. С-128].

Самаранокӣ иқтисодӣ – аз шакли амалигардонии худ, речаи сарфа ба самаранокӣ истеҳсолоти ҷамъияти оварда мерасонад. Қабул намудани қарорҳои иҷоракунӣ дар назария ва амалия ин самаранокӣ иқтисодӣ мебошад. Муносибати иқтисоди оид ба таносуби иқтисодӣ ҳароҷотро ин категория инкос менамояд. Дар корхонаҳо ба даст овардани натиҷаҳо дар асоси навигониҳо дар баҳодиҳии натиҷаҳои ба адст омода хело муҳим мебошад [32 С-43]. Самараро дар ду ифода тасвир намудан мумкин аст: якум онро ҳамчун фарқи натиҷаи маҷмӯӣ ва хароҷоти он; дувум ҳамчун фарқи натиҷаи маҷмӯӣ ва танҳо хароҷоти ҷорӣ.

Асосгузаронии назарияи самарнокӣ [83 С-223]. К.Н, Кашин, П.А Батутов дар илмӣ иктисодӣ “самаранокӣ истехмолот”- ро дар солҳои бистуми асри гузашта асоснок намудаанд, ки онҳо варианти сармоявиро амалӣ намудани ба дарёфти бехтари онҳо кушиш намудаанд. Принципи заминавии назарияи самаранокӣ қиёсӣ, махсусан муқайса аз ҷониби онҳо асоснок шудааст.

Ташаккули натиҷаҳои соҳавӣ, ҳарачоти меҳнати ҷамъиятӣ ва ҳамгироии онҳо, ҷанбаи муҳими амлаиғардонӣ ва рушди муносибатҳои истеҳсолиро ифода мекунад. Ба ақидаи Черкасов В.А. Шумов В.М ноил шудан ба ҳадафи истеҳсоли ин ҳадафи истеҳсолӣ ин ҳарачоти камтарин мебошад [2. С-16] ва Шимов В.М. [13. С-167] тасдиқ менамоянд, моҳияти самаранокӣ истеҳсолот иборат аз ноилшавӣ ба ҳадафи истеҳсолӣ бо ҳарачоти камтарини воситаҳо мебошад.

Мушкилоти асосии рушди ҷомеа –мушкилоти самаранокӣ мебошад, ки он бо роҳҳои гуногун маънидод карда мешавад. Самуэлсон онро ба ду гуруҳ ҷудо менамояд:

— Бе маҳдуд будани талаботи моддии ҷамъият;

— Маҳдудияти захираҳои иктисодӣ воситаҳои истеҳсолӣ, молу хизматрасонӣ.

Айни замон дар адабиёт нисбат ба ҳуди мафҳуми самаранокӣ назарҳои гуногун вуҷуд доранд. А.Г. Войтов чунин таърифи самарано-киро пешниҳод менамояд: « Ҳамон қадаре, ки иктисодиёт кӯҳна ас- самаранокӣ ҳам кӯҳна аст. Таносуби байни меҳнати маҷмӯи ва маҳсулоти ба даст омада –самаранокиро инъикос мекунад» [5. С-232].

Мо самаранокиро ҳамчун таносуби самара нисбат ба ҳароҷот мефаҳмем. Самаранокӣ самарайи ниҳонии ғолибаҳои истифодаи воситаҳои истеҳсолот ва меҳнати зинда, яъне даромади сарсоғзӯрии умумиро нишон медиҳад. Молистеҳсолкунанда бояд самарайи ҳадди аксарро бо ҳароҷоти камтарин ба даст орад. Ба андешаи А.П. Рыбалкин ва В.И. Нечаев, «моҳияти самаранокӣ беш аз ҳама ба ноил шудани сарфаи умумии меҳнати зинда ва табиӣ дар истеҳсоли арзишҳои истеъмолии барои ҷамъият заруриро дар бар мегирад. Мафҳуми самаранокӣ бисёрҷанба буда, дар шаклҳои гуногун мавҷуд мегардад, ки дар вобастагии зичи ба ҳам таъсир расонанда ва дар ҳамбастагӣ на танҳо ҷонибҳои алоҳида, балки тамоми маҷмӯи муносибатҳои иктисодии дар он ба вуҷудомадаро тавсиф мекунанд. Ба ақидаи муаллифони мафҳуми «самаранокӣ иктисодии истеҳсолот» ин танҳо натиҷаи иктисодии фаъолиятро муайян мекунад, самаранокӣ истеҳсолот бошад, мафҳуми густурда мебошад, ки самарайи иҷтимоии ҳароҷоти истеҳсолиро низ дар бар мегирад [11. С-152].

Академик Ҷ.С. Пиризода, таҳти самаранокӣ истеҳсолотро “Ҳамчун нисбати таносуби натиҷаи ниҳонӣ бар ҳароҷоти захираҳои моддӣ ва меҳнатӣ барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот дар як давраи муайян бо арзиши навтаъсис дар муқоиса бо маълумотҳои ҳароҷоти заминавии давраи гузашта бо назардошти ҳамон гуна ҷамъоварӣ ва истеъмолот, мефаҳмад” [9. С-215].

Профессор Умаров Х.У. чунин мешуморад, ки натиҷаи ниҳонии истеҳсолоти ҷамъиятӣ (самара), дар шакли нисбатан умумикардасуда, аз ҷиҳати миқдор ва сифат дар ҳаҷми даромади миллӣ ифода меёбад. Дар он аслан ҳамаи омилҳои мухталиф, ки натиҷаҳои истеҳсолотро муайян мекунанд, инъикос ёфтаанд [8. С-10-14].

Нуқтаи назари профессор Қудратов Р.Р. [10. С-63-65] оид ба афзалиятнокии параметрҳои самаранокӣ иктисодӣ кишоварзӣ, моҳиятан даромаднокии худмаблағгузорӣ ва самаранокиро ба эътибор намегирад. Аз ин ҷо нисбат ба манфиатҳои иктисодии корхонаҳо муносибати манфӣ сурат мегирад. Ин натиҷаи нуқтаи назар аст, ки тибқи он самаранокӣ корхонаҳои алоҳида ба самаранокӣ хоҷагии халқ вобаста аст. Дар ҳақиқат самаранокӣ хоҷагии халқ аз рӯйи самаранокӣ фаъолияти корхонаҳои алоҳида муайян карда мешавад. Он аз натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як корхонаҳои кишоварзӣ, саноатӣ, соҳтмонӣ ва дигар корхонаҳо ҷамъоварӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, самаранокӣ ҳисоби хоҷагидорӣ замина, яъне асоси тамоми самаранокӣ хоҷагии халқро ташкил медиҳад. Аз ин ҷост, ки имрӯз дар ҳоле ки низомии маъмурӣ бо усули

бозорӣ иваз карда мешавад, мушкилоти самаранокии кори корхонаҳои алоҳида ва зерсохторҳои истеҳсолии онҳо дар мадди аввал қарор дода мегиранд.

Ҷадвали 1-Баррасии ақидаҳои олимони рус, хориҷӣ ва ватанӣ оид ба мафҳуми «самаранокии иқтисодӣ»

№	Ному насаби олимони	Солҳо	Нуктаи назари онҳо
Олимони рус			
1	Н.И. Холод, И.А. Минаков, О.Ф. Лопатина	1995	Ба ақидаи ин иқтисоддонҳо розӣ шудан мумкин аст, чунки онҳо самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятиро ҳамчун категорияи асосии назарияи иқтисод дар муқоисаи натиҷаҳои истеҳсолот бо хароҷоти меҳнати ҷамъиятӣ барои ба даст овардани онҳо харҷшуда, таносуби ҳаҷми арзишҳои истеъмолии офаридашуда бо хароҷоти умумии меҳнати зинда ва моддӣ муайян намудаанд.
2	Л.И. Абалкин	1994	Вазифаҳои нисбатан васеътар аз самаранокии Л.И. Абалкин бар меояд, зеро ӯ тавсиф мекунад, ки самаранокӣ шаклро ифода мекунад, ки тавассути он қонуни универсалии сарфаи вақт амал мекунад ва зохир мегардад, самаранокиро ҳамчун «ба даст овардани самарайи муайян ба воҳиди захираҳои истифодашуда» тавсиф мекунад.
3	Балыков В. Кузнецов В.В., Жученко А.А.	2000 1997 1996	Солҳои охир дар илм мафҳуми «самаранокии энергетикӣ» бештар истифода мегардад. Истифодаи муносибати энергетикӣ имкон медиҳад, ки истеҳсолоти кишоварзиро ҳамчун низоми дар вуруд ва хуруҷи худ дарбаргирандаи бузургиро дар намуди воҳидҳои ченаки энергетикӣ муаррифӣ намоем, ки онҳо аз таъсири омилҳои нархҳои тағирёбии нархи молҳо ва захираҳои маҳрум мебошанд.
5	Петриков А.В. Ильяшенко С.В. Балыков В.	1997 1998 2000	Солҳои охир дар илм мафҳуми «самаранокии энергетикӣ» бештар истифода мегардад. Истифодаи муносибати энергетикӣ имкон медиҳад, ки истеҳсолоти кишоварзиро ҳамчун низоми дар вуруд ва хуруҷи худ дарбаргирандаи бузургиро дар намуди воҳидҳои ченаки энергетикӣ муаррифӣ намоем, ки онҳо аз таъсири омилҳои нархҳои тағирёбии нархи молҳо ва захираҳои маҳрум мебошанд.
Олимони хориҷӣ			
1	К., Маркс Ф., Энгельс	1883	Мувофиқи ақидаҳои олимони бузурги илми иқтисод К., Маркс Ф., Энгельс, критерияи самаранокии истеҳсолот ҷиҳати сифатии он, яъне мувофиқати натиҷаи ғайбӣ ба мақсадҳо, ки ин ғайбӣро муайян менамояд, тавсиф мекунад. Ифодаи микдори дараҷаи ин мубодило дар нишондиҳандаҳои самарайи истеҳсолот зохир мегардад.
2	Макконелл К.Р	1992	«Арзёбии самаранокии сармоягузориҳои пешниҳодшуда бо назардошти инҳирофҳои эҳтимолии ба масти бехбуд ё баракс. Одатан, онро ҳамчун нишондиҳандаи сифати истифодаи ҳама гуна захираҳои муайян мекунад, ки арзиши оптималии он ҳангоми ба даст овардани натиҷаи ҳадди аксар аз захираҳои сармоягузорӣ ба амал меояд. Нишондиҳандаи самаранокӣ дар маҷмӯъ ҳамчун таносуби натиҷаи ба дастоманда нисбат ба ҳаҷми захираҳои барои ноил шудан он харҷшуда ҳисоб карда мешавад».
3	Дж. М. Кейнс, Н. Калдор, Дж. Робинсон.	1890	«Самаранокии истеҳсолот дар маҷмӯъ раванди такрористеҳсолро инъикос намуда, дар худ маҷмуи самаранокии марҳилаҳои онро, ки намуди муайяни самаранокиро тавсиф мекунад, таҷассум менамояд: самаранокии раванди тақсим, мубодила ва истеҳсол аз рӯйи нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ ифода меёбад».
Олимони ватанӣ			
1	Рустам Раҳматзода, Қудратова Ф.Р.	С.2021	Самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҳосилхезии замин вобаста мебошад. Лекин барномаи корхонаҳои давлатӣ боир ба баланд бардоштани ҳосилхезии замин ба таври доимӣ амалӣ намегардад».
2	Пиризода Ҷ. С.	2002	Академик Пиризода Ҷ.С. қайд мекунад, ки «методикаҳои муайян намудани самаранокии истифодабарии техникаҳои навини кишоварзӣ, инчунин як қатор тавсияҳои методии соҳавӣ доир ба муайян намудани самаранокии истифодабарии захираҳои сармоягузорӣ таҳия карда шудаанд».
3	Носиров Р. Самандаров И. Х	2018	Ба андешаи профессорон Носиров Р. Самандаров И.Х. ҳангоми муайян намудани самаранокии иқтисодии соҳаи кишоварзӣ бояд хусусиятҳои он дар қиёс бо соҳаҳои дигари соҳаи кишоварзӣ ба назар гирифта шавад.
4	Шарифов З.Р.	2008	Дар соҳаи таҳқиқот профессор Шарифов З.Р. саҳми илмӣ худро гузоштааст, ки вобаста ба он «критерияи асосии қонъгардонии самарабахши талаботи ҷамъият ва шахсиятро истифодаи нисбатан сарфакоронаи захираҳои ташкил медиҳад».
5	Назари муаллиф	2025	Принсипи асосии ғайбӣро ҳамчун низоми нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ дар асоси баррасии алоқаҳои ҳамҷониба ва натиҷаҳо, хароҷот, захираҳои истифодашавандаи истеҳсолот ва арзёбии самараҳои иқтисодӣ дидан зарур аст.

***Манбаъ:** *гурӯҳбандии муаллиф.*

Ин имконияти аниқ намудани критерияи самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ ва таҳияи намуди зеринро фароҳам месозад: ба ҳадди аксар расонидани ғайбӣ аз рӯйи ҳисоби як воҳиди маҳсулоти кишоварзӣ бо хароҷоти камтарин.

Принципи асосии ғаъолияти системаи нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ, дар қатори критерияҳои таҳлилий иқтисодӣ мақоми асосӣ бозида, принципи алоқамандӣ сабаби байни ҳарачотӣ, арзёби истифодаи захираҳои истеҳсоли, ки таҳти он мо таъғирёбии миқдории тарафҳои алоҳидаи падидаҳои иқтисодиро таҷассум мекунад.

Системаи нишондиҳандаҳои самаранокӣ бояд механизми зидди ҳарачототии дар самтҳои гуногуни менеджменти коллективӣ меҳнати корхона ба мақсади кам кардани ҳарачоти истеҳсоли маҳсулот бо назардошти афзоиши сифати он то сатҳи ҷаҳонӣ, сарфа намудани ҳарачотҳо ва захираҳо аз рӯйи ҳисоб ба воҳиди хусусиятҳои истеъмолии маҳсулот дида баромада шавад.

Нишондиҳандаҳои умумии коркардаи самаранокии истеҳсолот бо назардошти таносиби ҳарачоти меҳнат, натиҷаи истеҳсолот дар шакли вазифагӣ аз таносуби меҳнати истеъмолишуда ифода меёбад, ки чунин муносибат аз рӯйи таносуби даромади миллӣ нисбат ба ҳарачоти меҳнати зинда ва табиӣ муайян карда мешавад [6. С-68-70].

Системаи нишондиҳандаҳои илман асоснокшуда самаранокӣ бояд тарафҳои раванди тақрористеҳсолро тавсиф намояд, ин имконият медиҳад, ки баҳодиҳии воқеӣ равандҳои иқтисодии соҳаи кишоварзӣ ба амал ояд. Чунин ҳолат имкон медиҳад, ки ҳулосаҳо оид ба роҳҳо ва самтҳои баланд бардоштани самаранокӣ соҳаро фароҳам созад. Инчунин он хусусият ва моҳияти истеҳсолоти кишоварзиро, ки натиҷаи ниҳой таъсири калон мерасонанд, муносибатҳои воқеиро инъикос намояд.

Аз лиҳоз бо андешаи муаалиф чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки корхона ва ташкилотҳои тамоми соҳаҳои КАС асосан дар деҳот ҷойгир карда шудаанд, пас ба сифати нишондиҳандаи асосии самаранокии иҷтимоӣ бояд баланд бардошти шуғли аҳоли (коҳиш додани бекорӣ) дар он минтақаҳо ҳисоб карда шавад, ки корхонаҳо ҷойгиранд. Ба сифати нишондиҳандаҳои иловагӣ - коҳиш додани бекориро аз рӯйи категорияи захираҳои меҳнатӣ (нафарони корӣ, идоракунанда ва ғайра) ва ихтисосмандӣ муайян намудан мумкин аст.

Нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ дар шакли умумикардшуда дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2- Системаи нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ

Намуди нишондиҳанда	Номгӯи нишондиҳандаҳои самаранокӣ
Техникӣ ва технологӣ	Ҳосилнокии зироати кишоварзӣ Маҳсулнокии ҳайвонот ва парандаҳо Истифодаи воситаҳои техникӣ ва дастгоҳҳо
Биологӣ	Истифодаи оқилонаи иқтидори замин, зироати кишоварзӣ ва ҳайвонот
Иқтисодӣ	Маҷмуи маҳсулот, маҳсулоти соф, даромади маҷмӯӣ, ғоида: - б сари корманди миёнаи солонана, одам – рӯз, одам - соат; - ба воҳиди воситаҳои асосӣ (фондҳо); - ба воҳиди воситаҳои гардон (фондҳо); - ба воҳиди заминҳои кишоварзӣ, майдони кишт, зироат; Даромадноки (ҳарачот, фурӯш, сармоя ва монанди инҳо)
Иҷтимоӣ	Сатҳи пардохти меҳнат ва фонди истеъмоли ба сари як нафар. Нишондиҳандаҳои демографияи истеҳсолоти аҳолии деҳот. Шуғлварзии аҳолии деҳот. Сатҳи истеъмоли маҳсулоти ғизӣ.
Экологӣ	Сифати маҳсулот, мол, хизматрасонӣ. Ҳифзи манзараҳои аграрӣ. Сатҳи ҳосилхезии хок. Зарари ба амаломадаи мутлақ ва нисбӣ аз тағйироти манфии муҳити табиат
Энергетикӣ	Энергияталабии маҳсулот. Коэффитсиенти биоэнергетикӣ

***Манбаъ:** гурӯҳбандии муаллиф.

Ҳамин тариқ, новобаста аз коркарди бешумори назариявӣ ва системаи нишондиҳандаҳо, масъалаҳои муайян намудани самаранокии иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ актуалӣ мебошад. Таносуби байни натиҷаҳои истеҳсолӣ дар маҳсулот, мол, хизматрасонӣ, ё самарайи иқтисодӣ ва аз тарафи дигар дар шакли захира ё ин ки ҳарачоти моддӣ, меҳнатӣ, заминӣ, молиявӣ ва зехнӣ, ифода мекунад.

Ба ақидаи муаллифон маълум аст, ки Дар асоси баррасии мазмуни сифатии критерияи самаранокӣ зарур аст, ки истехсоли зиёди маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи номгӯй ва сифати он чиҳати қонё гардонидани талаботи бозор ва арзёбии хароҷоти дар асоси ҳифзу ҳимоя ва баланд бурдани ҳосилонокии замин, сарфаи ҳароҷот, баланд бардоштани рақобатпазирӣ, истифодаи самаранокии зарираҳо (замин, меҳнат, техника ва молия) дида баромада шавад.

Нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ кам кардани бекорӣ дар минтақахоро бо роҳи ҷойгиркунии ташкилот ва корхонаҳои КАС –и деҳот ҳал намудан аст, ки нишондиҳандаҳои иловагии коҳишдиҳии бекориро аз рӯи категорияҳои захираҳои меҳнатӣ истифода бурдан лозим аст.

Олимон роҳҳои гуногуни баҳодихӣ бо истифодаи нишондиҳандаҳои мутаҳидкардашуда тавсия медиҳад, ки яке аз он мушкилотҳо муайянамудани натиҷаи истехсолот мебошад. Нишондиҳандаҳои зерин ба сифати натиҷавии истехсолот аз тарафи муаллиф пешниҳод мешаванд:

- Маҷмӯи маҳсулоти ҷамъиятӣ;
- Маҳсулоти ниҳонии истехшуда;
- Фонди мутаҳидаи истеъмоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ.

А.Д. Шафранов нисбати нишондиҳандаҳои даромади милли ҷунин мешуморад, ки самаранокӣ бояд, рушди ҳадди аксари даромадани маҷмӯи ва як воҳидӣ (захира), ки ё ба меъёрҳо амалӣ карда шавад [145. С-5-7 дар диссертатсияи муаллиф омода шудааст].

АДАБИЁТ

1. Алексеев В.В. Агропромышленный менеджмент / В.В. Алексеев, В. Агаев, М.А. Сагдеев.- М.: ООО Издательско-Консалтинговое Предприятие «ДеКА», 2003. –С -73.
2. Абалкин Л.И. Очерки по истории российской социально-экономической мысли / Л.И. Абалкин.- М.: Экономика, 2009. –С -36,39
3. Болотин Б.М. Эффективность капиталистической экономики: Некоторые проблемы анализа и измерения / Б.М. Болотин, Л.М. Громов, Е.М. Четыркин. - М.: Наука, 1990. -128с.
4. Бобылев С.Н. Экономическая оценка природных ресурсов и услуг/ С.Н. Бобылев., А.В. Стеценко // Вестник МГУ. Серия Экономика. -2000.-№1.-С. -43.
5. Войтов А.Г. Эффективность труда и хозяйственной деятельности: методология измерения и оценки / А.Г. Войтов.- М.: ИТК «Дашков и К», 2009. - 232 с.
6. Давлатов Д.С. Экономическая эффективность производства овощей в Республике Таджикистан в условиях рыночной экономики. // Вестник Таджикского национального университета. Душанбе «Сино».-2011 №7(71).-с. 68-70.
7. Дорохов М. Методика определения экономической эффективности технологий, сельскохозяйственной техники / М. Дорохов. - М.: Колос, 1998.- 220с.
8. Умаров Х.У. Агробизнес и эффективность землепользования в регионах Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – №3-2. – С. 10-14.
9. Пириев Д.С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства Таджикистана в рыночных условиях.- Душанбе, 2003.- 216 с.
10. Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства (монография) [Текст] / Р.Р. Кудратов, Р. Носиров. Изд. «Статус». – Душанбе, 2005. – 120 с.
11. Рыбалкин А.П. Экономические проблемы производства зерна в Краснодарском крае / А.П. Рыбалкин, В.И. Нечаев.- Майкоп: РИПО «Адыгея», 1999.- 152 с.
12. С.С. Сергеев Черкасов В.А. Повышение эффективности производства как фактор обеспечения конкурентоспособности предприятий / В.А. Черкасов.-СПб.: Изд-во С.-Петерб. Гос. университета экономики и финансов, 2004.- 16 с.
13. Шимов В.М. Региональная эффективность общественного производства: Проблемы. Методы. Измерения. Пути повышения / В.Н. Шимов. - Мн.: Издательство «Университетское», 1986.- 167 с.
14. Зорина Э.О. Ключевые показатели эффективности! как социальная технология управления работниками организации / Э.О. Зорина // Вестник Московского университета. Серия Управление. - 2009. - №4.- с. 78-91.
15. Шафранов А.Д. Условия и факторы повышения эффективности производства / А.Д. Шафранов // Аграрная наука.- 2000.- №8.- с .5-7.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОДКОМПЛЕКСОВ РЕГИОНАЛЬНОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

В статье рассматриваются теоретические аспекты экономической эффективности подкомплексов регионального производства сельскохозяйственной продукции. Исследуется вопрос экономической эффективности производства, её критерии и показатели в сфере сельского хозяйства, в период перехода к рыночной экономике. В связи с понятиями экономической эффективности подробно анализируется базовая категория теории и практики оценки статистических выражений результатов и затрат. Среди критериев экономического анализа отмечает основные состояния показателей, количественные изменения

отдельных сторон экономических явлений. Износ основных производственных фондов анализировался, как показатель, определяющий экономический риск. Предприятия и организации всех отраслей АПК рекомендуется располагать преимущественно в регионах, при этом основным показателем социальной эффективности должно быть увеличение занятости (снижение безработицы), где представлено развитие сельское хозяйство и экономики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: экономическая эффективность, дехканские (фермерские) хозяйства, экономическая эффективность производства, экономические риски, хозяйствующий субъект,

ANNOTATION

THE THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMIC EFFICIENCY OF SUB-COMPLEXES OF REGIONAL AGRICULTURAL PRODUCTION

The article discusses the theoretical aspects of the economic efficiency of subcomplexes of regional agricultural production. The issue of economic efficiency of production, its criteria and indicators in the field of agriculture, during the transition to a market economy, is studied. In connection with the concepts of economic efficiency, this basic category of theory and practice, the aspect of assessing statistical expressions of results and costs, is analyzed in detail. Among the criteria, economic analysis notes the main states of indicators, quantitative changes in individual aspects of economic phenomena. Depreciation of fixed production assets was analyzed as an indicator determining economic risk. Enterprises and organizations of all sectors of the agro-industrial complex are recommended to be located primarily in the regions, while the main indicator of social efficiency should be an increase in employment (decrease in unemployment) in those regions where agriculture is developing. The industry and economy of the republic of Tajikistan is proposed.

Key words: economic efficiency, farms (farmers), economic efficiency of production, economic risks, economic entity.

Сведения об авторе:

Юсуфзода Хамзали Файзулло-соискатель Института экономики и развития системного анализа сельского хозяйства Таджикской Академии сельскохозяйственных наук. 734020, Таджикистан, Душанбе, ул. Хаёти-Нав 306

Author information:

Yusufzoda Hamzali Faizullo- applicant for the Tajik academy of agricultural sciences, institute of economics and system analysis of agriculture. Khayoti-Nav 306, Dushanbe, Tajikistan, 734020

ТДУ: 336.7

ТАҲЛИЛИ ПОТЕНСИАЛИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА САМАРНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОН ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Исматуллозода Б.—Институти иқтисодиёт ва системаи тадқиқоти илмӣ тараққиёти хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Калимаҳои асосӣ: сармоягузорӣ, потенциалӣ, самаранокӣ иқтисодӣ, қарз ва молҳои сармоягузорӣ, рушди устувор, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, баҳодихии рейтинг.

Вазъи муносири иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ аз бештар ҷиҳат аз рӯи хусусиятҳои таърихӣ рушди комплекси хоҷагидорӣ он муайян карда мешавад. Дар ибтидои гузаронидани ислоҳот ҷумҳурӣ ба бори гарони мушкилоте рӯ ба рӯ шуд, ки бар асари сохтори ғайриоқилонаи иқтисодиёт ва ҷойгиркунии нодурусти қувваҳои истеҳсоли ба амал омадаанд, аз ҷумла: бунёди соҳаҳои саноати вазнин ва самтгиринамоии онҳо ба истеҳсоли маҳсулоти таъиноти истеҳсоли, ки талабот ба таъмини кооперативии маводҳои моддӣ ва маҳсули таркибдиҳандаро аз кишварҳои дигар, бахусус ИДМ ба миён овард; истифодаи нокифояи ашёи хом ва заминаи захиравии ватанӣ дар истеҳсолоти моддӣ. Бо дарназардошти мавҷудияти захираҳои бузурги минералӣ ва конҳои маъданӣ, иқтисодии табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулот, коркарди нафт, ҳаҷми зиёди масолеҳи сохтмонӣ, инчунин хариди газ, дар сохтори комбинати коркард ва корхонаҳои таъмин карда мешавад, ки ба вазъияти душвор дучор шудаанд; дар шаҳрҳои ҷойгир гардидани аксарияти корхонаҳои амалкунандаи хӯрокворӣ ва коркарди маҳсулот, ки хароҷоти тахвилро ба як воҳиди маҳсулот зиёд карда, дар бозори меҳнати деҳот шиддати иловагӣ ба вучуд овардааст [13. С-65].

Ба онҳо ноустувории сиёсӣ дар як қатор кишварҳои ҳамсоия Осиёи Миёна илова гардид, ки вазъи демографиро бад гардонид, муҳоҷират аз Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият ёфт.

Бо вучуди доштани шароити мусоиди табию иқлимӣ ҷумҳурӣ иқтисодии баланди захираҳои заминро надорад: дар он заминҳои азими қорам мавҷуд намебошад. Ҳамзамон, амалӣ намудани афзалиятҳои рақобатии қаламрав бо дастгирӣ ва сармоягузории дурусти давлатӣ шартӣ муҳими раҳо намудани соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ аз бӯҳрон ва рушди минбаъдаи он мебошад. Афзалиятҳои рақобатӣ, пеш аз ҳама, бо хусусиятҳои шароити табию иқлимӣ алоқаманд мебошанд. Гуногунии онҳо, ки аз рӯйи мавқеи ҷуғрофӣ ва ҳислати кӯҳии релеф муайян карда мешавад, чӣ аз ҷиҳати таъмин намудани минтақаҳои он бо захираҳои табиӣ ва чӣ аз ҷиҳати маҳсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҷойгиршавии марказҳои асосии қоркард, фарқияти назарраси ҳудуди (территориявӣ)-ро муайян мекунад [2. С-365].

Тибқи омили расмӣ, заминҳои кишоварзӣ 3666,4 ҳазор гектарро ишғол мекунанд, ки ҳудуди 67 дарсади онҳоро заминҳои қорам (661,0 ҳазор гектар) ташкил медиҳанд. Заминҳои табиӣ хӯроки қорво 2814,8 ҳазор гектар заминҳои кишоварзиро ишғол намуда, бо ҳосилхезии баланд фарқ мекунанд. Ибтидо аз соли 2010 бошиддат хориҷ намудани заминҳои кишоварзӣ ба мушоҳида мерасад, асосан бо роҳи хориҷ намудани қароғоҳҳо аз истифодаи кишоварзӣ ва ба категорияи заминҳои захиравӣ интиқол додани онҳо амалӣ карда мешавад. Сабаби асосии ғайри қобили талабот будани заминҳои кишоварзӣ ин вазъияти душвори молиявӣ истеҳсолоткунандагонӣ мол дар деҳот мебошад. Ба категорияи эҳтиётӣ ё худ захиравӣ гузарондани заминҳои кишоварзӣ асосан ба минтақаҳои доманакӯҳҳо ва пеш аз ҳама ба минтақаҳои кӯҳсори кишоварзӣ хос мебошад.

Аз олимони тоҷик, ки ба таҳқиқи масъалаҳои методологияи самаранокӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ машғул шудаанд, Ҷ.С. Пиризода, Р.Р. Қудратов, Қ.Қ. Давлатзода, А.А. Мадаминов, Ш.Ш. Бозоров, А. Эргашев, Қодиров Ф.А ва муаллифони дигарро зикр кардан мумкин аст [1. С-3].

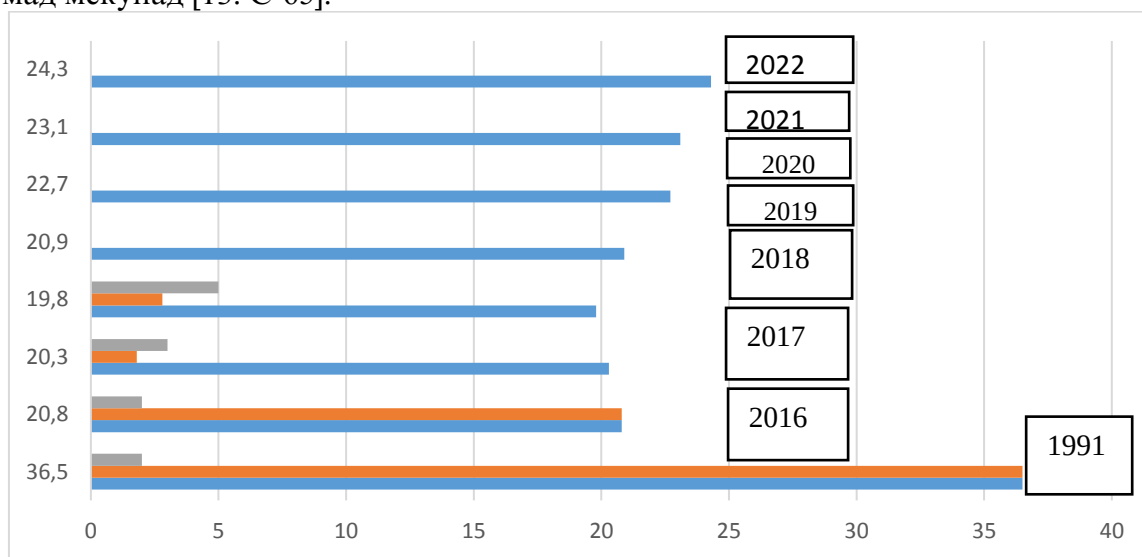
Масалан, мутабоқи Қонун «Дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли маблағгузории капиталӣ» аз 10.02.2016, № 357, сармоягузорӣ ин «воситаҳои пулӣ, қарзҳои қиматнок, молу мулкӣ дигар, аз ҷумла ҳуқуқи молумулкии дорои баҳои пулӣ мебошанд, ки ба объектҳои фаъолияти соҳибдорӣ ва (ё) фаъолияти дигар бо мақсади ба даст овардани фоида ва (ё) самари дигари муфид гузошта мешаванд». Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ (воситаҳои асосӣ), аз ҷумла хароҷот барои сохтмони нав, тавсеъа, бозсозӣ ва таҷдиди таҷҳизоти техникаи қорхонаҳои амалкунанда, харидани мошинҳо, таҷҳизот, афзор, лавозимот, қорҳои лоиҳакашию пажӯҳишӣ ва хароҷоти дигар сармоягузории капиталӣ номида мешавад. Ҳамин тариқ, сармоягузории капиталӣ фақат яке аз шаклҳои сармоягузорӣ мебошад, на муродифи он, ҷунонки баъзан дар адабиёти илмӣ тасвир карда мешавад [11. С-3-15].

Ҳамин тариқ, самти асосии рушди истеҳсолоти кишоварзиро бояд интенсификатсияи он ва истифодаи самараноки захираҳои замин ташкил диҳад. Заминҳои ҳосилхезтарин хоси минтақаҳои даштӣ мебошанд, ки 200 ҳазор га.-ро ишғол мекунанд.

Заминҳои табиӣ хӯроки қорво, ки асосан аз қароғоҳҳо иборатанд, ҳамагӣ беш аз 20%-и масоҳати ҷумҳуриро ишғол мекунанд. Минтақаи кӯҳӣ қисми зиёди қаламрави ҷумҳурӣ (беш аз 93%)-ро ишғол мекунад. Қисми асосии қаламравро кӯҳҳои пур аз барфу пирияхҳои абадӣ фаро гирифтаанд. Заминҳои кишоварзие, ки аз қароғоҳҳои кӯҳӣ ва баландкӯҳ иборатанд (зиёда аз 43%-и тамоми заминҳои табиӣ хӯроки қорво) беш аз 1/5 ҳудуди ҷумҳуриро ишғол мекунанд. Солҳои охир ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гардид, ки таназзули ҷадинсоларо боздорад ва ҳатто ба тадриҷ афзоиши нишондиҳандаҳои муҳимтарини макроиқтисодиро ба даст оварад.

Дар тараққиёти иқтисодиёти кишвар нақши пешбарандаро соҳаҳои комплекси агросаноатӣ мебошанд. Дар ҷумҳурӣ соҳаи кишоварзӣ ва саноати ҳурукворӣ вазифаи муҳими иҷтимоӣ иқтисодиро иҷро мекунанд. Дар соҳаи кишоварзӣ ва саноати ҳуруквории вилоят ба 24%-и машғул дар иқтисодиёт амал мекунад.

Дар тақсимои ҷамъиятии меҳнати мамлакат ҷумҳури ҳамчун истеҳсолкунандаи муҳими меваю бугтамева ва сабзавот, нушокиҳои спиртӣ, шаробҳои ангур ва коняк баромад мекунад [13. С-65].

Диаграммаи 1.- Ҳиссаи кишоварзӣ дар ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1991-2022

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф аз рӯи маҷмаи оморӣ. *Кишоварзӣ. -Душанбе, – 2023. -15 с.*

Ҳаҷми истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар моҳи январи соли 2023 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо 874,4 миллион сомониро ташкил дода, нисбат ба ҳамаи давраи соли 2022 ба 105,7% (бо нархҳои қиёсӣ) баробар гардид, аз ҷумла ҳаҷми маҳсулоти растанипарварӣ 5,2 миллион сомонӣ ё худ 95,3 % ва чорводорӣ 869,2 миллион сомонӣ ё худ 105,7%-ро ташкил дод.

Соли 2022 аз ҷониби ташкилотҳои кишоварзӣ фуруши тамоми маҳсулоти асосии кишоварзӣ нисбат ба соли 2018 коҳиш ёфт. Соҳаҳои асосии маҳсусгардонии кишоварзӣ гӯшту шир, ғаллапарварӣ, пахтакорӣ ва сабзавоткорӣ боқӣ мемонанд (ҷадв.1).

Дигаргуниҳои дар таносуби ду соҳаи асосии кишоварзӣ дар роҳи пурзӯр намудани нақши зироаткорӣ ба амаломеда барои тамоми миқёси мамлакат ҳислати умумӣ дошта, ба баланд гардидани дараҷаи ҳосилнокии меҳнат ва хароҷоти маҳсулоти соҳаҳои чорводорӣ вобаста мебошанд. Дар сохтори умумии кишоварзӣ ҳиссаи маҳсулоти растанипарварӣ дар давраи солҳои 2018-2022 афзудааст.

Дар соли 2022 маҳсулоти кишоварзӣ 39769,4 млн. сомониро ташкил дод, ки аз онҳо 28743,9 млн. сомонӣ ба маҳсулоти растанипарварӣ ва 11025,5 млн. сомонӣ ба маҳсулоти чорводорӣ рост меояд. Умуман, дар соли 2022 нисбат ба соли 2018 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ 29% ва маҳсулоти чорводорӣ 33,4% афзудааст.

Дар ҷадвали 1 оварда шудааст, ки дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ ҳиссаи хоҷагиҳои аҳоли 74,8%-ро ташкил медиҳад, ки он дар хоҷагиҳои ВМКБ – 98,1%, дар вилояти Хатлон – 84,4%, дар вилояти Суғд – 68,9% ва дар хоҷагиҳои шаҳри Душанбе ва НТҚ — 62,2% ташкил медиҳад.

Ҳамаи тариқ, дар соли 2022 афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мушоғҳида мегардад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тамоми истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (ташкilotҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), аз он ҷумла соҳибкорони инфиродӣ).

Комплекси агросаноатии ҷумҳури зиёда аз 10,300 ташкилотро дарбар мегирад, ки онҳо 21,0%-и шумораи умумии ташкилотҳоро ташкил медиҳанд. Динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро аз рӯи категорияҳои хоҷагиҳо дида мебароем (ҷадв. 2.).

Бо баррасӣ намудани тамоилҳои асосии рушди соҳаи кишоварзӣ мамлакат ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар солҳои охир афзоиши ҳаҷми навъҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, зиёд шудани саршумори чорво дар чорводорӣ ва ҳосилнокии зироаткорӣ ба

назар мерасад. Ҳаҷми фуруши маҳсулоти асосӣ аз ҷониби ташкилотҳои кишоварзӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2018 афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 1. – Истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо млн. сомонӣ

Номгӯӣ	Ҳаҷми маҷмуи маҳсулот дар январи соли 2023 (бо %)	Ҳаҷми маҷмуи маҳсулот дар январи соли 2023 (бо нархҳои қиёсии соли 2022)	Вазни қиёсӣ бо фоиз			
			Ҳаҷми маҷмуи маҳсулот дар январи соли 2023, бо % нисбат ба январи соли 2022	Ҳоҷагии ҳоҷагии	Ҳоҷагии деҳқонӣ	Ҳоҷагии аҳолий
Ҳаҷми маҷмуи маҳсулот - ҳамагӣ	972,6	874,4	105,7	18,8	6,4	74,8
ВМКБ	13,5	13,4	103,0	-	1,9	98,1
Вилояти Суғд	379,8	326,6	105,1	25,0	6,1	68,9
Вилояти Хатлон	391,6	374,9	104,3	7,2	8,4	84,4
НТҚ	187,7	159,5	110,6	34,8	3,0	62,2
растанипарварӣ	6,8	5,2	95,3	64,4	18,5	17,1
ВМКБ	-	-	-	-	-	-
Вилояти Суғд	1,6	1,5	124,3	56,3	26,5	17,2
Вилояти Хатлон	5,0	3,5	102,0	68,1	15,2	16,7
НТҚ	0,2	0,2	22,9	63,1	14,5	22,4
чорводорӣ	965,8	869,2	105,7	18,5	6,4	75,1
ВМКБ	13,5	13,4	103,0	-	1,9	98,1
Вилояти Суғд	378,2	325,1	105,0	24,8	6,0	69,2
Вилояти Хатлон	386,6	371,4	104,3	6,6	8,3	85,1
НТҚ	187,5	159,3	111,2	34,7	3,0	62,3

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иқтисодиёти иқтисодӣ. -Душанбе. -2023. -162 с.

Ҷадвали 2. - Тақсими шумораи ташкилотҳо аз рӯи намуди фаъолияти иқтисодӣ ба ҳолати 1 январи соли 2022

Номгӯӣ	Шумораи ташкилотҳо		Аз онҳо вобаста ба намуди моликияти		
	Воҳид	Бо% дар ҷамбад	Давлатӣ ва маҳаллӣ	Хусусӣ	Омехта
Ҳамагӣ	48625	100	4563	37265	1163
Ҳоҷагии қишлоқ, шикор ва ҳоҷагии ҷангал	10252	21,0	256	4292	15
Истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ, аз ҷумла нушокӣ ва тамоку	3658	7,5	3658	2162	84

***Манбаъ:** Ҳисоби муаллиф аз рӯи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳоҷагии хусусии ёрирасон ба таври васеъ инкишоф ёфта, дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бештар аз 90%-ро ташкил медиҳанд. Соҳаи нисбатан сердаромадтарини ҳоҷагии қишлоқ - ин зироаткорӣ мебошад.

Равандҳои манфии дар КАС-и ҷумҳурӣ мавҷудбуда аз бухрони умумии иқтисодӣ вобастагӣ дорад. Динамикаи мусбии солҳои охир ба тағйироти назаррас оварда нарасонид: чӣ аз ҷиҳати ифодаи арзишӣ ва чӣ аз ҷиҳати истеҳсоли намудҳои алоҳидаи маҳсулот, сатҳи соли 1990 ба даст оварда нашудааст.

Ҳаҷми сармоягузори ба сармояи асосии соҳа дар сохтори соҳавии ҷумҳурӣ наҷандон назаррас буда, дар ҳудуди 2 – 3 % ифода меёбад.

Ҳосилнокии меҳнат ва музди маош дар кишоварзӣ – яке аз пасттаринҳо дар байни бахшҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳосилнокии пасти меҳнат ва музди маош вобаста аст, аз:

- сатҳи нокифояи механикони;
- сатҳи нокифояи таъминнокӣ бо хӯроки чорво ва тухмӣ;
- мавҷуд набудани сатҳи кифояи заминаи дурагагардонӣ.

Ба ҳолати моҳи январи соли 2023 аз ҳаҷми умумии сармоягузори ҷумҳурӣ аз рӯи объектҳои таъиноти истеҳсоли дар ҳаҷми 506,4 млн. сомонӣ ё худ 66,5% ва аз рӯи объектҳои таъиноти ғайриистеҳсоли дар ҳаҷми 255,0 млн. сомонӣ ё худ 33,5% сармоягузориҳо аз худ карда шудааст.

Ҷадвали 3. – Маълумот доир ба сармоягузори хориҷӣ аз рӯи шаклҳои фаъолияти иқтисодии корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022

Номгӯии намунаҳои фаъолияти иқтисодӣ	Ибтидои соли ҳисоботии сармоягузории мустақим	Воридоти сармоягузории мустақим	Сармоягузории мустақим бозпасгардида	Арзиши сармоягузориҳои дар интиҳои дарвараи ҳисоботии сармоягузории мустақим
Ҷамагӣ:	3653794,6	342245,9	157083,6	3789144,2
Аз он ҷумла:				
Ҳоҷагии қишлоқ, шикор ва хизматрасониҳои бо онҳо алоқаманд	2014,7	-	-	2014,7
Парвариши зироат, сабзавот-парвариши молӣ, боғдорӣ	139352,9	4999,9	4126,0	140226,8
Чорводорӣ	240,3	-	-	240,3
Мурғпарварӣ бо мақсади истеҳсоли гушт	3920,3	914,9	100,8	4735,2
Моҳидорӣ	59,9	-	-	59,9

* **Манбаъ:** Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзӣ. -Д-2023. -14 с.

Истеҳсолоти муосири коркард, ки бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ муттаҳид гардонида шудаанд, вучуд надорад. Ҷамаи маҳсулот таври вазнӣ буда, дар категорияи нархҳои паст қарор доранд, ки ин тиҷоратро бешубҳа ғайридаромаднок мекунад.

Дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодии баланди рушро дорад. Рушди КАС метавонад ба ҳалли мушкилоти молиявӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷумҳурӣ (фоизи баланди аҳолии деҳот, сатҳи пасти шуғлварзӣ, пардохти меҳнат ва ғайра) мусоидат кунад. Дар асоси афзоиши маҳсулнокии чорводорӣ, татбиқи технологияҳои муосири парвариши зироати кишоварзӣ ва коркарди онҳо баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти КАС-ро таъмин намудан мумкин аст. Ба андешаи мо, истеҳсолоти ғуштуру шир, мевачоту сабзавот - барои тараққӣ додани ҳоҷагии қишлоқе, ки ба тамоюли дарозмуддати рушди кишвар ва бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ аст, самтҳои нисбатан афзалиятнок мебошанд. Хусусиятҳои табиӣ ҷумҳурӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ мусоид буда, ин зерсоҳа метавонад ба яке аз самтҳои афзалиятноки рушди чорводорӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ табдил ёбад.

Таҳлили динамикаи музди меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки музди меҳнати воқеӣ дар кишоварзии ҷумҳурӣ дар қиёс бо соҳаҳои дигар ба таври назаррас рушд ёфта истодааст. Сабаби чунин ҳолат пеш аз ҳама бо афзоиш ёфтани хароҷоти истеҳсолӣ (нурӣ, сӯзишворӣ, қисмҳои эҳтиётӣ ва ғайра) алоқаманд мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳулосаи муаллиф чунинанд, ки афзоиши минбаъдаи сармоягузории давлатӣ аз афзоиши ММД-и ҷумҳурӣ, сатҳи хизматрасонии қарзи беруна ва имкониятҳои институтсионалӣ вобаста хоҳад буд. Дар доираи сандуқи сармоягузории кишоварзии “Барномаи сармоягузории давлатӣ” диққати асосӣ ба дастгирии ислоҳоти замин, қарзидӣ, барқарорсозии инфрасохтори физикии низомҳои ирригатсионӣ заҳкаш ва таҳкими инфрасохтори институтсионалии идоракунии захираҳои обӣ тамаркуз карда мешавад.

Дар давоми се соли охир бо иштироки фаъолонаи давлат дар самти ҳавасмандгардонии раванди сармоягузорӣ қадами муҳим гузошта шуд – бозори коғазҳои қиматнок инкишоф ёфт. Он барои ба соҳаҳо ва лоиҳаҳои нисбатан ояндадоре, ки бо намоиши самаранокӣ барои рушди минбаъдаи худ маблағҳои иловагиро талаб мекунанд, имкони қонунии ҷалби муътадили сармояро фароҳам овард.

Айни замон дар баробари мушкилоти паст кардани меъёри фоизӣ, коҳиш додани гаронии андоз, кам кардани хатарҳои вобаста ба вазъи умумии иқтисод ба вучудоянда, масъалаҳои табдил додани сиёсати давлатӣ оид ба дастгирии сармоягузории хусусӣ ба яке аз афзалиятҳои муҳимтарин табдил ёфтааст.

Сарчашмаи сармоягузори давлатӣ “Барномаи сармоягузори давлатӣ: барномаи сармоягузори давлатӣ ва маблағи аз ҷониби давлат маблағгузоришаванда мебошад”, ки айни замон мутаносибан 1853,4 миллион долларро ташкил медиҳад. Ҳама барномаҳо барои маблағгузори нисбат ба сатҳи мазкур зиёдтар иқтидори маҳдуд доранд: барномаи сармоягузори давлатӣ аз сабаби ҳадди аксари аз ҷониби ХБА муқарраршуда 3%-и ММД-ро аз рӯи қарзи беруна ташкил медиҳад. Маҳдудиятҳои шадиди имкониятҳо, дар навбати худ, имкониятҳои идоракунии ва азхудкунии ин маблағҳо маҳдуд менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р. Инвестиции в сельское хозяйство Таджикистана: эффективность, направления и перспективы: монография. - Душанбе: Инфорн, - 2021.-С. 160 (3.11).
2. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег: //Кейнс Д. – М.:1948. - 778 с.
3. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования: // Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Пер. С англ. М.: Дело, 1997. - 187 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов Антология экономической классики:// Смит А. Собр. соч.: В 2 т. - Т. 1 – М., 1991. -474 с.
5. Зарук Н.Ф. Экономические проблемы инвестиций в АПК, -М.- 2004.-340с. 6. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: // Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Пер. С англ. Со 2-го изд. - «Дело ЛТД», М., 1993. -264с.
7. Эпштейн Д.Б. Управление крупными сельскохозяйственными предприятиями и их эффективность [На примере Ленинградской обл.] Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий: // Эпштейн Д.Б. N 3. М., 2005. -с. 204.
9. Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., Механизмы устойчивого сельского развития. Часть 1. Обеспечение занятости и повышение доходов сельского населения: Методическое пособие, // Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., ФЕНУ «Росинформагро-тех», Москва, 2003.-273 с.
10. Татевосян Г.М. Обоснование эффективности капитальных вложений с использованием методов оптимизации: // Татевосян Г.М. Экономика и математические методы-1997. - №12 – С.68-73.
11. Закона «Об инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан» от 10.02.2016 № 357.
12. Дж. Кейнс Общая теория занятости, процента и денег: // Дж. Кейнс – М.: ИНФРА, 2008. – с.572
13. Э.И Крылов, В.М Власова, М.Г. Егорова и др. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности предприятия учеб. Пособ./- М.: Финансы и статистика, 2003. -с 192.

АННОТАЦИЯ

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье проведён анализ инвестиционного потенциала и эффективности его использования в сельском хозяйстве республики. Общий объем производства сельскохозяйственной продукции проанализирован с учетом особенностей аграрного сектора в период перехода к рыночной экономике. Учитывая основные тенденции развития сельского хозяйства страны в последние годы, наблюдается увеличение объемов производства основных видов сельскохозяйственной продукции, увеличение поголовья животных в животноводстве и продуктивности сельскохозяйственных культур. В качестве индикатора был проанализирован общий объем инвестиций республики по объектам производственного назначения. В статье рекомендуется, что анализ инвестиционного потенциала является основным направлением повышения эффективности сельскохозяйственного производства как основного источника развития аграрного сектора и экономики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *инвестиционный потенциал, экономическая эффективность инвестиций, инвестиционная привлекательность, инвестиционная привлекательность, финансово-кредитные и товарные инвестиции, устойчивое развитие, свободные экономические зоны, рейтинговая оценка.*

ANNOTATION

ANALYSIS OF INVESTMENT POTENTIAL AND EFFICIENCY OF EGO USING AND FARMING OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The total volume of agricultural production is analyzed taking into account the peculiarities of the agrarian sector and the period of transition to a market economy. Taking into account the main trends in the development of the country's agriculture in recent years, there is an increase in the volume of production of the main types of agricultural production, an increase in the number of animals in animal husbandry and the productivity of agricultural crops. As an indicator, the total volume of investments of the republic in production facilities was analyzed. In the article, it is recommended that the analysis of investment potential is the main direction of increasing the efficiency of agricultural production as the main source of development of the agrarian sector and the economy of the Republic

Key words: *investments, investment policy, investment attractiveness, rating of investment attractiveness, financial, credit and commodity investments.*

Сведения об авторах:

Исматуллозода Бахром – соискатель Института экономики и системных исследований сельскохозяйственного развития Республики Таджикистан. Адрес: город Душанбе проспект Хайёти нав, 306. Телефон: 992907022000 Email: farzona070489@mail.ru

Author information:

Ismatullozoda Bakhrom - applicant institute of economics and system research of agricultural development of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe city, Hayeti nav avenue, 306. Телефон: 992907022000 Email: farzona070489@mail.ru

ТДУ: 336.7

АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ ҶАЛБИ САРМОЯ БА СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Исматуллозода Б.—Институти иқтисодиёт ва системаи тадқиқоти илмӣ тараққиёти хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Калимаҳои асосӣ: *стратегияи сармоягузорӣ, воситаҳои асосӣ, ҷалби сармоя, воридоти сармоя, савдои хориҷӣ.*

Мақомоти назораткунандаи фаъолияти сармоягузорӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҷумҳурӣ мебошад.

Мақсади асосии сиёсати сармоягузорию минтақавӣ таъмини рушди иқтисодии ҷумҳурӣ тавассути ҷалби сармоя ба истехсолоти самаранок ва рақобатпазир мебошад. Ҳадафҳои стратегияи сармоягузорӣ аз тарафи дигар чунинанд:

- ташкили соҳаҳои рақобатпазир дар фаъолияти иқтисодии мамлакат;
- таъмини рушди иҷтимоию иқтисодӣ;
- баландшавии рақобатпазирӣ системаи иқтисодӣ;
- намудҳои афзалиятноки фаъолияти иқтисодии ҷумҳурӣ.

Барои татбиқи стратегияи сармоягузорӣ воситаи асосӣ ин «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030» ва як қатор барномаҳои ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ мебошанд [11. С-13].

Вазифаи ҷалби сармоя ба Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амвол вогузор карда шудааст.

Соли 2013 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Фонди дастгирии соҳибкорон» таъсис дода шуд, ки ҳадафи он ҳамохангсозии амалҳо дар доираи татбиқи сиёсати сармоягузорию ҷумҳурӣ ва мусоидат ба сармоягузорӣ мебошад. Ин фонд ҳамчун органи машваратии коллегиалӣ амал мекунад.

Ташкили марҳилаҳои гуногун мониторинги ҳадафҳои асосӣ ба фонд назардршти таҳия ва пешниҳодҳо барои ҷалби сармояи хориҷӣ вогузор карда шудааст. Фонд инчунин дар баррасии лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои сармоягузорӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии сармоягузoron машғул аст [1. С-36].

Яке аз самтҳои афзалиятноки пешравии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин дастгирии соҳибкории хурд ва миёна мебошад.

Дар тамоми сохторҳои минтақавии ҷумҳурӣ фондҳои дастгирии соҳибкорӣ таъсис дода шудаанд. Ташкили муассисаҳои кредитӣ фаъолон ташвиқ карда шуда, фонди кафолат барои кӯмак ба соҳибкорони хурд дар гирифтани қарз таъсис дода шудааст. Илова бар ин, дар байни соҳибкорони ҷавон озмуни ҷумҳуриявӣ барои беҳтарин бизнес-идея баргузор мегардад, ки дар он ба иштироки занон тавачҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Инчунин, ширкатҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногун – аз ҷумла савдо, соҳтмон, илму маориф ва фарҳанг бо шарикони хориҷии худ ҳамкорӣ мекунанд.

Дар мамлакатҳои чун Федератсияи Русия, Қазоқистон, Эрон ва дигар кишварҳо, бо намоёндагони диаспораҳои хориҷӣ робитаҳои амиқ, хусусан дар соҳаи фарҳанг вучуд дорад. Беш аз нисфи гардиши савдои хориҷии ҷумҳурӣ (70 фоиз) ба давлатҳои дури хориҷӣ марбут аст, ки дар миёни онҳо бахши асли ба Чин, Русия, Туркия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ тааллуқ дорад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши мунтазами сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ хос мебошад, ки он бо рушди босуръати аксари бахшҳои иқтисодии минтақавӣ алоқаманд аст (ҷадв.1).

Ҷадвали 1. - Воридоти сармоягузорӣ дар моҳҳои январи соли 2022-2023 аз рӯи минтақаҳо

Минтақаҳо	Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, млн. сомонӣ		Вазни қиссӣ (ҳисса)-и минтақаҳо дар ҳаҷми умумии сармоя бо % ба ҳолати моҳи январ	
	2022	2023	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон	530,8	761,4	100,0	100,0
ВМКБ	14,9	0,8	2,8	0,1
Вилояти Хатлон	106,5	100,6	20,1	13,2
Вилояти Суғд	80,8	88,6	15,2	11,6
ш.Душанбе	215,9	215,4	40,7	28,3
НТҚ	112,7	356,0	21,2	46,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. –С.172.

Воридгардии сармоягузорӣ дар моҳи январи соли 2023 аз рӯи минтақаҳо таъкил меҳад: ВМКБ – 2,8 млн. сомонӣ ё 0,1%; вилояти Хатлон – 100,6 млн. сомонӣ (13,2%); вилояти Суғд – 88,6 млн. сомонӣ (11,6%); Душанбе – 215,4 млн. сомонӣ (28,3%); НТҚ – 356,0 млн. сомонӣ ё худ 46,8%-и ҳаҷми умумии маблағгузориҳо дар ҷумҳурӣ мебошад.

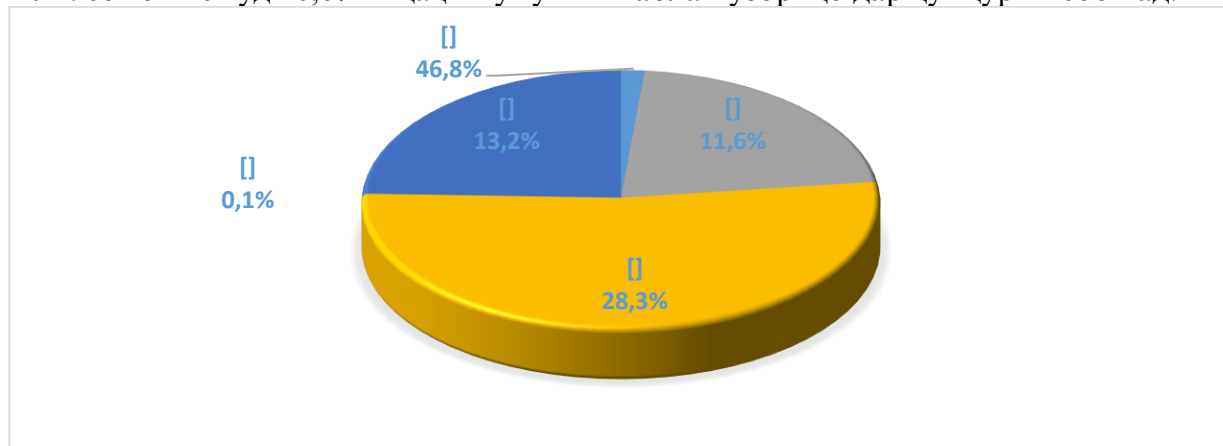

Диаграмма 1. - Воридоти сармоягузориҳо аз рӯи минтақаҳо

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2023. -С.172.

Дар моҳи январи соли 2023 маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаҳои маблағгузорӣ ба маблағи 761,4 миллион сомонӣ ё ин ки дар муқоиса ба ҳолати моҳи январи соли 2022-144,3 ҷузро таъкил дод (ба нархҳои муқоисашаванда). Ҳаҷми сармоягузорӣ ба иқтисодии ҷумҳурӣ аз соли 2023 то ин ҷониб 0,6 баробар афзудааст.

Дар замони ҳозира Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 38 субъекти Федератсияи Русия шартномаҳои фарогир ва созишномаҳои ҳамкориҳо ба имзо расонида аст. Бо таъки ба ин ҳуҷҷатҳои имзошуда ва таъсиси намоёндагҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои савдо ва иқтисод, ҳамкориҳо бо як қатор минтақаҳои Русия, ба монанди Шимолу Ғарбӣ, Ҷанубӣ, Волга ва округи федералии Сибир амалӣ гаштааст. Тақвияти ҳамкорӣ асосан дар соҳаи табодули маҳсулот (хизматрасонӣ) ва таъсиси корхонаҳои муштарак ҷараён мегирад. Дар кишвар асосҳои аслии барои меъёрсозӣ ва механизми танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо инкишоф ва тақмили ниҳодҳои нави дар робита ба талаботҳои иқтисоди бозаргонӣ муҳайё гаштааст [2. С-333].

Тақрибан аз се як ҳиссаи муомилоти савдои хориҷии ҷумҳурӣ ба давлатҳои хориҷи наздик рост меояд. Дар тӯли чандин солҳо аз ин миёни онҳо шарикӣ нисбатан устувортар Федератсияи Русия мебошад [3. С-225].

Қобили зикр аст, ки соли 2023 мушоҳидаи афзоиши назаррас 1,6 маротиба дар ҳаҷми сармоягузорӣ ба қайд гирифта шуд. Дар ин давра, ба фондҳои асосӣ 530,8 млн. сомонӣ ду маротиба зиёд равона карда шуд, ки ин нишондиҳанда ба рушди иқтисодӣ таъсири

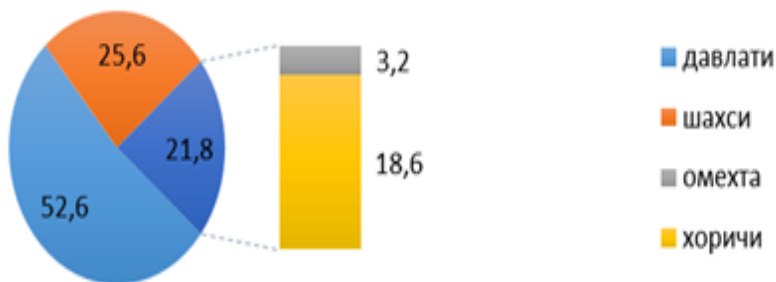
назаррас дорад. Соли 2023, арзиши сармоягузорӣ ба ҳар сокини кишвар зиёда аз 1,5 ҳазор сомонӣ боло рафт, ки ин музаффарият давоми тамоюли устувори афзоиши сармояи асосиро нишон медиҳад (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2. – Сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯи шакли моликият дар соли 2023

Номгӯӣ	Январӣ соли 2023		
	МЛН. сомонӣ	Вазни қиёсии шакли моликият дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ бо % нисбат ба моҳи январӣ соли 2023	Вазни қиёсии шакли моликият дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ бо % нисбат ба моҳи январӣ соли 2022
Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҷумла аз рӯи шакли моликият:	761,4	100,0	100,0
давлатӣ	400,4	52,6	42,8
хусусӣ	194,7	25,6	33,0
муштарак	24,2	3,2	0,2
хориҷӣ	142,1	18,6	24,0

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазъи иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С.173.

Таҳлили сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯи шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ нишон дод, ки ба самтҳои зерин ҷудо карда мешавад: зироаткорӣ ва сабзаваоткорӣ; парандапарварӣ (гушт/тухм). Ҳаҷми солони сармоягузорӣ 3653 млн. сомони ро ташкил дода, дар қиёс ба соли 2022 он нисбатан баландтар аст. Ин нишондиҳанда аз он шаҳодат медиҳад, ки сармоягузорӣ ба кишоварзӣ нисбатан камтар мебошад ва аз ин лиҳоз, бояд роҳҳои нави ҷалби сармоя ҷустуҷӯ карда шавад.

Диаграммаи 2. - Ҳаҷми умумии сармоягузори сармояи асосӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ
Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Кишоварзии ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С.173.

Ҷадвали 2. – Маълумот доир ба сармоягузори хориҷӣ аз рӯи шаклҳои фаъолияти иқтисодии корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022

Номгӯии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	Ибтидои соли ҳисоботии сармоягузори мустақим	Воридоти сармоягузори мустақим	Сармоягузори мустақим бозпасгардида	Арзиши сармоягузориҳо дар интиҳои дарвараи ҳисоботии сармоягузори мустақим
Ҷамъагӣ:	3653794,6	342245,9	157083,6	3789144,2
Аз он ҷамъа:				
Ҳоҷагии кишлоқ, шикор ва хизматрасониҳои бо онҳо алоқаманд	2014,7	-	-	2014,7
Парвариши зироат, сабзаваотпарварии молӣ, боғдорӣ	139352,9	4999,9	4126,0	140226,8
Чорводорӣ	240,3	-	-	240,3
Мурғпарварӣ бо мақсади истеҳсоли гушт	3920,3	914,9	100,8	4735,2
Моҳидорӣ	59,9	-	-	59,9

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С.14.

Ба ҳолати моҳи январи соли 2023 аз ҳаҷми умумии сармоягузори ҷумҳурӣ аз рӯйи объектҳои таъиноти истеҳсоли дар ҳаҷми 506,4 млн. сомонӣ ё худ 66,5% ва аз рӯйи объектҳои таъиноти ғайриистеҳсоли дар ҳаҷми 255,0 млн. сомонӣ ё худ 33,5% сармоягузориҳо аз худ карда шудааст.

Таҳқиқи ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳарчанд савияи умумии сармоягузорӣ дар сармояи асосӣ афзоиш ёфтааст, вале дар соҳаи кишоварзӣ ин раванд ба назар намерасад. Дар доираи сиёсати минтақай, тадбирҳои махсуси ҷалби сармоя ба кишоварзӣ ва дигар бахшҳои иқтисодӣ гузаронида мешаванд, аммо натиҷаҳои мусбӣ, ки дар натиҷаи ин тадбирҳо ба даст омадаанд, ба талаботи имрӯза ҷавоб дода наметавонанд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки алтернативҳо дар равандҳои сармоягузорӣ такмил бидиҳем ва роҳҳои нав барои ҷалби сармояи иловагӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҷустуҷӯ намоем.

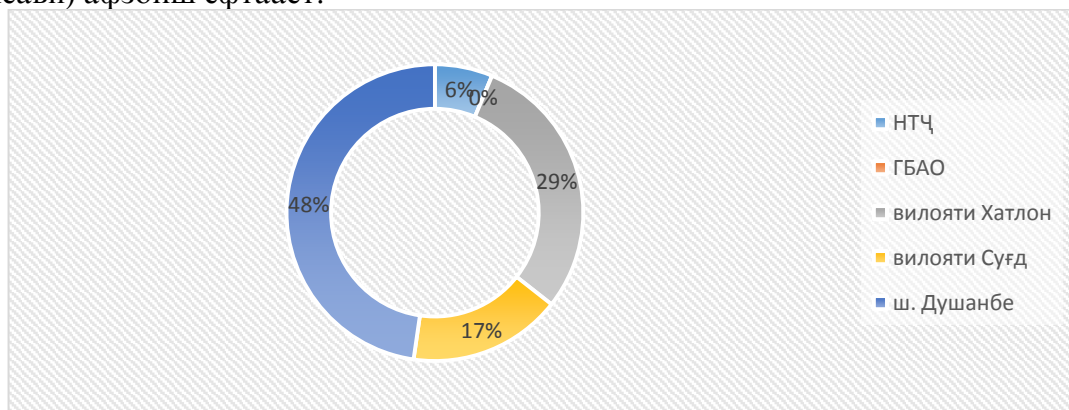
Динамикаи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар давраи мавриди таҳлил мусбӣ арёбӣ мегардад, вале барои муайян намудани таносуби ҳаҷми сармоягузорӣ дар сармояи асосӣ, бояд динамикаи шохиси ҳаҷми воқеии сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҷадвал оварда шудаанд, мавриди баррасӣ қарор дода шавад [4. С-106].

Ҷадвали 3. – Ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯйи шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ ба ҳолати моҳи январи соли 2023

Номгӯй	Январӣ соли 2023 млн. сомонӣ	Январӣ соли 2023 бо % нисбат ба январӣ соли 2022 (бо нархҳои муқоисавӣ)	Вазни қисмӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ, бо % дар ҷамъасти моҳи январӣ соли 2023	Маълумот: Вазни қисмӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ, бо % дар ҷамъасти моҳи январӣ соли 2023
Ҳамагӣ	761,4	144,3	100,0	100,0
Аз он ҷумла:				
Объектҳои истеҳсоли	506,4	2,7 маротиба	66,5	35,9
Хочагии қишлоқ, шикор ва хочагии ҷангал	0,1	2,3 маротиба	-	0,1
Истихроҷи канданиҳои ғоиданок	24,5	20,6 маротиба	3,2	0,1
Истеҳсолоти коркард	3,5	37,4	0,5	1,8
Аз он ҷумла истеҳсолоти нассочӣ ва дузандагӣ	1,4	16,5	0,2	1,6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумоти Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С.174.

Барои сохтмони объектҳои энергетикӣ ба сармояи асосӣ 459,7 миллион сомонӣ маблағгузорӣ ворид карда шуд. Ҳаҷми сармоя-гузориҳои ба сохтмони иншооти энергетикӣ азхудшуда нисбат ба моҳи январӣ соли 2022-5,4 баробар (бо нархҳои муқоисавӣ) афзоиш ёфтааст.

Расми 2. – Воридоти сармоягузориҳои фондҳои асосӣ дар моҳҳои январӣ солҳои 2022-2023 вобаста ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар соҳаҳои нақлиёт ва алоқа маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 15,8 миллион сомонӣ ё худ 21,5-ро (бо нархҳои муқоисавӣ) ташкил дод.

Ҷадвали 4. - Динамикаи фондҳои асосӣ дар моҳҳои январӣ солҳои 2022-2023 вобаста ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Минтақаҳо	Солҳо	Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, млн. сомонӣ		Ҳиссаи минтақаҳо дар ҳаҷми умумии сармоягузорӣ бо % нисбат ба ҷамъбасти моҳи январӣ	
		2022	2023	2022	2023
Ҷумҳурии Тоҷикистон		224,8	179,0	100,0	100,0
ВМКБ		-	-	-	-
Вилояти Хатлон		106,5	52,5	47,4	29,3
Вилояти Суғд		70,2	29,9	31,2	16,7
ш. Душанбе		21,7	85,5	9,7	74,7
НТҚ		26,4	11,1	11,7	6,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2023. –С.175.

Дар моҳи январӣ соли 2023 маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ 761,4 миллион сомонӣ ё нисбат ба моҳи январӣ соли 2022 144,3%-ро ташкил дод (бо нархҳои муқоисавӣ). Дар моҳи январӣ соли 2023 аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ аз фондҳои асосӣ ба маблағи 179,0 миллион сомонӣ ба кор андохта шуд, ки аз он дар вилояти Хатлон 52,5 миллион сомонӣ (29,3%), дар вилояти Суғд 29,9 миллион сомонӣ (16,7%), Душанбе 85,5 миллион сомонӣ (47,7%), НТҚ 11,1 миллион сомонӣ аз ҳаҷми умумии фондҳои асосии ба истифода додашудаи ҷумҳуриро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 5. – Корхонаҳо ва ташкилотҳои, ки фонди ба даст овардаанд. (маблағ – ҳазор сомонӣ; шумора – бо воҳид)

Солҳо	2021		2022	
	Шумораи умумии корхонаҳо	Маблағи фонди	Шумораи умумии корхонаҳо	Маблағи фонди
Номгӯӣ				
Ҳочагии кишлоқ	278	20073,7	654	52059,0
Саноат	526	3655062,8	880	3758896,9
Сохтмон	282	298307,2	570	410583,5
Савдо	347	992785,5	1022	457845,6
Нақлиёт ва алоқа	119	519049,4	285	713194,7
Соҳаҳои дигар	753	295069,8	1615	558171,7
Мувофиқи доираи ба назар гирифташудаи корхонаҳо, ҳамагӣ	2305	5780348,4	5026	5950751,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Молия. –Душанбе, 2023. –С.87.

Дар солҳои охир дар ҷумҳурӣ ба инкишофи шаклҳои ҳочагидорӣ, аз ҷумла ба соҳаи кишоварзӣ диққати махсус зоҳир карда мешавад. Ҳамин тариқ, сармоягузорӣ ба сармояи асосии корхонаҳои хурди кишоварзӣ дар соли 2022-520,5 миллион сомонино ташкил дод.

Ташаккул ва таъмини фаъолияти самараноки механизми сармоя-гузори минтақавӣ донишмандони вазъи иқтисодии корхонаҳои кишоварзии комплекси агросаноатӣ ва умуман кишварро пешбинӣ мекунад. Таҳлил имкон медиҳад, ки эҳтиёҷоти сармоягузорӣ ва имкони ҷудо намудани онҳоро дар корхонаҳои мушаххаси кишоварзӣ, соҳаҳо, минтақаҳо, инчунин ҳаҷми сармоягузори заруриро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намоем.

Хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ, ки ба тамоми системаҳои агросаноатӣ таъсир мерасонад, муносибати махсус ба истифодаи захираҳои биологӣ ва табиӣ мебошад. Дар ин соҳа, бар муқобили дигар бахшҳои иқтисод, асоси технологияи истеҳсолотро равандҳои биологӣ ташкил медиҳанд [10. С-333].

Онҳо ҳамчунин хусусиятҳои давраи тақрористеҳсолкуниро дар кишоварзӣ низ пешаки муайян мекунад, ки он бо мавсимияти ба таври воқеӣ мавҷудбударо махсусан дар

хоҷагии қишлоқ ифода менамоянд, зеро чунин хусусият риояи таносуби аниқи байни маблағгузориҳои дарозмуддат ва мавсимии хароҷоти ҷориро талаб мекунад. Набудани эътибор ба мавсимияти хароҷоти ҷорӣ (масалан, болоравии онҳо дар давраи ҳосилрезӣ) метавонад боиси талаф шудани як қисмати ҳосил гардад. Ин на танҳо як нобасамонӣ дар маблағгузориҳои истеҳсолотро дар соҳаи кишоварзӣ эҷод намекунад, балки таъсири манфӣ бар самтҳои нигоҳдорӣ, коркард ва дигар соҳаҳо низ мерасонад, ки ин ҳама метавонад ба натиҷаҳои номувофиқ боис гардад.

Шаклҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ин таъсиси ҷамъияти саҳҳомӣ бо шарикии сармоягузор ё қарз мебошад. Шакли баргардонидан – молиявӣ ё миллиявӣ моли мебошад. Муҳлати бозпардохти лоиҳаҳо аз 1-2 сол зиёд намебошад.

Ба чунин тарз, таваҷҷуҳи сармоягузoron ба бозори Тоҷикистон бо сабаби имконияти зиёд ва бартариҳои ин кишвар ба вуҷуд омада аст: андозаи бузург; захираҳои табиӣ, ки тамоми намуди захираҳоро таъмин мекунад; арзиши нисбатан пасти (дар муқоиса бо стандартҳои глобалӣ) нерӯи корӣ, ки бо таълими олӣ ва потенциали илмӣ баланд боэътимод мебошад.

Муаллиф чунин хулоса намуданд, ки натиҷаи мусбии тағйиротҳо дар коҳиши маблағҳои бучавӣ, ки дар асоси таҳлили сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ маблағгузориҳоро дар назар дорад, новобаста аз камшавии маблағҳои аҳоли ба назар мерасад. Ҳиссаи маблағҳои муассисаҳо ва корхонаҳо, баръакс, афзудааст. Тарихи показ медиҳад, ки манбаъҳои молиявӣ, чун ин муассисаҳо ва корхонаҳо, дар муқоиса бо воситаҳои бучетӣ самаранокӣ бештаре доранд. Натиҷаи ин таҳлил нишон медиҳад, ки эҳтиёҷот ва самарабахшии сармоягузорӣ дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ки бо дидани ин тағйиротҳо, метавонанд такмил дода шаванд. Бо вуҷуди коҳиши саҳми захираҳои молии давлатӣ, ин раванд метавонанд имкон диҳад, ки соҳаҳои хусусӣ ва муассисоти соҳибкорӣ дар самти рушди иқтисодӣ ва такмили инфраструктура, фаъолтар шаванд.

Мо бар он хулоса меомадам, ки рушди сармоягузориҳои бучетӣ талаб мекунад, ки онро такмил додан зарур аст. Истифодаи маблағҳои давлатӣ ва бучаи мақомоти маҳаллӣ. Таҳқиқи самтҳо ва роҳҳои нави онҳо бояд мувофиқат намояд. Сармоягузориҳои аҳамияти баланддошта дар иқтисодиёт, механизмҳои қабул ва тасдиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, дар ҳолати гузаронидани тендерҳо, бояд равшансозии ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои ҳамаи тарафҳои ширкаткунанда дар таҳия ва иҷрои лоиҳаҳоро таъмин кунанд. Инчунин, дастгирии давлат ва кафолатҳо барои дигар сармоягузoronи иштироккунанда дар лоиҳаҳо муҳим мебошанд. Вобаста ба ин, низомии муҷозот (ҷарима) барои нақзи меъёрҳои давлатӣ ва стандартҳои танзимкунанда бояд ҷорӣ ва амалишавӣ шавад;

АДАБИЁТ

1. Раҳматзода Р., Қудратова Ф.Р. Инвестиции в сельское хозяйство Таджикистана: эффективность, направления и перспективы: монография. -Душанбе: Инфорн, - 2021.-С. 160 (3.11).
2. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег: //Кейнс Д. – М.:1948. - 778 с.
3. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования: // Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Пер. С англ. М.: Дело, 1997. - 187 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов Антология экономической классики:// Смит А. Собр. соч.: В 2 т. - Т. 1 – М., 1991. -474 с.
5. Зарук Н.Ф. Экономические проблемы инвестиций в АПК, -М.- 2004.-340с. 6. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: // Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Пер. С англ. Со 2-го изд. - «Дело ЛТД», М., 1993. -264с.
7. Эпштейн Д.Б. Управление крупными сельскохозяйственными пред-приятими и их эффективность [На примере Ленинградской обл.] Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий: // Эпштейн Д.Б. № 3. М., 2005. -с. 204.
8. Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., Механизмы устойчивого сельского развития. Часть 1. Обеспечение занятости и повышение доходов сельского населения: Методическое пособие, // Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., ФЕНУ «Росинформагро-тех», Москва, 2003.-273 с.
9. Татевосян Г.М. Обоснование эффективности капитальных вложений с использованием методов оптимизации: // Татевосян Г.М. Экономика и математические методы-1997. - №12 – С.68-73.
10. Закона «Об инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан» от 10.02.2016 № 357.
11. Дж. Кейнс Общая теория занятости, процента и денег: // Дж. Кейнс – М.: ИНФРА, 2008. – с.572
12. Э.И Крылов, В.М Власова, М.Г. Егорова и др. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности предприятия учеб. Пособ./- М.: Финансы и статистика, 2003. -с 192.

АННОТАЦИЯ ОЦЕНКА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены основные направления привлечения инвестиций в сельское хозяйство Республики Таджикистан. В том числе, в ней рассмотрены стратегия привлечения инвестиций в условиях переходного периода, анализ привлечения инвестиций в отрасль, структура привлечения инвестиций по различным видам собственности, иностранные инвестиции в сельскохозяйственную отрасль. Одно из актуальных проблем в отрасли, привлечение инвестиций в основной капитал исследован отдельно, и в том процессе исследована динамика увеличения основных фондов в отрасли, а также анализ предприятий получивших прибыль.

Ключевые слова: *стратегия привлечения инвестиций, основные фонды, привлечения инвестиций, вложения инвестиций, внешнеторговый оборот, иностранные инвестиции.*

ANNOTATION ASSESSMENT OF INVESTMENT ATTRACTION IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the main directions of attracting investments in agriculture of the Republic of Tajikistan. In particular, it discusses the strategy of attracting investments in the transition period, the analysis of attracting investments in the industry, the structure of attracting investments in various types of ownership, foreign investment in the agricultural industry. One of the current problems in the industry, attracting investments in fixed assets was investigated separately, and in that process the dynamics of the increase in fixed assets in the industry, as well as the analysis of enterprises that have made a profit, were investigated.

Key words: *investments, investment policy, investment attractiveness, rating of investment attractiveness, financial, credit and commodity investments.*

Сведение об авторах:

Исматуллозода Бахром – соискатель Института экономики и системных исследований сельскохозяйственного развития Республики Таджикистан. город Душанбе проспект Хайети нав, 306. Телефон: 992907022000 Email: farzona070489@mail.ru

Author information:

Ismatullozoda Bakhrom - applicant institute of economics and system research of agricultural development of the Republic of Tajikistan. Dushanbe city, Hayeti nav avenue, 306. Телефон: 992907022000 Email: farzona070489@mail.ru

ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОНИ мачаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолии «Кишоварз»-и Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шотемур

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба мачалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи мачалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмию мачалла мувофиқат намояд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

-матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,0 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

-формулаҳо, аломатҳо ва нишонаҳои ҳарфҳои бузургҳо бояд дар муҳаррири формулаи Microsoft Equation ва ё Math Type (ҳуруфи 12) ҳуруфчинӣ карда шаванд. Танҳо он формулаҳое, ки ба он иттиҳод оварда шудаанд, рақамгузори карда мешаванд.

-нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузори карда шаванд ва инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифа бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

1. Индекси ТДУ барои мақола;
2. Номи мақола;
3. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Раҳимов С.Ҳ.);
4. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он) қору фаъолият менамояд;
5. Матни асосии мақола;
6. Рӯйхати адабиёти истифодашуда (на бештар аз 10 номгӯй);
7. Номи мақола, аннотатсия ва қалмаҳои асосӣ (бо забони тоҷикӣ ва англисӣ агар мақола бо забони русӣ бошад; бо забони русӣ ва англисӣ агар мақола бо забони тоҷикӣ бошад таҳия гарданд);
8. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 5-7 сатр ва қалмаҳои асосӣ аз 5 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд.
9. Маълумот дар бораи муаллифон бо се забон (пурра ном, насаб ва номи падар пурра, ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ, суроғи ҷойи қор, почтаи электронӣ, телефон).

Ҳангоми истифодаи адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавс ҷаҳоркунча нишон дода шаванд. Намуна [4, с.15], яъне адабиёти №4, саҳифаи 15.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ Теоретический и научно-практического журнала «Кишоварз» Таджикского аграрного университета имени Шириншох Шотемур

Научные статьи, представленные для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: а) научная статья должна быть подготовлена в соответствии с требованиями, установленными журналом; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Требования к оформлению научных статей:

-текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman для русского и английского текста и Times New Roman Tj для таджикского текста, кегль 14, поля 2,0 см со всех сторон, интервал 1,5 мм.

-формулы, символы и буквенные обозначения величин должны быть набраны в редакторе формул Microsoft Equation или Math Type (шрифт 12). Нумеруются лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать, а также, они должны иметь название.

-объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 8 до 10 страниц в формате A4.

Статья должна иметь следующую структуру:

1. Индекс УДК на статью можно получить в любой научной библиотеке;
2. Название статьи;
3. Фамилия и инициалы автора (пример: Рахимов С.Ҳ.);
4. Название организации;
5. Основной текст статьи;
6. Список использованной литературы (не более 10 наименований);
7. Название статьи, аннотация и ключевые слова (на таджикском, на русском и английском языках);
8. Аннотация оформляется в объеме не менее 5-7 строк, ключевые слова от 5 до 10 слов или словосочетаний;
9. Информация об авторе на трех языках (полные ФИО, должность, ученая степень, место работы, адрес места работы, электронная почта, телефон).

При цитировании конкретного материала, ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.15], т.е., литература №4, страница 15.

RULES FOR THE AUTHORS Theoretic and scientific practical magazine “PEASANT” of Tajik agrarian university named after Shirinsho Shotemur

Scientific articles submitted for publication in correspond must the following requirements: a) the scientific article must be prepared in accordance with the requirements established by the journal; b) the article must be the result of scientific research; c) the topic of the article must correspond to one of the scientific directions of the journal.

Requirements of typography of the scientific articles:

-the text of the article should be prepared in Microsoft Word format, in Times New Roman font for Russian and English text and Times New Roman Tj for Tajik text, size - 14, fields - 2.0 cm from all sides, interval - 1.5.

-formulas, symbols and letter designations of quantities must be typed in the formula editor Microsoft Equation or Math Type (font 12). Only those formulas to which there are references are numbered.

-tables, diagrams, diagrams and figures must be grouped and numbered, and also, they must have a name.

-the volume of the article (including annotation and bibliography) should be in the range of 8 to 10 pages of A4 format. The article should have the following structure:

1. UDC index per article;
2. Title of the article;
3. Surname and initials of the author (example: Rahimov S.H.);
4. The name of the organization in which the author (s) of the article works, the postal address of the organization, city, country;
5. The main text of the article;
6. List of used literature (no less than 6 and no more than 7 titles of scientific literature).
7. Title of the article, annotation and keywords (in Tajik and English, if the article, is in Russian, in Russian and English, if the article, is in Tajik).
8. Annotation is drawn up in the amount of at least 5-7 lines, keywords from 5 to 10 words or phrases;
9. Information about the author in three languages (full name, position, academic degree, place of work, address of the place of work, E-mail, telephone)

When citing specific material, links are indicated in square parenthesis. Example: [4, p.15], and etc., literature No.4, page 15.